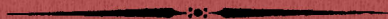

Π. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

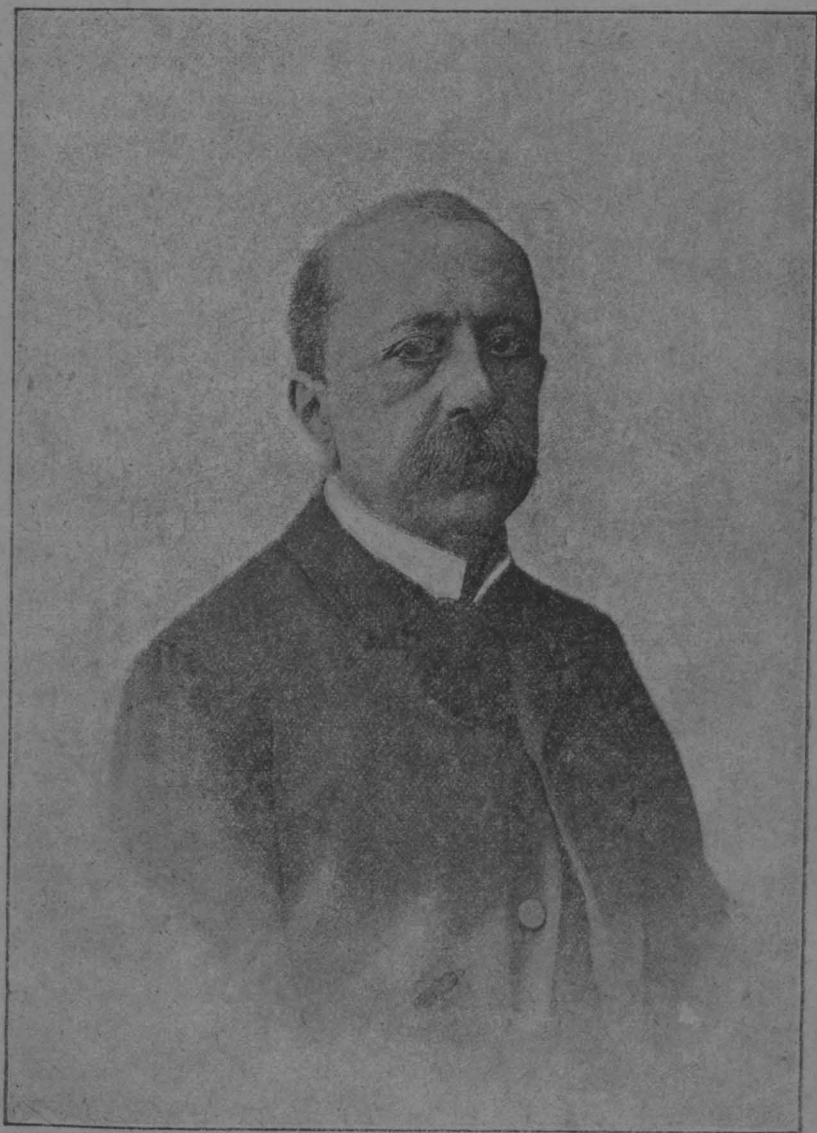
ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ

1896

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Τυπογ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ καὶ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΑΛΕΡΓΗ
Διαστ. 38. Πειραιῶς καὶ Ζήνωνος ἱε. 2

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ σπουδαιώτατον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας ἐνὸς ἔθνους — λέγει ὁ Paul Helmin εἰς τὸν πρόλογον τῆς βιογραφίας τοῦ Βί-
σμαρκ — ἀποτελεῖ πραγματικῶς ἢ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς βιογράφη-
σις τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀνδρῶν τῶν πολιτικῶν οἵτινες ἐν τῇ δι-
ευθύνσει τῶν κοινῶν διεύραψαν ἐμφανῆς τὸ σημεῖον τῆς ὁρασεώ-
των. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τὰ μεγάλα παθήματα καὶ αἱ ἔθνη-
καὶ εὐτυχίαι συστέλλονται εἰς ἓν ἄτομον καὶ ἡ ἀφηρημένη ἰδέα
τοῦ ἔθνους αἰσθητοποιουμένη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐπιφανοῦς αὐτοῦ
πολιτικοῦ καθίσταται προσιτὴ εἰς μελέτην. Ἄπ' αὐτῆς πρωτίστως
δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι τὰ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, εἰς αὐτὴν ὁ
λαὸς θὰ σπουδάσῃ τὸν χαρακτῆρα του, εἰς τὰς σελίδας τῆς θὰ
σημειώσῃ καταφραγῆ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσωπικῶν σφαλ-
μάτων ἢ τὰ ὠφελήματα ἐκ τῶν ὀφειλῶν σκέψεων».

Τῷ ὄντι εἰς τὸν ἐξηκονταετῆ ἐλεύθερον βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ
ἔθνους, ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν, ἀνευρίσκει ὀλίγους ἀνδρας, οἵτι-
νες ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν ἐσημείωσαν ἰδίαν ὄλωσ ἐποχὴν
καὶ ἀπετύπωσαν εἰς αὐτὴν τὴν σφραγίδα τοῦ ἰδιοῦ των πνεύματος.

Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἰδιαιτέρην ὄλωσ κατέλαβε θέσιν
ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Αἱ πράξεις του, ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν
του εἰς τὰ ὄψιστα τῆς ἐθνικῆς ἰδέας συμφέροντα μέχρι τοῦ ἐλα-
χίστου νομοθετικοῦ διαθήματος, ὁ βίος του ἀπὸ τῆς ἀπιστεῦτου
ἀρροσιώσεώς του εἰς τὸ καθῆκον μέχρι τῆς ἀπλουστεράς κοινωνικῆς
ἀναστροφῆς, φέρουσιν ἀπότυπον ἰδιαιτέρην ἀτομικὴν τοῦ ἀνδρός
σφραγίδα, τὸν τύπον τῆς ὑπερόχου του πρωτοτυπίας, τῆς μονα-
δικῆς του αὐτοπεποιθήσεως. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀρετὴν
ἐθεμελίωσε τὸ πρόγραμμα τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν πόνων, τῶν
ὀποίων ἀπόρροια ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ βάρων μελετηθεῖσα ἀναγκίνισις
τοῦ κυβερνητικοῦ καὶ πολιτειακοῦ ἐν γένει συστήματος.

Τὸν βαθὺν μελετητὴν τῆς πατρίου ἱστορίας θὰ καταπλήξῃ ἡ
σπουδὴ τῆς μεγάλης αὐτῆς κορφῆς, ὡς καταπλήττει πᾶν τὸ αἰ-

ρόμενον ὑπὲρ τὰ κοινὰ ὄρια καὶ ὑψούμενον ἄνω τῶν συνήθων ἀναστημάτων. Σκέψις εὐρεῖα, πνεῦμα ὑπέροχον, μόρφωσις ἀρτία κατήρτισαν πολιτευτὴν βελθὺν καὶ ὀξύνουν ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους παράγοντες οἱ αἰῶνες ἐξικνυλουνται, ἄνορα θυμικαστὸν προτρέξαντα ἴσως τῆς ἐποχῆς του καὶ ὄνειρευθέντα ἀναμόρφωσιν αὐδύνατον ἴσως εἰσέτι διὰ τὸ ἀμόρφωτον κράτος.

Εἰς τὸ μεμελετημένον αὐτὸ σχέδιον, τὴν θερραλέαν διαγραφὴν τῶν σφαλμάτων ἐπὶ νεοπαγοῦς πολιτείας καὶ τὴν θεμελίωσιν ἀρτίου καθεστώτος προόδου καὶ ἐπιδόσεως ἀναλόγου πρὸς τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ Τρικούπης ὀφείλει τὰς πρώτας του πικρίας, τὰς πικράς του ἀποτυχίας. Τὰ μεγάλα ἐκείνα σχέδια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἤλπιζε τὴν θεμελίωσιν πολιτείας ἀγνῆς καὶ ἀμέμπτου δὲν ἔτυχον τοῦ καταλλήλου εὐάφους καὶ τὸ οἰκοδόμημα τὸ μέγα καὶ περίλαμπρον οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ὠνειρεύθη, ἂν δὲν κατέρρευσε, διὰ τὴν σοφὴν καὶ ἀληθῆ κατασκευὴν, πάντως ὅμως δὲν ἐστερεώθη ὡς ἐκείνος τὸ ἤλπισε.

Διότι κανεῖς ἕως τῶρα πολιτικός τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔροψε τόσον μακρὰν τὰ βλέμματα μέχρι τῶν ἀπωτάτων γωνιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ὁ Τρικούπης. Ἡ ἐργασία ἡ ἐσωτερικὴ δὲν ἀπερρόφησε τὸ εὐρὺ καὶ στερεὸν πνεῦμά του καὶ τὰ ἐκάστοτε ἐξωτερικὰ ζητήματα εὗρον αὐτὸν ἑτοιμον ἐπὶ τὸ καθῆκον, οὕτω δὲ πολλάκις μέγιστοι κίνδυνοι ἀπεσοβήθησαν καὶ ἐπιτυχίαι ἔθνικαὶ κατωρθώθησαν μόνον διὰ σοφῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας καὶ εὐφυοῦς καὶ δεξιᾶς πολιτικῆς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ πικνελλήνιος τοῦ ἀνδρός φήμη καὶ ἡ ἀπεριόριστος πεποιθήσις τοῦ ἐξω ἑλληνισμοῦ καὶ ἀκόμη τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπὶ τὸν πολιτευτὴν.

Δυστυχῶς τὸ ἔργον ἀνεκόπη εἰς τὸ μέσον καὶ τὰ μεγάλα ὄνειρα κατέρρευσαν, ἀπὸ τὸν βίον δὲ τὸν πλήρη δράσεως καὶ ἐπιτυχιῶν τοῦ μεγάλου ἀνδρός θ' ἀπομείνουν τὰ ἀριστα ἀληθῶς ὑποδείγματα ἐπὶ τῶν ὁποίων πολιτικὴ ἀναμορφώσεως καὶ ἔθνικῆς ἀναγεννήσεως, δὲν στηρίζει τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος τῆς ἔθνικῆς μας ὑπάρξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Κωνσταντίνος καὶ Σπυρίδων Τρικούπης — Ὁ Τρικούπης ἀντικυβερνητικός. — Ἐξορία εἰς Μῆλον — θάνατος τοῦ Κυβερνήτου. — Ἰπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν. — Τὸ Ἀγγλικὸν κόμμα. — Ἡ ἀντιβασιλεία. — Δίκη καὶ καταδίκη τοῦ Κολοκοτρῶνι. — Ἀποστολὴ εἰς τὸ Λονδῖνον. — Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Δραγούμην. — Ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως. — Γέννησις Χαριλάου Τρικούπη.

Κατὰ τὸν ἑπταετῆ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τὸ ἠρωϊκὸν Μεσολόγγι δὲν ἐκλείσθη μόνον διὰ τῶν γενναίων ἐκείνων ἀνδρῶν τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα καὶ ἡ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις προσείλκυσε τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἠρωϊκὴ του ἐξοδος τῆς 10 Ἀπριλίου δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν καύχημα τῆς μικρᾶς ἀλλ' ἐνδόξου πόλεως. Παράπλευροι τῶν ἠρωϊκῶν ἐκείνων πολεμιστῶν ὑπηρέτησαν τὴν πατρίδα τῶν καὶ εὐφυεῖς καὶ δεξιὸι πολιτικοί, παρασχόντες τὰς πολυτίμους αὐτῶν ὑπηρεσίας καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος καὶ μετ' αὐτόν, καὶ καθοδηγήσαντες τὰ πρῶτα βήματα τῆς νηπιαζούσης Ἑλληνικῆς πολιτείας εἴτε ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ κυβερνήτου Καποδιστρίου ἢ εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀντιπολιτευθέντων τὸν πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ἀνώτατον ἄρχοντα.

Ἡ Οἰκογένεια Τρικούπη, ἐκ τῆς ἐνδόξου ἐκείνης πό-

λεως καταγομένη, ἔσχε τὸ εὐτύχημα νὰ ὑπηρετήσῃ τοιοῦτοτρόπως διττῶς τὸν ἀγῶνα. Δύο ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ὁ πρῶτος στρατιώτης γενναῖος καὶ ὁ δεύτερος πολιτικός δεξιὸς παρέσχον τῇ πατρίδι τὰς ὑπηρεσίας των. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος Τρικούπης κατὰ τὴν περίφημον ἐκείνην ἔξοδον τῆς 10 Ἀπριλίου βληθεὶς ὑπὸ σφαίρας ἐχθρικῆς ἐτερμάτισεν ἐνδόξως τὸν βίον, ὁ δὲ Σπυρίδων ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου κατέφυγεν εἰς Ναύπλιον ὁπότεν ἤρχισε τὸ λαμπρὸν πολιτικὸν του στάδιον πολυτίμως καὶ αὐτὸς ὑπηρετήσας τὴν πατρίδα.

Ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καταφυγὼν εἰς τὸ Ναύπλιον ἐνεκατέστη εἰς τὸ παρά τὸ Φρούριον τοῦτο χωρίον Ἀδίδιμπεη, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ἀγοράση ἐκεῖ δὲ διέμεινε πέντε ἀκριδῶς ἔτη. Κατὰ τὸ 1829 πωλήσας τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἔκτισε δύο οἰκίας τὴν μίαν ἐν Ναυπλίῳ καὶ τὴν ἄλλην ἐν Ἄργει μετώκησε δὲ εἰς τὴν οἰκίαν του τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως.

Ἐκεῖ εἶχε τότε συγκεντρωθῆ ὁ πυρὴν τῆς κατὰ τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου ἀντιπολιτεύσεως τῆς ὁποίας ἐπιφανὲς μέλος ἦτο ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, κекηρυγμένος ὑπὲρ τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ διὰ τοῦτο σφοδρωτάτας ὑφιστάμενος ἐπιθέσεις ἐκ μέρους τοῦ κυβερνήτου τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε πρὶν γραμματεὺς καὶ τῶν ἄλλων τότε γνωστῶν κομμάτων. Εἰς Ἄργος δὲ εὐρίσκετο τότε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ Νέγρης, ὁ Πολυζωίδης, οἱ Ἴατροῦ καὶ ἄλλοι διαπρεπεῖς πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν θερμότεραν κατὰ τοῦ Καποδιστρίου ἀντιπολίτευσιν, καὶ παρὰ τῷ Τρικούπῃ συνερχόμενοι ἐκανόνιζον τὰ τῆς πολιτικῆς των.

Ἄλλ' ὁ κυβερνήτης δὲν ἤργησε νὰ πληροφωρηθῆ τὰς ὑπόπτους αὐτῶν συναθροίσεις αἵτινες πολὺ τὸν ἠνώχλουν. Καὶ δεσποτικὸς καὶ παράτολμος ὡς ἦτο ὁ κατὰ τὰ ἄλλα ἀγαθὸς καὶ φιλόπατρις ἐκεῖνος ἀνὴρ, ἀπεφάσισε νὰ διαλύσῃ τὸ

συνωμοτικὸν κέντρον. Ἀπέστειλε λοιπὸν τότε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἰππικοῦ Δημ. Καλλέργην μετὰ δυνάμειωσ ἰκανῆς καὶ τῆς διαταγῆς νὰ διαλύσῃ τὴν ἀντιπολιτευτικὴν ὁμάδα ἐξοριζῶν ἐκ τῆς πόλεως τοὺς δύο ἀρχηγούς αὐτῆς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον καὶ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην.

Ὁ Καλλέργης ἔφθασεν εἰς Ἄργος καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Τρικούπην τὴν ἀπόφασιν τοῦ Κυβερνήτου· ὁ δὲ Τρικούπης ὑπακούων εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου ἀπῆλθεν εἰς Μῆλον μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου διέμεινεν δὲ ἐκεῖ ἓνα μῆνα μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Ἴδραν ὅπου ἄλλο ἀντιπολιτευτικὸν κέντρον εἰργάζετο ὑπὸ τὸν μέγαν πατριώτην, τὸν Κουντουριώτην.

Προτοῦ ὅμως ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καταστῆ εἰς τῶν θερμότερων στύλων τῆς κατὰ τοῦ Καποδιστρίου ἀντιπολιτεύσεως, ὑπῆρξε πολύτιμος τοῦ κυβερνήτου συνεργάτης. Κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ Πανελληνίου — τῆς πρώτης ἐκείνης ἀποπέρας πρὸς συγκέντρωσιν τῶν διευθύνσεων τῶν ὑπηρεσιῶν — γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας διωρίσθη ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, μετὰ τὸ δικαίωμα τῆς προσυπογραφῆς μετὰ τοῦ κυβερνήτου τῶν διαφόρων ἐγγράφων. Ἄν δὲ ληφθῆ ὑπ' ὄψει ἡ ἐκλογὴ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τότε τὸ Πανελλήνιον ἐκεῖνο ὑπουργεῖον μετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ὁ Γ. Κουντουριώτης, ὁ Ψύλλας, ὁ Αἰνιάν κλπ. κατανοεῖ τις ὅτι ὄντως μεγίστην σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Κυβερνήτης εἰς τὸν Τρικούπην διὰ νὰ ταχθῆ οὗτος εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος, δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων καὶ βοήθημα.

Δυστυχῶς ἢ παρὰ τῷ Κυβερνήτῃ ὑπηρεσία τοῦ Τρικούπη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, ταχέως δὲ οὗτος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Σπηλιάδου, τέως συμβούλου τῶν Οἰκονομικῶν, ἔκτοτε δὲ ἀπέμεινεν ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς, διαπρεπὲς μέλος τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐπίφοδος ἀντίπαλος τοῦ Καποδιστρίου.

Ἐν Ὑδρᾷ διέμενον ὁ Σπυρίδων Τρικούπης ὅτε ἐπῆλθε τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Καποδιστρίου. Εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτου ἡ γερουσία συνελθούσα ἐξέλεξε τριμελῆ ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν Αὐγουστίνου Καποδιστρίου, ἀδελφοῦ τοῦ φονευθέντος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Ἰωάν. Κωλέττη ἣτις ἀνήγγειλεν εἰς τὸν λαὸν διὰ προκηρύξεως τὸ θλιβερὸν ἄγγελμα. Συγχρόνως αἱ τρεῖς προστάτιδες δυνάμεις φοβούμεναι ἐπικειμένους ταραχὰς καὶ ἰδίως ἐξέγερσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἣτις ἐνομίζετο τότε ὅτι θὰ ἐζήτει νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς καταπλήξεως τοῦ λαοῦ, διεβίβασαν διαταγὰς πρὸς τὰς ναυτικές τῶν μοίρας ν' ἀποβιάσῃσι ναυτικὰ ἀποσπάσματα καὶ νὰ καταλάβῃσι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως. Τὸ μέτρον τοῦτο ὑπαγορευθὲν ἐκ δικαίων φόβων κατεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων λογικώτατον.

Ἐν τούτοις πρὸς τὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴν ἀπεστάλησαν παρὰ τοῦ ἐν Ὑδρᾷ ἀντιπολιτευτικοῦ κέντρου δύο ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καὶ ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ὅπως ἐν συνεννοήσει μετ' αὐτῆς προσκαλέσωσιν ἐθνοσυνέλευσιν ἐν ἣ ν' ἀποφασισθῆ τί ἔδει νὰ γίνῃ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν, πρὸς ἐγκατάστασιν νομίμου κυβερνήσεως ἐκλεγομένης τῇ θελήσει καὶ ψήφῳ τοῦ Ἑλλ. λαοῦ. Μεταξὺ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν δύο ἀπεσταλμένων ἦτο ὅτι ἔδει εἰς τὴν ἐθνοσυνέλευσιν δικαιοδικῶς νὰ λάβῃσι μέρος οἱ ἐν Ναυπλίῳ ἀντιπολιτευόμενοι· ἑβδομήκοντα περίπου τὸν ἀριθμὸν ὧν τινες οἱ ἐξοχώτεροι πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς τῶν. Καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν μὲν ἐκείνῃ ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς γερουσίας, ἀργότερον ὅμως ὅτε ἐνεκατέστη κυβερνήσις ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυβερνήτου Αὐγουστίνου στάσις ἐξερράγη καὶ ὁ νέος πρόεδρος ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ εἰς Κέρκυραν συναποκομιζῶν καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἀδελφοῦ του.

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Αὐγουστίνου Καποδιστρίου συνε-

στήθη ή «Διοικητική» επικληθεῖσα ἐπιτροπή ἐξ ἧς κατηρτίσθη τὸ ὑπουργεῖον. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν περιέλαβε τὸν Σπ. Τρικούπην ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν, Βούλγαρην ἐπὶ τῶν ναυτικῶν, Ρίζον ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Κλωνάρην ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ Ζωγράφου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, πράγματι ὅμως εἰς οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἠδύνατο νὰ προβῇ καθότι οὐδεμία ὑπηρεσία τοῦ κράτους ἐλειτούργει εἰσέτι, τούναντίον δὲ τὸ ἥμιου τοῦ λαοῦ ὑπὸ τὸν Καλλέργην ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ὅτε παρενέβη ἡ ὑπὸ τῶν δυνάμεων ἐκλογή τοῦ Βασιλέως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἤδη ὅτι ὁ Σπ. Τρικούπης ἀνήκεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν λεγόμενον κόμμα τοῦ ὀποῖου ἐπιφανὴς ἡγέτης ἐν Ἑλλάδι ἦν ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Τὸ κόμμα τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τότε τοῦ τόπου. Ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐργαζομένη εἶχε προσκτήσῃ τότε φανατικὴν τὴν εὐγνωμοσύνην μεγάλης μερίδος τοῦ Ἑλλ. λαοῦ, ὅστις εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς μεγάλης δυνάμεως ἐστήριξε τὴν ἐλπίδα ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ ἐκαλεῖτο νὰ διαδεχθῇ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐκλείψῃ Τουρκίαν. Τὰ πολιτικὰ γεγονότα τα ἐπελθόντα ἀργότερον καὶ μεταβαλόντα τὴν θέσιν τῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου οὐδὲ νὰ μαντευθῶσιν ἠδύνατο τότε, συγχρόνως δὲ τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας διηύθυνον ἄνδρες ἐξόχου πολιτικῆς περινοίας οἵτινες ἐν τῇ ἐνθαρρύνσει τῶν ἐλπίδων τῶν Ἑλλήνων διέβλεπον τὸν μόνον τῆς χερσονήσου λαὸν ἀπομακρυνόμενον τῆς Ρωσικῆς ἐπιρροῆς.

Ἡ ἐπικράτης εἰς τῶν ἰδεῶν αὐτῶν δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ ἢ ἐπελθοῦσα δὲ μετὰ τῆς βαυαρικῆς ὀντιβασιλείας κατάστασις τῶν πραγμάτων ἠλάττωσεν ἀπείρως τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπιρροὴν τῆς Ἀγγλίας. Οἱ τὰ πρῶτα φέ-

ροντες μεταξύ τῶν Ἀγγλοφρονούντων κατεδιώχθησαν παντοιοτρόπως ἐκ τῶν πρώτων δὲ ὁ μὲν Σπ. Τρικοῦλης τότε πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἀπεστάλη εἰς τὸ Λονδίνον ὡς πρέβυς διὰ νὰ κατορθωθῇ τοιοιτοτρόπως νάπομακρυνθῇ εὐσχήμως τῆς Ἑλλάδος, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος εἰς Βερολίνον ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ. Τὴν ἐξορίαν δὲ αὐτὴν τοῦ Τρικοῦλη προεκάλεσεν ἰδίως ἡ θαραλέα καὶ ἐντιμος στάσις του εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅτε ὁ φιλόπατρις πολιτευτὴς φανερὰ κατέκρινε τὴν στάσιν τῆς Ἀντιβασιλείας ἣτις εἶχε συλλάβῃ καὶ φυλακίσῃ τὸν στρατηγόν.

Θαυμασίαν σκιαγραφίαν τοῦ Σπυρ. Τρικοῦλη ἔχει μόνον ὡς εὐφυοῦς καὶ ἱκανοῦ πολιτευτοῦ καὶ ἰσχυροῦ δημαγωγοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς ἰδιώτου καὶ λογίου ζωγραφίζει ἡμῖν ὁ Ν. Δραγούμης εἰς τὰς ἱστορικές του ἀναμνήσεις (1).

«Διατροίδων ἐν Ἑσπερία — γράφει ὁ Δραγούμης — πρὸς τελειοποίησιν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ ἐσπευσεν ἅμα ὀκουσθεΐσης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ πνέων τὸν ἐνθουσιασμόν τὸν ὑπαγορεύσαντα τὸ Κλέφτικον ἄσμα τοῦ Δήμου. Εἶχε δὲ τὸ παράστημα εὐθύ, τὸ φρόνημα φιλελεύθερον, τὸ ἦθος εὐσταθὲς καὶ τὸν νοῦν ἡσκημένον διὰ τῆς μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς ἣν εἶχεν ἐγκύψῃ πρὸ τῆς μεταδόσεως εἰς τὴν ξένην ὅπου οὐδεὶς ἀπεδήμει πρὸ τοῦ ἀγῶνος χάριν τελειοτέρας παιδεύσεως πρὶν ἢ τραφῆ διὰ τοῦ γάλακτος τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἃς ἀπέθεντο ἐκεῖνοι εἰς τὰ θάνατα αὐτῶν συγγράμματα Διότι ἐπίστευον, καὶ ἐπίστευον ὀρθότατα οἱ πρὸ ἡμῶν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, θεόν νὰ ἐκμανθάνηται οὐχὶ ἀπλῶς ὡς διάλεκτος ἀλλ' ὡς ἔργανον ἐμφυτευθῶν καὶ ἐμπεδοῦν εἰς τὰς ψυχὰς τοὺς αἰθίοιους κανόνας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διαπλάττων αὐτὰς κατὰ

(1) Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις Ν. Δραγούμη τόμ. α. σελ. 25.

τας ἀναλλοιώτους ἐκείνας ἀρχάς, εἰς ὅς οὐδὲν εὖρον ἵνα προσθέσωσι καὶ ἀφ' ὧν οὐδὲν εὖρον ἵν' ἀφαιρέσωσιν οἱ αἰῶνες.

«Εἰ δὲ καὶ θιασώτης τῆς χυδαίας, ἦν ἐδόξαζεν ἀρμοδίαν πρὸς εὐχερεστέραν διάδοσιν τῶν γνώσεων ὠμίλει καὶ ἔγραφε κατὰ ἐπικρατοῦν τότε μεταξὺ τῶν λογίων ἔθος τὴν ἀρχαίαν καὶ τεμύχια ἐλόκληρα ἐξέχων συγγραφῶν ἀπεινημένους μέχρι τελευτῆς αὐτοῦ.

« Ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀγγλικῆς ἱστορίας ἡ μελέτη καὶ ἡ μετ' ἐπιφανῶν Ἀγγλῶν διατριβὴ εἶχεν ἀναφλέξῃ ἔτι μᾶλλον τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα αὐτοῦ ἀναπτύξασα ἐν ταύτῃ καὶ τὸ ἐμφοιθὲς καὶ εὐμέθοδον τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ. Διὸ οὐδὲν ἐπεχείρει ἀπειροσκέπτως καὶ οὐδὲν ἔλεγε πρὶν ἀποδόσῃ εἰς τὸν νοῦν τὴν λέξιν ἦν ἐμελλε νὰ προφέρῃ. Ἐνθερμος δὲ ὧν τῆς ἀληθείας ἐραστής καὶ ἀσπονδὸς ἐχθρὸς τοῦ ψεύδους κατεκρίνετο ὡς ἀπότομον ἔχων τὴν παρρησίαν. Καὶ τὰς μὲν πολιτικὰς μερίδας ἀνωμολόγει χρησίμους καὶ ἀναγκαῖα στοιχεῖα ἐλευθέρας κυβερνήσεως, τὰ κόμματα ὅμως ἢ τὰς φατρίας ἀπεστρέφετο ὡς ὀλέθρια καὶ τὰ βέλτιστα ἐπέδιωκε οὐχὶ δι' ὄναρσπῆς καὶ στάσεων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ὡς ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ δι' ἀταρσῶν μεταρρυθμίσεων ὡς οἱ Ἀγγλοὶ ὧν ἐθαύμαζε τὸ πολίτευμα».

Καὶ πόσον ἀληθὴς εἶναι ἡ σκιαγραφία αὕτη τοῦ ἀνδρὸς ἦν μετὰ τῆς συνήθους χάριτος καὶ δυνάμεως δίδει ἡμῖν ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀναμνήσεων, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Τρικούπη, τὸν ὁποῖον εἰς γενικὰς γραμμὰς ἐδώκαμεν ἤδη. Κεκηρυγμένος ὁπαδὸς καὶ ἐκ τῶν κορυφαίων τοῦ ἐν Ἑλλάδι Ἀγγλικοῦ κόμματος, δὲν ὑπῆρξεν ἀπλοῦν καὶ τυφλὸν ὄργανον ἀλλὰ μετ' ἀφοσιώσεως ἀποδεχθεὶς τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐθεώρει μᾶλλον συμφερούσας εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐθνικὴν ὀργάνωσιν τῆς πατρίδος του, καὶ εἰς τὰς ὁποίας δεδικαιολογήμένως — τοῦλάχιστον ἐκ τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γεγονότων — ἐστήριζε τὰς μεγά-

λας ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας του, μετεχειρίσθη ὀλόκληρον τὴν μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ τὴν μακρὰν καὶ πολλαχῶς δοκιμασθεῖσαν πολιτικὴν του πεῖραν, εἰς ἐδραΐωσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, αἵτινες ἀναμφισβητήτως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ αἱ ὑγιέστεραι καὶ, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων κατεδείχθη, αἱ ἐπωφελέστεραι ἦσαν.

Καὶ περὶ τῆς συζύγου δὲ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη, Αἰκατερίνης, ἀδελφῆς τοῦ μέγα σημαίνοντος πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐνθουσιωδῶς ἐκφράζεται ὁ γνωρίσας αὐτὴν Ν. Δραγούμης. Εἰς τὸν ἀρχοντικὸν οἶκόν της ὅπου συνηθροίζετο τότε ὄχι μόνον ἡ ἀρίστη τῶν χρόνων κοινωρία ἀλλὰ καὶ αἱ κορυφαὶ τῆς συγχρόνου ἡρωϊκῆς γεννεᾶς, ἡ Αἰκατερίνη Τρικούπη, ἐθαυμάζετο ὡς ἡ ἀξία σύντροφος τοῦ ἀνδρός της. Πειπαιδευμένη, ἀξιοπρεπῆς ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐξέχουσα κατὰ τὸ κάλλος, διέπρεπεν ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἑλλάδι ἀλλὰ καὶ ἀργότερα ὅταν εἰς τὴν ξένην παρηκολούθησε τὸν σύζυγόν της εἰς τὰς προσεδείας τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου. Ἡ Αἰκατερίνη, σύζυγος τοῦ Τρικούπη καὶ ἀδελφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὁ πραγματικώτερος συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν κορυφῶν τοῦ Ἀγγλικοῦ κόμματος, καὶ ὅταν δέ ποτε ψυχρότης καὶ δυσἀρέσκεια πρὸς στιγμὴν ἠπειλήσε τὰς σχέσεις τῶν δύο συγγενῶν, ἡ Αἰκατερίνη ὑπῆρξεν ἡ ἐπαναγαγοῦσα τὰς σχέσεις εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν θερμότητα.

Ἡ οἰκογένεια Τρικούπη, περιλαμβάνουσα οὕτω δύο ἐπίσης ἰσχυροὺς χαρακτῆρας, κατέστη ταχέως ἀληθῶς ἐθνικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὅποιον, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, συνηθροίζετο ὁ ἐκλεκτώτερος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κόσμος, ἰδίως δὲ μετὰ τὴν διάρρηξιν τῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ Καποδιστρίου καὶ τοῦ Τρικούπη, κατέστη ἐπίφοβον ἀντιπολιτευτικὸν κέντρον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἐξεθερμαίνεται οὐχὶ ἡ προσωπικὴ κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἀντιπολίτευσις ἀλλὰ ἡ κατὰ τοῦ συστήμα-

τος αντίδρασις, καὶ ἡ προπαρασκευὴ τοῦ συντάγματος τοῦ ὀπίου ἐνθερμος θιασώτης ἦτο ὁ Τρικούπης. Καὶ τὴν ὑποστήριξιν δὲ τῶν ἐλευθέρων καὶ προώρων αὐτῶν ιδεῶν δὲν εἶχεν ἀναλάβει ὁ Τρικούπης ἐξ ὑστεροβουλίας τινός ἢ ἐκ θερμότητος ἀλογίστου ἐγκεφάλου. Ἀλλὰ διαστάς πρὸς τὸν δεσποτικὸν Καποδίστριαν, ὅστις ἂν ἡγάπα καὶ ἐξετίμα τὴν Ἑλλάδα, οὐδεμίαν ἔμωσ εἶχεν ὑπόληψιν πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἠσθάνθη διπλασιαζομένην τὴν ἀνάγκην τῆς παροχῆς μεγαλειτέρων ἐλευθεριῶν εἰς τὸν λαόν καὶ αὐτὸς καθ' ἣν ἐποχὴν ἀκόμη τὸ ἔθνος μόλις ἐξελθὼν ἀπὸ τὸν αἱματηρὸν ἀγῶνα, ἠσθάνετο εἰς τὸ στέμα τὸν στενὸν χαλινὸν τῆς δουλείας, αὐτὸς πρῶτος ὕψωσε τὴν ὑπὲρ παροχῆς τοῦ Συντάγματος φωνήν, εὐτυχῶς ἐγκαίρως τότε καταπνιγεῖσαν, διότι ἄλλως φοβερὰ θὰ ἦσαν τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σχεδίου ἐκείνου.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τρικούπη ὡς πρεσβευτοῦ ἐν Λονδίῳ ὡς καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἦτο εὐσχημος ἀπομάκρυνσις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς. Ἡ ἀντιβασίλειά ὑπέβλεπε τοὺς δύο πολιτευτάς, διότι μὲ ὄλην των τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος εἶχεν διατηρήσει ὀλόκληρον τὴν ὀρθοφροσύνην των καὶ τὴν βεβύτητα τοῦ πνεύματός των καὶ εἰς δεδομένας περιστάσεις ἐννόουν πρὸ παντός νὰ φαίνωνται ἔθνικαί. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἕως τότε ἀποτελοῦντες μέρος τῆς κυβερνήσεως δὲν ἦτο εὐκόλον τῶρα ἀνθραπδὸν νὰ ἐπικρίνωσι τὰς πράξεις αὐτῆς, ὑπῆρχεν ἔμωσ τὸ προηγουμένον τῆς κατὰ τοῦ κυβερνήτου ἐνεργητικωτάτης των ἀντιπολιτεύσεως, ἣτις ἐνέβαλεν εἰς πράγματα τὸν Καποδίστριαν, τόσον ὥστε ἠναγκάσθη νὰ τοῖς κηρύξη ἀμείλικτον πόλεμον. (1)

(1) Σχετικῶς πρὸς τὴν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου δράσιν τῆς ἐν

Καὶ ἕτερος δὲ κατὰ τοῦ Τρικούπη λόγος δυσαρρεσκίως ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως εἶχεν ἐγεροθῆ κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πρὸς τοῦτο συγκληθεῖσα τότε ἐπιτροπὴ τῇ 15 Ἰουλίου 1833 ἐν Ναυπλίῳ καὶ συνισταμένη ἐξ εἴκοσι δύο ἀνωτέρων κληρικῶν καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Σπ. Τρικούπη, τοῦ Κ. Σχινᾶ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Σκ. Βυζαντίου, προέβη εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας χωρὶς νὰ ὑποβάλῃ πρὸς τοῦτο αἰτησίαν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ὁ Σπυρ. Τρικούπης μόνος ἀντετάχθη κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως ἣν ἐχαρακτήρισεν αὐθαίρετον, ὑποδείξας καὶ τὰ κακὰ ἅτινα ἐξ αὐτῆς ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν. Ὡς δὲ προεμάντευσεν, ὁ τότε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κατεξανέστη, σφοδρώτατα ἐγγραφα ἀντηλλάγησιν. θὰ ἐπήρχετο δὲ ἀποτέλεσμα καταστρεπτικώτατον διὰ τὰ ἔθνικα συμφέροντα καὶ ἴσως χωρισμὸς ἀπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἂν μὴ ἐγκαίρως ἐπολιτεύοντο μετριοπαθέστερον ὁ τότε Πατριάρχης καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης. (2) Τὴν σοφὴν τότε συμβουλήν τοῦ Σπ. Τρι-

Ἔθρας ἀντιπολιτεύσεως ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καθηγητῆς Κάρολος Fraser γράφει εἰς τὰς ἀναμνήσεις του. «Τὸ ἐν Ἔθρα μέγα καὶ σημαντικὸν κέντρον τῆς κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἀντιπολιτεύσεως, περιλαμβάνει ἄνδρας ὑψίστης περιωπῆς τὸν μέγαν πατριώτην Γ. Κουντουριώτην, τὸν δεξιὸν καὶ ἐπιτήδειον διπλωμάτην Μαυροκορδάτον, τὸν εὐφυέστατον καὶ λογιώτατον Τρικούπην. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἄνδρες διευθύνουσι σήμερον τὸ κοινὸν φρόνημα. Δημαγωγοὶ δὲ δεξιοὶ ὡς εἶναι καὶ ἔχοντες ὑπὲρ αὐτῶν καὶ προηγουμένας πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας των, ταχέως θὰ καταστήσωσι δυσχερεστάτην τὴν θέσιν τοῦ Καποδιστρίου, ὅστις οὕτω θ' ἀναγκασθῆ ἢ νὰ φύγῃ ἢ θὰ συντριβῆ ὑπὸ τὴν ἐξέγερσιν». Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι αἱ γραμμικὴ αὐταὶ περιέχουσαι πολὺ τὸ προφητικὸν ἐγράφησαν πολὺ πρὶν ἐπέλθῃ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Κυβερνήτου.

(2) Ἀριστοτέλους Εὐγενειάδου. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς αὐτοκε-

κούπη παραγνωρίζουσα ἢ ἀντιβασίλειά ἐνόμισεν ὅτι ὁ Τρικούπης ἔπραττε πᾶν ἔ.τι ἔπραττεν ὑπείκων εἰς τὰ Ἀγγλικά του φρονήματα, καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ τὴν δυσἀρεσκείαν της.

Ἡ εἰς Λονδῖνον ἀποστολὴ τοῦ Σπ. Τρικούπη ἂν καὶ ἀνέθεσεν αὐτῷ σοβαρώτατα καθήκοντα δὲν ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς δράσεως τῆς πατρίδος του. Λεπτομερῶς παρηκολούθει τὰ ἐν Ἑλλάδι διαδραματιζόμενα, αἱ προρρήσεις του δὲ διὰ τὸ μέλλον ἀπεδείχθησαν ἀληθεῖς πᾶσαι. Τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος πρόσληψιν τῶν Βαυαρῶν οἵτινες περιεστοίχισαν τὸν πρῶτον ἡγεμόνα ἀπροκαλύπτως κατέκρινεν, εἰς τὰς ἐπιστολάς του δὲ πρὸς τὸν Δραγούμη σαφῶς ὑπεδείκνυε πόσων κακῶν πρόξενος θὰ ἐγένετο ἡ δημιουργουμένη ἐκείνη ἔρμαφρόδιτος κατάστασις. Ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Δραγούμη δανειζόμεθα τὴν ἐξῆς περικοπὴν ἐπιστολῆς σταλείσης ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, ἐν τῇ ὁποία ἀποδεικνύεται ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ζωγραφίζεται ἡ τότε κατάστασις :

«Δὲν εἶμαι διόλου τῆς γνώμης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας χρεωστῆ νὰ συστήσῃ συμβούλους, ἀλλ' οὔτε ὁ βασιλεὺς μας νὰ παραλάβῃ Βαυαροὺς συμβούλους. Τὰ παρελθόντα πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσωσιν εἰς τὰ μέλλοντα. Μὲ ἄκραν ἀφοσίωσιν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν θρόνον, μὲ ἄκραν ἐφесιν πρὸς τὴν ἡσυχίαν, μὲ τέσσαρας χιλιάδας βαυαρικὸν στράτευμα, μὲ 26 μιλλιόνια φρ. ἐκτὸς τῶν πρὸς τὴν Πόρταν ἀποζημιώσεών μας, μὲ τυφλὴν ὑπακοὴν τοῦ ὑπουργείου πρὸς τὰς βουλὰς τῆς ἀντιβασίλειας, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῶν δυνάμεων τί ἐκατέρωθον εἰς τὴν Ἑλλάδα αὐτοὶ οἱ ἐξ-

φάλου ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει 1839.

νοι σύμβουλοι; Γελοίοι καὶ καταφρονητοὶ ἔγιναν εἰς τὸν λαὸν μὲ τὰς διαιρέσεις των, μῖσος ἐγεννήθη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βαυαρῶν διότι παρεγνώρισαν τὴν σωτήριοιαν ἀρχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνισμοῦ, διότι ἤρπασαν τὸ γωμί ἀπὸ τὸ στόμα τῶν πεινῶντων Ἑλλήνων καὶ το παρεχώρησαν εἰς τοὺς ξένους διότι ἔνδυσαν μὲ τὰς Ἑλληνικὰς τιμὰς τοὺς ξένους, διότι ἀτίμασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ ξένα μὲ τοὺς διορισμοὺς ξένων εἰς τὰ προξενεῖα, διότι ἐν ἐνὶ λογῷ ἠθέλησαν να νομίσουν τὴν Ἑλλάδα ἐπαρχίαν τινὰ τῆς Γερμανίας καὶ κτῆμα τῆς Βαυαρίας. Δὲν βλέπω τώρα ἄλλο παρ' ὅτι δὲν θέλουν τὴν ἐπάνοδον τοῦ Μασόφερ καὶ τοῦ Ἄδελ διὰ νὰ γείνουν αὐτοί. Ὅχι οὔτε αὐτοὶ οὔτε ἐκεῖνοι. Ἡ Ἑλλάς εἶναι Ἑλλάς καὶ θὰ μείνῃ Ἑλλάς. Οὔτε τῆς ἠθικῆς των, οὔτε τῆς ἀξιότητός των, οὔτε τοῦ φιλελληνισμοῦ των, οὔτε τέλος πάντων τῆς στερεώσεως τοῦ θρόνου δὲν μᾶς ἔδωσαν καμμίαν ἀποδείξιν δὲν μᾶς ἔδωσαν κανέν ἐχέγγυον. Ἀφίνει τὴν Ἑλλάδα ἢ ἀντιβασιλεία εἰς ἀκαταστασίαν καὶ δυσἀρέσκειαν. Τοιαύτην κληρονομίαν ἀφίνει εἰς τὸ ἔθνος. Ὁ χρηστότατος βασιλεὺς μας θὰ εὐρεθῇ εἰς ἀνάγκην πρὶν θεραπεύσῃ τὰς πληγὰς τοῦ ἔθνους ὅσας ἄφησεν εἰς αὐτὸ ἢ ἐπανάστασις καὶ ἢ παρελθούσα ἀναρχία, νὰ ἰατρεύσῃ τὰ πάθη τὰ ὅποια ἐπροξένησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ ἀναξιότης διὰ νὰ μὴ εἰπῶ ἄλλο τι τῶν ἐπιτροπῶν του. Ὁ βασιλεὺς μας πρέπει νὰ περιτριγυρισθῇ μοναδικῶς ἀπὸ Ἑλλήνας, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ· ἢ Ἑλλάς δὲν πρέπει νὰ πάθῃ πολιτικῶς ὅ,τι παθαίνουν τὰ ἡττηθέντα ἢ κατακτηθέντα ἔθνη. Ἄς μείνῃ ἐλεύθερος ὁ βασιλεὺς καὶ ἄς ἐκλέξῃ ὁποῖους Ἑλλήνας θέλει συμβούλους του. Φοβούνται μὴ ἐκλέξῃ τὸν Κωλέτην. Καὶ διαπὶ νὰ μὴν ἐκλέξῃ τὸν Κωλέτην. Ὁ ξένος εἶναι πάντοτε ξένος καὶ ὁ Ἕλλην πάντοτε Ἕλλην. . . . (1)

1. Ἐπ. Κυριακίδου Ἱστορικὸν τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ. Τόμ. Α'

Ἐν Λονδίῳ διαμένων ὁ Τρικούπης κατέκτησε τὴν συμπόθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ λόρδου Πάλμερστον. ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας μετ' αὐτοῦ δὲ συνωμολόγησε τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐμπορικὴν σύμβασιν ἣτις ἐγένετο πολλῶν ὠφελειῶν πρόξενος εἰς τὸ ἀρτισύστατον κράτος. (1) Ἐν Λονδίῳ διέμεινεν ὁ Σπ. Τρικούπης μέχρι τοῦ 1839 ὅτε ὁ βασιλεὺς Ὁθων ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ διευθύνῃ τὴν ἐκεῖ προεδρίαν τὴν ὁποίαν ἕως τότε διηύθυνεν ὁ πρῶτος αὐτῆς διερχόμενος Ἀργύροπουλος. Ὁ Τρικούπης ὅμως προφασισθεὶς τὸ ἐπισηφάλες τῆς ὑγείας του δὲν ἀπεδέχθη τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας.

Γοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν ἐπανόστασιν καὶ μετ' αὐτὴν ὄρσις τοῦ Σπ. Τρικούπη, ὄρσις εὐεργετικὴ καὶ διὰ τὸ ἐν ἐπαναστάσει ἔθνος καὶ μετέπειτα διὰ τὸ νεοπαγὸς κράτος. Μεταδὲ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες ἔθεσαν τότε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος τὰ φῶτα καὶ τὴν εὐρεσίαν τῶν μορφῶν ἰδιαιτέρως διακεκριμένην θέσιν κατέλαβον ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Σπυριδῶν Τρικούπης, ἀμφότεροι εὐρυτότης παιδείας καὶ ἔκτενοσε πνευματικῆς μορφώσεως.

Εἶναι ὅμως ἀλήθες ὅτι κατὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πικρώτερον ἐξετοξεύθη τὸ βέλος τῆς συκοφαντίας καὶ οὐχὶ ἀπαξ ἡ προσήλωσις των εἰς τὸ ἀγγλικὸν κόμμα ἐχαρακτηρίσθη ὡς προδοσία τῆς πατρίδος. Ἦδη ὅμως ἔτε τὰ πρόγματα τῆς δουλλώδους ἐκείνης ἐποχῆς δύνανται νὰ σταθμισθῶσιν καλλίτερον καὶ ψυχρότερον καὶ αἱ μετέπειτα περιστάσεις νὰ διαφωτίσωσιν ὅ,τι τότε ἀπέμεινε σκοτεινόν, ἐφείλομεν νὰ ἐξά-

(1) Ἡ ἐμπορικὴ αὕτη συνθήκη εἶναι ἡ πρώτη συνομολογηθεῖσα μετὰ ξένης ἐπικρατείας ὑπεγράφη δὲ τῇ 14 Ὀκτωβρίου 1837. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἔκτοτε ἐτροποποιήθη κατὰ πολὺ.

ρωμεν τήν εἰς τὰς ἰδέας του ἀφοσίωσιν τοῦ Τρικούπη, τῶν ὁποίων τ' ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν τόσον εὐεργετικά διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ἀγγλία καὶ τότε ἀκολουθοῦσα τὴν πατροπαροδοτον πολιτικὴν τῆς πᾶν ὅ,τι ἐπραττε τὸ ἐπραττε πρὸς ἴδιον ἑαυτῆς συμφέρον ὡσάκις δὲ ἐπρόκειτο νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καταπότιον ἐφρόντιζε νὰ εἶναι τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπιμελέστερον κεχρυσωμένον. Εἶναι ὅμως ἐξ ἄλλου ἀληθές ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐξήχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, οἱ τότε δὲ ὑποστηρίζοντες τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος οὐδὲν εἶχον τεκμήριον οὐδ' ὑπόνοιαν κἄν ὅτι τῆς κραταιᾶς δυνάμεως τὰ αἰσθητάματα δὲν εἶσαν εἰλικρινῆ.

Ἄλλως τε τὸ τοιοῦτο δὲν συνέβαινε μόνον εἰς τὴν μερίδα τὴν φρονοῦσαν τὰ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ τὸ Ρωσικὸν κόμμα τοῦ ὁποίου ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐπίσημος κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος τὰς αὐτὰς ἐλπίδας ἔτρεφεν ἐπὶ τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, ἤλπιζε δὲ ὅτι δι' αὐτῆς καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος θὰ κατωρθοῦτο καὶ τὸ κράτος θὰ ὑπεδεικνύετο ὡς φυσικὸς διάδοχος ἐν Εὐρώπῃ τῆς Τουρκίας τῆς ὁποίας ἡ ἀπὸ τῆς Θράκης ἐκδιώξις ὑπελογίζετο ὡς ζήτημα βραχυτάτης προθεσμίας κατὰ τὴν πλήρη αἰσιοδόξων ἐλπίδων ἐποχὴν ἐκείνην καθ' ἣν ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία δὲν εἶχον ἔτι ἐγκλιματισθῆ ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν ὡς καὶ πάντοθεν αἱ παράτολμοι ἐλπίδες διεψεύσθησαν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπὶ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἀντιζηλῖαι τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἴδρουον ἀλλεπάλληλα τὰ προπύργια ἢ μίσα κατὰ τῆς ἄλλης καὶ μόνον βαθμιαίως ἐξετοπίσθησαν καὶ ἐτέθησαν ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ οἱ ἑλληνικοὶ πόθοι, καὶ ἐθεωρήθη ἐντελῶς ἀδιάφορος ἡ σύμπραξις τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖ ὅπου ὡς πολῦτιμος ἐετιμήθη ἡ ὑποστήριξις τῆς Βουλγαρίας (1).

(1) Ὁ αὐστριακὸς διπλωμάτης Hömel εἰς ἔκθεσιν του ἐπὶ τῶν

Καί μετὰ τὸν πλήρη θράσεως διπλωματικὸν βίον καὶ ὑπὸ ἄλλην ἐποψίν πολῦτιμον παρέσχεν εἰς τὴν πατρίδα του ὑπηρεσίαν ὁ Σπυρίδων Τρικούπης. Ὡς ἱστοριογράφος τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπεταμίευσεν εἰς τοὺς τέσσαρας τόμους τοῦ βιβλίου του μεθοδικώτατα πολῦτιμον ἱστορικὴν ὕλην καὶ περιέγραψε μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἀκριθείας τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἐπταστῆ ἀγῶνα.

Καί εἶναι μὲν ἀληθές ἔτι τὸ βιβλίον του πολλαχῶς ἐπεκρίθη καὶ σελίδες του ἠμφισβητήθησαν, δὲν πρέπει ἕμως νὰ λησμονηθῆ ἔτι τοῦτο ἐγγράφη εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν πλείστα ἀκόμη ἱστορικὰ γεγονότα δὲν εἶχον ἐξακριθῶθῆ καὶ πρόσωπα καὶ πράξεις ἀπέμενον ἐν τῷ σκότει. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδεὶς δύναται εἰς τὰς τυχὲν ἀνακρίβειας τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου ν' ὑποδώσῃ ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην δόσιν ἐπισθοβουλίας, πανταχοῦ δὲ ὅπου ἦτο δυνατόν ἐκ τῶν πληροφοριῶν καὶ ἐκ τῶν ἐγγράφων ἀποδίδεται τὸ δίκαιον.

Περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Χαριλάου Τρικούπη δύο ἐπικρατοῦσιν ἕως τῶρα δοξασίαι, κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν τῆς εἰσαρμένῆς καὶ τοῦ ἐπιφανοῦς πολιτευτοῦ ὡς τόσων ἄλλων μεγάλων ἀνδρῶν ὁ ἀκριθῆς τόπος τῆς γεννήσεως ἀγνοεῖται.

Θ' ἀναφέρωμεν ἐν τούτοις καὶ τὰς δύο δοξασίας αἵτινες

πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ 1867 προεμάντευε τὴν κατάστασιν ταύτην καὶ ἰβιθαίου ὅτι πολὺ ὑγρήγωρα τὰ Βαλκανικὰ κρατίδια θὰ ἐγκλωπθῶσιν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσσίας, ὑποκινούμενα ἕκαστοτε ὑπὸ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνάμεως, ἀνευ ἰδιαιτέρου των συμφέροντος ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ ὑπηρετήσωσι τῶν μεγάλων των φίλων τὰς ὁρέξεις. Καὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲ ἡμιλῶν ἔλεγεν ὅτι αὕτη ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της τῆς γεωγραφικῆς οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων.

ἄλλως τε ἔχουσιν ἀμφότεραι ὑπὲρ αὐτῶν ἱστορικὰς ἀποδείξεις.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τῇ 11 Ἰου-
 λίου 1832. Πρὸ τριῶν ἤδη μηνῶν ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ Ἑλ-
 ληνικοῦ λαοῦ εἶχεν ἀποδεχθῆ ἐνθουσιωδῶς τὴν συνθήκην τὴν
 ὑπογραφεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας,
 Ρωσσίας καὶ Βαυαρίας, δι' ἧς ἡγεμῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνεκηρύσ-
 σετο ὁ βασιλεὺς Ὅθων καὶ ὁ λαὸς ἔκτοτε πρὶν ἀκόμη ἰδῆ τὸν
 βασιλέα του ἐπανηγύριζεν ἐπὶ μόνῃ τῇ ἰδέᾳ ὅτι ἀπέκτησε θρό-
 νον καὶ δυναστείαν. Τοιοῦτοτρόπως τὸ παιδίον ἐγεννήθη ἐν
 μέσῳ τῆς ψυχικῆς ἐκείνης τοῦ λαοῦ ἐξεγέρσεως ἡ ὁποία παρε-
 τάθη καὶ μετὰ τὴν ἀφίειν τοῦ βασιλέως, ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται
 καὶ τὸ ἔνομα Χ α ρ ί λ α ο ς ὅπερ τῷ ἐδόθη. Διότι ἐβαπτίσθη
 κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως ὅτε ἡ μικρὰ τοῦ
 Ναυπλίου πόλις ἤγε πρωτοφανῆ δι' αὐτὴν ἑορτήν. Εἰς τὸν λι-
 μένα του τριάκοντα καὶ ἕξ πλοῖα τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων
 εἶχον συνοδεύσει τὴν βασιλικὴν θαλαμηγόν «Μαδαγασκάρην»
 ἧς ἐπέβαιναν ὁ βασιλεὺς, ὀλόκληρος δὲ ἡ περίξ Πελοπόννησος
 εἶχε μεταβῆ περὶ εἰς τὴν τότε πρωτεύουσαν διὰ νὰ χαιρετίσῃ
 τὸν πρῶτον ἡγεμόνα ὅστις ὑπὸ τοὺς κρότους τῶν τηλεβόλων
 καὶ ἐν μέσῳ φρενητιωδῶν ζητωκραυγῶν ἀπεδιβάλετο εἰς τὴν
 γῆν τοῦ κράτους του. Κατὰ τὴν πρώτην λοιπὸν ἑκδοσὶν ὁ
 μικρὸς Τρικούπης προκειμένου νὰ βαπτισθῆ τὰς ἡμέρας ἐκεί-
 νας ὠνομάσθη Χαρίλαος, αὐτὴ δὲ ἡ δοξασία ἐπεκράτει ἕως
 σήμερον (1).

(1) Εἰς δίκην ἐν ἣ παρέστη ὁ Χαρ. Τρικούπης ὡς μάρτυς ἐρω-
 τηθεὶς ὑπὸ τοῦ προέδρου περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του εἰδήλω-
 σεν ὅτι οὗτος ἦτο τὸ Ναύπλιον. Εἰς τὴν παρατήρησιν δὲ τοῦ δικη-
 γόρου κ. Ποταμιάνου ὅτι καὶ τὸ Ἄργος φέρεται ὡς πατρίς του ὁ
 Τρικούπης ἐβιβχίωσεν ὅτι ἡ πληροφορία προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι
 κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς γεννήσεώς του ὀλίγον πρὶν ἢ μετὰ ἡ οἰκογέ-
 νειά του διέμενον εἰς Ἄργος, αὐτὸς ὁμως ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ.

Νεωτέρα ὁμως ἔκδοσις φέρει ὡς τόπον γεννήσεως τοῦ Τρικούπη τὸ Ἄργος. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην ὁ Σπυρ. Τρικούπης διαμένων ἐν Ἄργει ὅπου ἀνέμενε τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς νέας μεγάλης οἰκίας του ἔλαβε διαταγὴν τοῦ Καποδιστρίου ν' ἀπέλθῃ τῆς πόλεως εἰς Μῆλον διὰ νὰ διαλυθῇ τοιοιτοτρόπως τὸ ἐν Ἄργει πρὸ πολλοῦ ἰδρυθὲν ἐπαναστατικὸν κέντρον τὸ ὁποῖον πολὺ ἐφόβιζε τὸν Κυβερνήτην ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀποτελούντων αὐτό. Συνέβησαν δὲ ταῦτα κατὰ τὸ 1830 ἤτοι δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφείσα παράδοσις φέρει τὴν γέννησιν τοῦ Τρικούπη. Ὁ Καλλέργης ἐλθὼν τότε εἰς Ἄργος διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου διηυθύνθη εἰς τὸν οἶκον τοῦ Σπυρ. Τρικούπη τὸν ὁποῖον περιεκύκλωσε διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἐν αὐτῇ πολιτευτὴν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Καποδιστρίου. Πρὸ ὀλίγων ὁμως ἡμερῶν εἶχε γεννηθῆ τὸ παιδίον ὅπερ ἀργότερον τόσο ἐμελλεν ἐνεργὸν μέρος νὰ λάβῃ ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς πατρίδος του, ὁ δὲ Σπυρ. Τρικούπης λαβὼν αὐτὸ ἐντὸς τῶν σπαργάνων του καὶ ἐξελθὼν εἰς τὸν ἐξώστην ἐζήτησεν ἀναβολὴν τῆς ἀναχωρήσεως μέχρι οὗ παρέλθῃ ἡ τεταγμένη τῆς λοχείας προθεσμία. Ὁ Καλλέργης ὅστις ἄλλως τε πολὺ ἐξετίμα τὸν ἄνδρα καίτοι τελείως διεφώνει πρὸς τὸν πολιτευτὴν, συγκατετέθη καὶ ἡ προθεσμία τῷ ἐδόθη.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ ταχθεῖσα προθεσμία παρῆλθε καὶ τὸ νεογνὸν ἐβαπτίσθη. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Ἄργει, πλησίον τῆς οἰκίας Τρικούπη, παλαιὸν Βυζαντινὸν ναόν, μεταβληθέντα εἰς τζαμίον καὶ ἐγκαινιζόμενον πάλιν εἰς Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐτελέσθη ἡ ἐορτὴ τοῦ βαπτίσματος. Ἐγένετο δὲ μεγαλοπρεπέστατον ὡς ἐκ τῆς ἐσοχωτάτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς περιωπῆς τοῦ οἴκου Τρικούπη, ἐνώπιον πολυπληθῶν προσκεκλημένων μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο οἱ ἐσοχώτατοι τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ οἱ δημογέ-

ροντες Ἄργους. Τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος ἐτέλεσεν ὁ ἀρχιερεὺς Ἄνθιμος καὶ ἀνάδοχος ἦν ὁ μέγας καὶ ὀνομαστός ἀρχιεπίσκοπος Βρεσθένης φίλος τοῦ Τρικούπη, ὅστις ὠνόμασε τὸ παιδίον Χαρίλαος (1).

(1) Τὴν ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος τούτου πληροφορίαν ἀνέγραψε πρῶτος ὁ «Δαναός» ἐφημερὶς τοῦ Ἄργους συντασσομένη ὑπὸ τοῦ δικηγόρου κ. Βαρδουνιώτου. Ὁ κ. Βαρδουνιώτης τὰς πληροφορίας του ἔλαβε παρὰ τοῦ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ γηραιῦ δικηγόρου κ. Ἐμ. Σωτηροπούλου, ὅστις βεβαίῃ ὅτι ἦτο παρὼν εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ βαπτίσματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΣΠΟΥΔΑΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

μαθητικὸς βίος. — Ἐπιδοσίς του εἰς τὰ μαθηματικά —
Ἐπεισόδιον τοῦ βλάχου — εἰς τὸ πανεπιστήμιον — ἀν-
μοκόποι εἰς τὸ πανεπιστήμιον. — Ὁ φαγκαθῆς καὶ
τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον. — Μία ἐπιστολὴ τοῦ Τρι-
κούπη — Πολιτικὸν πρόγραμμα — Ἄρθρον κατὰ
τῆς Ἑλλάδος — Ἐξώσις τοῦ Σαματάκη. —
εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Τὸν Χαρίλαον τετραετῇ παῖδα εἰσέτι ἀνέλαβε νὰ διδάξῃ τὰ
πρῶτα γράμματα ἢ μήτηρ του, τὴν σπουδὴν δὲ ἠκολούθησεν
ἔπειτα παρὰ τῷ πατρί του. Παρ' αὐτοῦ ἔλαβε τὰς πρώτας
ὕγιαι ἀρχὰς αἵτινες διέκριναν αὐτὸν ἐν τῷ μέλλοντι ἀπὸ τῶν
ὁμηλικῶν, ἐπὶ τῶν κατ' ἰδίαν δὲ μελετῶν του ἐστήριζε τὴν
κατόπιν εὐρυτάτην ἐγκυκλοπαιδικὴν του μόρφωσιν, δι' ἧς κα-
τῶρθωσε νὰ ἦ ἐνήμερος εἰς πάντα τὰ ζητήματα τὰ ἐκάστοτε
παραυσιζόμενα.

Δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιδοθῆ εἰς τὰς μελέτας του ὅτε ἐστάλη
εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον τὸ ὁποῖον διηύθυνε τότε ὁ
Γεννάδιος. Εἰς τὸ γυμνάσιον τῶν Ἀθηναίων καὶ οἱ καθηγηταί
του καὶ ὁ ἰδιαίτερος αὐτοῦ προγυμναστής Γρηγόριος Παπα-
δόπουλος κατεπλήρουντο ἐκ τῆς πρώϊμου ἀναπτύξεως τοῦ
νεαροῦ μαθητοῦ καὶ ἰδίως ἐκ τῆς μεγάλης αὐτοῦ κρίσεως ἣν
ἀνέπτυξεν ἐν μεγίστῳ βαθμῷ πρὸ πάντων ὅτε ἔδωκεν ἐξετά-

σεις ἀπολυτηρίους διὰ νὰ καταταχθῆ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Τότε εἰς γραπτὴν ἐξέτασιν ἐπὶ τῶν δημηγοριῶν τοῦ Θουκυδίδου ἔκαμε μικρὰν ἀλλὰ σπουδαιοτάτην μελέτην ἐν ἣ ἀνέλυσε τὸ οὐσθημα τῆς πολιτείας κατὰ τὸν ἀρχαῖον συγγραφέα καὶ δι' οὗ ἐπέσπασε ζωηροτάτην ἐκδήλωσιν ἐπιδοκιμασίας ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν του.

Ἐκεῖνο ὅμως εἰς τὸ ὅποσον πρὸ πάντων ἐπέδιδε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν σπουδῶν τοῦ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦσαν ἐν γένει τὰ μαθηματικά. Αἱ βαρεῖται καὶ δυσονόητοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέθοδοι τὸν εὔρισκαν πάντοτε βαθύτατον μελετητὴν· οἱ κόποι δὲ τοὺς ὁποίους κατέβαλλεν εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων καὶ τῶν δυσκολωτέρων τῆς ἀλγέβρας ἦσαν εὐχέρεια ἀπέναντι τῶν βασάνων εἰς τὰ ὅποια διὰ τὰ αὐτὰ προβλήματα ὑπεβάλλοντο οἱ συμμαθηταὶ του. Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος μάλιστα τῶν σπουδῶν του τὰ μαθηματικά τῷ ἐγένοντο εἶδος μανίας πλέον καὶ ἡ ἐπίδοσίς του ἦτο τοιαύτη ὥστε ὁ πρωτεύων καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα μαθητῆς ἦτο ἀκαταγώνιστος εἰς τὰ μαθηματικά (1).

Τὴν τοιαύτην πρόσodon τὴν παρατηρουμένην παρ' αὐτῷ ἐξέτεινε κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὰ Ἑλληνικά, ὅπου ἰδιαιτεραὶ του μελέται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἦσαν συχνόταται καὶ ἐμφαίνουσαι πρῶτον βαθύτητα. Διότι δὲν πρέπει

(1) Περὶ τὸν ὅτι πλείστοι τῶν μετέπειτα μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ κόσμου ὅλου, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν των σπουδῶν ἠσθάνοντο ἀποστροφὴν τινα καὶ ἐμφυτον ἀνικανότητα εἰς τὰ μαθηματικά. Οὕτω μεταξὺ ἄλλων ὁ Γλάδστων, κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ἐνῶ ἐπέδιδεν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα καὶ ἰδίως εἰς τὰ Ἑλληνικά ἐπὶ τῶν ὁποίων ἰδιαιτεραὶ του μελέται καὶ ἀναλύσεις ἔκαμαν μεγάλην αἰσθησιν, ἦτο ἀνικανώτατος καὶ τελευταῖος εἰς τὰ μαθηματικά, ὁ μετέπειτα δὲ κορυφαῖος τῶν οἰκονομολόγων τῆς Ἀγγλίας εἶχε κατορθώσει κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν νὰ μάθῃ καλῶς τὰ πρῶτα τῆς ἀριθμητικῆς στοιχεῖα.

νά λησμονηθῆ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἦν ἀφηγούμεθα ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦτο νεαρῶτατος ἀκόμη δεκαεξαετής μόλις, ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν οἱ λοιποὶ συμμαθηταὶ τοῦ ἤρκοῦντο εἰς τὴν τυπικὴν μόνον ἐκμάθησιν τῶν μαθημάτων των ἀπλῶς πρὸς ἀπόκτησιν βαθμῶν καὶ ἀναρρίχῃσιν ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν.

Τὴν εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς ἐπίδοσιν τοῦ Τρικούπη ἐνέκρινε καὶ ἐνεθάρρυνε πρῶτος ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ νεαρὸς μαθητὴς μετεβίβαζε τὰ μαθητικὰ αὐτὰ ἀλλὰ ἐνδεικτικώτατα πολλῶν ἐλπίδων δοκίμια. Ὁ πατὴρ του, ὁ ἐπὶ παιδείᾳ διακρινόμενος πολιτευτής, ὁ βαθύς ἱστορικός τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως διέγινωσε τὴν ἐπίδοσιν τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτήν, πολλάκις δὲ τὰ ὑποβαλλόμενα αὐτῷ προϊόντα τῆς μελέτης τοῦ νεαροῦ Χαριλάου, ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει περισσότερον ἴσως παρ' ὅσον ἤξιζον ἀκριδῶς διὰ τὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ πρῶται καλαὶ ἀρχαὶ πολλὰς παρεῖχον ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον (1).

(1) Τὰς πληροφορίας ταύτας περὶ τοῦ μαθητικοῦ βίου τοῦ Τρικούπη ὀφείλομεν εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην ἐνὸς τῶν παλαιῶν συμμαθητῶν καὶ μετέπειτα θαυμαστῶν καὶ πολιτικῶν φίλων του. Ὁ σεβαστὸς οὗτος φίλος μᾶς διηγήθη ὅτι τρεῖς τῶν τότε συμμαθητῶν των ἐσπούδαζον διὰ τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα μὲ τὰς οἰκονομίας του ἠγόραζεν ὁ Χαρίλαος ὑπὲρ αὐτῶν, χωρὶς οὐδ' ἡ οἰκογένεια του οὐδ' ἄλλος τις τὰ μανθάνῃ τε. Τὴν εὐγένειαν αὐτὴν τῆς ψυχῆς δεικνύουσι καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀνέκδοτα τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν πρόδον τῆς παρούσης μελέτης θ' ἀναφέρωμεν. Ὁ εἰς ἓκ τῶν τριῶν αὐτῶν ἀπόρων συμμαθητῶν οἷτινες εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπη ὀφείλουσι τὴν ἐκπαίδευσίν των εἶναι ὁ ἔπειτα διακριθεὶς δικηγόρος Ἐπαμ. Σταματάκης ἀποθανὼν πρό τινων ἐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὅπου ἐσχάτως διαρκῶς οἰέμενεν. Ὁ Σταματάκης ποικιλοτρόπως καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν ἐξεδήλωσε τὴν πρὸς τὸν εὐεργέτην εὐγνωμοσύνην του, ἠκολούθησε δὲ αὐτὸν καὶ εἰς τὸ Λονδίνον ὅταν ἐκεῖ ἐστάλη ὁ Τρικούπης, ὅστις πάλιν ἀπεριόριστον εἶχεν ὑπόληψιν εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν βαθύνειαν τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ του.

Ὁ ὀλίγος χρόνος ὁ ὁποῖος ἀπέμενε τῷ Τρικούπῃ ἐκ τῶν γυμνασιακῶν του μελετῶν διετίθετο ὁλόκληρος εἰς τὰς γλωσσικὰς του μελέτας, καὶ ὁ νεαρὸς μαθητὴς ταχύτατα ἐξέμαθε τὴν Ἀγγλικὴν τὴν ὁποῖαν ὡς μητρικὴν του ὠμίλει καὶ ἔγραφε καὶ τὴν Γαλλικὴν εἰς τὴν ὁποῖαν ἐπίσης καλῶς κατηρτίσθη. Κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του αἰ μελέται του εἰς τὰς δύο αὐτὰς γλώσσας ἐγένοντο μεθ' ἧς καὶ τὰ ἄλλα του μαθήματα ἐπιμελείας, ὅλη του δὲ ἡ ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ πατρός του διεξήγετο Ἀγγλιστί, διὰ τὴν πρακτικὴν εἰς τὴν γλῶσσαν ἐκείνην ἀσκησιν. Ἀφ' οὗτου ὅμως προωρίσθη νὰ συμπληρώσῃ τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν τότε πρωτεύουσαν τῆς χώρας ἐκείνης νομικὴν σχολὴν, ἰδιαίτερος ἐπεδόθη εἰς τὴν Γαλλικὴν τὴν ὁποῖαν ἐξέμαθε μεθ' ἧς καὶ τὴν Ἀγγλικὴν τελειότητος.

Κατὰ τὴν ἐν τῷ γυμνασίῳ φοίτησιν τοῦ Τρικούπῃ, συνέβη καὶ τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον ἀποδεικνύον πόσῃ ἀντίληψιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀπὸ τῆς νεαρωτέρας του ἡλικίας ὁ μετέπειτα ἐπιφανὴς πολιτευτὴς.

Ἐγίνοντο τότε συχναὶ διαδηλώσεις καὶ ἀταξίαι εἰς τὴν πόλιν, καὶ πᾶσα κυβερνητικὴ μεταβολὴ ἢ καὶ ὀλιγώτερον οὐσιώδη γεγονότα ἐπέφερον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ταῖς ἐπαρχίαις σκηνὰς αἰτινες οὐχὶ σπανίως ἀπέβαινον αἰματηραί. Τάξις καὶ ἀσφάλεια ἦσαν λέξεις προβληματικαὶ καὶ αἱ ἀρχαὶ πολυλάκις διὰ νὰ καταστείλωσι μικρὰν ταραχὴν ἐξώθουν τοὺς ἀτιθάσους πολίτας εἰς στάσιν. Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ γυμνασιάρχης Γεννάδιος εἶχεν ἀπολύτως ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἐλαχίστην ἀνάμειξιν εἰς τὰς τοιαύτας πολιτικὰς ἀνωμαλίας, διὰ διακοινώσεώς του δὲ τοιχοκολληθείσης εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ γυμνασίου ἀνήγγελεν ὅτι θ' ἀποβλήθῃ ἀμετακλήτως ὁ μαθητὴς ὅστις θὰ ἐφωρᾶτο λαμβάνων μέρος εἰς διαδηλώσιν.

Μετά τινας ημέρας συνεπεία ἀδικίας τινός συμβάσης εἰς ἀνώτερον ἀξιωματικὸν τοῦ στρατοῦ, διαδήλωσις διωργανώθη ἐν Ἀθήναις, εἰρηνικὴ ὅμως καὶ ἀνευ τινός ἀπευκταίου, ἥτις καὶ διελύθη ἀνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἀρχῆς. Κατὰ τὴν διαδήλωσιν ὅμως ἐθεάθη μεταξὺ ἄλλων φωνασκῶν καὶ ζητωκραυγῶν καὶ ὁ μαθητὴς Βλάχος, συμμαθητὴς τοῦ Τρικούπη.

Ὁ Γεννάδιος ἔμαθε τὸ πρᾶγμα ἠγνῶει ὅμως τίς ἦτο ὁ ἀπειθήσας μαθητὴς καὶ ἤρχισεν ἀνακρίσεις διὰ νὰ μάθῃ τὸ ὄνομά του. Οἱ ἄλλοι συμμαθηταὶ φοβούμενοι τὸν Βλάχον, ὅστις ἦτο ζωηρὸς καὶ ἐπικίνδυνος, ἤρνούντο νὰ καταδώσωσιν αὐτόν. Ὅταν ἦλθε καὶ ἡ σειρά τοῦ Τριπούπη ὁ γυμνασιάρχης ἔκαμεν ἑκκλησίαν εἰς τὴν φιλότιμον καὶ καλὴν διαγωγὴν του, καὶ ὁ Τρικούπης μετὰ θάρρους ἔδωκε τὸ ὄνομα τοῦ ἀπειθήσαντος, συγχρόνως ὅμως ὑπέβαλε τῷ γυμνασιάρχῃ ἀναφορὰν ὑπογεγραμμένην παρ' ὄλων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως, δι' ἧς ἐζήτηι νὰ συγχωρηθῇ ὁ Βλάχος καὶ νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν ποινὴν τῆς ἀποβολῆς.

Καὶ συγκατετέθη μὲν ὁ γυμνασιάρχης καὶ ἔδωκε τὴν αἰτηθεῖσαν συγγνώμην, δυστυχῶς ὅμως αὕτη δὲν ὠφέλησε τὸν Βλάχον, διότι ἐν ἔτος μετὰ ταῦτα οὗτος ἐφρονεῖθη εἰς συμπλοκὴν τινα μετὰ τῆς ἀστυνομίας.

Ἐν τούτοις τὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου ἐτελείωσαν καὶ ὁ Τρικούπης ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Καὶ ἐκεῖ ὁ βίος τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα βίου σπουδαστοῦ ἀφοσιωμένου εἰς τὴν μελέτην καὶ τὸ καθήκον του. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι πάντοτε δύσκολον διὰ νεαρὸν σπουδαστὴν τῆς ἡλικίας ἣν εἶχε τότε ὁ μετέπειτα ἐπιφανὴς πολιτευτὴς τοῦ Μεσολογγίου, ἰδίως ὅμως ἦτο δυσχερέστατον τότε, ὅτε τὸ Πανεπιστήμιον ἐθεωρεῖτο τὸ πρῶτον ἔδαφος εἰς τὸ ὁποῖον ἐπειραματίζοντο ὅλοι τῆς ἐποχῆς οἱ δημαγωγοί. Ἐκεῖ ἀπηθύνοντο τὸ πρῶτον καὶ τὴν εὐνοίαν τῆς Πανεπι-

στησιακῆς νεολαίας ἐθεώρουν σπουδαῖον ἐφόδιον διὰ τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα, δημοσιογράφοι δὲ καὶ πολιτικοὶ ἡμιλλῶντο τίς περισσότερον νὰ ἐκκαύσῃ τὴν νεανικὴν φιλοτιμίαν τῶν φοιτητῶν καὶ τίς ἀσφαλέστερον νὰ οἰκαιοποιηθῇ τὴν φιλίαν των.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ διήρουν τὴν φοιτητικὴν νεολαίαν εἰς δύο ἢ καὶ πλείοτερα κόμματα, συχναὶ δὲ ἦσαν ἐκεῖ αἱ ρήξεις καὶ σχεδὸν ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν διαδήλωσιν καὶ ταραχὴν ἢ συμμετοχὴ τῶν φοιτητῶν. Ἰδίως ἀφ' ἧς ἤρχισε κατ' ἀρχὰς κεκαλυμμένη κατόπιν ὅμως φανερὰ καὶ ἀπροκάλυπτος ἢ ἀντίδρασις κατὰ τῆς βασιλείας τὸ Πανεπιστήμιον κατέστη κέντρον ἀντιπολιτευτικὸν καὶ ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὴν πολιτικὴν καταφανεστέρα. Ὁ Τρικούπης ἀποδοκιμάζων τὴν διαγωγὴν αὐτὴν διὰ νεολαίαν μαθητιῶσαν καὶ πρῶτιστον σκοπὸν ἐπιδιώκουσαν νὰ καταρτισθῇ ἐπιστημονικῶς οὐδέποτε ἔλαβε μέρος εἰς τ' ἀτακτῆματα τῶν συμφοιτητῶν του, μόνον δὲ ἅπαξ φαίνεται παρὰσυρθεὶς ὑπὸ ἄλλων καὶ παρευρεθεὶς εἰς διαδήλωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἐκινδύνευσε νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας.

Καὶ δικαιολογεῖται μὲν ἡ τοιαύτη ἀποχὴ τοῦ νεοροῦ Τρικούπη ἐκ τῆς πολιτικῆς ἢ ὁποία τότε πολὺ περισσότερον ἀπὸ τῶρα ἠλέκτριζε τοὺς νέους, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πατὴρ του κατεῖχεν ἀνωτάτην διπλωματικὴν θέσιν καὶ ἐπομένως πᾶσα ἀνάμιξις τοῦ υἱοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ παρεξηγηθῇ, ὅπως δῆποτε ὅμως διὰ τοὺς μελετῶντας τὴν θυελλώδη ἐκείνην ἐποχὴν ἀπομένει κάπως παράδοξον πῶς κατώρθωσε νὰ διατηρηθῇ ἄπλοῦς φοιτητῆς ὁ Τρικούπης ἐν μέσῳ νεολαίας ἣτις ἔκλειε τοὺς κώδικας διὰ νὰ λάβῃ τὸ ρόπαλον τοῦ διαδηλωτοῦ καὶ κατηνάλισκε περισσότερον χρόνον διὰ ν' ἀκούσῃ τοὺς ρήτορας τῆς πολιτικῆς παρὰ τοὺς καθηγητὰς τοῦ δικαίου ἢ τῆς ἰατρικῆς.

Κατὰ τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοίτησίν του ὁ Τρικούπης ἐπεδόθη ἰδιαιτέρως εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, τὸ

ὁποῖον ἐξόχως εἴλκυεν αὐτὸν καὶ κατὰ τὸν μετέπειτα πολιτικόν του βίον. Καὶ ἐπρόκειτο μὲν νὰ γράψῃ ἐπ' αὐτοῦ κρίσεις καὶ ἰδίας αὐτοῦ μελέτας αἵτινες σήμερον πολύτιμον θὰ ἀπετέλουν συμβολὴν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ ἀνδρός, δυστυχῶς ὅμως φαίνεται ὅτι παρητήθη τῆς ἰδέας ταύτης, διότι οὐδὲν μαρτυρεῖ ὅτι ἔγραψέ τι ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ μαθήματος. Ἡ σκέψις ὅμως αὕτη τοῦ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην, κατήρτισεν αὐτὸν δεινὸν Λατινιστὴν, ὡς γνωστὸν δὲ καὶ ἀργότερα εἰς πολλὰς περιστάσεις συχνὰ ἐφέρετο εἰς ταὺς μεγάλους τῆς Ρώμης ρήτορας καὶ κατεφαίνετο ἢ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις των. Ἀπὸ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν ἢ μετάβασις δὲν ἦτο δύσκολος διὰ τὸν ἐκτάκτως δι' εὐχερείας περὶ τὴν ἐκμάθησιν γλωσσῶν πεπροικισμένον σπουδαστὴν· οὕτω δὲ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου ἀποφοίτησίν του, κατεῖχεν ἤδη τὴν Ἰταλικὴν ἀρκούντως καλῶς, καίτοι οὐδέποτε μετεχειρίσθη αὐτὴν μεθ' οἷας τὴν Ἀγγλικὴν καὶ τὴν Γαλλικὴν τελειότητος.

Ἐν τούτοις τὸ σύστημα τῶν σπουδῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὡς ἦτο ὀργανωμένον τότε δὲν ἦτο βεβαίως τέλειον. Ἀπέμειναν ἀκόμη οἱ καθηγηταὶ οἵτινες εὐθύς μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου προσελήφθησαν, δὲν ἦσαν δὲ μεθ' ἧς ἀπητεῖτο τελειότητος καθηγητισμένοι, καὶ τὰ ἀπαιτούμενα βιβλία δὲν ὑπῆρχον καὶ τὸ σύστημα ἐν γένει πλημμελὲς καὶ ἐλλειπέδες ἦν. Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης οἱ φοιτηταὶ οἵτινες ἐπεθύμουν τελείως νὰ καταρτιθῶσιν ὑπεβάλλοντο εἰς ἀληθῶς τεραστίους κόπους, ἄλλως ἔτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ μορφωθῶσιν ἐπιστημονικῶς μετὰ περισσῶν ἐλλείψεων, καταφανῶν ἔπειτα εἰς πᾶσαν ἐν τῇ πρακτικῇ των ἐξασκήσει περιστάσιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ τότε ὑπουργὸς τῆς παιδείας ὑπέβαλε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τροποποιήσεις τινὰς ἀρκούντως σημαντικὰς καὶ ὅπως δήποτε ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον, διεμόρφωσε τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν καθίδρυμα ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα τοῦτο

πολύ ἀπέιχε τῆς τελειότητος, παρῆλθον δὲ ἄρκετοὶ ἑνιαυτοὶ καὶ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν ἀκόμη μέχρις οὗ τὸ Πανεπιστήμιον λάβη τὸν προσήκοντα χαρακτήρα.

Αἱ ἐλλείψεις αὗται τότε ἠνάγκαζον τοὺς εὐπορωτέρους ν' ἀπέρχωνται εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τελειότερον ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν, τῷ ὄντι δὲ οἱ πλεῖστοι τῶν διακριθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας εἶχον συμπληρώσῃ εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὴν ἐπιστημονικὴν των μόρφωσιν. Τοῦτο ἠνάγκασε καὶ τὸν Τρικούπην ν' ἀπέλθῃ εἰς Παρισίους κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τῶν νομικῶν αὐτοῦ σπουδῶν. Ἐπρόκειτο μάλιστα καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τοὺς Παρισίους, ἀλλὰ ἀσθένεια δεινὴ ἐκράτησεν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἓν εἰσέτι ἔτος καὶ μόλις τὸ ἐπόμενον κατῴρωσε ν' ἀπέλθῃ καὶ νὰ ἐγγραφῇ εἰς τὴν νομικὴν σχολὴν τοῦ ἐν Παρισίοις πανεπιστημίου.

Πλεῖστα ὅσα ἀνέκδοτα τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς τοῦ Τρικούπῃ ἠδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν καταδεικνύοντα τὸν ἄνδρα ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, θ' ἄρκεσθῶμεν μόνον εἰς τὰ ἐξῆς δύο χαρακτηριστικώτατα.

Κατηγορεῖτο τότε ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ὄθωνος διὰ τὰς ἐνεργείας τῆς ἐπὶ φλέγοντος στρατιωτικοῦ ζητήματος ὑπεκινεῖτο δὲ ταραχὴ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ἣτις ν' ἀποδείξῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ. Οἱ ὑποκινηταὶ μεταξὺ τῶν πρώτων ἀπέβλεψαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἐστάλη ἐξημμένος τις νέος ὁ Ἀπ. Θεοδωρίδης νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τοὺς φοιτητὰς καὶ νὰ προκαλέσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκδήλωσιν τῆς δυσανεκείας των. Ὁ ρήτωρ ἐξήντησεν ὅλην τὴν εὐγλωττίαν καὶ ἡ θερμὴ φοιτητικὴ νεολαία ἠλεκτριθεῖσα ἠτοιμάζετο νὰ προβῇ εἰς πανηγυρικὴν διαδήλωσιν ὅτε προσῆλθεν ὁ Τρικούπης καὶ δι' ὀλίγων μόνον λέξεων ὑπέδειξε τὸ ἄτοπον τῆς συμμετοχῆς τῶν φοιτητῶν εἰς τὰ κινήματα τοῦ στρατοῦ. Αἱ ὀλίγαι ἐκεῖναι λέξεις αὐστηραὶ καὶ κατὰ πνεῦμα πρώτην φοράν

ἀκουόμεναι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὑπῆρξαν κάδος ψυχροῦ ὕδατος εἰς τὸν αὐξηθέντα ἐνθουσιασμόν καὶ ἡ διαδήλωσις δὲν ἐγένετο. Ἐπιστολὴ ὅμως τοῦ πατρὸς ἐπέκρινε τὴν διαγωγὴν τοῦ υἱοῦ καὶ οὗτος ἄλλοτε δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὰ διαδήματα τοῦ Πανεπιστημίου.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐγένετο σκέψιν νὰ καταρτισθῇ Ἑλληνικὸν θέατρον καὶ ζωηραὶ πρὸς τοῦτο κατεβάλλοντο ἐνέργειαι. Ὑποκινητῆς καὶ διαλαλητῆς τῆς ιδέας ἦν ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζου Ραγκαβῆς, ἡ ἐπιχείρησις ὅμως προσέκοπτεν εἰς σπουδαῖα κωλύματα. Θέατρον δὲν ὑπῆρχε, τὰ ἑλληνικὰ δράματα ἦσαν δοκίμια παιδαριώδη, ὑποκριταὶ δὲν ἀπεφάσιζον ν' ἀνέλθωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, γυναῖκες δὲ ἐθεωρεῖτο ἀδύνατον νὰ εὐρεθῶσι.

Ὁ Ραγκαβῆς μεταξὺ τῶν πρώτων εἰς οὓς ἀπετάθη ἦσαν οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου δυστυχῶς ὅμως αἱ προσκλήσεις του ἀπέδωσαν μάταιαι. Τότε συνενόηθη αὐτῷ ὁ Τρικούπης εἰς τὸν ὅποιον ὁ Ραγκαβῆς μετέδωκε τὸν ὑπὲρ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου ἐνθουσιασμόν. Ὁ Τρικούπης ἤρχισε τὴν κατήχησιν τῶν σπουδαστῶν του καὶ εἶπε μὲν ἀληθὲς ὅτι τότε δὲν κατωρθώθη τὸ ὄνειρον τοῦ Ραγκαβῆ, ὀλίγον ὅμως ἀργότερα οἱ φοιτηταὶ καταπεισθέντες ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον πειθῶ τοῦ φίλου των συνέστησαν τὸν πρῶτον σὺλλογον ἔστις ἀπετάθη εἰς τὸν Ραγκαβῆν ἀποτεταρημένον πλέον καὶ τὸν ἐκάλεσαν νὰ προστατεύσῃ αὐτόν (1).

(1) Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο ὀφείλομεν εἰς προφορικὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆ πρὸς τὸν γράφοντα ἤδη τὴν βιογραφίαν ταύτην. Συναθροίζοντες τότε ὕλην διὰ μικρὰν ἱστορίαν τοῦ ἑλ. θεάτρου ἀπετάθημεν καὶ εἰς τὸν σεβαστὸν γέροντα ὅστις μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν εὐρύτητα τῆς μνήμης μᾶς διηγῆθη τὸ ἀνέκδοτον, διαβεβαιῶν ὅτι ἄνευ τοῦ Τρικούπη τότε οὐδὲν θὰ ἐγένετο. Προσέθηκε δὲ ὁ Ραγκαβῆς ὅτι

Ὁ Τρικούπης ἀπελθὼν εἰς Παρίσιους πρὸς συνέχισιν τῶν σπουδῶν του ἐνεγράφη εἰς τὴν νομικὴν σχολὴν καὶ ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν πάντοτε τακτικὴν, τακτικὴν ἐργασίας καὶ μελέτης, ἀφοσιώσεως εἰς τὴν μάθησιν καὶ τὴν σπουδὴν.

Οἱ καθηγηταὶ του, μεταξύ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν ἰδιαίτερος συνεπάθουν τὸν νεαρὸν Τρικούπην καὶ διὰ τὴν οἰκογενειακὴν του περιωπὴν, καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν του μόρφωσιν, πρόωρον πολὺ διὰ τὴν ἡλικίαν του. Οἱ συμμαθηταὶ του — μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Ἡροκλῆς Βασιάδης, ὁ Σταματέλλος καὶ ἄλλοι—αὐτὸν ἐθεώρουν τρόπον τινὰ τὸν ἡγέτην των καὶ διὰ τὴν εὐνοίαν αὐτὴν τῶν καθηγητῶν καὶ διὰ τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις. Διότι συσταθεὶς εἰς τὸν τότε πρέσβυν τῆς Ἑλλάδος ἐν Γαλλίᾳ, στρατηγὸν Καλλέργην ἔτυχε πανταχοῦ εὐμενεστάτης ὑποδοχῆς καὶ ἐγένετο δεκτὸς μετ' ἐξαιρετικῶν ἐνδείξεων συμπαθείας ἐκ μέρους τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν παρ' αὐτῷ φοιτῶντων, διὰ τὸ πνεῦμά του καὶ τὴν εὐφυῆ ὀμηλιτικότητά του. Ὁ σοβαρὸς φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου εἰσερχόμενος εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς πρεσβείας μετεμορφούτο εἰς τὸν κοινωνικώτατον τῶν ἀνθρώπων τῶν αἰθουσῶν ἢ παιδρὰ δὲ καὶ δηκτικὴ του ὁμιλία τῷ προσεπόριζε νέας καθ' ἐκάστην συμπαθείας.

Καὶ πρὸς ἀνωτάτης δὲ περιωπῆς Γαλλικὰς οἰκογενείας ἐγνωρίσθη καὶ ἐνωρὶς ἀπέκτα τὴν εὐνοίαν ἀνδρῶν διακριθέν-

ὁ Τρικούπης ὅστις μετεχειρίσθη τόσον ἐπιτυχῶς τὴν ἐπιτροπὴν του ἐπὶ τῶν φίλων του οὐδὲ ᾔθελεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν σύλλογον ἐκεῖνον ὅστις ἀπετελέσθη μεταξύ ἄλλων ἐκ τοῦ Ἄχ. Παράσχου, Ὀρφανίδου, Σαρηγιάννη κ. ἄ. Καὶ δὲν ᾔθελε μὲν διότι δὲν συνῆδε τόσον ἡ τέχνη πρὸς τὴν αὐστηράν του σοβαρότητα, καὶ ἂν ᾔθελε ὅμως δὲν ἠδύνατο ἕνεκα φυσικῆς τινος βραδύτητος ἐν τῷ λέγειν, τὴν ὁπίαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐδάμασεν ἀργότερα διὰ ὑπερανθρώπων κόπων καὶ πολυῶρου ἐξασκήσεως.

των ἔπειτα ἐν τῇ Γαλλικῇ πολιτείᾳ. Ὁ πολὺς ὑπουργὸς Blaisis ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν στρατηγὸν Καλλέργην τὸν ἐβεόσαιου ὅτι ὁ νεαρὸς Τρικούπης προώριστο νὰ διαδραματισθῆ σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ πατρίδι του ἂν ἐξηκολούθει νὰ μορφώνηται καὶ καλλιεργῆ τὴν ἔμφυτον εὐφυΐαν του ὡς ἔπραττε μέχρι τοῦδε.

Εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ Τρικούπης ἐπεδόθη εἰς τὰς πρώτας φιλοσοφικὰς μελέτας ἐπὶ τῶν συστημάτων τοῦ Σπένσερ. Ὁ μέγας κοινωνιολόγος ἐπέδρασε μεγάλως ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν σκέψεων τοῦ νεαροῦ σπουδαστοῦ.

Ἀπὸ τὴν βαθεῖαν καὶ ἐπισταμένην μελέτην τῶν ἀρχῶν τούτων—ἔγραφεν εἰς τὸν εὐγενῶς δίδοντα ἡμῖν τὰς σημειώσεις ταύτας σεβαστὸν φίλον—μέ ἔπεισαν ὅτι πολιτεία ἀγνή καὶ ἠθικῶς τελεία δὲν εἶναι τι ἀκατόρθωτον καὶ παρ' ἡμῖν. Ἡ Ἑλλάς περιέχει στοιχεῖα ἀγνά καὶ εὐθέα ἀπὸ τῶν ὁποίων καλὴ καὶ σώφρων διεύθυνσις δύναται νὰ θέσῃ τὰ θεμέλια ὑγιоῦς καὶ ἀρτίου πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Ἄλλ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ τελεσθῶσιν ἐνὸς ἀκόμη αἱ παραδόσεις διασώζονται ἀκέραιαι καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα διατελεῖ ἀμείωτον καὶ ἀκατάπτωτον. Ἀργὰ θὰ εἶναι ἂν ἀφήσωμεν πρῶτον νὰ διαφθαρῶσι διὰ τῆς προστριβῆς τῆς πολιτικῆς τὰ ἀληθῶς λαμπρὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κέκτηται ἡ πατρίς μας ἔπειτα δὲ καταγινώμεθα εἰς ἐξεύρεσιν ἢ συντέλεσιν νέων τοιούτων. Ἄν πρὸς τὰ ἔμφυτα τοῦ λαοῦ ἡμῶν πλεονεκτήματα ἐπιπροσθεθῆ ἡ τεχνικὴ διαπαιδαγώγησις αὐτοῦ κατὰ τοὺς ὅρους τῶν ὑγιεστέρων νεωτάτων κοινωνιῶν, ἡ Ἑλλάς ἐν τῷ μέλλοντι θὰ καταστῆ ἀξία τοῦ μεγάλου κατὰ τὸν Αἴμον προορισμοῦ της, καὶ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἡγεμονεύουσαν εἰς συνεταιρισμῶ τῶν περὶ αὐτὴν κρατιδίων. Πρὸς τοῦτο ὁμως ἀπαιτοῦνται ἄνδρες συνετοὶ καὶ μεγαλεπήβολοι, καὶ θυσίαι μεγάλαι ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν. Ὅπως δὴποτε δυσχερῆς καὶ σκληρὰ θὰ εἶναι ἡ ἀποκάθαρσις τοῦ μετάλλου

ἀπὸ τῶν σκωριῶν, ὁ μέλλων δὲ νὰ ἔχη τὴν πρωτοβουλίαν τῆς φοβερᾶς αὐτῆς ἐργασίας, δεόν νὰ ἦ ἀποφασισμένος νὰ ὑποστῇ φοβεράν καταδρομὴν καὶ ἀποτελέσματα ἴσως δυσάρεστα τῆς ἐξεγέρσεως τῆς σκωρίας αὐτῆς ἥτις δὲν θὰ φανῇ εὐκόλως διατεθειμένη νὰ καταλείπη τὸ μέταλλον ἐφ' οὗ εἶχε προσκολληθῆ».

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ πραγματικῶς τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκτισε τὸ οἰκοδόμημα τῶν βλέψεών του ὁ πρῶην πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, εὐρύτατον δὲ εἰς τὰς λεπτομερείας του ἀπεδείκνυε καὶ πόσῃ μελέτῃ καὶ βαθύτητά περιεῖχε.

Ἦκολούθουν οὕτω ὁμαλῶς αἱ σπουδαὶ τοῦ νεαροῦ Τρικούπη ἐν Παρισίοις ὅτε συνέβη δυσάρεστον τι ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον ἀπέδειξε τὸ ἔμφυτον θάρρος καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ ἀνδρός.

Γάλλος περιηγητῆς Ch. de Thoueun ἐπισκεφθεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Ἑλλάδα ἐπέστρεψε εἰς Παρισίους καὶ προσεπάθησε διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων νὰ ζωγραφίσῃ τὴν ἄλλως τε ἀρκούντως κακὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρίσκετο ἡ χώρα. Τὸ βιβλίον ἔκαμε πολλὴν αἴσθησιν καὶ εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος ἐλέγχθησαν καὶ ἐγράφησαν καὶ πάλιν ὅτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐπαναλαμβάνονται στερεοτύπως ὑπὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου καὶ τοῦ κοινοῦ, ὅτε κεραυνοβόλου αὐστηρότητος ἀπάντησις κατεχωρήθη μίαν πρωτίαν εἰς τινὰ τῶν Γαλλικῶν ἐφημερίδων τῶν διαπνεομένων ὑπὸ τοῦ θερμότερου πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐνθουσιασμοῦ. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ὄχι μόνον ἡ Ἑλλὰς ὑπερησιζέτο διὰ τοῦ ἐνεργητικώτερου τρόπου ἀλλὰ καὶ αἴσχη τινὰ Εὐρωπαϊκὰ χειρότερα ἀπὸ τὰ κατηγορούμενα Ἑλληνικὰ ἐξετίθεντο ἐν πλάτει.

Τὸ ἄρθρον ἔκαμε μεγίστην αἴσθησιν. Ἡ Γαλλικὴ κυβερνησις διεβίβασεν αὐστηρότατον ἔγγραφον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρεσβείαν καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὸ ὄνομα τοῦ γράψαντος ἀπὸ

τὸν διευθυντὴν τῆς ἐφημερίδος. Ἐγνώσθη λοιπὸν ἐκ τῶν διπλῶν ἐνεργειῶν ὅτι ὁ δοῦς ἦτο ὁ συνσπουδαστὴς τοῦ Τρικούπη καὶ ἑνθερμος φίλος του Σταματάκης, νέος ἄπορος καὶ ἀπροστάτευτος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἐκ τῆς ὑποτροφίας ἣτις ἐχορηγεῖτο αὐτῷ ὑπὸ Ἑλληνικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ οἰκογενείας. Ὁ Σταματάκης προσεκλήθη εἰς τὴν πρέσβειαν ὡμολόγησεν ἑαυτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὸ φλογερὸν ἐκεῖνο ἄρθρον καὶ διετάχθη νὰ καταλίπη ἐντὸς ὠρισμένης προθεσμίας τὸ Γαλλικὸν ἔδαφος· ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πληροφορηθεὶς τὸ πρᾶγμα ὁ Τρικούπης καὶ ἀνήσυχος διὰ τὴν τύχην τοῦ φίλου του μετέδῃ εἰς τὴν πρεσβείαν καὶ δι' ἀναμφισβητήτων ἀποδείξεων ἀπέδειξεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἁρθρου.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἔξωσις ἐκείνου ἀπὸ τοῦ Γαλλικοῦ ἔδαφους δὲν ἦτο ὡς τοῦ Σταματάκη εὐχερῆς καὶ ὁ Τρικούπης ὄχι μόνον δὲν μετεκινήθη ἐκ Παρισίων ἀλλὰ καὶ ἐδικαιώθη διὰ τὴν δριμείαν ἐκείνην ἀπάντησιν.

Ἐν τούτοις ἡ ὠρισμένη πρὸς ἐξετάσεις ἐποχὴ ἔφθασε καὶ ὁ Τρικούπης παρουσιασθεὶς ἐξητάσθη καὶ ἔλαβε τὸ πτυχίον του τῆς νομικῆς μετὰ ἐπιζήλου βαθμοῦ. Κατὰ τὰς ἐξετάσεις οἱ ἐξετάζοντες καθηγηταὶ ἐπανειλημμένως συνεχάρησαν τὸν σπουδαστὴν διὰ τὴν ἀρτίαν του μάθησιν καὶ τὰς ὀρθὰς καὶ δικαίας του παρατηρήσεις. Μετὰ τὴν ἀπόκτησιν ὅμως τοῦ διδακτορικοῦ του πτυχίου, φρονῶν ὅτι δὲν εἶχε μάθη ἀκόμη ὅσα ἔπρεπε καὶ ἐπιθυμῶν νὰ τελειοποιηθῇ εἰς τὴν νομικὴν προτοῦ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν πολιτικὴν πρὸς ἣν ἀρχῆθεν προωρίζετο, ἐζήτησε καὶ τῇ προστασίᾳ τοῦ στρατηγοῦ Καλλέργη κατῴρθωσε νὰ διορισθῇ γραμματεὺς τοῦ ἐν Παρισίοις δικηγορικοῦ Συλλόγου.

Ἡ θέσις αὕτη ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατήρτιζεν αὐτὸν τελειώτατα εἰς τὴν νομικὴν τὸ παρῆχε καὶ τὴν καλὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκούη συχνώτατα τοὺς μεγαλειτέρους τῆς Γαλλίας δικαστικοὺς ῥήτορας εἰς τὰς ἀγορεύσεις των ἃς ἠναγκάζετο νὰ παρακολου-

θῆ δια νά κρατήσῃ τὸ νόημά των. Τοιοῦτοτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐμυήθη καὶ τὸ μυστήριον τῆς πλήρους οὐσίας καὶ ἀδράς ἐκείνης ρητορικῆς ἥτις εἰσαχθεῖσα τὸ πρῶτον δι' αὐτοῦ ἀργότερον καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ βουλῇ, κατέπληξε καὶ συνήρπασε συγχρόνως καὶ κατέστησε πιστευτὰ καὶ βαρυσήμαντα ὅσα ἐξήρχοντο ἀπὸ τοῦ στόματός του. Κατωτέρω, ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ὅταν θὰ ζητήσωμεν αὐτὸν ὡς κοινοβουλευτικὸν ρήτορα θὰ ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν νά ἀποδείξωμεν τὴν ὠφέλειαν ἣν προσεπορίσθη ἐκ τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν θέσιν τοῦ Γραμματέως τῆς ἐνώσεως τῶν Γάλλων δικηγόρων.

Τὴν θέσιν ταύτην κατέχων ὁ Τρικούπης ἐμελέτησε καὶ ἀνέλυσε τὸ περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων ἔργον τοῦ Monesguien. Τὸ περίφημον βιβλίον ἀπετύπωσεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μέλλοντος διαπρεποῦς πολιτευτοῦ ὑγιεῖς ἀρχὰς καὶ βαθείας γνώσεις ἐπὶ τοῦ ἐν γένει πολιτικοῦ συστήματος.

Κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις διαμονὴν του ὁ Τρικούπης, ἀπέκτησε πλείστας συμπαθείας καὶ ἐκτιμήσεις, ὑπῆρξε δὲ περιζήτητος τῶν αἰθουσῶν θαμῶν. Εὐφυῆς ὅσον καὶ σοβαρὸς, εὐχάριστος καὶ ὁμιλιτικώτατος, ἐνδεδυμένος ἀμέπτως καὶ κομψώτατα πάντοτε, καὶ πρὸ πάντων ὅμως ἀσκῶν ἰδιαίτεραν τινὰ ἐπιρροὴν ἀκαταμάχητον ἐπὶ τῶν πλησιαζόντων αὐτόν, κατέκτα καθ' ἐκάστην καὶ νέας συμπαθείας καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀνώτεροί του τὸν ἠγάπων καὶ τὸν ἐξετίμων. Διὰ τοῦτο καὶ τότε πρόεδρος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου τῶν Παρισίων κατείχετο ὑπὸ ζωηροτάτων αἰσθημάτων πρὸς τὸν νεαρὸν Ἑλληνα, καὶ ὅταν ὁ Τρικούπης ἐπειγόμενος νά μεταβῆ εἰς τὴν Ἀγγλίαν παρὰ τῷ πατρί του ἀπῆλθε τῶν Παρισίων, ὁ δικηγορικὸς σύλλογος τῇ εἰσηγήσει τοῦ προέδρου του, τῷ παρέθηκε πρὸς τιμὴν του λαμπρὸν γεῦμα ἐν ᾧ θερμοτάτη ἐκδήλωσις τῆς συμπαθείας τῷ ἐγένετο.

Τοὺς Παρισίους κατέλιπεν ὁ Τρικούπης κατὰ τὸ 1856 ἐν ἡλικίᾳ δηλαδὴ 24 ἐτῶν καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅπου ὁ

πατήρ του διευθύνων τότε ως πρεσβευτής τὴν Ἑλληνικὴν πρεσβείαν τοῦ Λονδίνου, ἤρχισε νὰ προσβάληται ἀπὸ νόσημα ὅπερ τὸν κατεδίβασεν εἰς τὸν τάφον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔμεινεν ὁ Χαρίλαος ἰδιωτεύων μετ' οὐ πολὺ ὅμως τῆ ὑποδείξει τοῦ πατρὸς του διωρίσθη ἀκόλουθος γραμματεὺς τῆς πρεσβείας ἐκείνης καὶ διηύθυνεν αὐτὴν ὡς ἐπιτετραμμένος μέχρι τῆς καταργήσεώς της.

Ἡ παρὰ τῷ πατρί του ὑπηρεσία ἐν Λονδίῳ δὲν ἔδωκε καιρὸν εἰς τὸν Χαρ. Τρικούπη ν' ἀναπτύξῃ τὰ μεγάλα πολιτικά καὶ διπλωματικά του χαρίσματα. Ἡ ἐν Λονδίῳ πρεσβεία εἶχε παθητικὴν τὴν ὑπαρξίν τότε, κυριώτερος δὲ σκοπὸς της ἦτο νὰ διατηρῆ ἀπλῶς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ δημόσιον φρόνημα, πρᾶγμα ὅπερ ἄλλως τε δὲν ἦτο καὶ δύσκολον (1). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἀγγλία ὑπονομεύουσα τὴν βασιλείαν τοῦ Ὀθωνος, προσεπάθει παντὶ θένει νὰ ἐπιδείξῃ φιλελληνικὰ αἰσθήματα, ἐπὶ τοῦ προγράμματός δὲ τούτου ἀπαρεγκλίτως ἔβαινεν τὰ διάφορα τῆς χώρας ὑποῦργεῖα.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν τῶν ὁποίων τὴν εἰλικρίνειαν θέτουσιν ἐν ἀμφιδόλῳ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς πολιτικῆς, ὁ Τρικούπης ἠδύνατο ἀπλῶς νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν πορείαν ἣν εἶχε διαγράψῃ ὁ πατήρ του καὶ ἣτις ἐστηρίζετο πρωτίστως εἰς τὰς θερμὰς ἰδιωτικὰς σχέσεις τοῦ πρεσβευτοῦ πρὸς τὰ ἐξέχοντα τῆς Ἀγγλίας πολιτικά πρόσωπα. Διότι πραγματικῶς οἱ ἐξοχώτεροι τῆς κοινωνίας τοῦ Λονδίνου, ἔτρεφον ἀληθινὴν καὶ μεγάλην ἐκτίμησιν πρὸς τὸν

(1) Εἰς τ' ἀπομνημονεύματά του ὁ Ἄλ. Ρ. Ραγκαβῆς, ὅστις καὶ τοι ἐτίμα καὶ ἐσέβετο τὸν Σπ. Τρικούπην δὲν ἦτο ὅμως καὶ φίλος του πολιτικός, ὁμολογεῖ ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐπιρροή τοῦ Σπ. Τρικούπη ἐμείου πολλάκις τὰς ἐκάστοτε ἀναφαινομένας δυσανεσκειὰς τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, αὐτὸ δὲ καὶ μόνον ἦτο ὁ λόγος τῆς διατηρήσεως τῆς Ἑλ. πρεσβείας ἐν Λονδίῳ.

Σπ. Τρικούπην διὰ τὰς προσωπικὰς του ἀρετὰς καὶ τὴν εὐ-
 ρυτάτην του παιδείαν, ἐπόμενον δὲ ἦτο τὰ αἰσθήματα ταῦτα
 νὰ διατηρήσῃ καὶ ἀργότερα ὑπὲρ τοῦ Χαρίλαου, ὅστις ἐν
 ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ εἰσέτι ἀναλαβὼν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ
 πατρὸς του, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Λονδίῳ πρεσβείας ὡς
 ἐπιτετραμένος τῆς Ἑλλάδος, ἀπέδειξε καὶ ἰκανότητα καὶ
 εὐφυΐαν ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀπειρίαν του.

Κατὰ τὸ διάστημα καθ' ὃ διηύθυνε τὴν ἐν Λονδίῳ πρε-
 σβείαν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἐοχηματίσθη τῇ ὑποκινήσει
 καὶ ἐνεργείᾳ του φιλελληνικὸν κομητάτον σκοποῦν τὴν ὑλι-
 κὴν ἀρωγὴν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων. Εἰς τοὺς ἐράνους
 τοὺς ὁποίους τὸ κομητάτον τοῦτο — προεδρευόμενον τότε
 ἀπὸ τὸν λόρδον Κλίγκτον — ἐνεγράφησαν μεταξὺ τῶν πρῶ-
 των ὁ λόρδος καὶ ἡ λαΐδου Πάλμεστρων καὶ μετ' αὐτοὺς τὸ
 ἄνθος τῆς κοινωνίας τοῦ Λονδίνου, βοήθεια δὲ ἀρκετὰ ση-
 μαντικὴ διενεμήθη εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ὑποδούλων Ἑλληνι-
 κῶν χωρῶν.

Καὶ τοῦτο μεταξὺ ἄλλων ἀπειρῶν εἶναι μία ἀπόδειξις τῶν
 θερμῶν συμπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέκτησεν ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Χαρ.
 Τρικούπης. Ἐπιστολαὶ διαμοιφθεῖσαι μεταξὺ αὐτοῦ, τοῦ λόρ-
 δου Πάλμερστον πρῶτουπουργοῦ, καὶ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ
 ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀνάσσης, ἀποδεικνύουσιν
 ὅτι ὁ Τρικούπης παρ' αὐτοῖς δὲν ἦτο ὁ ἄσημος καὶ ἀνίσχυ-
 ρος ἀντιπρόσωπος μικροῦ κρατιδίου, ἀλλ' ὁ ἐξέχων διπλωμά-
 τῆς, ὁ δυνάμενος διὰ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς νὰ
 ἐπιβάλλῃ τὸν σεβασμὸν εἰς τὸ κραταιώτατον πολιτικὸν κέντρον
 τῆς Εὐρώπης.

Ἐν τούτοις τὸ Ἀγγλικὸν κόμμα ἐν Ἑλλάδι ὀλίγον κατ'
 ὀλίγον ἐθριάμβευε. Ἡ δυσμένεια κατὰ τοῦ Ὄθωνος ἢ μάλ-
 λον κατὰ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν ξένων καὶ μισητῶν του συμ-
 βούλων εἶχεν αὐξήσῃ εἰς βαθμὸν ἐπικίνδυνον καὶ αἰ ἐξ Ἀ-
 θηνῶν εἰδήσεις παρίστων τὴν κατάστασιν κρισιμωτάτην. Τῆς

ἐξεγέρσεως αὐτῆς καὶ γενικῆς δυσαρκεσίας ἐπωφελουμένη ἢ Ἀγγλία ἣτις εἶχε κηρύξει ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τοῦ Βαυαροῦ ἡγεμόνος ὑπεδαύλιζε τὰ πνεύματα καὶ τοι οἱ δύο κορυφαῖοι τοῦ Ἀγγλικοῦ κόμματος ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος εὐρίσκοντο ἀμφότεροι ἐξόριστοι σχεδὸν μακρὰν τοῦ κέντρου τῶν ἐνεργειῶν των.

Ἡ ζωογόνησις αὐτῆ τοῦ Ἀγγλικοῦ κόμματος ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη παρατηρηθῆ ἑσχάτως ἔσχε καὶ τὸ εὐάρεστόν της ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἡ πρωτίστη ἰδίως ἐνθάρρυνσις ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας αὐτοῦ ἑρμηνεῖς καὶ ὑποκινητάς. Συγχρόνως δηλ. εἶχεν ἐπαναληφθῆ ἢ ἀπὸ τινος παρατηρουμένη κίνησις εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Χαρ. Τρικούπης κατήγαγε περιφανῆ διπλωματικὸν θρίαμβον, τοῦ ὁποίου ὅμοιον δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἢ σύγχρονος Ἑλληνικῆ ἱστορία καὶ ὃν θὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὸ ἐπερχόμενον κεφάλαιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀντιπολιτευτικὸν ρεῦμα ὀγκούμενον παρεσκεύαζε μοιραίως τὰ συμβάντα τοῦ 1862 καὶ τέλος ἡ στάσις ἐξεροράγη καὶ ὁ πρῶτος βασιλεὺς ἐξεδιώχθη τῆς Ἑλλάδος, πρωτοστατούσης πάντοτε τῆς Ἀγγλικῆς μερίδος. Ἡ προσωρινὴ ἀντιβασίλειά μεταξὺ τῶν πρώτων μέτρων τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἦν καὶ ἡ κατάργησις τῶν πρεσβειῶν διὰ λόγους οικονομικοῦς, οὕτω δὲ ὁ Τρικούπης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας καθ' ἣν ἐποχὴν συνετελεῖτο ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἐν ἣ ὁ πατὴρ του ἀντεπροσώπευε τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα Μαγχεστρίας (1).

(1) Εἰς τὸ διπλωματικὸν τάλαντόν τοῦ Σπ. Τρικούπη πεπειθυῖα ἢ τότε κυβέρνησις εἶχεν ἀναθέσῃ αὐτῷ ἡ ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ ἐν Παρισίοις συνέδριον τῶν δυνάμεων αἵτινες εἶχον λάβει μέρος εἰς τὸν πόλεμον τῆς Κριμαίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὄν εἶχεν ἐνεργὸν μέρος,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΚΑΙ Ο ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῶν Ἰονίων νήδων. — Ἡ πρώτη ἀνακήρυξις τῆς ἐνώσεως. — Κ. Λομβάρδος. — Ἀπλώσεις τῆς Ἀγγλίας. — Ἡ Ἐπτάνησος δωρεὰ εἰς τὸν νέον βασιλεῖα. — Ἀρχὴ διαπραγματεύσεων. — Ἀρνησις ἀντιπροσώπων. — Ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας Ἀπονύη. — Διπλωματικὸν τέχνημα τοῦ Τρικούπη. — Ἀρχαὶ ἐπιτευχίδων. — Ὁ ἄγγλος ὑπουργὸς Ρῶσσελ. — Ἀκύρωσις τῆς συνθήκης. — Διπλωματικὸς θρίαμβος.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἐχαρακτήρισamen τὴν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνώσεως τῆς Ἐπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος δρασίαν τοῦ Χαρ. Τρικούπη, ὡς ἓνα τῶν σπανίων διπλωματικῶν θριάμβων τῆς νεωτέρας ἱστορίας. Διὰ τὴν κατανουηθῆ ὁμως ἐδῶ ἐν ὄλῃ του τῆ ἀξία τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἑλληνο

ἐπειδὴ ὁμως φόβος ὑπῆρχεν ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκείνῃ θ' ἀνεκινεῖτο τὸ πολυθρύλητον Ἀνατολικὸν ζήτημα ἢ Ἑλλ. κυβέρνησις δὲ δὲν ἤθελε νὰ τῇ διαφύγῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη. Διὰ τοῦτο ἀπέστειλε τὸν Σπ. Τρικούπη ὡς τὸν ἰκανώτερον τῶν τότε διπλωματῶν οὗς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ.

διπλωμάτου πρέπει νὰ προηγηθῆ βραχεῖά τις ἔκθεσις τῶν πρὸ τῆς ἐνώσεως τῶν νήσων μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος.

Τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωσιν ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη κηρύξῃ ἐνδοξος πλειὰς πολιτῶν τῶν νήσων, ὁ Λιβαδάς, ὁ Ζερβὸς, ὁ Μομφερᾶτος, οἱ Ζακύνθιοι Δομενιγίνοι, ὁ ἱερεὺς Κλάδης, ὁ Ληγαράς, οἱ Καλλίνικοι, ἡ φωνὴ τῶν δὲ διακηρύξασα τὸν πάνδημον πόθον τοῦ λαοῦ, εἶχεν ἀκουσθῆ πανταχοῦ μετ' ἐνθουσιασμοῦ· τὸ κόμμα τῶν ριζοσπαστῶν, — τῶν ὁποίων τὸ πρόγραμμα ἦτο ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωσις — πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν εἶχεν ὑποστῆ κυριώτατον τραῦμα, διασκορπισθέντων καὶ ἐξορισθέντων τῶν πλείστων τῶν μελῶν αὐτοῦ εἰς Ἀντικύθηρα ὑπὸ τοῦ τότε ἀρμοστοῦ ἐκτελοῦντος τὰς αὐστηράς τῆς κυβερνήσεώς του διαταγὰς. Ἐσχάτως ὅμως εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα τῶν νήσων εἶχεν ἀνατείλει ἀστὴρ πρώτης τάξεως ἀνὴρ πολιτικὸς κατὰ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν ὁ Ζακύνθιος Κ. Λομβάρδος καὶ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν καὶ πνευματώδη διεύθυνσίν του, τὸ διασπασθὲν κόμμα εἶχεν συντεθῆ καὶ πάλιν καὶ ὀργανωμένον ἤδη ἐπέδιδετο εἰς τὸν ἀγῶνα.

Ὁ Λομβάρδος βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς ἄλλους θερμοὺς τῆς ἐνώσεως στηρικτὰς καὶ κήρυκας, προσεπάθησε διὰ παντὸς μέσου νὰ ἐξεγείρῃ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τὴν κοινὴν γνώμην ὄχι μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπεδόθη συστηματικῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ διὰ τῶν ἐν τῇ βουλῇ ἀγόρευσεῶν του, καὶ διὰ τῆς δημοσιογραφικῆς του δράσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἔταν ὁ ἐπιφανὴς ἐκεῖνος πολιτευτὴς ἐνόμισεν ὅπως δήποτε παρασκευασθεῖσαν τὴν κοινὴν γνώμην, εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἐνώσεως, ὑπέβαλε πρῶτος τὸ ζήτημα τῆς ἀνακηρύξεως εἰς τὴν Ἴόνιον βουλήν ἣτις καὶ τὸ ἐψήφισε (1).

(1) Ἀκριβέστερον τὸ πρῶτον ψήφισμα περὶ ἐνώσεως ὑπεβλήθη.

μνημόνευτον ἐκείνην συνεδρίασιν τῆς 20 Ἰουνίου 1858 ὑπὲρ τῆς ἐπτανήσου λόγος τοῦ Λομβάρδου ἀποτελεῖ ἀληθῶς μίαν ἀριστουργηματικὴν σελίδα τῆς ἐν Ἑλλάδι κοινοβουλευτικῆς ρητορικῆς, τόσον δὲ ἰσχυρὰ ἦτο ἢ ἐξ αὐτοῦ παραχθεῖσα ἐντύπωσις, ὥστε εἰς τὴν εὐθύς ἔπειτα γενομένην ψηφοφορίαν ἢ πρώτη πρότασις περὶ ἐνώσεως ἐγένετο δεκτὴ παμψηφεί, ὑπὲρ αὐτῆς ψηφίσαντος καὶ τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς Κανδιάνου Ρώμα, ἀρχηγοῦ τότε τῶν συντηρητικῶν καὶ ἰππότου τοῦ Ἀγγλικοῦ μεγαλοσταύρου

Τὴν ιδέαν ἅπαξ ριφθεῖσαν ὁ Λομβάρδος ἐξηκολούθησεν εἶτα καλλιεργῶν διὰ τῆς δημοσιογραφίας ἢ δὲ ἰδιόκτητός του ἐφημερίς «Φωνὴ τοῦ Ἰονίου», ἐδημοσίευσεν σπουδαιότατα ἀρθρα του, ἐν οἷς ἐπειρᾶτο νὰ διατηρήσῃ ἐν ἐξεγέρσει τὴν κοινὴν γνώμην (1).

Τὴν ἐξεγέρσιν ταύτην ἐπιθυμοῦσα νὰ καταστείλῃ ἢ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἐπτάννησον ὡς ἀρμοστήν τὸν Γλάδστωνα. Οὗτος καταφθάσας ἐν τῇ ἀρμοστίᾳ του ἐγένετο δεκτὸς πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τῶν κραυγῶν «Ζήτω ἢ ἔνωσις. Ζήτω ὁ Γλάδστων»· πανταχοῦ δὲ καὶ εἰς πάντα τὰ μέρη εἰς τὰ ὅποια ἀπέβη εὗρισκε πάντοτε ἀν-

τὴν Ἰόνιον βουλήν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 26 Νοεμβρίου 1850 ὑπὸ τοῦ βουλευτοῦ Κεφαλληνίης Ἰωάννου Τυπάλδου Καστελλίτου. Τὸ ψήφισμα τοῦτο εἶχον ὑπογράψῃ 12 μόνον βουλευταί, ἢ δὲ συνεδρίασις ἐκείνη διελύθη ἀποτόμως, καὶ παρατύπως ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς τῆς διαταγῆ τοῦ τότε ἀρμοστοῦ Οὐάρδου, ἔκτοτε δὲ πᾶσα ὑπεβολὴ ψηφίσματος ἡμῶν ἐθεωρεῖτο ὡς τι ἀδύνατον ἢ ἀνωφελές, τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον ὀλίγιστοι ἦσαν οἱ τολμῶντες νὰ τὸ ὑπογράψωσιν, οὐδεὶς δ' ἐτόλμα νὰ τὸ ὑποβάλλῃ.

(1) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνεννεήσεις διεξήγοντο ἀκόμη μεταξύ τῶν κορυφαίων Ἰονίων πολιτευτῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν τοῦ Γαριβαλδῆ καὶ τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουήλ, ὧν πράκτωρ καὶ φίλος ἦτο ὁ Λομβάρδος.

τιμέτωπον τὴν ἰδέαν τῆς ἐνώσεως βαθύτατα ἐρριζωμένην παρὰ τῷ λαῷ καὶ τελεσφόρως ὑποβοηθουμένην ὑπὸ τῶν κορυφαίων πολιτευτῶν. Τοιοιυτρόπως καὶ αἱ πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι προταθεῖσαι μεταρρυθμίσεις ἐναυάγησαν καὶ ἡ φιλόπατρις δρᾶσις τοῦ Γλάδστωνος προσέκρουσε πάντοτε καὶ τὸ κοινὸν φρόνημα ἐπιτηδεῖως ὑπεκκαιομένον ἐξηκολούθει νὰ ἀπλοῦται καὶ νὰ ἐνδυναμώνηται ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως.

Τέλος τῆ 11 Μαΐου 1862 ὑπεβλήθη εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἴονίων ἀναφορὰ ἀπευθυνομένη εἰς τὴν βασιλίσσαν τῆς Ἀγγλίας, ταύς αὐτοκράτορας Γαλλίας, Αὐστρίας καὶ Ρωσσίας καὶ τοὺς βασιλεῖς Πρωσσίας καὶ Ἰταλίας δι' ἧς ἐξεδηλοῦτο ὁ πόθος τῶν Ἴονίων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως καὶ τὴν ὁποῖαν ἐψήφισεν ἡ Βουλὴ. Τέσσαρας μῆνας μετὰ τὴν ὑπόβλησιν τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ἡ Ἀγγλία ἐδήλωσεν εἰς τὰς λοιπὰς δυνάμεις ὅτι προθύμως θὰ παρεχώρει τὰς Ἰονίους νήσους εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς προῖκα τοῦ νέου αὐτῆς βασιλείως ἂν ἡ Ἰόνιος βουλὴ ἐψήφιζε τὴν ἔνωσιν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις δι' ὄλων τῶν θεμιτῶν καὶ ἀθεμιτῶν μέσων προσεπάθησε νὰ καταρτισθῆ τοιοιυτρόπως ἡ βουλὴ κατὰ τὰς νέας βουλευτικὰς ἐκλογὰς ὥστε νὰ ὑπερισχύσῃ τὰ πλάσματα τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς καὶ ἡ ἔνωσις νὰ καταψηφισθῆ. Ἄλλως τε ἐν τῷ διαγγέλματι ὅπερ ὁ μέγας Ἀρμοστής ἀπηύθυνε πρὸς σύγκλησιν τῆς βουλῆς περιείχετο ὁ ὅρος ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἐξουσιοδοτεῖτο νὰ ἐξασκῆ ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων ὅλα τὰ δικαιώματα τῆς κυριαρχίας τὰ ὅποια ἐξήσκει μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Ἀνασσα καὶ οἱ ὑπάλληλοί της. Τοιοιυτρόπως εἰς τὰς Ἰονίους ἐπεβάλλετο εἶδος μοναρχίας ἀπολύτου, ἐνῶ τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐκυβερνᾶτο συνταγματικῶς. Εὐτυχῶς τὸν κίνδυνον κατεννέστησαν ἐγκαίρως οἱ Ἰόνιοι βουλευταὶ καὶ τὰς ὀπισθοδοῦλους προθέσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτείας ἀπεκάλυ-

ψε καὶ ἐκαυτηρίασεν ὁ Κ. Λομβάρδος εἰς λόγον θαυμαστῆς τῷ ὄντι ἐπιθετικῆς ὀρμῆς καὶ δυνάμεως (1).

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὰς νήσους ὅτε ἡ Ἑλλάς μετὰ περιπετειώδη περιπλάνησιν ἀνά τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλάς, ἐπέτυχε τέλος νὰ προσφέρῃ τὸ στέμμα τῆς εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον τῆς Δανίας ὅστις εὐγνωμόνως τὸ ἀπεδέχθη.

Εἰς τὸν νέον βασιλεῖα ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἤδη δηλώσῃ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ προσφέρῃ ὡς προῖκα τὰς Ἰονίους νήσους πρὸς τοῦτο δὲ διαπραγματεύσεις ἤρχισαν μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, αἵτινες ὅμως προσέκοπτον ἐπὶ σπουδαιωτάτων δυσχερειῶν.

Ὁ τότε ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας σὶρ Σκάρλετ κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀνάσσης ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ ἐν Λονδίνῳ ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς μεθ' οὗ νὰ συζητήσῃ τὰ κατὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὰς ἀναφυομένας δυσκολίας.

Καὶ αἱ δυσκολίαι αὐταὶ δὲν ἦσαν μικραί, ἀλλὰ τὸναντίον οὐσιώδεις τύποι ἐφ' ὧν ἐκινδύνευσε νὰ ναυαγήσῃ ἡ περιπόθητος ἔνωσις ἂν μὴ ἔσωζεν αὐτὴν ἡ ἔξοχος διπλωματικὴ ἰκανότης τοῦ εἰς Ἀγγλίαν ἀπεσταλμένου. Διότι ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις παρεχόμεναι μὲν τὰς Ἰονίους νήσους ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως «νὰ κατεδαφισθῶσι τὰ φρούρια αὐτῶν νὰ κηρυχθῶσιν εἰς κατάστασιν οὐδετερότητος αἱ νῆσοι καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ μὴ δύναται νὰ διατηρήσῃ ἐν αὐταῖς στρατιωτικὴν ἢ ναυτικὴν δύναμιν, περισσοτέραν ἐκείνης ἢ ὅποια ἀπολύτως χρειάζεται διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων.» Ἡ πρότασις νὰ κατεδαφισθῶσι τὰ φρούρια προήρχετο ἐννοεῖται ἀπὸ μόνης τῆς Αὐστρίας, ἥτις ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς

(1) Διενυσίου Σωμερίτου Κ. Λομβάρδου βιογραφία.

θέσεως τῆς Κερκύρας ἐφοβεῖτο ὅτι ἦτο δυνατόν ποτὲ καταλαμβανομένη αὕτη ὑπὸ ξένης ἢ ἐχθρικῆς τινος δυνάμεως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄρμητήριον ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου, εἰς ἐπιθέσεις κατὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀνάλογοι ἀπαιτήσεις ἦσαν καὶ αἱ δύο ἄλλαι προτάσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐδημιουργεῖτο διπλοῦν τὸ καθεστῶς καὶ ἡ δωρεὰ ἀπέβαινε πρᾶγματι ἄδωρος ὡς ἐγίνετο.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκοντο τὰ πράγματα ὅτε ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ἀγγλικῆς νὰ ἴδῃ ἐν Λονδίῳ ἕλληνα ἀντιπρόσωπον μεθ' οὗ νὰ συζητήσῃ τὰς λεπτομερείας τῆς ἐνώσεως· τὸ τότε ὑπουργεῖον Βούλγαρη, οὗ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἦτο ὁ Πέτρος Δηληγιάννης, ἐσκέφθη ν' ἀποστείλῃ τὸν ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει ἀντιπρόσωπον τῆς κοινότητος Λονδίνου Χαρίλαον Τρικούπην, καὶ ἡ ἐκλογή ἐκείνη ἐθεωρήθη συνεπῶς ἐπιτυχής· καὶ διότι ὁ νεαρὸς διπλωμάτης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ διευθύνσεως τῆς ἐν Λονδίῳ πρεσβείας, εἶχε δεῖξῃ πρῶτους διπλωματικὰς ἐπιτυχίας καὶ διότι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἶχε κατορθώσῃ νὰ ἐλκύσῃ τὰς προσωπικὰς συμπαθείας τοῦ Πάλμερστον καὶ ἰδίως τοῦ Λόρδου Ρῶσσελ, ὡς καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγίας σὶρ Βούλβερ, διπλωμάτου ὑπερόχου βαρύτητος, ὅστις ἔτρεφεν ἄκραν ὑπόληψιν εἰς τὸν νεαρὸν Χαρίλαον Τρικούπην, διατρίβων δὲ τότε ἐν Λονδίῳ πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ εὐνους ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος λύσις.

Τυπικὴ ὅμως καὶ ἀνωφελὴς ἦτο ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Λονδίνον διότι ἐκεῖ εἶχε συννομολογηθῆ ἡ ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους συνθήκη τῆς παραχωρήσεως, εἶχεν ὑπογραφῆ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὡς ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας, τοῦ κόμητος Καδὸρ ἀντιπροσώπου τῆς

Γαλλίας, τοῦ βαρῶνου Βρυνόφ, τῆς Ρωσσίας καὶ τῶν ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων τῆς Πρωσσίας κόμητος Βέρενστορφ, καὶ τῆς Αὐστρίας τοῦ κόμητος Ἀπονύη. Ἡ συνθήκη αὕτη εἶχεν ἤδη ὑπογραφῆ πρὶν ἢ ὁ Τρικούπης φθάσῃ εἰς Λονδίνον εὐρίσκετο δὲ ἀκόμη ἐν Μασσαλίᾳ ὅτε ἐκπληκτος ἔμαθε τοῦτο.

Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον τοιοιουτρόπως ἀνετίθετο εἰς τὸν νεαρὸν Ἕλληνα διπλωμάτην ἦτο ἀληθῶς κολοσσιαῖον διότι ἡ συνομολογηθεῖσα συνθήκη ὄχι μόνον εἶχεν ὑπογραφῆ πλεόν καὶ ἐπομένως εἶχε προσλάβῃ ἀπροσμάχητον κύρος ἀλλὰ καὶ ἦτο συντεταγμένη συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἐπιθυμίας ὄλων τῶν ὑπογραψασῶν δυνάμεων· διότι ἂν μὲν πρωτοβουλία τῆς Αὐστρίας εἶχε γίνῃ ἢ πρότασις τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων καὶ οὐδετερότητος τῶν νήσων, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι καὶ λοιπαὶ δυνάμεις συνεμερίζοντο τὴν γνώμην τῆς Αὐστρίας τοῦλάχιστον καθ' ὅσον μέρος ἀφορᾷ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ καθεστῶτος. Εὐρίσκε δὲ ἡ Αὐστρία ἰδιαιτέρως συμπαθῆς τὴν Πρωσσίαν ἣτις ἐμνησικακεῖ κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος καὶ τὴν Ρωσσίαν διὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπικράτησιν τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς, ἀδιάφορον δὲ ἂν μὴ συναινοῦσαν τὴν Γαλλίαν χολοθεῖσαν καὶ αὐτὴν ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ· τοιοιουτρόπως καὶ ἐκ τῆς βαθυτέρας ἐπισκοπήσεως τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐξήγετο ἀσφαλῶς τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶσα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια ἦν ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη εἰς ναυάγιον.

Ἐν τούτοις ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ ὁ ἀπεσταλμένος αὐτῆς δὲν ἀπεθαρρύνθησαν καὶ αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἀνατροπὴν τῆς συνθήκης ἤρχισαν μετὰ τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς αὐτοπειοιθήσεως ἐκείνης ἣτις διέκρινε τὸν Τρικοῦπην καθ' ἕλον τὸν μετέπειτα πολιτικόν του βίον. Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀποτυχίαι τῶν πρώτων του διαδημάτων καὶ τὰ ναυάγια τῶν ἐνεργειῶν του ἐπέρρωσαν τὴν ἐπιμονὴν του καίτοι ἢ ἐν Ἀθήναις κυβέρνη-

σις ἀντιθέτους λαμβάνουσα προτάσεις καὶ πληροφορίας ἀπὸ τούτους παρ' αὐτῆς πρεσβευτὰς τῶν δυνάμεων εὐρίσκετο ἐν διαρκεῖ συγχύσει καὶ κυκεῶνι ἰδεῶν καὶ γνωμῶν ἠγνώνει δὲ ποῦ νὰ στηρίξη τὰς ἐλπίδας τῆς καὶ ποῦ ν' ἀποθαρρυνθῆ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς.

Ἄλλως τε δὲν εἶχε καὶ ἄδικον ἢ Ἀθηναϊκὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κυβέρνησις. Εἰδοποιηθεῖσα εὐθύς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς ὅτι ἡ συνθήκη ὑπεγράφη, ἔσπευσε νὰ διατάξῃ τὸν Τρικούπην νὰ μὴ ὑπογράψῃ αὐτὴν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐξαντλήσῃ δὲ πάντα τὰ μέσα τῆς πειθοῦς παρὰ τοῖς ἀντιπροσώποις τῶν δυνάμεων πρὸς ἀκύρωσιν τοῦ ἀπαισίου ἐκείνου ἐγγράφου. Συγχρόνως ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ παρουσιασθεὶς εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Πέτρον Δηληγιάνην τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ ὑπουργὸς Ρῶσσελ εἶχε παραγγείλῃ αὐτῷ νὰ ἐρωτήσῃ τὸν τε ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἄλλα πολιτικὰ πρόσωπα τῆς Ἑλλάδος ἀν' ἐπρωτίμων νὰ κηρυχθῆ ὀλόκληρον τὸ Ἑλλ. Βασιλεῖον συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἰονίων νήσων εἰς κατὰστασιν οὐδετερότητος ἀπέναντι τῶν ξένων, ὡς διετέλει τὸ Βέλγιον ἢ νὰ περιορισθῆ ἡ τοιαύτη οὐδετερότης εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν μέρη. Ὁ Ἕλληνας ὑπουργὸς ἀπέκρουσεν ἀδιωτάκτως τὴν πρότασιν ταύτην καὶ παρέστησεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι τὸ τοιοῦτον ἠθελεν ἀποκρουσθῆ ὑπὸ τοῦ ἔθνους μετ' ἀγανακτήσεως καθ' ὅτι ἡ τοιαύτη οὐδετερότης θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς πολιτικὸς θάνατος, ὃν οὐδέποτε ἦτο δυνατὸν ν' ἀνεχθῆ ἢ Ἑλλάς (1). Τοῦτο ἀνακοινῶν ὁ ὑπουργὸς

(1) Ἡ πρότασις αὕτη περὶ οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῶν ξένων δὲν ἐγένετο διὰ πρώτην φοράν. Καὶ ὅτε τὸ πρῶτον συνῆλθον αἱ δυνάμεις καὶ συνεσκέφθησαν περὶ ἀναγνωρίσεως καὶ παγίωσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάσθη καὶ θεωρηθὲν ἀσύμφορον ἀπεκρούσθη ἀμέσως καὶ

Π. Δηληγιάννης πρὸς τὸν Χ. Τρικούπην προσέθετεν ὅτι ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ μόνον ἢ Κέρκυρα ἦτο δυνατόν νὰ ἀπομείνη οὐδετέρα ἀπέναντι τῶν ξένων οὐδὲν δὲ πλέον τούτου ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτὸν παρὰ τῷ ἑλ. λαῷ.

Συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας ταύτας καὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ τὴν ἐπισταμένην ἐπισκόπησιν τῶν πραγμάτων ὁ Τρικούπης προέβη εἰς τὰ πρῶτά του διαβήματά. Εἰς τὸ τετελεσμένον τῆς συνθήκης ἀντέταξεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸ στέμμα ἐπὶ τῇ ἄνευ ὄρων παραχωρήσει τῶν Ἰονίων νήσων. Δυστυχῶς ὅμως διατεινόμενος ταῦτα ἠγγόνει ὅτι πολὺ πρὸ τῆς καθόδου τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχε συζητηθῆ τὸ σχέδιον τοῦτο ἐν Κοπεγχάγῃ, ἐδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας καὶ ὁ σύμβουλος τοῦ ἀνηλίκου Γεωργίου κόμης Σπόνεκ, ὅστις μάλιστα ἐπρότεινεν καὶ οὐδετερότητα τοῦ Ἑλ. Βασιλείου. Διότι τῷ ὄντι ἐπιτηδεῖα διπλωματικὴ ἐνέργεια τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς εἶχεν εὐχερῶς ἐπιτύχει τὴν συγκατάθεσιν ταύτην ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου — δύο δηλαδὴ μῆνας πρὸ τῆς συνομολογήσεως τῆς συνθήκης — παρὰ τοῦ κόμητος Σπόνεκ ἀφρόνως πολιτευθέντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καὶ κατὰ προφανῆ ὑπέρβασιν τῶν δικαιωμάτων των.

Ἡ ἀποτυχία ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου δὲν ἀπήλπισε τὸν Τρικούπην ὅστις ἐξηκολούθησε ἀλλεπαλλήλους συνεντεύξεις λαμβάνων μετὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ προσπαθῶν νὰ μεταπίσῃ αὐτούς. Ἐν τῷ μεταξὺ κερδίζων καθ' ἑκάστην μικρὸν ἔδαφος καὶ πολλὰς ἐλπίδας κατήρτισε σχέδιον νέας συνθήκης ἣν ἐπεμψεν εἰς τὸν ὑπουργὸν κ. Δηληγιάννην καὶ μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔγκρισιν ὑπέβαλεν εἰς

διοφώνως. Ἐγγραφοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Π. Δηληγιάννη πρὸς Χαρ. Τρικούπην ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19 Δεκεμβρίου 1863.

τὸν λόρδον Ρῶσσι ἐν μακρᾷ συνεντεύξει ἣν ἔσχεν εἰς τὴν ἐν Ρισμὸν ἑπαυλιν αὐτοῦ. (1)

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῶν δυνάμεων πρωτοστατοῦντος ἰδίως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Αὐστρίας τετραγωνικῶς ὑπεδείκνυον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβερνήσιν ὅτι αἱ ἐνέργειαι τῆς ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως θὰ ναυαγήσωσιν οὐδ' εἶναι δι' ἐπιτετραμμένον νὰ φαντάζηται ὅτι πέντε διπλωματικῶν ἀπεσταλμένων αἱ ὑπογραφαὶ θ' ἀκυρωθῶσιν ἐπὶ συνθήκης ἢ ἄλλως τε ὁ κυριώτατος ἕρος εἶχε γίνῃ γνωστὸς καὶ ἀποδεκτὸς καὶ ὑπ' αὐτοῦτοῦ συμβούλου τοῦ βασιλέως κόμητος Σπόννεκ. Αἱ ἀλλεπάλληλοι αὗται εἰδήσεις ἐκράτουν εἰς διηνεκεῖ ἀγωνίαν τὸ δημόσιον φρόνημα ὄχι μόνον ἐν τοῖς νήσοις ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Συχναὶ διαδηλώσεις διωργανοῦντο καὶ ἡ πορεία τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν παρηκολουθεῖτο μετ' ἐνδιαφέροντος, διαταγὴ δὲ τοῦ βασιλέως ἐπέβαλεν εἰς τὸν Τρικούπην νὰ συντάσῃ γαλλιστὶ τὰ ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν του ἔγγραφα ὅπως τάχιστα διαδιδάξονται αὐτῶ καὶ μανθάνῃ τὸ ἀποτέλεσμα.

Τὸ σχέδιον ὅμως τῆς συνθήκης τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη καὶ ἐγκριθὲν ὑπὸ τοῦ Δεληγιάννη δὲν εὐηρέστησεν ὡς ἦν ἐπόμενον τοὺς ξένους ἀντιπροσώπους, οἵτινες ἐβλεπον ἐν αὐτῶ τὴν στερὰν ἐπιμονὴν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ μὴ δεχθῆ τοὺς ἔρους τῆς κατεδαφίσεως καὶ τῆς οὐδετερότητος. Καίτοι κατὰ βάθος τὰ συμφέροντα αὐτῶν συγκρουόμενα παρεῖχον ἀσθενῆ τινα πλευρὰν εἰς ἣν ἠδύνατο ὅπως δήποτε νὰ βάλῃ ὁ Ἕλλην ἀντιπρόσωπος, οὐχ ἤττον ὅμως ἐκ προφανοῦς καὶ διαδατικοῦ μισελληνισμοῦ. ἢ μᾶλλον πνεύματος ἐκδικήσεως ἐπέμενον καὶ ἡ ἐπιμονὴ των θὰ ἐκαρποφόρει ἂν ὀλιγώτερον διπλωματικῶς ἀγχίνους καὶ ἄρτιος ἦν ὁ μεθ'

(1) Συλλογὴ διπλωματικῶν ἐγγράφων ἐπὶ τοῦ Ἰονίου ζητήματος.

οὐ διεπραγματεύετο. Εὐτυχῶς ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν ἀντέτασσε τὴν ἰδικὴν του καὶ μόνον ἐφόδιον ἔχων τὰς γνώσεις καὶ τὴν ἰκανότητά του, βοήθημα δὲ τὰς προσωπικὰς του σχέσεις ἠκολούθει ἀνευδότης τὸ δυσχερὲς ἄθλον τὸ ὅποῖον ἀνέλαβε.

Τὰ διαμειφθέντα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν ξένων ἀντιπροσώπων ἔγγραφα ἀποδεικνύουν τὴν ἐξσχον ἀγχίνοιαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν ἐνθεον ἐνθουσιασμόν, ὅστις τὸν ἐνεψύχου εἰς τὸ ἔργον του. Πολλάκις δὲν εἶχε μόνον νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν ἐπιμόνων οὐσιαστικῶν ἀντιδράσεων τῶν διπλωματικῶν του ἀντιπάλων· εἶχε νὰ παλαίῃ καὶ κατὰ τῆς σκαιότητός των ἀληθῶς ἀδίκου καὶ ἀποδεικνυομένης κατάχρησιν τῶν δυνάμεών των. Οὕτω εἰς τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Τρικούπη ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι ἀποφασισμένη ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ μὴν ὑπογράψῃ τὴν ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους συνταχθεῖσαν συνθήκην, ὁ κόμης Βρυνόφ ἀπήντα ὅτι οἱ ἀδύνατοι δὲν ἔπρεπε νὰ κάμνουν χρῆσιν τοιοῦτων ὄπλων τὰ ὅποια τοὺς βλάπτουν, ἀδύνατον δὲ ἦτο ν' ἀκυρωθῇ τὸ καθιερωθὲν διὰ τῶν ὑπογραφῶν καθεστῶς. Ὁ κόμης Καδὸρ ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Γαλλίας, ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ζητοῦσα τὴν ἀκύρωσιν τῆς συνθήκης ζητεῖ νὰ καθιερωθῇ ἐπιβλαβὲς προηγούμενον, ἐντελῶς δὲ τὴν ἄφινε ἐλευθέραν ἀνδρὸς θέλει νὰ μὴ προσυπογράψῃ. Ἄλλ' αὐστηρώτερον ἀκόμη ἀπήτει ὁ λόρδος Ρῶσσελ. Ὑποκινούμενος οὗτος ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Αὐστρίας ὁ ὅποῖος ἐπίτηδες ἐξύμνει τὴν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ γενναιότητα τῆς Ἀγγλίας διὰ νὰ ἐξάρῃ περισσότερο καὶ τὴν Ἑλληνικὴν αὐθάδειαν, διεκήρυττεν ὅτι μόνον ὑπὸ τοὺς ὑπογραφέντας καὶ κυρωθέντας ὅρους ἦτο δυνατὴ ἡ παραχώρησις τῆς Ἐπτανήσου, ἡ Ἑλλάς δὲ ἀν εὕρισκεν αὐτὴν ἀσύμφορον ἠδύνατο νὰ παραιτηθῇ αὐτῆς καὶ νὰ τὴν ἀφήσῃ εἰς τὸ πρῶν καθεστῶς.

Ἡ στάσις αὕτη τοῦ Ἀγγλοῦ ἀντιπροσώπου ἀπήλιζε κυρίως τοὺς Ἰονίους οἵτινες εἶχον ἀρχίσει τέλος νὰ ἐλπίζωσιν ὡς προσεχῆ τὴν ἔνωσιν, ἐβλεπον δὲ νῦν τὴν λύσιν διαφεύγουσαν τῶν χειρῶν των· πρὸς τοῦτο δὲ οἱ ἔπανήσιοι πατριῶται συχνώτατα διεμαρτύροντο καὶ φλογερώτατα ἐπετίθεντο δημοσιογραφικῶς κατὰ τῶν δυνάμεων, ὅλα ταῦτα ὅμως ὀλίγην ἐπίδρασιν ἠδύνατο νὰ ἔχουν ἐπὶ τοῦ κύρους τῆς συνθήκης ἐπὶ τοῦ ὁποίου τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἐστηρίζοντο συμφέροντα.

Ὁ Τρικούπης κατενόησεν ὅτι ἐκεῖνος ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων ὅστις ἔπρεπε πρὸ παντός νὰ μαλαχθῆ ἦν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας κόμης Ἀπονύκ. Εἰς μακρὰς συνεντεύξεις ἅς μετ' αὐτοῦ ἔσχε τῷ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀκυρώσεως τῆς συνθήκης ἦτο πρόθυμος νὰ παράσχη μεγάλας καὶ σπουδαίας εἰς τὴν Αὐστρίαν ὠφελείας καὶ ἰδίως τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν γραμμῶν τοῦ Ἀτμοπλοῖκου Λούδ ἐκ τοῦ ὁποίου παμμεγίστας ἀληθῶς ἐπερίμενε καὶ ἐπέτυχεν ἡ Αὐστρία ὠφελείας (1). Ὅταν δὲ εἶδεν ὅτι ἡ πρότασις ἤρχισε κάπως νὰ κλονίζη τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ἀπονύκ ἔσπευσεν παρὰ τῷ Βρυνῶφ καὶ ἀναγγέλλων αὐτῷ ὡς τετελεσμένον γεγονός τὴν ἐλπίδα αὐτὴν τῆς ἐνδόσεως τῆς Αὐστρίας τὸν παρακαλεῖ κέκεῖνον νὰ συνενώσῃ τὰς προσπάθειάς του. Ὁ Βρυνῶφ ὅστις οὐδέποτε εἶχεν ἐκδηλωθῆ εὐνοῦς εἰς τὰς Ἑλληνικάς αὐτὰς ἀξιώσεις κατ' ἀρχὰς ἐξεπλήροσεν

(1) Ὁ κόμης Ἀπονύκ ὑπελόγιζεν ἐν ἐγγράφῳ του πρὸς τὸν Τρικούπη τὰς ζημίας εἰς ἃς θὰ ὑπεβάλλετο ἡ Αὐστρία ἐπὶ τῆς καταργήσεως τῶν προνομιῶν τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρίας Λούδ εἰς ἐξήκοντα χιλιάδων λιρῶν. Ἦσαν δὲ αἱ προνομίαι αὗται, γενικαὶ ἀτέλειαι τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιτύχη ἡ Αὐστρία κατὰ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν τῶν νήσων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν διημιέβοντο τὰ ἐπὶ τούτῳ ἐγγράφῳ ἔληγεν ἤδη ἡ σύμβασις ἡ δὲ Αὐστρία ἦτις θεωρεῖ εὐχερῆ τὴν ἀνανέωσιν τῆς μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐφοβεῖτο μὴ, ἀπαξ παραχωρηθεισῶν τῶν νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὕτη δὲν ἤθελε ἀνανέωσῃ τὴν συνθήκην.

ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατεπείθετο καὶ τῷ ὄντι ἀνελάμβανε καὶ συνήνου τὰς προσπάθειάς του ὅπως ἐπιτύχη τὴν συναίνεσιν τοῦ Ἀπονύη.

Τὸ αὐτὸ τέχνασμα κατέπεισε καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Πρωσίας κόμην Βερνοστόρφ νὰ καμφθῆ καὶ νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀκύρωσιν. Ὁ Τρικούπης μεταβάς παρ' αὐτῷ τῷ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἑλλ. Βασιλείου πεπειθυῖα εἰς τὰ φιλλεληνικά αἰσθήματα τῆς Πρωσίας παρακαλεῖ αὐτόν νὰ μεσολαβῆσῃ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, τῷ ὄντι δὲ μετ' ὀλίγον ὁ Ἕλλην ἀπεσταλμένος ἐλάμβανεν ἔγγραφον τοῦ Βερνοστόρφ εἰς τὸ ὅποιον τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ κυβέρνησις του ἤτο ἔτοιμος νὰ συγκατενευθῆ εἰς τὰς προτάσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἂν αἱ τροποποιήσεις τῆς συνθήκης γίνωσιν ἔσον ἔνεστι μετ' εὐλαθείας πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν ὑπογραψασῶν αὐτὴν δυνάμεων.

Εὐκολώτατον ἤτο ἤδη νὰ καμφθῆ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλλίας, ἥτις καὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπεθύμει νὰ ἐπιδείξῃ τὰ φιλλεληνικά αἰσθήματα εἰς τὰ ὅποια ἐνησμένιζεν. Ὁ Τρικούπης μὲ τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἰδιαίτερα μέριμνα ἤθελε καταβληθῆ ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ προστασίαν τῶν ἐν τοῖς νήσοις δυτικῶν εὐχερῶς ἔπεισε τὸν Γάλλον ἀντιπρόσωπον νὰ ἄρῃ πᾶσαν δυσκολίαν καὶ νὰ εὐχρηθῆ αὐτὸς ὅπως ἴδῃ εὐδοκίμουσας τὰς προσπάθειάς τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Ἀπέμενον ἤδη οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὴν Ἀγγλίαν ὁ λόρδος Πάλμερστον, πρωθυπουργὸς καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν λόρδος Ρῶσσελ· ὁ Τρικούπης κατορθώσας ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ μεταπέισῃ τοὺς λοιποὺς πρέσβεις, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς δύο τούτους.

« Ἐνῷ ἐπιδιώκω νὰ ἐπωφεληθῶ τῶν συμπαθειῶν τῶν πρέσβεων τῶν μεγάλων δυνάμεων—ἔγραφε πρὸς τὸν Π. Δεληγιάννην — οὐδέλωσ' ἠλομονῶ ὅτι ὁ κύριος μοχλὸς τοῦ ζητήματος

είναι ή Ἀγγλία, καί ὅτι εἰς τήν ἐπιθυμίαν τοῦ λόρδου Πάλμερτων καί τοῦ λόρδου Ρῶσσελ νά θεραπεύσωμεν ἐν μέρει τὸ ἐπαχθές τῆς συνθήκης τῆς 2 Νοεμβρίου, ὀφείλομεν ἰδίως τὰς παραχωρήσεις ἅς μέλλομεν νά ἀποκτήσωμεν.»

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου τοῦ Ἑλληνοσ ἀπεσταλμένου καταφαίνεται ὅτι οὗτος εἶχεν ἤδη προβῆ εἰς τ' ἀναγκαῖα διαθήματα καί ὅπως δῆποτε ἤλπιζεν εἰς τήν ἐπιθυμίαν τῶν δύο μεγάλων τῆς Ἀγγλίας πολιτικῶν· τῶ ὄντι δὲ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τ' ἀνωτέρω ὁ Τρικούπης δι' ἀπορρήτου τηλεγραφήματος τοῦ πρὸς τὸν Π. Δηληγιάννην ἀνήγγειλεν ὅτι οἱ πληρεξούσιοι τῶν πέντε δυνάμεων ὑπέγραφον ἤδη πρωτόκολλον δι' οὗ παρεδέχοντο τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετερότητος εἰς τὴν Κέρκυραν καί τοὺς Παξοὺς καί τὴν παράλειψιν τοῦ περι ἐνόπλου δυνάμεως περιορισμοῦ.

Τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μόλις ὑπογραφέν ἀνεκοινώθη ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Τρικούπην ὑπὸ τοῦ πληρεξουσίου τῆς Γαλλίας, καίτοι εἶχεν ἀποφασισθῆ νά μὴ τῷ γείνη γνωστόν· οὕτω πασιφανῶς ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ συμμαχική ἐπιμονή τῶν πέντε πληρεξουσίων διεσπάσθη ἤδη τελείως καί ὅτι ἐξ αὐτῶν τινες φρονοῦντες πλέον ὅτι εὐρίσκονται πρὸ τετελεσμένης τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης ἐπρωτίμων νά ἐλκύσωσι τὴν συμπάθειαν τῆς νέας κυριάρχου δυνάμεως διὰ νά ἔχωσιν αὐτὴν ἐν τῷ μέλλοντι μᾶλλον πρόσφορον εἰς τὰ σχέδιά των.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ μεταβολή τῶν διαθέσεων τῆς Ἀγγλίας ἤτις τόσον ἐφαίνετο ἄκαμπτος κατ' ἀρχὰς ἤρχισε νά ἐκδηλοῦται καταφανέστερον. Ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ τηλεγραφικῶς ἐνταλεῖς ἐσπευσε παρὰ τῷ ὑπουργῷ τῶν ἐξωτερικῶν καί τῷ ἀνήγγειλε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου, συγχρόνως δὲ σχεδὸν ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἀπέστειλε τῇ 16 Ἰανουαρίου ἐκ Λονδίνου εἰδικὸν ἀπεσταλμένον τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν ὅπως κομίση τῷ Σκάρ-

λετ τὸ σχέδιον τῆς Συνθήκης καὶ δώσῃ αὐτῷ τὰς ἀναγκαίας διασαφήσεις.

Τῆς συνθήκης αὐτῆς τὰ ἄρθρα κεφαλαιωδῶς θ' ἀναγράψωμεν ἔνταυθα.

« Ἄρ. 1. Ἡ Α. Μ. ἡ βασίλισσα τοῦ Ἦν. Βασιλείου τῆς Μ. Βρεττανίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας, ἐπιθυμοῦσα νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἰονίων βουλῶν ἐκφρασθεῖσαν εὐχὴν περὶ ἐνώσεως τῶν νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, στέργει νὰ παραιτήσῃ τὴν προστασίαν τῶν νήσων τούτων μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτῶν, ὅπως αὐταὶ μετὰ τοῦ λοιποῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀποτελέσωσιν ἐν κράτος μοναρχικόν, ἀνεξάρτητον καὶ συνταγματικόν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Α. Μ. τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ τὴν ἐγγύησιν τῶν τριῶν αὐλῶν.

« Ἄρ. 2. Αἱ αὐλαὶ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων, τῆ συνενάσει τῶν αὐλῶν Αὐστρίας καὶ Πρωσίας διακηρύττουσιν ὅτι αἱ νῆσοι Κερκύρας καὶ Παξῶν, ὡς καὶ τὰ παραρτήματα αὐτῶν, κατὰ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος θέλουσιν ἀπολαύει τῶν πλεονεκτημάτων διαρκοῦς οὐδετερότητος, ἣν ὑποχρεοῦται τὰ τηρήσῃ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων.

« Ἄρ. 3. Ἡ ἔνωσις οὐδεμίαν θὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν εἰς τὰ ἐμπορικὰς σχέσεις τῶν νήσων μετὰ τῶν ξένων ἐπικρατειῶν, αἱ δὲ ὑποχρέωσις αἱ καθεστηκυῖαι θὰ διατηρηθῶσι καὶ μετὰ τὴν ἔνωσιν μέχρι τῆς διαπράξεως νέων συνθηκῶν κανονιζουσῶν τὰ μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων κρατῶν συμφέροντα.

« Ἄρ. 4. Ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσις δὲν θὰ ἐπιφέρῃ οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν εἰς τὰ καθιερωθέντα περὶ ἀνεξαρτησίας τῶν διαφόρων θρησκευμάτων ἐν ταῖς νήσοις καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς λατρείας χορηγηθεῖσαν διὰ τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου τῆς Ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐπίσης δὲ διατηρηθήσεται ἡ εἰδικὴ προστασία ἡ χορηγηθεῖσα εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὡς καὶ πάντα τὰ πλεονεκτή-

ματα ὧν αὐτὴ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπῆλαυε. Θὰ ἰσχύη δὲ ἐπίσης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπολύτου ἀστυκῆς καὶ πολιτικῆς ἰσότητος μεταξύ τῶν ὑπηκόων τῶν διαφόρων δογμάτων ἢ καθιερωμένη διὰ πρωτοκόλλου ἐν Ἑλλάδι.

« Ἄρ. 5. Ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑποχρεοῦται νὰ ἐφαρμόσῃ δεόντως τὸ ψήφισμα τῆς Ἴονίου βουλῆς καθ' ὃ προσδιωρίσθη ποσὸν 10 χιλιάδων λιρῶν στερλινῶν ἑτησίως πρὸς αὔξησιν τῆς βασιλικῆς χορηγίας (1).

« Ἄρθρ. 6. Ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ρωσσιῶν ἀπεφάσισαν ὅπως παραιτήσωσιν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Γεωργίου 4 χιλ. λιρῶν στερλινῶν ἑτησίως, ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν ἀποτινομένων αὐτοῖς ἑτησίως ὑπὸ τῆς Ἑλλ. κυβερνήσεως δυνάμει τῆς συμφωνίας τοῦ 1860· τὸ ποσὸν αὐτὸ τῶν 12 χιλ. λιρῶν ἀποτε-

(1) Ὑπουργεῖον ἐξωτερικῶν ἐγγραφῶν ἐπίσημα ἀφορῶντα τὴν παραχώρησιν τῆς ἐπτανήσου σελ 107 ἀρ. ἐγγρ. 51. (3) Διὰ παρανομίαι τῆς Ἐταιρίας Λουδ - ὡς λεπτομερέστατα ἐπιξηγεῖται εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς 28 Ἰανουαρίου 1864 συνίσταντο ἰδίως τὴν εἰς τοὺς λιμένας τῶν ἐπτὰ νήσων, ἐλευθέραν κοινωνίαν, καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν λιμενικῶν φόρων ἀτέλειαν, ὧν ἡ ἐταιρία αὐτὴ ἀπῆλαυσε εἰς τοὺς Ἴονίους λιμένας δυνάμει τῆς ταχυδρομικῆς συμβάσεως τῆς συνομολογηθείσης τῇ 1 Δεκεμβρίου 1853. Ἡ μετὰ ὅμως τῆς Ἑλλάδος καὶ Αὐστρίας ὑπάρχουσα συνθήκη δὲν παρεχόρει τὰ αὐτὰ δικαιώματα εἰς τὴν Αὐστριακὴν ναυτιλίαν ἐπομένως ἂν τὸ δικαίωμα τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως ἐπεξετείνετο εἰς τὰς Ἴονίους νήσους αἱ προνομίαι καθηγούντο, ἡ δὲ ἐκ τῆς καταργήσεως ταύτης ζημία ὑπελογίζετο ὑπὸ τοῦ Ἀπονύκ εἰς ἐξήκοντα χιλιάδας λιρῶν. Εὐνόητος λοιπὸν ἐκ τούτου ἡ ἐπιμονὴ τῆς Αὐστριακῆς αὐλῆς καὶ ὑπὸ Αὐστριακοῦ ἀντιπροσώπου εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν προνομίων, ἀφοῦ ἄλλως τε οὔτε ἡ αὐλὴ οὔτε ὁ ἀντιπρόσωπος ἐλησμόνουσιν ὅτι ἡ μετὰ τῆς Ἀγγλίας συμβασις ἐτελείωσεν ἤδη, πᾶσα δὲ παράτασις τῶν διαπραγματεύσεων πάλιν θὰ ἐζημίει τ' Αὐστριακὰ συμφέροντα. Ἐγγραφὰ ὑπουργ. Ἐξωτερικῶν περὶ τῆς παραχώρησεως τῆς ἐπτανήσου σελ. 130—137.

λει προσωπικήν προίκησιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου, οὐδεμίαν δὲ ἄλλην ἐπιφέρει μεταβολὴν εἰς τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν τεσσάρων κρατῶν μεταξύ των.

« Ἄρθρ. 7. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑποχρεοῦται ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ παρατείνῃ τὸ κῦρος ὄλων τῶν ὑποχρεώσεων καὶ συμβάσεων ἃς συνῆψε νομίμως ἢ κυβέρνησις τοῦ Ἰονίου κράτους καὶ ἰδίως τοῦ δημοσίου χρέους τῶν Ἰονίων νήσων, τῆς Ἰονίου Τραπεζῆς, τῆς Ἐταιρίας Λοῦδ καὶ τῆς ἑταιρίας τοῦ Ἀεριοφωτος Μελίτης καὶ Μεσογείου.

« Ἄρθρ. 8. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑποχρεοῦται ν' ἀναλάβῃ εἰς βᾶρος του α'.) τὰς χορηγηθείσας συντάξεις εἰς Βρετανούς ὑπηκόους, δυνάμει τῶν Ἰονίων νόμων. β') τὰς εἰς τινα ἄτομα ἄτινα διατελοῦσιν ἤδη εἰς δημοσίας θέσεις ἢν θὰ στερηθῶσι μετὰ τὴν ἔνωσιν, ὀφειλομένας ἀποζημιώσεις, γ'.) τὰς συντάξεις τῶν Ἰονίων ὑπηκόων (1).

« Ἄρθρ. 9. Αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ἀγγλίας θ' ἀποχωρήσωσι ἐκ τῶν νήσων τρεῖς μῆνας ἢ καὶ πρότερον ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς παρούσης συνθήκης.

Τὸ ἐγγράφον τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ ἀντιγράφου τῆς ἀνωτέρω συνθήκης διεβίβασεν ὁ Τρικουπῆς εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν, ἀποδεικνύει καταφανῶς μετὰ πόσης δεξιότητος καὶ διπλωματικῆς τέχνης ἐπετέλεσεν ὁ Ἕλλην ἀπεσταλμένος τὸν Ἡράκλειον ἀληθῶς ἄθλον τῆς μεταβολῆς τῶν διαθέσεων τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἀκυρώσεως τῆς συνθήκης.

(1). Εἰς τὴν συνθήκην συνήφθη καὶ πίναξ τῶν ἀποζημιώσεων τούτων ὧν τὸ ποσὸν ἀνῆλθεν εἰς 3.271 λίρας καὶ 12 σελίνια, διὰ τῆς συμβάσεως δὲ ὑπεχρεώθη ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων νὰ καταβάλλῃ τὰ ποσὸν τοῦτο καθ' ἐξαμηνιαίας δόσεις εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγγλον πρέσβυν· τὸ δὲ ποσὸν τῶν συντάξεων ἃς ἐπίσης τὸ Βασίλειον ὑπεχρεοῦτο νὰ καταβάλλῃ ἀνῆρχετο εἰς 7.403 λίρας καὶ τινα σελήνια.

Ὁ λόρδος Ρώσσελ ὅπως πρὸ ὀλίγου ἀκόμη ἐδεβαίου θετικώτατα τὸν Τρικούπην ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγγιχθῇ τὸ κείμενον τῆς συνθήκης ἐκείνης καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀφίνετο ἐλευθέρα νὰ ἐκλέξῃ τὴν ἔνωσιν μετὰ τῶν νήσων ἢ νὰ παραιτηθῇ αὐτῆς ἤδη ἐν ἰδιαιτέρᾳ συνεντεύξει μετὰ τοῦ Τρικούπην, ἀνακεφαλαιῶν ὅσα εἶχε πράξει ὅπως πείσῃ τὴν Αὐστρίαν νὰ φανῇ συνδιαλλακτικώτερα ἔχαιρε ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ του, ὡς πρὸς τὴν οὐδετερότητα, ἐξέφραζε δὲ τὴν λύπην του ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν. Ὑπέμνησεν εἰς τὸν Τρικούπην ὁποίους εἶχε καταβάλλῃ κόπους ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο καὶ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ πρότασιν περὶ πενταετοῦς μόνον διαρκείας τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως καὶ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἐπιμονὴν τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἐπὶ τέλος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἵνα λάβῃ τὴν συναίνεσιν αὐτῆς ὡς πρὸς τὰς παραχωρήσεις τῆς οὐδετερότητος.»

Εἰς τὴν αὐτὴν ἰδιαιτέραν συνέντευξιν ὁ Τρικούπης προσεπάθησεν νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν Ρώσσελ ὅτι ἡ ἀξίωσις τῆς Αὐστρίας νὰ διατηρηθῇ ἢ σύμβασις τῆς ἀτελείας τοῦ Λόυδ ἐπ' ἀόριστον ἦτο ἀπαιτήσις τερατώδης τὰ αὐτὰ δὲ ἐπανέλαβε μετὰ τινὰς ἡμέρας καὶ εἰς τὸν Γλάδστωνα ὅστις συνωμολόγησε τὸ παράλογον καὶ ἐξεφράσθη σφοδρότατα κατὰ τῆς Αὐστρίας.

Δὲν ἦτο ὅμως μόνον τὸ ζήτημα τοῦ Αὐστριακοῦ Λόυδ τὸ ὁποῖον ἤδη ἀπῆντα δυσχερείας ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἢ Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατορθώσασα διὰ τῆς δεξιότητος τοῦ Τρικούπην νὰ μετατρέψῃ τὸ ρεῦμα ὑπὲρ αὐτῆς, ἤρχισε πλέον νὰ προβάλλῃ μετὰ περισσοτέρου θάρρους τὰς ἰδίας τῆς λογικωτάτας, ἀλλως τε καὶ δικαιοστάτας, ἀξιώσεις. Ἡ Ἑλλάς δὲν ἐθεώρει ἔχουσιν θέσιν ἐν τῇ διεθνῇ συνθήκῃ τὴν διάταξιν ἐκείνην περὶ τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων δικαιώτατα δὲ

σπῆται νά γίνῃ ἰδιαιτέρα ἐπὶ τούτου σύμβασις μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς Μ. Βρεττανίας, καὶ ἐπομένως ἐνετέλλετο τῷ Τρικούπη τὴν ἀτάληψιν τοῦ ἄρθρου ἐκείνου ἐκ τῆς συμβάσεως.

Ὑπὲρ τοῦ τρίτου ἄρθρου τῆς συνθήκης ἐκηρύχθη καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Γαλλίας κ. Βουρὲ, ὅστις ἐβεβαίωσεν τὸν Π. Δεληγιάννην ὅτι θὰ διαβιάσῃ τὰς σκέψεις του αὐτὰς εἰς τὴν κυβέρνησιν του παρ' ἧς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγκατάθεσιν τῆς εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἐπίσης ἐφάνη εὐνοϊκῶς διατιθέμενος ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ, οὕτω δὲ τὸ ζήτημα εἰσηλθεν ἤδη εἰς ὁδὸν πρακτικῆς καὶ εὐνοϊκῆς λύσεως, ἥτις προσέκρουε μόνον κατὰ τῆς δυσπεριγράπτου ὄντως ἐπιμονῆς τῆς Αὐστρίας πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν προνομίων τοῦ Λόυδ (1).

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ ἐν Κερκύρα πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐτηλεγράφει εἰς τὴν κυβέρνησιν του ὅτι ὁ γενικὸς ἀφοπλισμὸς ὄλων τῶν ὀχυρωμάτων ἐπροχώρει ταχέως, ὑπελογίζετο δὲ ὅτι πεντήκοντα πλοῖα θὰ ἐχρειάζοντο διὰ τὴν μεταφορὰν

(1) Ὅλα τὰ μεταξύ τοῦ ἱπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας διαμοιφθέντα τηλεγραφήματα καὶ ἔγγραφα, αἱ ἐκθέσεις καὶ τὰ ὑπομνήματα, τὸν ὅρον αὐτὸν θέτουσιν ὡς τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον πάσης συνεννόησεως. Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς ταύτης καὶ ἡ Ἀγγλία εἶχε κλυθῆ καὶ ἰδῆλου ἀνεπιστήμως καὶ ἡμιεπιστήμως εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις οὐδεμίαν ἐλπίδα διατηροῦσα νὰ ἐπιτύχῃ, ἄνευ τῆς ἀπόδοχῆς τῆς πρωτασίας ταύτης, ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Αὐστρίας. Ἐπιφύλαττεν ὁμως ἡ Ἀγγλία καὶ ἑαυτῇ μίαν ἐπιμονὴν ἀπείτησιν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπονεμὴν τῶν συντάξεων διὰ τὴν ὁποιάν ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἠνόει νὰ ὑποχωρήσῃ μεθ' ὅλας τὰς παρατηρήσεις τῆς Ἑλλ. κυβερνήσεως ὅτι οἱ ὑπάλληλοι ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν ἰσόβιοι καὶ ἐπομένως μισθοδοτούμενοι ἰσοβίως θὰ ἐτίθεντο εἰς ἀνωτέραν μοῖραν ἀπὸ τοὺς ἄλλους συναδέλφους των.

τοῦ ἔξαχθέντος ὑλικοῦ. Συγχρόνως τὸ Βίδο ἐκενοῦτο καὶ ἡ φρουρὰ ἀπεχώρει διὰ νὰ τεθῆ εἰς τὰς ὑπονόμους ἢ βαμβακοπυρῆτις δι' ἧς θ' ἀνετινάσσοντο εἰς τὸν ἀέρα τὰ ὄχυρώματα αὐτοῦ.

Ἡ εἶδησις αὕτη τῆς ἐνάρξεως τῆς καταδαφίσεως τῶν τειχῶν ἐκίνησεν ἐν Ἀθήναις τὴν γενικὴν δυσθυμίαν τὴν ὁποίαν ἐπέτεινεν ὁ φόβος τῆς καταβολῆς τοῦ ὑπερόγκου ἐκείνου ποσοῦ τῶν συντάξεων. Ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει σφοδρόταται ἀγορεύσεις ἠκούσθησαν ἢ ἀβεβαιότης δὲ καὶ ἡ συγκίνησις ἐξώγκωναν τὴν ἀλήθειαν τῶν φημῶν αὐτῶν, ἐνῶ οἱ ῥήτορες τῆς ἀντιπολιτεύσεως παρεξηγοῦντες τὴν βραδύτητα τῶν διαπραγματεύσεων, εὔρισκον ἐκ τούτου ἀφορμὴν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ διεγείρωσι τὰ πλήθη ἐναντίον αὐτῆς.

Ἦτο δὲ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη λίαν τρικυμιώδης καὶ τὴν μόλις ἤδη κατορθουμένην ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων διεσάλευον ἀκόμη τῶν περασμένων ἀμαρτιῶν τ' ἀποτελέσματα. Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι ἐν τοιαύτῃ ψυχολογικῇ τοῦ ἔθνους καταστάσει πᾶσα ἀναβολὴ τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ καὶ τῶν προσδοκιῶν ἐπὶ τετελεσμένων μάλιστα γεγονότων ἢ θεωρουμένων ὡς τοιούτων, ἀπετύπου βαθεῖαν λύπην καὶ προὔξενει μεγάλην αἰσθησιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κυβέρνησις παντὶ σθένει ἐπέσπευδε τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ Ἰονίου ζητήματος, αἱ ὁποῖαι προσέκρουον ἤδη ἐπὶ δευτερευόντων μὲν ζητημάτων ὅπως δῆποτε ὁμως οὐχὶ τοιούτων ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ παροραθῶσι.

Τῶ ὄντι αἱ διαπραγματεύσεις διεξήγοντο ἤδη ἐπὶ ἐδάφους ὀμαλωτέρου. Ὁ λόρδος Ρῶσσελ, ἐνταλεῖς ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν πληρεξουσίων ἐν Λονδίνῳ νὰ μεσολάβῃσῃ παρά τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει ὅπως ἐπιτύχῃ τὸν μετριασμόν τοῦ ὄρου ἐκείνου τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὰ προνόμια τῆς ἐταιρίας Λούδ, ἀνήγγειλε τέλος εἰς τὸν Τρικούπην, ὅτι ἡ

Αυστρία ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν της ὅπως εἰς τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὰ προνόμια προστεθῆ διάταξις καθ' ἣν αἱ νέα συμβάσεις συναμολογηθῆσονται ἐντὸς δεκάπεντε ἐτῶν, ἢ καὶ ταχύτερον, εἰ δυνατόν»

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τηλεγραφηθὲν εἰς Ἀθήνας προὐκάλεσεν εὐάρεστον ἐντύπωσιν. Πρὸ τινων ἀκόμη μηνῶν ὁ λόρδος Ρῶσελ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ μεταβληθῶσιν οἱ ὅροι τῆς συνθήκης, ὑπεδείκνυε δὲ ὅτι μεταξὺ τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια ἀδύνατον ἦτο νὰ μετακινηθῶσιν ἦν καὶ ἡ διάταξις ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς προνομίας τοῦ Λούδ καὶ τὰς ὁποίας ἀπόλυτος ἐπιμονὴ ἀντιτάσσετο ἐκ μέρους τοῦ κόμητος Ἀπονύκ, ὅστις καὶ τὰς μετεχειρίζετο ὡς ὄπλον διὰ νὰ δείξῃ ἅπασι ἐτι τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα. Καὶ ἤδη μετὰ ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, τοιαύτη ριζικὴ μεταβολὴ ἐπῆρχετο εἰς τὰς διαθέσεις τῶν δυνάμεων καὶ τὸ πνεῦμα τῶν συμπαθειῶν των μετεστρέφετο οὕτω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ χαιρετισθῆ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἡ νέα ἐπιτυχία τοῦ Ἑλλήνος ἀντιπροσώπου κολακευτικώτατα ὃ' ἔγινε δεκτὴ ἡ ἀγγελία τοῦ διπλωματικοῦ ἐκείνου κατορθώματος.

Ἄλλ' ἄς εἰπῶμεν ἤδη ἡ πρόοδος τῶν διαπραγματεύσεων προέκοπτε κατὰ μικροτέρων τινων ἀλλ' οὐχ ἦττον σημαντικῶν ἐμποδίων. Ἡ πλήρωμὴ τῶν συντάξεων τοῦ Α' ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν Ἴονίων Ἀγγλων ὑπαλλήλων ἀπετέλει τὸν ἀπαραίτητον ὅρον πάσης συνεννοήσεως μετὰ τοῦ λόρδου Ρῶσελ ὅστις κατηγορηματικώτατα ἐδήλωσεν ὅτι ἀπολύτως ἀδύνατον ἦτο εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀνάσσης νὰ στερῆσιν τῆς μισθοδοσίας των ἀνθρώπους ἐργασθέντας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν νήσων. Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀδύνατον ἦτο ν' ἀναλάβῃ τὰς βαρυτάτας ἐκείνας μισθοδοσίας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δὲ τούτου διεξήγετο πεισματωδέστατος ἀγὼν ὁ ὅποιος καὶ πάλιν ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ Ἰρικοῦπη. Διότι ἀποτυχῶν οὗτος εἰς

τὴν πρόθεσιν ἦν ἔκαμε περὶ ἀποτίσεως ἅπαξ ποσοῦ τινος λόγω ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς ἀπολυθησομένους Ἄγγλους ὑπαλλήλους, ἠναγκάσθη νὰ κάμη παραχωρήσεις τινὰς διὰ τῶν ὁποίων ἐπέτυχεν ὄντως σπουδαιώτατον ἀποτέλεσμα.

Κατώρθωσε δηλαδὴ νὰ ὀρισθῇ διὰ τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ πρωτοκόλλου τὰς συμβάσεις, ὅπως πᾶς συνταξιούχος ὑπάλληλος διοριζόμενος εἰς ἄλλην Ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν χάνει τὸ δικαίωμα τῆς συντάξεως, καὶ ἂν δὲ ἡ θέσις εἰς ἣν διορίζεται εἶναι κατωτέρα ἀντιμισθίας νὰ χάνη τόσον ἐκ τῆς συντάξεώς του ὅσον ἀναλογεῖ πρὸς τὸν νέον μισθὸν του. Ὁ πρῶτος οὗτος ὅρος ἐπετεύχθη μετὰ πλείστης δυσκολίας καὶ συζητήσεως εἰς τὰς ὁποίας παρακληθεῖς ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἔλαοε μέρος καὶ ὁ Γλάδστων, ὑπὲρ αὐτοῦ. Μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἐπιτυχίαν κατωρθώθη νὰ ἐπεξηγηθῇ καὶ ἡ ἑτέρα διάταξις καθ' ἣν μετὰ τὸν θάνατον τῶν συνταξιούχων ἡ σύνταξις μετεδιόάζετο εἰς τὰ τέκνα των, κατωρθώθη δὲ νὰ περιορισθῇ τὸ δικαίωμα τῆς συντάξεως ἀτομικῶς.

Ὡς νὰ μὴ ἦρκουν δὲ αἱ δυσχέρειαι αὗται αἱ παρατείνουσαι τὴν κατάστασιν καὶ ἐντεινούσαι τὴν ἀγωνίαν τοῦ τε ἐλευθέρου βασιλείου καὶ τῶν νήσων, προσετέθη καὶ ὁ πληρεξούσιος τῆς Αὐστρίας βαρῶνος Βρουνώφ, ὅστις κατηγορηματικώτατα ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ὑπογράφει τὴν σύμβασιν ἂν μὴ πρότερον ὀρισθῇ σαφῶς ἐν αὐτῇ τὸ ζήτημα τοῦ θρησκευματος τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων τοῦ βασιλέως Γεωργίου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη λυθῆ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπισήμως γνωστὸν ἦτο ὅτι οἱ Ἕλληνες βασιλόπαιδες θὰ ἐπρέσβευον τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὅπως δῆποτε ὅμως ἡ νέα ἀπαίτησις τοῦ Βρουνώφ παρενέβαλε νέαν δυσχέρειαν καὶ μέχρις ὅτου ἀποδειχθῇ τὸ τετελεσμένον γεγονός ἀπητήθη καιρός.

Καὶ ὅμως τὴν βραδύτητα αὐτὴν ἤτις ἀπῆλπιζε τοὺς ἀνυ-

πομόνους Ἑλληνας καὶ τοὺς πολὺ μᾶλλον τούτων ἀνυπομό-
 νους Ἴονας, δὲν ἐπεθύμει καὶ ἡ Ἀγγλία. Ὁ ἐν Ἀθήναις
 πρεσβευτὴς τῆς Σκάρλετ ὑποβάλλων εἰς τὸν ὑπουργὸν Π.
 Δηληγιάννην τὰ σχέδια τῆς συνθήκης ἐβεβαίωσεν αὐτὸν ὅτι διὰ
 τῶν ἐπενεχθεισῶν τροποποιήσεων «αἱ τρεῖς δυνάμεις ἔφθασαν
 εἰς τὸ ἔσχατον ὄριον μέχρι τοῦ ὁποίου ἐδύναντο νὰ ἐνδῶ-
 σωσιν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῆς Ἑλλην. κυβερνήσεως καὶ ὅτι
 οὐδεμία πλέον μεταβολὴ ἦτο δυνατή. Συγχρόνως δὲ ὁ λόρδος
 Ρῶσσελ, βλέπων ὅτι διὰ τῆς παρατάσεως τῶν διαπραγματεῦ-
 σεως καθ' ἑκάστην ἔφανε καὶ νέον ἔδαφος καὶ ὁ Ἑλληνας ἀπε-
 σταλμένος κατῴρθωσε διὰ τῆς ἀκαταμαχίτου του ἰκανό-
 τητος νὰ πείσῃ τοὺς πληρεξουσίους καὶ νὰ κλονίσῃ καὶ ἀνα-
 τρέψῃ τὴν ἐπιμονὴν των, ἤρχισε νὰ παραπονεῖται κατὰ τῆς
 δυσπιστίας τῆς Ἑλλην. κυβερνήσεως καὶ καλέσας παρ' ἑαυτῶ
 τὸν Τρικούπην τῷ ὑπέμνησεν αὐστηρώτατα ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ
 κυβέρνησις ἀποφασίσασα νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας
 τὰς νήσους τοῦ Ἴονίου, ἐψήφισε χάριν τῶν φίλων αὐτῆς
 αἰσθημάτων ὅλην τὴν ἀντίδρασιν ἣν ἤγειρε παρὰ τῷ Ἀγ-
 γλικῷ κόσμῳ ἡ γενναιοδωρία αὕτη καὶ τοὺς κινδύνους εἰς
 οὓς ὡς ἐκ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς κοινῆς γνώμης ἐξετέθη. Ἐ-
 κεῖνο δὲ τὸ ὅποιον—κατὰ τὸν λόρδον Ρῶσσελ—ἐξέθετεν ἤδη
 ἔτι μᾶλλον τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν εἰς τὰς λυσώδεις ἐπι-
 θέσεις τμήματός τινος τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἦν ἡ ὑπὸ τῆς
 Ἑλλάδος παρατηρουμένη δυσπιστία ὡς πρὸς τὸν κανονισμὸν
 τῶν συντάξεων, καὶ τὴν δυσπιστίαν ταύτην ὁ λόρδος ἐθεώρει
 προσβολὴν ὄχι μόνον διὰ τὴν Ἀγγλίαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν
 Ἑλλάδα ἧς κατεγίνωσκεν ἀπιστίαν (1). Εἰς τὴν περίστασιν

(1). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀξίωσις τῆς Ἑλ. κυβερνήσεως νὰ
 ἐλέγχῃ αὐτὴ δι' ἰδίων τῆς ὑπαλλήλων τὰ δικαιώματα καὶ τοὺς
 τίτλους τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ἴονίου κράτους δὲν εἶχεν ἄλλον σκο-
 πὸν παρὰ νὰ ἀφομοιωσῇ ἀπλῶς τούτους πρὸς τοὺς λοιποὺς ὑπαλ-

ταύτην καθ' ἣν διεκινδυνεύετο ἐκ νέου καὶ δικαίως ἄλλως τε ὅ,τι μετὰ κόπων καὶ μόχθων εἶχεν ἕως τῶρα κατωρθωθῆ, ὁ Τρικούπης ἀνέπτυξεν ὅλην του τὴν διπλωματικὴν εὐστροφίαν. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ λόρδου Ρῶσσελ κατεπολέμησεν ἐν πρὸς ἐν ἐπιθυμῶν δὲ νὰ ἄρῃ πᾶσαν ὑπόψιαν δυσπιστίας κατὰ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἐβεβαίωσε τὸν λόρδον ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ζητοῦσα τὸν ἐλεγχον τῶν δικαιολογητικῶν τῶν συντάξεων τὸ ἐπραττεν οὐχὶ ἐκ δυσπιστίας ἀλλὰ διότι καὶ ἐκείνη εἶχεν λυσσῶδη ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει ἀντιπολίτευσιν ἣτις ἐνεπνέετο ἐκ τῶν ἐκάστοτε δημοσιευομένων πληροφοριῶν περὶ τῆς πορείας τοῦ Ἴονικοῦ ζητήματος (1). Πρὸ

λήλους τοῦ κράτους ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ ταμείου αὐτοῦ θὰ κατεβάλλοντο αἱ βαρύταται αὐταὶ ἀποζημιώσεις, εἶναι ὅμως ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ἡ πρότασις αὐτὴ ὡς αἰτιυπώθη ἦτο προσβλητικὴ διὰ τὴν Ἀγγλικὴν ἀξιοπρέπειαν, ματαιῶς δὲ ἠγωνίσθη νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς ὁ Τρικούπης. Ὡς ἐξάρτεται ἐκ τῆς στάσεως τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ἡ ἀπαίτησις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐβλάψε οὐ μόνον τὰς διπλωματικὰς του πρὸς τὸν Ἕλληνα ἀντιπρόσωπον σχέσεις ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδιωτικὰς, τραχύτατα δὲ ἐν τῷ δικαίῳ του συμπεριφέρθη ὁ Ρῶσσελ πρὸς τὸν Τρικούπην, ἐπιμένοντα συμφῶως πρὸς τὰς ὁδηγίας του.

(1). Τὸ Ἑλληνικὸν δημόσιον δὲν εἶχεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς διεξαγομένης διπλωματικῆς ἀλληλογραφίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς κυβερνήσεώς του, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἐνέπνεε πρὸ πάντων τὴν ὁρμὴν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἦτο ἡ ἀναγγελλομένη κατεδάφισις τῶν φρουριῶν τῆς Κερκύρας καὶ ἰδίως τῆς ἀκροπόλεως διότι περὶ τῶν φρουριῶν Βίδου καὶ Ἀβραάμ ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ ἐγένετο ἡ τοιαυτὴ κατεδάφισις. Διότι ἡ κατεδάφισις τῶν ὄντι εἰς τὸ μεταξύ προεχώρει καὶ μεθ' ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ λόρδου Ρῶσσελ πρὸς τὸν Τρικούπην, ὁ ἐν Κερκύρᾳ μηχανικὸς Wynn ἐξηκολούθη τὸ ἔργον του προφασίζόμενος ὅτι δὲν εἶχεν ἀντιληφθῆ καλῶς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *dementellement* ἣν τῶν ἐτηλεγράφησεν ὁ λόρδος Ρῶσσελ, καὶ διὰ τῆς ὁποίας, ὡς ὁ λόρδος ἐδικαιολογήθη εἰς τὸν Τρικούπην ἠνόει τὸν ἀφοσιωμένον μόνον. Ἐν-

τῆς εὐλόγου ὁμως—εἶναι ἀληθές—ἐπιμονῆς τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὅστις ἐθεώρησε τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς ζήτημα ἀπολύτως ἀξιοπρεπείας ἢ Ἑλληνικῆ κυβέρνησις ἠναγκάσθη διὰ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Θεοδ. Π. Δηληγιάννη—διαδεχθέντος τὸν ἐξάδελφόν του Πέτρον Δηληγιαννὴν—να διατάξῃ τὸν Τρικουπὴν νὰ υπογράψῃ τὸν ὅρον τὸν ἀφορῶντα τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ λόρδου ὑπουργοῦ, τῷ ὄντι δὲ ἡ συνθήκη καὶ ἡ σύμβασις ὑπεγράφη τῇ 29 Μαρτίου 1864 (1).

νοεῖται δὲ ὅτι ὄλων αὐτῶν τῶν βαθμιαίων ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Κερκύρα μηχανικοῦ Ἀγγλικοῦ τιμήματος ἢ Ἑλληνικῆ κυβέρνησις ἦτο ἐν γνώσει διὰ τοῦ ἐν Κερκύρα προξένου Βιτάλη, ὅστις ἐνταλεῖς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεώς του ἐκράτει αὐτὴν ἐνήμερον. Δυστυχῶς ἡ ἐνημερότης τῆς καὶ αἱ παρὰ τῇ Ἀγγλικῇ κυβερνήσει ἐνέργειαι τῆς εἰς οὐδὲν ἰσχυσαν καὶ τὸ ἔργον ἐπετελέσθη ὡς ἦτο δυνατόν πλεϊότερον.

(1). Τόση ἦτο ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιμονὴ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὥστε ὄχι μόνον εἰς τὰς πρὸς τὸν Τρικουπὴν ἐπιστολάς του τὰς ἰδιωτικὰς καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πρεσβευτὰς ἰδιωτικὰς αὐτοῦ συνεντεύξεις ὁ Ἀγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐδήλου ὅτι τῷ ἦτο ἀδύνατον νὰ δεχθῇ πᾶσαν ἄλλην συνεννόησιν, ἄνευ τοῦ προκειμένου ὅρου. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἡ ἐπιμονὴ ἦν ἀντέταξεν ἡ Ἀγγλία, ἐπιμονὴ ὑπερτέρα καὶ αὐτῆς τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως ἥτις τέλος εἶχε κληρονομηθῆ καὶ συγκατατεθῆ εἰς τὸ ζήτημα τῆς Ἀτμοπλοίας Λούδ. «Ζήτημα προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας τῆς Ἀγγλίας ἐχαρακτηρίσθη—λέγει ὁ Dunoir—τὸ ζήτημα αὐτὸ τῶν ἀποζημιώσεων. Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις τοὺς ὀλίγους ὑπαλλήλους οὓς διετῆρει ἐν Ἐπτανήσῳ ἀντήμοισεν ἀδρῶς διότι ἐπληρώνοντο οὗτοι ἐκ τοῦ Ἴονίου ταμείου, κατήντησε δὲ ὄντως ἰδιαιτέρα ἐπιμονὴ νὰ καταβάλλεται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν θέσεων αὐτῶν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Ἀγγλίᾳ ὅπου οἱ κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι δὲν παραπονοῦνται διὰ τὸ γλίσχρον τοῦ μισθοῦ των. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι διὰ τοῦ συντάγματος ἀνώτεραί τινες θέσεις ἀπέμειναν ἀμισθοί, εἰς ἀντιστάθμισμα ὁμως αἱ κατώτεραί ἐπληρώνοντο ἀδρῶς.

Καὶ ἤδη ὅτε εὐρισκόμεθα πλέον πρὸ τετελεσμένου τοῦ γεγονότος τῆς παραχωρήσεως τῶν νήσων ἄνευ τῶν ἐπαχθῶν ὄρων οὐς κατ' ἄρχὰς εἶχε τάξει ἢ εὐρωπαϊκῇ διπλωματία, ἀνάγκη νὰ ἐξέλθωμεν ἀναλυτικώτερον καὶ τὰς ἀνεπισημοὺς ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως κατέβαλεν ὁ Τρικούπης,

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ Λονδῖνον ἀποστελλόμενος ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εὗρε πλέον τὴν συνθήκην ὑπογεγραμμένην καὶ τὰ πράγματα ἀνεκκλήτως τετελεσμένα, τοὺς πληρεξουσίους δὲ τῶν δυνάμεων μὴ δια-

Ἐν τούτοις ὁ λόρδος Ρώσσελ δὲν θὰ ἐπέμενε τόσον εἰς τὴν ριφθεῖσαν ταύτην γνώμην ἂν δὲν ὑπεστηρίζετο καὶ ἐνεθαρρύνετο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Ἀπονύη. Ὁ ἐντεταλμένος τῆς Αὐστρίας βλέπων ὅτι αἱ ἰδικαὶ του ἀπαιτήσεις ἰναυάγησαν πρὸ τῆς δημοῦμου συμφωνίας τῶν λοιπῶν πρεσβευτῶν ἔγνω νὰ διαίρεσθαι αὐτοὺς εἰς ἄλλο ζήτημα καὶ εὗρε προσφορώτατον τὸ τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων ὅπου εὐκολον τῷ ἦτο νὰ ὑποκαύσθαι τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ρώσσελ· τὰ τότε δημοσιευθέντα ἔγγραφα καὶ αἱ κατόπιν συζητήσεις αἱ γενόμεναι ἐν τῇ βουλῇ ἀποδεικνύουσιν πασιφανῶς τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων μας. Διότι τὰ μὲν ἔγγραφα τοῦ Αὐστριακοῦ πληρεξουσίου καίτοι μεθ' ὅλης τῆς διπλωματικῆς λεπτότητος γεγραμμένα, ἄφινον νὰ διαφάνηται μεταξύ τῶν γραμμῶν τὸ πνεῦμα τῆς ὑποκινήσεως τὸ ὁποῖον τὰ διέπνεε, αἱ δικαιολογίαι δὲ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, εἰς τὰς ἐπερωτήσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀπροκαλύπτως ὑποδεικνύουσιν ὡς ὑποβολέα τῶν κινήσεών του τὸν Ἀπονύη καὶ ἐν μέρει τὸν Πρῶσσον πληρεξουσίων». Ἐπιμείναμεν πολὺ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τῶν ἀποζημιώσεων διότι εἶναι τὸ τελευταῖον σημεῖον τοῦ ἀγῶνος ἐφ' οὗ ἀνέπτυξεν δλόκληρον τὴν ἀνυπολόγιστον διπλωματικὴν αὐτοῦ ἰκανότητα ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Ἑλλάδος. Ἄν δὲ ἀληθῶς μέχρι τέλους κατενίκησεν ἡ Ἀγγλικὴ ἀπαίτησις, τοῦτο δὲν εἶναι παρὰ μία ἀκόμη ἀπόδειξις τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου ὅ,τι ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἐγίνε καὶ μετὰ πάσης μάλιστα τῆς δυνατῆς ἀξιοπρεπείας.

τεθειμένους οὐδεμίαν ν' ἀκούσουν μετατροπὴν ἢ παρατήρησιν. Ὄταν ἀνήγγειλε τοῦτο εἰς τὴν κυβέρνησιν του ὁ τότε ὑπουργὸς Π. Δηληγιάννης ἔδωκε μὲν τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν Τρικούπην νὰ ἐπιμείνη, καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὰ προσκινόμενον ἄδικον εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ὀλίγον ἠλπίζεν εἰς τὴν ἐνεργειαν ταύτην καὶ τὸ ζήτημα ἐφαίνετο ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν. Διότι εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς παρετήρει ὁ Π. Δηληγιάννης εἰς ἓν τῶν πρὸς τὸν Τρικούπην ἐγγράφων του — δὲν εἶναι ἀπολύτως σπανία ἢ ἀνατροπὴ ὑπογεγραμμένων συνθηκῶν καὶ ἡ ἀνασκευὴ των κατὰ τρόπον ἐπανορθοῦντα ἄδικον προσγεγόμενον εἰς ἓνα τόπον ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πάντοτε σχεδὸν ὁ ζητῶν εἶναι δύναμις ἰσχυρὰ καὶ ἐπίφοβος τῆς ὁποίας τὴν δυσαρέσκειαν προσπαθοῦν καὶ ἐν θυσίᾳ ν' ἀποφύγουν οἱ ἄλλοι. Τί ὅμως εἶχον νὰ φοβηθοῦν οἱ πληρεξούσιοι τῶν πέντε μεγαλειτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν τῆς μικρᾶς καὶ ἀδυνάτου Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτοβούλως καὶ γενναϊοδῶρως ἐφαίνετο ἡ Ἀγγλία παρέχουσα τὰς ἑπτὰ νήσους καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ;

Ἀπὸ τὰς σκέψεις αὐτάς, φυσικώτατον ἦτο τελείως ν' ἀποθαρρυνθῇ ὁ Χ. Τρικούπης καταφθάνων εἰς τὸν Λονδίνον καὶ γνωρίζων ἤδη ἀπὸ τοῦ ταξειδίου του, τὸ σημεῖον εἰς ὃ εἶχον φθάσει τὰ πράγματα. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ἄρκετὰ καλά, κατενόει καὶ τὴν ἐντεχνον εἰρωνίαν ἣτις ἐγένετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τῆς βραδυνάσης αὐτῆς προσκλήσεως πρὸς συνεννόησιν καθ' ἣν ἐποχῆν ἡ συνεννόησις αὐτὴ εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της ἔφερε τὰς ὑπογραφὰς τῶν πέντε πληρεξουσίων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἀπητεῖτο μεγίστη δόσις αὐτοπεποιθήσεως διὰ νὰ ἐπιδοθῇ τις εἰς διπλωματικὰς ἐνεργείας καὶ μετὰ τὰς ἀντιθέτους αὐτὰς περιστάσεις ὧν ἡ συρροὴ ἐβάρυνε τὸ ζή-

τημα. Καί τήν δόσιν αὐτήν τήν κατέχειν ὁλόκληρον ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ τήν πρώτην του συνέντευξιν μετὸν πρωθυπουργὸν Παλμεροτῶνα ἀπῆλθε τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, ἀποκομίζων δυσοσίωνα διὰ τὸ μέλλον σημεῖα. Καί ἐσκέφθη τότε νὰ λάβῃ τήν ἄλλην ὁδόν, τῆς ἰδιωτικῆς ἐνέργειας, τῆς φιλικῆς προπαρασκευῆς. Ὁ λόρδος Παλμέστον, ἀγγέλων αὐτῷ ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ πρωταστιάσῃ εἰς συνεννόησιν πρὸς ἀνάτροπὴν τῆς συνθήκης, τῷ ἐξεδήλωσε συγχρόνως τὴν μεγάλην του χαρὰν διότι τὸν ἐπανεβλέπεν εἰς τὸ Λονδίνον(1) καὶ τὸν προσεκάλεσεν εἰς Ξενίαν εἰς τὴν ὥρᾳ παρὰ τὸν Τάμεσον ἐπαυλίν του.

Ὁ Τρικούπης ἐπωφελήθη τῆς προσκλήσεως καὶ μετέβη παρὰ τῷ λόρδῳ ὅπου διέμεινε δύο ἐβδομάδας περίπου. Τὸ διάστημα τοῦτο δὲν κατηνάλωσεν εἰς μάτην. Εἰς τὰς ἐν πλήρει ἀνέσει οἰκιακὰς συνομιλίας του πρὸς τὸν Παλμεροτῶνα, ἐξέθετεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ουστηματικῶς ἄνωγ καὶ ἀπὸ σχεδίου τὴν παρούσαν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, τὰ βλέψεις τῆς, τὰς ἀτύχιας τῆς, τὰς ἐλπίδας τῆς, τὰς ὁποίας ἐστήριζεν εἰς τὰς δυνάμεις καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Τῷ ἀνέπτυξε πῶς μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ πρώτου βασιλέως, ἡ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν προσέγγις καθίστατο ἐπαισθητοτέρα καὶ ὅτι ἂν τὸ μέλλον τῆς ἡ μικρᾶ χώρα ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς συμπαθείας τῶν δυνάμεων, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τῆς Ἀγγλίας ἠλπίζεν.

Εἰς τὰς σχεδιασμένας αὐτὰς συνομιλίας εἰς ἃς ὁ Τρικούπης ἐν μόνον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν πῶς νὰ μεταβάλῃ τὰς

(1) Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἀνεγράψαμεν ἤδη ὁ Τρικούπης διευθύνων νεκρώτατος ἀπόμνη τὴν πρεσβείαν τοῦ Λονδίνου ἀντὶ τοῦ πατρὸς τοῦ παρόντος εἶχε κατακτήσῃ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν ἐπιφανέστερων πολιτικῶν τῆς Ἀγγλίας μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ λόρδος Παλμεροτῶν.

διαθέσεις τοῦ λόρδου πρωθυπουργοῦ, εὖρεν ἀπροσδόκητον βοηθὸν καὶ σύμμαχον τὴν λαίδην Παλμεροτῶνος, σύζυγον τοῦ πρωθυπουργοῦ, μεγάλως ἐπιδρῶσαν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ εὐγενὴς λαίδη, συμπαθῆσα πρὸς τὸν Ἑλληνα διπλωμάτην μετὰ τὴν χαριτωμένην ἐκείνην ὀμιλιτικότητα ἣτις καὶ τότε καὶ ἐπειτα ἀνέδειξεν αὐτὸν περιζήτητον ὀμιλητὴν, ἐκηρύχθη ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοῦ ζητήματός του καὶ ὑπῆρξεν ὁ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ λόρδου ἐπιτυχὴς μεσάζων, εἰς ὃν πρωτίστως ὀφείλεται τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐκφραστικὴ εὐγλωττία τῆς κυρίας Παλμεροτῶνος, προστεθεῖσα εἰς τὴν ἡσυχον ἀλλ' ἐσκεμμένην τοῦ Τρικούπη κατέπεισε τὸν λόρδον, ὅστις τέλος ἐσκέφθη ὅτι ἡ συνθήκη περὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἀνατρεπομένη δὲν θὰ εἶναι οὐδ' ἡ πρώτη οὐδ' ἡ τελευταία τοιαύτη εἰς τὰ διπλωματικά χρονικά τοῦ κόσμου.

Φυσικώτατον λοιπὸν ἦτο ὅταν ἡ ξενία τοῦ λόρδου Παλμεροτων, ἐτελείωσε, νὰ εὐρεθῆ τὸ φρόνημα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς συνθήκης μεταβεβλημένον (1) καὶ αἱ ὁδηγίαι του πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν λόρδου Ρῶσσελ νὰ εἶναι μετριώτεραι καὶ ἡπιώτεραι. Εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας ἐπνεεν ἤδη ἀνεμοσφιλελληνικώτερος καὶ ἐκεῖθεν ἐξεπορεύθη ἡ μετατροπὴ ὄχι μόνον τοῦ διπλωματικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ δημοσίου ἐν Ἀγγλίᾳ φρονήματος, οὕτω δὲ εἰς τὴν εὐστροφον αὐτὴν πολιτικὴν τοῦ Τρικούπη ὀφείλεται κατὰ τὸν μείζονα λόγον ἡ ἐπιτυχία τῆς λύσεως τοῦ Ἰονίου ζητήματος.

Διὰ μακρῶν διεξήλθομεν τὸ Ἰόνιον ζήτημα καὶ τὴν κατ' αὐτὸ ἐνέργειαν τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη διότι ἡ ἐπὶ τοῦ ζη-

(1) Ἡ πρώτη ἀπόδειξις τῆς μεταβολῆς τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ ὑπὲρ τῆς ἀκυρώσεως τῆς προτέρας συνθήκης, κατεδείχθη ἐν τῇ βουλῇ, ὅπου καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀκυρώσεως.

τήματος τούτου δρᾶσις τοῦ ἐπιφανοῦς πολιτευτοῦ ἐκτός τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ θρίαμβον σπάνιον ἐφ' οὗ οὗτος ἐστήριζε τὸ πολιτικόν του μέλλον, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ μίαν τῶν ὡραιοτέρων σελίδων τῆς νεωτερας Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τὸν μόνον αὐτῆς διπλωματικὸν θρίαμβον. Ἐκτοτε ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα δὲν ἔτυχον τοιαύτης ἐξόχου ἀντιλήψεως, οὐδὲ συνέτειναν ἀρμοδίως ποτὲ τόσοσιν αἱ ἀνάλογοι περιστάσεις ὥστε νὰ ἀναπαραχθῇ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἀναλόγου σημασίας ἐπιτυχία.

Διότι αἱ δυνάμεις ἀπαιτοῦσαι καὶ ἀποφασίσασαι τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουριῶν τῆς Κερκύρας καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς οὐδετερότητος τῶν νήσων, ἀπέβλεπον εἰς τ' ἀνώτερα συμφέροντα τῆς παγκοσμίου εἰρήνης, πρὸ τῶν ὁποίων βεβαίως ἦσαν ἔτοιμοι νὰ θυσιάσωσι τὰ ὀλιγωτέρας σημασίας συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῶν νήσων εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδος πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ἐν περιπτώσει εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἐπέβαλλον ὡς ὕψιστον συμφέρον τὴν οὐδετερότητα ταύτην εἶναι δὲ πράγματι καὶ σήμερον ἀκόμη θαυμαστὸν πῶς ἔστω καὶ μετὰ τόσης δυσκολίας ἐνέδωκεν ἡ Αὐστριακὴ κυβέρνησις ἀντὶ τοῦ μικροτέρου καὶ ἐπουσιώδους ἐμπορικοῦ ἀνταλλάγματος τῶν προνομιῶν τοῦ Λούδ.

Ἀπὸ ὅλην ὅμως τὴν ἐργασίαν ἐκείνην ἣτις κατεβλήθη, ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ σημασία τῆς ἐπιτυχίας τοῦ περιορισμοῦ τῆς οὐδετερότητος εἰς μόνην τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξοὺς καὶ αὐτὰς μόνον ὡς ἀφορώσας εἰς τοὺς ξένους. Οὐδετερότης τοιοιουτρόπως διατυπωθεῖσα ἀπέμεινεν ἐννοεῖται χειμαιρικὴ ὅλως καὶ ἀνύπαρκτος βαρύνει δὲ μόνον τοὺς ξένους, ἐν ᾧ ἀφίνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς ἐνεργείας καταδεικνύεται ἐναργέστερον ἐκ τῆς κατωτέρω ἀπαλείψεως τοῦ

περιορισμοῦ τῆς συγκεντρώσεως τῶε στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων εἰς τὰς νήσους πλὴν τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαιοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ εἰσπραξίν τῶν φόρων, δυνάμεως. Εἶχε δὲ ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη σκοπὸν νὰ μὴ συγκεντρῶται εἰς τὰς νήσους ἐνοπλος δύναμις ἥτις ἠδύνατο νὰ κάμνη συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἀπέναντι ἀκτὰς ὅτε ἡ εἰρήνη θὰ διεταράσσετο (1).

Καὶ ἡ ἐπιτυχία δὲ τῶν ἐνεργειῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴν μὴ καταστροφὴν τῶν φρουρίων πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῆς. Αἱ ἀπαιτήσεις τῆς Ἀγγλίας περιορίσθησαν κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν κατεδάφισιν μόνον τοῦ Βίδου καὶ τοῦ Ἀβραάμ με ὅλην δὲ τὴν πονηρὰν προσπάθειαν τὴν ὁποίαν ἡ τότε διεύθυνσις τοῦ μηχανικοῦ κατέβαλε δὲν κατώρθωσε τὴν ἐντελῆ αὐτῶν κατεδάφισιν χάρις εἰς τὰς εὐστόχους ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος καὶ οὕτω περιεσώθησαν τὰ λοιπὰ καὶ ἡ θαυμασιὰ ἀκρόπολις τῆς Κερκύρας.

Εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τοῦ Ἰονίου ζήτηματος, ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπέδωκε τὴν ἀέουσαν ὄντως σημασίαν (2) ἡ ἐπίστροφὴ δὲ εἰς Ἀθήνας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλωθῆ αὐτῷ παντοιοτρόπως καὶ τοῦ ἑλαιοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν ἡ εὐαρέσκεια.

Ὁ νεαρῶτατος ἀλλὰ καὶ τόσοσ διακριθεὶς διπλωμάτης εἰσῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐθνοσυνέλευσιν ὡς ἀντιπρόσωπος

(1) E. Devoir «Τὸ Ἰονικὸν ζήτημα» Paris 1873.

(2) Μόνον ἰσχυρῶς ἀγῶν συνήθη περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Τρικούπη, καὶ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Πέτρου Δηληγιάννη τοῦ ὁποίου τὴν ἐν τῷ ζήτηματι τοῦτῳ ὄρασιν ἀμφισβητεῖ δ' ὑπὲρ τὸ ψευδώνυμον Φαίαξ ἀρθογραφῶν ἐν τῇ Ἐστία διαπρεπῆς λόγιος καὶ δημοσιογράφος.

τῆς Ἑλληνικῆς κεινότητος Λονδίνου καὶ κατέλαβεν ἐνεργώτατον μέρος εἰς τὴν τότε κυβερνητικὴν μερίδα ἧς ἐπὶ πολὺ διετέλεσε διακεκριμένον μέλος. Εἰς τὸ σῶμα τοῦτο εὐρίσκομεν τὸν Τρικούπην διὰ πρώτην φοράν ὀμιλήσαντα δημοσιῶς ἐπὶ ζητήματος σχετικοῦ μὲ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου.

Κατὰ τὴν συζήτησιν τότε τοῦ Συντάγματος, ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀρθροῦ τοῦ καθορίζοντος τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, ὁ πληρεξούσιος τῶν νήσων Γ. Ἰακωβάτος ὑπεστήριξε παραδόξως ὅτι ἡ Ἑπτανήσος ἔδει νὰ ἐξαρτᾶται ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν τοῦ Ἰακωβάτου ἀντετάχθη ὁ Χ. Τρικούπης, ζητήσας τὴν θρησκευτικὴν ἀφομοίωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ κατωτέρω λόγου τὸν ὁποῖον δημοσιεύομεν ὀλόκληρον, διότι εἶναι ὁ πρῶτος δημόσιος λόγος τοῦ καὶ περιέχει ἄλλως τε λεπτομερείας τινὰς τῆς ἐν Λονδίῳ διπλωματικῆς δράσεως τοῦ Χαρ. Τρικούπην κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς ἐνώσεως (1).

Μετὰ μεγίστης θλίψεως ἤκουσα—εἶπεν ὁ Τρικούπης ἀπαντῶν εἰς τὸν Ἰακωβάτον—ἐκφερομένας ἐκ στόματος ἀνδρός, πολλὰ μοχθήσαντος ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου, ἤκουσα ἐκφερομένας ἰδέας, τῶν ὁποίων ἡ παραδοχὴ δὲν θὰ εἶχεν ἄλλο ἀποτέλεσμα, παρὰ ν' ἀποκαθίστα τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἡμιτελῆ. Ἐναυλαί εἶναι εἰσέτι εἰς τὰς ἀκοάς μου οἱ ἐκφωνηθέντες ἐν τῇ τελευταίᾳ Ἴονίῳ Βουλῇ λόγοι, ἀποκρούοντες πάντα περιορισμὸν τῆς ἐνώσεως. Ἡ τελευταία Ἴονικὴ Βουλὴ ἐθεώρησε τὴν ἔνωσιν ἀνεξάρτητον πάσης συνθήκης, ἀνωτέραν πάσης συνθήκης. Ὑπεγράφη συνθήκη, καὶ τὴν ὑπογραφεῖσαν συνθήκην

(1) Λόγοι πολιτικοὶ Χαριλάου Τρικούπην, ἐκδιδόμενοι ὑπὸ Ν. Σπανδωνῆ, τόμος Α'. 1888.

θά σεβασθῶμεν ὅλοι, διότι σεβόμεθα ἑαυτούς, σεβόμεθα τὴν ὑπογραφὴν μας. Ἄλλὰ πρὸ πολλοῦ ἐξεδόθη τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὑπεγράφη καὶ ἡ συνθήκη. Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη πρὸς ξένας Δυνάμεις· ἤλθέ τις τῶν ξένων τούτων νὰ παραπονεθῆ κατὰ τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος; Ἦλθεν ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος· αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη φωνὴ τὴν ὁποίαν ἠκούσαμεν, κατὰ τῆς πλήρους ἐνώσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Ἑπτανήσου, ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ἐχομεν, κύριοι, ὑπουργεῖται, ἔχομεν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν· ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια ὅτι τὰ ἄρθρα ταῦτα τοῦ Συντάγματος ἤθελον θεωρηθῆναι παρά τινων Δυνάμεων, ὡς παράβασις τῆς συνθήκης, δὲν ἤθελον ἐλθεῖ οἱ ἀξιότιμοι οὔτοι ἄνδρες, καὶ ὁ νῦν ὑπουργὸς καὶ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ, νὰ εἰδοποιήσωσι τὴν Συνέλευσιν ὅτι ὀλισθαίνει; νὰ τὴν ἰδοποιήσωσιν, ὅτι, μὴ μελετήτασα ἴσως καλῶς τὴν συνθήκην, νὰ παραδεχθῆ ἄρθρα τὰ ὁποῖα θ' ἀντιφάσκουν εἰς τὰς ἰδίας ὑποχρεώσεις; Οὐδέν, κύριοι, τοιοῦτον. Νομίζω λοιπόν, ὅτι δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν, ἐγὼ δὲ ἔχω προσωπικῶς τὴν πεποίθησιν, ὅτι δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι ἡ συνθήκη οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν ὁποῖαν τῇ ἐπέδωκαν.

Ἐνόμισεν ἄρα ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος, τοῦ ὁποίου τὸν πατριωτισμὸν, ὡς εἶ περ τις καὶ ἄλλος ἐκτιμῶ καὶ ἐγώ, ἐνόμισεν, ὅτι ἡ συνθήκη ὑπεγράφη διὰ νὰ σχηματίσῃ δεσμὸν μεταξύ Ἑπτανήσου καὶ Ἑλλάδος; Ἐνόμισεν, ὅτι ἐχρειάζετο διὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος δεσμὸς συνθήκης; Ὁχι, κύριοι! ἢ Ἑλλάς ἠνώθη μετὰ τῆς Ἑπτανήσου δι' αἰσθήματος ἀδελφικῆς ἀγάπης· ἠνώθη μετὰ τῆς Ἑπτανήσου διότι συνδέεται μετ' αὐτῆς ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς προπατορικῆς ἡμῶν ἱστορίας, συνδέεται μετ' αὐτῆς ὑπὸ κοινῆς γλώσσης, ὑπὸ κοινῆς θρησκείας, ὑπὸ κοινῆς πατρίδος· συνδέεται μετ' αὐτῆς διὰ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, συνδέεται

μετ' αὐτῆς διὰ τῶν ἀγώνων τῶν Ἰονίων Βουλῶν ἀπὸ τῆς 9, ἐν ἣ παρεκάθητο καὶ ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος.

Ἐν τῷ αἰῶνι, ἐν ᾧ ζῶμεν εἰς μόνον σύνδεσμος ὑπάρχει μεταξὺ τῶν λαῶν, εἶναι δὲ οὗτος ἡ θ.έ.λ.η.σ.ι.ς τῶν λαῶν (εὖγε! εὖγε.) Ἀληθῶς ἡ θέλησις ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῆς ἐνώσεως καὶ ἡ ἐνωσις δὲν ἐπληροῦτο, διότι ὑπῆρχε μεσότοιχον μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Ἡ συνθήκη ἤρε τὸ μεσότοιχον, καὶ αὐτομάτως οἱ δύο λαοὶ εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἀγκάλας ἀλλήλων ὥστε, κύριοι, πρὸς Θεοῦ! μὴ ὀμιλῶμεν περὶ συνθήκης ὅταν πρόκειται περὶ τῶν ἀδελφικῶν σχέσεων Ἐπτανήσου καὶ Ἑλλάδος. Ἡξεύρω ὅτι ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος παρεκινήθη εἰς ὅσα εἶπεν ὑπὸ αἰσθήματος ὑψηλοῦ· ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας, ἴσως, διὰ τῆς προτάσεώς του ἐνόμισεν ὅτι συνενοῖ τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν δούλων Ἑλλήνων. Ἄλλ' ὡς τὴν συνενοῖ τὴν ὑποτάσσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅλοι θέλομεν νὰ ὑποταθῶμεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐλευθέραν, οὐχὶ δούλην (εὖγε! εὖγε.) Ἄλλ' ὁ κ. Ἰακωβάτος καλῇ τῇ πίστει παρερμήνευσεν ἐντελῶς τὴν συνθήκην καί, ἐὰν θεωρῶ πάντῃ περιττόν, ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Ἐπτανήσον, τὴν ἐρμηνείαν διεθνοῦς συμβάσεως, ἣτις οὐδόλως ἀφορᾷ τὰς σχέσεις ταύτας, καί, ἂν καὶ ἡξεύρω, ὅτι ἐξωτερικῶς οὐδεμίαν ἔχομεν νὰ φοβηθῶμεν ἀνάμειν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, οὐχ ἤττον νομίζω καλὸν νὰ δεῖξω, ὅτι τῆς συνθήκης ταύτης, τὸ ἄρθρον 4, παρηρμηνεύθη, ἢ μᾶλλον παρεννοήθη παρὰ τοῦ κ. Ἰακωβάτου.

Τί λέγει, κύριοι, τὸ ἄρθρον 4; «Ἡ μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐνωσις τῆς Ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων οὐδαμῶς ἀκυρώσει τὰς ὑπὸ τῆς ὑπαρχούσης νομοθεσίας τῶν νήσων καθιερωμένας ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας.» Τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Ποῦ

εὐρίσκεται ἐνταῦθα τὴν Κωνσταντινούπολιν ; « Ἐπομένως » ἐξακολουθεῖ τὸ ἄρθρον καὶ δίδει ἐρμηνείαν τῶν λέξεων Ἐλευθερία τῆς λατρείας καὶ ἀνεξιθρησκείας τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἢ ἔννοια εἶναι καθαρωτάτη, αἱ λέξεις εὐληπτοὶ παρὰ πάντων, ἔπομένως τὰ καθιερωθέντα θρησκευτικὰ δικαιώματα καὶ προνόμια ὑπὸ τοῦ Α' καὶ Ε' κεφαλαίου τοῦ Συνταγματικοῦ χάρτου τῆς Ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων, καὶ ἰδίως ἢ ἀναγνώρισις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὡς ἐπικρατούσης ἐν ταῖς νήσοις, ἢ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς θρησκείας ἢ χορηγουμένη εἰς τὸ κράτος τῆς προστάτιδος δυνάμεως κτλ. ». Τί σημαίνει ἢ ἐρμηνεία αὕτη ἐάγεται ἱστορικῶς τὸ ἄρθρον τοῦτο τὸ ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 17]29 Μαρτίου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων, εἶναι ἀντιγραφὴ ἀπαράλλακτος ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῆς 2]14 Νοεμβρίου, συνθήκης ὑπογραφείσης παρὰ τῶν πέντε Δυνάμεων, ἀνευ οὐδεμιᾶς συμμετοχῆς οὐδὲ γνώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἴδου δέ, Κύριοι, τί συνέβη, ὡς πρὸς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἢ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήτησε τὴν ἐξασφάλισιν προνομίων τιῶν τῶν καθολικῶν ἐν Ἐπτανήσῳ, καὶ τὴν ἐπέτυχεν ἐν μέρει. Συνετάχθη τὸ ἄρθρον, παρετηρήθη τότε ὑπ' ἄλλων ἐπιφορτισμένων νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς συνταγῆς τῶν ἄρθρων εἰς ἕκαστον κράτος, καὶ νὰ βλέπωσι μὴ τυχὸν βλάπτωνται συμφέροντα ἔθνικα, παρετηρήθη ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι γενομένης μινείας περὶ τοῦ καθολικοῦ θρησκευήματος, οὐδεμία ἐγένετο περὶ τοῦ τῶν διαμαρτυρουμένων, καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ, ὅτι διατηροῦνται τὰ προνόμια τῶν καθολικῶν καὶ οὐχὶ τῶν διαμαρτυρουμένων ἐτέθη ἄρα τὸ ἄλλο ἐδάφισον. Ἐρχεται τότε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας, ἀγρυπνὸς φύλαξ τῶν δικαιωμάτων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ λέγει : ἂν σεῖς ἀναφέρητε περὶ τῶν δύο τούτων ἐκκλησιῶν, τί θέλει ὑποτεθῆ περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἥτις εἶναι ἢ ἐπικρατοῦσα ; Καὶ

ιδού, Κύριοι, τεμάχιον ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἔγραφον πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ἀπὸ 30 ἰοβρίου (12 Ἰανουαρίου). « Ἐπὶ τοῦ τὴν θρησκείαν ἀφορῶντος ἀρθρου ὁ Βασιλεὺς Βρασνῶφ μοι εἶπεν ὅτι, ἀφ' ἧς τὰ δικαιώματα τῆς καθολικῆς θρησκείας ἀνεφέροντο, ὤφειλε νὰ ἐπιμείνη, ἵνα γείνη μεία καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὡς ἐπικρατούσης. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ὤφειλε, ἵνα ἦναι πρᾶσεκτικὸς, ὡς πρὸς τοῦτο, καθ' ὅσον ὁ ἴδιος ἦτο διαμαρτυρούμενος. »

Λοιπὸν, Κύριοι, τί προσέθετο ἡ Ρωσσία διὰ τοῦ ἀρθρου τούτου ; νὰ καθιερώσῃ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εἶναι καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἦναι ἐπικρατοῦσα θρησκεία ; τί ἐρχόμεθα ἡμεῖς νὰ ἀντεῖπωμεν εἰς τοῦτο ; Βεβαίως ἡμεῖς τὸ ἀρθρον δὲν τὸ ἠθέλομεν, οὐχὶ διότι ἐνομιζομεν ὅτι περιεῖχέ τι ἀπαῖδον πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι κείμενα, ἀλλὰ, διότι ἐθεωροῦμεν ὅτι ἐν χώρᾳ ὁποία ἡ Ἑλλάς, ὅπου ἡ ἀνεξιθρησκεία ὑπάρχει ἐρριζωμένη εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐν τόπῳ, ὅστις θεωρεῖται πρωτεύων ἐπὶ ἀνεξιθρησκείᾳ, δὲν ἦτο εὐπρεπὲς νὰ φαίνεται, ὅτι μᾶς ἐπιβάλλωσιν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν οἴκοθεν παραδεχόμεθα· αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀπεκρούσαμεν αὐτό.

Νομίζω, κύριοι, ὅτι ἐξάγεται ἐκ τούτου καθαρὰ, ὅτι τὸ μόνον προνόμιον, τὸ διὰ τῆς συνθήκης ἐγγυώμενον εἰς τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, εἶναι τὸ νὰ ἦναι ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ὡστε καὶ ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς συνθήκης, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ χαρακτῆρος τῆς συνθήκης, λέγω, ὅτι δὲν ἔχομεν νὰ ἐπηρεασθῶμεν ἐξ αὐτῆς διόλου. Μένει λοιπὸν τὸ ζήτημα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, θὰ ἔχωμεν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον ναι ἢ ὄχι ; Ἐχοντες ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον, θὰ τὴν ἔχωμεν ὁμοῦ μὲ τὴν Ἑπτάνησον, ἢ θὰ ἡμεθα θρησκευτικῶς κεχωρισμένοι ; Ἀνέφερε τοιοῦτους λόγους καὶ ὁ κ. Ἰακωβάτος, ἀλλ' ὅταν ἀνέφερον αὐτοὺς ἐλησμόνησε βεβαίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος κατόπιν εἶπεν ὅτι ὁ Ἕλληνας δὲν εἶναι

μόνον Ἕλληνα, ὡς πολίτης, ἀλλὰ εἶναι Ἕλληνα καὶ τὴν πίστιν· κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ Ἑλλάς τῶν πλείστων Εὐρωπαϊκῶν ἔθνων· ἴδομεν εἰς εὐρωπαϊκὰ κράτη μεταβολὰς θρησκευτικὰς ἄνευ μεταβολῆς πολιτικοῦ χαρακτῆρος· ἐν Ἑλλάδι δὲν δύναται νὰ γίνῃ μεταβολὴ τῆς θρησκείας ἄνευ μεταβολῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Λοιπόν, κύριοι, τὸ ζήτημα ἤδη πρόκειται καθαρὸν εἰς τὴν ἀπόφασίν σας. Παριστάμενον οὕτω γυμνὸν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, εἶναι τοῦτο· θὰ ἔχωμεν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον; θὰ ἔχωμεν ἔνωσιν πλήρη μετὰ τῆς Ἐπτανήσου, ναὶ ἢ ὄχι; Οὕτω τιθεμένου τοῦ ζητήματος, νομίζω, ὅτι ἡ ἀπόφασίς σας δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀμφίβολος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ

Ἐπιστροφή εἰς Ἀθήνας. — Ἡ κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς κυβερνήσεως ἀντιπολιτευσις. — Ἐξακολούθησις τῶν ἀγώνων.

— οἱ πρῶτοι λόγοι. — Ἡ ρητορική του κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. — Γνώμη τοῦ Ν.

— Καζάιν. — Ὁ λόγος τοῦ Παδοβά.

— Ἀπάντησις τοῦ Τρικούπη. — Καὶ πάλιν ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐπιστρέψας μετὰ τὴν εἰς Λονδῖνον ἀποστολὴν ἐγένετο δεκτὸς ἐν Ἀθήναις μετ' ἐνδείξεων ἐκτιμήσεως ἐκ μέρους τῶν ὑπουργῶν καὶ τοῦ Βασιλέως παντοειδεῖς δ' ἐκφράσεις εὐγνωμοσύνης τῷ ἐγένοντο διὰ τὴν εὐστοχον ἐκείνην ἐνέργειαν ἣτις ἀπέφερον ἀκεραίας τὰς νήσους εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλὰ ὁ διπλωματικὸς θρίαμβος τοῦ Τρικούπη ἐξήγειρεν ὡς ἦν ἐπόμενον καὶ τὸν φθόνον τῆς μικροπολιτικῆς ἣτις εἰς τὸν νεαρὸν ἐκείνον διπλωμάτην διεῖδε τὸν ἔξοχον ἀνταγωνιστὴν τοῦ μέλλοντος, συγχρόνως δὲ ἐχρησίμευσε καὶ διὰ νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν ἣτις ἀν ἤγετο ἀπὸ εἰλικρινέστερα καὶ ἀκεραιώτερα αἰσθήματα, ἤτο ὅμως οὐχ ἥττον λυσοῶδης. Καὶ τοιουτοτρόπως οἱ ὑπὲρ τῆς Ἐπτανήσου ἀγῶνες τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἐξηκολούθησαν μετατοπισθέντες ἀπὸ τοῦ Λονδίνου εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἐθνοσυνέλευσιν. Ἐν αὐτῇ οὐχὶ ἀπαξ ἠκούσθησαν δριμύταται αἰτιάσεις κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἀντιπροσωπεύσαντος αὐτὴν Τρικούπη.

Λυπηρόν δὲ εἶναι ὅτι αἱ αἰτιάσεις αὐταὶ δὲν ἐρρίπτοντο εἰ-
κῆ καὶ ὡς ἔτυχεν καὶ ὑπ' ἀνθρώπων ἀναξίων λόγου, ἀλλὰ
προήρχοντο ἐκ μέρους ἐξεχόντων πολιτικῶν καθ' ὧν ὁ ἀγὼν
οὐδ' εὐκόλος οὐδ' εὐχάριστος ἦτο.

Ἐν τούτοις ἡ πρώτη αὐτῆ ἐκδήλωσις τῶν ἐχθρικῶν δια-
θέσεων δὲν ἀπεθάρρυνε τὸν νεαρὸν ἐκ Μεσολογγίου πολι-
τζυτὴν, τὸν ὁποῖον ἀρχῆθεν διέκρινεν ὑψίστη διὰ πολιτευσ-
μενον ἀρετῆ, τὸ θάρρος. Ἐκεῖ ἐξεφώνησε τοὺς πρώτους λό-
γους τοῦ ἐμπνησάντας πολλὴν ἐντύπωσιν καὶ διὰ τὴν ἀδρό-
τητα τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ διὰ τὸ οὐσιαστικὸν ἐν γένει,
καθ' ἣν μάλιστα ἐποχὴν ἐθαυμάζοντο ἰδίως ὡς ρητορικὰ
ἄνθη μὲ τὰ ὁποῖα ἀπαραιτήτως ἐκοσμοῦντο αἱ κοινοβουλευ-
τικοὶ λόγοι (1).

(1) Ὁ Τρικούπης ὡς πολιτικὸς ρήτωρ — λέγει ὁ Καζάκης
εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως τῶν πολιτικῶν λόγων τοῦ Τρι-
κούπη — οὐδαμῶς ἀνάκει εἰς τὴν τάξιν τῶν συγχρόνων ἐκείνων ἐν
Εὐρώπῃ ρητόρων οἵτινες καὶ ὅτε ἀγορεύουσιν ἐπὶ ἐιδικοτάτων ἀν-
τικειμένων, λαμβάνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γενικὰ τινα τῆς ἐπο-
χῆς τῶν ἢ τῆς πατρίδος τῶν ζητήματα, καὶ παρέχουσιν εἰς αὐτὰ
λαμπρὸν τινα τύπον διενεκτικῆς εὐγλωτείας, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ
καταπλήξωσι, νὰ γοητεύσωσι, νὰ παρασύρωσι. Μεγάλαι καὶ εὐη-
χοὶ λέξεις, πομπῶδεις φράσεις, ἐπαναλήψεις περιωνύμων ἀπεστρε-
φῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κλασικῶν ρητόρων, τοιαύτη εἶναι ἡ
πηγὴ ἐξ ἧς ἀντλείται ἡ εὐγλωτεία πλείστων τῶν καθ' ἡμᾶς ρη-
τόρων τῆς πολιτικῆς. . . Περὶ τῆς ρητορικῆς τέχνης τοῦ Τρικούπη
ἰσχύουσιν ἀκριβῶς τ' ἀντίθετα. Ὁ Τρικούπης ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ
ἐμόρφωσε καὶ διετύπωσε τὸν ρήτορα. Μάτην ὁ ἀκρατής ἢ ὁ ἀνα-
γνώστης θέλουσιν ἀναζητήσει ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτοῦ λόγοις τὸν
ἐξ ἐπαγγέλματος ρήτορα, ἀποβλέποντα κατὰ πρῶτον εἰς τὴν
ὕψην τοῦ λόγου, εἰς τὴν χάριν εἰς τὴν ἀνθοκομίαν ἐν γένει. Ἀπὸ
τῆς πρώτης στιγμῆς προβάλλει ἡ προσωπικότης τοῦ πολιτικοῦ
ἀνδρός. Ἐν τῇ ἐναργεῖ παραστάσει τῶν δικονομῆτων του, ἐν τῇ
καθαρᾷ καὶ συγκεκριμένῃ λογικῇ, ἐγκεῖται ἡ ἐξοχος ρητορικὴ δύ-
ναμις καὶ ἀξία τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ

Μεταξύ εκείνων οίτινες πλειότερον επέκριναν τήν πολιτικήν τῆς τότε κυβερνήσεως ἦν καὶ ὁ Ἴόνιος βουλευτὴς κ. Παδοβάς ὅστις ἀγορεύων τῇ 19 Ἰουλίου 1865 ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον ἐμνημόνευσε τῆς συνθήκης τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου παρατηρήσας μεταξύ ἄλλων ἀνακριθειῶν καὶ ὅτι ὁ Τρικούπης καίτοι ἀντιπροσωπεύων τήν βασιλείαν καὶ τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν, δὲν ἔλαβε τήν τιμὴν νὰ συναπαντηθῇ μὲ τοὺς κραταιοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰμὴ ἅπαξ ὅτε προσεκλήθη πρὸς διομολόγησιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν—κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Παδοβά—πρὸς ἐπισφράγιον αὐτῶν τῶν συνθηκῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τότε ἀσθενοῦντος πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Τρικούπη εἰς τὸν λόγον τοῦτον τοῦ Παδοβά, ἦτο ἀδρά καὶ ἔντονος ὅσον καὶ μετρίοφρων καὶ ἀμερόληπτος, τὴν παραθέτομεν δὲ ὀλόκληρον διὰ τὴν στενὴν αὐτῆς σχέσιν πρὸς τὴν ἔνωσιν καὶ διὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας περιέχει πλὴν τῆς ρητορικῆς τῆς δυνάμεως (1).

ἀνδρός. Φαίνεται ἀμέσως εἰλικρινῆς ὡς ἤθελε τὸν ρήτορα ὁ Κικέρων. Ζητεῖ νὰ πείσῃ, νὰ προσηλυτήσῃ, νὰ γοητεύσῃ, ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ λόγου, διὰ τῶν ἀνθέων, διὰ τῆς πεφυσιωμένης λογοτεχνίας ἧτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν τῶν πλείστων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος κοινοβουλευτῶν ρητόρων, τῶν ριψωδῶν τοῦ βήματος. Ὁ Τρικούπης—δύναμαι εἰπεῖν—ἀνῆκει εἰς τὴν μαθηματικὴν σχολὴν τῆς ρητορικῆς τέχνης κτλ.

(1). Τὰς ἐπὶ τοῦ Ἰονίου ζητήματος δύο ἀγορεύσεις τοῦ Τρικούπη δημοσιεύομεν παρλαμβάνοντες αὐτὰς ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου τεύχους εἰς τὸ ὁποῖον περιέλαβεν αὐτὰς ὁ κ. Ν. Σπανδωνῆς. Δυστυχῶς τοῦ τεύχους ἐκείνου ἡ ἐκδόσις διεκόπη, οὕτω δὲ οὐδαμῶς δύναται ν' ἀνευρεθῶσιν πρόχειροι οἱ λόγοι τοῦ Τρικούπη. Καὶ τὴν ἔλλειψιν ταύτην προώρισται ν' ἀναπληρώσῃ τὸ πρὸν βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ περιλαβῶμεν ὅλους τοὺς λόγους τοῦ ἀειμνήστου πολιτευτοῦ, τοις αὐτοτρόπως δὲ θὰ ἐξετασθῇ παρὰ τῷ πολιτικῷ καὶ

« Ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας —εἶπεν ὁ Τρικούπης— ἀνέφερε τὴν συνθήκην τῆς 17)29 Μαρτίου, καὶ τὰς περὶ αὐτῆς διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι κακῶς ἐνόησεν, ὅσα ἀνέγνωσεν, ἢ μᾶλλον δὲν τὰ ἀνέγνωσε, διότι δυσκολεύομαι νὰ πιστεύσω, ὅτι ἄνθρωπος τοσαύτης ἰκανότητος καὶ πείρας περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐγγράφων, ἐδύνατό ποτε νὰ τὰ παρερμηνεύσῃ, ὅπως τὰ παρερμήνευσε. Ἀλλὰ πρὶν εἰπῶ τὰς ὀλίγας λέξεις, τὰς ὁποίας νομίζω ἀναγκαίας εἰς ἀπάντησιν τῶν παρερμηνεύσεων τούτων, συγχωρήσατέ μοι νὰ ἀναφέρω, ὅτι ἐπεδοκίμασα ἐγὼ τὴν πρόθεσιν τοῦ κ. Παδοῦ, ἀποκρουσάντος τὴν ἰδέαν τοῦ ἀξιότιμου συναδέλφου κ. Δεληγεώργη, ὅτι τούτέστιν ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς κακῶς ἐπραξέ μὴ ὠφελῆθεις ἐκ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἡ θέσις αὐτοῦ, τῷ παρεῖχεν, ἵνα παρακινήσῃ τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀσπασθῇ πολιτικὴν, ὁποίαν αἱ ξένοι δυνάμεις, κατὰ τὸν κ. Δεληγεώργην, ὑπηγόρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐγὼ, κύριοι, ἔχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι αἱ ξένοι δυνάμεις, οὐδεμίαν πολιτικὴν, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπηγόρευσαν εἰς αὐτήν· καὶ ἂν αἱ ξένοι δυνάμεις ἀνεγνώρισαν τὰ κατὰ τὴν 10 Ὀκτωβρίου καὶ μετ' αὐτὴν γενόμενα, ἐὰν ἐξέσχισαν τὴν συνθήκην τοῦ 1832, τὴν ἐξέσχισαν διότι σέβονται τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὡστε, κύριοι, ἂν καὶ πρόκειται περὶ συνταγματικὸν πολιτεύματός, περὶ τρόπου διοικήσεως, πρὸς τὸν ὅποιον ἔχω σύνδρομον πατροπαράδοτον, λέγω, ὅτι μήτε συνταγματικὸν πολίτευμα θέλω νὰ ὑπάρχη ἐξ ἐπιβολῆς ξένης δυνάμεως. Λέγω λοιπόν, ὅτι μετ' εὐχαριστήσεως ἤκουσα τὸν κ. Παδοῦν ἀρχόμενον τοῦ λόγου του, διότι ἐπεθύμουν ν' ἀποκρουσθῇ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἡ ἀρχή, τὴν ὁποίαν ἀνέφερα. Μάλιστα, ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ κ. Παδοῦ, ὅστις εἶπεν, ὅτι ἡ συνθήκη ἢ ὑπόγρα-
τῷ πατριώτῃ καὶ ὁ ρήτωρ, ἢ οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρουσα ἐξοχὸς
 ἰδιότης τοῦ Τρικούπη.

φεῖσα μετὰ τῶν ξένων δυνάμεων δὲν εἶναι ἡ συνθήκη, συνε-
 πεία τῆς ὁποίας εἶναι ἠνωμένη ἡ Ἐπτάνησος μετὰ τῆς Ἑλ-
 λάδος, τὴν ιδέαν ταύτην τὴν ἠσπάσθη, διότι καὶ ἐγὼ φρο-
 νῶ, ὅπως ὁ κ. Παδοβάς, ὅτι ἡ Ἐπτάνησος εἶναι ἠνωμένη
 μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἀμοιβαίας θελήσεως τῶν δύο λαῶν
 ἢ μᾶλλον τοῦ ἑνὸς λαοῦ εἶναι συνδεδεμένη ἐπισήμως διὰ τοῦ
 ψηφίσματος καὶ πρὸ τοῦ ψηφίσματος, διότι εἶναι εἰς καὶ ὁ
 αὐτὸς λαός, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶδον μὲ λύπην μου εἰς τι σχέ-
 διον ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, εἰς τὸν τοῦ κ.
 Ἰακωβάτου, εἶδον ἀναφερομένην τὴν συνθήκην, διότι ἐπιθυμῶ
 ἡ συνθήκη αὕτη οὐδέποτε νὰ μνημονεύηται, ὡς πρὸς τὰς
 σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἐπτάνησον. Τὰς σχέσεις ταύ-
 τας τὰς κανονίζει τὸ ψήφισμα καὶ ἡ ἀμοιβαία θέλησις τῶν
 ἀντιπροσώπων καὶ τῶν λαῶν. Ὡς πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις
 εἴμεθα δεσμευμένοι διὰ τῆς συνθήκης καὶ ὁπόταν προσκρού-
 σωμεν, τότε ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἄς φροντίσῃ νὰ μᾶς
 ἐπαναφερῇ εἰς τὴν εὐθετὴν ὁδόν. Ἄλλ' ἡμεῖς οὐδέποτε εἰς
 τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἐπτανήσου πρέπει νὰ
 ἐπικαλούμεθα τὴν συνθήκην.

Ἄλλ' ἀφοῦ εἶπε ταῦτα ὁ κ. Παδοβάς καλῶς προοιμιασά-
 μενος, κατόπιν προσβάλλει τὰς τρεῖς μεγάλας δυνάμεις, τὰς
 ὁποίας ἡμεῖς συνηθίσαμεν ἀπὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα
 νὰ θεωρῶμεν εὐεργέτιδας. Ἐνῶ ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ νομί-
 ζωμεν, ὅτι ἡ εὐτυχῆς ἐκβάσις τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἡμῶν
 οφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, ἐνῶ
 ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αἱ δυνάμεις αὐταὶ μᾶς
 ὠφέλησαν διὰ δανείων, τὰ ὁποῖα ἐγγυήθησαν καὶ διὰ τὰ ὁποῖα
 πληρώνουν ἐτι καὶ νῦν ἀδρά χρηματικὰ ποσὰ ἐτησίως, ἐνῶ
 ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ θεωρῶμεν ταῦτα καὶ τὴν ἐπ' ἐσχάτων
 ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου, ὡς ἀποδείξεις τῶν εὐεργητικῶν δια-
 θέσεων τῶν δυνάμεων τούτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα, δὲν δυνά-

μεθα ἢ νὰ ἀπορήσωμεν, ἤθελον εἶπῃ, ν' ἀγανακτήσωμεν ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ προαγορεύσαντος.

Κύριοι, ὁμιλῶ πρὸς Βουλὴν Ἑλληνικὴν· νομίζω λοιπόν, ὅτι θὰ ἦτο περιττὸν πρὸς ὑμᾶς ν' ἀνασκευάσω τοιοῦτους λόγους· οἱ τοιοῦτοι λόγοι πρὸς ἀνασκευὴν οὐδενὸς ἄλλου χρήζουσιν ἢ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἄς ἀναγνώσῃ λοιπὸν ὁ κ. Παδοβᾶς τὴν ἱστορίαν, αὐτὴν εἰς τὴν ὁποίαν τὸν παραπέμπω μὲ τὴν ὁδηγίαν νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καὶ νὰ τὴν ἐννοήσῃ καλλίτερον παρ' ὅ,τι ἀνέγνωσε καὶ ἐννόησε τὴν ἱστορίαν τῶν περὶ Ἑπτανήσου διαπραγματεύσεων.

(**Παδοβᾶς.** Πρέπει λοιπὸν νὰ συζητήσωμεν ἐκ νέου). ἰ

Τῶντι, κύριοι, ζητῶ συγγνώμην, ὅτι ἐνῶ ἐζήτησα νὰ ὁμιλήσω μόνον περὶ τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. Παδοβᾶ, τὸ ὁποῖον μέχρι τινὸς ἀφορᾷ καὶ ἐμὲ προσωπικῶς, παρεξετράπην ἴσως καὶ εἶπα ἄλλα τινά, τὰ ὅποια ὅμως δὲν ἦσαν ἐπιβλαβῆ. Ὁ κ. Παδοβᾶς ἀνέφερε τὰς διαπραγματεύσεις ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου του διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ τρεῖς δυνάμεις εἰς ὅσα περὶ Ἑλλάδος εἰργάσθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως προέθεντο τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιβουλήν· καὶ ἀναφέρων αὐτάς τὰς διαπραγματεύσεις, λέγει πρῶτον, ὅτι ὑπεγράφη συνθήκη ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἔρχομαι ἐγὼ νὰ ὑπερασπίσω τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἀλλ' ἐπεθύμουν ὁ κ. Παδοβᾶς νὰ ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὰς προτέρας διαπραγματεύσεις. Πρὶν ὑπογραφῆ ἢ συνθήκη τῆς 2]14 Νοεμβρίου δὲν ὑπῆρχον ἄλλαι διαπραγματεύσεις, συνεπεία τῶν ὁποίων ἡ Ἀγγλία ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῆ τῆς προστασίας. Καὶ ἡ πρᾶξις ἐκείνη τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ πατριωτικῇ καρδίᾳ τοῦ κ. Παδοβᾶ δὲν εὗρεν οὐδεμίαν ἠχώ.

(**Παδοβᾶς.** Δι' αὐτὸ μάλιστα . . .)

Λοιπὸν, ἰδοὺ ὁ κ. Παδοβᾶς ὁμολογῶν, ὅτι ὑπάρχει καὶ μία πρᾶξις διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη πρὸς τὴν Ἀγ-

γλιαν· ἀλλὰ τώρα ἐλπίζω, ὅτι μετὰ τὰς ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας θὰ τῷ δώσω θὰ παραδεχθῆ, ὅτι ὑπάρχει καὶ δευτέρα, διότι ὀφου ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τῆς 2|14 Νοεμβρίου, συνθήκη περιεβόλημένη δι' ὅλων τῶν τύπων τῆς ἐπισημότητος, ἡ Ἄγγλια καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις συγκατετέθησαν νὰ πράξωσι τι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον εἶναι πρωτοφανές ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διπλωματίας· συγκατετέθησαν πρὶν ἢ ξηρανθῆ ἡ μελάνη διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων ἔθεσαν τὰς ὑπογραφὰς των εἰς τὴν συνθήκην, συγκατετέθησαν νὰ τὴν μεταβάλωσιν ἐπὶ σπουδαίων ὄρων. Ὁ κ. Παδοβᾶς λέγει, ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις δὲν εἶχον σχεδὸν σπουδαῖον χαρακτῆρα, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἔφερε δύο τινὰ συμβάντα· λαμβάνει ἀποσπάσματα ἐκ δύο ἐπιστολῶν μου διὰ νὰ παραστήσῃ ὅτι τίποτε δὲν ἐγένετο ἐκεῖ. Ἄλλ' ἄς παραβάλῃ τὴν συνθήκην τῆς 17|29 Μαρτίου πρὸς τὴν συνθήκην τῆς 2|14 Νοεμβρίου καὶ θὰ ἰδῆ τὰς μεταβολὰς. Δὲν ἐρωτᾷ πῶς ἐγένοντο αὐταὶ αἱ μεταβολαὶ; ἐγένοντο αὐτομάτως ἢ διότι αἱ παραστάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰσηκούσθησαν παρὰ τῶν δυνάμεων; Καὶ ποῖαι εἶναι αἱ διαφοραὶ; Ὁ κ. Παδοβᾶς πολὺν λόγον ἐποίησατο περὶ τριῶν χιλιάδων λιρῶν· περὶ τούτων θὰ τῷ εἴπω ὀλίγα κατόπιν. Κατ' ἐμὲ τὸ σπουδαιότερον πάντων ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 2|14 Νοεμβρίου ἐκεῖνο τῶντι, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ, κατὰ τὸν κ. Παδοβᾶν, τὸ δῶρον ἄδωρον, ἦτο ὁ ὅρος τῆς οὐδετερότητος, διότι ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ, ὡς ὅρος ἐπηρεάζων καὶ ἐλαττόνων τὴν πλήρη ἐνότητα τῆς Ἑπταῆσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τί ἔγινε, κύριοι, ὁ ὅρος οὗτος; Ὁ ὅρος οὗτος τολμῶ νὰ εἴπω, ὅτι ἐξηλείφθη ὀλοτελῶς, οὐχὶ διότι περιωρίσθη ἢ οὐδετερότης εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξούς, ἀλλ' ὁ ὅρος ἔπαυσε νὰ ἔχη τὸν ἐπαχθῆ του χαρακτῆρα ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, καθ' ἣν αἱ δυνάμεις παρεδέχθησαν, ὅτι ἡ οὐδετερότης δὲν θὰ εἶχε πλέον συνεπείας, ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως τῆς

Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐνῶ ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 2114 Νοεμβρίου ἐλέγετο, ὅτι συνεπεία τῶν ὄρων τῆς οὐδετερότητος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἐλεύθερος νὰ στέλλῃ ὅσον θέλῃ στρατὸν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, δὲν ἔχει ἐπομένως πλήρη ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν, τὸν ὄρον τοῦτον αἱ δυνάμεις οὐκ ἐπὶ μόνον νὰ ἀπαλήψωσιν ἐκ τῆς συνθήκης, πράξεως διεθνοῦς δηλαδή, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος καὶ αὐταὶ αἱ δύο δυνάμεις Πρωσσία καὶ Αὐστρία, αἵτινες δὲν ἀνεγνώριζον τότε τὴν Ἑλλάδα, διὰ πράξεως διεθνοῦς κατεῖργησαν τὸν ὄρον αὐτὸν καὶ ἐμείνεν ἡ οὐδετερότης ὁποία ὑπάρχει ἐν τῷ Βελγίῳ, τούτεστιν οὐδετερότης μόνον ἀπέναντι τῶν ξένων δυνάμεων. Διὰ τοῦτο ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἠδυνήθη νὰ δεχθῆ τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετερότητος εἰς δύο μόνον νήσους. Ἐὰν ἦτο ἄλλος, οὐδέποτε ἡ Κυβέρνησις τῆς ὁποίας προῆδρευεν ὁ κ. Βούλγαρης, ἤθελε δεχθῆ αὐτόν, καὶ τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι οὐδέποτε ἤθελα θέσει τὴν ὑπογραφήν μου εἰς τοιαύτην συνθήκην.

Ἵπῆρχε καὶ ἄλλος ὅρος, ὁ τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων. Τοῦτο ἐγένετο ἄνευ ἡμῶν· ἀλλ' ἂν καὶ δὲν γίνεται μνεία τούτου ἐν τῇ συνθήκῃ, ἣν ἡμεῖς ὑπεγράψαμεν, δύναται ὁ κ. Παδοβᾶς νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ πάλιν δὲν ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν τὰς Ἰονίους νήσους, καθ' ὃ συνεπαγομένης τῆς ἐνώσεως τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὄρου τούτου· ἐγὼ, ὡς πρὸς τοῦτο λέγω ὄχι. Ὅχι διότι δὲν ὑπεγράψαμεν τὴν κατεδάφισιν, διότι αὐτὸ θὰ ἦτο ὑπεκφυγή, θὰ ἦτο στρεψοδικία· ἀλλὰ διότι, ἐνῶ ὁ ὅρος τῆς οὐδετερότητος ἦτο ὅρος ἐπιηραζῶν κατ' ἀρχὴν τὴν πλήρη ἐνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν πλήρη κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῆς Ἑπτανήσου, ὁ ὅρος περὶ τῶν φρουρίων δὲν προσέβαλλεν οὐδεμίαν ἀρχὴν, ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθήματά μας. Δι' αὐτὸ ἀντέστημεν ἐπὶ τοσοῦτον, διότι ἠσθανόμεθα τὴν καρδίαν ἡμῶν πληγωμένην, οὐχὶ ὅμως διότι ἡ κυριαρχία ἐν Ἑπτανήσῳ ἠλλαπτοῦτο. Θὰ

ήλαττοῦτο ἂν ἐπεκράτει ἡ ἀρχή, ὅτι καταδαφιζομένων τῶν φρουρίων, δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τ' ἀνοικοδομήσωμεν· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ δικαίωμα τοῦτο τὸ ἔχωμεν, ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἐχάσαμεν εἶναι χρήματα, ἡ ἀξία τῶν τειχῶν καὶ τῶν κανονίων. Καὶ πάλιν παρατηρῶ ἐκ τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ τοῦ κ. Παδοβᾶ, ὅτι μεγάλην ἀξίαν ἀποδίδει εἰς τὰ χρήματα· λέγω εἰς τὸν κ. Παδοβᾶν, ὅταν ὁμιλῇ περὶ χρημάτων, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, καὶ ὁ ἀντιπρόσωπός της οὐδέποτε ἤθελεν ἀρνηθῆ νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην δι' οἰονδήποτε χρηματικὸν ποσόν. Δὲν ἔρχομαί νὰ εἶπω, ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῶν τριῶν χιλιάδων λιρῶν, ὅτι θὰ ἦτο μικροπρέπεια ν' ἀρνηθῶμεν νὰ τὸ πληρώσωμεν εἰς μίαν δύναμιν, ἣτις δαπανᾷ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος 36 χιλιάδας λίρας κατ' ἔτος, ὡς ἐκ τοῦ χρέους τῶν ἐξήκοντα ἑκατομμυρίων, τὰς ὁποίας δίδει εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ροσχίλδου καὶ τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὠφείλαμεν νὰ δίδωμεν διότι ἂν καὶ νομίζω, ὅτι θὰ ἦτο ἀπρεπὲς πρὸς μίαν δύναμιν, τοσαύτας θυσίας ποιοῦσαν, νὰ ἀντιστῶμεν ἐπιμόνως περὶ τριῶν χιλιάδων λιρῶν, ἀντέστημεν ὁμως καὶ εἰς τὸν ὄρον τοῦτον, διότι ἐὰν ἡδυνάμεθα ὑπὲρ τοῦ πτωχοῦ ἑλληνικοῦ ταμείου νὰ οἰκονομήσωμεν καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο, θὰ ἦτο εὐτυχές· ἀλλ' ἀφοῦ δὲν τὸ ἐπετύχομεν, ἐστὲ βέβαιοι, ὅτι δὲν θὰ διαμαρτυρηθῶμεν.

Πρέπει νὰ εἰσέλθω τώρα εἰς τινὰς λεπτομερείας τοῦ λόγου τοῦ κ. Παδοβᾶ. Εἶπεν, ὅτι ἡ συνθήκη παρεδόθη εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος παρὰ τοῦ ὑπογραμμάτεως.

(**Παδοβᾶς.** Παρὰ τοῦ τμηματάρχου, εἶπον.)

Μάλιστα παρὰ τοῦ τμηματάρχου. Αὐτὸ λέγω, ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβές.

(**Παδοβᾶς.** Αὖριον τὰ λέγομεν).

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα κρατεῖ ὁ κ. Παδοβᾶς καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχω ἀνά χεῖρας, ὑπάρχει καὶ ἓν ἐγγραφον, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγω, ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μετέβην εἰς

τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργεῖον, διὰ νὰ μάθω διὰ ποῖον λόγον δὲν μὲ προσεκάλεσεν ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ἵνα μοὶ ἀνακοινώσῃ, καθ' ἃ μοὶ ὑπεσχέθη, τὸ σχέδιον τῆς συνθήκης. Ὑπῆγα λοιπὸν εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργεῖον καὶ εὔρον τὸν ὑπογραμματέα, διότι ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός ἐλειπεν εἰς τὴν ἐξοχήν, ὅστις μοὶ εἶπεν, ὅτι εἶχεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ νὰ μοὶ εἴπῃ, ὅτι δὲν μὲ προσεκάλεσε, διότι τὸ σχέδιον δὲν ἦτο ἔτοιμον. Καὶ θὰ ἰδῆτε κατόπιν ἐν ἄλλῳ ἐγγραφῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγω, ὅτι ἤδη μετὰ πολλὰς ἄλλας διαπραγματεύσεις μετέβην εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργόν, ὅστις μοὶ ἔδωκε τοῦτο καὶ τοῦτο τὸ ἐγγραφῶν, καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ τὸ σχέδιον· ἂν καὶ δὲν ἔχει καμμίαν σπουδαιότητα τοῦτο, ἀλλὰ λέγω, ὅτι μοὶ ἐνεχειρίσθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ποῖον ἄλλο περιστατικὸν ἀναφέρει ὁ κ. Παδοβάς; ὅτι μία μόνον ἐπίσημος συνέντευξις ἔλαβε χώραν καὶ αὕτη εἰς τὸν οἶκον τοῦ πρέσβευς τῆς Ρωσίας, ἀσθενοῦντος. Πόσα ἐπισωρεύονται διὰ νὰ καταστήσῃ τὸ πρᾶγμα προσβλητικὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα! Τί συνέβη κύριοι; Τὰς ἐπίσημους συνεντεύξεις ἀπεφεύγομεν ἀπὸ σκοποῦ, διότι εὐρόντες μίαν συνθήκην ὑπογεγραμμένην συμφέρον ἔχομεν πρὶν γείνη ἡ ἐπίσημος συνέντευξις νὰ προετοιμάσωμεν τὰ πράγματα, νὰ δοθῶσιν ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν δυνάμεων, διὰ νὰ ᾔηται εἰς θέσιν, καθ' ἣν ἡμέραν συνέλθωμεν εἰς ἐπίσημον συνέντευξιν, νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἰδικὰς μας προτάσεις. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ὁ κ. Παδοβάς δὲν ἀνέγνωσε μετὰ προσοχῆς τὴν ἀλληλογραφίαν· διότι θὰ ἐβλεπεν, ὅτι πρὸ τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης προηγήθησαν πάμπολλὰ διαπραγματεύσεις καὶ ὅτι εἰς τὴν συνέντευξιν ἐκείνην ὑπήγαμεν κατὰ πάντα προητοιμασμένοι καὶ ἀπλῶς διὰ νὰ περιβάλωμεν μὲ τύπον ἐπισημότητος ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πλή-

ρης συνενόησις. Ὅτι συνήλθομεν εἰς τοῦ πρέσβευς τῆς Ρωσσίας τοῦτο δὲν ἀφορᾷ ἡμᾶς· ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας ἠσθένει· ἦτο ἰσότιμος τῶν ἄλλων πληρεξουσίων. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὅστις ἦτο πληρεξούσιος αὐτῆς εἰς αὐτάς τὰς διαπραγματεύσεις, εἶχε τὸ δικαίωμα, κατὰ τὰ ἔθιμα νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ γείνη ἡ συνέντευξις εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠσθένει ὁ πρέσβυς καὶ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ μὴ γείνη ἀναβολή, εἶπομεν ἅς ὑπάγωμεν εἰς τοῦ πρέσβευς διὰ νὰ μὴ τὸν ἀναγκάσωμεν νὰ ἐξέλθῃ καὶ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἔλαβε χώραν ἡ συνέντευξις μεθ' ὅλης τῆς ἐπισημότητος· προήδρευεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας καὶ δύνασθε νὰ εὐρῆτε τὴν περὶ αὐτῆς ἔκθεσιν ἐν τῷ ἀνά χειρας τού κ. Παδοβᾶ φυλλαδίῳ.

Λοιπὸν, κύριοι, βλέπετε, ὅτι καὶ τὰ πράγματα αὐτὰ καὶ τὰ ἔγγραφα κακῶς ἐνόησεν ὁ κ. Παδοβᾶς καὶ λυποῦμαι, ὅτι δὲν μοι ἀπαντᾷ ἤδη ἀντὶ τῆς αὔριον, διότι ἠθελον τῷ ἀποδείξει τὸ ἀληθές τῶν λόγων μου δι' αὐτῶν τῶν ἐγγράφων, ἃ κατέχει καὶ τὰ ὅποια ἐγὼ δὲν ἔχω αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀνά χειρας.»

Ἡ ἀγόρευσις αὕτη τοῦ Τρικούπη δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ Ἑπτανησιακοῦ ζητήματος. Ἀργότερον συζητουμένου τοῦ νομοσχεδίου περὶ διαχειρίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων τῆς Ἑπτανήσου καθ' ὃ τὰ ἐν τοῖς νήσοις κτήματα τῶν μονῶν καὶ ἐπισκόπων ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ἑπτανήσου καὶ εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς, ὁ Ἰακωβάτος, ὁ ὑποβαλὼν τὸ νομοσχέδιον, ὑπεστήριζεν ὅτι δύναται τῆς περὶ ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου συνθήκης, ἡ Ἐκκλησία αὐτῆς, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν δὲν ἀφομοιοῦται.

Ὁ Τρικούπης ὁ βαθυτάτα μελετήσας τὰ ζητήματα τὰ συναφῆ πρὸς τὴν ἔνωσιν ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς.

«Κύριοι, ὁ κ. Ἰακωβάτος εἶχε τῶνόντι δικαίον νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν συνθήκην ὑπὲρ τῶν προτάσεων τὰς ὁποίας ὑπέβαλε,

διότι οὐδέποτε ἐν ἰδίῳ ὀνόματι ἤθελε τολμήσει νὰ τὰς προ-
 τεῖνῃ· ἐννόει κατὰ πόσον αἱ προτάσεις αὐτοῦ ἦσαν ἀδικοὶ· καὶ
 δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην των. Ἡθέλησε νὰ
 τὴν ἐπιρρίψῃ εἰς ἄλλους· κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον ἔδειξεν,
 ὅτι εἶχε φιλοτιμίαν καὶ ὅτι εἶχε πατριωτισμόν, καθότι ἠθέ-
 λησε νὰ καλύψῃ τὸ ἀντιπατριωτικὸν τῆς προτάσεως του ὑπὸ
 τὸ κάλυμμα τοῦτο. Καὶ ἄλλοτε, κύριοι, ἐγένετο συζήτησις
 περὶ τοιούτων ἀντικειμένων ἐν τῇ Ἐθνικῇ συνελεύσει· πάλιν
 ὁ κ. Ἰακωβάτος ἦλθε μὲ τοιαύτας ἰδέας, αἱ ὅποιαι εἰς τὰ
 περὶ ἐκκλησίας εἶναι συστηματικαὶ παρ' αὐτῷ. Ὁ κ. Ἰακω-
 βάτος καλῶς γινώσκω, ὅτι καὶ ἤδη ἀφοῦ ἐπεψηφίσθη τὸ πρῶ-
 τον καὶ δεῦτερον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, πάλιν θεωρεῖ,
 ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀφομοίωσις δὲν δύναται νὰ γείνη, Ὁ κ.
 Ἰακωβάτος, ὅστις ἀρχομένων τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς
 ταύτης, ἦλθε καὶ εἶπεν, ὅτι τοσοῦτον ἔχει σέβας πρὸς τὸ
 Σύνταγμα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην δὲν ἀνα-
 γγνωρίζει, ἀπέναντι τῶν ὄρων τοῦ Συντάγματος, αὐτὸς, κύ-
 ριοι, λέγει, ὅτι τὰ 2 πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος πρέπει
 νὰ ἀθετηθῶσιν.

(Ἰακωβάτος. Ἐν Ἐπτανήσῳ.)

Τὸ ἴδιον εἶναι Ἐπτανήσος καὶ Ἑλλάς εἶναι τὸ αὐτό.
 Κύριοι, πρόκειμένου περὶ ἐρμηνείας τῆς Συνθήκης τῆς με-
 ταξὺ τῶν δυνάμεως καὶ τῆς Ἑλλάδος περὶ ἐνώσεως τῆς
 Ἐπτανήσου, πρέπει νὰ προβαίνωμεν μετὰ πολλῆς περισκέ-
 ψεως καὶ πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι δυ-
 νάμεθα παρερμηνεύοντες τὴν συνθήκην ταύτην, δίδοντες
 εἰς αὐτὴν εὐρυτέραν σημασίαν, παρ' ὅσην πραγματικῶς ἔχει
 νὰ παραβλέψωμεν σπουδαῖα κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Ἐ-
 θνους. Ὁ κ. Ἰακωβάτος, φέρων ἀκαταπαύστως τὴν συνθή-
 κην ταύτην εἰς τὸ μέσον διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς ἰδίας αὐτοῦ
 ἰδέας, τείνει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ὅρους αὐτῆς τῆς συν-
 θήκης πολὺ δεινότερους ἀφ' ὅ,τι εἶναι, μεταχειρίζεται ἐπι-

χειρήματα ἐκ τῆς συνθήκης διὰ τὴν ἀντλήσιν ἐξ αὐτῆς δικαιώματα ὑπὲρ Ἑλλήνων. Ἐγώ, κύριοι, τῷ ἀπαντῶ, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἐγεννήθησαν δικαιώματα ὑπὲρ ξένων δυνάμεων καὶ ὑπὲρ ξένων ὑπηκόων, οὐχὶ ποτὲ ὑπὲρ Ἑλλήνων, εἴτε Ἑπτανήσιων, εἴτε ὑπηκόων τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος (εὖγε, εὖγε). Οὐδεὶς, κύριοι, Ἕλλην, εἴτε Ἑπτανήσιος εἴτε ὑπηκοὸς τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν ἀντίλαψιν τῆς συνθήκης. Εἰς τὰ ὑπουργεῖα τῆς Ἑλλάδος ἀνήκει τὸ καθήκον νὰ φροντίσωσιν, ὅπως ἡ Ἑλλάς μὴ παραβῆ τοὺς ὅρους τῶν πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις ὑποχρεώσεων τῆς. Καὶ ἐν ὅσῳ δὲν βλέπομεν τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰδοποιούσαν ἡμᾶς, ὅτι ὁρος τῆς συνθήκης παραβιάζεται πρὸς ζημίαν τῆς ἐθνικῆς τιμῆς, ἡμεῖς κύριοι, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρχώμεθα καὶ νὰ ἐπικαλώμεθα δικαιώματα ὑπὲρ Ἑλλήνων ὑπηκόων. Τῶνόντι, κύριοι, ἀκούων τὸν κ. Ἰακωβάτον ὁμιλοῦντα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἐνόμισα, ὅτι εἶχεν ἐντολήν οὐχὶ παρὰ τοῦ λαοῦ τῆς Κεφαλληνίας, ἀλλὰ παρὰ τῶν τριῶν ἡγεμόνων τῆς Ρωσσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας (χειροκροτήματα ἐκ τοῦ ἀκροατηρίου), ἢ μᾶλλον παρὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσίας, οἵτινες ἂν καὶ δὲν ὑπεγράψαν εἰς τὴν συνθήκην ἔσχον ὅμως μεγάλην ἐπήρειαν εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην σύνταξιν αὐτῆς. Καὶ δὲν ἠρέκεσθη ὁ κ. Ἰακωβάτος εἰς ταῦτα, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐνισχύσιν τὸ ἐπιχειρημά του ἔφερε καὶ τὴν οὐδετερότητα. Καὶ δὲν ἠξέυρω τί προτίθεται ἐν τῷ μέλλοντι νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης τῆς οὐδετερότητος τὴν ὁποίαν μετὰ λύπης τὸν ἤκουσα ἀναφέροντα ἐνταῦθα· διότι δὲν δύναται ὁ κ. Ἰακωβάτος νὰ ἀγνοῇ, ὅτι ἡ οὐδετερότης οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ἐπιβάλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἐπιβάλλει μόνον εἰς τὰς ξένας δυνάμεις.

Ἄλλὰ, κύριοι, ἀφοῦ ἔθεσα τὴν ἀρχὴν ταύτην, ὡς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ἃν πρέπει νὰ ἐρμηνεύηται ἡ συνθήκη, ἐπέειθ' ἡ τὴν συνθήκην ταύτην παρερμήνευσεν ὁ κ. Ἰακωβάτος, ζητῶ

τὴν ἄδειαν νὰ εἶπω ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς. Τὰ εἶπον καὶ ἄλλοτε, διότι καὶ ἄλλοτε ὁ κ. Ἰακωβάτος ἔκαμε μίαν πρότασιν ὁμοίας φύσεως. Θὰ τὰ ἐπαναλάβω λοιπόν, ἀλλὰ θὰ ἐπαναλάβω πρὸς ἄλλην ὁμήγουριν, διότι τότε ὠμίλου πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν.

Τὸ ἄρθρον τῆς συνθήκης τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι ἄρθρον, τὸ ὅποιον δὲν συνετάχθη πρὸς χάριν αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς χάριν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῇ αἰτήσῃ τοῦ προστάτου τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων, ὅστις ἀπήτησε νὰ τεθῆ εἰς τὸ σχέδιον ἰδιαιτέρον ἄρθρον περὶ τῶν προνομίων, τὰ ὅποια οἱ καθολικοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπολαμβάνωσι μετὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἰονίων νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1832 εἶχε γείνει ἰδιαίτερον πρωτόκολλον περὶ τῶν προνομίων, τὰ ὅποια ἤθελον εἰς τὸ ἔξῃς, ἀπολαμβάνει οἱ καθολικοὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Τὸ ἄρθρον τοῦτο, ὅπως ἐπροτάθη ἀρχικῶς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, δὲν ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῶν ἄλλων πληρεξουσίων, ἀλλὰ μετεβλήθη ὀλίγον καὶ μετεβλήθη ἐπὶ τὸ συμφερότερον διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ συμφερότερον διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐννοῶ. πᾶν ὅ,τι δὲν ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν ὑποχρεώσεις. Ἀφοῦ ἐτέθη ὁ ὅρος οὗτος καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν ἄλλων πληρεξουσίων, τότε ἐγένετο ἡ παρατήρησις ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, ὅτι γενομένης ἰδιαίτερας μείας περὶ τῶν καθολικῶν ἐν τῇ συνθήκῃ καὶ μὴ γενομένης περὶ τῶν διαμαρτυρομένων, περὶ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρονται οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἀγγλίας, ἐδύνατο νὰ ὑποληφθῆ, ὅτι ἡ καθολικὴ ἐκκλησία εἶχε προνομιοῦχον θέσιν εἰς τὴν Ἑπτάνησον ὡς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους. Τότε ἐπροτάθη νὰ τεθῆ καὶ ἕτερα παράγραφος περὶ τῶν διαμαρτυρομένων καὶ τοῦτο ἐγένετο δεκτὸν. Ἐπαρουσιάσθη τότε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας, διότι τοῦτο ἐγένετο πρὶν ἔτι φθάσῃ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας, τότε, ὁ μόνος ἀν-

τιπρόσωπος Ὁρθοδόξου Κράτους, ἠσθάνθη ἐπι μᾶλλον τὴν ἀνάγκην τὴν ὁποίαν εἶχεν αἰσθανθῆ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας, ὑπολαβὼν, ὅτι ἡ μοναδικὴ μνεῖα τῶν καθολικῶν ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς προτιμήσεις ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους· πολλῶ μᾶλλον, ὅταν ἀνεφέροντο εἰς δύο ἄλλα θρησκευόμενα, ἐδύνατο νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ὡς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν ὑπάρχει μία θέσις οὐχὶ ἴση, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι θεσπισμένον, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εἶναι καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα· ὅθεν χάριν αὐτῆς ἐθεοπίσθη τοῦτο ἐν τῇ συνθήκῃ. Καὶ ὅταν ἀναγνώσῃτε προσεκτικῶς τὸ ἄρθρον θὰ ἴδητε, ὅτι περὶ οὐδενὸς ἑτέρου πρόκειται. Οἱ συντάξαντες τὸ ἄρθρον τοῦτο, διὰ νὰ ἦναι θετικώτεροι ἵνα μὴ φανῆ, ὅτι ἔδιδον περισσότερα τῶν ὅσα εἶχε μία τις θρησκεία, ἀναφέρονται εἰς τὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπτανήσου. Λέγουσιν, ὅτι τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ συνθήκῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ ὁποῖα ἐπικρατοῦσιν ἤδη δυνάμει τῶν κεφαλαίων τῶνδε τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπτανήσου, θέλουσι διατηρηθῆ· ὥστε ἡ μνεῖα τοῦ συντάγματος εἶναι περὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἐν τῇ συνθήκῃ. Ἐνταῦθα δὲν γίνεται λόγος περὶ κτημάτων ἢ ἑτέρων προνομίων· ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω τὸ ἄρθρον. «Ἡ μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔνωσις τῆς ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων νήσων οὐδαμῶς ἀκυρῶνει τὰς ὑπὸ τῆς ὑπαρχούσης νομοθεσίας τῶν νήσων καθιερωμένας ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας.» Ἀναφέρουσι τὴν νομοθεσίαν τῆς Ἐπτανήσου, ἵνα δείξωσιν, ὅτι δὲν θέλουσι νὰ νεωτερίωσι, θεσπίζοντες περὶ πραγμάτων μελλόντων νὰ διατηρηθῶσι, περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Ἐκτὸς τῆς ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς λατρείας, λέγει ὁ κ. Ἰακωβάτος, ὑπάρχει καὶ ἡ ἰδιοκτησία. Περὶ τούτου εἶναι περιττὸν νὰ δώσω ἀπάντησιν, διότι ἡ ἔννοια εἶναι καθαρὰ· ἐπομένως τὰ καθιερωθέντα θρησκευτικὰ δικαιώματα καὶ προνόμια ὑπὸ τοῦ Α' καὶ Ε' κεφαλαίου τοῦ συνταγματι-

κοῦ χάρτου τῆς ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἰδίως ἢ ἀναγνώρισις τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐκκλησίας ἐπικρατούσης ἐν ταῖς νήσοις.» Ἄν, κύριοι, τὸ θεοπιζόμενον εἶναι διαφορετικόν, ἐστὲ βέβαιοι, ὅτι δὲν ἠθέλαμεν τὸ δεχθῆ. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἀλληλογραφίας θέλετε ἰδῆ, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις οὐδεμίαν διάταξιν ἐδέχθη ἢ ὁποῖα ἐδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν νήσων ὁμοσπονδιακὸν χαρακτῆρα· «ἢ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς λατρείας ἢ χορηγούμενη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κράτους τῆς προστάτιδος δυνάμεως καὶ ἢ πλήρης ἀνεξιθρησκεία ἢ πρὸς τὰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας ὑποσχεθεῖσα διατηρηθῆσονται καὶ μετὰ τὴν ἔνωσιν ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἰσχύϊ.» Βλέπετε, ὅτι οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ προνομίων κτηματικῶν τῆς ἐκκλησίας.

(**Ἰακωβάτος.** Ἀναγνώσατε τὸ ἄρθρον 1 καὶ 5 τοῦ συντάγματος).

Ταῦτα ἀναφέρονται καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερίαν τῆς λατρείας καὶ τὴν ἀνεξιθρησκείαν. Ἡ μνεία τοῦ 1 καὶ ὁ ἄρθρου ἔχει σκοπὸν περιοριστικόν· δὲν ἐγένετο, ἵνα ἐπεκτείνῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου. Ἡ ἔννοια λοιπὸν τῆς συνθήκης εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐδόλως ἐπηρεάζει τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος, ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ μοναστηρίων καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐπιρροὴν εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς. Ἡ συνθήκη ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ὑπηκόους τῶν ξένων δυνάμεων· ὥστε αἱ ξένοι δυνάμεις δύνανται νὰ κάμωσι παραστάσεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ὅτι δὲν ἐφαρμόζει τὴν συνθήκην, τότε ὑπάρχει ὑπουργεῖον, εἰς τὸ ὅποιον ἔχομεν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῦτο θέλει δώσει τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν.

Καθόσον ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος ὑπὸ τὴν ἐποψιν τὴν καθαρῶς Ἑλληνικὴν, ἂν συμφέρῃ ἢ ὄχι, ἂν ὑπῆρξεν

έθιμον τοιοῦτον ἢ ὄχι ἐν Ἐπτανήσῳ, βλέπω τινὰς παρασκευαζομένους διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν νόμων ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ κ. Ἰακωβάτου λεχθέντα δὲν εἶναι ὀρθά· ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχον οὕτως, ὡς τὰ παρέστησεν ὁ κ. Ἰακωβάτος ἡ ἀρχὴ τῆς ἀφομοιώσεως θέλει ἐπικρατήσῃ καὶ θέλει ἐφαρμοσθῆ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἐν Ἐπτανήσῳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅ,τι ἐν τῷ πρώτῳ καὶ δευτέρῳ ἄρθρῳ τοῦ Συντάγματος, διεγράφη, καθότι, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα, δὲν δυνάμεθα ποτὲ νὰ δεχθῶμεν ὁμοσπονδιάν.»

Ἡ τελευταία ἐπὶ τοῦ Ἐπτανησιακοῦ ζητήματος ἀγόρευσις τοῦ Τρικούπη προεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ζερβοῦ ὅστις κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν περὶ ἀφομοιώσεως τῆς Ἐπτανήσου πρὸς τὴν Ἑλλάδα νόμων· ὑπέβαλε πρότασιν καθ' ἣν «Ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἰσχύει ἀνεξαιρέτως καὶ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις καὶ ἐξαρτήμασιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς 1 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1866 ἢ δὲ Ἰόνιος νομοθεσία καταργεῖται αὐτοδικαίως τὴν 31 Μαρτίου 1865.»

«Ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας βουλευτὴς Οἰτύλου (1) —εἶπεν ὁ Τρικούπης— ὠμίλησε περὶ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Ζερβοῦ καὶ εἶπεν, ὅτι ἡ Βουλὴ δύναται νὰ δεχθῆ τὴν πρότασιν ταύτην καὶ κατόπιν σκεπτόμεθα περὶ τῶν ἐξαιρέσεων, τὰς ὁποίας τυχὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην. Οὕτως ὅμως ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας δὲν πράττει ἄλλο ἢ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιτροπῆς· διότι τί λέγει ἢ ἐπιτροπὴ ἐν ἄρθρῳ πρώτῳ; ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἐφαρμόζεται εἰς τὴν Ἐπτανήσον καὶ ὅλη ἡ τῆς Ἐπτανήσου καταργεῖται, ἀλλὰ θέλουν ὑπάρξῃ μερικαὶ τινες ἐξαιρέσεις.

(Ζερβός. Τί εἶναι τὸ ἀλλὰ τοῦτο;)

Τὸ ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸ δέχεται ὁ κ. Ζερβός, τὸ δέχεται ὅμως ὁ κ. Μαυρομιχάλης. Δὲν βλέπω κατὰ τί διαφέρομεν.

(1). Α. Μαυρομιχάλης.

Ἄς ἀφήσωμεν λοιπὸν τὴν γνώμην τοῦ κ. Μαυρομιχάλη, ὡς σύμφωνον μὲ τὴν ἡμετέραν καὶ ἄς ἐξετάσωμεν τὴν γνώμην τοῦ κ. Ζερβοῦ, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ ψηφίσωμέν τινας ἐξαιρέσεις ἢ ὄχι. Ὁ κ. Ζερβὸς στηρίζεται εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως· ὡς πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως ἐπειδὴ εἶχον τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι μέλος αὐτῆς καὶ ἂν δὲν ἤμην, πάλιν θὰ ἤμην ἀρμόδιος νὰ φέρω γνώμην. Ἡ ἀπόφασις τῆς Συνελεύσεως ἦτο ἀντίθετος τῆς προτάσεως τοῦ κ. Ζερβοῦ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, διότι ἡ Συνέλευσις ἀπεφάσισε πλήρη ἀφομοίωσιν, ἀλλὰ καὶ μ' ἐξαιρέσεις. Δὲν ἐπρόφθασε δὲ νὰ ψηφίσῃ τὰς ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀρχὴν τῶν ἐξαιρέσεων· τοῦτο ἔκαμεν ἡ Συνέλευσις. Ἄλλ' ἐλπίζετε, ψηφίζοντες τοῦτο καὶ ὑμεῖς νὰ φέρητε εἰς πέρας τὸ ἔργον, τὸ ὅποιον ἡ Συνέλευσις δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ; Ἡ ἐπιτροπὴ, κύριοι, εἰς τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἔφθασε μετὰ ἐνδελεχῆ μελέτην τῆς Ἑπτανησιακῆς νομοθεσίας· εὔρομεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ θεσμοί, τοὺς ὁποίους καὶ ἡμεῖς ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, παραδείγματος χάριν οἱ περιορισμοὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνακρίσεως, τὸ περὶ συμβολαιογράφων κλπ. Ὡς πρὸς τοὺς θεσμοὺς τούτους εἶπομεν, ὅτι, ἀφοῦ πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία, πρέπει νὰ βελτιωθῇ καὶ νὰ παραδεχθῶμεν τὰ, καλῶς ἔχοντα ἐκ τοῦ Ἑπτανησιακοῦ νόμου καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην τροποποίησιν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν. Ὑπάρχουν καὶ ἕτερα πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐθεωρήσαμεν καλῶς ἔχοντα, π. χ. τοιαῦτα ζητήματα εἶναι τὰ τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος· εἰς τὴν Ἑπτανήσον, ὡς πρὸς τὰς ἀστικὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν ὑπάρχει διαφορὰ· ὡς πρὸς τὰ ἐνταῦθα κείμενα, διότι τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα ἐν Ἑπτανήσῳ εἶναι ζήτημα καθαρῶς Ἑπτανησιακόν, ὅπερ δὲν παρουσιάζεται καὶ ἐνταῦθα· ὡς ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ ἀστικὸς Κώδιξ περιέχει διατάξεις, τὰς ὁποίας οἱ Ἑλληνικοὶ νόμοι δὲν περιέχουν. Ἄφοῦ, κύριοι,

εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ ὑπάρχον σύστημα τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας ἐν Ἑλλάδι εἶναι προσωρινόν, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἤρχισε νὰ μεταβάλληται καὶ ἐπεψηφίσθησαν ἤδη τινὰ κεφάλαια τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος, ἡ ἐπιτροπὴ ἐνόμισεν, ὅτι ἐνῶ δὲν ὑπάρχει προπαρασκευασμένος ὁ ὀριστικὸς νόμος ὄλου τοῦ Κράτους, ἦτο ὅλως ἄτοπον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν Ἑπτανήσῳ σύστημα, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ καταργηθῇ καὶ τὸ ὅποιον δὲν προβλέπει περὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος, ὅποιον εἶναι τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα τῆς Ἑπτανήσου. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπομεν, ὅχι νὰ γίνουιν ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ ν' ἀναβληθῇ ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις ἕως ὅτου ψηφίσῃ ἡ Βουλὴ τὸν ὀριστικὸν ἀστικὸν νόμον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν τὴν μεταβολὴν ταύτην, εἶπομεν νὰ μείνῃ τὸ πρᾶγμα, ὡς ἔχει.

(Κωνσταντᾶς. Ὁ ἀστικὸς Κώδιξ τῆς Ἑπτανήσου περιέχει διατάξεις τῆς πολιτικῆς δικονομίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸν Ἴόνιον Κώδικα, καθὼς ἠξεύρετε, ὑπάρχουν δικονομικαὶ διατάξεις, ἀφορῶσαι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐλαίων καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα, τὴν προσωποκράτησιν. Ταῦτα θὰ μείνουιν.)

Κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, ὅλα τὰ νομοθετήματα ἐν Ἑλλάδι περὶ ἀστικοῦ Κώδικος θέλουιν ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν Ἑπτανήσον· περὶ ὧν δὲ δὲν ὑπάρχει εἰδικὴ νομοθεσία ἐν Ἑλλάδι, αὐτὰ μένουιν, διότι ἡ ἐπιτροπὴ ἐνόμισεν, ὅτι εἶναι ἄδικον νὰ προσδιορισθῇ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον εἰς τὴν Ἑπτανήσον, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι προσωρινόν διὰ τὴν Ἑλλάδα. Λέγω λοιπὸν πρὸς τὸν κ. Κωνσταντᾶν, ὅτι ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀνέφερα, θὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ εἰς τῆς Ἑπτανήσον ἐκτὸς τῶν ἀγροληψιῶν. Ὑπάρχουν τινὰ ζητήματα συνδεόμενα μετὰ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ καταργηθῶσι χωρὶς νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ αντικαταστάσεως, τούτου ἕνεκα καὶ ὁ ἴδιος κ. Κωνσταντᾶς εἰς τὴν πρότασιν τῆς ἀφομοιώσεως πολὺ δικαίως ἔκαμεν ἐξαιρέσιν τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος. Ἦννόησε, βεβαίως, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ἐντὸς ἐνὸς νόμου νὰ λυθῇ

τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα. Ὑπάρχουσι, κύριοι, καὶ ἄλλα ζητήματα, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἀνάγκη νὰ γίνουιν ἐξαιρέσεις, καὶ ὡς πρὸς ταῦτα ἐδέχθημεν ἐξαιρέσεις. Ἐχομεν τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, ἣτις ζητεῖ τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀφομοιώσεως τῆς φορολογίας, στηρίζουσα τοῦτο ἐπὶ τοῦ λόγου, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ συστηθῶσι πρῶτον αἱ δημοτικαὶ ἀρχαί, δι' ὧν θὰ ἐφαρμοσθῆ. Ἀλλὰ καὶ ἡ μειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς καὶ αὐτὴ νομίζει, ὅτι ἐξαιρέσεις τινὲς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνωσι καὶ ἰδού ποῖαι· ἡ μειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς, φρονεῖ, ὅτι θὰ ἦτο ἀτοπον νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν Ἑπτάνησον τὸ σύστημα τῆς φορολογίας τῶν δημητριακῶν καρπῶν, διότι ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην, ὅτι ὁ φόρος οὗτος πρέπει νὰ τροποποιηθῆ. Ἡ πλειονοψηφία φρονεῖ, ὅτι πρέπει εἰς τὰς προσεχεῖς συνεδριάξεις νὰ ψηφισθῆ νόμος περὶ δημητριακῶν καρπῶν, αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτέρα ἐξαιρέσις. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλαι πολλαὶ πολὺ μικροτέρου λόγου ἄζιαι εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀφομοιώσεως. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχιερέων ἡ πλειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ἐνόμισεν, ὅτι θὰ εἶναι ἐπιθυμητότερον καὶ καλλίτερον νὰ μένωσι τὰ πράγματα, ὅπως ἔχουσιν, ἕως οὗ ψηφισθῆ εἰς νόμος, ὅστις νὰ κανονίζῃ ἀπὸ κοινοῦ καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὴν Ἑπτάνησον, τί πρέπει νὰ γίνεταί, ἡ μειονοψηφία φρονεῖ, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιταχυνθῆ ἡ ψηφίσις τοῦ νέου τούτου νόμου, ὥστε νὰ τελειώσῃ καὶ αὐτό. Ἴδου δύο ἀντικείμενα, τὸ τῆς φορολογίας καὶ τοῦ ἀστικοῦ νόμου, διὰ τὰ ὁποῖα φρονεῖ ἡ ἐπιτροπὴ, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐξαιρέσις· ὅταν δὲ καὶ ὑμεῖς νομίζετε, ὅτι εἶναι ἀνήγκη νὰ ὑπάρχουσιν αὐταὶ αἱ ἐξαιρέσεις, τότε πρέπει νὰ δεχθῆτε τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἀφομοιώσεως, ὡς ὑπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866

Ο ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Τὰ αἷτια τῆς ἐπαναστάσεως. — Κάθοδος ἐθελοντῶν — Λί ἀπαρ-
χαί τοῦ ἀγῶνος. — Ζυμβρακάκης καὶ Κορωνάιος — Ἡ μάχη
τοῦ Ἀλδοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Μύρωνος. — Ἡ Ἀντίταξις
τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν
Εὐρώπῃ. — Μουσταφᾶς καὶ Ὁμέρ — Ἀλῆ πασᾶς.

Τὴν 20 Ἰουλίου 1866 ἐνῶ τὰ πράγματα τῆς ἐπισήμου
καὶ ἐλευθέρας Ἑλλάδος δὲν εἶχον ἔτι προσλάβει τὴν τάξιν
καὶ τὴν ἡσυχίαν ἣτις χαρακτηρίζει τὰς παγιθεῖσας ἤδη καὶ
εὐνομουμένας πολιτείας καὶ ἐνῶ οἱ κίνδυνοι ἐκ τῆς ἐξεγέρ-
σεως τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶχον ἀποσοβηθῆ διακοί-
νωσις τῆς ἐπιτροπῆς τῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης ἀπευ-
θυνθεῖσα πρὸς τὰς δυνάμεις ἀνήγγελεν ὡς Γενικὴ συνέλευσις
τῶν Κρητῶν ὅτι οἱ νησιῶται ἀπεφάσιζον νὰ λάβωσι τὰ ὄπλα
διὰ ν' ἀντιστῶσι κατὰ τῶν Τούρκων οἵτινες κατὰ τὸ σῦνηθες
ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς στάσεως, ὀδηγούμενοι καὶ ἐμ-
πνεόμενοι ὑπὸ τοῦ αἰμοχαροῦς Ἰσμαῆλ εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς
παντὸς εἶδους σφαγὰς καὶ κακουργήματα.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ
Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῶν κυβερνήσεων τῆς ἐποχῆς ἐκεί-

νης ὧν μέλος διετέλεσεν ὁ Χαρ. Τρικούπης ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἀνάγκη κεφαλαιωδῶς νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν αἱματηροτάτην ἐκείνην ἐπανάστασιν ἣτις ἐπέπρωτο δυστυχῶς νὰ τελειώσῃ χωρὶς νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ πολυπαθὴς μεγαλόνησος.

Κατὰ τὰ τρία ἔτη καθ' ἃ ἐξηκολούθησεν τὸ αἱματηρὸν ἐκεῖνο δράμα εἰς τὴν νῆσον ἐξετυλίχθησαν φοβεραὶ σκηναὶ καὶ πρωτοφανεῖς ὠμότητες, ἐξ ὧν δὲ τῶν θεωμένων τὴν φοβερὰν ἐκείνην κατάστασιν ἡ Ἑλλάς πρὸ πάντων ἀπέμεινεν ἀκίνητος ἀνίκανος νὰ βοηθήσῃ τὸ κίνημα καὶ ἀδύνατος ἀκόμη ὅπως ἐν ἀνάγκῃ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἀκόμῃ καὶ ἐπιφόβου Τουρκίας, ἐσπερημένη στρατοῦ καὶ στόλου ἀξιωμαχοῦ, συγχρόνως δὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸ κράτος ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν.

Μετὰ τὴν ἐπίσημον ἀνακύρουσιν τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων προέβησαν οὗτοι εἰς τὴν ἀνακήρουσιν τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος τῆς ὁποίας τὴν σημαίαν ὑψωσαν καθ' ὅλην τὴν νῆσον. Εὐθύς τότε ἤρχισεν ἡ ἀποστολὴ πολλῶν πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν συγχρόνως δὲ ἐθελονταὶ ἤρχισαν κατερχόμεναι ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἀλλαχόθεν καὶ κατάλογοι εἰσφορῶν ὑπὲρ τῶν ἀγώνων ἠνοίχθησαν. Τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως εἶχε δοθῆ πλέον καὶ οἱ Κρητες προσεπάθουν νὰ παρασκευασθῶσιν ὅσον ἡδύναντο καλλίτερον καὶ οἱ Τοῦρκοι συνεκέντρουν τὰς δυνάμεις των ὅτε εἰς θέσιν τινα τοῦ Σελίνου Τοῦρκοι πολυᾶριθμοὶ προσέβαλον τὸν ὀπλαρχηγὸν Κριάρην, ἓνα τῶν κυριωτέρων καὶ ἐπιφοδοτέρων ἀρχηγῶν τοῦ κινήματος.

Ἡ εἶδησις τῆς προσβολῆς διαδοθεῖσα συνεκέντρωσεν ἐν τάχει εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο πολυᾶριθμα ἐπαναστατικὰ στίφη καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ ἐπανάστασις ἐπεξετάθη καὶ ἐγενικεύθη. Διότι αἱ ἄψιμαχίαι τοῦ Σελίνου δὲν ἐπέφερον μεγάλας ζη-

μίας, καὶ οἱ Τούρκοι ἐπιθυμοῦντες κατὰ τὸ σύστημά των νὰ καταπνίξωσι τὸ κίνημα ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει του μετεχειρίσθησαν πάντα τὰ μέσα. Οὕτω στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τὸν Σαχὶν πασοᾶν προσεπάθησε νὰ καταλάβῃ τὸν Ἀποκόρωνα καὶ νὰ κόψῃ τὴν συγκοινωνίαν Ρεθύμνου καὶ Κυθωνιῶν προσβληθεὶς ὅμως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πολιορκηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ καὶ κατησχυμένος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ Χανία. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα νέα συμπλοκὴ συνήφθη κατὰ τὴν Μαλάξαν εἰς ἣν ἔλαβον μέρος τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα ὑπὸ τὸν Βογιατζόγλου, Πετροίτην καὶ Τριτάκην καίτοι δὲ διήρκεσεν ἀρκετὸν καὶ μάλιστα ἐφαίνετο ὅτι θὰ εἶχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα, οὐχ ἤττον ἐτελείωσεν ἄνευ ἐνδιαφέροντος φονευθέντων ἑκατέρωθεν ὀλίγων.

Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἤρχισαν τὰς δηώσεις καὶ τὰς καταστροφὰς τῶν χωριῶν. Ὁ Μουσταφᾶ πασοᾶς ἄγων πολυάριθμον σῶμα στρατοῦ κατέστρεψεν ἐξ ὀλοκλήρου τοὺς Λάκκουκους ἠτοιμάζετο δὲ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του καὶ εἰς τὰ περίεχωρία ὅτε κατέφθασαν ἐξ Ἀθηνῶν ἐθελονταὶ ὑπὸ δύο ἀξιωματικούς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τοὺς γενναίους Πάνον Κορωνάτον καὶ Ι. Ζυμβρακάκην καὶ τοὺς κατωτέρους ἀξιωματικούς Α. Πραϊθην, Θ. Μάνον, Δ. Σέκερην Ν. Νικολαΐδην καὶ τινὰς ἀνθυπασπιστάς. Διὰ τῶν νέων ἐπικουριῶν αὐτῶν ἀπετελέσθη σῶμα περιλαμβάνον ἑξακοσίους ἄνδρας οἵτινες παρετάχθησαν εἰς τὸ Βαρέ, κατ' αὐτῶν δὲ ἐπῆλθε τότε ὁ Μουσταφᾶς ἄγων 10 χιλ. ἄνδρας. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ὑπῆρξε ἀτυχὲς διὰ τὸ χριστιανικὸν στράτευμα· ἐπίλεκτοι ἄνδρες αὐτοῦ ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι, ἐξ ἄλλου ὅμως θαύματα ἀληθοῦς ἀνδρείας συνετελέσθησαν εἰς τὰ ὅποια διαγωνίσθησαν καὶ οἱ ὀρεσιῖοι καὶ πολεμικοὶ Κρήτες, ἀλλὰ καὶ οἱ νεαροὶ καὶ ἄπειροι γενναῖοι ὅμως καὶ ἐνθουσιώδεις ἀξιωματικοὶ τῶν ἐθελοντῶν.

Ἐνῶ τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκβάσις τῶν ἐχθροπραξιῶν κατὰ

τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου εἰς τὰ Ἀνατολικά συνεκεντροῦντο τὰ στρατεύματα ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ συνταγματάρχου Πάνου Κορωναίου. Τὰ σώματα ταῦτα ὑπῆρξαν γενικῶς εὐτυχέστερα. Ἀλλεπάλληλοι ἐπιτυχίαι ἐνεθάρρουναν τοὺς ἐπαναστάτας, δύο δὲ μάχαι ἢ τοῦ Ἁγίου Μύρωνος καὶ τοῦ Ἀβδοῦ καρδηθεῖσαι μὲ λαμπρὰν μάλιστα ἐπιτυχίαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνεπτέρωσαν τὸ φρόνημα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐνέπλησαν θάρρους τοὺς ἀποθαρρυνθέντας ἐκ τῆς ἀτυχίας τοῦ Βαφί.

Δυστυχῶς ὡς ἀντισῆκωμα τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων, ἐπῆλθεν ἀπροσδέκτος ἡ φοβερὰ καταστροφή τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. Εἰς τὸ μοναστήριον τοῦτο κατέφυγον ὑπερξακόσια γυναικόπαιδα καὶ διακόσιοι μαχηταὶ ὑπὸ τὸν γενναῖον Δημακόπουλον ἀνέμενον δ' ἐκεῖ τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν ν' ἀσφαλίσωσι τὴν ὑποχώρησίν των, ὅτε ὁ Μουσταφᾶς μαθὼν τὸ καταφύγιον ἐκεῖνο ἔσπευσε καὶ τὸ περιεκύκλωσε. Ἡ γενναία τοῦ μοναστηρίου φρουρὰ ἀπέκρουσεν τὰς ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὴν ὁποίαν διηγωνίσθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ ὑπὸ τὸν ἡγούμενον Γαβριήλ, ἐπὶ τέλους ὅμως βεβαιωθείσα περὶ τοῦ κινδύνου τοῦ ἀναποφεύκτου ἀπεφάσισε ν' ἀποθάνῃ γενναίως διὰ νὰ μὴ παραδώσῃ τὸ μοναστήριον. Καθ' ἣν λοιπὸν στιγμήν οἱ Τοῦρκοι διαρρήξαντες τὰ τεῖχη εἰσῆρχοντο διὰ τοῦ ρήγματος κατὰ πλήθη εἰς τὴν μονὴν καὶ ἀλλαλάζοντες ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν σφαγὴν ὃ ἡγούμενος Γαβριήλ κατελθὼν εἰς τὸ ὑπόγειον ὅπου ἦτο ἡ πυριτιδαποθήκη ἔθηκε διὰ δαυλοῦ πῦρ καὶ τὸ γηραιὸν μοναστήριον ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα καλύπτον ὑπὸ τὰ ἐρείπιά του τοὺς ἐγκλειστούς ὄλους καὶ πολυαρίθμους Τοῦρκους.

Ἡ ἥρωϊκὴ αὐτὴ ἀνατίναξις τοῦ μοναστηρίου ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ κινηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Εὐρώ-

πης καὶ τοῦ κόσμου ὅλου ζωηρόταται δὲ νὰ ἐκδηλωθῶσι συμπάθειαι ὑπὲρ τῆς ἡρωϊκῆς νήσου. Πολυάριθμοι ξένοι ἐθέλονται κατῆλθον εἰς τὴν Κρήτην, γάλλοι καὶ ἰταλοὶ καὶ ἐνέβαλον νέαν ζωὴν εἰς τοὺς ἀκαταβλήτους ἐπαναστάτας τοὺς ὁποίους ἡ τύχη ἠνύθει εἰς τὰς μικράς των συμπλοκάς ὅπου οἱ Τούρκοι ἄφιναν καθ' ἐκάστην οὐχὶ ὀλίγους νεκρούς. Ἐφηρμόσθη δὲ τότε ὑπὸ τῶν μικρῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων σύστημα ἀληθοῦς καταδιώξεως κατὰ τοῦ μεγάλου ἐχθρικοῦ στρατοῦ, τὸ ὅποιον ὑποβοηθούμενον καὶ ὑπὸ τοῦ δριμυτάτου χειμῶνος ἐπέφερον ἐνοχλητικώτατα διὰ τοὺς Τούρκους ἀποτελέσματα, συγχρόνως δὲ διετήρει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις ἄλλως ἔνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν μέσων ἰδίως ὅμως ἔνεκα τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων τῶν προξένων δυνάμεων τινων, ἔτρεχε σοβαρὸν κίνδυνον. Διότι ἀληθῶς οἱ πρόξενοι καὶ ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως καὶ ἐκ δόσεως ὅμως ὑστεροβουλίας—ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη—παρεῖχον πάντα τὰ μέσα καὶ πραγματικὴν προστασίαν εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ὑποταχθῶσιν ἢ νὰ φύγωσιν· ἡ τοιαύτη δὲ ἀσφάλεια ἀντιτιθεμένη εἰς τὰς φοβερὰς καὶ ἀνηκούστους ἀπανθρωπίας εἰς τὰς ὁποίας ἐξετρέπετο ὁ τουρκικὸς στρατὸς κατὰ τῶν ἀπροστατεῦτων γυναικοπαίδωντῶν ἐπαναστατῶν ἠδύνατο νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ τῆς ἀν μὴ γενναίως ἐνεθαρρύνοντο οἱ ἐπαναστάται καὶ ἐκ τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν καὶ ἐκ τοῦ ἐμφύτου πόθου των πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἦλθε δὲ ν' ἀναπτερώσῃ τὸ φρόνημα καὶ ἄλλη εὐτυχῆς σύμπτωσις ἢ μάχη τῶν Ἀμπελακίων καθ' ἣν τὸ ἔδαφος ἐκάλυψαν τετρακόσια τουρκικὰ πτώματα ἐνῶ ὁ ὑπὸ τὸν Κορωναῖον ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἀπώλεσε δέκα μόνον γενναίους μαχητάς.

Τὴν μάχην ταύτην ἠκολούθησαν ἀλλεπάλληλοι ἀψιμαχίαι μικραὶ μὲν ἀλλ' ἐπιφέρουσαι σημαντικώτατας ἐκάστοτε ἀπωλείας εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ νέος πεμφθεὶς στρατηγός

Ὁμὲρ πασοῦς Οὐγγρος τὴν καταγωγὴν καὶ ἐξωμότης Τοῦρ-
 κος, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ὑποπεσόντος εἰς δυσμένειαν
 Μουσταφᾶ, δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος εἰς τὰς προσπάθειάς
 του. Μολονότι πρὸ πολλοῦ ὑποδειχθεὶς ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς
 ἀντικατάστασιν τοῦ Μουσταφᾶ, καὶ ἐπομένως λαβὼν τὸν
 καιρὸν νὰ καταστρώσῃ τὰ σχέδιά του, συγχρόνως δὲ διαθέ-
 των καὶ τὰς στρατιωτικὰς του γνώσεις αἴτινες δὲν ἦσαν εὐ-
 καταφρόνητοι, εὐρέθη ὅμως ἐξ ἀρχῆς εἰς λίαν δυσάρεστον
 θέσιν. Διότι εὐφυέστερος τῶν Τούρκων στρατηγῶν ἀπεφάσισε
 ν' ἀφήσῃ τὸ σύστημα τῶν δηώσεων καὶ τῶν ἐμπρησμῶν,
 σύστημα τὸ ὁποῖον εἴλκυεν ὑπὲρ τῶν νησιωτῶν τὰς συμπα-
 θείας τῆς Εὐρώπης, ὡς ἀδικουμένων, καὶ νὰ προσβάλῃ κατ'
 εὐθείαν τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα τὰ ὁποῖα ἀπ' ἄκρου νὰ ἐξο-
 λοθρεύσῃ. Ἡ ἐπιχείρησις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο ὅσον κατ' ἀρ-
 χὰς τὴν ὑπέθεσεν ὁ Ὁμὲρ εὐκόλος. Οἱ ἐπαναστᾶται ἠκολού-
 θουν κατὰ πόδας τὸ πυκνὸν του στρατεύμα καὶ νύκτα καὶ ἡ-
 μέραν μαχόμενοι ἐδεκάτιζον τοὺς Τούρκους, οἵτινες δὲν ἠδύ-
 ναντο ἐπίσης εὐκόλως νὰ ἐκτυλιχθῶσιν εἰς τὰ στενὰ καὶ
 δύσβατα ἐκεῖνα μέρη.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὅμως ὠγκούτο καταπληκτικῶς καθ'
 ἐκάστην ἐνῶ οἱ ἐπαναστᾶται ἀπέμενον οἱ αὐτοὶ ἀραιούμενοι
 μάλιστα ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς ἢ τῶν ἀναφυσμέ-
 νων δυσαρεσκειῶν. ἐπόμενον ἦτο λοιπὸν συχναὶ ὑποχωρήσεις
 νὰ συμβαίνωσιν αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀπέβαινον πάντοτε ἐπιζήμιοι
 εἰς τοὺς Τούρκους. Τοιαῦται ὑποχωρήσεις ἐγένοντο παρὰ
 τὴν Κάρπην καὶ τὸ Λασσίθιον, ἀργότερα δὲ εἰς τὸ ὄροπέδιον
 Ἀσκύφου, καὶ εἰς ἄλλα μέρη μετὰ μικράς τινας ἀψιμαχίας
 εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἐπαναστᾶται ἐπετέλεσαν πραγματικὰ θαύ-
 ματα, ἰδίως ἂν ὑπολογισθῇ ὅτι ἀπέναντι 27 χιλιάδων τακτι-
 κῶν Τούρκων οἱ παρατασσόμενοι ἐπαναστᾶται δὲν ὑπερέβαι-
 νον τοὺς χιλίους.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως ἀποτέλεσμα τῶν διαρκῶν αὐτῶν

ἀψιμαχιῶν δὲν ἦτο βεβαίως ἢ κατ' ὀλίγας δεκάδας ἀνδρῶν ἐλάττωσις τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ὅσον ἢ διαρκῆς συντήρησις τῆς Κρήτης ἐν ἐπαναστάσει. Τὸ σχέδιον τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐκάστοτε ὑπ' αὐτῆς ἀποστελλομένων ἀρχηγῶν δὲν ἦτο ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς δύναται νὰ καταβάλλῃ τὰ ἐπαναστατικὰ σίφη. Ἡ Τουρκία εὐφυῶς ἀναγνώριζε ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ προσεπάθη νὰ δώσῃ ἄλλην τροπὴν εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα. Ἐπεδίδετο λοιπὸν νὰ πείσῃ τὴν Εὐρώπην ὀλόκληρον ὅτι Κρητικὸν ζήτημα δὲν ὑφίστατο, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δοθῇ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐπαναστάσεως εἰς μονομερῆ ἐξέγερσιν ἐπαναστατημένων σιφῶν. « Ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῆς Πύλης—γράφει ὁ Emile Bertrand—εὔρισκεν ἐννοεῖται εὐκόλως τοὺς ἐν Εὐρώπῃ πιστευτάς, τὸσον μᾶλλον καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι φῦλλα εἰδικῶς σχεδὸν ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ταμείου συντηρούμενα, διεσάλπιζον τὰς τουρκικὰς ἐπιτυχίας εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἑλλάδος κάθοδος τῶν ἐθελοντῶν δὲν ἐδικαιοῦτο κατὰ τρόπον ὀλιγώτερον ἀντικείμενον πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ἢ τουρκόφρων « Ἐφημερίς τῶν Ἄλπεων » ἐβεβαίωσεν τὸν κόσμον ὅτι εἶχον κατέλθῃ πάλιν εἰς τὴν Κρήτην διάφοροι ἐγκληματῆαι καὶ φυγόδοκοι, ἀδυνατοῦντες νὰ ζήσωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ἀποδιωκόμενοι ὑπ' αὐτῆς, καταφεύγοντες δὲ εἰς τὴν Κρήτην ἔπου ἐσκέπτοντο νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν ληστείαν καὶ τὴν διαρπαγὴν. » Εὐτυχῶς αἱ κωμικαὶ καὶ μικροπόνηροι αὐταὶ ἀναγγελίαι τῆς Πύλης δὲν ἐτελεσφόρουν ὅσον ἐκείνη ἤλπιζεν ὁ ἐπαναστατικὸς δὲ κρατὴρ ἐξηκολούθη ἀναπέμπων φλόγας οἵτινες ἐφώτιζον τὰ εἰς τὴν μεγάλῳνησον συντελούμενα αἱματηρὰ δράματα.

Καὶ αἱ μυστικαὶ δὲ ἐνέργειαι τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως—δὲν εἰσῆλθομεν ἀκόμη εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δρᾶσιν τῆς κυβερνήσεως—ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν τουρκικῶν

ἡ τουρκοφρόνων φύλλων κατ' ἀναλογίαν πρὸς τ' ἀνωτέρω ἐπίσης κωμικῶς.

« Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις—ἐγράφεν ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴς τοῦ Ἐλευθέρου Τύπου—ἐν τῇ ἐνθαρρύνσει τῆς Κρητικῆς ἀνταρσίας διατρέφει τὴν μωρὰν ἐλπίδα τῆς ὑποκινήσεως γενικωτέρων ταραχῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ ἐπαιρῶμενοι διὰ τὴν καταγωγὴν των, ἀνίκανοι καθ' ἑαυτοὺς ν' ἀναλάβωσιν ἀγῶνα πρὸς τὴν Τουρκίαν, εὐχαριστοῦνται νὰ τῇ παρέχωσι πράγματα ἀκριβῶς ὅπως μοχθηρὰ καὶ κακοανατεθραμμένα παιδιὰ πειράζουσι τὴν οὐρὰν τοῦ ὄνου τοῦ γείτονος διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν αὐτόν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Τουρκία δὲν παίζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅπως δὲν παίζει ποτέ. Ἦρκεσεν ἡ ἀποστολὴ ὀλιγίστου τακτικοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ διὰ νὰ καταπνιγῇ κίνημα τὸ ὅποσον ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἐξεγέρσεως δῆθεν πατριωτικῶν αἰσθημάτων κρύπτει ἀπλοῦστατα ἀρπακτικὰς καὶ κακοήθεις διαθέσεις ».

Τὰ χρονικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἀναφέρουσι ἂν ὁ εὐσυνεΐδητος αὐτὸς ἀνταποκριτὴς ἐξωρίσθη ἐξ Ἀθηνῶν ἢ ἀπηγχονίσθη. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ὁ μόνος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μισθωτὸς ἐν μέσοις Ἀθήναις τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως, ὅμοια δὲ δημοσιεύματα ἐβλεπον συχνότατα τὸ φῶς ἐν Εὐρώπῃ.

Ἐνῶ εἰς τοιαύτην εὐρίσκοντο κατάστασιν τὰ πράγματα τῆς Κρήτης κατὰ ξηρὰν κατὰ θάλασσαν ἀληθεῖς θρίαμβοι ἐτελοῦντο. Μεθ' ὅλον τὸν στενώτατον ἀποκλεισμόν τῶν παραλίων ὑπὸ τῶν σωζομένων ἀκόμη τότε λειψάνων τοῦ τουρκοῦ στόλου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κυβερνώμενα ὑπὸ ἀτρομήτους πλοίαρχους διέσπων τὴν τουρκικὴν ζώνην καὶ ἐτροφοδοτοῦσι τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ ἐπρομήθευον αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα πολεμοφόδια. Τόση δὲ ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης καὶ τὸ θάρρος μετὰ τοῦ ὁποίου τὰ πλοῖα ἐκεῖνα τὸ « Πανελλήνιον » καὶ τὸ « Ἀρ-

κάδι» διέσπων τούς αποκλεισμούς και κατώρθωναν νὰ διαφεύγουν τὰς καταδιώξεις ὥστε ἐνέπλησαν φρίκης τούς Τούρκους οἵτινες ἀδυνατοῦντες νὰ πιστεῦσωσι τοιαύτην ἐπιδειξίτητα καὶ κρίνοντας ἐκ τῶν ἰδίων των ναυτικῶν τούς θαλασσινοὺς τοῦ Αἰγαίου, ἀπέδιδον ὑπερφυσικὴν τινα χάριν εἰς τὰ δύο πλοῖα καὶ ἠδυνάτουσαν νὰ πιστεῦσουν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ διευθύνονται ὑπὸ ἀνθρώπων μὲ ὄσα καὶ σάρκας.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Πύλη βλέπουσα ὅτι τὰ πράγματα οὐδόλως καθυσύχασον τὸναντίον δὲ ἡ ἐξέγερσις τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Εὐρώπῃ ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων νησιωτῶν ἀνωρθοῦτο ἀπειλητικὴ ἐξ ἄλλου δὲ πιεζομένη ὑπὸ τῆς Ρωσσίας ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν Κρήτην ὄχι πλέον καλὸν στρατηγὸν ἀλλ' ἐπιτήδειον διπλωμάτην καὶ ὡς τοιοῦτος ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴν ταύτην ὁ διάσημος Ἀαλῆς ὁ ἰκανώτερος τῆς αὐτοκρατορίας πολιτικὸς, αὐτὸς ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ὠφείλετο ἡ προσέγγισις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Αἱ διαταγαὶ τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ Ἀαλῆς ἦσαν ἀντίθετοὶ τῶν διαταγῶν τοῦ Ὁμέρ καὶ τοῦ Μουσταφᾶ. Ὁ Μέγας Βεζύρης, τὴν φορὰν ταύτην ἔφερε προτάσεις συνεννοήσεως, μόλις δὲ ἀποβίβασθεὶς κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τεσσαρακονθήμερον ἀνακωχὴν. (1)

(1) Κατωτέρω ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς κυβερνητικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος θέλομεν ἴδῃ πῶς κατορθώθη νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ἡ μικρὰ αὐτὴ ἀνακωχὴ ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν οἵτινες κατ' ἀρχὰς δὲν ἤθελον ν' ἀκούσωσι τίποτε. Ἐπιτήδεις ὁμῶς ἐκθέτομεν πρῶτον ἐν πάσῃ τῇ δυνατῇ συντομίᾳ τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα διὰ νὰ ἐκτυλιξώμεν κατόπιν τὴν δρᾶσιν τοῦ Κουμουνοῦρου καὶ τοῦ Τρικούπη τῶν δύο ἀνδρῶν εἰς τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀφιερῶθη πᾶσα ἐλπίς ἐπὶ τοῦ Κρητικῷ ζητήματι. Ἀρκούμεθα μόνον ἐνταῦθα νὰ εἴπωμεν ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως ὅπως ἕως τῶρα ἀφηγήθημεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυσε ἐπιτηδεῖως ἐνθαρρύνουσα τὸ κίνημα, σχεδὸν δὲ ἐλευθέρως ἐφυγον ἐξ Ἀθηνῶν οἱ ἐθελονταὶ

Ὁ Ἀαλῆ ἐπιτυχῶν τὴν τεσσαρακονθήμερον ἀνακοχὴν ἤρ-
 χισε νὰ θέτῃ εἰς ἐνέργειαν ὅλα τὰ ἐπιτηδεύματα τῆς Τουρ-
 κικῆς μικροπολιτικῆς, τῆς σκοπὸν ἐχοῦσης πάντοτε νὰ κερ-
 διζῆ καιρὸν καὶ νὰ ἐπιτυγχάνῃ ἀναβολάς. Ἐπρότεινε λοι-
 πὸν νὰ συγκληθῆ συνέλευσις ἢ ὅποια νὰ διατυπώσῃ τὰ Κρη-
 τικὰ αἰτήματα, ἀλλ' ἢ πρότασις ἐκείνη ἀπερρίφθη, τῶν ἐπα-
 ναστατῶν ἰδίως ἐνισχυομένων εἰς τὴν ἄρνησίν των ταύτην
 ἐξ Ἀθηνῶν. Διότι δικαίως οἱ ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν ἐξακολού-
 θησιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν καταφανῆ ἤδη μετατροπὴν
 τοῦ δημοσίου φρονήματος ἐν Εὐρώπῃ, ἐστήριζον πολλὰς ἐλ-
 πίδας καὶ ἤλθε στιγμή κατὰ τὴν ὅποιαν πολιτικὴ καὶ λαὸς
 ἐνόμισαν ὅτι ἡ Κρήτη ἠδύνατο πλέον νὰ θεωρηθῆ ἐλευθέρα.
 Αἱ ἐλπίδες μάλιστα αὗται μεγαλοποιούμεναι ὑπὸ τοῦ λαοῦ
 καὶ τῶν αἰσιδοξῶν κατέληγον εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ αὐ-
 τῶν τῶν ἐπεφυλακτικωτέρων καὶ ἐνεθουσίαζον καὶ λαὸν καὶ
 ἐπαναστάτας οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ὑπὸ τὰς ἀορίστους ἐκείνας
 ἐνθαρρύνσεις ἐκρύπτοντο πραγματικαὶ καὶ οὐσιαστικαὶ ὑπο-
 σχέςεις ἰσχυρὰς τινος δυνάμεως. Ἡ ἀπόρριψις λοιπὸν τῶν
 προτάσεων τοῦ Ἀαλῆ ἐγένετο ἀδιστακτικῶς καὶ μὲ τὸ θάρρος
 ὅπερ διέκρινε τοὺς Κρήτας αἰείποτε. Ἐφημερίς ἐκδιδομένη ἐν
 Ἀθήναις ἐχαιρέτιζε τὴν ἀπόρριψιν ταύτην ὡς ἀρχὴν νέων
 ἐλπίδων πραγματικῶν καὶ ἀσφαλῶν τὴν φορὰν αὐτὴν, προέ-
 τρεπε δὲ τοὺς Κρήτας νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸν τε-
 λευταῖον πλέον ἀγῶνα τῆς πολυπαθοῦς νήσου των.

Τοιουτοτρόπως εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκείνον ὁ λαὸς ἐνεθαρρύν-
 νετο ἀσυνειδήτως ἐκ τῆς στάσεως τῆς Κυβερνήσεως, ἡ δὲ
 κυβέρνησις ἀπεκδεχομένη κάτι καλὸν ἐκ τῆς ἐπιμονῆς εἰς αὐ-
 τὸν ἐνεθάρρυνον αὐτὸν ἀγνοοῦσα ποῦ τὸ πρᾶγμα θὰ κα-
 ταλήξῃ. Διότι ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ἡ ἀτυχὴς ἐπα-

καὶ τὰ πολεμοφόδια ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἢ Κυβερνήσεως ἐπισήμως καὶ
 φανερῶς ἐξωπλίζετο.

νάστας τοῦ ὅδε ἐκραγεῖσα εἰς ἐποχὴν ἤκιστα κατάλληλον διὰ τὸ κίνημα ἦτο καταδεδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων εἰς ναυάγιον, οὐδεμία δὲ ἀνεπίσημος ἐνίσχυσις παρείχετο ὑπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὸν ἀγῶνα.

Ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τοῦ Ἀαλῆ καὶ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ πράγματα ἔλαβον τὴν προτέραν αὐτῶν μορφήν καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανεληφθήσαν. Ἡ Πύλη τῆς ὁποίας τὴν ἡσυχίαν πολὺ ἐτάραττε τὸ διαιωνιζόμενον ἐκείνο ζήτημα ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρει τὸ τελευταῖον κτύπημα καὶ ἐσκέφθη νὰ ἐκλέξῃ τὸν ἰκανώτερον τῆς στρατηγῶν εἰς ὃν ν' ἀναθέσῃ ἅπαξ διὰ παντὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὡς τοιοῦτος ὑπεδείχθη ἐκ τῶν πραγμάτων ὁ Χουσεῖν Ἀὐνῆ πασᾶς ὅστις καὶ πάραυτα κατῆλθεν εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ νέος στρατηγὸς εὐθύς μόλις ἐφθασεν ἀπεφάσισε νὰ ἐργασθῇ συντονώτατα μηδὲ στιγμὴν χάνων, διήρесе λοιπὸν τὸ πολυάριθμον στράτευμά του εἰς ἕξι σώματα καὶ τ' ἀπέστειλεν εἰς ἕξι διάφορα διαμερίσματα τῆς νήσου, κατεσκεύασαν ὀχυρωματικὰ τινὰ ἔργα ἀπολύτου ἀνάγκης καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον εὐφυέστατον καὶ μηχανικώτατον.

Ἦρξισε λοιπὸν ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ αἱ μάχαι καὶ ἀψιμαχίαι διεδέχοντο ἀλλήλας· οἱ ἐπαναστάται ὀλίγιστοι, στερούμενοι πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, πλήρεις ὅμως θάρρους καὶ ἐλπίδων ἀνθίσταντο γενναίως καὶ αἱ μάχαι αἵτινες κατ' ἀρχὰς μάλιστα συνήφθησαν μεταξύ αὐτῶν καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀπέβησαν ὅλαι κατ' αὐτοῦ ὄχι μόνον ὁσάκις ἐνίκηθη ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐνίκησε, τόσας ἀπωλείας ὑφίστατο εἰς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως ἐκείνης ἐσημειώθη τὸ τέλος πλέον τοῦ αἵματηροῦ ἀγῶνος. Οἱ ἐπαναστάται κατεβάλλοντο ἡμέρα τῆ ἡμέρα, αἱ ἀλλεπάλληλοι δὲ μάχαι καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ τρέχωσιν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους τῆς Κρήτης εἰς τὸ ἄλλο διὰ νὰ τὸ ὑπερασπίσωσιν εἶχεν ἐξαντλήσῃ

αὐτοὺς τόσον ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἢ παραιτέρω ἐξακο-
λούθησις τοῦ ἀγῶνος.

Οὕτω καὶ οἱ ἐθέλονται ἀναγνωρίζοντες τὸ μάταιον τῆς ἐπιμονῆς των, ἐξηντλημένοι καὶ πάσχοντες ἀνεχώρουν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ οἱ πολυπαθεῖς καὶ ἥρωικοί ἀθληταὶ ἀπέ-
μεναν μόνοι μὲ τὰς ἐλπίδας των. Εἰς τὰ Ἀνώγια, εἰς τὸν Ἅγιον Βασιλείον εἰς τὸ Ἀμάρι, λαμπραὶ νίκαι τῶν ἐπανα-
στατῶν δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ μετατρέψουν τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἢ ἐπανάστασις μοιραίως ἐφέρετο πρὸς τὸ τέλος τῆς. Ἡ ἀπο-
θάρρυνσις, ἢ διάψευσις τῶν ἐλπίδων ἐπεξετείνετο καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, Καὶ συγχρόνως οἱ ἐν Κρήτῃ πρόξενοι τῶν ξέ-
νων δυνάμεων δὲν ἔπαυον ἐπισήμως καὶ ἡμιεπισήμως ἀγγέλλ-
οντες τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων νὰ μὴν ἐπιτρέψωσιν οὐδὲ τὴν παραμικρὰν μεταβολὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καθεστῶτος. Πρω-
τηγωνίστει δὲ εἰς τὸ ἀγῶνα τοῦτον ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας ὅστις διερμήνευεν τότε τὰ αἰσθήματα τῆς μισοελληνικῆς κυ-
βερνήσεώς του καὶ ἦτο ὁ μᾶλλον διαπρύσιος κῆρυξ τῶν Τουρ-
κικῶν συμφερόντων.

• Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον περισσότερο τῶν διαβεβαιώσεων τῶν δυνάμεων κατέβαλε τοὺς ἐπανάστάτας τῆς Κρήτης ἦτο ἢ ἔλλειψις τῶν πολεμοφοδίων καὶ τῶν τροφῶν. Ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρους ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ διατρέχωσι τὰ ὄρη πολ-
λάκις νήστεις κατακλινώμενοι καὶ νήστεις μαχόμενοι καὶ προ-
σπαθοῦντες νὰ καταπαύσωσι τὴν πείναν των καὶ τὴν δίψαν δι' ἀναμασσήματος σφαιρῶν. Οὐχὶ δὲ σπανιώτερον ἐκεῖ ὅπου ἢ μάχῃ ἐκ τοῦ μακρόθεν ἦτο ἠσφαλισμένη, ἐχάνετο ἔπειτα διότι οἱ ἐπανάσταται δι' ἔλλειψιν πολεμοφοδίων ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιπίπτωσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ νὰ μάχωνται διὰ μαχαι-
ρῶν καὶ τῶν ξιφῶν των.

Τὰς λεπτομερείας ταύτας δεόν ν' ἀναλογισθῇ τις διὰ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐκεῖνην τὸν ἀληθῆ ἥρωικὸν χαρακτήρα ὅστις τῇ ἀνήκει. Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου σπανιῶ-

τατα ἔχει νὰ ἐπιδείξη τοιαῦτα ἀληθῶς ἔξοχα παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως. Ἐρημοί, ἐγκαταλελειμένοι, πινῶντες καὶ ἄστεγοι ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν κραταιὰν ἀκόμη αὐτοκρατορίαν ἐγκαταλείποντες ὀπισθεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν αἰμοχαρῶν ἐκείνων θηρίων τὰς οἰκογενείας των, τὰς ὁποίας τοιουτοτρόπως προσέφερον θύματα εἰς τὸν βωμὸν τοῦ πατριωτισμοῦ. Εἰς χιλιάδας ὑπολογίζονται τὰ γυναικόπαιδα τὰ σφαγέντα ἢ βασανισθέντα κατὰ τὸ τριετὲς ἐκεῖνο διάστημα, ἡ ἱστορία δὲ ἀναφέρει παραδείγματα τοιαύτης ἀπιστεῦτου ὠμότητος ὥστε ὁ ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἐπλάσθησαν ταῦτα ὑπὸ τοῦ γράφοντος καὶ ἀπέχουσι τῆς ἀληθείας.

Μεθ' ὅλα ταῦτα ἐν τούτοις ἡ Κρήτη ἐκλινε καὶ πάλιν τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὸν ἀπεχθῆ ζυγὸν καὶ τὰ πεδία τὰ ποτισθέντα μὲ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων ἀνήκουσιν ἀκόμη εἰς τὴν δυναστείαν τῶν αἰμοβόρων τυράννων των.

Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις ἣτις ἀδίκως ἀπεδόθη τότε εἰς ξένας καὶ ἀδικιώτερον εἰς ἑλληνικὰς εἰσηγήσεις εὔρε τὸ ἐλεύθερον βασιλεῖον εἰς κατάστασιν ἀξιοθρήνητον. Διεξεδίκουν τότε τὴν ἀρχηγίαν τῶν κοινῶν ὁ δεσποτικὸς Βούλγαρος καὶ ὁ δημοφιλὴς Κουμουνδοῦρος, ἀπέναντι δὲ τῶν δύο τούτων ἰσχυρώτατος ἀντίπαλος ὠρθοῦτο ὁ Ἐπαμ. Δεληγιώργης. Τὸ δημόσιον ἀγόμενον καὶ φερόμενον ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων δημαγωγῶν μετέπιπτεν ἀπὸ φρονήματος εἰς φρόνημα, ὄντως δὲ ἡ πολιτεία ἐκλυδωνίζετο ἐν κλύδωνι τρικυμῖωδι ὁ ὁποῖος ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἠπειλεῖ νὰ παρασύρῃ καὶ νὰ καταστρέψῃ τὴν πολιτείαν.

Διότι ἡ πολιτικὴ ἐμπάθεια κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἶχεν ἐσαχθῆ εἰς τὸ κατακόρυφον, λαὸς δὲ καὶ δημαγωγοὶ οἵτινες πρὸ ὀλίγου ἀκόμη εἶχον ἀναμετρήσῃ τὴν δυνάμιν των καὶ εἶχον πεισθῆ ὅτι ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἐκδιώξωσι βασι-

λεῖτε καὶ νὰ ἐνιδρύσῃσι τὴν ἀναρχίαν, δὲν ἦτο εὐκόλον ἀπ᾽ ἤδη γευθέντες τὰ κατὰ τοῦ ἐκτροχιασμοῦ των νὰ ἠσυχάσῃσι.

Ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως αὐτῆς τῶν πνευμάτων ἦτον αἱ ἀδιάκοποι κυβερνητικαὶ μεταβολαὶ καὶ αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀναβάσεις ὑπουργῶν καὶ ὑπουργείων ἀνευ οὐσιώδους μεταβολῆς προγράμματος καὶ πολιτικῶν φρονημάτων. Ἀπέδειξε δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ κυβερνήσεις αἱ διοικήσασαι τὴν χώραν ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ βασιλέως Γεωργίου μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως σχεδὸν οὐδὲν ἔπραξαν διακριτικὸν ἢ μίαν τῆς ἄλλης. ἤγνοοῦντο δὲ αἱ διαθέσεις τῶν κομμάτων καὶ ἀπὸ αὐτοῦς τοὺς ἐκλογεῖς. Ἡ μεγάλη διαφορὰ τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος ἢ παρατηρηθεῖσα ὀλίγον ἀργότερον καὶ τῆς ὁποίας τὴν ἀρχὴν εἶχε καθιερώσῃ ὁ Τρικούπης, δὲν εἶχε παρατηρηθῆ τότε ἀκόμη, μεταβολὴ δὲ ὑπουργικὴ ἦτο ἀπλῶς μεταβολὴ προσώπων.

Τοιοιουτρόπως τὸ ὑπουργεῖον Ρούφου διεδέχετο τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη, εἰς τοῦτο δὲ πάλιν εὐθύς ἅμα τῷ καταρτισμῷ του ἐπήρχοντο βροχηδὸν αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαὶ, τῶν ὑπουργῶν διαφωνούντων καὶ ἀδυνατούντων νὰ ἐργασθῶσιν μετὰ τοῦ δεσποτικοῦ των προέδρου. (1) Ἀπομένων δ' ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς ὁ Ἐπαμ. Δεληγιώργης, ἐπετίθετο μὲ τὴν

(1) Τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἔκείνης μετὰ ζωηρότητος καὶ ἀκριβείας ζωγραφίζει ἐν τῇ πολυτίμῳ ἰδίῳ ὑπὸ ἐποψίν πληροφοριῶν Ἱστορίᾳ τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ ὁ κ. Ἐπαμ. Κυριακίδης. Καὶ ἀγωνίζεται μὲν καὶ οὗτος ν' ἀποδώσῃ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης εἰς αὐτὴν τὴν Πύλην ἧτις εἶχε διὰ τῶν καταπιέσεων τῆς ἐξερεθίσῃ τὰ πράγματα, φαίνεται ὅμως ὡς καὶ ἡμεῖς θὰ προσπαθῆσωμεν ν' ἀποδείξωμεν ὅτι καὶ ὁ Δεληγιώργης — τοῦ ὁποίου αἱ ἐπὶ τῶν ἐξωτικῶν ζητημάτων ἰδέαι ἦσαν ἄκρως παράτολμοι — δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς τοιαύτης ἐξεγέρσεως.

διακρίνουσαν αὐτὸν εἰλικρινῆ—ἀδιάφορον ἂν ἐπωφελῆ ἢ ἐπιβλαβῆ—θέρμην κατὰ τῶν κυβερνήσεων καὶ ὤξυνε ἐπὶ μᾶλλον τὰ πράγματα, οὕτως ὥστε ἡ θέσις καὶ τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν ἐν γένει πολιτικῶν καθίστατο δυσκολωτάτη.

Συγχρόνως ἢ ὑπὸ τοῦ βασιλέως προκληθεῖσα συνεννόησις τῶν τότε κομματάρχων Βούλγαρη, Δεληγιώργη καὶ Κουμουνδούρου ἐναυάγησε, καὶ μόλις κατωρθώθη νὰ ἐπέλθῃ συνεννόησις τις μεταξὺ τῶν Βούλγαρη καὶ Δεληγιώργη, οἷτινες ἐσχημάτισαν τὸ συμμαχικὸν ὄνομασθὲν ὑπουργεῖον.

Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο εὖρε διευθύνον τας τύχας τῆς Ἑλλάδος ἢ Κρητικῆ ἐπανάστασις.

Ὁ Δεληγιώργης διευθύνων τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν προσεπάθησε ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸ αἰφνιδίως ἀναφανέν ἐκεῖνο ζήτημα τὸν ἀρμόζοντα χαρακτήρα, καὶ κατευθύνθη πρὸς τὰς Δυνάμεις παριστῶν τὴν ὑπὲρ τῆς νήσου ἐπέμβασιν τῆς Ἑλλάδος ὡς φυσικὴν ἀπέρροισαν τῶν ὑπὲρ ὀμοθρήσκων καὶ ὁμογενῶν αἰσθημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ κυβέρνησις εἰσηγουμένου καὶ παροτρύνοντος τοῦ Δεληγιώργη, ἐσκέπτετο νὰ ἐπέλθῃ φανερά ἀρωγὸς τῆς ἐπαναστάσεως, μεθ' ὅλην τὴν φοβερὴν κατάστασιν εἰς ἣν εἶχε περιστῆ τὸ κράτος, ὅτε ἡ ἀνυπομόνωσ ἀναμενομένη ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας ἐνθάρρυνσις τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται προβληματικὴ. Ὁ Ναπολέων ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δι' ατεθειμένος ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐπιτηδεῖως δὲ ἄφηνε νὰ πιστευῆται ὅτι θὰ ἦτο ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ὅστις θὰ ἤρχετο τὴν τελευταίαν στιγμὴν νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα, εὐρέθη πρὸ τῆς ἀδιεξόδου τῶν γερμανικῶν ἀντιδράσεων. Καὶ μετὰ τοῦτο ὅμως αἱ φιλοπόλεμοι τάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως δὲν ἔπαυσαν. Ἐξηκολούθη ὁ Δεληγιώργης νὰ θεωρῆ πρόσφορον τὴν περίστασιν ἐκείνην καθ' ἣν τὸ ἡμισυ τῆς Εὐρώπης ἐφέρετο κατὰ τοῦ ἄλλου ἡμίσεως, καὶ ἡ Τουρκία

πλὴν τῶν αἰωνίων τῆς βασάνων τῆς δεινῆς τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ τῶν αὐλικῶν περιορισμῶν εἶχε καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρουμανίας.

Ὑπὸ τοιαύτην λοιπὸν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπηύθυνε πρὸς τὰς δυνάμεις διακοίνωσιν ἔντονον καὶ πειστικὴν εἰς τὴν ὁποίαν δεόντως παριστάνοντο τὰ δίκαια τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, συγχρόνως δὲ ἐπισήμως ἐδήλωσε ὅτι οὐδεμίαν ἐκ τοῦ νόμου ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ δυσχέρειαν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς πολίτας οἵτινες κατήρχοντο εἰς Κρήτην ἐπὶ τῷ σκοπῷ ν' ἀγωνισθῶσιν, οὐδὲ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐνέργειαν ἐράνων καὶ τὴν συλλογὴν καὶ ἀπόστολὴν πολεμοφοδίων. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις δὲν ἐφαίνετο ὡς ὑποκινήσασα τὸ ζήτημα καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ μετέπειτα γράψαντες περὶ αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ ἄρῳσιν ἀπ' αὐτῆς τὴν εὐθύνην, ἀκριδῆς ὅμως στάθμησις τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Δεληγιώργης δὲν ἦτο ἀμέτοχος τῆς ἐξεγέρσεως ἐκείνης, θεωρήσας καὶ δικαίως τὴν περίστασιν ὡς προφοροτάτην εἰς τοὺς σκοπούς του.

Ἄλλὰ τὰς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως παρεκκλούθουσι αἱ δυνάμεις καὶ ἐλάμβανον τὰ μέτρα των. Ὁ Ναπολέων φανερὰ διὰ τοῦ γάλλου προξένου Μουτιέ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἐνείκει νὰ θιχθῆ καὶ ἡ ἀκεραιότης τῆς Τουρκίας, ἀναλόγους δὲ ἰδέας ἐξέφραζον περὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων καὶ ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία, μόνον δὲ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσία ἐφαίνοντο ἔπως δῆποτε εὐνοϊκαὶ πρὸς τὸ ζήτημα. Ἐκ τῶν διαθέσεων τῶν δυνάμεων τούτων ἐμπνεόμενος ὁ Δεληγιώργης ἐνέτεινε τὰς ἐνεργείας του καὶ φρονῶν ὅτι ἔπρεπε τὸ ζήτημα νὰ γενικευθῆ—ἐνῶ ὀλίγον μετέπειτα ἔψεγε τὸν Τρικούπην ἀκολουθήσαντα σχεδὸν τὸ αὐτὸ πρόγραμμα—ἐσκέπετο νὰ ὑποκινήσῃ σύγχρονον ἐξέγερσιν τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας ὅπως ἐπέλθῃ ἀντιπερισπασμός.

Αἱ ἐπανηλειμμένοι ὅμως συζητήσεις τῶν μέτρων καὶ τῶν

σκέψεων αὐτῶν κατέτρωγον χρόνον καθ' ἓν τὸ δημόσιον φρόνημα μετεβάλλετο σπουδαίως. Ὁ λαὸς παρακολουθῶν ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἐν Κρήτῃ ἐκτυλισσόμενον αἱματηρὸν δράμα καθίστατο ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ μᾶλλον φιλοπόλεμος καὶ τὸ αἰσθημὰ του ἐξεδήλου δι' ἐπανειλημμένων διαδηλώσεων ἐν Ἀθήναις καὶ διὰ καταστάσεως ἢ ὁποῖα ὀλίγον διέφερε τῆς ἀναρχίας. Οἱ ἐν τῇ βουλῇ ὑπέρμαχοι τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως ἤρχισαν ν' ἀραιοῦνται ἐπαισθητῶς, τέλος δὲ τῇ 16 Δεκεμβρίου 1866, τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη Δεληγεώργη κατέλιπε τὴν ἀρχὴν ἐνῶ ὁ ἐξερθετισμὸς τῶν πνευμάτων εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον. Φυσικώτατον ἐπομένως ἦτο νὰ ὑποδεχθῇ καὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὑπὸ τῆς βουλῆς ὁ Κουμουνδούρος ὅστις εἶχε κηρύξει ὡς πρόγραμμά του τὴν ἐν πάσῃ θυσίᾳ ἐνεργητικὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος εἰς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα.

Ὁ Κουμουνδούρος κατήρτισεν εὐθύς τὸ ὑπουργεῖον του ἐκ τῶν θερμότερων φίλων του καὶ τῶν ἀκολουθούντων τὴν πολιτικὴν του, τὸ ὑπουργεῖον δὲ τῶν ἐξωτερικῶν ἀνέθηκεν εἰς τὸν Χαρ. Τρικούπην, πρώτην φοράν ἤδη ἀναλαμβάνοντα χαρτοφυλάκιον. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κουμουνδούρου, οἵτινες ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ νεαροῦ πολιτικοῦ διέβλεπον φοβερὸν ἀντίπαλον, ἐπέκριναν τότε τὴν πρόσληψιν ταύτην, ὡς ἀκατάλληλον τοῦλάχιστον διὰ τὰς περιστάσεις, ὁ Κουμουνδούρος ὅμως ὅστις ἐνωρὶς εἶχεν ἐκτιμῆσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ πρώην εἰς Λονδίνον ἀπεσταλμένου δὲν ἔδωκεν ἀκρόασιν εἰς τὰς δυσσεσκείας ταύτης, ὁ βασιλεὺς δὲ ἐνέκρινε τὴν πρόσληψιν ἐκτιμῶν τὸν νεαρὸν πολιτευτὴν. Τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον λάβει μέρος πλὴν τοῦ Κουμουνδούρου, τοῦ Τρικούπη καὶ οἱ Κεχαγιᾶς ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, Χριστόπουλος ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Βότσαρης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ Λομβάρδος ἐπὶ τῶν ναυτικῶν, οἱ δὲ δύο τελευταῖοι οὗτοι μετὰ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Κουμουνδούρου, εἶχον κη-

ρυχθῆ ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι εἰς τὰς σκέψεις ταύτας τὰς φιλοπολέμους δὲν ἐνεθάρρυνε τὴν Ἑλ. κυβέρνησιν, ἢ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους κατάστασις ἣτις ἦτο ὑπὸ ὅλας τὰς ἐπόψεις οἰκτρά, οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι αἱ Πανευρωπαϊκαὶ διαθέσεις εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ πολὺ βελτιωθῆ. Ἡ ἀνατίναξις τοῦ Ἀρκαδίου καὶ αἱ ἐπιταθεῖσαι ἰδίως κατὰ τὰ δυτικὰ διμερίσματα τουρκικαὶ ὠμότητες εἶχον ἐξεγείρῃ τὴν Εὐρώπην ὀλόκληρον ὑπὲρ τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνος, θὰ ἐπῆρχετο δὲ τότε αἰσιώτατον ἀληθῶς ἀποτέλεσμα ἂν νέα πολιτικὰ ἐν Εὐρώπῃ συμβάντα δὲν παρενέβαινον διὰ κακὴν τῆς Κρήτης τύχην.

Ἀντιζηλῖαι δηλαδὴ τῶν δυτικῶν δυνάμεων κατὰ τῆς θρυληθείσης Γαλλορωσικῆς συμμαχίας, κατέστησαν τὴν Ἀγγλίαν ἐναντίαν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀπέσχε δὲ αὕτη νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰ κατὰ τῆς Πύλης διαδήματα τῶν πέντε δυνάμεων· δὲν ἠρκέσθη ὅμως εἰς τοῦτο ἢ Ἀγγλία. Βεβαιωθείσα ὅτι ἡ Ἑλλάς οὐσιωδῶς ἐβοήθει τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα δι' ὀπλων καὶ ἐθελοντῶν, προέβη εἰς ἐντονωτάτας παραστάσεις καὶ ἤρχισε ν' ἀπειλῆ ὅτι πρακτικώτατα θὰ ἐλάμβανεν μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Εἰρήνης. Τοιουτοτρόπως ἐπανελήφθη ἅπαξ ἀκόμη εἰς βάρος τοῦ ἀτυχοῦς Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἢ κωμωδία καθ' ἣν ὁσάκις μία τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων κηρυχθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ πάραυτα εὐρίσκεται ἄλλη εἰς τοίμος πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἐκ τῆς εὐνοίας τῆς πιθανῶν ἀγαθῶν.

Τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον διετύπωσεν ὁ Κουμουन्दούρος προτοῦ ἀκόμη ἀνέλθει εἰς τὴν ἀρχήν, πρόγραμμα πολεμικῆς ἐνεργείας κατὰ τῆς Τουρκίας, ἤρχισε νὰ θέτῃ εὐθὺς εἰς ἐνέργειαν μόλις ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν. Ἀναθεὶς ὀλόκληρον τὴν διαχείρησιν τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων εἰς τὸν ἄξιον βοηθόν του Τρικούπην, ἐπεδόθη αὐτὸς μετὰ τῶν

δύω ἄλλων πολεμικῶν ὑπουργῶν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς χώρας διὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην ἐνέργειαν. (1)

Μεθ' ὅλην τὴν ἀπερίγραφτον οἰκονομικὴν καχεξίαν τρόπος ἐξευρέθη νὰ παραγγελθῶσιν εἰς τὴν Εὐρώπην ὄπλα (ἡ περίστασις αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καθ' ἣν ἐγένετο σοβαρὰ ἀπόπειρα πρὸς ἐξοπλισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἶναι δὲ ἀληθές ὅτι ἡ ἀπαρχὴ ἐκείνη ἀπέβη ὠφελιμωτάτη καὶ ἔθεσε τὰς πρώτας βάσεις τῆς προπαρασκευῆς τοῦ βασιλείου δι' ἐνδεχόμενον κίνδυνον) τῇ εἰσηγήσει δὲ τοῦ ἀειμνήστου Λομβάρδου ἐπεδόθη εἰς τὸν καταρτισμὸν μικροῦ ἀλλ' ἀξιωμαχοῦ στόλου.

Διὰ θυσιῶν καὶ στερήσεων ἠγοράσθησαν τὰ τρία καταδρομικά ἢ «Ἐνωσις» ἢ «Κρήτη» καὶ ἡ «Μπουμπουλίνα», παρηγγέλθησαν καὶ δύο θωρηκτὰ «Γεώργιος» καὶ «Ὀλγα». Ὁ καταρτισμὸς τοῦ μικροῦ στόλου ἀπήτησε μεγίστας δυσχερείας. Συντεταγμένη ναυτικὴ δύναμις κατωτέρα ἰδίως δὲν ὑπῆρχεν ἐτι, πρέπει δὲ ν' ἀναγνώσῃ τις τὰ γραφέντα τότε ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διὰ νὰ ἐννοήσῃ κατὰ πόσων δυσπερβλήτων δυσχερειῶν εἶχε νὰ πολεμήσῃ τὸ φιλοπόλεμον ὑπουργεῖον τοῦ Κουμουνδούρου. Εὐτυχῶς πατριωτικὸν δάνειον εἴκοσιν ἑκατομμυρίων φράγκων ἐπῆλθε καταλλήλως νὰ

(1) Πρόσωπον πολιτικὸν δυνάμενον νὰ κατέχῃ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ τῆς ἐνεργητικωτάτης του δράσεως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἀσφαλεστάτας ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων πληροφορίας ἀποδίδει πάσας τὰς ἐνεργείας τῆς τότε κυβερνήσεως ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐξωτερικὰ εἰς τὸν Κουμουνδούρον. Ἀργότερον ὁμοίως ὁ Τρικούπης ἐμόρφωσεν ἴδιον πρόγραμμα πολιτικῆς ὅσον ἀφορᾷ τὴν Κρήτην τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὸν πολιτικὸν του βίον, καὶ τὸ ὁποῖον θὰ περιλάβωμεν εἰς ἐπερχόμενον κεφάλαιον. Τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο κατεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπιτυχίστατον καὶ ἀληθῶς σωτήριον ὄχι μόνον διὰ τὴν Κρήτην ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐλληνικωτάτας ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν χώρας.

διευκολύνη τὰς προπαρασκευὰς ταύτας, ἀγορασθεισῶν εὐθὺς τῶν ὁμολογιῶν του ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτὰς τῆς Κυβερνήσεως εἶχον ἀναθέσει ὄχι πλεόν ἐλπίδας ἀλλὰ βεβαιότητα περὶ τῆς αἰσίας λύσεως τοῦ ζητήματος.

Συγχρόνως ὁ κατὰ Ξηρὰν στρατὸς ἀναδιωργανοῦτο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν Βότσαρη, τάγματα ἐθελοντῶν κατηρτίζοντο, καὶ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι ἐγίνοντο εἰς τὰ σύνορα ὅπως ἐξασφαλισθῆ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου εἰσβολῆς Τούρκων. Ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην δὲ προσερχομένων εἰς τὰς τάξεις ἀνδρῶν οἱ θέλοντες νὰ κατέλθωσιν εἰς Κρήτην καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀπελάμβανον πάσης εὐκολίας καὶ χρημάτων, καὶ πολεμοφοδίων, ἐνῶ τὸ ἐν Ἀθήναις κεντρικὸν κομητᾶτον τῶν Κρητῶν, διατελοῦν εἰς διαρκῆ πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ τὸν Τρικοῦπην συνεννόησιν, ἐνεθαρρύνετο ὑπὸ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν καὶ ἀνεζωπύρρου τὸ ἐν Κρήτῃ αἶσθημα πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀγῶνος. Ἐγίνοντο δὲ αἱ ἐνέργειαι τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδοῦρου τότε ὄχι μυστικαὶ καὶ κεκρυμμένοι ἀλλ' ἀπροκάλυπτοι σχεδὸν καὶ παρακάμπτουςαι μόνον τοὺς τύπους, τοὺς ἀπαιτούμενους πρὸς διατήρησιν εἰσέτι ἀπλῶς τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας σχέσεων μέχρι ἐντελοῦς προπαρασκευῆς τοῦ Κράτους.

Ὑπὸ τοιαύτην κυβερνητικὴν ἐνέργειαν εὐνόητον εἶναι ὅτι ὁ λαὸς διετέλει ἐν διαρκεῖ ἐνθουσιασμῷ καὶ ἐξάψει πᾶσα δὲ ἐκ Κρήτης εἰδησις εὐτυχῆς ἢ ἀτυχῆς ἤτο σπινθήρ ἀνάπτων νέαν πυρκαϊὰν αἰσθημάτων. Οἱ ἰδιωτικοὶ ἔρανοι ἐπήρχοντο ἀλλεπάλληλοι, εἰς δὲ τὰ γυναικόπαιδα τὰ φεύγοντα τὴν σφαγὴν καὶ τὴν ἀτίμωσιν καὶ ζητοῦντα ἐν Ἑλλάδι ἄσυχρον, παρείχετο πᾶσα ἀδελφικὴ καὶ πρόθυμος βοήθεια.

«Εἶναι περιέργον — ἔγραφεν ὁ ἀνταποκριτῆς τοῦ Λονδίνου Χρόνου — πῶς οἱ Ἕλληνες κατορθώνουσιν νὰ συνε-

νοῶνται τόσον ταχέως περὶ τῶν ἐθνικῶν των πραγμάτων. Ἦδη κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης εἰσφοραὶ καταβάλλονται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ὑποδούλους Ἑλλήνας, φαντάζεται δέ τις πόση προσοχὴ καταβάλλεται διὰ νὰ σταλῇ ἀπὸ τὸν ὑπόδουλον καὶ περίτρομον ραγιαῖν τῆς Μακεδονίας ἢ χρυσοῦ του εἰσφορὰ διὰ τῆς ὁποίας θ' ἀγορασθῇ πυρίτις καὶ σφαῖραι προωρισμέναι διὰ τὰ τουρκικὰ σώματα. Ἄς μὴ φαντασθῇ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰς Ἑλλήν διατηρούμενος ἀτάραχος ἐν μέσῳ τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῆς τῆς Κρήτης. Καὶ αὐτοὶ οἱ συντηρητικώτεροι καὶ οἱ ἐπιτηδευόμενοι τὸν σωφρονέστερον, ματαιῶς ἐπιζητοῦν νὰ καλύψουν τὸ πολεμικὸν μένος τὸν διαπνέον τὰ στήθη των. Ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπης διπλωμάτης διακεκριμένος καὶ παλαιὸς τοῦ Λονδίνου φίλος, διεξάγει τὴν ἐργασίαν τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν μετὰ θαυμασίας δεξιότητος. Καίτοι ψυχρότερος τῶν συναδέλφων του καὶ ὀλιγώτερον ἐκείνων παράφορος, εἶναι οὐχ ἥττον Ἑλλήν καὶ βαθύτατα πεπεισμένος ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἐδαφικῆς αὐξήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὴν ὁποίαν τίποτε δὲν δύναται νὰ ἀναβάλῃ. Ἐχων νὰ παλαίῃ πρὸς τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων οὐδόλως ἀποβάλλει τὴν Ἑλληνικὴν του πόλμην καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ δημιουργήματός του, ἡ γλῶσσα δὲ τῶν ἐγγράφων του προφανῶς ἰσχυρὰ καὶ ἔντονος, προκειμένου περὶ τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ἀγῶνος της, οὐχὶ ἅπαξ κατέπληξε τοὺς πρέσβεις καὶ τὰς κυβερνήσεις των.»

Ἡ ἀνταπόκρισις αὐτῆ τοῦ παγκοσμίου φύλλου εἰσάγει ἡμᾶς εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν δυσχερῆ ἐκείνην ἐποχὴν. Λέγεται ὅτι ὁ Κουμουνδοῦρος μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐγγράφων τῶν διαμοιφθέντων ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῆς Ἑπτανήσου εἶπε περὶ τοῦ Τρικούπη

— Ὁ κ. Τρικούπης θὰ γίνῃ μέγας πολιτικός.

Τὴν βαθεῖαν τοῦ αὐτῆν ἐκτίμησιν ἐξεδήλωσε παραλαβὼν τὸν Τρικοῦπην εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν εἰς οὕτω δυσχερεῖ καὶ ἀνωμάλῳ καταστάσει. Καὶ ὁ Τρικοῦπης ἐδικαίωσε τὴν ὑπόληψιν τοῦ προέδρου τοῦ.

Ὑποβοηθῶν τὰς ἐνεργείας τοῦ ὑπουργείου εἰς τὸ ὅποιον ἀνῆκεν ὁ Τρικοῦπης ἀπεφάσισε σαφῶς καὶ ὠρισμένως νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπηύθυνεν τὴν ἐξῆς διακοίνωσιν διὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν πρεσβειῶν.

Ἀθῆναι 22 Μαΐου 1867.

Κύριε Πρεσβευτὰ

Ὅτε ὁ Στρατάρχης Ὁμέρ Πασῆς διωρίσθη ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Κρήτῃ τουρκικοῦ στρατοῦ ἔσπευσα νὰ φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν τὰς πληροφορίας, ἃς εἶχον λάβει, καθ' ἃς ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις, μὴ ἐλπίζουσα πλέον νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν ὄπλων, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ μετέλθῃ μέσῃ ἡττον ἐπιβλαβῇ πρὸς αὐτὴν καὶ μᾶλλον ἀποτελεσματικὰ κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς, ἀλλ' ἀποκρουόμενα ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ πολέμου μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν.

Εἶχομεν πληροφορηθῆ ὅτι τὸ σύστημα, ὅπερ ὁ Σερδάρ Ἐκρέμ ἐμελλε νὰ παραδεχθῆ ἦν τὸ τῆς δηώσεως μὲν τῆς χώρας, ὅπως καταβάλλῃ τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῆς ἀπορίας καὶ τοῦ λιμοῦ, τὸ τῆς σφαγῆς δὲ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν ὅπως δὲ τοῦ μέσου τούτου καταπονήσῃ ἐκείνους βῆσαι τουρκικαὶ λόγχοι δὲν ἴσχυσαν νὰ καθυποτάξωσιν. Ἀληθῶς εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τοῦ Σερδάρ Ἐκρέμ ἐν Κρήτῃ, κατέστη βέβαιον ὅτι τὰς ὠμότητας καὶ θηριωδίας, τὰς μέχρι τοῦδε διαπραχθείσας, ὑπερέβη ἡ ἄρτι ἀρξαμένη συστηματικὴ ἐνέργεια. Ἀνεκοίνωσα ὑμῖν ἀκριβῶς τὰς πληροφορίας μου, ὑμεῖς δὲ ἐλαλήσατε περὶ αὐτῶν τῷ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργῷ τοῦ αὐτοκράτορος ὅστις συνεκινήθη ἐξ αὐτῶν.

Σήμερον περιήλθεν ὑμῖν ἐπίσημόν τι ἔγγραφον ἀπευθυν-
θὲν παρὰ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Κρήτης πρὸς
τοὺς ἐν Χανίοις προξένους. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐπιβεβαίω-
πάνθ' ὅσα ἔγραψα ὑμῖν καὶ παρέχει θλιδεράν εἰκόνα τῆς κα-
ταστάσεως τῆς νήσου.

Ἐν τοιαύτῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει ἢ Ἑλλάς δὲν
δύναται νὰ διαμένῃ σιωπηλῆ. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει τὸ δι-
καίωμα ν' ἀπαιτήσῃ ἵνα ἡ Κυβέρνησις του ποιήσῃται ἐκκλη-
σιον ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ὅπως μὴ ἐπιτρέψῃ
τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀτιμώρητον διάπραξιν ἐγκλημά-
των ἀτιμαζόντων τὴν ἀνθρωπότητα.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγχωρηθῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ
λησμονήσῃ ἐν τοιοῦτῳ καιρῷ ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης με-
τέσχον τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ ἐθυσίασαν οὐχὶ ὀλιγώ-
τερα τῶν κατοίκων τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Οἱ Ἕλληνες
τῆς Κρήτης ἐξεδήλωσαν ἀρτίως, τρανῶς καὶ αὐτομάτως, τὴν
θέλησιν των ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.
Ἡ διακήρυξις αὕτη τῶν Κρητῶν προστίθῃσι νέον τίτλον εἰς
τοὺς ὅσους κέκτηται ἤδη τὸ Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ
τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, ἵνα συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου
ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης.

Ἀφοῦ ἀναγνώσητε εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἑξωτερικῶν ὑπουρ-
γὸν τὴν παρὰ τῆς προσωρινῆς τῆς Κρήτης κυβερνήσεως ἀ-
πευθυνθεῖσαν διακοίνωσιν πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους,
εὐαρεστήθητε νὰ παρακαλέσητε τὴν Α. Ἐξ. νὰ σᾶς πληρο-
φορήσῃ τίνα εἰσὶ τὰ μέτρα ἅπερ αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθή-
κην τοῦ 1851 δυνάμεις προτίθενται νὰ λάβωσιν, ὅπως θέ-
σωσι τέρμα εἰς κατάστασιν πραγμάτων, ἣν βεβαίως δὲν προ-
έδλεπον, ὅτι ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην ἐκείνην.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως ἐν δυσχερεῖ θέσει διακειμένη
ἐδυνήθη μὴ ἀπολείπομένη τῶν καθηκόντων αὐτῆς πρὸς τοὺς
ἀδελφοὺς Κρητας μὴ παραιτουμένη τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ θέ-

σεως αὐτῆς, νὰ μὴ διαταράξη τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Αἱ δυνάμεις δὲν θὰ ἐπιτρέψωσιν, ὅπως ἡ Τουρκία ἐπωφεληθῆ τῆς εἰρήνης ταύτης ἴν' ἀποπειραθῆ νὰ καταπνίξη διὰ τῆς ἐρημώσεως τοῦ ἐμπρησμοῦ, τῆς ἱεροουλίας καὶ τοῦ φόνου, τοὺς ἀγῶνας εὐγενοῦς Λαοῦ, ἐπιθυμοῦντος ν' ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του διὰ πολέμου αἰμοσταγοῦς, καὶ ἐνώση τὴν τύχην του μετὰ τῆς τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Ἡ διακοίνωσις αὕτη ἀπευθυνθεῖσα καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Ἀγγλία ἐθεωρεῖτο μᾶλλον εὖνους πλέον πρὸς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα, καὶ τῶν ἐφημερίδων τῆς ἡ γλῶσσα εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ μεταβάλλεται, ἐπρόκειτο νὰ δώσῃ ὀριστικὴν λύσιν εἰς τὸ ζήτημα. Διὰ τῶν ἀπαντήσεών του πρὸς τὰς δυνάμεις ὁ Τρικούπης ἐσκόπει νὰ προλάβῃ ἐνδεχομένην ἐλάττωσιν ἐκ μέρους τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς ἄλλως τε συμβαίνει συνήθως, ἐζήτει δὲ τὴν Ἠπειρον τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Κρήτην διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἔστω καὶ μόνην τὴν ἤδη ἀγωνιζομένην Κρήτην.

Εἶχε δὲ καὶ ἄλλον λόγον ἢ αἰτησις αὕτη — ἡ θεωρηθεῖσα ὡς ὑπερβολικὴ — τοῦ Τρικούπη. Ἐπρόκειτο δι' αὐτῆς νὰ παρασταθῆ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἅπαξ ἐξοπλισθὲν καὶ προετοιμασθὲν διὰ νὰ ζητήσῃ τὰ δικαιώματά του, ἦτο ἰκανὸν ἤδη, μόνον ἀπὸ τοῦ ἀπείρου του ἐνθουσιασμοῦ ὠθούμενον νὰ ποιήσῃται σύγχρονον ἐνέργειαν εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὰς μεθορίους Ἠπειρον καὶ Θεσσαλίαν. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν λύσιν ἢ κυβέρνησις ἐθεώρει προσωρινὴν ἀφίνουσα νὰ ὑποτεθῆ ὅτι θᾶπτον ἢ βράδουον αἱ ἀπαιτήσεις τῶν Ἑλλήνων θὰ κατενοοῦντο καὶ διὰ τὰ ἄλλα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπέδουλα μέρη.

Δυστυχῶς γεγονότα σπουδαιώτατα ἐπελθόντα εἰς μεταξὺ

συνετέλεσαν ὥστε ἡ πολιτικὴ ἐκείνη καὶ ἡ ἐν γένει στάσις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως οὐδὲν ν' ἀποφέρῃ ἀποτέλεσμα. Ἰδίως ἡ ὀχρακτῆριστος πολιτικὴ τῆς Γαλλίας ἐμπνεομένης ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων τῆς συμφερόντων πρὸ πάντων καὶ ἐκ τῶν φόβων τοὺς ὁποίους τῇ ἐπροξένει ἡ ἀπερχομένη ἐκ Γερμανίας θύελλα παρενέπεσεν ἐκ νέου καὶ τῆς Ἑλλάδος αἱ χεῖρες ἐκ νέου ἐδέθησαν.

Ἡ διακοίνωσις τοῦ Τρικούπη ἐξήγειρε θύελλαν ἐν τῇ Ἑλ. Βδουλῇ. Ὁ ἀντιπολιτευόμενος Ἐπ. Δεληγεώργης διὰ λόγου πρωτοφανοῦς ἐπιθετικότητες ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὴν ἐγκύκλιον ἐκείνην ὡς αὐτόχρημα προδοτικὴν δὲν ἐδίστασε δὲ καὶ εἰς αὐτὴν καὶ μόνην ν' ἀποδώσῃ τὸ ναυάγιον τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος. Ἐψέξεν ὁ Δεληγεώργης τὰς ὑπερβολικὰς ἀξιώσεις τῆς Ἑλ. κυβερνήσεως μολοντί δὲ ὁ Τρικούπης ἐξέθηκεν ἐξ ὀλοκλήρου τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἐλπίδας του καὶ ἀπέδωκεν τὴν ἀποτυχίαν εἰς τὴν παλιμβουλίαν τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς. ἐν τούτοις ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκμεταλλευομένη τὴν κοινὴν δυσθυμίαν διέθεσεν τὰ πνεύματα κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου, καθ' ἧς ἐπῆλθεν ἐπιθετικώτατος ὅτε Δεληγεώργης καὶ ἡ λοιπὴ ἀντιπολίτευσις.

Εἶχεν ὡς εἶπομεν ἡ ἀποτυχία τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος λόγους ἐντελῶς ἐξωτερικούς, καὶ οἱ προσπαθοῦντες ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Κουμουνοῦρου καὶ τοῦ Τρικούπη τὸ ἀτύχημα τῆς Κρήτης, ἂν μὴ ἐνεπνέοντο ὑπὸ κακῶν ἀντιπολιτευτικῶν τάσεων ἡπατῶντο καταφῶρως.

Εἰς τὴν μεταβολὴν δὲ τῶν διαθέσεων αὐτῶν τῶν δυνάμεων εἶχε δώσει λαβὴν καὶ ἕτερον γεγονός εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Τρικούπης ἀπέδειξεν ὀλόκληρον τὸ ἀνδρικὸν θάρρος του ἐν τῇ πολιτικῇ. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐπιζήτητος γαμβρὸς ἐφ' ὅσον δὲν εἶχεν ὀριστικῶς ἐκδηλώσει κάμμίαν προτίμησιν ὑπὲρ τῶν προτεινομένων αὐτῷ νυμφῶν, ἀπέκλινε τέλος ὑπὲρ τῆς

Μ. Δουκίσσης Ὀλγας, ἐλπίζων εἰς τὴν κραταιὰν τῆς Ρωσσίας ὑποστήριξιν. Εὐθύς ὅμως μετὰ τὴν ἐπίσημον ἀναγγελίαν τοῦ γάμου τούτου αἱ διαθέσεις τῆς Ἀγγλίας μετεβλήθησαν τελείως, καὶ ἡ στάσις τῆς ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος κατέστη ἐχθρική.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου δὲν εὐηρέστησεν ὁ γάμος ἐκεῖνος. Εἰς συνεδριάσιν του γενομένην εὐθύς μετὰ τὴν ἀγγελίαν τῆς μνηστείας ὁ Τρικούπης χαρακτηρίσας τὸ πρᾶγμα ὡς περιφρόνησιν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐπρότεινε νὰ παραιτηθῇ τοῦτο σύσσωμον. Καὶ τότε μὲν δὲν παρητήθη τὸ ὑπουργεῖον ἔλαβεν ὅμως τοιαύτην στάσιν ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως ὥστε οὗτος ὑπέικων καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν δυνάμεων προέδῃ εἰς τὴν παῦσιν τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου καίτοι ἀπολαύοντος τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ ἑλλ. λαοῦ. Ἰδίως δι' ἐκεῖνο τὸ ὅποσον ὤξυνε τὰ πράγματα ἦτο ἡ ἀνδρική τοῦ Τρικούπη στάσις, ἀπέναντι τοῦ στέμματος ἕνεκα τῆς ὁποίας μετὰ ταῦτα τόσον κατεδιώχθη ἐμμέσως ὁ Τρικούπης ὑπὸ τοῦ ἐπελθόντος Βούλγαρον.

Ἦτο δὲ πρωτοφανὴς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ παῦσις ὑπουργείου τόσον ἰσχυροῦ κοινοβουλευτικῶς καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν συνείδησιν, οὐδὲν κακὸν ἢ ἀτυχὲς πράξοντος, τὸναντίον δὲ κατορθώσαντος νὰ διατηρήσῃ ἐν ἐξεγέρσει τὸ δημόσιον τῆς Εὐρώπης φρόνημα καὶ συγχρόνως προπαρασκευάσαν ἀξιόμαχον στρατὸν καὶ στόλον. Ἰδίως δὲ ἀδικοιολόγητος ἡ παῦσις διὰ τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα τὸ ὑπουργεῖον ἐκεῖνο ἐκέκτητο. Διότι πλὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ Κουμουνδούρου, ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπης μετὰ πρωτοφανοῦς δεξιότητος διεχειρίσθη τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρῶτην δὲ φοράν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ἀπεδόθη ἡ ἀξιοπρέπεια ἣτις τῷ ἤρμοζε. Καὶ οἱ ὑπουργοὶ δὲ τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς

καὶ ἐνθέρμου ζήλου, διωργάνωσαν στρατὸν καὶ στόλον ἀνάλογον ὅπως δὴποτε πρὸς τὴν περίστασιν. Τὰς ὑπηρεσίας ἐν γένει ταύτας εἶχεν ἀναγνωρίσῃ ὁ λαὸς ὅστις ἦτο κεκηρυγμένος ὑπὲρ τοῦ ὑπουργείου καὶ ἡ Βουλὴ ἣτις δι' ἑκατὸν εἰκοσι ψήφων ὑπεστήριξεν αὐτὸ ἐνῶ μόλις ὀγδοήκοντα ἢ σχεδὸν τόσους ἠρίθμουν ὁπαδοὺς αἱ διάφοροι τῆς ἐποχῆς ἀντιπολιτεύσεις.

Ἐν τούτοις τὸ διάδημα τοῦ βασιλέως φαίνεται ὅτι διηθύνετο μᾶλλον κατὰ τῶν ὑπουργῶν Λομβάρδου καὶ Γρίβα, οὐχὶ δὲ κατὰ τοῦ Τρικούπη ὅστις ὅμως ὑπῆρξεν ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς στάσεως αὐτῆς τοῦ ὑπουργείου. Ἐξάγεται δὲ τοῦτο ἰδίως ἐκ τῆς ἀργότερον ἀποφάσεως τοῦ Βασιλέως νὰ ἔλθῃ εἰς συνδιαλλαγὴν πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ προσληφθῶσιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον οἱ Λομβάρδος καὶ Γρίβας νὰ γίνῃ δὲ δεκτὸς ὁ Τρικούπης ἂν θέλῃ. Καὶ ἴσως θὰ ἐκάμπτετο εἰς τὴν βασιλικὴν ἐκείνην πρόσκλησιν ὁ Κουμουνδοῦρος ἂν δὲν ἐπενέβαινε καὶ αὐθις ὁ Τρικούπης ὅστις ἐντονώτατα ὑπέμνησεν εἰς αὐτὸν τὴν γενομένην προσβολὴν καὶ τῷ ὑπεδείκνυε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ ν' ἀπομείνῃ ἐλεύθερος ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει. Καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος πείσθεις εἰς τὸ ὀρθὸν τῶν παρατηρήσεων τοῦ Τρικούπη ἀπέρριψε τὰς προτάσεις τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπετελέσθη οὕτω ἡ κοινοβουλευτικὴ ἐκείνη περίοδος καθ' ἣν οἱ πρῶην ὑπουργοὶ ἀπήρτισαν τὴν ἐπ' ὀλίγον διατηρηθεῖσαν ἀντιπολίτευσιν κατὰ τοῦ Στέμματος ἧς τελευταία ἀπήχησις ἦσαν τὰ δύο πολιτικὰ ἄρθρα τοῦ Τρικούπη ἐν τοῖς «Καιροῖς» δημοσιευθέντα ἔτη τινα ἀργότερα.

Ὁ προσκληθεὶς νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον Δημ. Βούλγαρης ἐνεκαίνισεν ἀρχὴν τοῦ ἀκροτάτου πράγματι δεσποτισμοῦ. Αἱ πρῶται ἐνεργηθεῖσαι ἐκλογαὶ ἦσαν τῷ ὄντι παρωδία ἐκλογῶν. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, οἱ ἐκφράσαντες ἐλευθερωτῆρας πῶς ἰδέας κατεδιώχθησαν ἀμειλίκτως. Ὁ Κουμουνδοῦ

ρος καταδιωκόμενος εἰς τὴν Οἴτυλον, ἀπεκλείσθη ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς ἐκλείσθη εἰς πῦργον τινὰ τῆς Ζαρνάνης ἔπου ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ἀθωωθείς εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἐφετείου. Ὁ δὲ Τρικούπης ἐκλογικῶς ἀδυνατώτερος, ἰσχυρώτατος ὅμως καὶ ἐπιφοβώτατος ὡς ἀντίπαλος, ἀπεκλείσθη καὶ αὐτὸς διὰ μυρίων ποταπῶν ἐπεμβάσεων ἐν Μεσολογγίῳ ταῦτα μέσα μετεχειρίσθη τότε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τὸ πρωτοφανοῦς δεσποτισμοῦ καὶ ἀγριότητος ὑπουργεῖον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ νὰ ἐξαντλήσῃ τελείως τοὺς ἀντιπάλους του καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεώς των ἐφ' ὅσον πλειότερον καιρὸν ἠδύνατο.

Καὶ διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν ἐκβασίν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κουμουندούρου καὶ τοῦ Τρικούπη, ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν μόνον ἔτι ἐνῶ ὀλίγον πρότερον μεθ' ὅλας τὰς προπαρασκευὰς τὰς πολεμικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργείου, ἡ Τουρκία ὄχι μόνον δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς τολμηρὰ διαβήματα, ἀλλὰ καὶ ἐπροφυλάσσετο ὀπισθεν τῶν προστατευουσῶν αὐτὴν δυνάμεων ἤδη εἶχεν ἐγείρει θρασεῖαν κεφαλὴν καὶ ὁ ναύαρχός της Χοβερτ ἠπειλεῖ αὐτὴν τὴν Σῦρον δι' ἀποκλεισμοῦ. Καὶ τοῦτο διότι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως καταρρίψασα τὸ ἐξωτερικὸν γόητρον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς ὑποθέσεσιν, εἶχε δημιουργήσῃ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κατάστασιν ἣτις πόρρω ἀπέτρεχε τοῦ νὰ ἐμπνεύσῃ σεβασμὸν καὶ φόβον. Τούναντίον δὲ προφανῶς ἐξασθενοῦσα ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ τὸ ἔθνος καὶ καταβάλλουσα αὐτὸ διὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου δεσποτισμοῦ τῆς ἐδίδεν εὐκαιρίαν εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ παρασκευάζηται καὶ νὰ ἐπωφελεῖται τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας.

Διεπράχθη δὲ καὶ ἕτερον οἰκτρὸν σφάλμα ὀλίγον ἀργώτερα. Κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος προκληθείσης συνεννοήσεως μεταξύ ὄλων τῶν κομματάρχων

τῶν τότε ἐπιφανῶν, μόνον ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπέμεινεν ἐκτὸς τοῦ συμβουλίου τούτου τόση ἦτο ἢ κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς του μῆνις τῶν ἰσχυόντων.

Οὕτω οἰκτρῶς ἀπέληξεν ὁ Κρητικὸς ἀγῶν καὶ ἡ Κρήτη καταβλήθεισα ὑπέκυψεν καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν ἐπαχθῆ ζυγόν. Ἀργότερον καὶ σήμερον ἤδη ὅτε τὰ πράγματα σταθμίζονται καλλίτερα, ἦς εἰργασθησαν ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Τρικούπης καὶ τὰ αἷτια ἐφ' ὧν ἡ ἐνέργεια ἐκείνη προσέκοψε.

Θ' ἀργήσῃ πολὺ ἀκόμη ν' ἀποδίδῃ ὁ προσήκων χαρακτηρισμὸς τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Οἱ τότε πολιτικοὶ καὶ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι οἱ λυσιδῶς ἐπιτεθέντες καὶ ἀποδώσαντες τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν ἀδεξίαν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως καὶ οἱ ὁμοφρονούντες αὐτῆς καὶ ἐπιδοκιμάσαντες τὰ διαβήματά της, τὴν ἐν γένει πολιτικὴν τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἀπέδωκαν εἰς εἰσηγήσεις ξένας τοῦ Κουμουνδοῦρου καὶ τῆς Ἀγγλικῆς ἐν Ἀθήναις πρεσβείας. Δὲν ἠνόουν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ πολιτευόμενοι νὰ ἀποδώσωσι τὰ διαβήματα τοῦ τοῦ Τρικούπη εἰς ἰδίαν αὐτοῦ ἔμπνευσιν, καὶ σκοτίμως ἀπεμάκρυναν ἀπ' αὐτῶν τὸν ἀληθῆ των σκοπὸν καὶ τὰ ἀληθινὰ αἷτια, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ παραπλανήσωσι τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ κατασυντρίψωσι τὸν μόλις εἰσερχόμενον — ὑπὸ ἀρίστους ὅμως οἰωνοὺς — εἰς τὴν πολιτικὴν Χαρίλαον Τρικούπην.

Ἡ ἀμερόληπτος καὶ ἀδέκαστος ἱστορία ἣτις καθῆκον ἔχει νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὰ γεγονότα καὶ εἰς τὰς σκέψεις ὅπου ἀδυνατοῦσι νὰ ἐγκύψωσιν ὁ πολὺς λαὸς καὶ οἱ τετυφλωμένοι ἐκ προσωπικῶν παθῶν, θ' ἀποδώσῃ ἀμέριστον τὸ δίκαιον εἰς τὸν Τρικούπην. Διότι ἀληθῶς δεξιὰ καὶ μεγαλεπήβολος ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη καὶ συγχρόνως ἀνδρική πλέον ἢ ὅσον

ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῆ ἐκ τῶν περιστάσεων. Διότι ἐνεπνέετο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς νὰ ἐπιτύχη καὶ διπλωματικῶς ὅτι θὰ ἦτο δυσκολώτατον νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς βίας. καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτυχῶς εἶχε καλλιεργήσῃ τὸ δημόσιον φρόνημα ἐν Εὐρώπῃ εἶχε δὲ κατορθώσῃ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῶν ξένων δυνάμεων νὰ φαίνωνται εὐνοϊκοὶ πρὸς τὸ ζήτημα (1). Μεγαλεπήβολος δὲ διότι κατ' αὐτὴν πρώτην ἐφηρμόσθη ἢ ἢ ἀρχὴ τοῦ Τρικοῦπῃ καθ' ἣν αἱ βλέψεις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔπρεπε νὰ περιορίζωνται μόνον εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς Κρήτης ἢ τῆς Ἡπείρου ἢ τῆς Θεσσαλίας, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐπεκτείνεται ἐπὶ πάσης δεδουλομένης Ἑλληνικῆς γῆς, οὐδὲ ν' ἀποδεικνύεται ἢ Ἑλλάς ἐκείνη μικρὰ μόνον ν' ἀπαιτήσῃ καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ θορυβίου καὶ ταραχῶν διὰ νὰ κερδήσῃ ἐξ αὐτῶν ὅπως ὁ λύκος ἐκ τῆς ἀνεμοζάλης, ἀλλ' ὅτι ἦτο ἰκανὴ καὶ αὐτὴ μόνη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς βλέψεις τῆς ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν ὑπὸ τὸν Τοῦρκον χωρῶν καὶ νὰ δημιουργήσῃ ζητήματα καὶ ἀντιπερισπασμὸν ἐκεῖ ὅπου ἐθεωρεῖτο καθεύδουσα ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Συγχρόνως δὲ ἡ πολιτικὴ του ὑπῆρξε καὶ ἀνδρική ἐφ' ἧσον ἐπέτρεπεν ἢ τότε κατάστασις τῆς Ἑλλάδος καὶ πλείοτερον ἔτι. Ἄν λήφθῃ ὑπ' ὄψει ἢ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη ἢ πρὸς τὰς δυνάμεις διακοίνωσις τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1867 καὶ ἢ αὐστηρὰ στάσις τῆς Κυβερνήσεως ἀπέσπασεν τὰς Πύλας, ἰδιαίτερος δὲ τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Τρικοῦπῃ, θὰ κατανοηθῆ ὅτι τίποτε πλείοτερον δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ κράτος μικρὸν καὶ ἀνέτοιμον κατὰ τὴν δυσφερῆ καὶ ἐπικίνδυνον ἐκείνην ἐποχὴν.

Καὶ ὅμως ἢ πολιτικὴ αὕτη ἐπεκρίθη λυσοσδῶς. Ὁ Δελογεώργης ὅπως ἐζήτηι ἀφορμὴν νὰ ἐπικρίνῃ τὸ ἔργον τῆς κυβερνήσεως, ἀγόμενος ὅμως καὶ ἀπὸ χρηστῆς συνειδήσεως

(1) La question Orientale. par, Paul Heré Paris 1870.

καὶ ἀδυνατῶν νὰ παραδωχθῆ τὴν εὐρύτητα τῶν βλέψεων τοῦ Τρικούπη εἰς οὕτω συγκεκριμένον καὶ ὠρισμένον ζήτημα ὡς τὸ Κρητικόν, ἐξήγειρε τὴν δημοσίαν γνώμην κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπέδωκεν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν ἀδεξιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ διευθύνοντος τὰς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Κατηγορήθη ὁ Τρικούπης ὅτι ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν φιλαγγλικῶν του αἰσθημάτων, τῶν ὁποίων τὴν ἐκδήλωσιν εἶχε κάμει πρὸ πολλοῦ ὡς εἶδομεν ἔν τε τῇ ἔθνοσυνελεύσει καὶ τῇ Βουλῇ, εἶχε θυσιάσῃ τὸ Κρητικόν ζήτημα ἀκριδῶς καθ' ἣν στιγμὴν τοῦτο ἐπλησίαζεν εἰς τὴν λύσιν του, αἱ ἀρχαὶ δὲ αὗται διαδιδόμεναι καὶ ἀκούμεναι ἐντὸς τῆς βουλῆς διέθετων δυσμενῶς τὴν κοινὴν γνώμην. Ἐπιτροπαὶ Κρητικαὶ διεμαρτύροντο κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου ἐξημμένος δὲ τις πατριώτης ἐπυροδόγησε τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ θὰ τὸν ἐφόνευε ἂν μὴ τυχαία κινήσις τούτου τὸν ἔσωζε. Ὁ δράστης συλληφθεὶς ἀπελύθη πάραυτα κατ' αἰτησιν τοῦ Κουμουνδοῦρου τοῦτο δὲ κάπως καθουόχασε τὴν ἐξεγερθεῖσαν κοινὴν γνώμην.

Σήμερον ὅτε τριάκοντα ὅλα ἔτη παρῆλθον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ μεγαλοφυῆς πολιτικός ἀνήκει πλέον εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας, σήμερον πρέπει ν' ἀποδοθῆ τὸ δίκαιον εἰς τὸ ἔργον του. Τὸ Κρητικόν ζήτημα τὸ ὅποιον εἰς τόσον εὐάρεστον σημεῖον εἶχε φέρει ὁ Κουμουνδοῦρος διὰ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ Κράτους εἰς ἀπαίτησιν τῶν δικαιωμάτων του καὶ ὁ Τρικούπης διὰ τῆς εὐφυοῦς πολιτικῆς του ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς ἐν Εὐρώπῃ παρασκευῆς τῆς κοινῆς γνώμης, ἐναυάγησεν ἐξ ἀνωτέρων λόγων. Αἱ ἐνδιαφερόμεναι διὰ τὴν ἀνατολὴν δυνάμεις ἐπεθύμουν ἐκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν θρόνον τῆς Βασιλείσης τῆς Ἑλλάδος, πλατωνικὰς βεβαίως ἐκ τούτου ἀπεκδεχόμεναι ὠφελείας καὶ τὸ ζήτημα εἶχον ἀναγὰγῃ εἰς σπουδαιότητα προσωπικῆς φιλοτιμίας. Ἦρκεσε

λοιπὸν ἢ σπουδὴ μεθ' ἧς προετιμήθη ἡ Ρωσσίς Μ. Δούκισσα Ὀλγα νὰ διαλύσῃ τὰ ὄνειρα τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ νὰ μεταστρέψῃ τὰς διαθέσεις αὐτῶν, ἐνῶ δυστυχῶς δὲν ἔφερεν ὡς ἀντισηκῶμα τὴν ἐνεργὸν καὶ ἀποτελεσματικὴν δρᾶσιν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσσίας ἣτις ἀπέμεινε ἢ κατὰ τὸ σὺνθηθεὶς ψιλὴ προστάτις τῆς Ὀρθοδοξίας. Μετὰ ἕξ μῆνας ἢ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος ἀνοδοῦς τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας θὰ εὔρισκε πλέον τὰ πράγματα τετελεσμένα καὶ τὴν νῆσον προσηρτημένην ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οὕτω ἐσκέπτετο καὶ ὁ Τρικούπης ὅταν ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς μνηστείας προέτρεπε τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον νὰ παραιτηθῇ σύσσωμον, οὕτω δὲ ἔβλεπε τὰ πράγματα καὶ ἡ Ἄγγλία ἣτις εὐθύς μεταστραφεῖσα ἔδειξε παγεράν ἀδιαφορίαν ἐκεῖ ὅπου ἐνησμενίζετο ν' ἀποδεικνύῃ τὸ ἐνδιαφέρον της.

Συμπληρωματικῶς δὲ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐπῆλθεν καὶ ἡ νέα φάσις τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων καὶ ἡ ἐπιδεινωσις τῶν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας σχέσεων καὶ ἡ ἐπὶ τῶν πραγμάτων μεταστροφή τῶν διαθέσεων τοῦ Ναπολέοντος. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο πρὸ τῆς συρροῆς τῶν περιστάσεων αὐτῶν τῶν ἀντιθέτων καὶ ἡ εὐστοχωτάτη τῆς κυβερνήσεως ἐνέργεια νὰ ναυαγήσῃ καὶ ἡ Κρήτη νὰ καταδικασθῇ καὶ εὐθύς εἰς τὸν ζυγὸν ὑπὸ τὸν ὅποιον ἔστενε. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ναπολέοντος θὰ ἔστεργε νὰ πρωτοστατήσῃ ὡς πρὶν ἐπὶ κοινῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐνεργείας ὑπὸ τὰς περιστάσεις τὰς ὁποίας διέτρεχεν καὶ ἐνῶ ὁ κίνδυνος ρήξεως ἐκ Γερμανίας ἐπεκρέματο ἀνωθεν ὡς σπάθη Δαμοκλέους, ἢ ἡ Ἄγγλία θὰ ἐξηκολούθη νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν Κρητῶν μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ρωσσίας ἐν τῷ συνοικεσίῳ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ

Ὁ Τρικούπης ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει. — Πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν. — Ἄρνησις τῆς πύλης νὰ τὸν δεχθῆ — Ἀπομάκρυνσίς του ἀπὸ τὸν Κουμουνδούρον — Ὁ Τρικούπης ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ.

Τίς πταίει. — Ἐνεστῶς καὶ παρελθόν.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδούρου καὶ τὴν ἐπίμονον ἄρνησιν τούτου νὰ συνεννοηθῆ πρὸς τὸν βασιλέα, τὸ ἐκλεκτὸν ἐκεῖνο κόμμα τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ἀληθῶς ἀρτιώτατα στοιχεῖα ἀπέμεινεν ἐλεύθερον ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον αὐτῆς σῶμα. Διότι μετὰ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν ἄδικον κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τῶν ἀντιπολιτευτικῶν μερίδων, τὸ Κουμουνδουρικὸν κόμμα ἐξηκολούθει ἀπολαῦον πολλῆς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ εὐνοίας, ἐπιρρωθείσης ἰδίως ἐκ τῶν ὑπερμέτρων καταδιώξεων ἃς διήυθυε κατ' αὐτοῦ ὁ Βούλγαρης.

Τοῦ Κουμουνδουρικοῦ λοιπὸν κόμματος ἐπίλεκτον μέλος ἀπετέλει ὁ Τρικούπης ὅστις ὅμως καὶ μετὰ τὴν συνεννόησιν τοῦ Κουμουνδούρου μετὰ τοῦ βασιλέως δὲν ἠθέλησε ν' ἀναλάβῃ ὑπουργεῖον, ἀλλ' ἀπέμεινε φίλος τοῦ Κουμουνδούρου

οὐχὶ ὅμως καὶ συμπράκτωρ αὐτοῦ. Ἐθεωρεῖτο δὲ τότε ὡς ὁ κυριώτερος φίλος καὶ ἐνδεδειγμένος οὕτως εἰπεῖν ἀρχηγὸς τῶν κληθέντων Ὁθωνιστῶν βουλευτῶν, τῶν ὁποίων τὴν προσέγγισιν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον αὐτὸς εἶχεν ἐνεργήσῃ καὶ ἐπιτύχῃ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ πρῶτον ἤγειρεν τὴν κεφαλὴν ἢ ὑποτελὴς Βουλγαρία ζητήσασα ὑπὲρ ἑαυτῆς προνόμια τινα θρησκευτικὰ τὰ ὅποια εἰς δεινὴν στενοχωρίαν ἐνέβαλον ὄχι μόνον τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ τὴν Πύλην. Διότι τῶ ὄντι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χρονολογοῦνται αἱ ἔκτοτε ἀέναοι τῆς Βουλγαρίας ἀξιώσεις αἱ οὐδέποτε πλέον καταπαύσασαι καὶ καθ' ἐκάστην αὐξανόμεναι. Συνίσταντο δὲ αἱ ἀπαίτησεις αὗται εἰς εἶδος τι Βουλγαρικῆς ἡμιανεξαρτησίας, εἰς τὴν παράστασιν δηλαδή παρὰ τῶ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας ἐντελῶς ἀνεξαρτήτου ὑπὸ ἐποψίν διοικήσεως. Ἐζήτουν δὲ προσέτι οἱ Βούλγαροι χωρισμὸν τῶν Βουλγαρικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας οὕτως ὥστε οἱ Βούλγαροι ἢ Βουλγαρόφωνοι ἀγρόται νὰ ἔχωσι ἰδίους αὐτῶν ἐπισκόπους βουλγάρους. Τὸ τοιοῦτον ἐννοεῖται ἀπέβλεπεν εἰς πολιτικὴν μᾶλλον διαίρεσιν, ἀναμφισβητήτως δὲ ὑπὸ τὸ θρησκευτικὸν πρόσχημα οἱ Βούλγαροι ἐζήτησαν νὰ παρουσιάσωσιν εἰς τὴν Εὐρώπην εὐσχήμως τὰς πρώτας αὐτῶν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας τόσαι καὶ τόσαι ἐπηκολούθησαν ἔπειτα.

Εἰς τὰς ἀξιώσεις των ταύτας οἱ Βούλγαροι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐνεθαρρύνοντο. Ἀλλὰ ἡ Ἑλλάς δὲν ἠνόει κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀποδεχθῇ τὰς ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων αἵτινες ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως προωρίζοντο νὰ δημιουργήσωσιν κατάστασιν ἐπισηφαιεστάτην καὶ ὑπὸ ἐθνικὴν ἐποψίν ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς ἑλληνικωτάτης Μακεδονίας. Ἀλλεπάλληλοι λοιπὸν συννενοήσεις διεξήγοντο μεταξύ τῆς Κυβερνή-

σεως καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, τὸ ὅποσον ἐζήτησε ἐνεργὸν τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἑλληνικῆς διπλωματίας.

Δυστυχῶς ὅμως ὄχι μόνον ἡ Ρωσικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις ἐφάνη ἀποκλίνουσα ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων καὶ ἀναφανδὸν ὑποστηρίζουσα τὰς ἐκκλησιαστικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις καὶ ἀδυνατοῦσα νὰ ἴδῃ ὀλίγον μακρύτερον τῆς ρινῆς τῆς ποῖα θὰ ἦσαν κατόπιν τὰ αἰτήματα τῶν Βουλγάρων. Ἐταν τόσον ἐνεθαρρύνοντο τὰ πρῶτα αὐτῶν διαδήματα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε πρὸ τοῦ καθ' ἑκάστην ὄγκουμένου κινδύνου νὰ προῆλθῃ εἰς γενναίαν διπλωματικὴν ἐνέργειαν καὶ ν' ἀποστείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἰκανότατόν τῆς διπλωμάτην διὰ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐστράφη τότε πρὸς τὸν Τρικούπην καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν δυσχερῆ ἀποστολήν, συγχρόνως δὲ διὰ τοῦ ἡμιεπισήμου τῆς Κυβερνήσεώς του ὀργάνου ἐπεδόθη εἰς τὴν παρασκευὴν τῆς διπλωματικῆς ἐκείνης ἀποστολῆς.

Ὁ Τρικούπης κατ' ἀρχὰς δὲν ἀπεδέχθη τὴν θέσιν τοῦ ἐκτάκτου πληρεξουσίου ἀπεσταλμένου καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι ἀπέστεργε ν' ἀναλάβῃ τὴν δυσχερῆ ἐντολήν ἢ ἀπέλειπεν αὐτὸν ἡ ἐφ' ἑαυτὸν πεποίθησις, ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἐφοβεῖτο μὴ μετατρεπομένων τῶν διαθέσεων τῆς Ρωσσίας ἢ ἐνδίδοντας τοῦ Πατριαρχείου τὸ ζήτημα λυθῆ κατὰ τρόπον δυσάρεστον πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἐπιρριφθῆ δὲ εἰς αὐτὸν ἡ εὐθύνη τῆς πολιτικῆς ἐκείνης μεταστροφῆς.

Ἄλλ' ὁ Κουμουνδοῦρος ὅστις ἀπύλυτον ἔτρεφε πεποίθησιν εἰς τὸν πρῶην ὑπουργόν του, δὲν ἔδλεπε δὲ περὶ ἑαυτὸν καὶ ἄλλον ἰκανὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀποστολήν ἐπέμεινε καὶ μετὰ πολλὰς δυσκολίας κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Τρικούπην νὰ δεχθῆ. Ἐκοινοποιήθη λοιπὸν ὁ διορισμὸς του καὶ ἀνεμνετο ἡ τυπικὴ ἀναγνώρισις τῆς Πύλης ὅτε συνέδῃ τι οὐχὶ

σύνηθες εἰς τὰ διπλωματικά χρονικά. Ἡ Πύλη ἠρνήθη νὰ δεχθῆ παρ' ἑαυτῆ ἀντιπρόσωπον τῆς ἑλλ. Κυβερνήσεως τὸν Τρικούπην· ἔκαμε δὲ τὴν ἄρνησίν της ταύτην γνωστὴν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον διὰ τοῦ τότε πρεσβευτοῦ της ἐν Ἀθῆναις Φωτιάδου πασοῶ. Ἡ ἄρνησις αὕτη κατ' ἀρχὰς παρώργισε τὸν Κουμουνδοῦρον ὅστις καὶ ἐντονώτατα διεμαρτυρήθη εἰς τὸν Τοῦρκον πρεσβευτὴν ἐν τέλει ὅμως ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ διότι ἄλλως τε οὐδὲν δικαίωμα εἶχε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν πρόσωπον ὅπερ δι' οἰονδήποτε λόγον αὕτη δὲν ἐπεθύμει νὰ ἔχῃ παρ' ἑαυτῆ. Ἠρκέσθη λοιπὸν νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Φωτιάδην ὅτι «πολὺ ἡδίκηει ἡ Πύλη τὸν Τρικούπην μὴ δεχομένη αὐτὸν διότι ὁ Τρικούπης εἶναι ὁ πολιτικὸς τοῦ μέλλοντος».

Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῶσιν οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη ἠρνήθη νὰ δεχθῆ τὸν Τρικούπην. Δὲν ἔλησμόνει αὕτη ὅτι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν οὗτος διηύθυνεν τὴν κατ' αὐτῆς διπλωματικὴν ἐργασίαν ἧς συνέπεια μικροῦ δεῖν νὰ εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς Κρήτης· ἐξ ἄλλου δὲ ἐφοβεῖτο τὸν δεξιὸν ἐκεῖνον πολιτικὸν ὅστις εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντιληφθῆ τὰ ἀσθενῆ της μέρη καὶ φεύγων ν' ἀποφέρῃ ὀλόκληρον κατ' αὐτῆς σχέδιον ἀντιδράσεως τοῦ ὁποίου τ' ἀποτελέσματα ἀνέμενε λίαν ἐπιβλαβῆ ἢ τουρκικὴ πολιτικῆ. Διὰ τοὺς ἰσχυροτάτους τούτους λόγους ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὀλίγων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διπλωματῶν οἵτινες δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ παρὰ τῆς κυβερνήσεως δι' ἣν προωρίζοντο, τοῦτο ὅμως πρὸς τιμὴν καὶ τῆς εὐφύας των καὶ τῆς ὑπερόχου των διπλωματικῆς ἱκανότητος.

Ἐν τούτοις ἡ σύμπραξις Τρικούπη καὶ Κουμουνδοῦρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ πολὺ. Ὁ Τρικούπης καθ' ὅσον ἐπροχώρει ἐν τῇ πολιτικῇ κατὰ τοσοῦτον ἀπεμακρύνετο τοῦ συστήματος τοῦ Κουμουνδοῦρου, φύσει δὲ ἀγέρωχος καὶ

ὑπερήφανος καὶ ἐπομένως ἀποδοκιμάζων τὴν εὐκολίαν μεθ' ἧς ὁ Κουμουνδοῦρος ἐκολάκευε τὰ πλήθη, περιήλθεν εἰς διάστασιν μετὰ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ του, ἀφ' οὗ τόση διαφορά χαρακτηρὸς τὸν ἐχώριζε, καὶ ἀπέμεινεν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀντιπολιτεύσει. Ὁ Κουμουνδοῦρος ὅμως οὕτω πολιτευόμενος δὲν εἶχεν ἄδικον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Πολιτευόμενοι καὶ λαὸς εἶχον ἐξεγερθῆ κατὰ τοῦ ἀγρίου δεσποτισμοῦ ὃν ἤσκει ὁ Βούλγαρης, ἐχρειάζετο δὲ ἀκριβῶς ἀντίθετος ἐκείνου χαρακτηρὸς μειλίχιος καὶ πρᾶος καὶ καταδεκτικὸς διὰ τὰ ἐπιβληθῆ καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς ταύτας ὁ Κουμουνδοῦρος ὡφείλε τὴν τεραστίαν του δημοτικότητα.

Κατὰ τοῦ Κουμουνδοῦρου ὅμως εἶχον δυσареσθηθῆ καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς τοῦ κόμματός του βουλευταί, ἐν οἷς ὁ Λομβάρδος, ὁ Πετμιζᾶς καὶ ἄλλοι, ἀπετέλουν δὲ κόμμα ἰδιαίτερον ἄνευ ἀρχηγοῦ καὶ διευθυνόμενον ἀπλῶς ὑπὸ τοῦ Λομβάρδου, ἐν τῇ κατὰ τῶν διαφόρων κομμάτων ἐπιθετικῇ του στάσει. Ὁ Λομβάρδος τότε ὀρμητικώτατος καὶ ἐπιθετικώτατος ἦτον ἀντίπαλος ἐπίφοβος, ἔτι μᾶλλον δὲ ἐπίφοβος ὡς κομματάρχης.

Εἰς τὸ κόμμα αὐτὸ προσῆλθε καὶ ὁ Τρικούπης. Καίτοι δὲ νεώτερος ὄλων τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ καὶ ὀλιγώτερον ἐκείνων ἐν τῇ πολιτικῇ διατρίψας, εὐθύς ὡς προσῆλθεν ἀνεγνωρίσθη ἀρχηγὸς καὶ ἀπετέλεσε μετ' αὐτῶν τὸ πέμπτον κόμμα, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἄς διήρχετο τότε ἢ Ἑλλάς δὲν ἔδρασεν ὡς ἔπρεπε, διέγραψεν ὅμως τὴν πολιτικὴν ἢν πιστώτατα ἠκολούθησε μετέπειτα ὁ Τρικούπης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Δὲν ὑπῆρχε δὲ τότε εὐρὺ στάδιον ἐνεργείας εἰς τὸ νεαρὸν κόμμα ἰδίως διότι ἢ ἀλλεπάλληλος διαμάχη τῶν κομμάτων ἀνεβίβαζεν καὶ κατεβίβαζεν τὰς κυβερνήσεις ἄνευ ἰδιαίτερας τινὸς ἀνάγκης, ἔχανεν ἐπομένως τὴν ἀξίαν της ἢ ἐν τῇ βουλῇ ἀντιπολιτευσίς, ὅπως δῆποτε καὶ καθ' οἷον δῆποτε τρόπον καὶ ἂν διηυθύνετο αὕτη.

Κατὰ τὸ 1873 μετὰ τῶν δυσηρεσθημένων κατὰ τοῦ Κου-

μουνδούρου προσήλθε καὶ ὁ Δ. Ράλλης, οὕτω δὲ νέα δύναμις προσετέθη εἰς τὸ νεαρὸν κόμμα τὸ ὅποσον τοιαυτοτρόπως ἠρίθμει ἤδη μεταξὺ τῶν ὀλίγων του ὀπαδῶν τρεῖς ἐτι τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤρchiσε ἀπὸ τοῦ κοινοβουλίου καὶ διὰ τοῦ τύπου βιαιοτάτη κατακραυγὴ κατὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, τὸ ὅποσον διετηρεῖτο ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν δι' ἀσθενοῦς πλειοψηφίας βουλευτῶν. Εἰς τὴν ἀντίδρασιν ταύτην συχνὰ ἀνεμιγνύετο καὶ ἡ αὐλὴ καὶ ἡ βασιλεία εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεδίδοντο τότε τάσις πρὸς ἐνεργείας ὑπερβαίνουσας τὴν δικαιοδοσίαν τῆς καὶ τεινούςας πρὸς καταπάτησιν ἢ κατάργησιν τοῦ συντάγματος. Βιαιοτέρα ὅμως τῆς ἐν τῇ βουλῇ ἐπιθέσεως ἦτο ἡ ἐπίθεσις διὰ τοῦ τύπου.

Τὰς ἰδέας τοῦ πέμπτου κόμματος διερμήνευε τότε ἡ ἐφημερίς «Καιροὶ» διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ κ. Πέτρου Κανελλίδου, δημοσιογράφου εὐθαρσοῦς καὶ τολμηροῦ, διακρινομένου διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἰσχυρὰν πρωτοτυπίαν τῶν ἰδεῶν του καὶ τὴν ἀκεραιότητά του. Εἰς τοὺς «Καιροὺς» λοιπὸν ἐδημοσιεύοντο αἱ ἀρχαὶ τοῦ πέμπτου κόμματος, φαίνεται δὲ ὅτι οὐχὶ σπανίως ἐν αὐτοῖς ἄρθρα ἐγράφοντο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1874 ὁ διευθυντὴς τῶν «Καιρῶν» κ. Πέτρος Κανελλίδης ἀναχωρήσας διὰ τὰ λουτρά ὄνεθηκε τὸ κύριον ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος εἰς τὸν Τρικούπην ὅστις εἰς τὸ φύλλον τῆς 29 Ἰουνίου ἐδημοσίευσεν τὸ πολυκροτον ἐκεῖνο ἄρθρον «Τίς πταίει» τὸ ὅποσον παρήγαγε πρωτοφανῆ παρὰ τῷ κοινῷ συγκίνησιν. Τὸ ἄρθρον τοῦτο, μοναδικῆς παρρησίας καὶ εὐθύτητος δημοσιεύομεν ὡς ἔχει :

ΤΙΣ ΠΤΑΙΕΙ ;

Ἄφ' ὅτου κατὰ τὸ 1868 ἐγκθιδρύθη ἡ ἀρχὴ τῶν κυβερνήσεων τῆς μειοψηφίας, πᾶν νέον βῆμα τῆς ἐξουσίας μαρ-

τυρεῖ περὶ τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν αὕτη ἀποβλέπει· ἀψευδῆς δὲ ἀπόδειξις τοῦ διενεργουμένου σχεδίου καὶ αἱ ἄρτι διεξαχθεῖσαι βουλευτικαὶ ἐκλογαί.

Βιαιότερον καὶ ἀδεξιώτερον μετῆλθον τὰ ὑπουργεῖα τοῦ κ. Βούλγαρη τὰς κυβερνητικὰς ἐπεμβάσεις, ὑπουλότερον δὲ καὶ ἐπιτυχέστερον τὰ τοῦ κ. Ζαίμη καὶ τοῦ κ. Δεληγεώργη· κατ' οὐσίαν ἔμως ἐπίσης κακοήθης ὑπῆρξεν ὑφ' ὅλα τὰ ἀπὸ τοῦ 1868 καὶ μέχρι σήμερον ὑπουργεῖα ἢ τῆς κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐνέργεια. Ὁ κ. Βούλγαρης, ὁ κ. Ζαίμης, ὁ κ. Δεληγεώργης ὑπῆρξαν ὄργανα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτικῆς, ἐκτελεστοὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν καθ' ὑπόδειξιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὐδεὶς αὐτῶν ἐξεπροσώπευσε τὰς εὐχὰς τοῦ ἔθνους· καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς κυβερνήσεως, τούτέστιν ὑπῆρέται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως ἐνεργούσης ὅτε μὲν διὰ τούτου, ὅτε δὲ δι' ἐκείνου· οὐδεμίαν ἠθικὴν εὐθύνην φέρει τὸ ἔθνος ἐπὶ τῇ διαγωγῇ τῶν προσώπων τούτων. Ἄν προήγοντο οἱ εἰρημένοι πολιτευταὶ διὰ τῆς ψήφου τῆς Βουλῆς, ἢ παράλυσις τῆς διοικήσεως καὶ ἢ παρ' αὐτῶν, ὡς ἐκλεκτῶν τοῦ ἔθνους κατάχρησις τῆς ἐξουσίας κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς παραβίασμον τῆς συνειδήσεως τῶν ἐκλογέων ἠδύνατο νὰ ἐκληθθῆ ὡς ἐνδειξις τῆς ἀνικανότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν αὐτοδιοίκησιν· ἀλλ' ἢ διοικητικὴ καχεξία καὶ τὰ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ὄργια δὲν εἶναι ἔργον ἐξουσίας ἐκπροσωπούσης τὴν πλειονοψηφίαν τῆς βουλῆς καὶ ἐπομένως εὐθυνούσης διὰ τῶν πράξεών της τὸ ἔθνος· εἶνε ἔργον ἀνθρώπων ὀφειλόντων τὴν ὑπουργικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν εἰς μόνην τὴν ἀπόλυτον χρῆσιν τῆς ἐν τῷ Συντάγματι ἀναγεγραμμένης ὑπὲρ του Στέμματος προνομίας τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς παύσεως τῶν ὑπουργῶν· ὁ κ. Βούλγαρης ὅτε μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ἐν τῇ τελευταίᾳ βουλῇ συμμαχίας τῶν κομμάτων ἐκλήθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἔλαβε τὴν

διάλυσιν τῆς βουλῆς, μόλις 12 ἠρίθμει φίλους ἐν τῇ βουλῇ. Ἐπτὰ ἠρίθμει φίλους βουλευτὰς ὁ κ. Δεληγεώργης ὅτε ἐγένετο πρωθυπουργὸς κατὰ τὸ 1872 καὶ διέλυσε τὴν τότε βουλὴν· μόλις δ' εἰκοσιπέντε βουλευτῶν προΐστατο ὁ κ. Ζαΐμης πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1869 διαλύσεως τῆς βουλῆς. Πᾶν ἄλλο ἄρα δύναται νὰ θεωρηθῶσι τὰ παρ' αὐτῶν σχηματισθέντα ὑπουργεῖα ἢ ὡς ἐθνικά, ἢ δὲ διαγωγὴ τοιούτων ὑπουργείων οὐδὲν δικαιολογεῖ μομφὰς κατὰ τοῦ ἔθνους, προκαλεῖ μόνον σκέψεις περὶ τῆς καταχρήσεως τῆς συνταγματικῆς προνομίας τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς παύσεως τῶν ὑπουργῶν.

Ἡ προνομία αὕτη εἰς οὐδένα ὑπάγεται ἐν τῷ Συντάγματι ρητὸν ὄρον· ὑπόκειται ὅμως εἰς τοὺς ἐκ τῶν πραγμάτων περιορισμοὺς τοὺς προκύπτοντας ἐκ τῶν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ συντάγματος καθιερωμένων δικαιωμάτων τῆς βουλῆς. Πρὸς τὴν ἐκμηδένισιν τῶν περιορισμῶν τούτων οὐ μόνον ἐπετράπη, ἀλλὰ καὶ ἀνήχθη εἰς πολιτικὸν δόγμα, ἢ ἐπέμβασις τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐκλογάς. Ἄν ὁ λαὸς ἐξέλεγεν ἐλευθέρως τοὺς ἀντιπροσώπους του, δὲν θὰ ἦτο ἐφικτὸς ὁ σχηματισμὸς ὑπουργείων προσωπικῶν, διότι ἡ βουλὴ διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν ἰδίων αὐτῆς προνομιῶν ἤθελε καταστήσῃ ἀναπόδραστον τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου ἀπολαύοντος τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς πλειονοψηφίας αὐτῆς. Ἴνα μὴ συμβῇ τοῦτο καὶ ἔχει ὁ τύπος κυβέρνησιν ἰδίαν ὑπηρετοῦσαν τὴν πολιτικὴν ἔθνος, ἀπεφασίσθη κατὰ ξενικὴν εἰσήγησιν, ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1867, ἢ πτωσίς τοῦ καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐκεῖνο κυβερνήσαντος ἀληθῶς κοινοβουλευτικοῦ ὑπουργείου, ἢ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἄλλου ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς καὶ ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς παρακολουθουμένη ὑπὸ ἐπεμβάσεων κατὰ τὰς ἐκλογάς πρὸς μετατροπὴν τῆς μειονοψηφίας εἰς πλειονοψηφίαν. Ἐκτοτε ἡ πολιτικὴ αὕτη, ἢ ἐκμηδενίσασα τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ἐν Ἑλλάδι ἐξακολουθεῖ λειτουργοῦσα· ἢ δὲ τελευταία διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ αἱ γενόμεναι ἐκλογαὶ ἐνδεικνύ-

ουσιν ὅτι θὰ ἐξακολουθῆ ἀναπτυσσομένη, ἕως οὗ φέρη τὰ πράγματα εἰς τὴν μοιραίαν αὐτῶν καταστροφὴν.

Διατελοῦμεν ἤδη θεαταὶ τοῦ ἐλλεινοῦ ἐκλογικοῦ δράματος, ὅπερ ἀπὸ τὸ 1868 παρίσταται περιοδικῶς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἡμετέρου κράτους. Ἀμέσως μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς τελευταίας βουλῆς, ἀντὶ νὰ ἴδωμεν τοὺς πολιτευομένους σπεύδοντας πρὸς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν, ὅπως προκαλέσωσι τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ψήφον τοῦ λαοῦ, εἶδομεν ἀπεναντίας τοὺς ἀξιούοντας ν' ἀντιπροσωπεύσωσι τὰς ἐπαρχίας σπεύδοντας εἰς Ἀθήνας ὅπως λάβωσι τὸ χρῆμα τῆς ὑπουργικῆς ὑποψηφίότητος. Ἐκτὸς ὀλιγίστων, μοναδικῶν ἴσως, ἐξαιρέσεων, πάντες ἐλησμόνησαν καὶ πολιτικὰς σχέσεις καὶ ἀτομικὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκλιπαροῦντες τὴν ἀνωθεν κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀντίληψιν, ἢ δὲ κυβέρνησις κατήρτιζε, διέλυε, μετερρῦθμιζε, τοὺς συνδυασμοὺς ὡς κηδεμῶν τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ. Ἦρξατο ἡ δευτέρα πρᾶξις καὶ εἶδομεν τοὺς ὑπουργικοὺς ὑποψηφίους ἐπανερχομένους εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ κύπτοντας ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς ὑπουργικῶν δῶρων, εἶδομεν τὴν ὑπηρεσίαν ὄλην ἀνάστατον, τὸν στρατον εἰς πλήρη παράλυσιν ὑπακούοντα ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ ἕως τοῦ ἐσχάτου στρατιώτου εἰς τὰ νεύματα τοῦ ὑπουργικοῦ ὑποψηφίου καὶ γινόμενον τὸ ὄργανον τῆς καταπατήσεως τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ πολίτου. Ἦδη λαμβάνομεν ἀλληλοδιαδόχους τὰς ἀπαισίας εἰδήσεις περὶ τῆς τρίτης πράξεως, καθ' ἣν τελοῦνται αὐτούσια κατὰ τὴν ψηφοφορίαν τὰ ἐκλογικὰ ὄργια. Μετ' ὀλίγον θὰ παρασταθῆ ἡ τετάρτη πρᾶξις, ὅτε κατὰ τὰς ἐξελέγξις θὰ ἐκτυλιχθῶσιν ἐπισημῶς αἱ τελεσθεῖσαι ἀσχημίαι καί, κατὰ τὰ εἰθισμένα, θὰ διαπραχθῶσι βεβαίως καὶ ἤδη νέαι ἐν αὐτῷ τῷ βουλευτικῷ περιδῶλῳ χεῖρονες τῶν πρώτων, καὶ ταῦτα πάντα ὅπως παρασκευασθῆ ἡ ὑστάτη πρᾶξις τῆς συγκροτήσεως βουλῆς φερούσης τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ ἔθνους καὶ ἀναδεχθησομένης ἐν ὀνόματι τοῦ

ἔθνους τὴν εὐθύνην τῶν ἀνοσιουργημάτων τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων. Ἀηδιάζοντες καὶ ἀγανακτοῦντες ἐπὶ τῷ θεάματι, τοῦ ὁποίου παριστάμεθα θεαταί, καὶ βλέποντες τὴν γενικὴν κατάπτωσιν τοῦ φρονήματος τῶν πολιτευομένων, διστάζομεν ἐπὶ στιγμὴν καὶ ἐρωτῶμεν ἡμᾶς αὐτούς, μὴ τυχὸν ἀληθῶς πταίει τὸ ἔθνος; Θαρροῦντως ἔμως ἀπαντῶμεν, τὸ ἔθνος δὲν πταίει. Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862, τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶνε τὸ ἔθνος καταδικαστέον, διότι δὲν ὀπτεύει νὰ παραδεχθῆ τὸ δεύτερον; Καλοῦνται εἰς τὴν ἔξουσίαν κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους, χορηγεῖται εἰς αὐτὰς ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεων τῶν ἐκλογῶν, καὶ λέγομεν ὕστερον, ὅτι πταίει ὁ λαὸς διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Τί δύναται ὁ λαὸς κατ' αὐτῆς; Οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ ἐπαναστατήσῃ· ἀλλὰ τίς ὁ δυνάμενος νὰ κατακρίνη εὐλόγως τὸν λαόν, διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ ὡς ἔσχατον καταφύγιον, καὶ πρὶν ἢ προέλθῃ εἰς αὐτὴν ζητεῖ νὰ ἴδῃ ἐξαντλούμενα ἔλα τὰ προληπτικὰ μέσα; Ἄν δὲν πταίῃ ὁ λαός, πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι, λέγουσιν οἱ ἄλλοι, καὶ ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῶν εὐθύνει τὸ ἔθνος, ἀφ' οὗ οὗτοι εἰς τὸ ἔθνος ἀνήκουσιν. Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτευομένων θὰ ἠῦθυνε τὸ ἔθνος, ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νοθον καθεστῶς. Ὅστις τῶν πολιτευομένων δὲν ἀσπάζεται τὰ γινόμενα οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ ἢ νὰ παύσῃ πολιτευόμενος, ἀφ' οὗ κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν καθεστῶς οὐδὲν ὑφίσταται δι' αὐτὸν στάδιον ἐννόμου καὶ ἐντίμου ἐνεργείας. Οἱ πολιτευόμενοι εἶνε πλάσματα τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῇ πολι-

τεία στοιχείου, τὸ ἔθνος οὐ μόνον δὲν εἶνε τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ πολιτικῇ, ἀλλ' εἰκονικὴν μόνον ἔχει μετοχὴν εἰς αὐτήν.

Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπαντα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὅποσον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ὁποίαν ἅπαντες ἀποτροπιάζομεθα, δὲν ὑπάρχει ἄρα ἄλλο μέσον θεραπείας; Παρ' ἄλλαις συνταγματικαῖς ἐπικρατείαις καταστέλλονται καὶ προλαμβάνονται αἱ καταχρήσεις τῆς ἐξουσίας διὰ δυνάμειος ἀνωτέρας καὶ αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τῆς ἠθικῆς ἐκδήλωσεως τῆς κοινῆς γνώμης. Ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν κοινὴ γνώμη, ὡς πολλὰκις ἀπεδείχθη, καὶ ὁσάκις ἐκτάκτως ἐξεδηλώθη ἐπέφερον ἀσφαλῶς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς· ἀλλ' ἡ κανονικὴ ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς γνώμης προϋποθέτει χρόνον τινὰ κοινουβουλευτιοῦ βίου, ἡ δὲ Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ 1844, ὅτε τὸ πρῶτον ἐσυνταγματίσθη καὶ ἕως τῆς σήμερον, μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἦτοι κατὰ τὸ 1867, ἐβίωσε κοινοβουλευτικῶς. Εἶνε ἄρα ἡ κοινὴ γνώμη ἀδιοργάνωτος καὶ ἐλλείπει ἀφ' ἡμῶν ὁ σπουδαιότερος οὗτος φραγμὸς τῶν καταχρήσεων τῶν προνομιῶν. Παρήγορον ὅμως φαινόμενον μαρτυροῦν τῆς κοινῆς γνώμης τὴν ἀνάπτυξιν παρ' ἡμῖν παρουσιάζει ἡ ἐκλογή τῆς πρωτευσούσης. Ὁ λυσώδης πόλεμος, ὃν ἐκήρυξε κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κ. Τιμολ. Φιλήμονος Αὐλὴ καὶ ὑπουργεῖον, διετράνωσαν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ὑποψηφιότητος αὐτοῦ. Ὁ κ. Φιλήμων ἐξέθηκε κάλην οὐχὶ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλ' ὡς ἀντιπρόσωπος ἰδέας, διότι ἀπέσχε συστηματικῶς καὶ ἀπὸ πάσης ἀτομικῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐκλογὴν. Οἱ θιασῶται τῆς ἰδέας, ἦν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάλη τοῦ κ. Φιλήμονος, ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅσα οἱ ἄλλοι ὑποψήφιοι ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους ἀνεξαιρέτως εἶνε ἠναγκασμένοι νὰ πράπτωσιν αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Ὅποια δὲ ἡ ἰδέα; Ὁ κ. Φιλήμων διὰ τοῦ Αἰῶνος ὑπε-

ρεμάχησεν ἐκθύμως ὑπὲρ πολλῶν ἐθνικῶν ζητημάτων. Κατήγγειλε τὰς καταχρήσεις τῶν προνομιῶν τοῦ στέμματος, τὰς προσωπικὰς κυβερνήσεις, τὰς ἀδικαιολογήτους διαλύσεις τῶν βουλῶν, τὰς ἐπεμβάσεις τῶν διαφόρων ὑπουργείων εἰς τὰς ἐκλογάς, τὴν μεγάλην λαυρεωτικὴν φενάκην τὴν ἀπολήξασαν εἰς τὴν διὰ τῆς κυβείας λήστευσιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ βουλευτικοῦ βήματος προσβληθεῖσαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κ. Λομβάρδου, τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν πάσχουσαν ἐκ τῆς παρεισαγωγῆς εἰς τὴν αὐτὴν προσώπων δυνάμει διορισμοῦ ξένου Ἡγεμόνος. Πάντα ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ἰδέας, ἣν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάλπη τοῦ κ. Φιλήμονος καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀληθὴς καὶ ὑψηλὴ ἔννοια οὐδένα λανθάνει. Ἡ ἰδέα αὕτη μανιωδῶς πολεμηθεῖσα παρὰ τῆς ἐξουσίας ἤρατο νίκην ἐπιφανῆ. Χαίρομεν διὰ τὸν κ. Φιλήμονα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνοίγεται στάδιον ἀντάξιον τῆς ἰκανότητός του, χαίρομεν διὰ τὸ βῆμα τῆς βουλῆς, ἀφ' οὗ θέλει ἠχησῆ φωνὴ φιλελευθέρων καὶ τολμῶσα νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἰδίως ἀγαλλόμεθα διότι ἡ νίκη τοῦ κ. Τιμολ. Φιλήμονος εἶνε ἀθλον εἰρηνικὸν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὡς ἐλπίζομεν σπουδαία ἀπαρχὴ γενικωτέρας αὐτῆς ἐκδηλώσεως. Οἱ δοῦλοι λαοὶ κυμαίνονται μετὰ τὴν ἀνοχῆς τῆς αὐθαιρεσίας καὶ συνωμοσίας. Ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶνε δ' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμὸν. Εἰρηνικωτέρα, νομιμωτέρα, ἀλλὰ τρανωτέρα ἐκδήλωσις τῆς γενομένης διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης ὑπὲρ τοῦ κ. Φιλήμονος δὲ ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Θὰ νοηθῆ ἄρα ἡ σημασία αὐτῆς ; Τὸ εὐχόμεθα ἀλλὰ δὲν τὸ ἐλπίζομεν. Ποῦ δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τοιαύτην ἐλπίδα; Ὅσακις παρέστησαν δυσχέρειαι καὶ ἐγένοντο ὑποχωρήσεις, αὗται δὲν ἦσαν σπουδαῖαι, ἀλλ' ἀπέβλεπον μόνον εἰς τὸν ἐξαγορασμὸν τῶν καιρῶν καὶ εἰς τὴν ἐπίρριψιν τῆς εὐθύνης εἰς ἄλλους. Τοιαῦται ὑποχωρήσεις βλάπτουσι καὶ τὸν δίδοντα καὶ τὸν λαμβάνοντα.

Οὐδείς ἀπατάται περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ εὐθύνη μένει ἐν τῇ συνηδήσει τοῦ ἔθνους ὅπου ἀνήκει· τοῦτο προσεπιμαρτυρεῖ ἡ ἐκλογή τοῦ κ. Φιλήμονος.

Ἴνα ἐπέλθῃ θεραπεία πρέπει νὰ γείνη εἰλικρινῶς ἀποδεκτὴ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς καινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, ὅτι τὰ ὑπουργεῖα λαμβάνονται ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς. Τὰ ὄργανα τῆς νῦν καὶ τῶν πρώην προσωπικῶν κυβερνήσεων, αἱ ἐφημερίδες τῶν κ. κ. Βούλγαρη, Ζαΐμη καὶ Δελγεώργη, ἀνακινήσασαι ἐσχάτως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐκθύμως ὑπερεμάχησαν ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τοῦ στέμματος νὰ καλῆ εἰς τὰ πράγματα τὴν μειονοψηφίαν τῆς βουλῆς. Ὅτι τοῦτο δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ γράμμα τοῦ συντάγματος, οὐδείς ἀντιλέγει ἐπίσης ἀδύνατον ν' ἀρνηθῆ τις ὅτι προσκρούει εἰς τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ συντάγματος καὶ ὅτι καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Θεμέλιον τοῦ πολιτεύματος τούτου εἶνε ἡ ὕπαρξις δύο κομμάτων ἐν τῇ βουλῇ, τοῦτο δὲ ἀναγνωρίζουσι καὶ οἱ θιασῶται τῆς προσωπικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ τὸ ἀναγνωρίζουσι μόνον ἵνα ὀνειδίσωσι τὴν βουλήν ἐπὶ τῷ καταμερισμῷ αὐτῆς εἰς πολλὰ κόμματα. Πόθεν ὅμως ὁ πολλαπλασιασμός τῶν κομμάτων; Οὐχὶ ἄλλοθεν εἰμὴ ἐκ τῆς προσκλήσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν μειονοψηφιῶν. Ποῖον κόμμα ἀποφασίζει νὰ συγχωνευθῆ μετ' ἄλλου πρὸς καταρτισμὸν πλειονοψηφίας, ὅταν ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας του ταύτης εἶνε ὁ ἀποκλεισμός του ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, ἐνῶ μόνον ἐν τῇ μειονοψηφίᾳ ἔχει τὴν ἐλπίδα νὰ κληθῆ εἰς τὴν ἀρχήν, νὰ λάβῃ τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς, καὶ νὰ διευθύνῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς ἐκλογάς; Ἐνόσω ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἀπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς· ὅταν ὅμως ἀποφασίσῃ εἰλικρινῶς νὰ δηλώσῃ ὅτι μόνον τὴν πλειονοψηφίαν καλεῖ εἰς τὴν ἐξουσίαν, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἐν

Ἑλλάδι, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν θὰ μείνη ἐπὶ πολὺ ἐκθετον τὸ ἐπιζήλον τοῦτο γέρας, ἀλλὰ θὰ συνεννοηθῶσιν αἱ μειονοψηφίαι περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἐκάστην ὑποχρεώσεων, ὅπως συγχωνευθῶσιν εἰς πλειονοψηφίαν.

Δὲν πταίει ἄρα τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, δὲν πταίει τὸ ἔθνος, ἂν ἡ βουλή εἶνε κατατετμημένη εἰς πολλὰ κόμματα καὶ δὲν ἔχει ἐτοιμὴν πλειονοψηφίαν, ὅταν ζητηθῇ. Ἄς ἀφεθῇ νὰ λειτουργήσῃ τὸ πολίτευμα ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς μορφώνεται ἡ κυβέρνησις καὶ ταχέως θὰ ἴδωμεν τὴν βουλήν συντασσομένην εἰς δύο κόμματα. Οὐδὲν τῶν θεμελιωδῶν ζητημάτων ἄτινα ἐν Γαλλίᾳ ἢ Ἰταλίᾳ διαιροῦσι τοὺς πολιτευομένους εἰς πολλὰ κόμματα, ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι· τὰ πολλὰ κόμματα παρ' ἡμῖν εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς προσκλήσεως τῶν μειονοψηφῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἢ εὐθύνη ἄρα πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς παραδιάζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς.

Ἀριθμοῦντες ἐπὶ τῇ καταστάσει εἰς ἣν περιήλθον τὰ τῆς πολιτείας καὶ ἄτινα ζωηρότερον αισθανόμεθα ἤδη ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεις τῶν ἐπιτελουμένων τῇ εἰσηγήσει τῆς κυβερνήσεως καὶ παρὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς ἐκλογικῶν ὀργῶν, ἠθελήσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν μήπως ἡμεῖς πταίωμεν, ὅπως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀναζητήσωμεν τὴν θεραπείαν. Ἄλλ' ἡ εἰλικρινὴς μελέτη τοῦ θέματος μᾶς ἤγαγεν εἰς τὸ ἀλάνθαστον συμπέρασμα ὅτι δὲν πταίει τὸ ἔθνος. Ἄλλοῦ ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ θεραπεία.

ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΕΝΕΣΤΩΣ

Ἡ παραγνώρισις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος παρὰ τῆς ἐκπτώτου δυναστείας ἔφερε τὸ ἔθνος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862.

Αί σπάνιαι ιδιωτικαί ἀρεταί τοῦ βασιλέως Ὁθωνος δὲν ἴσχυσαν ἰν' ἀποτρέψωσι τὴν καταγιῖδα τὴν ὁποίαν προσκάλει ἡ συστηματικὴ παρ' αὐτοῦ καταδολίευσις τῶν δικαίων τοῦ ἔθνους.

Δὲν εἶχε δὲ μόνον ιδιωτικὰς ἀρετὰς ὁ βασιλεὺς Ὁθων. Γεννηθεὶς βασιλόπαις καὶ ἡγεμονικῆς τυχῶν ἀνατροφῆς, εἶχε πλήρη τὴν συναισθησιν, ὅτι ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ ἐκάθητο, ἰδρύθη οὐχὶ χάριν αὐτοῦ, ἀλλὰ χάριν τοῦ ἔθνους, καὶ ὅτι αἱ προνομίαι τοῦ στέμματος εἶχον μόνον λόγον ὑπάρξεως τὴν δι' αὐτῶν ἐπιτέλεσιν τῶν εἰς τὸ στέμμα ἐπιβαλλομένων καθηκόντων. Πλὴν ὀλίγων ὥρων ἀναπαύσεως ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν κατεγίνετο εἰς τὴν διεκπαιρέωσιν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων μὴ περιοριζόμενος εἰς τὸ ἐνεστῶς ἀλλ' ἀνατρέχων εἰς τὰς ἱστορικὰς τοῦ παρόντος πηγὰς. Οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ κατεῖχε τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, οὐδεὶς πλείοτερον ἐπεδεικνυε σεβασμὸν εἰς πᾶσαν δόξαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἑλληνισμοῦ. Συνεταύτιζεν ἑαυτὸν μετὰ τοῦ θρόνου του καὶ ἀπέναντι ἑλλήνων ἢ ξένων ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἑλληνα. θεωρῶν πᾶσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγωρίαν ὡς προσωπικὴν πρὸς αὐτὸν προσβολὴν. Οὐδέποτε ἀνήγγελε τελευταίας δοκιμὰς ἐπάπειρον ἐπαναλαμβάνομένας, οὐδὲ διελογίσθη πολλῶν δὲ μᾶλλον δὲ ἠπειλήσῃ κενὰς ἀπειλάς, νὰ καταλίπη τὸν θρόνον του, διότι δὲν ἐθεώρει αὐτὸν ὡς προστυχὸν κτῆμα διὰ συμβολαίου ἀποκτώμενον καὶ αὐτοδοῦλως ἐπιστρεφόμενον, ἀλλ' ἔξετίμα τὴν βασιλείαν ὡς ἀποστολὴν ἐπιβέβλημένην καὶ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο κύριος νὰ παραιτήσῃ. Ἐπὶ τοσοῦτον συνήγου τὰ συμφέροντα τοῦ θρόνου καὶ τοῦ ἔθνους ὥστε ἀπέκρουε τὴν ἐξόγκωσιν τῆς ἀνακτομισθίας ἀποδίδων εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐν ὧραις ἀνάγκης μέρος αὐτῆς, διότι δι' αὐτὸν τὸ δημόσιον ταμεῖον δὲν ἦτο ξένη περιουσία ἐξ ἧς νὰ ζητῆ ν' ἀρπάσῃ ὡς πλείονας ἐ-

φευρίσκων προφάσεις ἀλλὰ πλοῦτος τοῦ θρόνου, καθὼ πλοῦτος τοῦ ἔθνους. Προκειμένης τῆς ναυπηγήσεως θαλαμηγοῦ, ρητὴν ἔδιδε ἐντολὴν κατ' οὐδὲν οἱ θάλαμοι νὰ παραβλάψωσι τὴν πολεμικὴν ἀξίαν τοῦ πλοίου, διότι τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἀνεσιν ὡς οὐδὲν ἐλογίζετο ἀπέναντι τοῦ δημοσίου συμφέροντος. Ζηλότυπος εἰς ἄκρον τῆς ἀξιοπρεπειᾶς του, οὔτε εἰς ξένους ἡγεμόνας ἐπέτρεπε νὰ παρεμβαίνωσιν εἰς τὰ τῆς αὐλῆς του, οὔτε εἰς εὐνοουμένους νὰ παρίστανται ὡς ἐπίτροποι καὶ διαχειρισταὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας· ἠσμένιζε δὲ νὰ κοσμή τὴν αὐλὴν του διὰ τῶν ἐνδόξων ὀνομάτων τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸ προσωπικὸν αὐτῆς βίον σεμνοπρεπῆ καὶ ἀποχὴν ἀπὸ κερδοσκοπικῶν καὶ ἄλλων ἐπιχειρήσεων ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Διορίζων δὲ τοὺς ὑπουργοὺς δὲν ἐφρόνει ὅτι ἡδύνατο δι' αὐτῶν νὰ ἐνεργῇ πᾶσαν παρανομίαν ὑπ' εὐθύνην ἄλλων. Ἐννοεῖ ὅτι μόνον τῆς νομικῆς εὐθύνης ἀπήλλαττεν αὐτὸν τὸ Σύνταγμα ἀλλ' ὅτι ἀκεραία διετέλει παρ' αὐτῷ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἐπὶ ταῖς πράξεις, αἵτινες ἐξ αὐτοῦ ἐπήγαζον. Ὅθεν ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους πλειότερον ἢ εἰς τὰ τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ ὡς ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ πείρας ἦτο ὁδηγὸς καὶ ἐλεγκτὴς τῶν ὑπουργῶν.

Τὰς ἀρετὰς ὅμως ταύτας κατέστρεφεν ἄρδην ἡ πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δυσμένειά του καὶ ἡ πεποίθησίς του ὅτι ἡ ἐκμηδένισις τοῦ Συντάγματος ἦτο καὶ δικαίωμα του καὶ καθήκον του. Πιστεύων εἰς τὸ θεῖον δίκαιον τῶν ἡγεμόνων, οὔτε τὰς ἐκ τῆς ἐκλογῆς του, κατὰ τὸ 1853, οὔτε τὰς ἐκ τῆς συνομολογήσεως τοῦ Συντάγματος κατὰ τὸ 1844 ὑποχρεώσεις του συνησθάνετο, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἡγεμόνων καὶ λαῶν ἐθεώρει ἄνωθεν διαγεγραμμένα, πᾶσαν δὲ μεταρρυθμίσειν αὐτῶν τῶν θεομῶν ἀνθρωπίνων ὡς παράβασιν θείου νόμου, εἰς ἣν ἡδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ μόνον πρὸς καιρὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν τῶν περιστάσεων, ἐπι-

φυλαττόμενος νὰ δράττηται τῶν εὐκαιριῶν, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατὰ τὸ θεῖον δίκαιον κατάστασιν. Τοιαῦται αἱ πεποιοθήσεις αἵτινες ὑπῆρξαν ἀφετηρία μεγίστων δεινῶν τοῦ ἔθνους. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐπαναστάσεων φέρουσιν οὐχὶ οἱ ἐκτελοῦντες, ἀλλ' οἱ καθιστῶντες αὐτὰς ἀναποδράστους. Τὴν εὐθύνην ἄρα σύμπασαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1862 φέρει ἡ ἀνένδετος ἐπὶ 18 ἔτη τοῦ βασιλέως Ὅθωνος ἐπιμονὴ εἰς παραδιασμόν τῶν κοινοβουλευτικῶν τοῦ ἔθνους θεσμῶν. Ἄλλ' ὑπόλογος ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ ἡγεμὼν οὗτος καὶ δι' ἕτερον βαρύτερον ἐκείνου κακόν. Τὰς ἐκ τῶν ἐπαναστάσεων ζημίας ἀναπληροῖ ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ διαφθορὰ τῶν ἡθῶν ἀνατρέπει ἐκ βάθρων τὰς κοινωνίας· οὐδὲν δὲ ὀλεθριώτερον εἰς τὰ ἤθη τοῦ λαοῦ τοῦ παρὰ τῶν κυβερνῶντων παρεχομένου εἰς αὐτὸν παραδείγματός τῆς τῶν νόμων περιφρονήσεως. Ὅταν ὁ λαὸς ὀλόκληρος βλέπει ἡγεμόνα λογιζόμενον ἐνάρετον ν' ἀθετῇ συστηματικῶς τὸν πάνδημον ὄρκον του, νὰ λογιζῆται ὡς ἱερὸν καθῆκον τὴν καταδολίευσιν τοῦ θεμελιώδους νόμου νὰ ἐπιτρέπη κατὰ τὰς ἐκλογὰς τὰς ἐσχάτας κακοηθείας πρὸς σφετερισμὸν ὑπὲρ τῆς βασιλείας τῆς ψήφου, ἣν ὁ νόμος ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν ἐλευθέραν συνείδησιν τοῦ πολίτου, ποῖα ἔσονται ὡς πρὸς αὐτὸν τ' ἀποτελέσματα τοιοῦτου παραδείγματος; Ὁ ἀπὸ τοῦ 1844 καὶ ἕως τοῦ 1862 βίος τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἐγκολάπτων εἰς τὴν ἐκπτωτον δυναστείαν τὸ ἀνεξίτηλον στίγμα τῆς διαφθορᾶς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἀγαθὴ διοίκησις ἣτις ἀπὸ τοῦ 1856 ἰδίως ἤρξατο ἐπικρατοῦσα, ὁ παραδειγματικὸς ἰδιωτικὸς βίος τῆς αὐλῆς, ἡ πρὸς τὸ ἔθνος ἀφωσίωσις τῶν ἡγεμόνων δὲν ὑπῆρξαν ἱκανὰ ἵν' ἀντικαταστήσωσι τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῆς ἄνωθεν διδασκομένης εἰς τὸν λαὸν πολιτικῆς κακοηθείας. Ὑποσκάπτων ὁ βασιλεὺς Ὅθων τὰ θεμέλια τοῦ Συντάγματος, τοῦτο μὲν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνατρέψῃ διότι στηρίζεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ

Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐξενεῦρισε τὴν πολιτείαν καὶ ὤρυξε βόθρον, εἰς ὃν ἐνέπεσεν ὁ θρόνος του ἐπὶ τῷ κλονισμῷ τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀντικατέστησε τότε τὴν ἐλέω Θεοῦ δυναστείαν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἢ τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου, ἐκ τοῦ Συντάγματος ἀρυσμένου τὸν τίτλον αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης ἀναγνωρισθέντος οὐχὶ ὡς «βασιλέως τῆς Ἑλλάδος» ἀλλ' ὡς «Συνταγματικοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.»

Μετὰ δεκαετῆ βίον ὑπὸ τὸ σύνταγμα τοῦ 1864 ἄς παραβάλωμεν τὴν νῦν κατάστασιν πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ σύνταγμα τοῦ 1844 περιορίζοντες τὰς σκέψεις ἡμῶν εἰς τὰς ὑπευθύνους κυβερνήσεις.

Λυπηρὰ, ἀλλὰ πανθομολόγητος ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην ἐκαρκινοδατήσαμεν. Ἡ δημοσία ἠθικὴ, ἣτις εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης πολιτείας, δεινότερα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι ὑπέστη καὶ ὑφίσταται τραύματα· τὸν δὲ χορὸν τῆς κακοηθείας σῦρει ἐμμανῶς ἢ ὑπεύθυνος κυβερνήσις.

Ὅποίαν εἰκόνα κυβερνήσεως συνταγματικῆς παριστᾷ ἡ ἀφελὴς ἐπιστολὴ τοῦ βουλευτοῦ κ. Δ. Ράλλη περὶ τῶν ἐν τῷ δήμῳ Κρωπίας κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς συμδάντων; Καλπονόθευσις τελουμένη τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὑπὸ τὴν διευθύνειν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς καὶ προτάσεις πρὸς ὑπόψηφιον περὶ καλύψεως τοῦ ἐγκλήματος καὶ περὶ περαιτέρω καλπονοθεύσεως γενομένη παρὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς· ταῦτα δὲ πάντα ἐν χωρίῳ κατὰ τὰ πρόθυρα τῆς πρωτευούσης. Ἐν ἐτέρῳ δήμῳ τῷ τῶν Ἀχαρνῶν, ἀνήκοντι ἐπίσης εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς πρωτευούσης, ἔχομεν ἐπίσημον πρωτόκολλον τῆς διαλογῆς βεβαιοῦν, ὅτι ὁ ἀδασὶ ρίπτεται χαμαὶ ὑπὸ παρανόμου χειρὸς καθ' ἣν ὤραν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καταμετρεῖ τὰ λευκὰ σφαιρίδια τοῦ αὐτοῦ ἀντιπολιτευομένου ὑποψηφίου, καθ' οὗ καὶ ἡ ἐν Κρωπία καλπονόθευσις· κεῖται δὲ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ διαπράτ-

τεται τὸ ἔγκλημα, ἐν τῇ ἁμέσῳ γειτονίᾳ τῆς βασιλικῆς ἐπαύ-
 λεως. Ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ βασιλείου ἀναβάλλεται
 πρὸς τὸν νόμον ἢ συγκάλεσις τῆς ἐπὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἐπι-
 τροπῆς, ὅπως ἐξευρεθῇ μέσον πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ παρὰ
 κυβερνήσεως καὶ αὐτῆς ἀπηνῶς καταδικωμένου, παρὰ τοῦ
 λαοῦ δὲ ἐνθουσιωδῶς ὑποστηριζομένου ὑποψηφίου, ἀφοῦ δὲ ἡ
 πλειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς μειονοψηφούντων μόνον τῶν ἐν
 αὐτῇ δημοσίων ὑπαλλήλων, ἀνακηρύττει τοῦτον βουλευτὴν,
 ἀρνεῖται ὁ νομάρχης νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιτακτικῶς παρὰ τοῦ
 νόμου ἐπιβάλλόμενον αὐτῷ καθήκον τῆς ἐκδόσεως πρὸς αὐ-
 τὸν εἰδοποιητηρίου, ἀνακηρύττει δὲ ἄλλον. Ἐν Ζακύνθῳ ἀ-
 ποκλείονται διὰ τῆς λόγῃς ἀπὸ τῆς ψηφοφορίας οἱ πλείστοι
 τῶν ἐκλογέων τῆς νήσου ὅπως δυνηθῇ ὁ νομάρχης νὰ τηλε-
 γραφήσῃ κωμικῶς πρὸς τοὺς προϊσταμένους του ὅτι ὁ λαὸς
 Ζακύνθου ἀποδοκιμάζει τὰς φιλελευθέρας ἰδέας τοῦ κ. Λομ-
 βάρδου τὸν ὁποῖον ἕως χθὲς ἐλάτρευε. Ταῦτοχρόνως δὲ λαμ-
 βάνομεν ἐκ Κερκύρας τὴν ἀλγεινὴν εἰδησίαν τῶν ὀλεθρίων ἀ-
 ποτελεσμάτων τῆς παραλύσεως τοῦ στρατοῦ ἣτις εἶναι συνέ-
 πεια τῆς εἰς τοιαύτας ἐκθέσεως ἐνεργείας χρήσεως αὐτοῦ.

Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ κακὸν περιωρίζετο εἰς τὰς παλαιὰς τοῦ
 κράτους ἐπαρχίας, ἐπέτεινεν ἀπλῶς καχεξίαν προϋπάρχουσαν·
 ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν Ἰονίων νή-
 σων ἔχει ἐθνικὴν σημασίαν ἀνυπολόγιστον, καὶ τὴν ὁποίαν
 δυστυχῶς αἱ κυβερνήσεις ἡμῶν εἰς μόνην τὴν πραγματοποίη-
 σιν τοῦ σχεδίου αὐτῶν καταγινόμεναι, οὐδέλωσ συναισθά-
 νονται. Αἱ νῆσοι ἐκεῖναι βαρέως φέρουσι τὴν πρόσδελην ὅτι
 παρεδόθησαν τιμῶριον εἰς εὐνοούμενον τὸν ὁποῖον ἡ ἐπὶ
 τῆς προστασίας διαγωγή αὐτοῦ εἶχε καταστίθη ἀντικείμενον
 περιφρονήσεως τοῦ τε λαοῦ τῆς Ἐπτανήσου καὶ τῆς προστά-
 τίδος δυνάμεως· ἤδη δὲ ἐξεγείρονται βλέπουσαι τὰ στοιχειώ-
 δεις αὐτῶν ἐλευθερίας ἃς ἐσέβοντο καὶ προήσπιζον ὁ στρατὸς
 καὶ ἡ κυβερνήσις τῆς προστασίας ποδοπατουμένας ὑπὸ στρα-

τοῦ καὶ κυβερνήσεων ἐθνικῶν. Ἀπέναντι τῶν ἰδιοτελῶν αὐτῶν συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς, ἦν ὑπηρετοῦσι συστηματικῶς αἱ προσωπικαὶ κυβερνήσεις δὲν λαμβάνουσι ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ εὐημερία τῶν Ἰονίων νήσων μετὰ τὴν ἔνωσιν δὲν εἶναι ζήτημα ἐσωτερικῆς μόνον διοικήσεως, ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ διότι εἰς τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐνώσεως ἀποβλέπουσι καὶ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ὅπως ἐπιδείξωσιν αὐτὰ ἐπ' ὠφελείᾳ ἢ βλάβῃ ἡμῶν.

Ἀντὶ φιλοστόργου πρὸς τοὺς νέους συμπολίτας συμπεριφορᾶς ἠκούσαμεν ἀνευλαβεῖς θεωρίας περὶ προσωπικῆς δῆθεν προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων νήσων εἰς τὸ Στέμμα ὡσανεὶ δὲν ἦτο ἱστορικῶς βεβαιωμένον ὅτι ἡ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος παραίτησις τῆς προστασίας ἦτο ἀποφασισμένη καὶ εἶχε δοθῆ περὶ τούτου ἐπίσημος ὑπόσχεσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα πρὶν ἢ λόγος κἂν γίνῃ ἢ σκέψις περὶ τοῦ Στέμματος ὡς κατόπιν διετέθησαν τὰ κατ' αὐτό, καὶ ὡσανεὶ δὲν ἦτο τίτλος τῆς ἐνώσεως ἢ περὶ αὐτῆς ψῆφος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Παρὰ τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος ζητεῖ λόγον διὰ τὴν πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους πολιτείαν των ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς ἢ δὲ χάρινεὐνοουμένων καταπάτησις τῶν λαῶν αὐτῶν. ἢ περιφρόνησις τοῦ παρὰ στρατοῦ παραλελυμένου καὶ ἢ βία στέρησις τοῦ ἀπὸ μετόχους εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ ἔθνους διὰ τῶν νομίμων ἀντιπροσώπων του, εἶναι καίρια τραύματα κατὰ τῶν δικαίων καὶ τῶν πόθων τοῦ γένους.

Ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ νόμος ἀντὶ νὰ ἐκτιμᾶται παρὰ τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων ὡς ἐγγύησις τῆς τάξεως θεωρεῖται ὡς αὐθάδης περιορισμὸς τῆς ἐλευθέρως ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ ἀθετεῖται διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι εἶναι νόμος.

Τὸ Σύνταγμα ἀπαγορεύει εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ εἰσπράττῃ φόρους καὶ νὰ δαπανᾷ τὰ δημόσια ἀνευ νόμου διὰ τῆς διατάξεως δὲ ταύτης ἐν τοῖς κοινοβουλευτικῶς πολιτευ-

ομένοις ἔθνεσιν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν κυβέρνησιν ἢ θέλησις τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς. Ὅθεν δὲν συγκαλεῖται ἡ βουλή ἐγκαίρως ὅπως ψηφίση προϋπολογισμὸν καὶ φορολογικοὺς νόμους, δαπανᾷ καὶ εἰσπράττει ἡ κυβέρνησις αὐθαιρέτως καὶ διδάσκεται ὅλας νὰ σέβηται τοὺς νόμους μόνον ἔφ' ὅσον συμφέρει.

Ἐντέλλεται ὁ νόμος τὸν καταρτισμὸν φάλαγγος τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἀλλὰ σπεῖραι κυβερνητικῶν ὀπλοφόρων ἐπιτίθενται ἐξ ἐνέδρας κατὰ τῶν φοιτητῶν ζητούντων εἰρηνικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δικαιώματος αὐτῶν. Ἐγγυᾶται τὸ Σύνταγμα τὸ ἀπαραβίαστον τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν, ἀλλὰ τεμάχιον ἰδιαιτέρας ἐπιστολῆς ἀξιωματικοῦ δι' ἐγκλήματος ἀποκτηθέν, χρησιμεύει ὡς πρόφασις ὅπως ἀφαιρεθῇ ὁ ἀξιωματικὸς τὸν βαθμὸν του. Καταργοῦνται παρὰ τῆς Βουλῆς, τῇ εἰσηγήσει τῆς Κυβερνήσεως, αἱ διὰ τῆς πρεσβείας πιστώσεις καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς βουλῆς, διορίζονται ἐκ νέου πρέσβεις καὶ μισθοδοτοῦνται ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Τὰ τῆς Βασιλικῆς χορηγίας κανονίζονται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος περιλαμβάνει ὁ προϋπολογισμὸς προαυξήσεις αὐτῆς.

Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἡ τῶν νόμων ὀλιγωρία εἰσῆχθη εἰς τὰ ἤθη τοῦ τόπου παρὰ τῆς κυβερνήσεως ὥστε σπάνιοι οἱ ἀνθιστάμενοι εἰς τὰς παρανόμους αὐτῆς προτάσεις ἢ ἐκδηλοῦντες τὴν ἀποδοκίμασιν ἢ ἀπορίαν ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Οἱ βουλευταὶ ψηφίζουσιν ἄνευ ἀντιρρήσεως τὰς ἀντισυνταγματικὰς πιστώσεις περὶ ἀνακτορικῶν δαπανῶν οὐδεμίᾳ δὲ ἀκούεται ἀπὸ τοῦ βήματος φωνὴ κατὰ τῆς παρουσίας ἐν τῇ ἑλληνικῇ αὐλῇ προσώπου διορισθέντος εἰς αὐτὴν παρὰ ξένου ἡγεμόνος. Ἀξιωματικοὶ διακεκριμένην κατέχοντες ἐν τῷ στρατῷ θέσιν ὑπηρετοῦσιν τὰς αὐθαιρέτους ὀρέξεις τοῦ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ, μόνη δὲ ἡ ἀστυκὴ δικαιοσύνη σώζει, ἐφ' ὅσον αὐτῇ ἀνήκει, ἀπὸ τῶν ὀνύχων αὐτοῦ τὸν κ. Τ. Πλέσαν καὶ τὸν κ. Θεόδ. Κολοκοτρώνην. Οὐδεὶς τῶν εἰς οὐς

προσεφέρθησαν θέσεις πρέσβων ἐδίστασε νά ἐξυπηρετήσῃ αὐτοπροσώπως τὸν παραβίασμένον τοῦ νόμου δεχόμενος θέσιν καὶ λαμβάνων μισθὸν παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς Βουλῆς. Βεβαίως δὲν ἄγνοεῖ ὁ κ. Βαλαωρίτης ὅτι ληστεύει τὸ δημόσιον ταμεῖον, λαμβάνων ἐξ αὐτοῦ ὡς πρέσβος τετρακισχιλίαν δραχμὰς κατὰ μῆνα εἰς τὸ πείσμα τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ νόμου. Ἀλλὰ θὰ γελάσῃ ἂν τῷ ἀποτεινῇ τις τοιαύτην παρατήρησιν. Διὰ τί ἄλλως ὑπάρχει ὁ λαὸς ἢ ἔπως παρέχῃ εἰς εὐνοουμένους χρήματα καὶ τιμὰς; Καὶ ἀληθῶς οὐ μόνον χρήματα ἀλλὰ καὶ τιμὰς ὑπέκλεψεν ὁ κ. Βαλαωρίτης ἐφ' ὅσον δύναται νά θεωρηθῇ τιμὴ τὸ παράσημον τοῦ Σωτήρος Ἡ «Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως» νεκρικὴν ἐτήρησε σιγὴν περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων ἐσχάτως παρασήμων πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφόν του καὶ τῇ συστάσει αὐτοῦ πρὸς ἄλλους λυπηρὰς ἀφήσαντας ἀναμνήσεις ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις, ἐν οἷς καὶ πρὸς τὸν οὐχὶ ἐπιζήλον κατέχοντα σελίδα ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν Σπῆβενς. Ἡ παρανομία τῆς μὴ δημοσιεύσεως μαρτυρεῖ ὅτι τοῦλάχιστον δὲν ἐξέλιπεν ἔτι ἀπὸ τῶν κυβερνώντων πᾶσα αἰδῶς.

Ἀξιοδάκρυτον φαινόμενον· ὁ νόμος μὴ εὐρίσκων πλέον ἀντιλήπτορας κατὰ τῆς ἀσεβείας τῆς κυβερνήσεως ἐν τῷ τόπῳ τυγχάνει ἠθικῆς ἀρωγῆς παρὰ ξένης κυβερνήσεως. Βεβαιοῦται ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπὶ τῷ διορισμῷ τοῦ κ. Βαλαωρίτου ὡς πρέσβως ἐξέφρασεν ἀπορίαν διὰ τὴν ἐκλογὴν προσώπου ὅπερ πρὸ ἐτῶν μετέβη εἰς Λονδῖνον ὅπως βολιδοσκοπήσῃ τὴν Βρεττανικὴν κυβέρνησιν περὶ πραξικοπήματος κατὰ τοῦ Συντάγματος· ἀπεκρούσθη δὲ παρὰ τοῦ τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ λόρδου Κλαρενδῶνος, δηλώσαντος ὅτι τὴν βασιλείαν ἐν Ἑλλάδι ἀνεγνώρισεν ἡ Ἀγγλία ὡς συνταγματικὴν καὶ ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον ἦτο συνταγματικὴ ἰσχυρὸν τὰ περὶ αὐτῆς μεταξὺ τῶν Δυνάμεων συντεθειμένα. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἴσως πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον προ-

σεχωῶς σχετιζόντες αὐτὰ καὶ πρὸς τὰς ψιθυριζομένας ἀπειλὰς περὶ τελευταίων διορισμῶν.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ βλέπομεν τὴν διοικήριον ἐπὶ τοσοῦτον παραλύσασαν ὥστε μηδεμίαν σχεδὸν νὰ ἐκπλήροῖ τῶν ἐν εὐνομούμεναις πολιτείαις ἀποστολῶν αὐτῆς ἐκδηλοῦσαν δὲ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἰδίως ὡς ἄκις πρόκειται νὰ ἐξυπηρετηθῶσιν αἱ προσωπικαὶ ὀρέξεις τῶν κυβερνήσεων καὶ νὰ παραβιασθῇ ὁ νόμος.

Ἐν τῷ στρατῷ ἡ χαλάρωσις τῆς πειθαρχίας ἔφθασεν καὶ εἰς τὰ ἔσχατα αὐτοῦ στρώματα. Ἐν τῇ ἐπαναστάσει τῆς 3 Σεπτεμβρίου εἶχον τὴν πρωτοβουλίαν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, διατηροῦντες ἔτι ἀκεραίαν τὴν πρὸς αὐτοὺς πειθαρχίαν τῶν ἀπαθεστέρων. Κατὰ τὴν Ὀκτωβριανὴν μεταπολίτευσιν ἐπρωταγωνίστησαν οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ συνωμόσαντες κατὰ πῶν ἀνωτέρων των. Ἦδη δὲ ὡς μαρτυροῦσιν ἐν Κερκύρα, κίνδυνος ὑπάρχει μὴ ἴδωμεν μετὰ τῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ τοὺς στρατιῶτας πρωτοστατοῦντας ἀφοῦ ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔρχονται εἰς ἀμέσους σχέσεις μετὰ τῆς κυβερνήσεως καλούσης αὐτοὺς προσωπικῶς εἰς καταπίεσιν τῶν ἐκλογέων καὶ παραβιασμὸν τοῦ νόμου, κατὰ τῆς ἐκλογῆς.

Ὡσεὶ δὲν ἤρκουν ταῦτα εἰσήγαγον αἱ προσωπικαὶ κυβερνήσεις εἰς τὸν τόπον τὸν τέως ἄγνωστον παρ' ἡμῖν κυβεῖαν. Εἰθισμένος δὲ ὁ λαὸς νὰ ζητῇ τὸ κέρδος ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἐσώζετο ἐν μέρει διὰ ταύτης ἀπὸ τῆς δηλητηριώδους ἐπιδράσεως τῆς πολιτικῆς τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, διότι ἄριστον ὄργανον ἠθικοποιήσεως εἶναι ἡ ἐντιμος ἐργασία. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ προσωπικὴ κυβερνήσις διώκουσα τὰ ἴδια τέλη ἐπειράθη νὰ μεταβάλῃ τὰ ἥθη τοῦ λαοῦ διδάσκουσα αὐτὸν νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἀκαριαίαν ἀπόκτησιν πλοῦτου ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ. Βιομήχανοι καὶ χειρῶνακτες κατέλιπον τὰ ἔργα των ἐπόμενοι εἰς τὰς προσκλήσεις τῶν κυβερνήσεων καὶ

ἀμιλλώμενοι πρὸς πρόσωπα ἄτινα καίτοι ὑψηλὴν κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ δέχονται μετοχὰς κατὰ χάριν παραχωρουμένας ἐπὶ τῇ ἰδρύσει ἑταιριῶν διημερεύουσιν ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ καὶ χρῶνται τῇ ἐπιρροῇ αὐτῶν εἰς παραχώρησιν μεταλλείων καὶ εἰς ὑπογραφὴν συμβάσεων ὑπὲρ φίλων καὶ συνεταιρῶν. Συμβάσεις ὑπογράφονται παρὰ τῆς κυβερνήσεως οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκτελέσεώς των ἐν αὐταῖς ἀλλ' ὅπως διὰ τῆς ἐναλλαγῆς αὐξήσεως καὶ μείωσης τῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν κερδίσωσιν οἱ εἰδότες παρὰ τῶν μὴ εἰδότες. Πρὸς κύρωσιν δὲ τῆς λαυρεωτικῆς συμβάσεως εἰσάγεται παρ' ἡμῖν ἐπινευσάσης τῆς κυβερνήσεως ἡ ἐσχάτη ἐξαχρείωσις τῆς ἀγορᾶς βουλευτικῶν ψήφων διὰ μετοχῶν, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσδοκᾷ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καταπνίγεται ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς χρηματιστικῆς κερδοσκοπείας ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου, ἀντικαταστήσαντος τὴν ἐπιδίωξιν ὠφελείας ἐκ τῆς διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ λυσιτελεστέρας παραγωγῆς.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ν' ἀπαριθμήσωμεν μίαν ἐκάστην τὰς βαθμίδας τὰς ὁποίας κατήλθομεν ἀπὸ δεκαετίας ἕως τῆς κλίμακος τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀλλ' ὁμολογοῦμεν πικρὰν ἀλήθειαν ἣν οὐδεὶς ἀπαθῶς σκεπτόμενος θέλει ἀρνηθῆ λέγοντες ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων ἀποκρουουσῶν πᾶσαν ὑψηλὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ἀποπτουουσῶν τὸν χαλινὸν τοῦ συντάγματος καὶ τῶν νόμων καὶ ἐπιζητουσῶν ἐν τῇ πολιτικῇ προσωπικὰ καὶ εὐτελεῆ συμφέροντα, τοσοῦτον κατέπεσε καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὄλου Ἑλληνισμοῦ ὥστε ἐγγύς πλέον εἶναι ἡ ὥρα καθ' ἣν ἡ θεραπεία θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τοῦ κακοῦ.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰ ἐνεστώτα εἶναι καταφανής. Καθὸ σθηριζόμενον τὸ παρελθὸν ἐπὶ τῆς δολιεύ-

σεως τοῦ θεμελιώδους νόμου, φέρει τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τῆς διὰ τοῦ παραδείγματος διαφθορᾶς τοῦ ἔθνους· ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐλειτούργει τότε ἡ κυβερνητικὴ μηχανὴ καὶ συνεκρατεῖτο τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ἄνευ διηνεκοῦς συνταράξεως τοῦ κράτους διὰ συνεχῶν διαλύσεων τῆς βουλῆς καὶ βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ἡ δὲ διοίκησις διετέλει ἐν προόδῳ. Ἦδη ὅμως εἴμεθα σχεδὸν ἀκυβέρνητοι καὶ ἀδιοίκητοι, ἐν τοῖς σπαραγμοῖς τοῦ ἀγῶνος οὐτιδανῆς ἐξουσίας πρὸς καταστολὴν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἔθνους. Εἰς τὴν κληροδοτηθεῖσαν δ' ἡμῖν ὑπὸ τοῦ παρελθόντος πολιτικὴν διάφθοράν εἰς ἄκρον ἐπιταθεῖσαν ἐπιπροσετέθη ἡ ἄμεσος ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως πρὸς κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν.

Ἄλλ' ὑπερτερεῖ τοῦ παρελθόντος τὸ ἐνεστὼς ἐκ τῶν διδασμάτων ἅπερ μᾶς κατέλιπεν ἐκεῖνο. Εὐχόμεθα δὲ τὰ διδάγματα ταῦτα νὰ χρησιμεύσωσι πρὶν παρέλθῃ ἡ ὥρα καὶ νὰ ἀποσοδήσωσιν τὴν ἐπικειμένην κρίσιν.

Ἡ δημοσίευσίς τῶν δύο τούτων ἀρθρῶν προὔξενησε κατὰ πλῆξιν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν νωπαὶ ἦσαν ἀκόμη αἱ ἄγριαι σκηναὶ τῆς μεταπολιτεύσεως καὶ αἱ ἐπάναστάσεις κατὰ συνηθέστατον, ἡ δημοσιογραφικὴ ἀντιπολίτευσις συχνὰ ἐξικνεῖτο εἰς ἀπίστευτον βιαιότητα ἢ γλῶσσα δὲ τοῦ τύπου δὲν περιορίζετο εἰς κανὲν ὄριον. Διὰ τοῦτο αἱ κατὰ τοῦ τύπου καὶ τῶν δημοσιογράφων καταδιώξεις ἦσαν συχνώταται· ὁ Φιλήμων, ὁ Γονιδῆς, διευθυντῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πνεύματος, ἄλλοι θερμοὶ τῆς ἐποχῆς δημοσιογράφοι εἶχον ὑποστῆ ἄμειλικτους καταδιώξεις ἰδίως παρὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, τὸ ὅποτον εἶχε καθιερώσει οὕτως εἶπεῖν τὴν διὰ πάσης βίας ἐπιβολὴν τῶν σκέψεών του καὶ τῶν ἀποφάσεών του εἰς τὰ πλήθη. Συνηθισμένον ἐπομένως ἦτο τὸ κοινὸν εἰς τὴν βιαίαν τῶν ἐφημερίδων γλῶσσαν, ἀφ' ἧς οὐδὲ τὸ Στέμμα πολλάκις ἐσώ-

Ζητο καὶ ἠδύνατό τις νὰ υποθέσῃ ἐπὶ τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Τρικουπῆ ἠμποροῦσαν νὰ παρέλθουν ἀπαρατήρητα. Οὐδέποτε ἔμως εἰς τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων τότε ὁ λαὸς εἶχεν ἀναγνώσῃ αὐστηροτέραν καὶ δικαιότεραν συγχρόνως ἀνάλυσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ τόπου. Ἐκάστη λέξις, ἐκάστη γραμμὴ ἀπεκάλυπτε καὶ μίαν ἀλήθειαν, ἀλήθειαν φανεράν καὶ ἀναμφισβήτητον καὶ ἡ γραφὴ τοῦ ἀρθρογράφου ἐφαίνετο εἰσδύσασα ἐκεῖ ὅπου ποτὲ δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ εἰσδύσῃ καὶ ἐμπνευσθῶσιν οἱ ἄλλοι. Ἡ μάχαιρά του κατεφέρετο εἰς τὰ βαθύτερα μέρη τῆς πληγῆς καὶ μὲ τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ἐπιστήμης, ὑπεδείκνυε σαφῶς τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ χωρὶς οὐδὲν νὰ ἐξογκῶνῃ ἀλλ' οὐδὲ ν' ἀποκρύπτῃ τὸν κίνδυνον. Τὰ γεγονότα ὅσα ἀλλεπαλλήλως ἀνέφερον εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἰδεῶν του, εἶχον περιέλθῃ ὅλα πλέον εἰς τὴν ἀναμφισβήτητον κατοχὴν τῆς ἱστορίας καὶ ὁ ἀναγινώσκων ἤρκει νὰ σκεφθῆ διὰ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ὀρθότητα τῶν ἐπιφερομένων συμπερασμάτων.

Τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Τρικουπῆ δὲν ἦσαν μόνον βριαία καὶ κανονικὴ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς ἐποχῆς του. Ἦσαν συγχρόνως ἀνάλυσις τῆς δράσεως τῆς πολιτείας καὶ ὑπόδειξις θεραπείας διὰ τὸ μέλλον. Τὰ γεγονότα δὲν ἐπιφέροντο ἀφ' ἑαυτῶν ἀνευ τινὸς κρίσεως ἀπλῶς διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὄπλα ἀντιπολιτευτικά· τοῦναντίον συνηρμόζοντο πρὸς ἀλλήλα καὶ συνεδυάζοντο πρὸς τὰς περιστάσεις ἀφίνετο δὲ κατάφωρον τὸ συμπέρασμα χωρὶς ὁ ἀρθρογράφος νὰ ἐπιτηδευθῆ τὴν ἀπόδειξιν των.

Αὕτῃ αὕτῃ ἡ ἀρχὴ του, πικρὸν παράπονον κατὰ τῆς πολιτείας τοῦ Στέμματος ἐπὶ τῶν συμβάντων τοῦ 1868, ὅτε ἀπελύθη τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου καίτοι ἀπῆλαυε τῆς πλειοψηφίας τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ, ἀπέδειξε τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ ὅποιον θὰ διοργανοῦτο ἡ δημοσιογραφικὴ ἐκστρατεία, πνεῦμα ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν κυβερνητικῶν καταπίσεων, τὰς ὁποίας μετήρχετο ἰδίως βριαί-

τερον καὶ μᾶλλον ἀπροκαλύπτως ὁ Βούλγαρος. Καὶ εἶχε τελευταῖον πρὸς τοῦτο παράδειγμα ὁ Τρικούπης τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς πρὸ ὀλίγου διενεργηθείας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀληθινὰ ὄργια εἶχον διαπραχθῆ, καὶ οἱ βουλευταὶ τῆς κυβερνήσεως εἶχον ἐπιδόληθῆ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τῆς λόγῃς καὶ τῆς μπαγιονέττας. Οἱ κορυφαῖοι τῆς κατὰ τοῦ Βούλγαρος ἀντιπολιτεύσεως εἶχον ἀποκλεισθῆ εἰς τὰς ἐκλογὰς ἐκεῖνας, ἀνεφέραμεν δὲ εἰς προηγουμένην σελίδα τὰ μέσα τὰ ὅποια ἢ τότε κυβέρνησις μετεχειρίσθη διὰ τὴν ἀποκλείσῃ τὸν Κουμουνδοῦρον ἐν Οἰτύλῳ καὶ τὸν Τρικούπην ἐν Μεσολογγίῳ. Ἀλλὰ καὶ αἱ μετ' αὐτὴν κυβερνήσεις δὲν εἶχον διεξαγάγῃ καλλίτερον τὴν ἐκλογὴν των, ἐπίκαιρον ἦτο λοιπὸν τὸ θέμα ἐφ' οὗ ὁ Τρικούπης ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ ἐκτεθῆ.

Ἡ αἵρεσις τοῦ ἄλλως τε ὅτι τὰ οὕτω σχηματιζόμενα ὑπουργεῖα πᾶν ἄλλο ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ ἔθνικὰ, ἦτο ἔρροθότατη καὶ δικαιοτάτη. Κανέν αὐτῶν δὲν ἀντεπροσώπευε τὴν γνώμην τοῦ ἔθνους καὶ ἀπόδειξις τὸ μετὰ τὸν Κουμουνδοῦρον ὑπουργεῖον Βούλγαρος, τὸ ὅποτον διὰ τοιούτων μέσων ἀναχθὲν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ἐφήρμοσε πρόγραμμα ἐνεργείας ἐντελῶς ἀντίθετον τῶν ἐπαγγελιῶν του, καὶ ἐντελῶς ἀντίθετον τῶν βλέψεων τοῦ ἔθνους καίτοι δὲ τότε ἐξεπροσώπευσε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἰδέας τῆς μειοψηφίας τοῦ ἔθνους ἐκαλεῖτο καὶ παρέμενε ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ἀφ' ἧς βιαίως ἀπεμακρύνετο τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδοῦρου ἀπολαῦσον καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἔθνους καὶ διαχαράξαν πολιτικὴν σύμφωνον πρὸς τοὺς ἔθνικοὺς πέθους καὶ τὰς ἔθνικὰς παραδόσεις.

Καὶ τῷ ὄντι εἶχεν ἀναχθῆ τότε ἢ ἐπέμβασις τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐκλογὰς, εἰς τὸ δόγμα δὲ ὑπεβόηθουν οἱ ἐμπνεύσαντες τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν τοῦ 1867, ξένοι εἰσηγηταὶ κατὰ τῶν ὁποίων ἰδίως πικρώματα κατεφέρετο ὁ Τρικούπης καὶ οἱ ὅποιοι ἐγένοντο πρὸ πάντων ἀφορμὴ τῆς ἀποσπασθῆ οὗτος τοῦ Κουμουνδοῦρου. Ὁ Σπόνεκ εἶχεν ἐμνεύσῃ τὸ μέ-

τρον ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον θὰ ἐπέφερον ἀληθῶς καταστρεπτικά ἀποτελέσματα ἂν μετὰ τινα ἔτη κληθεῖς ὁ Τρικούπης ἐπὶ τὴν ἀρχὴν δὲν ἀνεκέρυττεν ὡς ἀρχὴν του τὴν ἀπολύτως ἐλευθέραν ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων του καὶ δὲν διενήργει τὰς πρῶτας ἀνεπηρεάστους βουλευτικὰς ἐκλογάς, ὡς λαμπρὰν καὶ εὐσυνειδήτην ἀπαρχὴν τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου.

Διότι ἀληθῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπεμβάσεως τῶν διαφόρων κυβερνήσεων εἰς τὰς ἐκλογὰς δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθῶσι καὶ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπλῆ καὶ συγγνωστέα παρατυπία. Εἰς πολιτεύματα συνταγματικά ὅπως τὸ ἡμέτερον, τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς κυβερνήσεως, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ θεωρηθῆται ἢ πρὸς αὐτὴν εἰλικρινῆς ἐκτίμησις τοῦ λαοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν δὲ νὰ θεωρηθῆ καίτοι διερμηνεύσασα τὸ δημόσιον φρόνημα ἐφ' ὅσον δὲν προήρχετο ἐκ τῆς ἐλευθέρας τοῦ λαοῦ βουλήσεως καὶ ψήφου. Τὴν ἀρχὴν ἔμωσ αὐτὴν δὲν ἐφαίνετο ἐννοῶν ὁ Σπόννεκ ὁ σύμβουλος τοῦ βασιλέως, καὶ κυρίως ὑπεύθυνος διὰ τὴν κατάστασιν ἐκείνην, διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἱστορία ἀναγράφουσα τὴν κυβερνητικὴν τῆς ἐποχῆς ἐξέλιξιν μετὰ τινος ἀπορίας βλέπει ἀλλεπαλλήλως ὑπουργεῖα διαδέχόμενα ἄλληλα, μὴ ἀπολαύοντα δὲ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ, τὸν Ζαίμην ἡγούμενον εἴκοσι πέντε μόνον φίλων, καὶ καλούμενον ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν Βούλγαρην ἀκολουθούμενον ἀπὸ δώδεκα μόνον καὶ τὸν Δεληγεώργη ἀπὸ ἑπτὰ, ἀπέναντι δὲ αὐτῶν συμπαγεῖς ἀντιπολιτευτικὰς ὁμάδας ἀποτελουμένας ἔχι μόνον ἐκ πολλῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων πολιτευτῶν, ἐφ' ὧν ὁ λαὸς ἐστήριζε τὰς ἐλπίδας του, παραγκονιζόμενας ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὸ δικαίωμα νὰ τὴν λάβωσιν ὑπ' ὄψει.

Δικαιώτατα λοιπὸν ὁ Τρικούπης κατεφέρετο κατὰ τοῦ συστήματος τούτου μετὰ τῆς παρρησίας καὶ τοῦ θαρρους ὅπερ διέκρινε καὶ μετέπειτα τὸν πολιτευτὴν, δικαιώτατος δὲ καὶ ὁ θόρυβος ὃν συνεπεία τούτου ἤγειρε τὸ πρῶτον τοῦ ἄρθρον

«Τίς πταίει». Ὅλοι ἐκεῖναι αἱ ζωνταναὶ περιγραφαὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς κυβερνήσεως, χωρὶς οὐδόλως νὰ ἐξογκοῦνται, ἦσαν ἢ πραγματικώτερα εἰκῶν τῆς καταστάσεως, καὶ ἡ τελευταία δὲ πράξις τοῦ δράματος ὡς τὴν προεμάντευσε ὁ ἀρθρογράφος ἐπῆλθεν ἀπαράλλακτα, δικαίως ας τὰς προβλέψεις του καὶ κατενεγκοῦσα τὸ τελευταῖον κτύπημα. Ὁ Βούλγαρος εἰσελθὼν εἰς τὴν βουλὴν καὶ αὐθις ὡς εἰσηλθεν ἐφήρμοσε ἀκόμη μίαν φοράν τὴν πολιτικὴν ἣν εἶχε ἀκολουθήσῃ ἀπὸ ἐτῶν ἤδη, ἢ καταπίσεις δὲ καὶ ἢ κατάπνιξις τοῦ δημοσίου φρονήματος ἤρχισεν ἔκτοτε τὴν κυφορίαν τῆς κακοήθους συναλλαγῆς τῆς ὁποίας τ' ἀποτελέσματα βαρύνουσι μέχρι σήμερον καὶ θὰ βαρύνουσι ἐπὶ πολὺ ἔτι ἀπὸ τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἡμετέρου βασιλείου. Διότι τὰ βίαια μέτρα μετεχειρίζετο ὁ λαβὼν τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς ἐκεῖ ὅπου δὲν ἴσχυσεν ἢ πειθῶ καὶ ἢ ἀσυστόλως διενεργουμένη ἀγοραπωλησία τῶν ρουσοφειῶν, ἐπόμενον δὲ ἦτο ὁ λαὸς μεταξὺ τοῦ πειρασμοῦ τῶν προσφορῶν καὶ τῆς λάμπσεως τῆς λόγῃς νὰ θυσιάσῃ τὸ φρόνημά του καὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν βίαν, ἀφ' οὗ οἱ ἀξιοῦντες νὰ τὸν προστατεύσωσι καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν σημαίαν τῆς ἀναμορφώσεως, κατεδιώκοντο ἀμειλίκτως καὶ μέχρις ἐξοντώσεως.

Καὶ μετὰ τὸν φιλιππικὸν ἐκεῖνον κατὰ τῆς τοιαύτης ἐκθέσεως ἐνεργείας τῶν ὑπευθύνων, ὁ Τρικούπης ἐξέφραζε τὴν χαρὰν του διότι ἢ ἐν Ἀθήναις κοινὴ γνώμη εἶχε νικῆσιν καὶ ἐκέρδησε τὴν ἐκλογὴν τοῦ κ. Τιμ. Φιλήμωνος. Ὁ κ. Φιλήμων ἐξεπροσώπει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῶν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κομμάτων ἐνεργείας, ἀναπτύσσων δὲ τὸ πρόγραμμα εἶχεν ἐπανειλημμένως καὶ δεινῶς καυτηρίασιν μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν εὐγλωττίας τὰς παρεκτροπὰς τῆς κυβερνήσεως καὶ τὰ ἀνευλαβῆ μέσα τὰ ὅποια αὐτὴ κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινῆς γνώμης μετήρχετο. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ

διευθυνθῆ κατά τοῦ κ. Φιλήμονος ὀλόκληρος ἡ ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως ἥτις οὐδὲν μέσον ἀφῆκε τὸ ὅποσον νὰ μὴ μεταχειρισθῆ πρὸς ἐπιτυχίαν. Εὐτυχῶς ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης θριαμβευτικῶς ἔφερε τὸν κ. Φιλήμονα εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν νίκην αὐτὴν ἐθεώρησε κάλλιστον ἀληθῶς οἰωνὸν ὁ Τρικούπης, ὅστις ἐξ αὐτῆς ἤντησε τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἔθνος δὲν πταίει διὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἄλλοῦ δὲ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ καὶ ν' ἀποδουθῆ ἢ εὐθύνη.

Καὶ τὸ μετ' ὀλίγας ἡμέρας δημοσιευθὲν διὰ τῶν «Καιρῶν» δεῦτερον ἄρθρον τοῦ Τρικούπης, εἶναι σοφὴ δημοσιογραφικὴ μελέτη τῆς καταστάσεως πολιτικῆς τε καὶ ἐθνικῆς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περιέχουσα μοναδικῆς ἀκριβείας ἀνάλυσιν τῶν πραγμάτων, καὶ ὑπερόχου ἀντιλήψεως συμπεράσματα.

Δριμύτερον τοῦτο καὶ ὑποδεικνύον διὰ μέσου τῶν γραμμῶν του ὅτι ὁ ἀρθρογράφος τοῦ «τίς πταίει» εἶχεν ἐνθαρρυνθῆ ἐκ τῆς παρὰ τοῦ λαοῦ ἐντυπώσεως τοῦ πρώτου του ἄρθρου καὶ εἶχεν ἀκούσῃ εὐκρινῶς τὸν στεναγμὸν τῆς ἀνακούφισεως τὸν ὅποσον ἀνέστυρεν ἀπὸ τὰ στήθη τοῦ λαοῦ ἢ ἔκθεσις τῶν πικρῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, περιελάμβανε τὴν πολιτικὴν ἐπισκόπισιν τῆς τελευταίας δεκαετίας φιλοσοφικώτατα ἀναλελυμένην καὶ συγχρόνως μᾶλλον συγκεκριμένην διὰ τῆς παραθέσεως προσωπικῶν πλέον τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐκπτώτου βασιλείας πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Γεωργίου. Ὁ ὄθων τοῦ ὁποίου τὴν ἀποπομπὴν μόλις τότε εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ χαίρηται ἡ Ἑλλάς, παρίσταντο εἰς τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο ὡς πρότυπον ἀληθῶς ἡγεμόνος Ἕλληνας σκοπίμως δὲ ἐξήρουντο τὰ προτερήματά του ὅπως καταδειχθῆ ὅτι ὀλίγον διάφορος πολιτικὴ τοῦ θρόνου θ' ἀπέφευγεν ἀνυπολογίστους καταστροφάς. Ἄλλως τε ἀνωμολογεῖτο εἰς τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο ὅτι πάσας ταύτας τὰς ἀληθῶς ἡγεμονικὰς ἀρετὰς εἶχεν ἐπισκιάσῃ ἢ

πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δυσμένειά του καὶ ἡ τάσις του ὅπως καταστήσῃ τὸ Σύνταγμα ἀπλοῦν τύπον, οκτιὰν μᾶλλον πρὸς ἐκφόβισιν ἢ πραγματικὸν πολιτικὸν θεμέλιον.

Μετὰ τοῦτο δὲ ἐπηκολούθη σειρὰ ὄλη κυβερνητικῶν ἐπεμβάσεων ὅπως πλαστογραφηθῇ τὰ δημόσιον φρόνημα κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μετὰ πάσης θυσίας ἔστω καὶ τῆς δημοσίας ἠθικῆς ἀποσταλῶσιν εἰς τὴν βουλὴν ἄνθρωποι, ὄργανα μᾶλλον τῆς κυβερνητικῆς μερίδος. Καὶ ἀνεγράφετο πρῶτον τὸ σκάνδαλον ἐκεῖνο τῆς ἐκλογῆς Κρωπίας τοῦ ὁποίου ὅμοιον δὲν ἀναφέρει συχνὰ ἡ κοινοβουλευτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, στρατιωτικὴν δηλαδὴ καὶ δικαστικὴν ἀρχὴν συμπρατούσας εἰς τὸ ἐλεεινότερον πολιτικὸν ἔγκλημα καὶ νοθευούσας τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς εἰς τὰ πρόθυρα αὐτὰ τῆς πρωτεύουσας. Εἶτα τὸ σκάνδαλον τοῦ δήμου Ἀχαρνῶν καὶ τέλος ἡ πρωτοφανοῦς παρανομία ἐπέμβασις τῆς νομαρχίας εἰς αὐτοὺς τοὺς τύπους τῆς θριαμβευτικῆς διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν ἐκλογῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ διὰ τῆς λόγῃς ἀποκλεισμός τῶν ψηφοφόρων φίλων τοῦ κ. Λομβάρδου ἐν Ζακύνθῳ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀφήγησις τῶν ἄλλων συμβάντων εἰς τὰ ὅποια εἰσέρχεται χωρὶς νὰ τὰ σχολιάζῃ ὁ ἀρθογράφος ἐπαρκῶς ζωγραφίζουσι τὴν κατὰστάσιν εἰς ἣν εἶχε περιστῆ ἡ χώρα κατὰ τὴν ἐποχὴν, πραγματικῶς καρκινοβατήσασα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς δημοσίας ἠθικῆς. Ἡ σκανδαλώδης ἐκείνη ἐπέμβασις εἰς τὰ μυστικά τῶν ἰδιωτῶν, ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν φοιτητῶν (1)

(1) Ἡ φοιτητικὴ νεολαία ἅμα τῇ ἀνόδῳ τοῦ Δεληγιώργη εἰς τὰ πράγματα ζήτησασα τὴν ἀνασύστασιν τῆς Πανεπιστημιακῆς φάλαγγος εὔρε παρ' ἐλπίδα τὴν κυβέρνησιν μὴ διατεθειμένην εἰς τοῦτο, λυπηραὶ δὲ σκηναὶ ἤρχισαν ἀπὸ τῆς 9 Νοεμβρίου 1875 καὶ παρετάθησαν μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Τὸ ὑπουργεῖον Δεληγιώργη ἀρνήθην ὅλας τὰς προτέραςτου ἐπαγγελίας καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἀπελάκτισε τὴν νεολαίαν καὶ μετήλθε μέτρα ἀπιστεῦτου βιαιότητος κατ' αὐτῆς. Οὕτω τὴν 9 Νοεμβρίου ἐνῶ

τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ καθάρσεις τοῦ ἀξιοματικοῦ, ὁ παράνομος διορισμὸς τῶν πρέσβων, καὶ ἡ αὔξησης τῆς βασιλικῆς χορηγίας παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ συντάγματος, ἦσαν ἔλως ὀλισθηρὰ βήματα εἰς τὰ ὅποια ἡ κυβέρνησις προώριστο ἀργὰ ἢ ὀργήγωρα νὰ ὀλισθήσῃ.

Ἰδίως ὅμως ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπίθεσις ἐξήχθη εἰς πραγματικὸν ὕψος φανερᾶς δημοσίας κατηγορίας δικαιολογουμένης ἐκ τοῦ ὅτι τὴν ἐνέπνεεν, εἰλικρινῆς καὶ ἀληθῆς μέριμνα ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καλοῦ, ἦσαν αἱ παράγραφοι αἱ ἀφορῶσαι τον πρεσβευτὴν Βαλαωρίτην. Οὗτος δὲν ἦτο προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ Τρικούπη ἢ ἐκλογὴ του ὅμως εἶχε καταστῆ πραγματικὸν σκάνδαλον τὸ ὅποτον εἶχε διεγείρει τὴν κοινήν γνώμην. Διότι ἦσαν γνωσταὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ διπλωμάτου τούτου ἐν Λονδίῳ ὀλίγον πρὶν, ὁ δὲ Τρικούπης ἀποκαλύπτων τὸ σχέδιον τῆς μελετηθείσης ὑπ' αὐτοῦ καταργήσεως τοῦ συντάγματος τῇ συνδρομῇ τῆς Ἀγγλίας, δὲν ἔλεγε γεωτέρον τι καὶ ἄγνωστον, ὑπενθύμιζεν ὅμως ἐν δεῖγμα τῆς παλιμβουλίας τοῦ ἀνδρός καὶ δι' αὐτοῦ κατέφερε σοβαρὸν κτυπημα

οἱ φοιτηταὶ μετέβαινον πρὸς ἐπίδοσιν ἀναφορᾶς εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἄστυνομία καὶ χωροφυλακὴ ἐπετέθη κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς διέλυσε βιαίως. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὴν πλατείαν τοῦ Συντάγματος νέα διαδήλωσις τῶν φοιτητῶν διελύθη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ τῆς χωροφυλακῆς ἣτις συνέλαβε τριάκοντα φοιτητάς καὶ τοὺς ἐφυλακίσει. Οἱ φοιτηταὶ ἐκδικούμενοι τὴν παλιμβουλον πολιτικὴν τοῦ Δεληγιώργη παρεμόνευσαν καὶ ἐπιτυχόντες αὐτὸν μόνον ἐπιστρέφοντα εἰς τὸν οἶκον του τὸν ἐσύριξαν ἀνηλεῶς εἰς ἐνδειξιν τῆς ἀποδοκιμασίας των. Αἱ λυπηραὶ ἐν τούτοις σκηναὶ ἐξηκολούθουν εἰς τὸ μεταξὺ καὶ αἱ συγκρούσεις τῶν φοιτητῶν ἦσαν συχναὶ μετὰ τῆς ἀστυνομίας ἣτις καὶ αὐτὸ τὸ καθιερωθὲν Πανεπιστημιακὸν ἄστυλον παρεβίαζεν ὅτε ἐπῆλθε ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ τῆς 4 Φεβρουαρίου 1874 καὶ ἡ θύελλα ἐκείνη ἣτις ἀναμφισβητήτως ἠδύνατο νὰ ἔχη σοβαροτέρας καὶ λυπηροτέρας συνεπειάς κατεστάλη.

κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἥτις τῷ εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἀντιπροσωπεΐαν τῆς.

Εἰς ἐπίμετρον δὲ εἶχον ἐπέλθει ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας τὰ λυπηρὰ διαζήματα τῆς φρουρᾶς τῆς Κερκύρας ἥτις καταπατήσασα πάντα θεσμὸν πειθαρχίας καὶ τάξεως εἶχε στασιάζει καὶ ἠπειλεῖ νὰ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· τοῦτο δὲ ἦτο ἀληθῶς τὸ λυπηρότερον σύμπτωμα τῆς δεινῆς ἐκλύσεως εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιστῆ ἡ πολιτεία.

Τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ πολυκρότου ἄρθρου ἀφέθη ἐπίτηδες νὰ περιλάβῃ τὸ ζήτημα τῆς συστάσεως τοῦ χρηματιστηρίου τοῦ ὁποίου καὶ τὸ ἔνομα μόνον ἐνεποίει τόσην φρίκην. Δὲν ἦτο δὲ ὑπερβολικὴ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν διέγραφεν ὁ Τρικούπης τῆς μανίας ἥτις εἶχε καταλάβῃ τὸν πολὺν κόσμον τότε διὰ τὴν νεωστὶ εἰσαχθεῖσαν κυβεΐαν ἥς τὸ ἄσκοπον καὶ τὸ ἐπικερδὲς εἶλκυεν μανιώδεις καὶ φανατικούς στηρικτάς. Μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἔληγε τὸ πολύκροτον ἄρθρον τῶν «Καιρῶν» τὸ ὁποῖον συνεπλήρωσεν τὴν ἐκ τοῦ πρώτου παραχθεῖσαν ζωηροτάτην ἐντύπωσιν.

Καὶ ἡ κυβέρνησις συνεταράχθη ἐκ τοῦ θορύβου ἐν χεῖρον τὰ δύο ἄρθρα καὶ ἀπεφάσισε νὰ προβῆ εἰς δικαστικὴν καταδίωξιν τοῦ συγγραφέως τῶν, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔφερεν ὑπογραφὴν ἐμηνύθη ὁ διευθυντὴς τῶν «Καιρῶν» Πέτρος Κανελλίδης, ὅστις ἐπιστρέφων ἀπὸ τὰ λουτρά ἐν σπουδῇ διὰ τὰ γενόμενα εὔρε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐνέργειαν τῆς ἀρχῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πληροφορηθεὶς τοῦτο ὁ Τρικούπης ἔσπευσε δι' ἐπιστολῆς του νὰ δηλώσῃ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου τοῦ ὁποίου ὀλόκληρον τὴν εὐθύνην ἠνύσει ν' ἀναλάβῃ, ἐκ τῆς δηλώσεως δὲ ταύτης ἐκορυφώθη ἡ συγκίνησις τοῦ κοινοῦ ἡ ὁποία εἶχεν ἐξεγερθῆ ἤδη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἄρθρου ἐκείνου.

Ἡ ἀνάκρισις κατηρτίσθη ἐκ τῶν εἰσαγγελῶν τῶν ἐφετῶν

καὶ πλημμυλιοδικῶν, παρίστατο δὲ κατ' αὐτὴν καὶ ὁ ἀνακριτῆς σιωπηλῶς μετέχων αὐτῆς.

Ὁ Τρικούπης ἠρωτήθη πρῶτον τυπικῶς ἂν ἀνεγνώριζεν ὡς ἰδικὴν του τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν εἰσαγγελέα τῶν ἐφετῶν δι' ἧς ἀνελάμβανεν τὴν εὐθύνην τῶν ἐν τοῖς «Καιροῖς» γραφέντων, ἐδήλωσε δὲ ὅτι ἀνεγνώριζε πράγματι τὴν ἐπιστολὴν καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ γράψας τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο συγχρόνως δὲ ὅτι καὶ ἄλλα ἄρθρα ἐπὶ τῆς καταστάσεως πολιτικᾶ εἶχε γράψῃ ἀπὸ τινος ἰδίως δὲ ἐφ' ὅσον ὁ διευθυντῆς τῶν «Καιρῶν» Πέτρος Κανελλίδης ἀναχωρῶν διὰ τὰ λουτρά τὸν εἶχε παρακαλέσει πρὸς τοῦτο.

Μετὰ τὰς τυπικὰς ταύτας δηλώσεις ἡ ἀνάκρισις προέβη εἰς τὰ τῆς οὐσίας καὶ ἀπηύθυνεν αὐτῷ ἐρωτήσιν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ φράσεως «τὸ ἔθνος δὲν πταίει». Ἐκ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης ἐξηγεῖται εὐθὺς ὅτι ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχὴ ἤρχετο ἐσκεμμένως ν' ἀνεύρη τὰ στοιχεῖα τῆς καταδιώξεως κατὰ τοῦ Τρικούπῃ τὰ ὁποῖα ἠδύναντο ἀποστέλλοντα αὐτὸν εἰς τὴν φυλακὴν νὰ ἀπαλλάξωσι καὶ τὴν κυβέρνησιν ἐπικινδύνου ἀντιπάλου.

Ὁ Τρικούπης ὅμως δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων οἵτινες εὐκόλως δύνανται νὰ συλληφθῶσιν εἰς τοιαῦτα δίκτυα, ἄλλως τε δὲ καὶ τὴν στάσιν του ἐβοήθει ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ ἀλήθεια ἐξ ἧς εἶχε δανεισθῆ τὰ ἐπιχειρήματά του. Παρετήρησε λοιπὸν ὅτι τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο εἶχε πλήρη ἐνότητα καὶ ἐπομένως ἡ ἐννοια αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τοῦ συνόλου, ὅθεν λογικώτερον ἦτο ἡ ἐξέτασις νὰ ἐγίνετο πρῶτον ἐπὶ τῶν ἐν γένει καὶ κατόπιν ἐπὶ τῶν καθέκαστον ἦτοι ἐπὶ τῶν φράσεων καὶ τῶν λέξεων. Θὰ οἰκονομεῖτο δὲ οὕτω καὶ ὁ χρόνος διότι δὲν θὰ ἐπανήρχοντο ἐπὶ τὰ αὐτά.

Ἄλλ' ἡ ἀνάκρισις ἐφαίνετο ἐκ τῶν προτέρων διατεθειμένη νὰ μὴ παραχωρήσῃ οὐδὲν ὄπλον εἰς τὸν ἀντίπαλον ἠδύνατο μάλιστα νὰ πιστευθῆ ὅτι ἦν ἤδη ἐγγράφως διετετυπω-

μένη δι' ὃ παρετήρησεν ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν ἐφετῶν ἔτι ἡδύνατο ὁ Τρικούπης μετὰ τὴν ἐν μέρει ἐξέτασιν νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ὄλου σκέψεις του.

Ἦναγκάσθη ἐπομένως ὁ Τρικούπης ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν ἐρώτησιν καὶ ἐξέθηκε τὴν γνώμην του. Ἡ γνώσις τοῦ τίς πταίει καὶ ἂν τὸ ἔθνος πταίει ἦτο ἀπαραίτητος ὄρος πρὸς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν μέσων τῆς θεραπείας εἰς ἣν ἀφεύρα τὸ ἄρθρον. Μικρὰ θὰ ὑπῆρχεν ἐλπίς ταχείας θεραπείας ἂν ὁ νοσῶν ἦτο τὸ ἔθνος, παρήγορον δὲ εἰς πάντα κηδόμενον τῆς διορθώσεως τῶν παρ' ἡμῖν κακῶς ἐχόντων, ἔτι αἴτιος τῆς καταστάσεως δὲν ἦτο τὸ ἔθνος περιέχον στοιχεῖα ἠθικῆς υἰείας τὰ ὅποια διαγιγνωσκόμενα ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀσφαλῆ θεμέλια πρὸς οἰκοδομήν.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Τρικούπη ἐσημειώθη ἀκριβῶς μεθ' ὃ ἡ εἰσαγγελία ἀνέγνωσεν τὴν ἐξῆς περικοπήν. «Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862 τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως. εἶναι τὸ ἔθνος καταδικαστέον διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον ;»

Τὸ δίλημμα τοῦτο—εἶπεν ὁ Τρικούπης—εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ οἱ ἀπολυτόφρονες προσπαθοῦσιν παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ ἐπιβάλῃσι τὴν αὐθαιρεσίαν, οἱ δὲ ἐλευθεροφρονοῦντες ἔχουσι τὸ συμφέρον ν' ἀποκρούσῃ τοιοῦτον δίλημμα ἀνοίγοντες ἄλλας διεξόδους. Ὅθεν τὸ ἄρθρον πολεμοῦν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὰς ἐπαναστάσεις καταδεικνύει ὅτι ἐν δεσποτικῶς κυβερνωμέναις ἐπικρατείαις τὸ μόνον ἀντίδοτον κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας εἶναι ἡ ἐπανάστασις ἀλλ' ἐν ἐπικρατείαις ἐνθα ἀνθοῦσιν φιλελεύθεροι θεσμοί, ἰσχυροτέρα τῶν ἐπαναστάσεων εἶναι ἡ εἰρηνικὴ καὶ νόμιμος ἐνέργεια τῆς κοινῆς γνώμης, ταύτης δὲ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκδήλωσιν συνιστᾷ ἐκθύμῶς εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ δεσποτικοῦ καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ φιλελευθέρου πολιτεύματος διεπομέναις ἐπικρατείαις,

ὅταν τὸ κακὸν ὑπερβῇ ὄριόν τι, ἐπέρχεται κατὰ φυσικὸν καὶ ἀνεπίδραστον νόμον μεταβολή. Ἡ μεταβολή ὅμως αὕτη ἔχει ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἐπικρατείαις, ὡς ἀντίτιμον τὴν ἐπανόστασιν, ἣτις οὐδέποτε εἶναι ἀμιγῆς κακῶν, ἐνῶ ἐν ταῖς ἐπικρατείας ἐνθα ἐπιτρέπεται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην νὰ φωτίζηται νὰ μορφοῦται καὶ νὰ λειτουργῇ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ κατορθοῖ ἐκείνη νομίμως εἰρηνικῶς ἀταράχως ὅτι ἀλλαχοῦ κατορθοῦται διὰ τῶν ἐπαναστάσεων. Κατ' ἀντίθεσιν λοιπὸν πρὸς τὰς ἐπαναστάσεις—διστείνεται ὁ Τρικούπης—ἐξήρουντο εἰς τὸ ἄρθρον του ἡ ἰσχὺς καὶ αἱ ὄρεται τῆς κοινῆς γνώμης τῆς ὀπρίας τὴν ἀνάπτυξιν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ βασιλείου ἐμαρτύρησεν ἡ ἄριστα οἰωνιζομένη ἐκλογὴ τοῦ κ. Φιλίππου. Τὸ δίλλημα ἄρα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως τίθεται εἰς τὸ ἔθνος παρὰ τῶν ἀπολυτοφρόνων, τὸ δὲ ἄρθρον ἐπικαλεῖται εἰς διέξοδον ἀπ' αὐτοῦ τὴν παρέμβασιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἣτις ἐν ταῖς συνταγματικαῖς ἐπικρατείας εἶναι τὸ στοιχεῖον δι' οὗ καταστέλλονται αἱ κάτωθεν καὶ ἄνωθεν ὑπερβασίαι καὶ προλαμβάνονται αἱ συνέπειαι αὐτῶν ἢτοι αἱ βίαιαι μεταβολαί.

Ἡ ἐπρμένη φράσις τοῦ ἄρθρου «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους» ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάκρισιν νὰ ἐρωτήσῃ ποῖον ἡννοεῖ ὁ Τρικούπης διὰ τῆς λέξεως **καλοῦνται**, διότι εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ἔτι δι' αὐτῆς ἡννοεῖτο ἡ ἀνεύθυνος βασιλεία. Ἄλλ' ὁ Τρικούπης ἀπήντησεν ὅτι ἡ ἔκφρασις ἐκείνη ἦτο ἀπόλυτος οὐδεμία δὲ δίδεται νύξις ὅτι ὑπεννοεῖται ἄλλος παρὰ τὸν νομίμως καὶ ὑπευθύνως καλοῦντα, ὅθεν ἡ ὑπόνοια ἦν ἐμφαίνει ἢ ἐρώτησις προδίδει ἐκνόμους σκέψεις οὐχὶ τοῦ γράψαντος ἀλλὰ τοῦ ὑπεννοῦντος. Ὀλόκληρον τὸ ἄρθρον καὶ πᾶσα φράσις αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἀφοσίωσιν εἰς τοὺς συνταγματικοὺς θεσμούς, τῶν ὀπίων θεμελιώδης ἐγγύησις εἶναι ἢ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν ἀντίστοιχον ἔχουσα τὸ ἀνεύ-

θνον τοῦ βασιλέως. Ἐκ τῆς εὐθύνης δὲ τῶν ὑπουργῶν ἀρύεται καὶ ὁ τύπος τὸ δικαίωμα τῆς ἐξελέγξεως.

Οἱ ἀπολυτόφρονες προσπαθοῦσι πάντοτε ν' ἀπαλάττωσι τοὺς ὑπουργοὺς τῆς εὐθύνης ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσῃ τῶν προνομίων τοῦ Στέμματος, ἵνα καλύπτωσιν οὕτω τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν ὀπισθεν τῆς ἀσπίδος τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀσέβεια πρὸς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸ σύνταγμα, τὴν ὁποίαν ὠφείλουσι πάντες οἱ εὐλαβοῦμενοι τὸ σήμερον πολίτευμα ν' ἀντικρούωσι παντὶ σθένει. Ὁ τύπος ἔχει δικαίωμα ἐλέγχου ἐπὶ πάσης πολιτικῆς πράξεως ὃ δὲ ἔλεγχος ὑποθέτει ἀντίστοιχον εὐθύνην ἣν διὰ τὰς πράξεις τῆς βασιλείας φέρουσιν οἱ ὑπουργοί. Ἄπασαι αἱ πράξεις τῆς βασιλείας ἐνεξαιρέτως ὑπόκεινται εἰς τὴν ὑπουργικὴν τούτέστιν εὐθύνην εἰς τὸν ἔλεγχον. Οὐδεμία βασιλικὴ προνομία ἀσκεῖται ἄνευ ὑπευθύνου ἐκτελεστοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ πλημμελιοδικαῖς εἰσαγγελεὺς ἀντέταξε τὸ ἄρθρον τοῦ συντάγματος καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς διορίζει καὶ παύει τοὺς ὑπουργοὺς του, συμπεραίνων ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ καλῶν ἐπομένως ἦτο ὁ βασιλεὺς, ἀντέταξεν αὐτῷ ἕτερον ἄρθρον τοῦ συντάγματος ὃ Τρικούπης καθ' ὃ οὐδεμία πράξις τοῦ βασιλέως ἰσχύει ἄνευ προσυπογραφῆς τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργοῦ καθισταμένου ὑπευθύνου διὰ τῆς ὑπογραφῆς του καὶ τὸν ἠρώτησεν ἂν οἱ καλούμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν διωρίζοντο μόνον διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἂν ἔφερον ὁ διορισμὸς ὑπογραφὴν ὑπουργοῦ ὑπευθύνου διὰ τὸν διορισμὸν καὶ ἐπομένως ἐξελεγκτέου δι' αὐτόν.

Παρετήρησε τότε ὁ κ. Τρικούπης ὅτι τοιαῦται συζητήσεις ἐν μόνῃ τῇ Ἑλλάδι μεταξὺ τῶν συνταγματικῶν ἐπικρατειῶν, δὲν ἦσαν δυναταὶ διότι ὁ γράφων περὶ συνταγματικῶν θεμάτων κινδυνεύει νὰ νοηθῇ ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι κυβερνήσεων, ὅσον ὁ γράφων ἀραβιστί. Οὐδεμία βασιλικὴ προνομία διεκφεύγει τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην καὶ ἐπομένως τὸν ἔλεγχον, καὶ τοῦτο οὐχὶ συνεπεία μόνον θεωρητικῶν ἀρχῶν, τῆς ὁποίας ἡδύνατο

ν' ἀρνηθῶσιν οἱ ἀπολυτόφρονες, ἀλλὰ συνεπεία ρητοῦ ἄρθρου τοῦ συντάγματος τοῦ ὁποίου τὴν ἰσχὺν δὲν δύναται τις νὰ θέτῃ εἰς ἀμφιβολίαν. Εἰς τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην ὑπάγονται ἢ πρόσκλησις προσώπων εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἢ διάλυσις τῆς βουλῆς ἢ διαχείρησις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ αὐτὴ ἢ ἀπονομὴ χάριτος ἣτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἔχει χαρακτηριστικὴν προσωπικόν, καθὸ πηγάζουσα μᾶλλον ἐκ τῆς καρδίας ἢ ὑποστελλομένη εἰς ἀπολύτους κανόνας. Περὶ τούτου δὲ ὁμοθυμῶς καὶ κυβέρνησις καὶ βουλή ἀπεφάνθησαν προβάσῃς τῆς βουλῆς κατὰ τὸ 1872 εἰς ἔλεγχον τῶν ἀπονεμηθεισῶν βασιλικῶν χαρίτων καὶ μετασχούσης τῆς συζητήσεως ὁλοκλήρου τῆς κυβερνήσεως.

Κατόπιν τῆς ἐξηγήσεως ταύτης ἡ εἰσαγγελία ἐζήτησε ἐξηγήσεις ἐπὶ τῆς λέξεως βασιλεία τῆς ἀπαντώσεως ἐν τῇ περικοπῇ. « Ἐνόσω ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὰς ἐπεμβάσεις, ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς. »

Ὁ Γρικούρης ἀπελογήθη σαφῶς καὶ εἰς τοῦτο διὰ τῆς εὐκρινούς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν του. **Βασιλεία** παρετήρησεν εἶναι ἢ ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν ἀκουμένη βασιλικὴ ἐξουσία, γίνεται δὲ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης ὅπως καὶ τῶν λέξεων Στέμμα, αἱ προνομίαι τοῦ βασιλέως κλ., ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ. Καίτοι δὲ ἐν τῷ ἄρθρῳ οὐδαμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως, ἠδύνατο ὅμως νὰ γίνῃ ἀνεπιλήπτως ἀν προκειμένου περὶ εὐθύνης ἦτο πρόδηλον ὅτι αὕτη ἀπεδίδετο οὐχὶ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀρχήν. Τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐξουσία εἶναι σχεδὸν ἅπασα ἢ ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν διαχειριζομένη ἐξουσία. Ἰδίαν ἀρμοδιότητα ἔχουσιν οὗτοι μικρὰν καὶ ἐπὶ μικρῶν, ἀλλὰ διαχειρίζονται ὑπευθύνως τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως, συμπληροῦντες ἐν ταῖς πράξεσι τὸν ἀνεύθυνον αὐτοῦ· ἀν λοιπὸν αἱ κατὰ

τῆς ἐξουσίας ταύτης προσβολαί θεωροῦνται ὡς προσβολαί κατὰ τοῦ βασιλέως, παύει πᾶσα συζήτησις καὶ ἐπομένως ἡ Ἑλλάς διατελεῖ ὑπὸ δεσποτισμὸν. Βεβαίως εἰς ἄρθρον προτιθέμενον νὰ καταπολεμήσῃ τὸν παραβιασμὸν τοῦ συντάγματος, τὴν ἀθέτησιν τῶν νόμων καὶ τὰς ἀπολυτόφρονας τάσεις τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος, δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ ἔννοια ἀντικειμένη πρὸς τὴν κρηπίδα ταύτην τῶν ἐλευθεριῶν, τὴν θεμελιώδη συνταγματικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνευθύνου βασιλέως.

Καὶ ἐπὶ τῆς φράσεως «κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους» ἐζητήθησαν ἐξηγήσεις. Ἐν ἐπικρατεῖα συνταγματικῇ—εἶπεν ὁ Τρικούπης—ἀντιπροσωπεία τοῦ ἔθνους εἶναι ἡ βουλή ἐπομένως ἡ πλειονοψηφία τῆς βουλῆς εἶναι πλειονοψηφία τοῦ ἔθνους. Ὅθεν τὰ ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς ὑπουργεῖα ἀποκρουόμενα παρὰ τῆς πλειοψηφίας αὐτῆς ἀποκρούονται παρὰ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους.

Ἐξετασθεὶς ἔπειτα ἐπὶ τῆς περικοπῆς «ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους πλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθέστωσ» ἀπήντησεν ὅτι ἐν ἄλλαις ἀληθῶς συνταγματικαῖς ἐπικρατεῖαις δὲν ἠμφισβητεῖτο ἡ ἀρχὴ ὅτι ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς ἐσχηματίζοντο αἱ κυβερνήσεις παρ' ἡμῖν ὅμως οὐ μόνον ἠμφισβητεῖτο ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀλλὰ καὶ ἐπεκράτει ἡ ἀντίθετος, ἦτοι ὁ σχηματισμὸς τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς. Τὴν ἀρχὴν ταύτην θεωροῦσι διαστροφὴν τοῦ συντάγματος οἱ ἀσπαζόμενοι ἐκείνην, ὅπως ἴσως οἱ ἀσπαζόμενοι ταύτην καταδικάζουσιν ὡς διαστροφὴν τοῦ συντάγματος τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς ἡτοι τοῦ ἔθνους. Εἰκονικότητα δὲ βουλῆς—ἐδήλωσεν ὅτι ἠγνοεῖ ὁ Τρικούπης—τὴν κατάστασιν

ταύτης τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῶν κυβερνητικῶν ἐπεμβάσεων καὶ τῶν νοθεύσεων κατὰ τὰς ἐκλογὰς αἴτινες δὲν ἐπέτρεπον νὰ θεωρηταί ὡς γνησίᾳ ἀντιπροσωπεῖα τοῦ ἔθνους. Νόθον δὲ καθιστῶς ἦτο τὸ προῖόν τοῦ συνδυασμοῦ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς ὡς ἀνωτέρω ἐξηγήθησαν. Ἐρωτηθεὶς τί ἠννόει λέγων ὅτι εἰκονικὴν μόνον ἔχει μετοχὴν εἰς αὐτήν, ἀπήντησεν ὅτι τὸ ἔθνος μετέχει τῆς πολιτικῆς διὰ τῆς βουλῆς, ἡ εἰκονικότης ἄρα τῆς βουλῆς εἰκονικὴν καθίστα καὶ τὴν τοῦ ἔθνους μετοχὴν εἰς τὰ τῆς πολιτείας.

Ἀνακριθεὶς ἐπὶ τῆς παραγράφου « Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὅποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν συνεκentrῶθη ὀλόκληρος ἡ ἐξουσία » τί ἠνόει διὰ τῆς λέξεως στοιχεῖον ἀπεκρίθη ὅτι ὑπενόει διὰ τούτου τὸ ἐπικρατήσαν σύστημα τῶν ἐκ μειονοψηφιῶν κυβερνήσεων.

Ἐκεῖνο ὅμως εἰς τὸ ὅποῖον ἐπίσης ἐπέμεινεν ἡ ἀνάκρισις ἦτο ἡ λέξις ἀυλήν τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὁ Τρικούπης κηρύξασαν πόλεμον κατὰ τοῦ κ. Φιλήμονος λυσιώδη. Ὁ Τρικούπης ἀπέδειξεν ὅτι δι' αὐτοὺς ἠννόει τὸ ἀνώτερον πρῶσωπικόν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως, τὸ ὅποῖον καὶ αὐτὸ ἦν ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του, καὶ ὑπόκειται εἰς τὸν διὰ τοῦ τύπου ἔλεγχον, καὶ τοῦτο ἀπλῶς τὸ δικαίωμα ἤσκησεν ἀναγράφας καὶ τὰς αὐλικὰς ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐκλογῆς ἐνεργείας, παρὰ ταῖς ἐνεργείαις τῆς κυβερνήσεως.

Εἰς τὴν ἐρώτησιν τέλος τῆς εἰσαγγελίας ἐπὶ τῆς φράσεως « ἄλλοῦ ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῆ ἡ θεραπεία » τί ἐννοεῖ διὰ τῆς λέξεως κακὸν καὶ θεραπεία, ὁ Τρικούπης ἔσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ δώσῃ μίαν γενικωτέραν ἐξήγησιν τοῦ ἄρθρου τοῦ ὀλοκλήρου. Τὸ πρῶτον μέρος — εἶπε — ἐξηγεῖ ποῦ ἔγκειται τὸ κακόν, τούτέστιν ἐν τῇ ἐπικρατήσει συστηματικῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφιῶν, αἴτινες διὰ νὰ

συγκροτηθῶσιν ἀπαιτοῦσιν τὰς συνεχεῖς διαλύσεις τῶν βουλῶν τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ τὰ παρεπόμενα κακὰ. Τὸ δεῦτερον συνιστᾷ ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θεραπείας τὰ φιλειρηνικὰ καὶ νόμιμα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐπαναστατικά, ἐνὶ δὲ λόγῳ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ δὲ τελευταῖον καταδεικνύει αὐτὴν τὴν θεραπείαν, τούτέστι τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἀρχῆς τῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφῶν διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν κυβερνήσεων τῶν πλειονοψηφῶν καὶ ἐπομένως τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ τόπου ἀπὸ τῶν συνεχῶν διαλύσεων τῆς βουλῆς καὶ τῶν εἰς τὰς ἐκλογὰς ἐπεμβάσεων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς βουλῆς εἰς δύο κόμματα, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον ἔρον κανονικῆς λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος.

Πρὶν ἢ προδῆ ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ εἰς τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Τρικούπη εἶχε ἤδη σπεύσῃ νὰ μετέλθῃ ὅλα τὰ μέσα τὰ ὅποια ἐδικαιοῦτο ὡς ἐκ τοῦ νόμου, οὕτω δὲ τὸ φύλλον τῶν «Καιρῶν» κατεσχέθη καὶ τὸ συμβούλιον τῶν πλημμελειοδικῶν εἶχεν ἀποφανθῆ ὑπὲρ διατηρήσεως τῆς κατασχέσεως ταύτης. Συγχρόνως ὁ ἀνακριτὴς ἐξέδωκεν ἔνταλμα συλλήψεως κατὰ τοῦ Πέτρου Κανελλίδου ὅτε παρενέπεσεν ἢ ἐπιστολὴ τοῦ Τρικούπη ὅστις ἀνελαμβάνε μόνος του τὴν εὐθύνην τῶν γραφέντων. Καὶ θὰ κατεδιώκετο μὲν καὶ ὁ Κανελλίδης ὡς συνυπεύθυνος τῆς δημοσιεύσεως ἀλλ' ἀπεφυλακίσθη καὶ ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ ἐστράφη τότε κατὰ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ προσφρινοῦ διαχειριστοῦ τῶν «Καιρῶν» Γ. Τσιάκου. Ὁ Τρικούπης λοιπὸν συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη παρέμεινε δὲ εἰς τὰς φυλακὰς μέχρις ὅτου δι' αἰτήσεώς του πρὸς τὸν εἰσαγγελεᾶ ἀπεφυλακίσθη δι' ἐγγυήσεως.

Μετὰ τὴν ἀνάκρισιν λοιπὸν ὁ εἰσαγγελεὺς Γ. Θανόπουλος ὑπέβαλεν εἰς τὸ συμβούλιον τῶν ἐν Ἀθήναις πλημμελειοδικῶν τὴν πρότασίν του ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως.

«Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου «Τίς πταίει;» — λέγει ἡ πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως (1) — ἐξετάζων τὰ πολιτικὰ ἐν τῷ κράτει ἡμῶν συμβεβηκότα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1868 μέχρι σήμερον καὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης ἔκτοτε παρανομίας, νοθεύσεις ἐκλογῶν καὶ ἄλλας δῆθεν Κυβερνητικὰς παρεκτροπὰς ἀποδίδει τὰ κατὰ τὴν κρίσιν του τελούμενα ἀνομήματα εἰς τὴν βασιλείαν ἵνα διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐγείρει τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖσος τῶν πολιτῶν κατ' αὐτῆς ἤτοι ἀποδίδει εὐθύνην ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τοιαύτη. Διετάχθη ἡ κατάσχεσις τοῦ φύλλου καὶ ἡ ποινικὴ καταδίωξις τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου Π. Κανελλίδου διότι κατὰ τὸ ἄρθρον 44 τοῦ νόμου περὶ ἐξυβρίσεως καὶ τύπου δίδει λόγον διὰ πᾶν ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον τῆς ἡμερίδος ὃ τε ὑπεύθυνος συντάκτης καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου, καὶ τὸ μὲν συμβούλιον τῶν πλημμελειοδικῶν εἰς ὃ ὑπεβλήθη ἐντὸς 24 ὥρων ἀπὸ τῆς κατασχέσεως τοῦ φύλλου πρότασις περὶ διατηρήσεως τῆς γενομένης κατασχέσεως διέταξε τὴν διατήρησιν ταύτης ἀνευρόν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄρθρον ἐστὶν ἐπιλείψιμον καὶ καταδιώξιμον ὃ δὲ ἀνακριτῆς ἐξέδωκεν ἔνταλμα συλλήψεως κατὰ τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου Π. Κανελλίδου· ἅμα δὲ τούτου συλληφθέντος καὶ κρατηθέντος, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης αἴφνης ἀπηύθυνε τὴν ἀπὸ 4 Ἰουλίου ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ἐνταῦθα εἰσαγγελέα τῶν ἐφετῶν, δι' ἧς ἀνεκοίνου τούτῳ ὅτι συντάκτης τοῦ ἄρθρου τοῦ ἐπιγραφομένου «τίς πταίει» εἶναι ὁ ἴδιος, γράψας τοῦτ' ἐν χρόνῳ καθ' ὃν ὁ Π. Κανελλίδης ἦν ἀπὼν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τούτου, ὅτι ἀναδέχεται ὅλην τὴν εὐθύνην τῶν διὰ τοῦ ἄρθρου γραφέντων. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ 24 Ἰουνίου ἐπιστολῆς τοῦ Κανελλίδου ἀπευθυνθείσης ὑπὸ τούτου πρὸς τὸν Χαρ. Τρικούπην, ἀπευθύναντα τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἀνάκρισιν

(1) Πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως; Γ. Θανοπούλου ἀρ. 13,727.

δι' ἧς ὁ Κανελλίδης παρεκάλει τὸν Χ. Τρικούπην νὰ γράψῃ δύο τρία πολιτικά ἄρθρα κατὰ τὴν ἀπουσίαν του εἰς τοὺς «Καιροὺς» καὶ ἐκ τῶν ἄλλων συλλεγεῖσων ἀποδείξεων ἐβεβαιώθη ὅτι συγγραφεὺς μὲν τοῦ ἄρθρου εἶναι ὁ Χ. Τρικούπης ἢ δὲ καταχώρησις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφημερίδι ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου καὶ ἐν χρόνῳ καθ' ὃν οὗτος ἦν μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἀπελύθη τῶν φυλακῶν ὁ Π. Κανελλίδης μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνακριτοῦ ἐξέτασιν αὐτοῦ, ὡς μὴ ὑπεύθυνος διὰ τὰ ἐν τῇ ἐφημερίδι αὐτοῦ γραφέντα, ἢ δὲ ἀνάκρισις ἐστράφη πλεον ἀποκλειστικῶς κατὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου Χ. Τρικούπη, ὅστις καὶ προεφυλακίσθη, ἀπελύθη δὲ τῶν φυλακῶν κατ' αἴτησιν αὐτοῦ περὶ ἀπολύσεως δι' ἐγγυήσεως.

«Κατὰ τὸν νόμον ὑβριστῆς θεωρεῖται ὅστις διὰ τοῦ τύπου ἢ ἐντύπων εἰκονικῶν παραστάσεων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐξυβρίζει δυσφημεῖ ἢ χλευάζει τὸν βασιλέα ἢ προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ μίση ἢ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως ἢ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν Χ. Τρικούπην τοιαύτη ἀπεδίδετο κατηγορία προσεκλήθη οὗτος εἰς ἀπολογία, ἀπελογήθη δὲ διὰ μακρᾶς ἀπολογίας ὅτι διὰ τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου δὲν ἐνόησε ποτε νὰ ἐξυβρίσῃ τὸν βασιλέα ἢ ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πράξεων, ἀλλ' ἠθέλησε μόνον νὰ ἐλέγξῃ τὰς παρεκτροπὰς τῶν κυβερνήσεων καὶ ἐπομένως πᾶν ὅ,τι ἔγραψεν εἰς τοὺς «Καιροὺς» ἀφορᾷ τοὺς ὑπευθύνους ὑπουργοὺς τῆς Συνταγματικῆς βασιλείας.

«Βεβαίως ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου Χ. Τρικούπη, ἄνδρα λαβόντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀνατροφήν ἐν τῇ συνταγματικῇ αὐλῇ καὶ βιώσαντα ἐπὶ πολὺ ὑπὸ τοὺς συνταγματικούς θεσμούς τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους, ἐνῶ διακρίνει τοὺς πολιτικούς καὶ πολιτευομένους ἢ θρησκευτικὴ πρὸς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας ἀφοσίωσις, ἢ ἀκριβῆς αὐτῶν τήρησις καὶ ὁ ἄκρος πρὸς τὴν συνταγματικὴν βασιλείαν, πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ συνταγματικοῦ βασιλέως καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐπι-

κρατείας σεόασμός, δὲν ἠδύνατό τις νὰ περιμένῃ ἐναντίας δοξασίας, διότι ἐν τῇ συνταγματικῇ βασιλείᾳ ὁ βασιλεὺς εἶναι ἀνεύθυνος, ὑπεύθυνοι δὲ μόνον οἱ ὑπουργοὶ του. Ἐνῶ λοιπὸν τοιαῦται αἱ συνταγματικαὶ τοῦ Χ. Τρικοῦλη ἰδέαι, ὡς διὰ μακρῶν ἀνέπτυξε καὶ ἐν τῇ ἀπολογία αὐτοῦ, ἐξεταστέον ἐὰν ἐτήρησε τὰς συνταγματικὰς ἀρχάς, ἅς προσδεύει καὶ ἂν τῷ ὄντι διὰ τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου του, θεωρεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Κράτους μόνους ὑπευθύνους διὰ τὰς κυβερνητικὰς πράξεις ἢ καὶ τὸν βασιλέα τὸν ὅποσον τὸ Σύνταγμα ἀναγνωρίζῃ ἀνεύθυνον.

«Ὅποταν πρόκειται νὰ ἐξετασθῇ ἂν ἄρθρον τι εἶναι τῷ ὄντι ἀξιοκατάκριτον καὶ ἂν διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐκφράσεων ἀποδίδονται ἐμέσως ὕβρεις εἰς τὸν βασιλέα, δὲν ἀρκεῖ ἐν τῷ ἄρθρῳ νὰ μὴ ἀναφέρεται καὶ μὴ κατανομάζῃται ρητῶς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, ἀρκεῖ νὰ δύναται δι' ἐμμέσου ἄλλου τρόπου νὰ χαρακτηρίζῃται αὐτὸ ἢ ἐκ τούτου νὰ ἐξάγῃται καὶ ὑπονοεῖται ἀριθῆλως τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, διότι ἂν τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, τότε οὐδένα σκοπὸν εἶχεν ὁ περὶ ἐμμέσου ἐξυβρίσεως νόμος ματαία δὲ πᾶσα αὐτοῦ περὶ ταύτης διάταξις.

«Καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅλου ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ παραγράφους μερῶν αὐτοῦ, προκύπτει ἀναντιρρήτως ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν σκοπὸν μόνον κύριον εἶχε νὰ διαγείρῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς βασιλείας, ἣν δι' ὅλων τῶν κατὰ μέρος φράσεων ὑπονοεῖ καὶ ν' ἀποδώσῃ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῶν κυβερνήσεων εἰς τὸν βασιλέα.

«Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἐν τῇ δευτέρᾳ παραγράφῳ τῆς ἐφημερίδος γράφει» καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς κυβερνήσεως, τοῦτέστιν ὑπῆρξάν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως, ἐνεργούσης ὅτε μὲν διὰ τούτου ὅτε δὲ δι' ἐκείνου.» Διὰ δὲ τῶν φράσεων τούτων δῆλον γίνεταί ὅτι ὁ

συγγραφεὺς ἐναντίον τῶν συνταγματικῶν ἀρχῶν ἅς πρεσβεύει, ἐννοεῖ οὐχὶ πλέον τὸ ὑπεύθυνον συνταγματικὸν ὑπουργεῖον ἀλλὰ τὸν ἐν τῇ συνταγματικῇ κυβερνήσει ἀπολύτως ἐνεργοῦντα βασιλέα, διότι οἱ πρόεδροι τῆς συνταγματικῆς κυβερνήσεως δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσι τοιοῦτοι, εἰμὴ ὡς πρόεδροι τῆς κυβερνήσεως τοῦ βασιλέως τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξαν ὑπῆρέται κατὰ τὴν φράσιν τοῦ συγγραφέως τοῦ ἄρθρου.

«Ἐπίσης καὶ διὰ τῶν φράσεων «καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεως ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους, χορηγεῖται εἰς αὐτὰς ἢ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαὸς διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν.»

«Καταφανὲς ἐπίσης γίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἐννοεῖ τὴν βασιλείαν καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς αὐτὴν τὰς κυβερνητικὰς πράξεις καὶ τὰς κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ συγγραφέως γενομένας νοθεύσεις τῶν ἐκλογῶν ἵνα οὕτω πως ἐγείρῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινοῦ, διότι ὁ βασιλεὺς τὰς Κυβερνήσεις διορίζει καὶ παύει τοὺς ὑπουργούς, ἂν καὶ διὰ τῆς ἀπολογίας αὐτοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι διὰ τῶν λέξεων «τὸν καλοῦντα τὰς κυβερνήσεις» ἐννοεῖ τοὺς ὑπευθύνους ὑπουργοὺς τοῦ Στέμματος.

Ἐπίσης διὰ τῶν φράσεων «ἂν δὲν πταίει ὁ ἴδιος πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι κτλ... Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγή τῶν πολιτευομένων θὰ ἠὔθυνε τὸ ἔθνος ἐὰν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο... Ἄλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποῖους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς» ὁ σύγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι διὰ τὰς κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ γενομένας νοθεύσεις τῶν ἐκλογῶν ἐπεμβάσεις εἰς αὐτὰ κτλ. οὐδ' αὐτὸς

ὁ λαὸς διότι τότε θὰ ἔπταιον οἱ πολιτευόμενοι, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου, ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν αὐτοδιοικεῖται ἀλλὰ κυβερνᾶται, κατὰ τὴν κρίσιν του, πράγματι, ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἄρα πταίουςι κατὰ τὸν Χ. Τρικούπην ἐκεῖνοι οἵτινες ἀρχουσιν ὡς ἐν μοναρχίᾳ ἀπολύτῳ, ἤτοι ἡ βασιλεία, καθόσον εἰς τὴν λέξιν πολιτευόμενοι, ὡς ἀπόλυτον, περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐν τῇ κυβερνήσει πολιτευόμενοι.

« Ἀφοῦ δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἰσχυρίσθη ὅτι διὰ τὴν κακὴν κατ' αὐτὸν κατάπτωσιν δὲν πταίει οὔτε ὁ λαός, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι, οὔτε τὸ πολίτευμα, συμπεραίνει « ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὅποιον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία, ἤτοι διὰ τῆς παραγράφου ταύτης συμπεραίνει ὁ γράφων, ὅτι ἡ εὐθύνη ἐπιβαρύνει τὴν βασιλείαν καὶ ταύτην ἐννοεῖ διὰ τῶν φράσεών του, διότι ἐν τῇ συνταγματικῇ πολιτείᾳ ἀφ' οὗ οὔτε ὁ λαὸς πταίει, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι, οὔτε τὸ πολίτευμα ἀλλ' ὁ καλῶν τὰς κυβερνήσεις, ταύτας δὲ καλεῖ ὁ βασιλεὺς, ἔπεται λογικῶς ὅτι οὐδεὶς ἄλλος πταίει ἢ ἡ βασιλεία, καὶ ταύτην ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐμμέσως ἂν καὶ ἐν τῇ ἀπολογία αὐτοῦ ἀπήντησεν ὅτι, καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρου ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν ἀπαντήσεων ἃς ἔδωκεν ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι αἱ κυβερνήσεις τῆς μειονοψηφίας.

« Διὰ τῶν προεκτεθεισῶν φράσεων τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου καταφανέστατον γίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ Χ. Τρικούπης ἐννοεῖ τὸν βασιλέα, φοβούμενος ὅμως μὴ δὲν ἐνοηθῆ σαφῶς ὑπὸ τῶν ἀπλουστέρων ἀναγνωστῶν τοῦ ἄρθρου ἢ ὑπὸ τῶν ἥττον προσεκτικῶν καὶ θέλων ν' ἀποδείξῃ ὅτι πανθ' ὅσα ἔγραψεν ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ ἀφορῶσι τὴν βασιλείαν καὶ οὐχὶ τὰς κυβερνήσεις ἀπεφάσισε καὶ ἐν τῇ προτελευταίᾳ τοῦ ἄρθρου παραγράφῳ ἔγραψε ρητῶς καὶ ἀνεπιφυ-

λάκτως ὡς συνέχειαν τῶν ἀνωτέρω σκέψεων του» ἐνόσω ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν, τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας» ἤτοι ἠθέλησε διὰ τούτου ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τὰς δῆθεν γενομένας ἐπεμβάσεις κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς ἀναίρεσιν ἀπάσης τῆς περὶ συνταγματικῶν ἀρχῶν μακρᾶς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ ἀφοῦ μάλιστα ἀπολογούμενος εἶπεν, ἵνα ἐλέγξῃ τοὺς ζητοῦντας δῆθεν δι' ἐμμέσων ἐννοιῶν καὶ συμπερασμάτων νὰ ἐξηγήσωσιν ἐκ τῶν φράσεων τοῦ ἄρθρου τὸν Βασιλέα «ἀσέβεια πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πρὸς τὸ σύνταγμα εἶναι, ἐνῶ οὐδεμία περὶ βασιλέως γίνεται μνεία ἐν τῷ ἄρθρῳ μου, οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀναφέρεται, ν' ἀποδίδωνται εἰς τὴν εὐθύνην αὐτοῦ πράξεις ἀναφερόμεναι καὶ ἐλεγχόμεναι ἐν τῷ ἄρθρῳ ὡς εὐθύνουσαι τοὺς ὑπουργούς.»

«Ἐντεῦθεν δὲ φρονῶ ὅτι οὐδ' ἡ ἐλαχίστη μένει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου ἐννοεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν βασιλείαν πανθ' ὅσα ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ γράφει. Ἐρωτηθεὶς δὲ ὁποῖαν σημασίαν δίδει εἰς τὴν λέξιν Β α σ ι λ ε ἰ α ἀπήντησε. «Βασιλείαν ἐννοῶ τὴν ὑπ' εὐθύνην τοῦ ὑπουργείου διαχειριζομένην βασιλικὴν ἐξουσίαν». Πλήν τοιαύτη ἐξήγησις οὔτε γραμματικῶς οὔτε συνταγματικῶς εἶναι ὀρθή διότι διὰ τῆς λέξεως Βασιλεία πάντες ἐννοοῦσι τὸν Βασιλέα. Ἄλλ' ἂν ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὸ ἠθικὸν πρόσωπον καὶ οὐχὶ τὸ φυσικὸν διὰ τῆς λέξεως «Βασιλεία», πάλιν ἡ πρᾶξις αὐτοῦ εἶναι ἀξιόποιος, διότι ὁ νόμος προβλέπει καὶ περὶ τῶν ἀσεβούντων πρὸς τὴν Βασιλικὴν ἐξουσίαν.

Καὶ διὰ τῶν φράσεων τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ἀξιοκατακρίτῳ ἄρθρῳ «δὲν πταίει τὸ πολίτευμα δὲν πταίουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, δὲν πταίει τὸ ἔθνος... Ἡ εὐθύνῃ πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς παραβιάζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειοψηφίας τῆς βουλῆς» ὁ συγγραφεὺς

έννοεῖ τὴν βασιλείαν διότι αὕτη σχηματίζει κατὰ τὸ σύνταγμα τὰς κυβερνήσεις ἔστω καὶ ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς, πλὴν καὶ ἐκ τῶν φράσεων τούτων ἀριθμητικῶς προκύπτει ὅτι σκοπὸς κύριος τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ ἐπίρριψις τῶν παρανομημάτων εἰς τὴν βασιλείαν καὶ ν' ἀποδώσῃ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως εἰς αὐτὴν ἵνα οὕτω διεγείρῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν πολλῶν κατ' αὐτῆς.

Διὰ τῆς φράσεως δὲ «ἄλλου ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ θεραπεία» ἀναδεικνύεται εἰς τὸν λαὸν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐπιζητεῖται διὰ ταύτης ἡ θεραπεία, ἀφ' οὗ τὸ κακὸν κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου κεῖται οὐχὶ εἰς τὸ πολίτευμα οὐχὶ εἰς τοὺς πολιτευομένους ἀλλὰ ἄλλου, ἥτις εἰς τὴν μὴ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατονομαζομένην ἐξουσίαν καὶ τοιαύτη ἀναγκαιῶς δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη ἐν συνταγματικῇ πολιτείᾳ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ λαοῦ, τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν πολιτευομένων, παρὰ ἡ Βασιλεία καὶ ταύτην ἔννοεῖ ὁ συγγραφεὺς. Ἡ δὲ τοιαύτη πρὸς ἐπανάστασιν ἀπόδειξις χαρακτηρίζεται ὡς ἀπόπειρα πρὸς στάσιν.

Ἐπειδὴ πράξεις αἵτινες δύναται νὰ διεγείρωσι τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ, εἰσὶν αἱ παραστάσεις διὰ τοῦ τύπου, ὅτι καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων του, καὶ ὅτι ἐπεμβαίνει εἰς κυβερνητικὰς πράξεις ἡ βασιλεία, τοιαῦται δὲ ἔὰν θεωρηθῶσιν ἀληθεῖς καὶ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν βασιλείαν, ὡς περᾶται ν' ἀποδείξῃ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου, δύναται νὰ ἐγείρωσι τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν τοῦ κοινῶν κατὰ τῆς βασιλείας.

Ἐπειδὴ ἀρκοῦσαι καὶ ἀποχρῶσαι προκύπτουσιν ἐνδείξεις κατὰ τοῦ Χ. Τρικούπη πρὸς ὑποστήριξιν δημοσίας ἐπὶ ἀκροατηρίου κατηγορίας.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν καταθέσεων τοῦ Ἄλ. Κανελλοπούλου διευθυντοῦ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἐλ. Ἀνεξαρτησίας, ἐνῶ

τυπώται ἡ Ἐφημερίς «Καιροί» καὶ Εὐθ. Ἀντωνοπούλου, διανομέως τοῦ φύλλου τῶν «Καιρῶν» βεβαιούται ἡ κυκλοφορία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 196 φύλλου τούτων.

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ Χ. Τρικούπη καὶ τῶν καταθέσεων τῶν μαρτύρων Α. Κανελλοπούλου, Γ. Τσιάκου, Β. Μαζιώτου, Ν. Σδρίνια καὶ λοιπῶν βεβαιούται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου εἶναι ὁ Χ. Τρικούπης.

Ἐπειδὴ εἶναι ἐπίσης βεβαιωμένον ἐκ τῶν αὐτῶν μαρτύρων καὶ λοιπῶν ἀποδείξεων ὅτι τὸ ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον ἐγράφει καὶ καταχωρίσθη ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 196 φύλλῳ τῶν «Καιρῶν» ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου αὐτῶν Π. Κανελλίδου καὶ ἐν χρόνῳ καθ' ἓν οὗτος ἦν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἄρα ἡ εὐθύνη ἐπιβαρύνει μόνον τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου.

Ἐπειδὴ τὸ ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον κατεχωρίσθη ἐν τῇ ἠμερίδι ἐν γνώσει καὶ κατὰ θέλησιν τοῦ Τρικούπη, ὥστε εὐθύνη δὲν ἐπίκειται πρὸς τὸν Γ. Τσιάκον ἀναπληρωτὴν τοῦ Π. Κανελλίδου. Προέτεινεν ἵνα τὸ συμβούλιον ἀποφανθῇ καὶ παραπέμψῃ εἰς τὸ κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνταῦθα ἐφετῶν Κακουργοδικεῖον τὸν Χαρίλαον Τρικούπη γεννηθέντα ἐν Ναυπλίῳ καὶ κατοικοῦντα ἐνταῦθα ἐτῶν 42 ἰδιώτην καὶ ἐρθέδοξον ἵνα οὗτος δικασθῇ ὡς ὑπαίτιος ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 196 τῆς 29 Ἰουνίου 1874 φύλλῳ τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἠμερίδος «Καιροί» δημοσιευθέντι καὶ τεθέντι εἰς κυκλοφορίαν κατεχώρησεν ἄρθρον ἐπιγραφόμενον «Τίς πταίει;» ἀρχόμενον δὲ ἀπὸ τῶν λέξεων «Ἄφ' ὅσον κατὰ τὸ 1868 ἐγκαθιδρύθη κτλ. καὶ λήγον εἰς τὰς λέξεις «ἄλλου ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ δέον ν' ἀναζητηθῇ ἢ θεραπεία» τοῦ δὲ ἄρθρου συγγραφεὺς ἐστὶν ὁ ἴδιος διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἰδίως διὰ τῶν περικοπῶν «καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς κυβερνήσεως, τούτέστιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως, ἐνεργούσης ὅτε μὲν διὰ τούτου ὅτε δὲ δι' ἐκείνου,»... «Κα-

λοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεις ἀποκρουόμενας ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους, χ ο ρ η γ ε ἵ τ α ι εἰς αὐτάς ἢ διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαός. . .

« Ἄν δὲν πταίῃ ὁ λαός πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι λέγουσιν ἄλλοι καὶ ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῶν εὐθύνει τὸ ἔθνος εἰς ὁ οὔτοι καὶ τὸ ἔθνος ἀνήκουσιν. Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγή τῶν πολιτευομένων θὰ ἠϋθυνε τὸ ἴδιον ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτεδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς . . . » « Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὅποιον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία . . . » « Ἐνόσω ἡ Β α σ ι λ ε ἷ α προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειοψηφίας θὰ πολλαπλασιάζονται ἐπ' ἀπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς ». « Μὴ τυχόν ἀληθῶς πταίει τὸ ἔθνος ; Θαρροῦντες ὅμως ἀπαντῶμεν, τὸ ἔθνος δὲν πταίει. Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862 τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι τὸ ἔθνος καταδικαστέον διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον ; » « Καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαός διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Τί δύναται ὁ λαός κατ' αὐτῆς ; οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ ἐπαναστατήσῃ. Ἄλλὰ καὶ ὁ δυνάμενος νὰ κατακρίνῃ εὐλόγως τὸν λαόν διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ ὡς ἐσχατον καταφύγιον καὶ πρὶν ἢ προσέλθῃ εἰς αὐτὴν ζητεῖ νὰ ἴδῃ ἐξαντλούμενα ὅλα τὰ προληπτικὰ μέσα » « Δὲν πταίει ἄρα τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ ἀν-

τιπρόσωποι τοῦ ἔθνους δὲν πταίει τὸ ἔθνος· ἄλλου ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ἡ θεραπεία.

α'.) Ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν πράξεως τῆς κυβερνήσεώς του.

β'.) Προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ

γ'.) Θέλων νὰ μεταβληθῆ τὸ καθεστῶς διὰ βιαίων μέσων προεκάλεσε διὰ τῶν ἄρθρων του τὸν λαὸν εἰς τοῦτο ἀποπειραθεὶς οὕτω τὴν τέλεισιν στάσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπῆλθεν ἔνεκα τούτου ἀποτέλεσμα ἐπὶ παραβάσει τῶν ἄρθρων κτλ. Ἡ εἰσαγγελία προτεινῆ εἰς τὸ συμβούλιον ν' ἀποφανθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀφορμὴ πρὸς κατηγορίαν κατὰ τοῦ Π. Κανελλίδου κατηγορουμένου διὰ τὴν αὐτὴν πράξιν ὡς ὑπευθύνου συντάκτου τῆς ἐφημερίδος «Καιροί», ν' ἀποφανθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀφορμὴ πρὸς κατηγορίαν κατὰ τοῦ Γεωργίου Τσιάκου κατηγορουμένου ἐπίσης ὡς αἰτίου τῆς καταχωρίσεως τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως ἡ ὑπόβληθεῖσα εἰς τὸ δικαστήριον. Διὰ νὰ διατηρηθῆ ἀκεραία ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς καταδιώξεως ταύτης κατὰ τοῦ Τρικούπη παρέθεσamen ὁλόκληρον τὴν πρότασιν ὡς καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου ἔχουσαν ὡς ἑξῆς.

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἐνεργηθείσης τακτικῆς ἀνακρίσεως ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 196 δημοσίῳ φύλλῳ τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «οἱ Καιροί», ἧς συντάκτης ὑπεύθυνος διατελεῖ ὁ κατηγορούμενος Π. Κανελλίδης, ἐδημοσιεύθει ἄρθρον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τίς πταίει;» — Ὅτι τὸ φύλλον τοῦτο ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν τῇ 29 Ἰουνίου. ἐ. ἔ. καὶ τὸ ρηθὲν ἄρθρον ὡς ἀξιοκατάκριτον θεωρηθὲν, καθὸ ἐξυβριστικὸν κατὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, κατεσχέθη παρὰ τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ Συντάγ-

ματος, διατηρηθείσης τῆς κατασχέσεως ταύτης τοιοῦτω λόγῳ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 530 ἐ. ἐ. βουλευήματος. Ὅτι μετὰ τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ ἀνακριτοῦ ἐντάλματος συλλήψεως κατὰ τοῦ ρηθέντος συντάκτου τῆς αὐτῆς ἡμερίδος Π. Κανελλίδου, καὶ τὴν σύλληψιν καὶ ἐξέτασιν αὐτοῦ, προέκυψεν ὅτι οὗτος μὲν διετέλει ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ φύλλου τούτου, καὶ ὅτι συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου τούτου τυγχάνει ὁ κατηγορούμενος Χ. Τρικούπης (ἐπιφορτισθεὶς διὰ τῆς ἀπὸ 24 Ἰουνίου ἐπιστολῆς τοῦ Π. Κανελλίδου τὴν σύνταξιν πολιτικῶν ἄρθρων ἐν τῇ ἡμερίδι του κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ) ὅστις καὶ διὰ τῆς ἀπὸ 4 Ἰουλίου ἐ. ἐ. ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν παρὰ τοῖς ἐνταῦθα ἐφέταις Εἰσαγγελεῖα ἀπευθυνθείσης καὶ διὰ τῆς ἀπολογίας του ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς ὡμολόγησεν, ὅτι συνέγραψε τὸ ἄρθρον τοῦτο ὅπερ καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν διὰ τοῦ τύπου δημοσίευσιν ἐν τῇ ἡμερίδι ταύτῃ, διευθυνομένη τότε ὑπὸ τοῦ Γ. Τσιάκου, ὅστις παρέλαβε τὸ ἄρθρον τοῦτο παρὰ τοῦ συγγραφέως Χ. Τρικούπης, καὶ ἔδωκε πρὸς ἐκτύπωσιν εἰς τὸ τυπογραφεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας, ἐνθα ἐκτυποῦται καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἡμερίς, καθ' ἕπερ βεβαιοῦνται ταῦτα ἐκ τῶν ἐν τῇ δικογραφίᾳ ἐγγράφων καὶ ἐκ τῶν καταθέσεων τῶν κατηγορουμένων Χ. Χρικούπης, Π. Κανελλίδου, καὶ τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων Α. Κανελλοπούλου διευθυντοῦ τοῦ τυπογραφείου, Ν. Σδρίνια ἐργαστασιάρχου καὶ Β. Μαζιώτου τυπογράφου καὶ τοῦ διανομῆς τῆς ἐν λόγῳ ἡμερίδος Β. Ἀνεστοπούλου· ὅθεν ἀπηγγέθη κατὰ νόμον ἡ δέουσα κατηγορία καὶ κατὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου, τοῦ καὶ ἀναδεξαμένου πᾶσαν τὴν εὐθύνην τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, μεθ' ἧς διετάχθη ὑπὸ τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς ἡ προφυλάκισις του, εἶτα δὲ ἡ ἀπόλυσις αὐτοῦ, κατόπιν ἐγγυήσεως, διὰ βουλευήματος τοῦ συμβουλίου τούτου ὑπ' ἀριθ. 530 ἐ. ἐ. προκειμένου περὶ πολιτικοῦ ἐγκλή-

ματος, κατά τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ Συντάγματος, οὕτω περατωθεῖσιν νομίμως τῆς ἀνακρίσεως, δέον νὰ ἀποφανθῇ ἤδη τὸ συμβούλιον τοῦτο ὡς πρὸς τε τὰς ἀξιοποίνους πράξεις, αἵτινες κατηγγέλησαν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνοχὴν τῶν κατηγορηθέντων προσώπων. Ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀπαγγελθείσης πρὸς τοὺς ἀνωτέρω κατηγορουμένους κατηγορίας ἀπεδόθησαν αἱ ἐξῆς ἐπὶ λέξεσιν ἐγκληματικαὶ πράξεις α') ὅτι διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου καὶ ἰδίᾳ διὰ τῶν ἐπιληψίμων θεωρουμένων περικοπῶν αὐτοῦ ἐπιρρίπτεται ὑπὸ τῶν κατηγορουμένων ὅλη ἡ εὐθύνη τῶν δῆθεν γενομένων παρανομιῶν καὶ νοθεύσεων τῶν ἐκλογῶν καὶ τῶν ἄλλων κυβερνητικῶν πράξεων εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα τὸν κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος κηρυττόμενον ἀνεύθυνον, ὑπευθύνων δὲ μόνον τῶν ὑπουργῶν, β') ὅτι οἱ κατηγορούμενοι ἐδυσφήμησαν τὸν Βασιλέα καὶ ἐπροσπάθησαν νὰ διεγείρωσι μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, γ') ὅτι οἱ κατηγορούμενοι ἀπεπειράθησαν, διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ νὰ διεγείρωσι στάσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μεταβάλωσι τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων προκαλοῦνται τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν. Ταῦτα δὲ διαλαμβάνει καὶ τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τοῦ κατηγορουμένου Χ. Τρικούπη ἔνταλμα φυλακίσεως. Διὰ δὲ τῆς προκειμένης προτάσεώς του ὁ Εἰσαγγελεὺς ὑποστηρίζει τὰς ἐξῆς κατηγορίας κατὰ μόνον τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου ὡς διατυποῦνται ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ, ἤτοι ὅτι διὰ τῶν ἐν αὐτῇ παρατιθεμένων περικοπῶν καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ συνόλου τοῦ ἄρθρου τούτου ὁ συγγραφεὺς, Χ. Τρικούπης, α) ἀποδίδει εἰς τὸν Βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν πράξεων τῶν κυβερνήσεών του, β) προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, γ) θέλων νὰ μεταβληθῇ τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων

ἀπεπειράθη οὕτω τὴν τέλει στάσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπῆλθεν ἔνεκα τούτου ἀποτέλεσμα, ἐπικαλούμενος τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἄρθρων 4 τοῦ νόμου τῆς 20 Νοεμβρίου 1837, 1 τοῦ ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1850 (μεταρρυθμίσαντες τὸ ἄρθρον 2 τοῦ νόμου τοῦ 1837, περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου καὶ 123 § 2 συνδυασμένον μὲ τὸ ἄρθρον 129 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου.) Ὅθεν ὡς πρὸς ταύτας τὰς ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ διακεκριμένας κατηγορίας, ὀφείλει τὸ Συμβούλιον τοῦτο νὰ ἐπασχοληθῇ.

Ἐπειδὴ προκειμένου περὶ ἀδικημάτων, διαπραττομένων διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τύπου ἢ ποινικὴ δικαιοδοσία ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, πρῶτον, ὅτι τὰ ὄρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιορίζεται ἡ ἔννομος ἐνέργεια αὐτῆς εἰσι λίαν πεπερασμένα ἐν ὧν μόνον πρόκειται περὶ ἐξελέγξεως τῆς διανοίας τοῦ λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ἴσως διαφεύγει τὸν ἐλεγχον τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης καὶ περὶ ἧς οὐδεὶς δύναται νὰ ζητηθῇ λόγος, μὴ ὑποκειμένης εἰς βάσανον ἢ εἰς οἶονεὶ λογοκρισίαν (*Cogitationis nemo poenam patitur*), καθ' ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον ἐξωτερικεύεται ὁ ἐνδιάθετος λόγος διὰ τοῦ προφορικοῦ, καὶ ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἐκδηλοῦται νὰ ἐπιληφθῇ ἡ ἀνθρώπινος δικαιοσύνη, οὐχὶ δὲ νὰ εἰσδύῃ εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς ἐξωτερικῆς ἀνεξελέγκτου διανοίας (*Non cerchiamo dalle leggi ch' è l' opera degli uomini quel che dobbiamo dalla religione ch' è l' opera di Dio*, λέγει ὁ Tilomghieri, *Scienza della Legislat.* L. 3. p. 151) β) ὅτι προκειμένου ἰδίως περὶ τῆς διὰ τοῦ λόγου ἀποτελουμένης ἐξυβρίσεως, πρωτίστως δεόν νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀδικήματος τούτου ὅπερ οὐνίσταται εἰς τὴν ἐγκληματικὴν πρόθεσιν καὶ ἐντεῦθεν (*injuria ex affectu faciēnt*,) καὶ ἡ ἐξέτασις αὕτη εἶναι ἡ κυριωτέρα, δευτερεύουσα δὲ ἡ μνείασις τῶν ὄρων καὶ λέξεων· γ) ὅτι προκειμένου περὶ ἐγκλήματος συντελεσθέντος διὰ τοῦ τύπου; ἐν ὃ

θεμελιώδης νόμος κηρύσσει ἐλεύθερον καὶ ἀπαγορεύει τὴν λογοκρισίαν, ἢ ποινικὴ δικαιοσύνη ὀφείλει αὐστηρῶς νὰ διαγνώσῃ ἂν ὑφίσταται τὸ ὑπὸ τοῦ Νόμου προβλεπόμενον καὶ τιμωρούμενον ἐγκλήμα. δ) ὅτι τὸ δικαστήριον τοῦτο δὲν κέκληται τὸ παράπαν ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν δοξασιῶν τοῦ συγγραφέως, ἐφ' ὅσον αὐταὶ ὡς πολιτικαὶ ἀπλῶς δοξασίαι ἐκφέρονται, οὐδ' εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἢ μὴ αὐτῶν ὑπὸ πολιτικὴν ἢ ὑφ' ἑτέραν οἰανδήποτε ἔποψιν, πλὴν ἔαν αὐταὶ παριστώσιν ἐγληματικὴν καὶ δολίαν προαίρεσιν πρὸς ἐκτέλεσιν, ἀδικήματος ρητῶς προβλεπομένου καὶ τιμωρούμενου ὑπὸ τοῦ Ποινικοῦ Νόμου. Ὅθεν ὑπὸ τοιαύτας ἐπόψεις θέλει ἐκτιμῆσαι τὸ Συμβούλιον τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ζητήματα καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Νόμος τιμωρεῖ καὶ τὴν δι' ἐμμέσου τρόπου ἐκδηλουμένην ἐγκληματικὴν διάνοιαν ἐν τινι δημοσιευθέντι ἀξιοκατακρίτῳ ἄρθρῳ, οὐχὶ δὲ ἀπολύτως καὶ οἰονεὶ αὐθαιρέτως, καὶ οὐχὶ διὰ τῆς συγχύσεως διακεκριμένων ἀξιοποιῶν πρᾶξεων.

Ἐπειδὴ τούτων τεθέντων, ἐξεταστέον ἤδη τυγχάνει πρὸ πάντων τὸ ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον (ὅπερ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐγκλήματος ἀποτελεῖ) πρὸς ἐξακρίβωσιν ἂν ὑπάγεται εἰς τινὰ τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων, ἀποτελουσῶν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, ὀριζόμενα ἐγκλήματα, ὡς πρὸς τοῦτο δὲ δέον οὐ μόνον αἰ κατὰ μέρος περικοπαὶ τοῦ ἄρθρου νὰ ἐκτιμηθῶσιν, ὅσαι φαίνονται ἐπιλήψιμοι, κατὰ τὴν πρότασιν τοῦ Εἰσαγγελέως, ἀλλ' ἐν συνδιασμῷ πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἄρθρου τούτου, οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ δεσπόζουσαν ἔννοιαν ἣν ὁ συγγραφεὺς ὡς θέμα ἐξέλαβεν, πρὸς διάγνωσιν τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ, τοῦ ἀπλῶς πολιτικοῦ ἢ ἐγκληματικοῦ, καὶ ἰδίως τοῦ ἤδη ἀποδοιδόμενου ὑπὸ τῆς προκειμένης κατηγορίας, ἄλλως ἢ οἰονεὶ ἀνατομία τοῦ ἔργου ἤθελεν εἶσθαι διαμελισμὸς αὐτῆς τῆς διανοίας, ἣν πρόκειται τὸ Συμβούλιον τοῦτο νὰ ἐξελέγξῃ.

Ἐπειδὴ, κατὰ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν πρώτην κατηγορίαν,

περὶ τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου εἰς τὸν ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίαστον Βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ἔνειδος, τῶν πράξεων τῶν Κυβερνήσεών του ἢ πράξεις τοῦ Εἰσαγγελέως ὑποστηρίζει ὅτι τὸ αὐτοτελές τοῦτο ἔγκλημα, οὐ μόνον ἐκ τῶν σχετικῶν περικοπῶν τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, ἀλλὰ καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου του ἀποτελεῖται καὶ τὸ ἕτερον αὐτοτελές ἔγκλημα, ἤτοι ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου προσπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ ἐγείρη μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, πλὴν ἀλλ' ὅμως κατὰ νόμον αἱ πράξεις αὗται εἰσὶ λίαν διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ κεχωρισμένοι ὀρίζονται (ἄρθρον 4 τοῦ νόμου τοῦ 1837 καὶ 1 τοῦ νόμου τοῦ 1850), ὥστε τὸ Συμβούλιον τοῦτο δὲν ὀφείλει νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς ἐπιληψίμους περικοπὰς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, οὐδὲ τὸ σύνολον αὐτοῦ, κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς ἑκατέραν τῶν εἰρημένων ἀξιοποιῶν πράξεων, ὧν ἡ μὲν ἀποτελεῖ ἐλαφρὰν ἢ δὲ βαρετὰν ἐξύβρισιν κατὰ τὸν κανόνα ὅτι ὁ Ποινικὸς Νόμος στενῶς ἐρμηνεύεται (*strictus sensu*).

Ἐπειδὴ ὑπὸ τοιαύτην ἐποψίν θεωρουμένης τῆς πρώτης κατηγορίας, παρατηρητέον ὅτι ἡ μόνη περικοπὴ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, ἐφ' ἧς μεμονωμένης ἡδύνατο νὰ στηριχθῆ τοιαύτη αἰτίασις, εἶναι ἡ ἐν τῇ προτελευταίᾳ παραγράφῳ τοῦ ἄρθρου ἐχουσα ὡς ἐξῆς « Ἐν ὅσῳ ἡ Βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζονται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς ». καθόσον μόνον ἐνταῦθα ἀναφέρεται ὁ ὅρος « Βασιλεία » καὶ οὐδαμοῦ τοῦ ἄρθρου τούτου, εἰς ἣν κατὰ τὴν κατηγορίαν ἐπιρρίπτει ὁ συγγραφεὺς τὸ ἔνειδος καὶ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῶν κυβερνήσεων, τοῦθ' ὅπερ μόνον ὁ Νόμος τιμωρεῖ (ἄρθρ. 4) πρὸς κύρωσιν τοῦ Συνταγματικοῦ δόγματος τοῦ θεμελιώδους ἡμῶν Νόμου περὶ ἀνευθύνου

τοῦ Βασιλέως καὶ εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν (ἄρθρ. 21 τοῦ Συντάγματος), πλὴν παρατηρητέον ὅτι διὰ τῆς περικοπῆς ταύτης σχετιζομένης πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἄρθρου, ὡς καὶ παρακατιὸν ρηθῆσεται, ὁ συγγραφεὺς μακρὰν τοῦ ν' ἀποδώσει ρητῶς εἰς τὴν Α. Μ. τὴν εὐθύνην, περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξελεγχομένων διαλύσεων τῶν βουλῶν καὶ τὸ ὄνειδος τῶν κατ' αὐτὸν ἐπεμβάσεων καὶ τὸν ἐκ τούτου πολλαπλασιασμὸν τῶν κομμάτων (ὡς τ' ἀποκαλεῖ) ἀποκαλύπτει ὅτι τὰ κακὰ ταῦτα, κατ' αὐτόν, προέρχονται ἐκ τῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, ὡς λέγει. μετοχῆς τῶν μειονοψηφιῶν τῆς βουλῆς, διὰ δὲ τοῦ ὅρου «Βασιλεία» δὲν ἐννοεῖται τὸ ἀνεύθυνον πρόσωπον τοῦ Βασιλέως ἀλλ' ἐννοεῖ τὴν ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν ἐξασκουμένην Βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὡς ἐμφαίνει ἡ ἐννοια καὶ τοῦ ἀφηρημένου ὅρου «Βασιλεία» οὕτω δὲ εἰς ταύτας τὰς κατ' αὐτὸν Κυβερνήσεις ἐκ τῶν μειονοψηφιῶν τῆς βουλῆς ἀποδίδει οὗτος ρητῶς καὶ ἐπανειλημμένως ἐν ὄλῳ τῷ ἄρθρῳ τοῦ τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν διαλύσεων καὶ ἐπεμβάσεων, περὶ τῶν ὁ λόγος, καὶ ὀνομαστί μάλιστα κατονομάζει τὰς Κυβερνήσεις ταύτας ἀρχῆθεν καὶ ἀμέσως ἐν τῇ παραγράφῳ δευτέρᾳ, τοῦ ἄρθρου τοῦ. Ἡ ἐναντία ὅθεν ἐξήγησις τῆς περικοπῆς ταύτης καὶ τῶν σχετικῶν αὐτῇ, ἤθελεν εἶσθαι λίαν βεβιασμένη ἢ τοῦλάχιστον μὴ στηριζομένη εἰς πλήρη πεποίθισιν, ἐξήγησις ἣν δὲ δύναται καὶ νὰ δικαιολογήσῃ αὐτήν, προκειμένου περὶ τοῦ δόγματος τοῦ ἀπαραβιάστου καὶ ἀνευθύνου προσώπου τοῦ Βασιλέως, εἰς ὃν ὁ Νόμος κατὰ τὸν Blackstone ἀναγνωρίζει τὴν ἀπόλυτον τελειότητα τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσω καὶ κατ' αὐτὴν τὴν πρότασιν τοῦ Εἰσαγγελέως, πρόκειται περὶ συγγραφῆς ἀνατραφέντος καὶ βιώσαντος ἐν συνταγματικαῖς ἀρχαῖς, καὶ γνωρίζοντες κάλλιστα καὶ εὐλαβομένου τὰ δόγματα ταῦτα.

Ἐπειδὴ ἄλλως τε καὶ ἂν ἀμφιβολία τις ἤθελεν ἀπομείνῃ ὡς πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκτίμησιν τῆς περὶ ἧς πρόκειται περι-

κοπῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, αὕτη αἶρεται, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ὡς πρὸς τοῦτο ἀπολογίας τοῦ κατηγορουμένου συγγραφέως, ὅστις ἀγανακτῶν ἐπὶ τῷ ἐνδοιασμῷ κατὰ τῆς παρεξηγουμένης ἐννοίας του ταύτης (τοιαύτη δὲ ἀγανάκτησις προδίδει ἄδολον διάνοιαν), ἀφ' οὗ εὐλαβῶς κηρύττει ὅτι οὐδόλως ἐννοεῖ ἐν τῷ ἄρθρῳ του τὸ ἱερὸν πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ἀπαντᾷ ὡς πρὸς τὴν περικοπὴν ταύτην ὡς ἐξῆς· «διὰ τῆς λέξεως Βασιλεῖς ἐννοῶ τὴν ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν διαχειριζομένην βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ὁμιλῶν μεταχειρίζομαι τὴν φράσιν «προνόμια τοῦ στέμματος», διότι οἱ ὑπουργοὶ δὲν ἀσκοῦσι τὸ πλεῖστον ἰδίαν ἐξουσίαν, ἀλλὰ διαχειρίζονται τὴν ἐξουσίαν τοῦ Βασιλέως. Ἐπομένως αἱ πράξεις τῶν ὑπουργῶν, δι' ἃς οὗτοι εἶναι ὑπεύθυνοι, καὶ ἐπομένως ἐξελεγκτέοι ὑπὸ τοῦ τύπου, εἶναι πράξεις τῆς ἀνευθύνου Βασιλείας» ὡς παράδειγμα δὲ φέρει ὁ ἀπολογούμενος συγγραφεὺς τὸ περὶ ἐπικρίσεως τοῦ Βασιλικοῦ λόγου ἐν δημοσίαις τελεταῖς περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς M. Chassan ἐν τῇ πραγματείᾳ του (*Traité des delits et les contraventions de la parole* T. I. Part 1. Liv. 2 Ch. 1 Sect 1 § 2) ἐρμηνεύων τὸ ἄρθρον 4 τοῦ ἀπὸ 9 Σεπτεμβρίου 1835 Νόμου τοῦ 1837 περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου.

Ἐπειδὴ πλὴν τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς, ἐν οὐδενὶ ἑτέρῳ χωρίῳ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου τὸ Συμβούλιον οὐδὲ κἀν λέξιν ἢ φράσιν ἀνευρίσκει ἐπιζήμιον σχετικῶς πρὸς τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν κατηγορίαν, οὐδὲ πολλῶ μᾶλλον εἰς τὸ σύνολον ἄρθρου τούτου ἀναφαίνεται ἢ διάνοια τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐπιρρίψαι τὸ κατ' αὐτὸν ὄνειδος τῶν κατονομαζομένων ὑπ' αὐτοῦ Κυβερνήσεων τὰς (ἐπεμβάσεις κτλ.) ἢ τὴν εὐθύνην (τῶν διαλύσεων κτλ.) εἰς τὸν Βασιλέα· ὅθεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περικοπῆς ταύτης τοῦ ὑποδίκου ἄρθρου δὲν δύναται κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Συμβουλίου νὰ στηριχθῇ τοιαύτη δημοσία

ἐπ' ἀκροατηρίῳ κατηγορία, ἐπὶ παραβάσει τοῦ ἀρθρ. 4 τοῦ ἀπὸ 23 Νῦβρίου 1837 περὶ ἐξυβρίσεως ἐν γένει καὶ περὶ τύπου Νόμου.

Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸν ἕτερον ἐγκληματικὸν χαρακτήρα τοῦ ἐν λόγῳ ἀρθρου τὸν ἀπαρτίζοντα κατὰ τὴν κατηγορίαν τὸ ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 27 Ἰονίου 1850 Νόμου ἐν ἀρθρῷ τελευταίῳ προνοούμενον ἐγκλημα παρατηρητέον πρὸ πάντων ἔτι τοῦτο ὑφίσταται μόνον ὡσάκις σκοπεῖται ἢ διέγερσις τοῦ μίσους ἢ τῆς περιφρονήσεως κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως ἀφ' ἑνός, ἢ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἀφ' ἑτέρου, τοῦτο ὁ Νόμος ἀπαιτεῖ ὡς κύριον στοιχεῖον τοῦ τοιοῦτου ἐγκλήματος καὶ τιμωρεῖ τὴν προσπάθειαν τοῦ σκοποῦντος τοιοῦτον τέλος, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἀπαντᾶται εἰς πᾶσαν ἑτέραν ἐξύβρισιν, περὶ ἧς τὸ αὐτὸ ἀρθρον διαλαμβάνει (καὶ περὶ ἧς οὐδὲ κατὰ τὴν πρότασιν τοῦ Εἰσαγγελέως ἤδη πρόκειται), τοιαύτη δὲ τοῦ νόμου ἐρμηνεία ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν γενομένων ἐν Γαλλίᾳ συζητήσεων ἐν τῇ ἐπιψηφίσει τοῦ ἀντιστοιχοῦντος τῇ ἡμετέρᾳ νομοθεσίᾳ ἀρθρου 2 τοῦ ἀπὸ 9 Σεβρίου 1835 νόμου (ὄρα Rapport à la Chambre des Deputés, séance du 18 Août 1819) «δὲν ἀληθεύει ὅτι πᾶσα ὑβρις, κατὰ τοῦ Βασιλέως ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἐξέγερσιν τοῦ μίσους κατὰ τοῦ προσώπου ἢ τῆς ἐξουσίας του, ἢ προσβολὴ κατὰ τοῦ Βασιλέως δύναται νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπ' αἰσθήματος ὅπερ οὔτε τὴν βαρῦτητα ταύτην οὔτε τὸν τρόπον τοῦτον κέκτηται δύναται νὰ ἦ ἀπλῆ ἀνευλάβεια, ἐνοχος ἐξύβρισις ἄνευ σημασίας καὶ βαρῦτητος πολιτικῆς, ἀπαιτούσης σοβαρὰν ποινὴν οὔτε ὑψηλοτέραν δικαιοδοσίαν». C'est surtout le but que nous avons voulu atteindre, et c'est pour y parvenir que nous avons fait cette de finition», ὅθεν, καθὼς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται δὲν δύναται τις νὰ συναντήσῃ, τὴν προηγηθεῖσαν κατηγορίαν μετὰ τῆς προκειμένης, οὕτω καὶ ἐνταῦθα καθῆκον ἔχει ἢ δικαιοσύνη νὰ ἐξετάσῃ ἂν ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς διὰ

τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου προέθετο τοιοῦτον ὠρισμένον σκοπὸν ἐν αὐτῷ ἐκδηλούμενον καὶ ἂν ἡ προσπάθεια αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ διὰ τοῦ ἄρθρου του τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς ἀπλουστέρους (κατὰ τὴν κατηγορίαν) τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἄρθρου τούτου, ἀλλὰ καὶ εἰς οἷονδῆποτε αὐστηρὸν ἐπικριτὴν.

Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ α) ὡς πρὸς τὴν ἐγκληματικὴν προσπάθειαν τοῦ κατηγορουμένου συγγραφέως πρὸς διέγερσιν τοῦ μίσους ἢ τῆς περιφρονήσεως κατὰ τοῦ προσώπου τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, τὸ Συμβούλιον τοῦτο εἰς οὐδεμίαν τῶν διὰ τῆς προτάσεως τοῦ Εἰσαγγελέως, παρατιθεμένων περικοπῶν τοῦ ἄρθρου ἀνευρίσκει ἔννοιαν, οὔτε ἄμεσον οὔτε ἔμμεσον ἐμφαίνουσαν τοιοῦτην πρόθεσιν καὶ τοιοῦτον σκοπὸν, τοῦ συγγραφέως, οὔτε ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ δύναται νὰ προέλθῃ τοιαύτη ἐντύπωσις, καθόσον ἐνῶ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως ἐν αὐταῖς οὐδεμίᾳ μνεῖα γίνεται, τούναντίον ρητὴ καὶ κατηγορηματικὴ γίνεται μνεῖα περὶ τῶν κατὰ τὸν συγγραφέα κατακριτέων, ὡς παραιτίων τῶν ἐξιστορουμένων, κατ' αὐτὸν κακῶν, καίτοι οὔτοι εἰσὶν οἱ ἀπαρτίζοντες τὰς ἐκ τῶν μειονοψηφιῶν ἐν τῇ βουλῇ δῆθεν Κυβερνήσεις «Καὶ οἱ τρεῖς οὔτοι; κατονομάζει ὁ συγγραφεὺς λίαν ὠρισμένως, ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς Κυβερνήσεως κλπ., καὶ παρακατιῶν «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν Κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους κλπ». ὅθεν ἀριθῆλως ἐξάγεται, ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ὁ συγγραφεὺς προσεπάθηε διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου νὰ διεγείρῃ τὸ μῖσος ἢ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῶν ἐκ τῶν μειονοψηφιῶν δῆθεν τῆς βουλῆς, καταρτισθειῶν καὶ ὠρισμένων Κυβερνήσεων ἐπικρίνων τὸ τοιοῦτον σύστημα, δὲν κατηγορεῖται ὅμως περὶ τούτου, οὔτε τῷ ἀπηγγέλλῃ τοιαύτη κατηγορία, οὔτε τῷ ἐζητήθη λόγος περὶ τοῦ τοιοῦτου ὄλως ἀνεξαρτήτου τοῦ προκειμένου ἐγκλήματος, προβλεπομένου ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ περὶ ἐξυβρί-

σεως κτλ. Νόμου, τοῦ τιμωροῦντος καὶ τὸν ποσοπαθοῦντα νὰ διεγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν πράξεών της, τοῦθ' ὅπερ σὺν τοῖς ἄλλοις ἀποδεικνύει ὅτι διακεκριμένον εἶναι τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὸ τοῦ Βασιλέως καὶ διακεκριμένον εἶναι καὶ τὸ ἀδίκημα, ὅπερ καὶ ὁ Ποινικὸς Νόμος προβλέπει καὶ τιμωρεῖ διὰ διαφόρων ποινῶν.

Ἐπειδὴ τὸ ἐπιχείρημα τῆς κατηγορίας ὅτι ὑπονοεῖται ὁ Βασιλεὺς διὰ τῶν φράσεων. «Καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς Κυβερνήσεως, τούτέστιν ὑπηρετὰι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως» λόγῳ ὅτι ἡ ὑπαρξὶς προέδρων Κυβερνήσεως συνταγματικῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ, οὐδὲ νὰ ὑπάρξωσι τοιοῦτοι, εἰμὶ ὡς πρόεδροι τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλέως κ.τ.λ. ἥκιστα συνάδει πρὸς τὴν ἐννοίαν, ἣν τὸ πολίτευμα παρ' ἡμῖν καθιεροῖ εἰς τὰς καθεστηκυίας ἀρχάς, καὶ ἀποτελεῖ σύγχυσιν τῶν ἐξουσιῶν, καθόσον ἐν συνταγματικῇ πολιτείᾳ, οἱ πρόεδροι τοῦ ὑπουργείου εἴτε πρωθυπουργοί, εἴτε πρόεδροι τῶν Κυβερνήσεων (ταῦτα εἰσι συνώνυμα), δὲν παριστάνουσι τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως οὐδὲ καλύπτονται ὑπὸ τοῦ ἀνευθύνου αὐτοῦ οὐδὲ ὁ ἐπικρίνων, ἢ ἔστω ὁ παραδίδων τὸ πρὸς τὰς πράξεις των σέβας, ἐπικρίνει ἢ ἐξυβρίζει τὸν Βασιλέα, οὐδὲ ἐννοεῖ τὸν Βασιλέα ὁ ἀναφέρων τοὺς προέδρους τῆς Κυβερνήσεώς του, εἴτε ἀπκαλῶν αὐτοὺς προσωπικῶς ἢ μὴ Κυβερνήσεις, εἴτε ὑπηρετὰς ἢ ὅπως ἄλλως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως καθάπερ ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς, ἐκφράζεται, τοιαύτην ἔμμεσον ἐξυβρίσιν ὁ νομοθέτης δὲν ἠννόησε ποτὲ νὰ καθιερώσῃ διὰ τῆς συγχύσεως διακεκριμένων ὀνομάτων· ἐπομένως κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου, πᾶν ἄλλο ὁ συγγραφεὺς Χ. Τρικούπης ἠθέλησεν ἢ εἰς τὸ πρόσωπον τῶν τριῶν προέδρων προσωπικῆς, ὡς λέγει, Κυβερνήσεως νὰ ἐννοήσῃ ἢ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ὑπέρτατον πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ὥστε καὶ ἂν προσεπάθησε διὰ τοῦ ἀρ-

θρου του να διεγείρη τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν, ἢ τινὰ τῶν πράξεων των, δὲν ἔπεται ὅτι τοιοῦτον τί ἐνόησε, προσέθετο, προσεπάθησε καὶ κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως.

Ἐπειδὴ ἐπίσης δὲν δύναται νὰ γίνη δεκτὸν παρὰ τοῦ Συμβουλίου τούτου, τὸ ἐπιχείρημα τῆς κατηγορίας, ὅτι ὁ συγγραφεὺς Χ. Τρικούπης ὑπονοεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, καθ' οὗ προσπαθεῖ νὰ διεγείρη τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τῇ ἐπομένῃ περικοπῇ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου του, «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν Κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Ἔθνους, χορηγεῖται εἰς αὐτὰς ἢ διάλυσις τῆς Βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν κτλ.» λόγῳ ὅτι ὁ Βασιλεὺς καλεῖ τὰς Κυβερνήσεις, διορίζων καὶ παύων τοὺς ὑπουργοὺς κατὰ τὸ ἄρθρον 31 τοῦ συντάγματος καθόσον τοιαύτη ἐξήγησις τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπῆς ἤθελεν ἐπιφέρει ὑπὸ τὴν ἐννοίαν μὲν τὴν συνταγματικὴν, τὴν σύγχυσιν τοῦ ἀνευθύνου πρὸς τὰ ὑπεύθυνα πρόσωπα ποινικῶς δέ, ἤθελεν ἐπιφέρει τὸ ἄτοπον ὅτι πᾶσα ἐπίκρισις, ἢ ἔστω καὶ ἐγκληματικὴ ἀσέβεια κατὰ ὑπουργεῖου ἢ τῶν πράξεών του, καθὼς καὶ πάσης ἄλλης ἀρχῆς, ἐπίσης διοριζομένης ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἤθελεν θεωρεῖσθαι ἔμμεσος κατὰ τοῦ Βασιλέως προσβολή, καὶ ἤθελον τότε οἰοῖναι συνταυτισθῆ μὲ τὴν μόνην διάταξιν τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ νόμου τοῦ 1850 ὡς πρὸς τὴν ἔμμεσον ἐξυβρίσιν ἅπασαι αἱ κατὰ τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν προβλεπόμεναι ὑπὸ τῶν ἄρθρων 19—25 ἐξυβρίσεις, ἄλλως διατί νὰ μὴ εἴπη τις, καὶ ὅτι ἢ προσβολή ἢ ἐξυβρίσις μιᾶς ἐκ τῶν ἀρχῶν, περὶ ὧν διαλαμβάνει τὸ ἄρθρον 21 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεων νόμου, εἶναι ἔμμεσος καὶ αὕτη προσβολή ἢ ἐξυβρίσις καὶ κατὰ τῆς διορισθῆς τοὺς ὑπαλλήλους τούτους κυβερνήσεως.

Ἐπειδὴ τοῦτ' αὐτὸ ἐναργῶς καὶ ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἐξάγεται, καθόσον, ἀφ' οὗ ὁ κατηγορούμενος Χ. Τρικούπης ἤ-

ρωτήθη ὡς ἐξῆς, «Μήπως διὰ τῆς λέξεως κυβερνήσεως ἐννοεῖ καὶ τὸν Βασιλέα; ὕστερον δὲ ἠρωτήθη περὶ τῆς ἐννοίας τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπῆς τοῦ ἄρθρου, ἀπολογεῖται ὡς ἐξῆς. «Ἐπειδὴ δὲ μὲ ἠρωτήσατε εἰδικῶς τί ἐννοῶ διὰ τῆς φράσεως, «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεως, τούτέστι τίς ὁ καλῶν αὐτάς, ἀπαντῶ, ὅτι, κατὰ τὸ Σύνταγμα, πᾶσα πρᾶξις τοῦ Βασιλέως ἔχει τὸν ὑπεύθυνον ἐκτελεστήν, ἐπομένως καὶ ἡ πρόσκλησις εἰς τὴν ἐξουσίαν ἔχει κατὰ τὸ Σύνταγμα τοὺς ὑπευθύνους· τοὺς τοιούτους δὲ ὑπευθύνους ἐννόησα εἰπὼν, ὅτι καλοῦμεν εἰς τὴν ἐξουσίαν κτλ. εἶναι δὲ ὑπεύθυνοι οἱ ὑπουργοὶ τοῦ στέμματος.» τοιαύτην δὲ ἐξήγησιν δὲν δύναται τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ μὴ ἐκτιμήσῃ δεόντως, προκειμένου περὶ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς ἐννοίας αὐτοῦ τούτου τοῦ κατηγορουμένου συγγραφέως, ἣν καὶ ἡ ἀνάκρισις ὀρθῶς ποιούσα ἠγωνίσθη νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῶν πρὸς τὸν κατηγορούμενον τοῦτον λυσιτελῶν ἐρωτήσεων τῆς.

Ἐπειδὴ καὶ ἐκ τῆς ἐτέρας περικοπῆς τοῦ ἄρθρου τούτου, ἐνθα ὁ συγγραφεὺς, Χ. Τρικούπης, ἐκθέτει ὡς ἐξῆς. «Ἄν δὲν πταίει τὸ ἔθνος, πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι; Ἄπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτευομένων θὰ ἠϋθυνε τὸ ἔθνος ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ κατασταθῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς», δὲν δύναται τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ ἐξαγάγῃ ὅτι ὑπονοεῖται ἐνταῦθα ὁ Βασιλεὺς (κατὰ τὴν κατηγορίαν) καθόσον δὲν ἀνευρίσκει ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ εἰμὴ ἀπλῆν τινα πολιτικὴν δοξασίαν τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν πολιτευομένων καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀξιοῖ ὅτι κυβερνᾶται ἡ Ἑλλάς, περὶ δὲ τῆς ὀρθότητος τῶν φρονημάτων του τούτων οὐδεμίαν βεβαίως ἔχει ἀρμόδιότητα τὸ συμβούλιον τοῦτο, ἀλλ' οὐδὲ δύναται ἐτέρωθεν νὰ δεχθῇ ὡς ὀρθὸν τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὴν πρό-

τασιν τοῦ εἰσαγγελέως, δηλ. ἐπειδὴ κατὰ τὸν συγγραφέα, Χ. Τρικούπην, δὲν πταίουν οἱ πολιτευόμενοι, διότι ἡ Ἑλλάς δὲν αὐτοδιοικεῖται (κατὰ τὴν κρίσιν του), ἀλλὰ κυβερνᾶται δῆθεν ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ὅτι ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἐννοεῖ ὅτι πταίει ὁ Βασιλεὺς διὰ τὰ παρ' αὐτοῦ ἐξιστορούμενα δῆθεν κακά, διότι ὀφείλει δῆθεν τις νὰ συμπεράνη τότε ὅτι κατὰ τὸν συγγραφέα Τρικούπην, πταίουσιν ἐκεῖνοι οἵτινες ἄρχουσιν ὡς ἐν μοναρχίᾳ ἀπολύτῳ, καθ' ἑσὸν οὐδ' ὁ συγγραφεὺς Τρικούπης, τοιοῦτόν τι λέγει, οὐδὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον διὰ συλλογισμοῦ ἐξ ὑποκειμένου νὰ ἐπιζητη-
ται ἐξηγήσεις εἰς ὅ,τι δέον νὰ προκύπητῃ ἐξ ἀντικειμένου, τοῦτέστιν εἰς ὅ,τι αὐτὴ ἡ ἐννοια τοῦ λόγου παριστᾶ καὶ ὅπως αὕτη παριστᾶται ἐκδηλοῦσα τὸν συλλογισμὸν τοῦ γρά-
φοντος ἢ λαλοῦντος, ὥστε ἐνῶ οὔτε ἀμέσως ἐξάγεται ὅτι ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς, οὐδὲ ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ οὐδὲ ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ ἄρθρου ἀποφαίνεται ὅτι πταίει ὁ Βασιλεὺς (ἀλλὰ μάλιστα ρητῶς λέγει ὅτι πταίει σύστημα πολιτικὸν τῆς κατὰ σύνταγμα ἢ μὴ διοικήσεως τοῦ τόπου, χωρὶς νὰ ἀναμιγνύη ἐν τούτῳ τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως), ἐτέρωθεν οὐδὲ ἐμμέσως τοιαύτη ἐννοια ἐξάγεται, οἶαν ἡ κατηγορία ὑποστη-
ρίζει, καθόσον ὁ συγγραφεὺς συλλογιζόμενος ὅτι δὲν πταίει οὔτε τὸ ἔθνος, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι ἐν τόπῳ διοικουμένῳ δῆθεν ὡς δι' ἀπολύτου μοναρχίας, ἐννοεῖ ὡς ἐκ τούτου ὅτι πταίουσιν ἐκεῖνοι οἵτινες ἄρχουσιν ὡς ἐν ἀπολύτῳ μοναρχίᾳ, ἄρα ὁ Βασιλεὺς, κατὰ τὴν κατηγορίαν, τοῦτο τὸ συμπέρασμα δὲν εἶναι τὸ λογικὸν ἐξαγόμενον τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ συγ-
γραφέως, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου παρεξήγησις τῆς ἐννοίας του.

Ἐπειδὴ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸ συμβούλιον τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀσπασθῇ τὴν ἐρμηνείαν τῆς περικοπῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, ἐν ἧ ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς ἐκθέτει, ὅτι «ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς τελουμένοις ἀνήκει ἅπαντα εἰς τὸ

στοιχείον εἰς τὸ ἑποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν αὐτῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὀλόκληρος ἡ ἐξουσία», ὅτι δηλ. τὸ στοιχείον τοῦτο εἶναι ὁ βασιλεὺς, κατὰ τὴν κατηγορίαν, καὶ τοῦτο μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ συγγραφεὺς, Τρικούπης, ἀποκλείει τῆς εὐθύνης (περὶ ἧς γράφει) τὸν λαόν, τοὺς πολιτευομένους καὶ τὸ πολίτευμα, καὶ ὅτι οὕτω αὐτομότως ἐννοεῖ ὅτι πταίει δῆθεν ὁ καλῶν τὰς κυβερνήσεις, ἤτοι ὁ βασιλεὺς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀμέσως τοιοῦτον τι δὲν ἐξάγεται ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης ἀλλ' οὔτε ἐμμέσως δύναται τις νὰ προδῇ εἰς τοιαύτην ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τοῦ συγγραφέως οἶονεῖ δι' ἐπιχειρήματος ἐκ τοῦ ἐναντίου «*carg. a contrario*», καθότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι τοιοῦτον εἶδος ἐρμηνείας δὲν ἀναγνωρίζει ὁ νόμος ἐπὶ ποινικῆς ὕλης ὡς ἐπὶ πολιτικῆς (ἐνθα ἰσχύει τὸ ἀξίωμα *inclusio unius exclusio alterius*), ἐτέρωθεν ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς, ὡς τὸ σύνολον τοῦ ἄρθρου τούτου ἐμφαίνει, ὑποδικνύει προδήλως ποῖον τὸ ὑπαινιττόμενον παρ' αὐτοῦ στοιχείον, ὅπερ δῆθεν πταίει διὰ τὴν κατ' αὐτὸν κακὴν τοῦ τόπου κατάστασιν, τοῦθ' ὅπερ εἶναι καὶ τὸ κύριον θέμα τῆς ἑλλης συγγραφῆς του ταύτης, ἤτοι αἱ κατ' αὐτὸν κυβερνήσεις τῶν μειονοψηφῶν, καὶ τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῶν κυβερνήσεων τούτων εἶναι βεβαίως ἀνεξάρτητον καὶ διακεκριμένον τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως» (ἄρα ὀλόκληρον τὴν δευτέραν τοῦ ἀξιοκατακρίτου τούτου ἄρθρου.

Ἐπειδὴ τὰ αὐτὰ ρητέον καὶ περὶ τῆς ἐτέρας περικοπῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου ἐχούσης, ὡδε πως. Δὲν πταίει τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι, δὲν πταίει τὸ ἔθνος. «Ἡ εὐθύνη πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης, ἀνήκει εἰς τοὺς παραβιάζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς», καὶ περὶ ἧς ἡ κατηγορία ὑποστηρίζει, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑποννοεῖται ὁ βασιλεὺς, λόγῳ ὅτι κατὰ τὸ Σύνταγμα ὁ Βασιλεὺς σχηματίζει τὰς κυβερνήσεις καθ' ἕσον πρὸς τοῖς ἄλλοις α')

ἐκτὸς τοῦ ἔτι ὁ συγγραφεὺς κατονομάζει τίνες οἱ παραβιάζοντες κατ' αὐτὸν τὴν κοινοβουλευτικὴν, ὡς λέγει, ἀρχὴν. ἑτέρωθεν δὲν ἔπεται ἐντεῦθεν, ἔτι ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς ἔτι ἡ εὐθύνη, περὶ ἧς ὁ λόγος, αὐτὰς ταύτας τὰς κυβερνήσεις βαρύνει καὶ οὐχὶ τὸ ἀνεύθυνον πρόσωπον τῆς Α. Μ. καὶ β) διὰ τοῦ συστήματος τούτου τοιαύτης ἐμμέσου ἐξηγήσεως ἤθελεν ἐπέλθῃ τὸ ἄτοπον τῆς δεσμέσεως, τῆς ἐλευθερίας τοῦ φρονήματος, ἣν τὸ σύνταγμα ἐξασφαλίζει, ὅταν ἤθελεν ἀπαγορευθῆ εἰς τὸν κατηγορούμενον, ὡς δημοσιογράφον, νὰ συζητήσῃ διὰ τοῦ τύπου μίαν πολιτικὴν, δοξασίαν, ἣν φρονεῖ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων τῆς πατρίδος του ἐκ τῶν μειονοψηφῶν, ἢ μὴ τῆς βουλῆς, καὶ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁποίας ρητέον καὶ αὖθις δὲν κέκληται ν' ἀποφανθῆ ἢ ποινικὴ δικαιοσύνη, χαρακτηριζομένης ταύτης ὡς ἐγκλημα.

Ἐπειδὴ, κατὰ τὰ ρηθέντα, ἐξ οὐδεμιᾶς τῶν ἀνωτέρω περικοπῶν, ἄς παραθέτει καὶ ἡ πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως, οὐδὲ ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἄρθρου, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου, ἐξάγεται ἡ ἐγκληματικὴ διάνοια καὶ δὴ ἡ δολία προαίρεσις (προκειμένου περὶ κακουργήματος ἣτις ἀποδίδεται εἰς τὸν κατηγορούμενον Χ. Τρικούπην, ἄτε, προσπαθήσαντα νὰ διεγείρῃ τὸ μῖσος ἢ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως), οὐδὲ ἐξ ἑτέρας τινος περικοπῆς τοῦ ἄρθρου προκύπτει, ἀλλὰ δυνατὸν μόνον τοιαύτη προσπάθεια νὰ ἐξαγεται πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν ὡς πρὸς τὰς πράξεις τινῶν ὑπουργείων, περὶ οὗ ὅμως ἰδογενοῦς ἐκλήματος οὐδὲ τὸ συμβούλιον δύναται οἰκοθεν νὰ διατάξῃ κατ' αὐτοῦ καταδίωξιν, οὐδ' ὁ εἰσαγγελεὺς τοιοῦτόν τι ἐπιζητεῖ διὰ τῶν προτάσεών του, ἀλλ' οὐδὲ πόρρωθεν ὑποστηρίζει.

Ἐπειδὴ τοιαύτην ἐγκληματικὴν προσπάθειαν τοῦ κατηγομένου συγγραφέως δὲν εὕρισκει τὸ συμβούλιον τοῦτο, οὐδὲ καὶ πρὸς τὴν διέγερσιν τοῦ μίσους καὶ τῆς περιφρονήσεως κατὰ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, κατὰ τὴν ἀπαγγελθεῖσαν αὐτῶ

κατηγορίαν, συνωδὰ πρὸς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1850 νόμου, ἐνθα διὰ τοῦ ὅρου βασιλικῆ ἐξουσία ὁ νόμος ἐννοεῖ μόνον τὴν προσβολὴν τῆς συνταγματικῆς ἐξουσίας τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῆς κατ' αὐτῆς διεγέρσεως τοῦ μίσους ἢ τῆς περιφρονήσεως (*autorité constitutionnelle*), λίαν διακρινομένης τῆς κατὰ τῆς βασιλικῆς κυριότητος (*autorité royale*) περὶ ἧς προβλέπει ἕτερα μὴ ἐπικαλωμένη ὑπὸ τῆς κατηγορίας διάταξις τοῦ ποινικοῦ νόμου, τῆς προσβολῆς, τότε (*attaque*) ἀποτελούσης ἀδίκημα ἐσχάτης προδοσίας, ἐπίσης δὲ διαφόρου τῆς ἑτέρας γνωστῆς ὑπὸ τὸν ὄρον (*Dignité royale*) ὅρα ἀποφ. ἀκυρ. τῆς Γαλλίας 10 Ἰουλίου 1841 καὶ Chassan, ὡς ἀνωτέρω, 3).

Ἦδη οὔτε ἐν ταῖς ἀνωτέρω περικοπαῖς τοῦ ἄρθρου, περὶ οὗ ὁ λόγος, οὔτε ἐν οὐδενὶ ἑτέρῳ χωρίῳ αὐτοῦ ἐμφαίνεται, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ὅτι ὁ κατηγορούμενος, Χ. Τρικούπης, προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ τὸ μῖσος, καὶ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῆς συνταγματικῆς, ἐξουσίας τοῦ Βασιλέως· τοιοῦτον τι, κατὰ τὰς ἀνωτέρω σκέψεις οὔτε αἱ ἀνωτέρω προεξετασθεῖσαι ὡς πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν κατηγορίαν περικοπαὶ περιέχουσι διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, οὐδὲ τοιαύτην ἐννοίαν ἔχει ἡ περικοπή, «ἐνόσω, ἢ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν, τὰς ἐπεμβάσεις, ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας», καθόσον δυνατὸν ὁ συγγραφεὺς ἐνταῦθα νὰ ἐξελέγχῃ ἔστω καθ' ὑπόθεσιν καὶ ἀτόπως, τὴν διὰ τῶν ὑπουργῶν τοῦ στέμματος ἐξασκουμένην ὑπ' εὐθύνην τῶν βασιλικῆν ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐκλογῶν, δὲν ἔπεται ὅμως ἐντεῦθεν, ὅτι προσπαθεῖ οὕτω νὰ διεγείρῃ καὶ τὸ μῖσος ἢ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συνταγματικῆς ἐξουσίας τοῦ ἡγεμόνος, ἀλλὰ μέμφεται μόνον τὰς κατὰ τὴν ἰδέαν του μειονοψηφίας τῆς βουλῆς καὶ κυβερνήσεις εἰς ἅς κατὰ τὴν γνώμην του, δὲν πρέπει νὰ προσφέρεται ἡ ἐξάσκησις τῆς συνταγματικῆς

βασιλικῆς ἐξουσίας, καὶ αἵτινες κατὰ τὸ φρόνημά του, ἐνεργούσι τὰς ἐπεμβάσεις, ἰσχυριζόμενος ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου πολλαπλασιάζονται δῆθεν τὰ κόμματα, τοῦθ' ὅπερ δὲν θέλει ἐπισυμβῆ, κατὰ τὴν κρίσιν του, ἐὰν κληθῶσιν εἰς ἐξουσίαν μόνον αἱ δῆθεν πλειονοψηφίαι τῆς βουλῆς ἀλλὰ τούτων οὕτως ἐχόντων, δὲν ἔπεται ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ διαγεῖρῃ οὕτω τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῆς συνταγματικῆς βασιλικῆς ἐξουσίας θεωρουμένης ὡς θεσμοῦ καθιερωθέντος ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους τῆς πολιτείας νόμου, ἐπομένως οὐδ' ἡ κατηγορία αὕτη στηρίζεται, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου, ὅπως ὑποστηριχθῆ ἐπ' ἀκροατηρίου.

Ἐπειδὴ, ὡς πρὸς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν κατηγορίαν τῆς ἐσχάτης προδοσίας τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν κατηγορούμενον συγγραφέα, Χ. Τρικούπην, παρατηρητέον πρὸ πάντων, ὅτι ὁ εἰσαγγελεὺς διὰ τῆς προτάσεώς του στηρίζει ταύτην εἰς τὰς συνδιάσμενας διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 123 καὶ 2 καὶ 129 τοῦ ποινικοῦ νόμου, κατὰ τὸ γράμμα δὲ τῶν διατάξεων τούτων, ἀπαιτεῖται ὁ ἐνοχος ἐσχάτης προδοσίας ρητῶς νὰ προεκάλεσεν ἢ εἰς συνωμοσίαν ἢ εἰς διέγερσιν στάσεως, ὅπως ἐπιβληθῆ χεῖρ κατὰ τινος μέλους τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ ταῦτα ἀποφασίσας καὶ θέλων ἢ νὰ μεταβάλῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων, ἢ ν' ἀπομακρύνῃ τοῦ θρόνου τὸν νόμιμον ἡγεμόνα, ἢ νὰ ἀποδιώξῃ τὴν βασιλεύουσαν οἰκογένειαν, ἢ νὰ μεταβάλῃ τὴν νόμιμον τῆς διαδοχῆς τάξιν· ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ὁ εἰσαγγελεὺς διὰ τῆς προτάσεώς του ὑποστηρίζει μόνον ὅτι ὁ κατηγορούμενος Χ. Τρικούπης ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων, ἐπροκάλεσε δὲ πρὸς τοῦτο τὴν διέγερσιν στάσεως, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἀποτέλεσμα καὶ ταῦτα πάντα διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ὑποδίκου ἀρθροῦ ἐν ταῖς περικοπαῖς, περὶ ὧν ἡ πρότασις του ἀναφέρει.

Ἐπειδὴ πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῆς τῆς κατηγορίας αὐτὸ τοῦτο τὸ ὡς ἀξιοκατάκριτον θεωρούμενον ἄρθρον, ἐφ' οὗ καὶ μόνου καὶ ἡ κατηγορία αὕτη στηρίζεται, αὐτόλαλον μαρτυρεῖ περὶ τῆς πλήρους ἀθωότητος τοῦ συγγραφέως του, καθόσον ἐκτὸς τῶν ὡς ἐπιληψίμων κρινομένων ἀπὸ τῆς κατηγορίας διακεκριμένων τούτων περικοπῶν τοῦ ἄρθρου, δι' ὧν ἀποτελοῦσαι δῆθεν τὸ ἐγκλημα τοῦτο καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς προσήκουσας ἀληθοῦς ἐννοίας αὐτῶν, ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι περικοπαὶ συνεχίζουσαι τὴν διάνοιαν τοῦ συγγραφέως, δι' ὧν ἀναιρεῖται τὸ ἐγκλημα τοῦτο. Τῷ ὄντι ἡ ἑβδόμη παράγραφος τοῦ ἄρθρου τούτου ἢ συνεχίζουσα τὰς προηγουμένας, ἢ ἡ κατηγορία ἐπικαλεῖται, ἄρχεται διὰ τῶν ἐξῆς φράσεων, «ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπαναστάσεως τὴν ὁποῖαν ἅπαντες ἀποτροπιαζόμεθα», ἐρωτᾷ καὶ ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς «δὲν ὑπάρχει ἄλλο μεσον θεραπείας ;» καὶ ἐξακολουθῶν ἀναφέρει αὐτολεξεῖ ὡς τοιοῦτον κατὰ τὴν ἰδέαν του «τὴν ἠθικὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης» ἀναφέρων περὶ αὐτῆς παράδειγμα ἐπιμαρτυροῦν, κατὰ τὴν κρίσιν του, τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν αὐτῆς ἐξακολουθῶν λέγει. «ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶναι δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν· ὅθεν δὲν ἀρκεῖ καὶ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἄλλο εἰμὴ ταύτας καὶ μόνας τὰς φράσεις τοῦ συγγραφέως, ἵνα πεισθῇ ἀνενδοιάστως ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ προεκληθῇ διὰ τοῦ ἄρθρου του ἡ ἐπανάστασις, τὸναντίον, κατὰ τὴν φράσιν του, ὡς ἀποτροπία, ἀποκρούεται, καὶ ταῦτα ἀφ' οὗ σχετῆσι καὶ μὲ τὰς φράσεις, «εἶναι τὸ ἔθνος καταδικαστέον, ἀφ' οὗ δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον (τὴν ἐπανάστασιν)» καὶ μὲ τὴν φράσιν, «καὶ ὁ δυνάμενος νὰ κατακρίνη εὐλόγως τὸν λαόν, διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ τὸ ἔσχατον καταφύγιον ;» δὲν δύναται εἰμὴ ν' ἀποφανθῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντὶ νὰ παρορμήσῃ καὶ νὰ ἐξεγείρῃ τὸν λαόν εἰς ἐπανάστασιν διαταράσσων τὴν κοινὴν διάνοιαν ἢ ἀναρριπίζων τὰ κοινὰ

πάθη, τούναντίον ἀποκρούει ταύτην· ἐκτός ἐάν παραδεχθῆ τις, ὅτι, τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὡς μέσον ἀναφερόμενον πρὸς διόρθωσιν δῆθεν τῶν κατ' αὐτόν, κακῶς κειμένων, ἤτοι ἢ κοινῇ γνώμῃ, καί ἢ κατὰ τὸν συγγραφέα εἰρηρικωτέρα, νομιμωτέρα, καὶ τρανωτέρα, ἐκδήλωσις αὐτῆς, παριστᾶ ἐν τῶν βιαίων ἐκείνων μέσων, ἅτινα ὁ νόμος ἀπαιτεῖ πρὸς ὑπαρξίν τοῦ ἐγκλήματος τούτου τῆς ἐσχάτης προδοσίας.

Ἐπειδὴ πλὴν τούτων ἡ κατηγορία προκειμένου περὶ τοῦ στυγεροῦ τούτου κακουργήματος, πρέπει ὅπως στηριχθῆ νὰ βεβαιώσῃ τὴν δολίαν προαίρεσιν, ἣν ὁ νόμος ἀπαιτεῖ (ἄρθρ. 36 ποιν. νόμον) πρὸς ὑπαρξίν παντός κακουργήματος, τούναντίον δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξάγεται ὡς πρὸς τὸν κατηγορούμενον Χ. Τρικούπην, ὅπως καταλογισθῆ αὐτῷ ἡ δολία προαίρεσις πρὸς ἀνατροπὴν διὰ βιαίων μέσων τοῦ καθεστῶτος τῆς πατρίδος του α) ἐκ τοῦ καὶ ὑπὸ τῆς προτάσεως τοῦ εἰσαγγελέως ἀναγνωριζομένου χαρακτήρος αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὴν συνταγματικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναμφισβήτητον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν του, β) ἐκ τοῦ ὅτι οὐδεμία κἂν μνεία γίνεται ἐν τῷ ἄρθρῳ περὶ μεταβολῆς τοῦ καθεστῶτος καὶ μάλιστα διὰ βιαίων μέσων, γ) ἐκ τοῦ ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ ἐπιζητῆ ὁ συγγραφεὺς οὗτος νὰ προσβάλλῃ τὴν μορφήν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ἀγωνίζεται μόνον εἰς τὴν ὑποστήριξιν ἰδεῶν, ἅς κατὰ τὴν κρίσιν του φρονεῖ συντελεστικὰς πρὸς παγίωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος δ) ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀμφισβήτησις καὶ ἡ συζήτησις περὶ ἀρχῶν καθαρῶς πολιτικῶν καὶ ἐξιστόρησις κακῶν, ἅτινα ὁ συγγραφεὺς Χ. Τρικούπης, νομίζει ὑφιστάμενα καὶ ἢ κατὰ τὴν γνώμην του ὑπόδειξις τῶν κρινομένων παρ' αὐτοῦ ὡς μέσων θεραπείας, οὐδένα ὑποδεικνύοντα βίαιον τρόπον, δὲν ἀποτελοῦσι σύμπλεγμα δολίας προαίρεσεως πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος πολιτεύματος, ἀφ' οὗ ὁ μὲν θεμελιώδης νόμος δὲν ἀπαγορεύει τὴν διὰ τοῦ

τύπου έκφρασιν τοιούτων φρονημάτων, καὶ ἀφ' οὗ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη οὐδεμίαν ἔχει ἀρμοδιότητα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐξέλεγχιν πολιτικῶν ἀπλῶς δοξασιῶν, ε) ἐκ τοῦ ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο εἰς τὸν κατηγορούμενον Χ. Τρικούπην, νὰ καταλογισθῇ τοιοῦτον κακούργημα, ἔπρεπε τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ πεισθῇ, ὅπως παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, ὅτι ἠθέλησε νὰ μεταβάλλῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὅτι ἠθέλησε τοῦτο, ἀλλ' ὅτι καὶ διὰ βιαίων μέσων ἀπεπειράθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θέλησιν ταύτην καὶ πρὸς τοῦτο ἐπροκάλεσε τὸν λαὸν εἰς βίαια μέσα, ἀλλὰ δὲν ἐπῆλθεν ἀποτέλεσμα, ἔνεκεν ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς του περιστατικῶν, ἀλλ' ὅτι ἀρχὴν ἐκτελέσεως τοῦ κακούργημάτος του ἀποτελοῦσιν αἱ ρηθεῖσαι ὑπὸ τῆς κατηγορίας ἀναφερόμεναι περικοπαὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου τοῦ τοιαύτην δὲ πεποίθησιν ἀδιστακτικῶς τὸ συμβούλιον δὲν ἐσοχημάτιζεν.

Ἐπειδὴ ἐπομένως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Χ. Τρικούπην ἐγκληματικὴν ταύτην πράξιν, οὐδεμία κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου τούτου ὑπάρχει ἀφορμὴ πρὸς κατηγορίαν. Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τοὺς ἐτέρους κατηγορουμένους δέον ν' ἀποφανθῇ τὸ συμβούλιον ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ κατηγορία κατ' ἐννοίαν τοῦ ἄρθρ. 44 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεων καὶ περὶ τύπου νόμου·

Διὰ ταῦτα·

Ἴδὸν καὶ τ' ἄρθρα 251 § 1 καὶ 252 τῆς Ποινικῆς δικονομίας·

Ἀποφαίνεται, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γείνη κατηγορία κατὰ τῶν 1) Χαριλάου Τρικούπη γεννηθέντος ἐν Ναυπλίῳ καὶ κατοικοῦντος ἐνταῦθα, ἐτῶν 42, ἰδιώτου, ὡς ὑπαιτίου, ὅτι διὰ τοῦ συγγραφέντος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 196 τῆς 29 Ἰουνίου ἐ. ἐ. φύλλῳ τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἐφημερίδος τῶν «Καιρῶν» δημοσιευθέντος καὶ εἰς κυκλοφορίαν τεθέντος

ἄρθρου «Τίς πταίει ; » 2) Πέτρου Κανελλίδου, γεννηθέντος εἰς χωρίον Κουτίφαρι τῆς Ἐπαρχίας Οἰτύλου καὶ κατοικοῦντος ἐνταῦθα, ἐτῶν 31, ὡς ὑπευθύνου συντάκτου τῆς Ἐφημερίδος τῶν «Καιρῶν» καὶ 3) Γεωργίου Τσιάκου γεννηθέντος εἰς Ἀργυρόκαστρον τῆς Ἀλβανίας, καὶ κατοικοῦντος ἐνταῦθα, ἐτῶν 20, φοιτητοῦ τῆς νομικῆς ὡς αἰτίου τῆς καταχωρίσεως τοῦ ἄρθρου τούτου, ὅτι 1) ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεώς του 2) προσπαθοῦσι νὰ διεγείρωσι μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, 3) θέλοντες, νὰ μεταβληθῇ τὸ καθεστῶς πολιτεῦμα διὰ βιαίων μέσων προεκάλεσαν διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου τὸν λαὸν εἰς τοῦτο ἀποπειραθέντες τὴν ἔγερσιν στάσεως, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἕνεκα τούτου ἀποτέλεσμα.

Ἀπεφασίσθη καὶ ἐγένετο ἐν Ἀθήναις, τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1874, καὶ ἐξεδόθη τὴν 23ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ ἔτους.

Ὁ Προεδρεύων

Σπ. Ν Μαυροματάς

Θ. Φραγκόπουλος

Β. Κριεζῆς

Ὁ Γραμματεὺς

Σπ Γιαννακόπουλος

Παρεθέσαμεν ὀλόκληρα καὶ ἐν λεπτομερεῖα πάντα τὰ ἀφορῶντα τὸν Τρικουπὴν κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ σημείου ἐκείνου ἀρχίζει ὁ καθαυτὸ πολιτικὸς βίος τοῦ ἀνδρός. Πᾶν ὅ,τι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε πράξῃ καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς ἐν Λονδίῳ πρεσβείας καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς του εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῷ Ἰονίῳ ζητήματι καὶ ἡ ὑπουργία του ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος εἶχε μὲν ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἔδεν εἶχεν ἀκόμη διεγείρει ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν κοι-

νήν προσοχήν ἐφ' ἧς πρὸ παντὸς βασίζονται οἱ κομματάρχει καὶ ἀναδεικνύονται ἐπίσημοι πλεον ἄρχηγοὶ ἐν τῇ πολιτικῇ.

Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον κατορθῶση μέχρι τοῦδε αἱ πολῦτιμοι πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίαι του, αἱ σοδαραὶ καὶ εὐφρεῖς του πολιτικαὶ πράξεις τὸ κατώρθωσεν ἡ δημοσίευσις τοῦ ἄρθρου εἰς τοὺς «Καιροὺς» καὶ μᾶλλον ἢ κατ' αὐτοῦ ἐνέργεια τῆς ἀρχῆς. Διὰ τὴν ἐννοηθῆ ὅμως τὸ ἀποτελεσμα τοῦτο καὶ τὴν δικαιωθῆ καὶ ἡ κοινὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνώμη καὶ ὁ Τρικούπης, πρέπει νὰ ψυχολογηθῆ ἡ σύγχρονος τῶν πραγμάτων κατάστασις καὶ νὰ σταθμισθῶσιν τὰ ἀνάλογα γεγονότα. Διότι πραγματικῶς ἐσχάτη ὕβρις θὰ ἦτο καὶ διὰ τὸν Τρικούπην καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἂν διετείνετό τις ἔτι ὄλαι αἱ προηγούμεναι πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίαι του παρῆλθον ἀπαρατήρητοι, ἐπεβλήθη δὲ ὁ πολιτικὸς εἰς τὴν κοινήν γνώμην διὰ τοῦ θορύβου ὃν περὶ αὐτὸν ἤγειρε τὸ καταδιωχθὲν ἄρθρον. Ἀκριβῆς ὅμως ὅπως εἶπομεν ἐξέτασις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μελέτη ἐπὶ τῆς καταστάσεως, ἀποδεικνύει ὅτι διὰ τὴν καλὴν τύχην τοῦ Τρικούπη ἐπικαίρως παρενέπεσαν τὸ ἔτος αὐτὸ συμβάντα τὰ ὁποῖα ὑπεβοήθησαν αὐτὸν καὶ τὸ ἄρθρον του δημοσιευθὲν ἐν οὕτω χαλεπαῖς ἡμέραις ὑπῆρξεν ἀντίλαλος πράγματι τῆς ὑποκόφου κραυγῆς ἧτις ἐξήρχετο ἀπὸ ὄλων τὰ στόματα.

Εἶχε φθάση ἀκριβῶς ἡ κατάστασις τότε εἰς σημεῖον ἀπροχώρητον. Ὁ δεσποτισμὸς τοῦ Βούλγαρη κραταιούμενος ὑπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐν ταῖς ἐκλογαῖς ἐπιτυχιῶν του—ἐπιτυγχανομένων ἐννοεῖται διὰ τῆς βίας καὶ τῆς λόγῃς—ἠπλοῦτο ἤδη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βουλὴν ὅπου ἀπαρτίαι πλαστοὶ κατηρτίζοντο καὶ πρακτικὰ παρανόμως ἐκυροῦντο, μεθ' ὅλας τὰς φωνὰς τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Συγχρόνως τὸ βασιλεῖον σκληρῶς ἐδοκιμάζετο ὑπὸ τῆς πολιτικῆς του ταύτης πάντες δὲ οἱ ἀντιφρονοῦντες κατεδιώκοντο ἀμειλίκτως οὕτως ὥστε φωνὴ πλεον νὰ μὴν ἐγείρεται κατ' αὐτοῦ. Καὶ παρὰ τὰς γενικὰς

αὐτὰς καταπίεσεις οὐχὶ ὀλιγώτεραι ἦσαν αἱ ἰδιωτικάι, ἐν δὲ παράδειγμα τὸ τῆς παραβιάσεως τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἀξιωματικοῦ ἐκείνου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Τρικούπη, καταδεικνύει μέχρι τίνος σημείου εἶχε φθάσῃ ἡ πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐξαχρείωσις.

Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ, μετὰ τὴν ἀπόφασιν μάλιστα τοῦ δικαστηρίου τὸ ὁποῖον ὕστερον ἀπὸ τόσον λεπτομερῆ ἐξονύχισιν ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Τρικούπης δὲν προέθετο σκοπὸν νὰ ἐξυβρίσῃ τὸν βασιλέα ἐμμέσως δὲ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἀλαθῆ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ πρόθεσις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου.

Ὁ θόρυβος ὅμως ὃν ἤγειρεν ἡ δημοσίευσίς τοῦ «Τίς παταίει» δὲν περιωρίσθη ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, λόγος δὲ περὶ αὐτοῦ ὡς χαρακτηριστικοῦ τῆς κοινῆς καταστάσεως ἐγένετο καὶ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τύπῳ. «Ὡς συγκεφαλαιοῦν ὀλόκληρον τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων—ἐγράφεν ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτῆς τοῦ Χρόνου—ἐπῆλθεν ἄρθρον δημοσιευθὲν εἰς τοὺς «Καιρούς» καὶ ἀποδοθὲν εἰς τὸν κ. Τρικούπην, τὸν διακεκριμένον ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει πολιτευτὴν. Τὸ ἄρθρον τοῦτο συνοψίζον τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων περιλαμβάνει ὅλας τῶν ὄντι τὰς πικρὰς ἀληθείας, αἵτινες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔπρεπε ν' ἀκουσθῶσιν, ζωγραφίζει δὲ τὴν ἐκκυσιν εἰς τὴν ὁποίαν περιήχθη τὸ κράτος πολιτικῶς μεθ' ὅλης τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς δυνάμεως. Φαίνεται ὅτι ὁ κ. Τρικούπης ἔχει ὀρθοτάτην τὴν ἀντίληψιν καὶ πρὶν εἰσελθεῖ εἰς τὴν ἀτραπὸν τὴν ἀγούσαν εἰς τοὺς κρημνοὺς, γνωρίζει νὰ προμαντεύῃ τὸν κίνδυνον. Ἄν ἕως τῶρα δὲν ἀπέδειξεν ὅτι ἠξέυρει καλῶς καὶ νὰ τὸν παρακάμπτη πάντως ὅμως εἶναι ἀρκετὸν ὅτι γνωρίζῃ νὰ προαισθάνηται τὸν κίνδυνον ἴσως δὲ εἶναι ὁ μόνος ὅστις θὰ

δύνатаι νά τόν ἀποφύγη. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, συσπειρωμένοι εἰς κόμματα καὶ φατρίας συχνάκις ἐκθέτουσι διὰ τοῦ τύπου τὰς ἰδέας των, ὡς ἄλλως τε τοῦτο συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν καὶ πανταχοῦ. Πολλάκις δὲ ἄρθρα τῶν κορυφαίων πολιτικῶν ἐπὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως, πολλήν παρήγαγον αἴσθησιν καὶ κατάπληξιν εἰς τὸν λαόν. Κανὲν ὅμως ἕως τώρα δὲν εἶχε τὸ βαθύτατον ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον παρήγαγε τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Τρικούπη. Πυρκαϊὰ ὑποδόσκουσα εἰς κατάκλειστον δωμάτιον δὲν ὀρμᾷ ἅμα ἀνοιχθῶσι τὰ παράθυρα νά καταφάγη τοὺς τοίχους μεθ' ἧς βίας ἢ κοινῇ ἐν Ἑλλάδι γνώμη ἐξηγέρθη εἰς τὴν τραχεῖαν ἀλλ' ἀληθινήν καὶ εἰλικρινῆ ἐκείνην φωνήν. Τὰ πράγματα δι' αὐτῆς ἐτέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, οἱ θεμελιώδεις τοῦ κράτους θεσμοὶ ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν αἱ ἐλπίδες αἰσιωτέρου μέλλοντος ὑπερασπίσθησαν ἔρρωμένως ἐν μέσῳ τῆς πανταχόθεν ἐπιθέσεως ἐκείνης πρὸς ἀποτίναξιν παντὸς ὅτι θὰ ἠδύνατο νά περιστείλῃ τὰς φιλάρχους διαθέσεις τῶν διαφόρων κομματαρχῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι πολὺ ἐξαίρεται ἡ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος περίοδος—ἐνταῦθα δὲν πρέπει νά λησμονηθῇ ὅτι ὁ γράφων εἶνε Ἄγγλος ἀνταποκριτῆς—εἶναι βέβαιον ὅμως ὅτι ἡ νέα δυναστεία ἀφήσασα πλειοτέραν ἐλευθερίαν εἰς τὰς κυβερνήσεις τῆς διαπράττει σφάλμα καθ' οὗ ἀντετάχθη ὁ κ. Τρικούπης. Ἀποδείξεις δὲ τοῦ σφάλματος τούτου εἶναι καὶ αὐτὴ ἢ κατὰ τοῦ δημοσιογραφήσαντος πολιτικοῦ καταδίωξις τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκείνῃ φανερά πρόθεσις πρὸς ἐξύβρισιν τοῦ βασιλέως. Διότι ἐν Ἑλλάδι, χώρα τῶν τύπων καὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς οὐσίας, αἱ πικραὶ ἀλήθειαι αἵτινες εἰς τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο ἠπλώθησαν δὲν ἕκαμαν τὴν αἴσθησιν τὴν ὁποῖαν ἕκαμεν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦλάχιστον ἢ ἀδιόρατος πρόθεσις προσωπικῆς κατὰ τοῦ βασιλέως ἐπιθέσεως. Εὐτυχῶς τὸ δικαστήριον ἀπέδωκε εἰς τὸν ἀρθρογράφον τὸ δίκαιον καὶ οὕτω εἰς τὸ ἄρθρον

ἐκεῖνο ἄνευ τῆς ἐγκολάψεως τοῦ στίγματος τῆς καταδίκης τούναντίον ἀπέμεινεν ἡ τιμὴ ὅτι ἀνέουρε τὸ παραπέτασμα καὶ ἀφῆκε νὰ φανῇ ἐν ὄλῃ τῆς τῆ εἰδεχθείᾳ ἡ σκηνὴ ἣν παριστά κράτος περιπεσὸν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνθρώπων θυσιαζόντων τὰ πάντα πρὸ τῆς ιδέας των καὶ ἰδίως πρὸ τῆς φιλαρχίας των».

Ἄνάλογος μνεΐα περὶ τοῦ ἄρθρου ἐκείνου ἐγένετο καὶ εἰς ἄλλα φύλλα Εὐρωπαϊκὰ ἰδίως δὲ παρὰ τῷ Γερμανικῷ τύπῳ, ὅστις καὶ τότε ἀκόμη δὲν εἶχε λησμονήσῃ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὁθωνος.

«Τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Τρικοῦπη, — ἔγραφεν ὁ ἀνταποκριτῆς τοῦ Ἐλευθέρου Τύπου, — παρήγαγεν ἀληθῆ κατάπληξιν καὶ εἰς τὸν λαὸν καὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ μέχρι αὐτοῦ τοῦ θρόνου. Ὁ πολιτικὸς ὅστις ἔγραψε καὶ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην αὐτοῦ ἔχει ἐπισταμένως μελετήσῃ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος του, φαίνεται δὲ διαπνεόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ τῆ φανῇ χρήσιμος ὑπὲρ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών του. Πραγματικῶς εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν χώραν ὅπου ὁ πολιτισμὸς παρουσιάζεται ἀκόμη μόνον ὑπὸ τὴν κακὴν του ὄψιν, ὅλα τὰ σοβαρώτερα τῆς πολιτείας συμφέροντα παίζονται ἐν εἴδει κωμωδίας ἀπὸ τὰ διάφορα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς δρωῦντα πρόσωπα, παρωδία δὲ ἀληθινὴ παντὸς δικαιώματος τοῦ πολίτου εἶναι καὶ αἱ ἐκλογαὶ καὶ οἱ διορισμοὶ καὶ αἱ παύσεις καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ ἐν τῇ βουλῇ συζητήσεις. Πρέπει νὰ ἐμπνέεται τις ἀπὸ ἀπεριόριστον φιλελληνισμὸν διὰ νὰ διατηρῇ ἀκόμη ἐλπίδας περὶ ὀρθοποδήσεως κράτους τὸ ὅποιον ἔχει τὸ ἀτύχημα νὰ ἐμπιστεύηται τὴν ὑπαρξίν του εἰς τοιαύτας χεῖρας. Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἡ δημοσιογραφικὴ ἐπίθεσις τοῦ κ. Τρικοῦπη εὐνόητον εἶνε ὅτι ἔκαμε τὴν αἴσθησιν ἣν ἔκαμεν. Ὁ ἀρθρογράφος φαίνεται διὰ μέσου τῶν γραμμῶν ἐπαναλαμβάνων τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο τοῦ Σωκράτους. «Ἄλλοίμονον εἰς ἡμᾶς ἂν δὲν ἔλθῃ κανεὶς ἄνωθεν νὰ μᾶς σώσῃ» καὶ περιγράφων

τὴν οἰκτρὰν ἔκλυσιν πολιτείας στρατοῦ διοικήσεως, ἀνορθοὶ εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν θέσιν μόνον τὸ δημόσιον φρόνημα ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται ἐλπίζων τὴν ἀνάκυψιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Καὶ τῷ ὄντι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον πρωτίστως ἔχει νὰ ἐλπίζῃ ἢ Ἑλλὰς εἶναι ὁ λαὸς τῆς. Οἱ πολιτικοὶ τῆς ἀνδρες δύνатаί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐκλέγονται ἐκ τῶν χειροτέρων καὶ ἀνικανότερων δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολὴ ἂν ἐλεγέ τις ὅτι ὑπὲρ τὰ κοινὰ ἀναστήματα κάμμία κεφαλὴ δὲν φαίνεται ὑψομένη. Ἴσως ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τοῦ κανόνος τούτου ὁ εὐφυῆς καὶ διπλωματικὸς Κουμουνδοῦρος ἂν μὴ ἦτο γνωστὴ ἢ πρὸς τὰ πλήθη ἐνδοτικότης του ἢ καταστρέφουσα ἀληθῶς ὅ,τι κατορθώνει ἢ δεξιότης τοῦ γνησίου αὐτοῦ Πελοποννησίου. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἰλικρινῶς ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐλπίζουν πολλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἤδη ἐμφανιζόμενον ἐπὶ τῆς σκηνῆς κ. Τρικούπην, διὰ τὴν ἰκανότητα τοῦ ὁποίου πολλὰ ψυθυρίζονται ἅτινα ἴσως θὰ βεβαιώσῃ ὁ χρόνος.

Ἡ τεργεσταία «Ἡμέρα» εἰς τὴν θαυμασίαν σκιαγραφίαν τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τρικούπῃ ὁ συντάκτης αὐτῆς δικαίως ἀποδίδει τὴν πρώτην πρωθυπουργίαν τοῦ Τρικούπῃ εἰς τὸ πολύκροτον αὐτὸ ἄρθρον. Καὶ ὡς ἤδη ἐπαρκῶς προσπαθήσαμεν ν' ἀποδείξωμεν ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ἀληθέστατος. Ἡ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἰκτρὰ καὶ ἀπελπιστικὴ. Ἐντὸς τῆς βουλῆς διεπράττοντο κατὰ τῶν ἴστων ὄργια τὰ ὁποῖα ἐκτὸς τῆς βουλῆς ἐπεξετείνετο εἰς τὴν οὐσίαν. Τὸ σύνταγμα ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει μόνον ἐφ' ὅσον ἐδοῆθαι εἰς τὴν καταπάτησιν τῶν νόμων διὰ τῆς στρεβλώσεως τοῦ πνεύματος του οὕτως δὲ παρωδία θεμελιωδῶν θεσμῶν ἦσαν τὰ ἄρθρα του ὡς ἐφηρμόζοντο. Δύω μῆνες μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἁρθρου τοῦ Τρικούπῃ ἐδημοσιεύθη τὸ διάταγμα τῶν ἐπαναλήψεων τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς ἄλλ' αἱ δυνά-

μεις τοῦ Βούλγαρη, αἱ κομματικαί, δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τύπων. Ὁ Βούλγαρης ὁμως δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν ὑποχωρούντων πρὸ τοιούτων προσκομμάτων. Ἄν ἡ πλειοψηφία του δὲν ἦτο ἀρκοῦσα πρὸς ἀπαρτίαν ἢ δὲ ἀντιπολίτευσις καθ' ἐκάστην ἐνισχύετο, ἐν τούτοις αἱ ἐργασίαι ἐξηκολούθουν καὶ κατὰ τρόπον μάλιστα μὴ ὑπεμφαίνοντα καμμίαν ἐκ μέρους τῶν παραβιαστῶν τύψιν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀντιπολίτευσις λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μέθοδον τῆς κωλοσιεργείας καὶ ν' ἀφήσῃ τοῦλάχιστον τοιοιυτοτρόπως τὴν εὐθύνην εἰς μόνην τὴν κυβέρνησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ

Ἡ ἐκ τῶν ἄρθρων τοῦ Τρικούπη ἐντύπωσις. — Ἐν ἄρθρον τῶν «Καιρῶν». — Ἐκφρασις Πανελληνίου εὐγνωμοσύνης. — Ὁ Τρικούπης δημοτικώτατος. — Μέτρα — κατὰ τοῦ τύπου. — Ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ Πρωθυπουργοῦ. — Ἐπιστολαὶ καὶ ψηφίσματα. — Ὁ Τρικούπης εἰς Μεδολόγγιον.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἡ ἐκ τῶν δύω ἐν τοῖς «Καιροῖς» δημοσιευθέντων ἄρθρων τοῦ Τρικούπη παραχθεῖσα ἐντύπωσις ἦτο ἡ πρώτη βάσις ἐφ' ἧς ἐδημιουργήθη ἡ ἔκτοτε καταπληκτικῶς αὐξάνουσα δημοτικότης τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Ἡ προτέρα ἐργασία τοῦ ἀνδρὸς ἐξήρθη ἰδίως ὅτε ἡ δημοσίευσις τῶν δύω ἐκείνων ἄρθρων τὸν ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν πολὺν κόσμον εἰς τὸν κόσμον τὸν μὴ δυνηθέντα ἕως τότε ν' ἀναδιφήσῃ τὰ ἐγγραφα τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν καὶ νὰ μελετήσῃ τὸ μέρος ὅπερ ὁ Τρικούπης ἐπαιξε κατὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, καὶ τὸν κόσμον ἐκείνον τὸν δυσαρεστημένον ἐκ τῶν διαφορῶν κατ' αὐτοῦ διαδόσεων περὶ τῆς πολιτείας του ἐν τῷ Κρητικῷ ζητήματι, τὸ ὅποσον ἐπιτήδειοι ἀντίπαλοι ἐξεμεταλλεύοντο κατ' αὐτοῦ, εἰς τὰ διπλωματικά του διαθήματα ἀποδίδοντες τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀγῶνος.

Ἀποκεκλεισμένος ἤδη ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς εἶχε ἀπομείνῃ ὁ Τρικούπης μόνον μὲ τὸν εὐφημον ὑπὲρ αὐτοῦ λόγον τῶν ἐφημερίδων καὶ τὴν συμπάθειαν ἣν εἶχε διεγείρει ἡ λυσσώδης κατ' αὐτοῦ καταδίωξις. Ἄλλος ὀλιγώτερον ἐκείνου εὐσυνείδητος καὶ μᾶλλον ἐπιτήδειος εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν παρουσιαζομένων περιστάσεων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαρθῇ εὐθὺς εἰς ἐπικίνδυνον δημαγωγὸν ὅστις νὰ θέσῃ σκοπὸν τῶν πολιτικῶν του ἐνεργειῶν εὐρεῖαν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων καὶ νὰ σημειώσῃ δι' αἱματηρῶν γραμμάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ τόπου του τὸ ὄνομά του. Ὁ Τρικούπης ὅμως δὲν ἤγετο ἀπὸ τοιαῦτα αἰσθήματα. Πεποισθὺς εἰς τὴν ἰδίαν του ἀξίαν ἐπερίμενε νὰ ἐγερθῇ αὕτη ἐκ τῶν γεγονότων καὶ τῶν περιστάσεων, ἀνευ τινος ἐκ μέρους του ἄλλης ἐνεργείας, ἢ τοιαύτη δὲ τοῦ ἀνδρὸς εἰλικρίνεια ἐπέτυχε πλειότερον ὄλων τῶν μέσων τὰ ὁποῖα χαρακτήρ ἄλλος θὰ μετεχειρίζετο εἰς ὁμοίαν περιστάσιν.

Φίλος καὶ συναθλητὴς τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν ἐποχὴν διηγεῖται ἡμῖν χαρακτηριστικώτατον ἀνέκδοτον τῆς διαγωγῆς του κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐκρατεῖτο εἰς τὰς ποινικὰς φυλακὰς τοῦ Γκαρπολά μετὰ τοῦ Τρικούπη καὶ κοινὸς τις ἐγκληματίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρὸ ὀλίγου συλληφθεὶς. Ὁ Τρικούπης ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του—ἔσχεν ἢ τότε κυβέρνησις τὴν λεπτότητα ταύτην—ἔτυχε περιποιήσεων τινων καὶ ἐπομένως δὲν εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συναγελάζηται μετὰ τῶν ἐν τῇ φυλακῇ συκρατούμενων, τοῦτο δὲ ἠρέθισε τὸν ἐγκληματιάν, περὶ οὗ ἀνωτέρω, ὅστις ἤρχισε νὰ διαμαρτύρεται καὶ ὑβριστικώτατα νὰ ἐκφράζεται περὶ τοῦ Τρικούπη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ λοιποὶ ἐν τῇ φυλακῇ κρατούμενοι οἵτινες εἶχον παρακολουθήσῃ τὰ τελευταῖα πολιτικὰ γεγονότα καὶ ἐγνώριζον διατὶ κατηγορεῖτο ὁ Τρικούπης ἐπενέβησαν καὶ ἐξήγησαν εἰς τὸν συνάδελφόν των τίς ἦτο ὁ διακεκριμένος ἐκεῖνος κρατούμενος ὅστις ἐτύχανε κάπως ἐξαιρετικῶν περι-

ποιήσεων. Ἄλλ' ἔ Τρικούπης ἐν τῷ μεταξὺ μαθὼν τὰ οὕτω διεγεροθέντα παράπονα ἐξ ἄλλου δὲ ἐπιθυμῶν αὐστηρώτατα νὰ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς νόμους, δὲν ἐδέχθη καμμίαν ἐξαίρεσιν δι' ἑαυτὸν καὶ ὑπήχθη εἰς τοὺς κοινούς τῆς φυλακῆς κανονισμούς.

Ἐκτακτον ὅμως ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ἐπέδειξεν ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοῦ καταδιωχθέντος πολιτευτοῦ τόσο μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ κυβέρνησις ἐδειξε διαθέσεις νὰ προβῆ εἰς βιαιότατα μέσα καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν συναθλητῶν τοῦ τοῦ Τρικούπη. Τρεῖς φιλελεύθεροι ἀντιπολιτευόμενοι δημοσιογράφοι ἠπειλοῦντο ἀενάως διὰ συλλήψεως ἐνῶ ἡ διεύθυνσις τῆς Ἀστυνομίας ἐξέδιδε διαταγὰς ἀποκλειούσας εἰς τοὺς πολίτας ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ σχολιάζειν τὰ πράγματα, καθιερούσα τοιούτοτρόπως εἶδος τι λογοκρισίας ἐπαχθοῦς τὴν ὅποιαν αὐστηρώτατα ἠγνοῦν νὰ ἐφαρμόζουν τὰ ὄργανά της. Ἀλλὰ καὶ συγκεντρώσεις στρατοῦ πολυπληθεῖς ἐγίνοντο εἰς τὴν πόλιν καὶ περιπολῖαι διέτρεχον αὐτήν, ὡς ἐν παραμοναῖς ἐπαναστάσεως, ἐπὶ τῇ εἰδήρει δὲ ὅτι οἱ ἀντιπολιτευόμενοι βουλευταὶ Α. Κουμουνδοῦρος, Ζαίμης, Δεληγιώργης ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἐνισχύοντο καὶ τάγματα μετεκαλοῦντο ἀπὸ τὴν Αἰγιναν καὶ ἀπὸ τὰς Θήβας ὥστε νὰ καταπιγῆ κάθε κίνημα τὸ ὅποιον θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς συγκεντρώσεως αὐτῆς τῶν ἀντιπολιτευομένων.

Χαρακτηριστικώτατα περιγράφει τὴν κατάστασιν ταύτην τὸ ἐξῆς ἄρθρον τῶν «Καιρῶν».

Ἀθήναι 10 Ἰουλίου 1874.

Τὰ μέχρι σήμερον

Ἐξακολουθοῦμεν περιγράφοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ σκανδαλώδους ἐπεισοδίου, οὗ ἀφορμὴν ὑπῆρξε τὸ ἐν τοῖς «Καιροῖς» καταχωρισθὲν πολιτικὸν ἄρθρον τοῦ κ. Τρικούπη τὸ

ἐπιγραφόμενον «Τίς πταίει ;» Ὅτε ὁ κ. Τρικούπης ἀνέλαβε τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου τὴν εὐθύνην διὰ τῆς ἐπιστολῆς, ἣν ὀπηύθυσε πρὸς τὸν εἰσαγγελέα τῶν Ἐφετῶν τὰ φιλέκδικα σχέδια τῆς ἐξουσίας ἀνετράπησαν καὶ διερράγησαν. Ἡ Κυβερνητικὴ χεὶρ, ἡ κρυπτομένη ὀπισθεν τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς προσέκοψεν εἰς φοβερὸν ἐμπόδιον, τούτου δὲ ἕνεκα συνεκροτήθησαν ὑπουργικὰ συμβούλια παρουσία ὑπαλλήλων τῆς Αὐλῆς, καὶ τὰ πάντα ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν, ὅπως ἐξευρεθῆ ὁ καταλληλότερος τρόπος πρὸς λύσιν τῆς παρουσιασθείσης δυσχερείας.

Φιλέκδικοι καὶ αἰμοχαρεῖς ὑπουργοί, ἐξ αἰσθημάτων πεταπῶν προαγόμενοι ἐσκευώρησαν τὴν καταστροφὴν ἀθώου νέου, ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα τιμωρήσῃ τὸ θάρρος αὐτοῦ καὶ κορέσῃσι πάθος παράφορον. Δὲν ὑπώπτευον δὲ ὅτι πρὸ τοῦ κ. Κανελλίδου ἤθελε προτάξει θάρρος εὐγενῆς πολιτικὸς ἀνὴρ γινώσκων νὰ ἐκπληροῖ εὐλαβῶς τοῦ ἐλευθέρου πολίτου τὰ καθήκοντα. Ἐν τούτοις ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσῃσιν, ὅπως καλύψῃσι τὴν ἀσχημίαν, ὅπως δικαιολογήσῃσι τὰς παρεκτροπὰς τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης. Τὸ παρελθὸν Σάββατον περὶ τὴν τρίτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν, ὁ κ. Τρικούπης, προσληθείς εἰς τὴν εἰσαγγελίαν ὑπεβλήθη εἰς ἀνάκρισιν ἐνώπιον τοῦ ἀνακριτοῦ κ. Κριεζῆ, τοῦ εἰσαγγελέως τῶν πρωτοδικῶν καὶ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐφετῶν. Ἐπὶ τέσσαρας δὲ ὅλας ὥρας οἱ ἀξιότιμοι δικασταὶ ἐβασάνισαν τὸν κ. Τρικούπην ἀπευθύνοντες αὐτῷ ἐρωτήσεις ἀτόπους, ἐρωτήσεις ἐκνόμουσ καὶ παραπειστικὰς, ἐρωτήσεις μαρτυρούσας παντελῆ ἀμάθειαν ἀπὸ μέρους τῶν ἀνακρινόντων καὶ τῶν κανόνων τῆς ἀνακρίσεως καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Συνταγματικῶν θεσμῶν. Ὁ κ. Τρικούπης μολαταῦτα εἰς πάσας τὰς ἐρωτήσεις ἐκείνας ἀπήντησε δεξιῶς ὑπερασπίζων τὰς ἰδέας αὐτοῦ καὶ ἐκτυλίσων δίκην διδασκάλου πρὸς ἀμαθεῖς μαθητὰς θεωρίας περὶ συνταγματικοῦ δικαίου. Περίληψις τῆς ἀνακρίσεως αὐτοῦ ἐδημοσι-

εύθη διά τῆς Στοᾶς καὶ ἄλλη ἐκτενεστέρα ταύτης διά τοῦ τελευταίου φύλλου τῆς «Παλιγγενεσίας». Ἐν ταῖς περιλήψεσι δὲ ταύταις βλέπει τις ἀμυδρῶς οὐ μόνον τὴν ἐμβριθείαν τῶν γνώσεων καὶ τὴν πολιτικὴν παρρησίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀθωότητα τῶν ἰδεῶν, ὧν ἕνεκα ἐνηργήθη ἡ καταδίωξις, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι σκοποῦσιν αὐταὶ νὰ διεγείρωσι μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας· ὁ κ. Τρικούπης διετάθη ὅτι ἡ βασιλεία εἶναι νομικῶς, ἀνεύθυνος, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἐπιβαρύνει αὐτήν, ἡ δὲ κατάχρησις τῶν ἡγεμονικῶν προνομίων ὑπόκειται εἰς τὸν κοινὸν ἔλεγχον καὶ ἐπιβαρύνει τοὺς νομικῶς ὑπευθύνους ὑπουργούς. Ἐπεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ὑπόκειται εἰς τὸν κοινὸν ἔλεγχον, εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ τύπου καὶ τῆς ἀντιπροσωπείας, διότι διαχειρίζονται αὐτήν οἱ ὑπεύθυνοι ὑπουργοί.

Πᾶς δ' ἔλεγχος τῶν προνομίων τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ δικαιώματος τῆς χάριτος εὐθύνει τοὺς ὑπουργούς καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προσβολὴ ἄμεσος κατὰ τοῦ βασιλέως. Τὸ σύνταγμα, καθιεροῦν τοῦ τύπου τὴν ἐλευθερίαν, τιμωρεῖ τὰς ἄμεσους προσβολὰς κατὰ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' οὐδαμῶς τοὺς ἐλέγχους κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἣν διαχειρίζονται ὑπουργοὶ ὀφείλοντες εὐθύνας διὰ τοῦτο ἐνώπιον τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀντιπροσωπείας αὐτοῦ. Ὅτι δὲ τοιοῦτον εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἡμετέρου πολιτεύματος δεικνύουσιν ἄπειρα παραδείγματα, αἱ συζητήσεις τῆς Βουλῆς, δι' ὧν κατεκρίθησαν πολλάκις καὶ οἱ λόγοι οἱ βασιλικοί, καὶ ἡ κατάχρησις τῶν ἡγεμονικῶν χαρίτων. Δὲν ἐξηρέθησαν δὲ τῆς κατακρίσεως οὔτε τὰ πρόσωπα τῆς βασιλικῆς θεραπείας, ὧν ἡ διαγωγὴ πολλάκις κατεκρίθη καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ κυβέρνησις κέκτηται πλήρη δικαιοδοσίαν, δυναμένη ν' ἀποβάλλῃ τῶν ἀνακτόρων τοὺς μὴ ἀπολαύοντας τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς. Ἐννεεῖται ἐκ τούτου ὅτι τὸ καταδιωκόμενον ἄρθρον οὐδε-

μίαν περιέχει κατά τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος προσωπικὴν προσβολὴν ἀξίαν τιμωρίας, ἀλλ' ἐξελέγχει τὰς πράξεις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, δι' ἧς αἱ μειονοψηφίαι τοῦ Κοινοβολίου καταλαμβάνουσι περιοδικῶς τὴν Κυβέρνησιν καὶ κυβερνῶσι τὸν τόπον κατὰ τὸ σύστημα τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, ὅπερ εἶναι καθαρὰ ἄρνησις τοῦ καθιερωθέντος παρ' ἡμῖν κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Πολλὰς ἄλλας ἀπηύθυναν αὐτῷ ἐρωτήσεις π.χ. τί ἐννοεῖ διὰ τῆς λέξεως Κυβέρνησις διὰ τῆς λέξεως Αὐλή καὶ διὰ τῆς τελευταίας τοῦ ἄρθρου φράσεως. Ἄλλοῦ ἐγκεῖται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῆ ἡ θεραπεία. Ὁ κ. Τρικούπης ἀπήντησεν ἐτοίμως, ὅτι, ἀνεύθυνον Αὐλὴν δὲ τὰ πρόσωπα τῆς βασιλικῆς θεραπείας, ἡ δὲ ἐννοια τῆς τελευταίας φράσεως κατανοεῖται ἐκ τῆς ὅλης τοῦ ἄρθρου ὕφης καὶ θεωρίας. Ἡ θεραπεία δύναται νὰ ζητηθῆ ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοδιοικήσει τοῦ ἔθνους καὶ ἐν τῇ καταπαύσει τοῦ συστήματος τῶν προσωπικῶν Κυβερνήσεων διὰ τῆς παροχῆς τῆς ἐξουσίας εἰς τὰ μειονοψηφούντα κόμματα. Καθ' ὅλην τὴν ὥραν τῆς ἀνακρίσεως τοῦ κ. Τρικούπη οἱ κ. εἰσαγγελεῖς διετέλουν παρὰ τὸ πρέπον εἰς διαρκῆ συνενόησιν μετὰ τῶν ὑπουργῶν, ἅμα δὲ τῇ λήξει τῆς ἀνακρίσεως, ἦτοι τὴν 6 1)2 περίπου μ. μ. ὁ κ. Τρικούπης ἀπῆλθε καὶ ἐτέθη κατὰ τὰ νενομισμένα ὑπὸ προσωπικὴν κράτησιν ἐντὸς τῆς οἰκίας του. Τὴν ἐπιούσαν δὲ μ. μ. κλητῆρ δικαστικὸς μεταβάς ἐφ' ἀμάξης ἐπέδωκε τῷ κ. Τρικούπῃ τὸ ἐνταλμα τῆς προφυλακίσεως καὶ ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ παράρτημα τῶν φυλακῶν τοῦ Γκαρπολά ἦτοι εἰς τὴν παρακειμένην ταῖς φυλακαῖς οἰκίαν τοῦ Τριγγέτα, ἣν τὸ δημόσιον ἐνοικίασεν ἐφέτος πρὸς χρῆσιν τῶν ὑποδίκων καὶ τῶν κρατουμένων ἐν ταῖς φυλακαῖς, ἀντὶ ὑπερόγκου ἐνοικίου. Ἡ κοινὴ προσοχὴ καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, ὡς ἦν ἐπόμενον, εἶχον διεγερθῆ παρὰ τῇ κοινωνίᾳ τῆς πρωτεύουσας, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐγένετο γνωστὴ ἡ εὐγενὴς ἀπόφασις τοῦ κ. Τρικούπη. Ἄλλ' ἅμα τῷ ἀπρο-

σοδοκῆτῳ ἀκούσματι τῆς συλλήψεως καὶ φυλακίσεως αὐτοῦ τὸν ἐνθουσιασμόν διεδέχθη ἢ συμπάθεια καὶ τὴν προσοχὴν ἢ ἀγανάκτησις καὶ οἱ φόβοι περὶ ἀπαισίου μέλλοντος.

Οἱ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας νομίζουσι ὅτι ἐπανῆλθον εἰς τὴν πρὸ τῆς μεταπολιτεύσεως ἐποχὴν. Οἱ πάντες συναισθάνονται τὴν κακὴν πόρειαν τῶν δημοσίων, πολλοὶ δὲ λαλοῦσιν ἀναφανδὸν περὶ τῶν κινδύνων τοῦ πολιτεύματος, περὶ συνομοσιῶν καὶ ἐπαναστάσεων. Ἀπειροὶ δὲ σπεύδουσι νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν κ. Τρικούπην ἐν τῇ φυλακῇ, καίτοι πλεῖστα παρεμβάλει προσκόμματα ἢ ἐξουσία χορηγοῦσα μετὰ σκανδαλώδους φειδοῦς τὰς ζητούμενας ἀδείας. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τὴν ἔξαιψιν τῶν πνευμάτων καὶ τὴν πρόοδον τοῦ κακοῦ ὑποθάλλει δι' ἀφρόνων μέτρων αὐτῆ ἢ κυβέρνησις. Στρατοὶ συγκομίζονται ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ Βασιλείου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ ὅστις ἀποπέμπεται εἰς Στυλίδαν καὶ Λαμίαν. Στρατιωτικαὶ σκηναὶ καὶ φρουροὶ τίθενται περίε τῆς πόλεως. Ἐγκύκλιοι τῆς Ἀστυνομίας συνταγμένοι μὲ ὕφος καὶ πνεῦμα ἀλλόκοτον ἀπαγορεύουσι τὰς ψευδεῖς εἰδήσεις καὶ τὸ δικαίωμα τῶν συναθροίσεων, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ παρεμποδισθῶσι αἱ παρασκευαζόμεναι ἐπίδεικτικαὶ ὑποδοχαὶ ὑπὲρ τῶν ἀφικνουμένων εἰς Ἀθήνας πολιτικῶν. Ἐν Πειραιεῖ σταθμεύουσι δύο λόχοι πλήρεις, ὅπως κωλύσωσι διὰ τῆς βίας καὶ τῶν ὄπλων πᾶσαν ἐπίδειξιν τὰ δὲ ἀστυνομικὰ ὄργανα συνάγουσι αὐθαιρέτως τὰ ὄπλα τῶν πολιτῶν, ἐν γένει εἶπεῖν ἢ σκανδαλώδης συμπεριφορὰ τῆς ἐξουσίας δημιουργεῖ φόβους ὑποθάλλει κακοήθως τὸ πνεῦμα τῶν ἐπαναστατικῶν ἐξεγέρσεων καὶ ἀναγκάζει τοὺς πολίτας εἰς ἄμυναν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ τῆς συνταγματικῆς ἐλευθερίας. Ἐχουσιν ἄρα γε συναισθησίν τῶν ἀνοσιῶν πράξεων αὐτῶν οἱ παράφρονες διαχειρισταὶ τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ὠθοῦσιν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ τὸ ἔθνος καὶ τὴν δυναστείαν; Ἐν ὀνόματι τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ Θεοῦ, δὲν ὑπάρχει ἄρα ὁ

δυνάμενος νὰ ἀποστείλῃ αὐτοὺς εἰς τὸ σωφρονιστήριον. Δι-
ατί πειθαναγκάζουσι τὸ ταλαίπωρον τοῦτο ἔθνος ληστεύον-
τες τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, τὴν ἡσυχίαν αὐτοῦ, τὸ μέλλον αὐ-
τοῦ, νὰ τραπῇ ἀκουσίως ἐπὶ σωτηρία εἰς ἀγῶνας κινδύνων
καὶ εἰς ἔργα ἀναρχίας.

Ἐν τούτοις ὁ κ. Τρικούπης κρατεῖται ἔτι μέχρι σήμερον
ἐν τῇ φυλακῇ καὶ ἠτήσατο μὲν τὴν δι' ἐγγυήσεως ἀπόλυσιν
ἀλλ' ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν ἀπὸ δύο ἡμερῶν ἐδρα-
πέτευσεν σκοπίμως ὅπως ἀποφύγῃ τὴν ὑποβολὴν τῆς αἰτή-
σεως εἰς τὸ Συμβούλιον, κατορθώσῃ δὲ διὰ τῆς βραδύτητος
τὴν ἐπιτυχίαν τῶν προθέσεων τῆς κυβερνήσεως. Ἀρίστη ἐγ-
γύησις ὑπὲρ τῶν δικαίων εἶναι καθὰ λέγουσιν ὁ πρόεδρος τῶν
Πλημμελειοδικῶν κ. Ἀγαθόνικος, τοῦτον ὅμως προσπαθοῦσι
παντὶ σθένει νὰ ἄρῶσιν ἐκ τοῦ μέσου χορηγήσαντες αὐτῷ
προχθὲς ἄδειαν τετραμήνου ἀπουσίας. Ἀλλὰ τί ἐκ τούτου
θὰ κερδίσωσιν αὐτοὶ οἱ μωροὶ. Ἐὰν ἡ ἰσχὺς καὶ τὸ μεγαλεῖον
τοῦ πολιτικοῦ ἀπαρτίζωνται ἐκ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως καὶ τῆς
συμπαθείας μεθ' ἧς περιβάλλει αὐτὸν τὸ ἔθνος, ὁ κ. Τρι-
κούπης ὀφείλει εὐγνώμοσύναν εἰς τοὺς ὑπουργούς. Ἡ ἄδικος
φυλάκισις καὶ ἡ εὐγενῆς ἀφωσίωσις αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν δικαιω-
μάτων τοῦ λαοῦ, διήγειρον ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν κοινὴν συμπά-
θειαν καὶ παρέδωκαν αὐτῷ ἐν τῷ ἔθνικῷ τούτῳ ἀγῶνι τὴν
σημαίαν τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πρωτοβουλίας. Ἡ δὲ περαιτέρω
διαμονὴ αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τῶν παθημάτων καὶ ἡ κυβερνη-
τικὴ καταδίωξις ἐρεθίζουσα ἀφ' ἑνὸς τοὺς πολίτας ἐναντίον
τῶν διωκτῶν ἐνισχύουσιν ἀφ' ἑτέρου τὰς κοινοβουλευτικὰς
ιδέας, τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ τοὺς ἐτοι-
μοὺς νὰ προβῶσιν εἰς μαρτύρια καὶ εἰς προσωπικὰς θυσίας.
Ἐπέστη λοιπὸν ἡ πεπωμένη στιγμή; Ἀναντιρρήτως ἡ φυ-
λάκισις τοῦ κ. Τρικούπη πολιτικοῦ πρωτεύοντος ἐπὶ παιδείᾳ
οἰκογενειακῷ ἀξιώματι, τιμιότητι καὶ χρηστότητι χαρακτη-
ρος πολιτικοῦ ἀνδρὸς κατασχόντος τὰς ὑψίστας τῶν δημο-

σιών λειτουργειῶν καὶ κεκτημένου τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ κοινοῦ, προώρισται νὰ καταλίπη ἴχνη ἀνεξάλειπτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν βίου. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἐποχὴ εὐγενοῦς, ἀμίλλης καὶ πολιτικοῦ ἠρωισμοῦ· τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ἀναθάλλουσιν ἐν τοῖς μυχοῖς τῶν καρδιῶν καὶ τὸ ἔθνος βλέπον τοὺς θεσμοὺς αὐτοῦ κινδυνεύοντας καὶ ἐξευτελιζομένους ὀρμᾷ ἀποφασιστικῶς εἰς εὐτυχέστερον βίον πάλλης καὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πραγματικῆς εὐημερίας».

Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς διαθέσεως τῶν πνευμάτων εἶναι καὶ τὸ ἐπόμενον συγχαρητήριον τῶν Μεσολογγιτῶν.

Σεβαστὲ ἡμῖν συμπολίτα κ. Χ. Τρικούπη,

Ἐκ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων ἐμάθομεν τὴν προφυλάκισιν ὑμῖν διὰ τὸ ἐν τοῖς «Καιροῖς» δημοσιευθὲν ἄρθρον «τίς πταίει».

Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ οἱ πάντες κατεταράχθημεν ἀπροκαλύπτως πλέον ἐκδηλωθειῶν τῶν τάσεων καὶ τῶν σχεδίων ἐκείνων, δι' ὧν ζητεῖται ἡ κατὰ πνίξις τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀπολυτισμοῦ.

Κατὰ τῶν τάσεων καὶ τῶν σκοπῶν τούτων εὐθαρσῶς ἀντετάχθητε πάντοτε διὰ τῆς πολιτείας ὑμῶν· διὰ δὲ τοῦ ἐμβριθεστάτου καὶ κριτικωτάτου ἐκείνου ἄρθρου ἀπεκαλύψατε πᾶσι τὸν κίνδυνον πρὸς ὃν φερόμεθα καὶ ὑπεδείξατε τὰ μέσα τῆς προλήψεως αὐτοῦ.

Ἀποτελοῦντες καὶ ἡμεῖς μέρος τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ὀπαδοὶ καὶ θιασῶται τῆς πολιτικῆς ὑμῶν ὄντες ἀπερίοριστον δὲ σέβας πρὸς ὑμᾶς καὶ πρὸς τὰς πολιτικὰς ὑμῶν δοξασίας τρέφοντες ἅς τὰ πράγματα καθιστῶσι σεβαστάς καὶ ἀξιωμαμίτους, συγχαίρομεν ὑμῖν ἐπὶ ταύταις καὶ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς νὰ ἐξακολουθήτε ἐμμένοντες εἰς αὐτὰς περιφρονοῦντες ἀπειλὰς καὶ πάντα κίνδυνον ἀψηφῶντες, ὅστις δι' ὑμᾶς εἶναι δέξα καὶ τιμὴ ὑπερμαχοῦντας ὑπὲρ τῶν Ἐθνικῶν συμφερόντων.

Δέξασθε κτλ. (Ἔπονται 400 ὑπογραφαί)

Ἐν Μεσολογγίῳ 14 Ἰουλίου 1874.

Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν πολυκρότων ἀρθρῶν ὁ Χ. Τρικούπης ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ ἐπ' ὀλίγον εἰς Μεσολόγγιον διὰ νὰ ἡσυχάσῃ. Τὸ ταξίδιον ἔφερεν ἐντελῶς οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα, συνώδευε δὲ τὸν πολιτευτὴν ἡ ἀδελφὴ του δεσποινὶς Σοφία.

Ἐν τούτοις μεθ' ὅλον τὸν ἀνεπίσημον χαρακτῆρα του τὸ ταξίδιον ἐκεῖνο ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθῶσι τὰ αἰσθήματα τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τὰ ὅποια ἠσθάνετο ὁ λαὸς τοῦ Μεσολογγίου πρὸς τὸν ἐπιφανῆ πολιτευτὴν. Διότι μεθ' ὅλας τὰς ποταπὰς ἐνεργείας τῆς ἀρχῆς εἶχον κατέλθῃ πρὸς ὑποδοχὴν του πάντες οἱ τὰ πρῶτα φέροντες πολῖται καὶ ὁ πολὺς λαὸς ἐν γένει δὲ ἡ πόλις προσέβαλεν ὄψιν ἐντελῶς πανηγυρικὴν. Εἰς τῶν διακεκριμένων δικηγόρων τῆς πόλεως προσεφώνησε τὸν Τρικούπην καὶ διὰ λόγων θερμῶν ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διότι οὗτος ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῆ τὸ Μεσολόγγι πᾶσαν δὲ στροφὴν τῆς προσφωνήσεώς του ὑπεδέχετο ὁ λαὸς διὰ ζητωκραυγῶν.

Εἰς τὸν συμπολίτην του δικηγόρον ὁ Τρικούπης ἀπήντησε μὲ τὴν αὐστηρὰν ἐκείνην εὐγλωττίαν ἡ ὅποια τῶν ἐχαρακτῆριζεν εἰς ἀναλόγους περιστάσεις. Ἐκφράσας τὴν χαρὰν του διότι ἐπανευρίσκετο μετὰ τῶν συμπολιτῶν του ἐδράτετο τῆς εὐκαιρίας νὰ εὐχαριστήσῃ αὐτοὺς διὰ τὴν θερμὴν ἐνθάρρυνσιν ἣν τὸ ἔκαμνον εἰς τὸν πολιτικὸν του ἀγῶνα ἐβεβαίωνε δὲ ὅτι ἡ ἐνθάρρυνσις αὕτη τὸ ἀπὸ πολύτιμον στήριγμα διὰ τὸν μετέπειτα χρόνον. Καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἐκθεσιν πολιτικοῦ προγράμματος τοῦ ὁποίου τὰς λεπτομερείας ἐπεξήγησεν ἀργότερον εἰς δευτέραν πολιτικὴν ὁμιλίαν· εἰς τὰς δύο ἐκείνας περιστάσεις ὁ Τρικούπης διὰ πρώτην φοράν ἐξέθηκε δημοσίᾳ πολιτικὸν πρόγραμμα δέον δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν πρώτην του αὐτὴν ἀπόπειραν ἐπέστεψεν ἐντελῆς ἐπιτυχία διότι εἰς ἐλί-

γας μόνον γραμμάς ἐξετέθη ὀλόκληρος ἢ πολιτικὴ ἦν πιστῶς ἔκτοτε ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἠκολούθησεν.

Ὁ λαὸς ἔφερε τὸν Τρικούπην θριαμβευτικῶς εἰς τὴν οἰκίαν του, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τῆς ἐκεῖ διαμονῆς του τῷ ἐπιδαψίλευσε πᾶσαν ἔνδειξιν θαυμασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως.

Μετὰ μηνιαίαν ἐν Μεσολογίῳ διαμονὴν ὁ Τρικούπης ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὸ Ἀγρίνιον. Ἡ ὑποδοχὴ ἣτις ἀνέμενεν ἐκεῖ τὸν Τρικούπην ἦτο πραγματικῶς πρωτοφανὴς διὰ τὴν ἐπαρχίαν ἐκείνην. Δισχίλιοι περίπου πεζοὶ καὶ τριακόσιοι ἔφιπποι ἐξήλθον εἰς προϋπάντησίν του ἔξω τῆς πόλεως, ἣτις προσέλαβε χαρακτῆρα πανηγυρικὸν καὶ ἐσημαιοστολισθῆ ὡς ἐν ἐθνικῇ ἑορτῇ. Οἱ πεζοὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἵππεῖς συνώδευσαν τὸν Τρικούπην μέχρι τῆς θύρας τῆς οἰκίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ καταλύσῃ, ἐκεῖ δὲ οὗτος καὶ πάλιν προσεφώνησε τὸν ἐνθουσιῶντα λαὸν καὶ ἀνέπτυξεν συντόμως τὰς ἰδέας του. Καὶ ἐκεῖ δὲ ἀνάλογα μέσα εἶχον καταβάλει αἱ ἀρχαὶ ὅπως ἐμποδιθῶσιν αἱ ὑπὲρ τοῦ Τρικούπῃ ἐκδηλώσεις ἀλλ' ὁ λαὸς ἐμμένων εἰς τὸν δίκαιον ἐνθουσιασμόν του δὲν ὑπεχώρησε καὶ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Τρικούπῃ ἀπετέλεσεν ἀληθινὴν ἑορτὴν διὰ τὴν μικρὰν ἀλλ' ἐνθουσιώδη πόλιν.

Ἐν Ἀγρινίῳ ὁ Τρικούπης διέμεινεν ἐπ' ὀλίγον μεθ' ὁ ἐπέστρεψεν εἰς Μεσολόγγι ὅπου παρέμεινε μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου ἀπέχων οὕτω πάσης ἀναμίξεως εἰς τὴν πολιτικὴν μελετῶν καὶ ἐργαζόμενος. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ πλείστα πόλεις τῆς Στερεᾶς (1) προσεκάλουν αὐτὸν νὰ μεταβῆ ἐκεῖ, οὗτος

(1) Αἱ πόλεις αἵτινες προσεκάλεσαν τὸν Τρικούπην νὰ τὰς ἐπισκεφθῆ εἶναι ἡ Ναύπακτος, ὁ Κραθασαράς, ἡ Λαμία, ἡ Ἀμφισσα καὶ τὸ Καρπενήσιον. Τοῦ τελευταίου μάλιστα ὁ λαὸς διὰ ψηφίσματος ἐξέφρασεν τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην ἀλλ' ὁ Τρικούπης καὶ τότε ἠναγκάσθη ν' ἀρνηθῆ ἔννοεῖται ὅτι τὰς ἀρνήσεις ταύτας ἐξεμεταλλεύθη ἢ ἀντιπολίτευσις ἣτις διεταίετο εἰς τὸν κόσμον ὅτι ὁ Τρικούπης δὲν πηγαίνει εἰς τὰς πόλεις ταύτας φοβούμενος τὴν

ὄμως ἡρνήθη ἀποδώσας τὸ ταξειδίον τοῦ Μεσολογγίου εἰς ἐπείγουσαν ἰδιωτικὴν ὑπόθεσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἀρνούμενος τὴν ἐκδρομὴν ἐκείνην εἰς τὰς διαφόρους πόλεις, ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀποκτήσῃ στερεὰν δημοτικότητα, ἀλλ' ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰς ἀρχάς του δὲν ἐδίσταζε νὰ θυσιάσῃ εἰς ταύτας πᾶσαν ἰδιωτικὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καὶ τοιοουτοτρόπως ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν.

Εἶναι ἄλλως τε βέβαιον ὅτι οἰκογενειακὴ ὑπόθεσις σπουδὴν ἠνάγκαζε τὸν Τρικούπην νὰ παραμείνῃ ἐν Μεσολογγίῳ μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ κατάστασις ἐν Ἀθήναις ἔφθασεν εἰς τοιοῦτο σημεῖον ὀξύτητος ὥστε οὗτος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τὰ μέσα Νοεμβρίου.

Τῷ ὄντι δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἐν Ἀθήναις πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις εἶχε περιστῆ εἰς σημεῖον πρωτοφανοῦς ὀξύτητος, ἀναφανδὸν δὲ ἐγένετο λόγος ὅχι μόνον περὶ ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ ριζικωτέρας τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς, ἀληθῆς δὲ τρομοκρατία εἶχεν ἐγκατασταθῆ ὑπὸ τὸν Βούλγαρον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Ὀπλοφόροι καὶ ροπαλοφόροι τῆς κυβερνήσεως προσεπάθουν διὰ τῆς βίας νὰ κλείσωσι τὰ διαμαρτυρόμενα στόματα, συχνάκις δὲ συνέβαιναν σκηναὶ πρωτοφανοῦς ἀγριότητος. Συνήθως τὰ προχειρότερα θύματα τῆς ἐξαγριώσεως αὐτῆς τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόμματος ἦσαν οἱ δημοσιογράφοι καὶ αἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βρίθουσι περιγραφῶν, ἐπιθέσεων καὶ ἀποπειρῶν δολοφονίας καὶ παντοειδῶν κακώσεων, ἃς οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ μάρτυρες ὑφίσταντο. Ἦσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ δημοσιογράφοι ὑποχρεωμένοι ἐξερχόμενοι νὰ λαμβάνωσι πάσας τὰς προφυλάξεις καὶ νὰ ὀπλιζῶνται ὡς ἂν μετέβαινον εἰς ἐκστρα-

κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν τοῦ λαοῦ, ἰδίως δὲ εἰς τὰ μέρη ὅπου ἐπεκράτουν οἱ βουλευταὶ τοῦ Δεληγεώργη, λυσσωδέστατα πολεμοῦντες τὸν Τρικούπην.

τείαν ἵνα κατορθώσωσιν ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑπερασπιθῶσι τὴν ζωὴν των κατὰ τῶν διαφόρων ἐπιδρομέων.

Ἐν τῷ μεταξύ, διὰ τῆς βίας καὶ τῆς καταπίεσεως τῆς κοινῆς γνώμης, παρεσκευάζετο ἡ ἐντελής καταπάτησις τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ πάσης ἐκδηλώσεως τοῦ δημοσίου φρονήματος. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ κυβέρνησις εἶχε φθάσῃ μέχρις ὀργίων ἦτο ὄντως ἡ βουλή, κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ἐκείνην ἀνετυλίχθη ἐν αὐτῇ ἡ ὑπόθεσις ἐκείνη τῶν Στηλιτικῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα σημεῖα τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Ἡ κυβερνητικὴ πλειονοψηφία τοῦ Βούλγαρη εἶχε σπουδαίως κλονισθῆ καὶ αἱ δυνάμεις τῆς ἡραιοῦντο σημαντικῶς. ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκέρδιζε καθ' ἑκάστην ἔδαφος καὶ κατέκτα εὐρυτέρας συμπαθείας. Γὰρ τοιοῦτον βλέπων ὁ Βούλγαρης προεμάντευε ταχεῖαν τὴν παρακμὴν του καὶ ἀπεφάσισε διὰ παντός μέσου νὰ διατηρηθῆ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Οὕτω μετὰ τὴν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς διεπράχθη πραξικόπημα, τὸ ὁποῖον ἀποτυχὸν ἐδημιούργησε τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς πατρίδος του.

Ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Βούλγαρης νὰ κηρύξῃ τὴν Βουλὴν ἐν ἀπαρτίᾳ εἰς οἰονδήποτε ἀριθμὸν καὶ ἂν ἀνήρχοντο οἱ παρόντες καὶ ἀφωσιωμένοι αὐτῷ βουλευταί, διότι εἶπομεν ἤδη, ὅτι οἱ ἀντιπολιτευόμενοι βουλευταί βλέποντες ὅτι ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντισταθῶσι κατὰ τῆς κυβερνητικῆς πλειονοψηφίας. εἶχον ἀποφασίσῃ ν' ἀπέχωσι τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς διὰ ν' ἀφήσωσι πλήρη τὴν εὐθύνην αὐτῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν.

Κατὰ τὴν ἀξιομνημένευτον λοιπὸν συνεδρίασιν τῆς 19 Μαρτίου 1875 οἱ ἐν τῇ Βουλῇ παραστάντες 82 βουλευταὶ ἐκήρυξαν αὐτὴν ἐν ἀπαρτίᾳ, ἐνῶ κατὰ τὸν νόμον ἐχρειαζόντο δεκατέσσαρες ἀκόμη διὰ νὰ εἶναι νόμιμος τοιαύτη.

Ἡ Βουλὴ πρόεβη οὕτω ἀνόμως συγκεκροτημένη εἰς τὴν ἐξέλεγχιν τῶν ἐκλογῶν καίτοι τὸ πραξικόπημα εἶχε προενηύσει

ἀληθινὴν κατάπληξιν, διότι οὐδέποτε ἄλλοτε κυβερνήτης εἶχε φθάσει εἰς τοσοῦτον θράσος ὥστε τόσον ἀυστόλως νὰ καταπατήσῃ θεμελιώδεις τοῦ κράτους νόμους. Μεθ' ὅλας ὁμως τὰς διαμαρτυρίας τοῦ τύπου καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ὁ Βούλγαρος προέβη εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐκλογῶν τῶν φίλων του καὶ τὴν ἀκύρωσιν τῶν ἐκλογῶν τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἐξήκολούθησεν ἡσυχῶς τὰς ἐργασίας του. Μετ' ὀλίγας μάλιστα ἡμέρας πρὸς κορύφωσιν τῆς ὕδρευς κατὰ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν νόμων, ὑπέβαλλεν εἰς οὕτω ἀνόμως συγκεκροτημένην Βουλὴν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1875 ὅστις καὶ ἐψηφίσθη.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τύπος καὶ λαὸς εἶχον ἐκμανῆ καὶ ἐξέφραζον τὴν ἀγανάκτησίν των διὰ παντὸς τρόπον. Οἱ 82 βουλευταὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν παράτυπον ἀπαρτίαν ἀνεγράφησαν εἰς στερεότυπον στήλην τῶν τότε ἐφημερίδων καὶ ὠνομάσθησαν σ τ η λ ῖ τ α ι, ἄρθρα φλογερώτατα ἐγράφοντο καὶ ἐν γένει βιαιοτάτῃ διεξήγετο κατὰ τοῦ ὑπουργείου ἐπίθεσις. Ὁ λαὸς δὲ μὴ ὑστερῶν ἐσύριζεν ἀνηλεῶς καὶ ἐγιουχαίριζε τοὺς ὑπουργικοὺς βουλευτάς, τῶν ὁποίων οὐδεὶς πλέον ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς οἰκίας του καὶ νὰ ἐμφανισθῇ εἰς δημόσια μέρη· τοῦτο δὲ δὲν ἐγένετο μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὁπόθεν τηλεγραφικῶς ἀνηγγέλλοντο αἱ τοιαῦται κατὰ τῶν βουλευτῶν ἐκδικήσεις τοῦ λαοῦ.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς λοικὰς αὐτὰς ἐκδηλώσεις ἡ κυβέρνησις δὲν ἔμενεν ἀπαθής. Τὰ ὄργανά της ἐνήργουν πολυπληθεῖς συλλήψεις, πολίτης δὲ τις συλληφθεὶς εἰς τὸ καφενεῖον τῆς Ὁραίας Ἑλλάδος, διότι εἶχε συρίξῃ τοὺς ὑπουργικοὺς βουλευτάς διερχομένους ὠδηγήθη εἰς τὸ κρατητήριον ὅπου ἐκινδύνευσε ν' ἀποθάνῃ ἐκ τῶν βασανιστηρίων εἰς ἃ ὑπεβλήθη. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης μεταξὺ ἀρχῶν καὶ λαοῦ σχέσεως ἦτο καὶ ἡ μονομαχία μεταξὺ Στάικου καὶ Ρόκου Χοϊ-

δᾶ, καθ' ἣν ἐπληγώθη καιρίως οὗτος καὶ ἐπὶ πολὺ ἐπάλαισε πρὸς τὸν θάνατον.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἐτόλμα νὰ παρουσιασθῆ πρὸ τοῦ κοινοῦ ἄνευ συνοδείας, ἐπιστρέφων δὲ εἰς τὴν οἰκίαν του ἐκ τοῦ ὑπουργείου, προεφυλάσσετο ὑπὸ δεκάδος ἐπίππων χωροφυλάκων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἔτοιμοι εἰς πᾶσαν ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὕβριν ν' ἀντιτάξωσι τὰ ξίφη των. Καὶ ὅμως οὐδ' ὁ Βούλγαρος μεθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς προφυλάξεις ἀπέφυγε τὸ σύριγμα καὶ ἐσπέραν τινὰ ἀνύποπτος ἐνῶ ἐπέστρεφεν εἰς τὴν οἰκίαν του μετὰ τῶν χωροφυλακῶν του, συναυλία ὀλόκληρος συριγμῶν τὸν ὑπεδέχθη ἐκ τινος οἰκίας ἀνηκούσης εἰς τολμηρὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δημοσιογράφον.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον δὲ τὸ κίνημα ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὰς ἄλλας κοινωνικὰς τάξεις καὶ ὁ ἀγὼν ὁ διεξαγόμενος ὑπὸ τοῦ τύπου εὕρισκεν ἡχώ εἰς πάσας τὰς καρδίας. Οὕτω οἱ διάφοροι δικηγορικοὶ σύλλογοι τῶν ἐπαρχιῶν διὰ ψηφισμάτων ἀνεκήρυττον τὴν ἀγανάκτησίν των διὰ τὰ διαπραττόμενα καὶ ἡ πρᾶξις των αὐτῆ παρήγε ζωηροτάτην συγκίνησιν εἰς τὰ πλήθη, παρ' οἷς ἡ παρανομία τῆς κυβερνήσεως ἐθεωρεῖτο μία ἀπὸ τὰς θρυλλουμένας διαθέσεις αὐτῆς πρὸς κατάργησιν τοῦ συντάγματος. Συγγρόνος δὲ ἡ μαθητιῶσα νεολαία ἐξεδηλώθη ἀπροκαλύπτως κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἥτις ἐξηκολούθει τὸν δρόμον τῆς ἡσυχος. Τὸ Βαρβάκειον λύκειον ἰδίως εἶχε καταστῆ ἀληθὲς στασιαστικὸν κέντρον καὶ σκηναὶ καθημερινῶς συμβαίνουσαι ἐκεῖ συχνάκις προῦκάλουν τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀστυνομίας. Ἰδίως δὲ ἐκεῖνο τὸ ὅποσον ἐξώθησε τοὺς μαθητὰς εἰς φανεράν κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐκδήλωσιν ἦτο ἡ διαγωγή τοῦ Γυμνασιάρχου Πετρῆ. Οὗτος φίλα φρονῶν τῇ κυβερνήσει προσεπάθει νὰ μὴ κρύπτῃ τὰ φρονήματά του, τοῦτο δὲ ἐξηρέθισε τοὺς μαθητὰς οἵτινες καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ ἐκτὸς αὐτῶν ἐπανειλημμένως ἐζητωκραύγασαν ὑπὲρ τοῦ συντάγματος, ἐσύριξαν τὴν κυβέρνησιν καὶ ἔκαυσαν τὰ φύλλα τὰ

υπόστηρίζοντα τὴν πολιτικὴν τῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ πρωτεργάτης τῶν σκηνῶν αὐτῶν μαθητὴς Πολίτης, συνελήφθη καὶ ἐπροφυλακίσθη, ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο ὡς καὶ ἡ παῦσις τοῦ μὴ ἀρεστοῦ εἰς τὴν κυβέρνησιν καθηγητοῦ Λιακοπούλου ἀντὶ νὰ καθησυχάσῃσι τὰ πράγματα τὸναντίον ἐξώθησαν αὐτὰ εἰς τὰ ἄκρα καὶ τὸ Βαρβάκειον ἐκλείσθη, ὡς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐκλείσθη καὶ τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, τοῦ τελευταίου μάλιστα διακόψαντος τὰ μαθήματά του μέχρι τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη.

Καὶ κατὰ τῶν δικηγόρων δὲ οἵτινες ἐξεφράσθησαν κατὰ τῆς κυβερνήσεως αὕτη ἀπεφάσισε νὰ μετέλθῃ βίαια μέτρα. Ὁδηγηθεῖσα ἐκ τοῦ νόμου ὅστις θεωρεῖ τοὺς δικηγόρους δημοσίους ὑπαλλήλους ἠθέλησε νὰ τιμωρῆσιν αὐτοὺς παραδειγματικῶς ἀλλ' ἡ ἀπόφασίς τῆς αὕτη προσέκρουσε κατὰ μεγάλων δυσχερειῶν καὶ ἐματαιώθη ἢ ἐνέργειά τῆς, ἐπισυμβάσης ἐν τῷ μεταξύ τῆς πολιτικῆς μεταβολῆς τοῦ 1876.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ · Η

ΠΡΩΤΗ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑ

Ἡ πτώσις τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρον. — Πρόσκλησις τοῦ Τρικούπν. — Σχηματισμός τοῦ ὑπουργείου. — Ἐπαγγελίαι τῆς νέας κυβερνήσεως. — αἱ πρῶται ἀνεξάρτητοι ἐκλογαί — Ὑπουργεῖον κουμουνοδούρον.

Εἰς τοιοῦτο σημεῖον εὐρίσκοντο τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· σημεῖον ἐκρυθμον δυνάμενον νὰ θεωρηθῆ καὶ ἀπαρχὴ ἐποχῆς στάσεων καὶ ταραχῶν ἂν μὴ ὁ λαὸς ὑπομονητικὸς καὶ νομιμόρφων ὡς πάντοτε ὑπετάσσετο ἀκόμη ἅπασι εἰς τὴν ἀφόρητον ἐκείνην αὐθαιρεσίαν, ἀσκουμένην ἐν πρωτοφανεῖ πιέσει καὶ βίᾳ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως πᾶσαι αἱ ἡμερίδες τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἤρχισαν ἀναγγέλλουσαι ὅτι ἐπικεῖται ὑπουργικὴ κρίσις εἰς τὴν διάδοσιν δὲ ταύτην ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸ πάντων πρόσκλησις ἐσπευσμένη τοῦ Βούλγαρη εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐπὶ δίωρον συνομιλία αὐτοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως μετὰ τὴν ὁποῖαν συνεκροτήθη ὑπουργικὸν συμβούλιον διαρκέσαν ἐπὶ πολλὰς ὥρας καὶ μυστικὰ συνελθὸν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Διὰ νὰ διαφεύσῃ ὅμως τὴν φήμην ταύτην ἐμμέσως ἢ κυβέρνησις ἐξηκολούθει δημοσιεύουσα διατάγματα καὶ

ἐνεργοῦσα διορισμούς καὶ παύσεις ἐξ ἄλλου δὲ διαψεύδουσα διὰ τῶν ὀργάνων τῆς πᾶσαν ἐλπίδα προσεχοῦς ὑπουργικῆς κρίσεως, καὶ εἰρωνευομένη τὰς ἀντιπολιτευομένας ἐφημερίδας διὰ τὴν ὑπόθεσιν ἦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔκαμαν.

Ἐνῷ δὲ τοιοῦτοτρόπως ἤρχισε νὰ κλονίζεται ἡ πεποίθησις τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ νὰ υποτίθεται ὅτι ὄντως καλῶς θὰ ἦτο στερεωμένος ὁ Βούλγαρος διὰ νὰ ἐξακολουθῇ τῆρῶν τὴν ἀρχὴν ἀκόμη, αἴφνης τὴν 22 Ἀπριλίου αἱ διαδόσεις περὶ τῆς κρίσεως ἐπετάθησαν καὶ τέλος τὴν 23 τοῦ ἰδίου μηνὸς ὁ Βούλγαρος ἀνελθὼν εἰς τ' ἀνάκτορα διὰ νὰ εὐχηθῇ τῷ βασιλεῖ ἐπὶ τῇ ἐορτῇ του ὑπέβαλε συγχρόνως καὶ τὴν παραίτησιν ὀλοκλήρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς ἀπεδέχθη αὐτοστιγμεί.

Ἐλέχθη καὶ ἐγράφη ὅτι τὸ διάδημα τοῦτο τοῦ Βούλγαρη ἦν αὐθόρμητον ἀφορμὴν δὲ εἶχε τὴν γενικὴν κατὰ τοῦ ὑπουργείου του κατακραυγὴν ἢ ὁποία ἐκ τῶν περάτων τῆς Ἑλλάδος ὑψοῦτο πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἀκριβῆς ὅμως ἐξέτασις τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδίως τοῦ πνεύματος ἐν γένει τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὅστις ἐπὶ τόσα ἔτη διὰ τοιοῦτου τρόπου διηύθυνε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, πείθει ὅτι ὁ Βούλγαρος δὲν ὑπήκουσε εἰς τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος ἀλλ' εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Βασιλέως. Διότι ἀληθῶς ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἀπολύτως δὲν ἦτο δυνατόν ἐπὶ πλέον ν' ἀνέχεται τὴν κατάστασιν ταύτην, οὕτω παραβιαζομένων τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων, ἐξ ἄλλου δὲ ἀδύνατον ἐπίσης ἦτο νὰ παραβλέψῃ ἐπὶ μᾶλλον τὴν γενικὴν κατὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη κατακραυγὴν ἢ ὁποία ἀπειλητικὴ ἔφθανεν μέχρι τοῦ θρόνου. Δὲν εἶναι δὲ ὀλιγώτερον σημαντικὸν νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἰδιαίτερας θεραπείας τοῦ Βασιλέως εἶχον φθάσῃ αἱ ἐνέργειαι τῆς κυβερνήσεως σκάνδαλα δὲ τινα διαδιδόμενα ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐκορύφωσαν τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ ἐξαν-

τληθῆ καὶ τοῦ βασιλέως ἡ ὑπομονὴ ὅστις εὐσχήμως τέλος ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς του ὅτι ἡ παραμονὴ των ἐν τῇ ἐξουσίᾳ θά ἦτο πλέον ἀληθὲς σκάνδαλον. Τὴν τοιαύτην περὶ τῆς Βασιλικῆς ἐνεργείας δοξασίαν ἐπιβουλήθει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ μετὰ τὴν παραίτησιν στάσις τοῦ Βασιλέως μὴ ἀπευθυνθέντος εἰς κανένα τῶν ἀναδεδειγμένων κομματάρχων τῆς ἀποταθέντος δὲ εἰς πολιτευτὴν, προσωρινῶς ἰδιο-τεύοντα.

Ἡ εἰδησις τῆς παραίτησεως τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη ἐνέπλησε χαρᾶς τὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἐορταὶ καὶ διαδηλώσεις διενηργήθησαν, καταστήματα ἐσημαιοστολί-σθησαν καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἀποδείξῃ τὴν θερμότεραν χαρὰν τοῦ λαοῦ ἐτελέσθη. Συγχαρητήρια δὲ τηλεγρα-φικῶς ἐδημοσιεύοντο πρὸς τὸν βασιλέα καὶ δημοψηφίσματα συνετάσσοντο.

Τὴν χαρὰν δὲ τοῦ λαοῦ μόνην ἐμοῦ ὅπωςδὴποτε ἡ ἀγ-νία του μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς ὄριση τὸν ἀντικαταστάτην τῆς κυβερνήσεως.

Εὐθὺς μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τὸν ἐν Ἀθήναις προσω-ρινῶς διαμένοντα Κουντουριώτην, πρεσβευτὴν Αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ κ. Κουντουριώτης πρὸ μηνὸς σχεδὸν εἶχε προσκληθῆ εἰς Ἀθήνας ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τοῦτο δὲ γνωσθὲν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μυρίας διαδόσεις περὶ σχηματισμοῦ ἀχρόου ὑπουργείου ὑπ' αὐτόν, πρὸς ἐνέργειαν ἐκλογῶν ἀνεπηρεάστων ἔξ ἄλλου δὲ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Βούλγαρη καὶ τῶν συνυπουργῶν του διὰ τὸ διάδημα τοῦ βασιλέως, τὴν ἀπ' εὐ-θείας δηλαδὴ πρόσκλησιν τοῦ πρεσβευτοῦ. Εἰς τὸν Κουντου-ριώτην λοιπὸν ἀνέθηκεν ὁ βασιλεὺς τὸν σχηματισμὸν ἀχρόου ὑπουργείου, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη κατηγορηματικῶς προφασι-σθεὶς τὸ ἐπισηφάλες τῆς υγείας του, καίτοι ὁ βασιλεὺς τῷ ἐδή-

λωσεν ὅτι θὰ ἔμεινεν εἰς τὴν ἐξουσίαν μόνον πρὸς ἐνέργειαν τῶν ἐκλογῶν κατόπιν τῶν ὁποίων θὰ ἐσχηματίζετο ἡ ὀριστική κυβέρνησις. Μετὰ τὴν ἄρνησιν ὁμως τοῦ Καουντουριώτου, ὁ βασιλεὺς εὐρέθη εἰς τὴν προτέραν δυσχερῆ θέσιν. Ἐκ τῶν κομματαρχῶν τῆς βουλῆς κανεὶς δὲν παρεῖχε τὰ ἐχέγυα ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἐκλογὰς ἀνεπηρεάστους, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐστράφη πρὸς τὸν πολιτευτὴν ἐκείνον ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχε δεῖξῃ πλείοτερα δείγματα πολιτικῆς εὐσταθίας καὶ ἀνεξαρτησίας, πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

Δύω ὥρας παρέμεινε παρά τῷ βασιλεῖ ὁ Τρικούπης κατὰ τὴν πρώτην πρὸς συνεννόησιν αὐτῶν συνέντευξιν, μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ σχηματίσῃ τὸ ὑπουργεῖον του. Πράγματι εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἀνακτόρων κάθοδόν του προσεκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν φίλον καὶ συναγωνιστὴν του Κ. Λομβάρδον καὶ μετ' αὐτοῦ συνέταξε τὸν κατάλογον τῶν ὑπουργῶν ὅστις τὸ ἑσπέρας παρουσιάσθη εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ κατάλογος οὗτος κατηρτίσθη ὡς ἑξῆς: **Χ. Τρικούπης**, πρωθυπουργός, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν, **Κ. Λομβάρδος**, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, **Δ. Ράλλης**, ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς παιδείας, **Α. Μετμεζῆς**, τῶν οικονομικῶν, **Π. Γοννατᾶς**, τῶν στρατιωτικῶν καὶ **Γ. Σέρβος**, τῶν ναυτικῶν. Ἐκ τούτων ὁ τελευταῖος διαμένων ἐν Κερκύρα ἔλαβε γνῶσιν τῆς προσκλήσεώς του τηλεγραφικῶς, ἐδήλωσε δὲ ὅτι δέχεται.

Ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν ὅποιον προσηνέχθη ὁ κατάλογος τῶν μελῶν τοῦ νέου ὑπουργικοῦ συμβουλίου οὐδεμίαν ἐξήνεγκεν ἀντίρρησιν καὶ τὴν 25 Ἀπριλίου 1875 ἐκοινοποιήθη ἐπίσημως διὰ τῆς ἑφημερίδος τῆς κυβερνήσεως ὁ σχηματισμὸς τοῦ νέου ὑπουργείου τὸ ὅποιον τὴν ἐπομένην ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐλλ. λαὸν τὴν ἐπομένην προκήρυξιν.

Προκήρυξις πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν

Συμπολίται,

Ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Βασιλέως ἐκάλεσεν ἡμᾶς εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας πρὸς πλήρη ἐφαρμογὴν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς πολιτικῆς, ἧς εἴμεθα συνήγοροι. Ἀνελάδομεν δὲ τὴν ἐντολὴν ἐν τελείᾳ συναισθῆσαι τῆς εὐθύνης καὶ ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι τὸ ἔθνος θέλει μᾶς ὑποστηρίξει πολιτευομένους καὶ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ συμφώνως πρὸς τὰς ἐκτὸς αὐτῆς ἐπαγγελίας μας.

Ἡ ἀνάρθρωσις τοῦ Συντάγματος ἐν τῷ γράμματι καὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἔσεται ὑπογραμμὸς τῆς ἡμετέρας πορείας ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἐνασκήσει τῶν ἀνατεθέντων ἡμῖν ὑπὸ τῆς Α.Μ. καθηκόντων.

Ἀνυπέροστον ἡμῶν ἔργον ἔσεται κατὰ διαταγὴν τῆς Α. Μ. νὰ παρασκευάσωμεν ἐν τάχει τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπιστατήσωμεν κατὰ τὸν νόμον εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀπὸ πάσης ὑπουργικῆς ὑποψηφιότητος καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τῆς ἐξουσίας ἐνάσκησιν τοῦ ἐκλογικοῦ δικαίωματος τῶν πολιτῶν πρὸς συγκρότησιν νέας Βουλῆς.

Μόνη ἢ σύμπραξις τοῦ ἔθνους ἐκφραζομένου διὰ τῶν νομίμων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων ἐν γνησίῳ κοινοβουλίῳ δύναται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν τῆς πολιτείας κατάστασιν ἣν παρήγαγον λυπηρὰ γεγονότα.

Ἐνῶ δὲ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ τὸ τῆς παρεπομένης εὐθύνης καθὼς ἀνήκοντα εἰς τὴν ψῆφον τῆς μελλούσης Βουλῆς θέλουσι λυθῆ κατὰ τὰς εὐχὰς τοῦ ἔθνους, ἡ ὡς ἐξ αὐτῶν ὑφισταμένη ἔλλειψις νομοθετημάτων ἀναποδράστου ἀνάγκης θέλει ἀναπληρωθῆ προσωρινῶς διὰ Β. Διαταγμάτων ὑποβληθησομένων εἰς τὴν νομικὴν κύρωσιν ἅμα συνελθούσης τῆς Βουλῆς.

Πρώτιστον δικαίωμα καὶ ὑποχρέωσις τῆς Βουλῆς ταύτης

ἔσεται νὰ παράσχη εἰς τὸ Στέμμα καὶ εἰς τὸν τόπον ὑπουργεῖον, ὅπερ ἀπολαῦον τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους θὰ ἔχη τὸ κύριον προσὸν συνταγματικῆς κυβερνήσεως.

Οὕτω θέλει ἐπανέλθῃ ἡ πολιτεία εἰς τὴν τροχίαν αὐτῆς καὶ θέλει ἐμπεδωθῇ ἡ λειτουργία τῶν κοινοβουλευτικῶν ἡμῶν θεσμῶν, συγκροτουμένης βουλῆς ἐξ ἀληθινῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ καὶ ἀποδιδομένων εἰς αὐτὴν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἅτινα προσήκουσιν ἐν συνταγματικαῖς πολιτεῖαις εἰς τὸ ἐθνικὸν συνέδριον

Ἄρθρον 27 Ἀπριλίου 1875.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

**Χ. Τρικούπης, Κ. Λομβάρδος, Δ. Ράλλης,
Α. Πετμεζῆς, Π. Γοννατῆς Γ. Σέρβος.**

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου παρήγαγεν ἀγαθωτάτην ἐντύπωσιν· ἐκ τῶν ὑπουργῶν ὁ Τρικούπης εἶχε ἤδη ἐλκυσθῆ τὰς γενικὰς συμπαθείας ἐκ τῶν προηγουμένων αὐτοῦ πολιτικῶν ἐκδουλεύσεων, γνωστότατος δὲ κοινοβουλευτικὸς ἀνὴρ, ἦτο ὁ Ζακύνθιος Λομβάρδος, πολιτικὸς εὐρυτάτης μορφώσεως καὶ μεγάλης τόλμης, πρωτεργάτης δὲ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἰονίων νήσων. Καὶ ὁ Δημ. Ράλλης δὲ νεώτατος ἀκόμη καὶ ἐν τῇ ἀπαρχῇ τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου, ἦτο ὅμως ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς ἐποχῆς πολιτικῶν καὶ ἰδίως ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους δὲν εἶχε μολύνη ἢ πανταχόθεν περιβάλλουσα αὐτοὺς πολιτικὴ διαφθορά. Ἀναλόγως δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τὸ ὑπουργεῖον ἀποτελέσαντες πολιτευταὶ διεκρίνοντο διὰ τὰ ἀνεξάρτητά των φρονήματα καὶ τὴν ἰκανότητά των. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ γίνῃ δεκτὸς ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου μετὰ χαρᾶς ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν καὶ δίκαια ἦσαν τὰ τηλεγραφικῶς ἀποσταλλέντα πανταχόθεν αὐτῆς συγχαρητήρια.

Ἡ ἀντιπολίτευσις ἔμως παρηγκωνισθεῖσα ἐν τῇ περιστά-

σει ταύτη δὲν εἶδε μὲ καλὸν ὄμμα τὴν πρόσκλησιν τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν. Καὶ δι' αὐτὸν μὲν προσωρινῶς ὑπενθύμιζε τὴν δῆθεν ἀποτυχίαν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Διὰ τὸν Λομβάρδον δὲ τὴν ἀγρίαν κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ ἀναλόγως διὰ τοὺς λοιποὺς ὑπουργοὺς τῶν ὁποίων τὸ πρόγραμμα προσεπάθει νὰ καταστήσῃ καταγέλαστον καὶ νὰ μειώσῃ τὴν ἐκ τῆς δημοσιεύσεώς του παραχθεῖσαν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν.

Ἄλλ' ἢ κυβέρνησις σχηματισθεῖσα ἐπέδωθη εὐθύς μετὰ Ζήλου εἰς τὸ καθηκὸν τῆς, βαρὺ καὶ δυσχερές, ἐπαγγελόμενον τὴν ἀνόρθωσιν τόσον κακῶς κειμένων καὶ τὴν κάθαρσιν τόσων κηλίδων. Ἐχρειάζετο τῷ ὄντι θάρρος μέγα διὰ ν' ἀρχίσῃ τις ἐπιχειρῶν γενικὴν ἀναμόρφωσιν ἐπὶ τοῦ συστήματος ὅπερ εἰς τοιαύτην εἶχε περιστῆ κατάστασιν, ἢ δὲ ἐγχείρισις ἔπρεπε ν' ἀσφαλισθῇ ἐκ τῶν προτέρων διὰ τὴν ἀποτυχίαν διότι ἄλλως διπλοῦν θὰ ἦτο καὶ φοβερώτερον τὸ κακόν. Εὐτυχῶς τὴν νέαν κυβέρνησιν διέκρινε πρὸ παντὸς ἀκατάβλητον θάρρος καὶ τόλμη καὶ ἡ ἐργασία ἤρχισε συντόμως.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ ὑπουργεῖον διεκήρυξεν ὅτι προσελθὼν εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκλογὰς οὐδένα ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ νέον νόμον, ἤρκεῖτο ἐπομένως εἰς τὴν διὰ Β. Διαταγμάτων διοίκησιν τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς μόνην ἐκ τοῦ νόμου ἐπιτρεπομένην. Καὶ τὴν ἀρχὴν ταύτην λυσοσδῶς ἐπολέμησεν ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπὸ τοῦ σημείου δὲ τούτου πρὸ πάντων ἤρχισε ὁ δημοσιογραφικὸς κατ' αὐτῆς ἀγὼν ὅστις τὴν παρηκολούθησε καὶ πέραν τῆς ὑπάρξεώς της καὶ παρὰ τὴν πλειοψηφίαν τῆς κοινῆς γνώμης. Εἴτα δὲ ἡ κυβέρνησις ἀνήγγειλεν ὅτι καταργεῖ ὅλους τοὺς κατὰ τὸ προηγούμενον διάστημα καθ' ὃ ἡ Βουλὴ ἐνομοθέτει ἄνευ πλειοψηφίας κυρωθέντας νόμους, ὡς κυρωθέντας παρανόμως. Εἰς τὸ μέτρον δὲ τοῦτο περιελήφθησαν καὶ αἱ πρεσβεῖται αἵτινες ὑφίσταντο εἰσέτι καὶ ἐλειτούργουν ἄνευ προϋπολογισμοῦ· ἐδήλωσεν δὲ

ἡμιεπισήμως ἢ κυβέρνησις ὅτι ἐμμένουσα εἰς τὰς ἀρχάς τῆς δὲν ἐπεθύμει τὴν κατάργησιν τῶν προεδριῶν, ἀλλὰ μόνον τὴν συμφώνως πρὸς τὸν προϋπολογισμὸν ὑπαρξιν αὐτῶν. Τέλος δὲ ἐγνώσθη ὅτι ἡ κυβέρνησις προϋτίθετο νὰ ἐγκαλέσῃ ἐνώπιον εἰδικοῦ δικαστηρίου τὸ πρῶην ὑπουργεῖον καὶ ἰδιαιτέρως τὸν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργῶν κατηγορηθέντα τότε ἐπὶ δωροδοκία. αἱ εἰδήσεις δὲ αὗται διαδοθεῖσαι διὰ τοῦ ἡμιεπισήμου ὄργανου τῆς Κυβερνήσεως τῶν «Καιρῶν» ἐπανάφεραν γενικὴν ἀναστάτῳσιν τῆς δημοσίας γνώμης.

Τὴν διάδοσιν ταύτην ἐπεδεβαίωσε μετὰ τινὰς ἡμέρας ἢ διαταγῇ τῆς κυβερνήσεως ἐναρξὶς ἀνακρίσεων ὑπὸ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐφετῶν Μπέσση κατὰ τῶν ὑπουργῶν καὶ ἰδίως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἀνακρίσεις αἵτινες ἐξηκολούθησαν εἴτα ἐπὶ πολὺ.

Τέλος τῇ 19 Μαΐου ἐδημοσιεύθη τὸ Β. Διάταγμα διὰ τοῦ ὁποῖου αἱ ἐκλογαὶ ὠρίζοντο τῇ 8 Ἰουλίου 1875, ὀλίγας δὲ ἡμέραι μετὰ ταῦτα ὁ Τρικούπης ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς νομάρχας περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν (1).

Ἐντονωτάτῃ καὶ σαφῆς ἦτο ἡ ἐγκύκλιος αὕτη πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους περιελάμβανε δὲ τὸν διακαέστερον πόθον τῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς ἀνεπηρεάστου ἐνεργείας τῶν ἐκλογῶν ἢ κυβέρνησις Τρικούπη ὑπελόγιζε τὸ πολιτικὸν τῆς μέλλον καὶ πράγματι εἰς τοῦτο δὲν ἠπατήθη.

Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια ἐκλογῶν ὑπὸ πνεῦμα τοιοῦτον κατὰ πόσων δυσκολιῶν εἶχε ν' ἀντιπαλαίῃ! Ἐπὶ μακρὰν ἤδη σειρὰν ἐτῶν αἱ προσωπικαὶ ἐν τῇ βουλῇ πολιτικαὶ μερίδες κατηγοροῦντο διὰ παντὸς θεμιτοῦ καὶ ἀθεμιτοῦ μέσου, ἰδίως δὲ ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησε τὸ ἰσχυρὸν τοῦ Βούλγαρη κόμμα ἢ ἐλευθέρᾳ διαθέσει τῆς ψήφου τοῦ πολίτου ἦτο κωμικὴ θεωρία, τύπος ἀπολέσας ὅλην του τὴν ὑπόστασιν· τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη,

(1) Τὴν ἐγκύκλιον ταύτην παραθέτομεν εἰς ἐπομένην σελίδα.

διαθέτον τὰ πλείοτερα μέσα καὶ μὴ ὑποχωροῦν πρὸ οὐδενὸς προσκόμματος. διευθυνόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον φέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἐπιέληθεις διὰ τῆς ἀκαταδλήτου τοῦ ἐπιμονῆς καὶ θελήσεως, εἶχε τοιοῦτοτρόπως καθιερώσει πολιτείαν καθ' ἣς ἐξανίσταντο μὲν οἱ ἄνθρωποι οἱ λαμβάνοντες τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ὑπὲρ τὴν κυρίαν καὶ τὴν πραγματικὴν τοῦ σημασίας, αἱ φωναὶ τῶν ὅμως κατεπνίγοντο διὰ τῆς βίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας. Ἄλλὰ τὸ οὕτω δημιουργηθὲν καθεστὼς ὅσω ἐξηγρίου τὴν ἀντιπολίτευσιν καὶ τοὺς ἀπὸ ἀρχῶν εὖ φρονούντας τόσοον διέθετε καὶ ἄλλους ὑπερθέριμους ὑποστηρικτάς, οἵτινες δι' αὐτοῦ κατώρθωναν νὰ ἐξυπηρετῶσι τὰ ἴδια αὐτῶν συμφέροντα. Τοιοῦτοτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπετελέσθη περὶ τὸ σύστημα ἰσχυρὸν πειρασμοῦ δίκτυον εἰς τὸ ὅποιον εὐκόλως συνελαμβάνοντο ἔλοι ἐκεῖνοι ὅσοι δὲν εἶχον ἰσχυράν τὴν θέλησιν καὶ βαθέως ἐρριζωμένας ἀρχάς. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἀπετέλουν καὶ τὴν πλεονοψήφίαν εὐνέητον εἶνε ὅτι ἡ θεωρία ἡ πολιτικὴ ἀντὶ νὰ ἐλαττοῦται τὸ ὑναντίον ἠυξάνετο ἡμέρα τῇ ἡμέρα καὶ ἡ διαφθορά ἐπετείνετο.

Τὸ σύστημα ἐκείνο εἶχε πρωτίστως τὴν ἀφορμὴν τοῦ ἐκ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν. Καθ' ἕλας τὰς ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Βουλγαρῆ διενεργηθείσας ἐκλογάς, ἐφηρμόσθη ἡ μέθοδος τοῦ ἀποκλεισμοῦ παντὸς πολίτου εὐθαρσοῦς καὶ ἐπιφόδου διὰ τὴν κυδέρνησιν, ἱκανοῦ δὲ νὰ καυτηριάσῃ τὰς πράξεις τῆς. Καὶ ἂν δέ τις ἐκ τῶν τοιούτων ἰσχυρῶν καὶ ἀτρομήτων ἀνθρώπων κατώρθωνε νὰ σωθῇ καὶ μεθ' ἕλας τὰς ἐπεμβάσεις νὰ ἐξέλθῃ ὑπερισχῶν ἀπὸ τὰς κάλπας, εἶτα ἀμείλικτος καὶ ἀδικωτάτη τὸν περιέμενον ἐξέλεγεῖς ἐν τῇ βουλῇ, τῆς ὁποίας δυσκολώτατον ἦτο νὰ διασωθῇ.

Ζωγραφίζομεν διὰ μελανῶν χρωμάτων τὴν ἐποχὴν τῆς κοινοβουλευτικῆς δράσεως τοῦ Βουλγαρῆ. Ἄλλ' ὁ ἀναδιφῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ πρακτικὰ τῆς βουλῆς καὶ τὰς ἐφημε-

ρίδος καὶ τὰ ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα ἔγγραφα, συναποφέρει τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδέποτε ἠρκήθη δεσποτισμὸς ὑπὸ ἀπεχθεστέραν μορφήν καὶ ἐν πλήρει λειτουργίᾳ συνταγματικοῦ πολιτεύματος. Ἡ πολιτικὴ διαφθορὰ ἣτις δυστυχῶς ἔκτοτε λυμαίνεται τὸ κράτος ἐκεῖθεν ἔσχε τὴν πρώτην τῆς ἀρχήν, ἐρριζώθη δὲ τόσον στερεῶς ὥστε τόσων ἐτῶν μετέπειτα κοινοβουλευτικὸς βίος ὑπὸ κυβερνήσεις φιλελευθέρας καὶ συνταγματικὰς κατὰ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, ὡς αἱ κυβερνήσεις Τρικούπη καὶ Δηληγιάννη, δὲν ἴσχυσε νὰ μετατρέψῃ τὸ καθιερωθὲν σχεδὸν σύστημα κοί νὰ ἐξυγιάνῃ τὴν πολιτείαν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποῖον κινεῖ ἰδιαιτέρως τὴν ἀγανάκτησιν ἐν τῇ ἀναδιφήσει τῶν ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ἀμειλικτος καταδίωξις ὄλων ἐκείνων οἵτινες διὰ τοῦ λόγου, τῆς γραφίδος καὶ ἐν γένει τῆς στάσεως ἠδύναντο νὰ εἶναι ἐπίφοβοι εἰς τὴν κυβέρνησιν. Διὰ τοῦτο οὕτω ἀμειλίκτως κατεδιώκετο ὁ Λομβάρδος εἰς τὴν Ζάκυνθον, ἣν εἶχεν καταστήσῃ κέντρον πολιτικῆς συνεννοήσεως εὐρυτάτης, ὁ Τρικούπης ὁ μόλις ἀναφαινόμενος ἰσχυρὸς ἀντίπαλος καὶ κομματάρχης, ὁ Κουμουνδοῦρος πολιορκούμενος ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐν Οἰτύλῳ καὶ πολεμούμενος ὡς ἀλλόφυλος ἐχθρὸς, ἐν μέσῃ δὲ τῇ πρωτευούσῃ φοιτηταὶ καὶ δημοσιογράφοι ἀνηλεῶς καθ' ἐκάστην τυπτώμενοι καὶ πληγονόμενοι ὑπὸ τῶν ἐμπίσθων τῆς ἀρχῆς ροπαλοφόρων. Μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη ἡ Βουλγαρία ὑπὸ τὴν δεσποτικὴν τοῦ Σταμπούλῳφ δικτατορίαν παρουσίασεν ἀνάλογον θέαμα. Καὶ οὐδεὶς μὲν ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχει ἀνυπολόγιστος διαφορὰ μεταξύ τοῦ ἕλληνο-πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ βουλγάρου δικτάτορος, οὐδεὶς ὅμως ἐπίσης δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι τὰ δύο κράτη πολλὴν ἀπέδειξαν ἀναλογίαν διοικητικοῦ συστήματος καὶ πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Βούλγαρος ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ ἀγνοτέρου πατριωτισμοῦ καὶ χάριν αὐτοῦ πρὸ πάντων

μετρήχεται τὰ μέσα τὰ ὅποια ἐφήρμοζεν εἶναι, ὅμως ἐξ ἴσου βέβαιον ἔτι ἡ ἀδέκαστος ἱστορία, ἡ οὐδεμίαν ἀναλαμβάνουσα εὐθύνην ἀπέναντι τῶν προσώπων τὰ ὅποια ἔχει νὰ κρίνη, εἰς τὸν Βούλγαρον θ' ἀποδώσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξαχρείωσιν, ἥτις ἐπὶ ἔτη ἤδη ἐδάρυσε τὸ ἡμέτερον κράτος καὶ παρέλυσε τὴν κανονικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ.

Κατὰ τοιαύτης λοιπὸν καταστάσεως ἤλθε ν' ἀντιπαχθῇ ἡ νέα κυβέρονσις καὶ τὸν Ἡράκλειον αὐτὸν ἄθλον ἀνέλαβεν ἐν πλήρει πεποιθῆσει τῶν ἰδίων δυνάμεων. Βεβαίως δὲν ἠδύνατο ὁ Τρικούπης νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς κυβερνήσεώς του, τὰ καθιερωθέντα θ' ἀνετρέποντο καὶ σύστημα ὑγιές θὰ ἐπεκράτει. Ἀλλὰ καὶ τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς διαδήματα ἀπεδείκνυσον ὅτι πλήρους ἀναμορφωτικοῦ σχεδίου ἡ ἀρχὴ ἐπρόκειτο νὰ ἐφαρμοσθῇ, καὶ τὸ πρῶτον κτύπημα κατεφέρθη ἐπὶ τῶν παρανόμως ψηφισθέντων νόμων ὑπὸ τῆς πρώην κυβερνήσεως. Διότι, ὡς εἶπομεν ἤδη, ἡ κυβέρονσις Βούλγαρη ἀπὸ τῆς 30 Νοεμβρίου — τῆς πολυθρυλλήτου ἐκείνης συνεδριάσεως — ἐξηκολούθει ἐργαζομένη νομοθετοῦσα ἀνευ τῆς νομίμου ἀπαρτίας καὶ ἀνευ ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἔδει λοιπὸν ἐλόκληρος ἡ ἐργασία ἐκείνη ν' ἀκυρωθῇ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ εἰσαχθῇ ἐκ νέου εἰς τὴν Βουλὴν ὅπως προσλάβῃ τὸ νόμιμον κῦρος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τὸ πρῶτον αὐτὸ διάδημα ἐξήγειρεν ἀληθῆ πόλεμον διὰ τῆς δημοσιογραφίας, ὅχι μόνον ἐκείνης ἥτις ὑπεστήριζε τὸ πρῶην ὑπουργεῖον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων κομμάτων.

Τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐν τούτοις δὲν ἐσταμάτησεν ἐκεῖ. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀνηγγέλθη ἡ κατάργησις τῶν παρανόμως λειτουργουσῶν πρεσβειῶν, αἵτινες ὑφίσταντο ἀνευ πρᾶυπολογισμοῦ καὶ ἡ ἀνασύστασις αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προϋπολογισμοῦ, μέτρον ὅπερ ἀπεδείκνυσεν ὅχι μόνον τὴν ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων μέριμναν τοῦ ὑπουργείου, ἀλλὰ καὶ

τὴν φειδῶ αὐτοῦ ἔσον ἄφορᾶ εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ δημοσίου πλοῦτου. Μετ' ὀλίγον νέα ἀφορμὴ ἐδόθη εἰς τὰς ἀντιπολιτευομένας ἐφημερίδας· ἡ κυβέρνησις προέβαινεν εἰς ἀπολύσεις καὶ διορισμοὺς ἀνωτέρων τινῶν ὑπαλλήλων εἰς ἐμπιστευτικὰς θέσεις καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας, αἵτινες εἶχον σχέσιν καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν.

Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ ἀντιπολίτευσις ἠνοιξεν ὀλοκλήρους τὰς κανονοστοιχίας τῆς, ἦτο τὸ ζήτημα τῆς παραπομπῆς τοῦ ὑπουργείου Βουλγαρῆ, ἐνώπιον εἰδικοῦ δικαστηρίου ὅπως δώσῃ λόγον τῆς παραδίσεως τῶν νόμων διὰ τὴν ὁποίαν φανερά ὁ Τρικούπης τὸν κατηγορεῖ. Ἡ δίκη ἐκείνη ἢ μέλλουσα νὰ χαρακτηρίσῃ μίαν κοινοδουλευτικὴν τῆς Ἑλλάδος περίοδον ἐξήγειρε γενικὴν ταραχήν. Διαπρητῆς δημοσιογράφος τῆς ἐποχῆς ἔγραφε. «Ἡ δίκη αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν τρέχοντα αἰῶνα περιέχει δὲ μοναδικῆς σπουδαιότητος σημασίαν. Τὸ ὑπουργεῖον Βουλγαρῆ κατέλιπε τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸ ἄχθος τῆς βαρείας κατηγορίας ὅχι μόνον ὅτι κατεδόλιεύθη καὶ κατεπάτησε τοὺς ἐνεστῶτας νόμους ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐμελέτησε τὴν ἀνατροπὴν τοῦ συντάγματος. Ὁ κ. Βουλγαρῆς οὕτω ἀπὸ ἄκρος συνταγματικὸς δὲν ἤργησε νὰ θεωρήσῃ σκόπιμον τὴν μεταβολὴν του εἰς ἄκρον μοναρχικόν, καὶ ἀρχηγὸν κινήματος προσωρισμένου νὰ ἀνατρέψῃ ὅ,τι διὰ κόπων καὶ θυσιῶν καὶ αἱμάτων ἐπετεύχθη ὑπὸ τῶν πατέρων μας καὶ ἡμῶν. Αἱ τελευταῖαι μαλιστα διαδόσεις περὶ συνεννοήσεως μετὰ σπουδαίων πολιτικῶν τοῦ κόμματός του καὶ τινῶν ἀνωτέρων στρατιωτικῶν, ἐπέτειναν τὴν κοινὴν ἀγωνίαν σκόπιμος δὲ εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως Τρικούπη καὶ ἡ ἀπόφασίς τῆς νὰ παραπέμψῃ τὸν Βουλγαρῆν καὶ τοὺς συνυπουργοὺς του ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ὅπως διευκρινισθῇ ἡ θέσις καὶ τοῖς ἀποδοθῇ τὸ δίκαιον ἂν εἶναι ἀθῶοι ἢ τιμωρηθῶσιν ἂν ἔπαισαν ἀπέναντι τῶν νόμων τῆς πατρίδος των».

Σήμερον ὅτε ἡ ἐποχὴ ἐκείνη παρήλθε, ἀναλογιζόμεθα τὸ

θάρος τὸ ὅποιον ἔπρεπεν νὰ ἔχη ὁ πρῶτην φοράν ἐρχόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν πολιτικὸς διὸ νὰ κατέλθῃ εἰς τοιοῦτον ἀληθῶς ἐπικίνδυνον ἀγῶνα. Διότι τὸ κόμμα τοῦ Βούλγαρη ἀπὸ ἐτῶν ἤδη παγιωθὲν καὶ διαμείναν ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, διετήρει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς τὴν μεγάλην του ἐπιρροὴν καὶ ἐξηκολούθει ἀποτελούμενον ἀπὸ ἀνθρώπους ἀποφασισμένους καὶ συνειθισμένους εἰς τὴν καταπάτησιν θεσμῶν καὶ τύπων. Ἄλλως τε δὲ οἱ ἀδιάφοροι καὶ ψυχρότερον σκεπτόμενοι εὗρισκον ὅτι ἤτο ἴσως βαρὺ νὰ ἐκτοξευθῇ κατηγορία κατὰ τῶν πρῶτων ὑπουργῶν καὶ μάλιστα κατηγορία τοιαύτη, ἀπέδιδον δὲ οὐκ ὀλίγοι εἰς τὸν Τρικούπην τὴν πρόθεσιν νὰ καταστρέψῃ τελείως ἰσχυρὸν ἀντίπαλον ὁ ὅποιος τὸν ἐφόβιζε διὰ τὸ μέλλον του.

Οἱ ἀνεξάρτητοι ὅμως πολῖται ὑπεδέχθησαν μετὰ χαρᾶς τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν τῶν διαθέσεων τῆς νέας κυβερνήσεως ὡς ἀγαθὴν ἀπαρχὴν νέου πολιτικοῦ καθεστώτος προωρισμένου ν' ἀνορθώσῃ τὸ καταρρέον οἰκοδόμημα. Ὁ Ρέκκος Χοϊδάς, γνωστότατος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δικηγόρος καὶ κατόπι βουλευτής, ἀντιπροσωπεύων ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως, τὰς τολμηροτέρας τῆς ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τοῦ Βούλγαρη ἀρχάς, διετύπωσεν ἐν δημοσίᾳ διαλέξει τὴν κατὰ τῶν ὑπουργῶν ἐκείνων κατηγορίαν ἐπὶ ἀποεῖρα καταργήσεως τοῦ συντάγματος καὶ ἐπομένως ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, συνεπαγομένην ποινὴν θανατικὴν. Ὅλα ταῦτα ἐξήγειρον τὴν κοινὴν συγκίνησιν καὶ ὁ λαὸς ἐπὶ μῆνας διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος διαρκοῦς ἀγωνίας.

Ἐν τούτοις ὁ Τρικούπης διατυπώσας τὴν πρόθεσιν τῆς καταδιώξεως τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ἀφῆκε τὸ ἔργον εἰς τὴν Βουλὴν, ἔταν αὕτη θὰ συνεκροτεῖτο ἐξηκολούθησε τὴν προπαρασκευὴν του διὰ τὴν ἐντολὴν ἣν ἀνέλαβε τῆς ἐνεργείας ἐκλογῶν ἀνεπηρεάστων καὶ ἐλευθέρων καὶ πρὸς τοῦτο προσῆλθε εἰς τὰς μεταβολὰς ἐν τῷ προσωπικῷ τῶν ὑπαλλήλων, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἶπομεν.

Ἡ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς νομάρχας περὶ διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἐνεποίησεν ἀγαθωτάτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν κόσμον. Ἄλλ' ἡ κυβέρνησις δὲν ἠρκέσθη εἰς τοῦτο μόνον τὸ ἐγγράφον, οἱ νέοι δὲ νομάρχαι πρὶν ἀναχωρήσωσιν ἐλάμβανον καὶ προφορικὰς παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θὰ ἐνήργουν. Συγχρόνως ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν δι' ἐγκυκλίου του πρὸς τὰς στρατιωτικὰς τοῦ κράτους ἀρχὰς προέτρεψεν αὐτὰς νὰ πράξωσι πᾶν τὸ δυνατόν ὅπως ἐπιτύχωσι καὶ αὐτοὶ τὴν μᾶλλον ἀμερόληπτον ἐκδήλωσιν τοῦ δημοσίου φρονήματος.

Τοιοιουτρόπως παρεσκευάσθη καταλλήλως τὸ ἔδαφος διὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ οἱ διάφοροι συνδυασμοὶ ἐσχηματίσθησαν. Μόνον ὁ Τρικούπης ἀποκρούων τὸ σύστημα τῶν συνδυασμῶν ἐξετέθη μόνος του ἐν Μεσολογίῳ ἔχων ἀπέναντί του τὸν ἰσχυρὸν βουλευτικὸν συνδυασμὸν τοῦ Δεληγιώργη.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐνέργειαι τῆς κυβερνήσεως τὰ διάφορα κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως παρεσκευάζοντο ἐλεύθερα πάσης κυβερνητικῆς πίεσεως διὰ τὸν ἀγῶνα. Οἱ διάφοροι κομματάρχαι, τῶν ὁποίων πᾶσα μετακίνησις προὔκαλει ἐπὶ Βουλγαρῆ καὶ τὰς μετακινήσεις ὀλοκλήρων στρατιωτικῶν σωμάτων, ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τοῦ κράτους, ἤρχοντο καὶ ἀπῆρχοντο τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῶν ἐπαρχιῶν των, γενόμενοι δεκτοὶ ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ τῶν φίλων των χωρὶς καμμία ἀρχὴ νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. Τοιοιουτρόπως πανηγυρικῶς ἐδειξιώθη ἡ πρωτεύουσα τὸν Δεληγιώργην τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Κουμουνδοῦρον πολὺ δὲ πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἐφάνη ὅτι ὑπὲρ τοῦ τελευταίου ὠγκούτο καθ' ἑκάστην τὸ ρεῦμα τῶν λαϊκῶν συμπαθειῶν. Πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον εἶχε ψυχρανθῆ ἀπὸ τινος ὁ Τρικούπης, καὶ τελείως διαφωνήσῃ εἰς ζητήματά τινα τὰ ὅποια καὶ ἐπέφεραν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Τρικούπη ἀπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον, οὐχ ἦττον ὅμως ἢ κατάστασις αὐτῆ τῶν σχέσεων δὲν ἠμπόδισε τὸν Τρικούπην νὰ παράσῃ πᾶσαν

ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος. Τοιοῦτοτρόπως διαδηλώσεις Κουμουνδουρικαὶ ἐγένοντο καὶ συλλαλητήρια διωργανώθησαν πανταχοῦ δὲ ἡ ἀρχὴ παρέστη διὰ νὰ τήρησῃ τὴν τάξιν μόνον οὐδαμοῦ δὲ διὰ νὰ ἐπιβληθῇ.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν ἐχαιρετίσθη μετὰ χαρᾶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ἡ Βουλὴ συγκροτηθεῖσα ἀνέβαλε τὴν συνέχειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς διὰ τὸν Ὀκτώβριον. Ἡ Βουλὴ αὕτη εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ἰσχύοντα κόμματα συμπαγῇ καὶ ἐπιθετικᾷ παρουσιάσθησαν, εἶναι ἡ πρώτη ἣτις διήνυσε κανονικῶς τὸ τετραετές αὐτῆς διάστημα ἄνευ διαλύσεως.

Τὴν 1 Ὀκτωβρίου ἐπανελήφθησαν αἱ ἐργασίαι τῆς βουλῆς καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάληψιν αὐτῆς ὁ Χ. Τρικούπης κατόπιν ἐπεισοδίου τινος συμβάντος κατὰ τὴν ἐξέλεξιν τῆς ἐκλογῆς Βάλτου ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν παραίτησίν του, ὅστις ἀπελπισθεὶς νὰ τὸν μεταπέισῃ, ἠναγκάσθη νὰ τὴν δεχθῇ καὶ παρεκάλεσε τὸν Τρικούπην νὰ ἐξακολουθήσῃ διευθύνων τὰ τοῦ κράτους μέχρις ὅτου ἡ ἐκλογὴ τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς καταδείξῃ ποῖον τὸ πρόσωπον τὸ συγκεντροῦν τὰς μεγαλητέρας κομματικὰς δυνάμεις. Τὸ ὄντι τὸ ὑπουργεῖον ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας του ἐπιμελῶς ἀποφυγὸν νὰ νομοθετησῇ ἐν τῷ μεταξὺ ἢ ἐν γένει νὰ προβῇ εἰς διάδημα ὅπερ θὰ ἦτο ἂν οὐχὶ παράνομον ἀλλὰ τοῦλάχιστον παράτυπον. Τέλος τῆς 9 Ὀκτωβρίου ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ τοιοῦτος ἀνεδείχθη ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὁλοκλήρου.

Ὁ Κουμουνδοῦρος λοιπὸν συγκεντρώσας τὰς περισσοτέρας ψήφους ἐν τῇ ἐκλογῇ ἐκείνῃ ὑπεδείχθη ὡς ὁ διάδοχος τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦτον προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς τῆς 15 Δεκεμβρίου πρὸς σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, τῆς δὲ 16 Ὀκτωβρίου τὸ ὑπουργεῖον ἐσχηματίσθη ὡς ἑξῆς: Α. Κουμουνδοῦρος πρῶθυπουργὸς καὶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν, Σ. Σωτηρό-

πouλος ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν. Α. Κοντῆσταυλος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, Γ. Μίλησις ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Ι. Παπαζαφειρόπουλος, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, Κ. Καραϊσκόκης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ Α. Αὐγερινός ἐπὶ τῶν ναυτικῶν. Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου τούτου ἔκαμεν ἐν γένει καλὴν ἐντύπωσιν. Ἐκ τῶν ἀποτελεσάντων αὐτὸ ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, ἐπὶ μακρὰ ἤδη ἔτη πολιτευόμενος εἶχε καταλείπει πάντοτε ἀγαθὴν μνήμην, ἐθεωρεῖτο δὲ ἰκανώτατος τῶν συγχρόνων τοῦ παλαιότερων πολιτικῶν. Δεινὸς περὶ τὰ οἰκονομικά ὁ Σωτηρόπουλος ἦτο μία ἐγγύησις περὶ τῆς ἀρίστης λειτουργίας τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ἣτις τότε ἦτο ὅπως δῆποτε εἰς ἀνθηροτέραν τῆς παρουσίας κατάστασιν καὶ ἐπομένως κάπως τῆς σημερινῆς εὐχερεστέρα. Ὁ Μίλησις εἶχε διακριθῆ ὡς εἰς τῶν εὐγλωττοτέρων ρητόρων καὶ τῶν παλαιότερων καὶ μᾶλλον ἀφοσιωμένων φίλων τοῦ Κουμουνδρῶρου, εἶχε δὲ διακριθῆ καὶ ὡς δικηγόρος εἰς τὰ διάφορα τῆς πρωτεύουσας δικαστήρια. Ἀναλόγου ἀξίας ἦσαν καὶ οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ τοῦ Κουμουνδοῦρου.

Ὁ Τρικοῦπης ἀπέμεινεν ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει ἡγούμενος τῶν φίλων τοῦ οἵτινες πιστοὶ τὸν ἠκολούθησαν. Ἄλλ' ἡ Βουλὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε σπουδαιότατας ἐργασίας νὰ διεξαγάγῃ, εἰς τὰς ὁποίας ἐπεδόθη εὐθύς μετὰ τὴν ἐξέλεξιν τῶν ἐκλογῶν. Οὕτω τὸ πρῶτον ζήτημα ὅπερ παρουσιάσθη ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Τρικοῦπη προταθεῖσα ἀκύρωσις τῶν νόμων τῶν ψηφισθέντων κατὰ τὴν παράνομον ἐκείνην συνεδρίαν τῆς 19 Μαρτίου 1875. Ἐκ τῶν ρητόρων οἵτινες ἔλαβον τὸν λόγον ὑπεραμυνόμενοι τῆς προκίσεως ταύτης ἦτο καὶ ὁ Τρικοῦπης, τῷ ὄντι δὲ ἡ Βουλὴ παρεδέχθη τὸ ἄκυρον αὐτῶν καὶ διέταξε τὴν κατάργησίν των. Τοιοῦτοτρόπως ἠκυρώθησαν ὅλοι οἱ ἐν σπουδῇ εἰσαχθέντες νόμοι ἐκεῖνοι τινὲς τῶν ὁποίων ἦσαν ἀπλῶς προσωπικαὶ χάριτες εἰς τοὺς ἰσχύοντας τῆς ἐποχῆς κομματάρχας, ἄλλοι δὲ ἐντελῶς ἀτομικοὶ τῶν ὑπουργῶν.

Ἐν τοῖς τελευταίοις ἦσαν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργοῦ Τριγγέτα ἐντελῶς ἀτομικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ρουσφέτια, τὰ ὅποια σφοδρώτατα κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως.

Ἄλλὰ ἡ ἀκύρωσις τῶν νομοσχεδίων τούτων δὲν ἦτο ὁ σπουδαιώτερος σκόπελος ἐφ' οὗ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ προσκρούσῃ ἡ Βουλὴ.

Ἀπέμεινε νὰ εἰσαχθῇ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἡ πολλαπλῆ κατὰ τοῦ πρώην ὑπουργείου κατηγορία, ἣτις τόσον εἶχεν ἐξεγείρει τὴν κοινὴν περιέργειαν καὶ τὴν κοινὴν ἀγανάκτησιν. Ὁ Τρικούπης—ὡς ἐγράψαμεν ἤδη—κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρωθυπουργίας του εἶχεν εἰσαγάγῃ εἰς δίκην τοὺς πρώην ὑπουργούς, καὶ ἡ εἰσαγγελία ἐνεργήσασα ἀνακρίσεις εἶχε συναθροίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἐτοιμῆ νὰ τὸ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἐπιτροπῆς. Αἱ κατὰ τοῦ ὑπουργείου κατηγορίαι ἦσαν αἱ ἑξῆς·

α') Κατὰ τὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ Βούλγαρη καὶ τῶν συνυπουργῶν του κατηγορία ἐπὶ ἐκθέσῳ καὶ ἀντισυνταγματικῇ πορείᾳ, ἐκλογικαῖς ἐπεμβάσεσι κτλ.

β') Κατὰ τῶν ὑπουργῶν Νικολοπούλου καὶ Βαλασσοπούλου, ἐπὶ δωροδοκία, διὰ τὴν γνωστὴν ὑπόθεσιν ἧς μεθῆξαν καὶ δῶ ἀνώτεροι κληρικοί.

Ὁ φάκελλος τῆς καθ' ὀλοκλήρου τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη κατηγορίας κατετέθη εἰς τὴν Βουλὴν ἣτις ἐξέλεξεν ἀνακριτικὴν ἐπιτροπὴν εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ ἀποφανθῆ ἀν ὑπῆρχεν ἀφορμὴ καταδιώξεως κατὰ τῶν βουλευτῶν. Ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, προεδρεύων τῆς ἐπιτροπῆς ἐκείνης μετὰ τῶν τεσσάρων εἰσαγγελέων βουλευτῶν, ἐκάλεσε τὸν Βούλγαρην εἰς ἀπολογίαν, οὗτος δ' ἔσπευσε μὲν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ προσῆλθεν εἰς τὴν ἀνάκρισιν δὲν ἠθέλησεν ὅμως τίποτε νὰ καταθέσῃ πρὸς ὑπεράσπισίν του ἐδήλωσε δὲ μόνον ὅτι ὀριστικῶς θὰ κάμῃ γνωστὰς τὰς σκέψεις του καὶ θ' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ

δικαστηρίου. Ἡ εἶδησις ἐν τούτοις γνωσθεῖσα παρὰ τῷ λαῷ παρήγαγε μεγάλην συγκίνησιν καὶ πλῆθος πυκνώτατον ἀνέμενε τὸν Βούλγαρον πρὸ τοῦ Βουλευτηρίου. Ὁ Κουμουνοῦρος ἐπιθυμῶν ν' ἀποφύγη δυσάρεστους διὰ τὸν πρῶην πρωθυπουργὸν σκηνάς ἐκ μέρους τοῦ πλῆθους ἔλαβε πάντα τὰ μέτρα, συνώδευσε δὲ ὁ ἴδιος φιλοφρόνως αὐτὸν μέχρι τῆς κλίμακος. Τὸ πλῆθος ὅμως ἐτήρησε τὸναντίον ἀρίστην ὄντως στάσιν καὶ ὁ πρῶην πρωθυπουργὸς ἀνενόχλητος ἀπῆλθε διὰ τῆς ἀμάξης εἰς τὸν οἶκον του.

Οἱ ἄλλοι τοῦ Βούλγαρον συνυπουργοὶ δὲν ἐφάνησαν τόσον ὅσον ἐκεῖνος ἐπιφυλακτικοί, τὸναντίον δὲ εἶπον ἔτι ἠδύναντο εἰς ὑπεράσπισίν των. Μετὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ δίκη ὠρίσθη ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου καὶ εἰς τὸ μεταξύ δύο ψηφίσματα βουλευτῶν ὑποβλήθεντα εἰς τὴν Βουλὴν ἐζήτησαν τὸ μὲν ὑποβληθὲν τῇ 16 Δεκεμβρίου τὴν παραπομπὴν τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρον ἐπὶ πλαστογραφία καὶ ἀντιποιήσει ἀρχῆς, τὸ δὲ ἀπὸ 22 Δεκεμβρίου ἐπὶ ἐκλογικαῖς ἐπεμβάσεσιν. Οἱ κατήγοροι βουλευταὶ ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης κατηγορίας ἀπήλλαξαν μόνον τὸν βουλευτὴν Ν. Παπαμιχαλόπουλον, καθ' οὗ οὐδεμία ἀφορμὴ ὑπῆρχε.

Αἱ οὕτω διατυπωθεῖσαι κατηγορίαι προσήχθησαν πρὸ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἥτις ἐπελήφθη τοῦ ἔργου της. Οἱ δύο ἐπὶ δωροδοκίᾳ κατηγορούμενοι ὑπουργοὶ Βαλασσόπουλος καὶ Νικολόπουλος μετὰ τῶν συνεργῶν των ἀρχιεπισκόπων Πατρῶν Κεφαλληνίας καὶ Μεσσηνίας, παρεπέμφθησαν εἰς τὸ κακούργιοδικεῖον τὸ ὁποῖον ἤρχισε τῇ 16 Ἰανουαρίου 1876 καὶ παρέτεινε τὴν δίκην ταύτην μέχρι τῶν μέσων Μαρτίου, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων. Τέλος μετὰ δύο μῆνας ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις δι' ἧς πάντες οἱ κατηγορούμενοι ἐκηρύχθησαν ἔνοχοι τῶν ἀποδιδόμενων εἰς αὐτοὺς πράξεων καὶ ὁ μὲν Βαλασσόπουλος κατεδικάσθη εἰς ἐνὸς ἔτους φυλάκισιν, τριετῇ στερῆσιν τῶν πολι-

τικῶν του δικαιωμάτων καὶ εἰς ἐπιστροφήν 56 χιλ. δρ. ἃς εἶχε καταχρασθῆ, ὅπως αὐται διατεθῶσιν ὑπὲρ φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ, ὁ Νικολόπουλος εἰς φυλάκισιν 10 μηνῶν, ὁ Ἄρχιεπίσκοπος Πατρῶν εἰς ἀπόδοσιν 24 χιλ. δρ. τοῦ διπλασίου δηλαδὴ τῶν δώρων καὶ ὁ Μεσσηνίας εἰς 20 χιλιάδων. Ἡ δίκη αὕτη καθ' ἣν ἀπεκαλύφθησαν σκάνδαλα τελούμενα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὑπευθύνων καὶ τῶν ἰσχυόντων, ἐκράτησεν ἐν διαρκεῖ συγκινήσει τὸ κοινόν, τὸ ὁποῖον πρώτην φοράν παρίστατο θεατῆς τοιοῦτων δραμάτων.

Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκει ἡ ἐκ τῆς δίκης ταύτης παραχθεῖσα ἐντύπωσις ἐπῆλθεν εὐθύς μετὰ ταῦτα ἡ ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου προσαγωγή τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπὸ τῶν 12 βουλευτῶν διατυπωθέντος κατηγορητηρίου. Συζητήσεις μακραὶ καὶ χρόνος πολὺς κατηναλώθη διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὅτε δὲ τὸ κοινόν ἀνέμενεν ἀνυπομόνωσ τὴν ἀπόφασιν, ὑποκεινόμενον καὶ ὑπὸ τῶν ρητόρων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν κεφαλὴν τοῦ Βούλγαρη ἐπὶ πίνακι, — ἰδίως τοῦ Ρόκκου Χοιδᾶ, προτείνοντος νὰ καταδικασθῆ ὁ Βούλγαρης καὶ οἱ συνυπουργοὶ του ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ εἰς θάνατον — ἐξεδόθη ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου τούτου ἀναβάλλουσα τὴν δίκην ἐπ' ἀόριστον. Ὀλέθριον ἦτο τοῦτο καὶ διὰ τὴν δικαιοσύνην τῆς Βουλῆς ἣτις δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα ν' ἀφήσῃ ἐπικρεμάμενον κατὰ τοῦ μετώπου τόσων πολιτικῶν ἀνδρῶν αἰώνίως τὸ στίγμα τῆς ἀτιμίας καὶ κατὰ τούτων ἔτι διότι διὰ τοῦ τρόπου καθίσταντο οἰωνοὶ αἰώνιοι ὑπόδικοι ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐν τούτοις οὕτω ἠθέλησεν ἡ ἀντιπροσωπεῖα τοῦ λαοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ὁ Βούλγαρης, μετ' αἰώνιον παράπονον εἰς τὴν ψυχὴν ὅτι ἡ δίκη δὲν ἀποπερατώθη διὰ νὰ δικαιωθῆ ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης. Διότι ὅσον δεσποτικὸς καὶ βίαιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ τραχὺς καὶ ἐπίμονος ἐκεῖνος πολιτικός, οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι καλὴ καὶ ἀθῶα πρό-

θεοῖς διηύθηνε πάντοτε τὴν πολιτικὴν του καὶ ἄκρατος πατριωτισμὸς διέπνεε τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας του, μόνον δὲ ἀπεριόριστος ἐγωϊσμὸς καὶ φυσικὴ τις τραχύτης ἐνόθευον τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνδρός.

Τὸ μικρὸν διάστημα τῆς πρώτης πρωθυπουργίας τοῦ Τρικούπη ἐξασφάλισεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν κοινὴν γνώμην. Ἀναλαβὼν τὴν ἐντολὴν νὰ ἐνεργήσῃ ὅπλως ἐκλογὰς καὶ νὰ παραδώσῃ τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀρχὴν εἰς ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἀβίαστος καὶ ἀνεπηρέαστος θὰ ὑπεδείκνυεν ἡ κοινὴ γνώμη, ἐξέτελεσε τὸ ἔργον του τοῦτο μετὰ περισσοῦς λεπτότητος καὶ ἄκρας εἰλικρινείας, οὐδὲ ἐν δὲ παράπρον ἠγέρθη κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐκλογῶν. Ἐχθροὶ του προσωπικοὶ καὶ ἄσπονδοι ἔτυχον πάσης εὐκολίας δυνατῆς καὶ νομίμου, φίλοι του δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαθέσωσιν ὑπὲρ αὐτῶν οὐδὲ ἐν μέσον τῆς ἐξουσίας καὶ παράδειγμα ἔστωσαν αἱ δύο ἰδίως ἐκλογαὶ ἡ τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ζακύνθου, ὅπου ἐξετίθετο ὁ ἴδιος καὶ ὁ παλαιὸς καὶ πολῦτιμος συναθλητῆς καὶ φίλος του Λομβάρδος.

Πεποιθὼς ὅμως εἰς τὸ δίκαιον τὸ ὁποῖον τὸν ἐνέπνεε δὲν περιωρίσθη μόνον ἕως ἐδῶ. Τὰ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη ἐκθέσμως νομοθετηθέντα, τῇ προτάσει καὶ τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ κατηγορήθησαν· τοῦτο δὲ ὑπῆρξε τὸ καίριον κτύπημα κατὰ τοῦ κρατήσαντος πρὸ τῆς 27 Ἀπριλίου συστήματος, συστήματος ὅπερ ἐχαρακτηρίσαμεν ἤδη ὡς ἐγκυμονῆσαν τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν μέχρι τῆς σήμερον διασωθεῖσαν συναλλαγὴν. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἀπέδειξεν ὁ Τρικούπης τὴν τέλμην του καὶ τὸ ἀνδρικόν του θάρρος ὑπῆρξεν ἡ εἰσήγησις τῆς κατὰ τοῦ Βούλγαρη κατηγορίας. Ὁ ἰσότιμος ἤδη πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἰσχυρὸς κομματάρχης δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐκ προσωπικῆς ἀντιπαθείας νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τοῦ ἐκπεπτωκότος ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἀπολέσει πᾶν δικαίωμα ἐκτιμήσεως ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ δὲν ἐχρειάζετο τελευταῖον κτύπημα διὰ νὰ

πέση. Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἔφερε τὸν Τρικούπην ἢ συν-
αίσθησις τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς δικαιοσύνης, πράγματι δὲ
τοῦτο εἶναι τὸ προσοδῶσαν νέαν αἵγλην εἰς τὸ ἀσπιπαγὲς ὑπὸ
τὸν Τρικούπην κόμμα.

Ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ ταύτης πρωθυπουργίας ὁ Τρικού-
πης ἐξησφάλισεν ἐπιζήλον θέσιν μεταξὺ τῶν τότε κομματαρ-
χῶν καὶ ὑπεδεικνύετο ὡς ὁ πολιτικός τοῦ μέλλοντος ὑπ' ἐκεί-
νων οἵτινες ἔχουσι τὴν δύναμιν ἐκ τῶν παρελθόντων νὰ συν-
αγάγῃσι συμπεράσματα ἀσφαλῆ. Ἀλλὰ καὶ ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς
πρωθυπουργίας τοῦ ἐκείνης ἤρchiσεν ὁ λυσσώδης κατ' αὐτοῦ
πόλεμος ὄχι μόνον τοῦ τύπου ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς κυβερνή-
σεως. Εἰς συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς, ὁ πρωθυπουργὸς Κου-
μουνδοῦρος προσωπικῶς προσέβαλεν αὐτόν, οὗτος δὲ ἀπήντησε
δοριμύτερον κοὶ ἡ Βουλὴ ἐγένετο ἐπὶ πολὺ ἀνάστατος. Ἐξ ἄλ-
ἄλλου εἰς τὸν τύπον τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐπανειλημμένως ἐ-
χαρακτηρίσθη ὡς ἀμαθής, ὅπως ὁ φίλος καὶ συνυπουργὸς τοῦ
Λομβάρδος ἐχαρακτηρίζετο ὡς κοινὸς κακοῦργος· τὰς διαδό-
σεις αὐτὰς καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κοινοῦ ἐκάνονισε σὺν τῷ
χρόνῳ ἡ ἐκθυμὸς καὶ πατριωτικὴ ἐργασία τοῦ ἀνδρός, ὅστις
θυσιάζων ἑαυτὸν πρὸ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, δὲν ἐπεζήτησε νὰ
ἐξέλθῃ νικητὴς ἀπὸ τὰς κάλπας τῆς 8 Ἰουλίου, ἀλλὰ ν' ἀπο-
δώσῃ εἰς τὸ ἔθνος τοὺς γνησίους τοῦ ἀντιπροσώπους καὶ εἰς
τοὺς πολίτας τὴν ἐλευθέραν τῆς ψήφου των διάθεσιν, καίτοι
ἐν γνώσει ὅτι μετὰ τὰ διαπραττόμενα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου
Βούλγαρη, ἀνελάμβανεν οὗτος τὸν Ἡράκλειον ἄθλον τῆς ἀ-
ποκαθάρσεως τῶν σταύλων τοῦ Αὐγείου.

Ἡ ἐγκύκλιος ἣτις τόσῃν παρήγαγεν αἰσθησιν καὶ περὶ ἧς
εἶπομεν ἤδη ἔχει ὡς ἑξῆς :

26 Μαΐου 1875

Πρὸς τοὺς Νομάρχας καὶ Ἐπαρχοὺς τοῦ κράτους.

Ἀποστείλας ὑμῖν τὸ περὶ τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς

τῆς σ' περιόδου καὶ συγκαλέσεως νέας Β. Διάταγμα, ὑπέμνησα κεφαλαιωδῶς δι' ἰδιαιτέρας μου ἐγκυκλίου, τὰ παρεπόμενα καθήκοντα ὑμῶν.

«Εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ἐκείνῃ παραπέμπω ὑμᾶς εἰς τὴν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν προκήρυξιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἐνθα ἐξετέθησαν οἱ ὑπαγορεύσαντες τῆς Βουλῆς λόγοι, καὶ ἡ ἐπὶ τῶν νέων ἐκλογῶν πορεία τῆς Κυβερνήσεως.

«Αἱ μέχρι τοῦδε πράξεις ἡμῶν ἐπεισαν, φρονοῦμεν, ἅπαντας, ὅτι ἀπόφασιν ἔχομεν ἀμετάτρεπτον οὐδὲ κατὰ κεραίαν νὰ παρακλίνωμεν ἀπὸ τοῦ προγράμματος ἡμῶν. Ἀγρύπνωσ δὲ θὰ ἐπιτηρῶμεν τὰς ἐνεργείας τῶν ὑπαλλήλων Ἀρχῶν ὅπως ἀμείληκτοι καταστέλλωμεν οἰανδήποτε ἀπ' αὐτοῦ παρεκτροπὴν.

«Οἱ Βουλευταὶ εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οὐδόλως δὲ τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις διακεκριμένην ἔχει ἐν τῇ Πολιτεία ἀποστολήν. Πᾶσα ἄρα ἐπίδρασις τῆς Κυβερνήσεως ἢ τῶν ὀργάνων αὐτῆς, δι' ἔργου διὰ λόγου, ἐπὶ τὴν συνειδήσιν τοῦ ἐκλογέως Λαοῦ, ἀποτελεῖ νοθεΐαν τῆς ἐκλογῆς καὶ διαφθεῖρει τὸ θεμέλιον τοῦ Συνταγματικοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ οἰαδήποτε ἀνάμιξις τῆς ἐξουσίας εἰς συνδυασμοὺς ὑποψηφίων ἢ ἡ οἰαδήποτε ὑπέδειξις ὑποψηφίων, ὡς ἀρεστῶν αὐτῆς εἶναι ἀντιποίησις ἀλλοτρίων καὶ ἱερῶν δικαιωμάτων.

«Ὅφειλετε νὰ ἐνοστερνωσθῆτε τὴν ιδέαν ὅτι ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος εἶναι Κυβέρνησις προερχομένη ἐκ τῆς Βουλῆς, ἀνατροπὴ δ' αὐτοῦ Βαυλὴ προερχομένη ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως.

«Μόνος κληρὸς τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα, εἶναι ἡ φρούρησις, δι' ὄλων τῶν ὑπὸ τοῦ Νόμου χορηγούμενων αὐτῇ μέσων τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνταγωνιζομένων καὶ τοῦ ἀνεπηρεάστου τῆς ψήφου τῶν ἐκλογέων.

« Ἐπιτελοῦντες τὸ ἐφ' ὑμῖν τὸ καθήκον τοῦτο, θὰ συνεννοήσθε ἐκάστοτε μετὰ τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν, ἵνα λαμβάνητε πᾶν νόμιμον καὶ πρόσφορον μέτρον πρὸς περιορισμὸν τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιτρεπομένων ὀρίων.

« Ὅπως δὲ ἡ Κυβέρνησις κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα διὰ τῆς καταλλήλου ἐκλογῆς τῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως ἀποχωρήσῃ ταύτην ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, παρέχουσα οὕτως ἐγγύησιν ἀπροσωποληψίας περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν, οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὰ τοῦ στρατοῦ, ἐσύστησεν ἀρχηγεία, ἔχοντα αὐτοτελῆ ἐνέργειαν δι' ὧν προσδοκᾶται ἡ συντονωτέρα καὶ ἀποτελεσματικωτέρα αὐτοῦ ἐργασία, ὡς φρουροῦ τῆς τάξεως καὶ τοῦ Νόμου.

« Τῆς δὲ δικαστικῆς ἀρχῆς τὴν σωτήριον ἀποδειχθεῖσαν συνδρομὴν θέλει ἐπιζητήσῃ καθ' ὅλα τὰ στάδια τοῦ ἀγῶνος, καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ὅσον ἐνεστὶν εὐρυτέρᾳ ἐφαρμογῇ τοῦ μέτρου τῆς παραστάσεως τῶν Ἀνακριτῶν ἐν ταῖς ἐκλογικαῖς περιφερείαις.

« Ἄλλ' ὅσω δραστικωτέρα εἶναι ἡ Ἐξουσία εἰς προσπάσιν τοῦ Νόμου, τοσοῦτο μᾶλλον ὀφείλουσι τὰ ὄργανα αὐτῆς, καὶ ὑμεῖς ἰδίως, διὰ τῆς συμπεριφορᾶς ὑμῶν, ἐν τε ταῖς δημοσίαις καὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς σχέσεσι, νὰ ἐμπνεύσητε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ὑμετέρα ἐνέργεια εἶναι καθ' ὅλα εἰλικριτής καὶ ἀπροσωπόληπτος.

« Ἡ Κυβέρνησις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν, οὐδόλως θέλει ἐξετάσει τίνα τὰ ἀναδειχθέντα ἐκ τῆς ἐκλογῆς πρόσωπα, διότι τοῦτο εἶναι ἀλλότριον τῶν σκέψεων τῆς καὶ τῶν καθηκόντων τῆς· ἡ δὲ περὶ τοῦ ὑποψηφίου ἀπόφασις ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐλευθέραν κρίσιν τοῦ ἐκλογέως. Ἡ Κυβέρνησις θέλει μόνον ἐξετάσει ἂν διὰ τῆς καταλλήλου χρήσεως τῶν μέσων ἅπερ ὁ Νόμος χορηγεῖ, ἠδυνήθητε νὰ ἐξασφαλίσητε τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ τὴν ἐλευ-

θέραν παρὰ τῶν Πολιτῶν ἐξάσκησιν τῶν ἐκλογικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων.

«Ὅσοι τοῦτο κατορθώσετε, θέλετε ἀποκτήρει δικαιώματα ἐπὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Τόπου καὶ τῆς Κυβερνήσεως· ἀπεναντίας δὲ θέλουσι προκαλέσει καθ' ἑαυτῶν τὰς αὐστηροτέρας τιμωρίας ὅσοι ἐξ ὑμῶν παραγνωρίσωσι τὴν ἀποστολὴν των καὶ ἐκκλίνωσι τῆς συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως, ὧδε χαραχθείσης ὁδοῦ.

Ὁ Ὑπουργὸς

Χ. Τρικούπης.

Ἡ ἐκλογὴ ἐνηργήθη ἐν πλήρει ταξει. Κατὰ τὰς τέσσαρας ἡμέρας τῆς διαρκείας τῆς οἱ πολῖται ἐπέδειξαν παραδειγματικὴν νομιμοφροσύνην, τὸ πρῶτον δὲ ἐχαρακτήρισεν ὁ τύπος τότε ὡς σημεῖον μεταβολῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αἱ τηλεγραφικαὶ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον εἰδήσεις δὲν ἀνήγγελλον ὡς ἄλλοτε τὰς φεβραῖας συμπλοκάς, συμβάντα δὲ μόνον λυπηρὰ ἔλαβον χώραν εἰς τὴν Ἰθάκην ὅπου ὁ δήμαρχος προέβη εἰς σκανδαλώδεις ὑπὲρ τοῦ πρώην ὑπουργοῦ ἐκδηλώσεις, ἐπισύρας τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ κόσμου. Ἐπίσης δυστυχήματα τινὰ ἀνάλογα συνέβησαν καὶ εἰς τινὰς ἄλλας ἐπαρχίας, πανταχοῦ ὅμως ἡ ἀρχὴ ἐπρόλαβε καὶ οὐδαμοῦ τὰ ἀτεπνήματα ταῦτα ἔλαβον μεγαλειτέρας διαστάσεις.

Ἐκεῖνο ὅμως ὕπερ ἐζητήατο ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν ἦτο ἡ ἀποχὴ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπὸ πάσης ἀναμιξείως εἰς τὰς ἐκλογάς, οὐδαμοῦ δὲ παράπονον ἠγέρθη κατὰ τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἐνεργεῖαν τῶν ἐκλογῶν ὑπαλλήλων. Δικαίως λοιπὸν μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐκλογῶν ὁ Τρικούπης ἀνῆλθεν εἰς τ' ἀνάκτορα καὶ ἐδέχθη τὰ θερμὰ συγχαρητήρια τοῦ βασιλέως.

Καὶ ὅμως διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ εὐάρετον τοῦτο ἀποτέλεσμα πόσῃ προσοχῇ κατέβαλλεν ἡ κυβέρνησις δύναται ν' ἀποδείξῃ καὶ τὸ ἐξῆς ἐπιεισόδιον. Εἰς Εὐρυτανίαν — κατὰ τὴν ἐπιτετα ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν Βουλὴν ἐκθεσιν τῆς οἰκείας ἐπιτροπῆς — αὐτὸς ὁ εἰρηνοῦκτικος φεβούμενος ἐκ τῶν προηγουμένων σκηνῶν τῶν ἐκλογῶν Βούλγαρη, οὐδὲν ἔλαβε μέτρον κατὰ τὰς ἐκλογάς, τῶν ὁ-

ποίων απέσχε καὶ αὐτὴ ἡ στρατιωτικὴ ἀρχή. Ἐν Ἀθήναις οἱ κλητῆρες τῆς ἀστυνομίας μεταβάλλοντες εἰς τὰ τμήματα ἐψήφισαν τῶν ἀστυνομῶν ἀπομεινάντων ἐκτὸς τῶν τόπων τῆς ἐκλογῆς ἵνα τοιοῦτοτρόπως οὐδόλως ἐπηρεάσῃ τὴν ἐλευθέραν τῆς ψήφου των διαθέσιν, τοῦτο δὲ προϋξένησεν ἀληθῆ κατάπληξιν.

Μία δὲ ἀκόμη ἀπόδειξις τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἣτις ἀφέθη εἰς τοὺς πολίτας κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας εἶναι καὶ ἡ ἰσοψηφία τοῦ τε πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Ἑπαμ. Δεληγιώργη ἀμφοτέρων λαβόντων 3557 ψήφων. Ἐκ τῶν ὑπουργῶν τοῦ Τρικούπη μόνος δ' ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν Δ. Σέρβος ἀπέτυχεν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, ὅπερ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὑπεβάλλῃ τὴν παραίτησίν του, ἣτις ὅμως οὐκ ἐγένετο δεκτὴ τότε ἀλλ' ἀργότερον ὅτε ἡ διεύθυνσις τοῦ ὑπουργείου τῶν ναυτικῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Λομβάρδον.

Κατὰ τὴν ἀξιωμαθιμότερον ταύτην ἐκλογὴν δέκα μόνον ἐκ τῶν 82 στηλιτῶν κατώρθωσαν νὰ σωθῶσι, μεταξύ δὲ αὐτῶν καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Δημ. Βουλγαρῆς ἐν Ὑδρα ὁ ἑλαχίστος πλειψηφίας ἀποτυχόντων καὶ τῶν δύο ἄλλων φίλων του· καὶ ὁ κ. Φλογαίτης δὲ συνδουασθεὶς ἐν Εὐβοίᾳ μετὰ τῶν στηλιτικῶν ἀπέτυχεν καὶ αὐτὸς μετ' ἐκείνων, ἀμειλίχτως πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Ἡ τοιαύτη ἐπιτυχία ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς ἐκλογῆς ἐχαιρετίσθη μετὰ χαρᾶς ὄχι μόνον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ δημογυνῶν. Αἱ κοινότητες τῆς Ρουμανίας ἀπέστειλαν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν δὲ ἐπιστολαὶ καὶ ἀνταποκρίσεις διετρανώσαν τὴν ἀγαθὴν τῶν πολιτῶν ἐντύπωσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν των διὰ τὰς ἐκλογὰς.

Καὶ ἐσπευσε μὲν ἡ κυβέρνησις μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν νὰ ὑπεβάλλῃ τὴν παραίτησίν της εἰς τὸν βασιλέα οὗτος ὅμως δὲν ἀπεδέχθη αὐτὴν καὶ παρεκάλεσε τὸν Τρικούπην νὰ ἐξκολουθήσῃ διεθύνων τὰ δημόσια πράγματα μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς, ὅτε θὰ ἐραίνετο ποῖος ἐκ τῶν τριῶν ὑπολειπομένων κομματικῶν θὰ συνέκέντρον περισσοτέρας ψήφους καὶ ἐπομένως θὰ ἐξεπροσώπει τὴν πλειονοψηφουσαν μερίδα ἐν τῇ πολιτικῇ. Οὕτως ἐγένετο μόνον δεκτὴ ἡ παραίτησις τοῦ ὑπουργοῦ Δ. Σέρβου τῇ 9 Αὐγούστου, τὰ λοιπὰ δὲ μέλη τῆς κυβερνήσεως ἐξκολούθησαν τὰς ἐργασίας των.

Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς ὑπουργίας Τρικούπη, ὄχι ὀλίγα

καλαί βάσεις ἐτέθησαν καὶ ἔργα τινὰ συνετελέσθησαν πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Οὕτω ἐπὶ τῆς ὑπουργίας αὐτοῦ συνέστη ἡ μεγάλη ἐπιτροπὴ ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν ὑποστρατήγου Σμολένσκη, συνταγματάρχων Πάνου Κορωναίου καὶ Σαπουντζάκη, τῶν ἀντισυνταγματάρχων Κερνάλη καὶ Βλάση, τῶν ταγματάρχου Μακρῆ καὶ ἐπιπιάτρου Σούτσου καὶ τοῦ λοχαγοῦ Ν. Τσαμαδοῦ, ἧτις ἀνέλαβεν τὴν ἐπιξεργασίαν ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀργανισμῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη παρέτεινε τὰς ἐργασίας τῆς ἐπὶ δύο περίπου μῆνας μεθ' ὃ ὑπέβαλε τὸ πόρισμα τῆς εἰς τὸ ὑπουργεῖον. Ἡ μεσολαβήσασα ὅμως κυβερνητικὴ μεταβολὴ δὲν ἔδωκε καιρὸν εἰς τὸν Τρικούπην νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν νέον ὀργανισμόν. Ἐν τούτοις ἡ ἐπελθοῦσα κυβέρνησις εὗρεν ἑτοιμον σχεδὸν τὸν ὀργανισμόν τοῦτον καὶ ἐπ' αὐτοῦ κατόπιν ἐστηρίχθη μετὰ τινὰς ἐπουσιώδεις τροποποιήσεις ὁ νεώτερος τοῦ στρατοῦ ὀργανισμός.

Ἐπίσης κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν πρωθυπουργίαν τοῦ Τρικούπη πολλὴ φροντίς κατεβλήθη ὅπως ἐλαττωθῇ ὁ ἄσμος τῆς σταφίδος ἐν Γερμανίᾳ καὶ κατωρθώθῃ τοῦτο διὰ τοῦ τότε ἐν Göttingen διαμένοντος ἀειμνήστου Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆ. Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις μάλιστα προὔτιθετο τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ραγκαβῆ νὰ ὑποβιάσῃ ἔτι πλέον τὸν εἰσαγωγικὸν αὐτῆς ἄσμον ἀπέναντι ἄλλων παραχωρήσεων ὧν καὶ αὐτὴ θὰ ἐτύγχανε παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθεν ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ καὶ οὕτω διεκόπη ἡ διαπραγματεύσις ἐκείνη.

Αἱ ἐργασίαι δὲ τῆς Βουλῆς ἐπὶ Τρικούπη ἐνεκαινίασαν καὶ τὸ νέον τοῦ Βουλευτηρίου κατάστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰσχυρῆ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σταδίου καὶ Κολοκοτρῶνη, καὶ ὅπερ παρέμεινε μέχρι σήμερον ὡς τότε ἐκτίσθη. Τὸ κτίριον ἐκείνο ἤγειρε τότε δεινὸν μεταξὺ ἀρχιτεκτόνων ἐπιστημονικὸν ἀγῶνα, τῶν μὲν ὑποστηριζόντων ὅτι ἦτο βαρὺ καὶ ἀκαλαισθητον, τῶν δὲ ὅτι ἐπλήρου πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ προορισμοῦ του. Κατέληξε δὲ ὁ ἀγὼν ἐκείνος ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ οὐδὲ οἱ δύο τῆς αἰθούσης κίονες — οἱ πλειότερον ὄλου τοῦ κτιρίου ἐπικριθέντες — ἀφηρέθησαν ἐκείθεν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ βραχεῖα ἀλλὰ πλήρης δράσεως ἐθνωφελούς πρωθυπουργία τοῦ Τρικούπη. Δι' αὐτῆς ὁ ἐκ Μεσολογγίου πολιτευτῆς ἀπέδειξεν ὅτι ἡ θέλησις καὶ ἡ νομιμοφροσύνη συνυπάρχουν

ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀρκεῖ δὲ προσηκόντως νὰ καλλιεργηθῶσι διὰ νὰ εὐδοκιμήσωσιν.

Ἐκ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες τὸν ἠκολούθησαν κατὰ τὸ στάδιον αὐτὸ τοῦ πολιτικοῦ τοῦ βίου ἀπηρτίσθη ὁ πυρὴν τοῦ ἔπειτα μεγάλου τρικουπικοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον τοσάκις ἀνήγαγε τὸν ἀρχηγόν του ἐπὶ τῆς ἐξουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΑΝΩΜΑΛΙΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

• Η εσωτερική κατάστασις ἐν Τουρκίᾳ — Ἐξεγέρσεις ἐν Ἐρζεγοβίῃ. — Πόλεμος Σερβοτουρκικὸς καὶ σύμπραξις τοῦ Μαυροβουνίου. • Τὰ ἐν Ἑλλάδι. — Ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου καὶ πτώσις αὐτοῦ. — Ὑπουργεῖον Δεληγιώργη καὶ κοινοβουλευτικὴ του ἀποτυχία. — Καὶ πάλιν ὁ Κουμουνδούρος. — Συγκινήσεις ἐν Ἀθήναις. — Μία εὐχὴ τοῦ λαοῦ — Συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν κομματάρχων — Δείνωσις τῶν πραγμάτων καὶ Ρωσσοτουρκ. πόλεμος.

Τὸ αἰώνιον ἀνατολικὸν ζήτημα τὸ ὅποῖον ἀπέμεινε πλέον παροιμιῶδες διὰ τὸ ἄλυτον αὐτοῦ καὶ τὸ σκοτεινόν, εἶχεν ἀρχίσῃ πάλιν νὰ κινή τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1875.

Ὅλα τὰ μικρὰ ἔθνη τοῦ Αἴμου ὑποκινούμενα ἐπιτηδείως ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ὑπὸ Ρώσων πρακτόρων, ἐδείκνυεν πάλιν νέα σημεῖα ἐξεγέρσεως, τέλος δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1875, ἡ Ἐρζεγοβίῃ πρώτη ὕψωσε φανερὰ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον κρούσμα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἥτις ἐπέφερε

ἀργότερον τὴν γενικὴν ἐξέγερσιν τῶν Βουλγάρων τῶν Μαυροβουνίων καὶ τῶν Σέρβων. Ἐν τούτοις ἡ Πύλη ἀκριδῶς μαντεύουσα καὶ φοβουμένη τὴν ἐξέγερσιν ἐκείνην ἔσπευσε νὰ δεῖξῃ σημεῖα τινὰ ἐνδοτικώτατα—κατὰ τὴν συνήθη καὶ στερεώτυπον μέθοδόν της—μέχρις οὗ ἡ τῆ ἐπεμβάσει τῶν δυνάμεων ἢ διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς προπαρασκευῆς κατορθώσῃ νὰ ταταστείλῃ τὸ κίνημα. Ὡς ὅμως συμβαίνει πάντοτε τὸ διὰ βῆμα τοῦτο τῆς Πύλης δὲν ἠπάτησε τοὺς ἐπαναστάτας οἵτινες καὶ μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τῶν προξενείων τῶν δυνάμεων ἐξηκολούθουν τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐπαναστατικὸν πῦρ ἐγενικεύετο καὶ ἐπεξετείνετο εἰς τὴν Ἑρζεγοβίνην, συγχρόνως ἤρχισαν ἀνησυχητικαὶ πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ τῆς Σερβίας, ἐξ ἄλλου δὲ τὸ Μαυροβούνιον ἐδείκνυε τάσεις φιλοπολέμους. Φυσικωτάτη λοιπὸν ἡ ἀνησυχία τῆς Πύλης, ἣτις ἐξηντλημένη ἀκόμη ἐκ τῶν ἐσχάτων ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Μ. Ἀσίας ταραχῶν, δὲν ἐθεώρει εὐκολὸν τὴν ἀντίστασιν πρὸς τὰ μικρὰ ἀλλ' ἐπίφοβα τοῦ Αἴμου ἔθνη.

Καὶ διὰ νὰ συμπληρωθῇ τῆς Πύλης ἡ ἀνησυχία καὶ οἱ δίκαιοι φόβοι της, ἐπῆλθε καὶ ἡ ἀπέναντι αὐτῆς ἐχθρική στάσις τῆς Ρωσσίας, τὴν ὁποίαν ἐπέτεινε ἡ ἀγρία ἐν Θεσσαλονίκῃ σφαγὴ τῶν δύο προξένων τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας.

Εἶναι γνωστὰ τὰ κατὰ τὴν σφαγὴν ἐκείνην. Χριστιανὴ κόρη καταδιωκομένη ὑπὸ Ὀθωμανῶν οἵτινες ἐβίαζον αὐτὴν καὶ ἐξόμωσαν, κατέφυγεν εἰς οἰκίαν τινὰ προστατευθεῖσα ὑπὸ τοῦ προξένου τῆς Ἀμερικῆς. Οἱ τουρκοὶ περιεκύκλωσαν τὸ προξενεῖον καὶ ἐζήτουν τὴν παράδοσίν της. Εἰς τὴν ἐξέγερσιν αὐτὴν τοῦ ὄχλου ἔσπευσαν οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ὅπως καθησυχάσωσι τοὺς φανατικούς ὀθωμανούς, ἀντὶ τούτου ὅμως συνελήφθησαν καὶ ἐκλείσθησαν εἰς τζαμίον τι ὅπου τοῖς ἐπεβλήθη νὰ ἐνεργήσωσιν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς κόρης, ἀλλως θὰ ἐσφάζοντο.

Οἱ δυστυχεῖς κρατούμενοι ἔγραφαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους των ἀλλὰ πρὶν ἢ κόρη παραδοθῆ ἀμφότεροι ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ μαινομένου ὄχλου. Τὸ γεγονός παρήγαγε φοβεράν ἐντύπωσιν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Εὐρώπῃ ἐξηγέρθη καὶ οἱ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπρόσωποι ἐζήτησαν αὐστηροτάτην τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων, πράγματι δὲ οἱ πρωτουργοὶ συνελήφθησαν καὶ ἀπηγχονίσθησαν, ἀποζημίωσις δὲ ἐδόθη εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν θυμάτων ἅτινα ἐκηδεύθησαν δαπάνῃ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἐν τῷ μεταξύ στόλος Εὐρωπαϊκὸς κατέπλευσεν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ μεταξύ τῶν πλοίων αὐτοῦ καὶ τὰ ἡμέτερα «Βασιλεὺς Γεώργιος» καὶ «Σαλαμινία» τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον παρέμεινεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ ἄλλο δὲ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ὄχλος εἶχε δεῖξει ἀνησυχητικά τινα σημεῖα.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτου ἐποχὴν οἱ Βούλγαροι ἐπωφελήθentes τῆς τροπῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐξηγέρθησαν καὶ προσέβαλον στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα καὶ ἐπυρπόλησαν πύργους, σταλεῖσις ὅμως ἐγκαίρως ἀνωτέρας στρατιωτικῆς δυνάμεως, τὸ κίνημα κατεστάλη καὶ οἱ ἐπαναστάται ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς στρατιώτας τῆς Πύλης οἵτινες ὠμότατα ἐξεδικήθησαν αὐτοῦς.

Ἄλλὰ ἡ καταστολὴ τῆς Βουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ τὴν Πύλην. Διότι ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς αὕτη ἐπνίγετο ἐν τῷ αἵματι τῶν ἐπαναστατῶν ἡ Σερβία προφασιομένη τὰς ἀδίκους ἐπιδρομὰς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ Σερβικοῦ ἐδάφους, παρεσκευάζετο εἰς πόλεμον, ὑπὸ ἀναλόγους δὲ προφάσεις τὸ Μαυροβούνιον ἐκήρυττεν ὅτι θὰ εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀνάγκην ἐνόπλιως νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἀκεραιότητά του. Τέλος μετ' οὐ πολὺ ὁ Μιλάνος — τῇ 6 Ἰουλίου 1876 — ἐκήρυττε τὸν πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐν αὐτῷ τῷ τουρκικῷ ἐδάφει, συγχρόνως

δὲ ὀλίγοι ἀπέναντι ἀπειραρίθμων ἡρωϊκοὶ Μαυροβούνιοι ἐπήρχοντο κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ καὶ κατέθραυον αὐτὸν, εἰς ἡρωϊκὰς ἀληθῶς μάχας.

Καὶ ὅμως ἡ τύχη δὲν ἐφάνη εὐνοοῦσα τὰ Σερβικὰ ὄπλα καὶ μετ' ἐπανελημμένας ἀποτυχίας ὁ βασιλεὺς Μιλάνος ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν μεσολάβησιν τῶν δυνάμεων. Καὶ ἐπενέδωσαν μὲν ὅπωςδήποτε αἱ δυνάμεις, ἀλλ' οἱ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ὑποβληθέντες ὄροι ἦσαν τοιοῦτοι ὥστε σχεδὸν ἐκ τῶν προτέρων ἀπερρίφθησαν ἄνευ συζητήσεως, καὶ νέα ἐπέμβασίς ἐπῆλθε πρὸς διακανόνισιν τοῦ ζητήματος.

Ἡ γενικὴ αὕτη ἀναστατώσις τῶν κρατιδίων τοῦ Αἴμου ἔσχε φυσικώτατα τὸν ἀντίκτυπον καὶ ἐν Ἀθήναις ὅπου ἀνησυχία ἐβασίλευε μὴ τῶν δυνάμεων ἀναλαμβανουσῶν τὴν διακανόνισιν τῶν ἐκκρεμῶν αὐτῶν πρὸς τὴν τουρκίαν λογαριασμῶν τῶν Σέρβων Βουλγάρων καὶ Μαυροβουνίων, ἐγκαταλειφθῆ μὲχρι τέλος μόνον ἢ Ἑλλάς ἄνευ τινὸς ἀντιλήψεως ἐκ μέρους τῶν προστατῶν τῶν ἄλλων.

Καθ' ὅλον λοιπὸν αὐτὸ τὸ διάστημα τῶν ταραχῶν καὶ τῶν πολέμων ἐν Ἀθήναις συλλαλητήρια συνεκροτοῦντο καὶ λόγοι πατριωτικοὶ ἐξεφέροντο, ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις σφοδραὶ ἐγένοντο περὶ τοῦ ἀξιομάχου τῶν δυνάμεων τοῦ Κράτους, τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τότε ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἐπεδίδετο εἰς προπαρασκευὰς συντόνους ὅπως τοῦλάχιστον ἐν δεδομένη περιπτώσει εὐρεθῆ ὅπως δήποτε εἰς καλὴν κατάστασιν. Δυστυχῶς ὅμως καὶ κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ἐκείνην στιγμὴν αἱ πολιτικαὶ ἀντιζηλῖαι δὲν ἐγκατελείφθησαν καὶ οἱ κομματάρχαι μεταξὺ των οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἔπαυσαν ν' ἀλληλοτρῶγωνται ὡς συνήθως, τέλος δὲ ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἀπολέσασα τὴν πλειοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ, ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν της καὶ προσεκλήθη ὁ Δεληγεώργης νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος

ἐπέισθη νὰ μείνη ἐπ' ὀλίγον. Μενά τινας ὅμως ἡμέρας παραιτηθέντος καὶ πάλιν τοῦ Κουμουνδούρου προσεκλήθη ὁ Δεληγεώργης ὅστις καὶ ἐσχημάτισεν ὑπουργεῖον ὅπερ ἀνετράπη μετ' ὀλίγας ἡμέρας καὶ τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν προσλαβὼν καὶ τὸν ὑπουργὸν κ. Μπούμπουλην ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἡ τοιαύτη κατάστασις εὔρε τὴν Ἑλλάδα θῦμα μεγάλης συγκινήσεως. Καὶ τῷ ἔντι δικαιοτάτοι ἦσαν οἱ φόβοι τῶν ἐν Ἀθήναις. Δὲν ἦσαν μόνον οἱ Τούρκοι τῶν ὁποίων ὁ κίνδυνος ὅπωςδῆποτε ἐφόβιζε τοὺς Ἕλληνας πολιτικούς, διότι ἐκείνων ὁ ζυγὸς ἐδάρυνε χλιαρώτερον τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας, δὲν εἶχον δὲ ἐκδηλωθῆ εἰσέτι οἱ ἐκ Βορρᾶ εἴσοι τῶν κρατιδίων τοῦ Αἴμου. Ἀλλ' ἐκεῖνο διὰ τὸ ὅποιον ἀνησυχεῖ ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἦτο ἰδίως ἡ ἐναγωνίως ἀναμενομένη συνδιάσκεψις ἣτις φόβος ἦτο μὴ παντελῶς λησμονήσῃ τὰς ἀξιώσεις τὰς δικαιοτάτας τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῶν ὀλιγώτερον δικαίων ἀξιώσεων τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων.

Τότε πρῶτον ἤρχισε νὰ ὀρθοῦται ἀπειλητικὸν πρὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ φάσμα τῆς Βουλγαρικῆς προσόδου, τῆς ἀκατασχέτου ἐκείνης προσόδου ἣτις μαζῇ μὲ τὴν δόσιν τῆς θρασυτήτος ἣτις ἐχαρακτήρισε πᾶν Βουλγαρικὸν ἕως τῶρα διάβημα κατέστη σκέπελος διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦτο ἰδίως ἔνεκα τῆς πλαγίας ὑποστηρίξεως ἣτις παρείχετο ἐκ μέρους τῶν Ρώσων εἰς τὴν φυλὴν ταύτην στηριζόντων τὰς περὶ Πανσλαβισμοῦ ιδέας των.

Ὑπὸ τοιούτους ἔρους καὶ ἂν δὲν ἐπετύγχανεν ἡ πρώτη βουλγαρικὴ ἐξέγερσις καὶ ἂν ἡ Σερβία δὲν εὐδοκίμει πολεμοῦσα πρὸς τὴν Τσερκίαν, ἐν τούτοις τὸ Βουλγαρικὸν στοιχεῖον καθίστατο ἐσήμεραι ἐπικίνδυνον καὶ οἱ πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προησθάνοντο τὸν κίνδυνον τὸν ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐλπίδων του. Τῶν Βουλγάρων ἡ ἐπίδοσις ἠπεί-

λει τὴν Μακεδονίαν καὶ ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἐλευθέρου Βασιλείου, εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ νὰ προμαντεύῃ τοῦτο ἀλλ' ἦτο μακρὰν ἀκόμη νὰ ὑποπτεύῃ τὰ πραγματικά μέσα τὰ ὁποῖα οἱ Βούλγαροι θὰ μετεχειρίζοντο πρὸς πραγμάτων τῶν ἐλπίδων των.

Αὐτὰ ἐσκέπτετο ἡ ἐν Ἀθήναις κοινὴ γνώμη καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς δεινῆς ἐκείνης ταραχῆς ἣτις εἰς παρομοίας περιστάσεις καταλαμβάνει τὰ πλήθη καὶ μάλιστα τὰ ἑλληνικά ἀνεδίβαζε καὶ κατεδίβαζεν ὑπουργοὺς καὶ ἤλλασεν ὑπουργεῖα θεωροῦσα αὐτὰ ἀνίκανα ν' ἀντιμετωπίσωσι τὰς περιστάσεις πρὶν εἶτι δοκιμάσῃ αὐτὰ ἐν τῇ πράξει· ἕκαστον συλλαλητήριον ἐν Ἀθήναις—καὶ ἐγένοντο τότε τοιαῦτα καθ' ἡμέραν σχεδὸν—διωργάνου καὶ μίαν πολιτικὴν μεταβολὴν καὶ σχεδὸν πάντοτε τὴν ἐπετύγχανεν, οὕτω δὲ ἀντὶ νὰ ἰσχυροποιῆται ὡς ἀπῆτουν αἱ περιστάσεις ἢ κυβέρνησις νέα πρόσωπα ἀνερχόμενα ἐπὶ τὴν ἀρχὴν εὐρίσκοντο πρὸ λαδυρίνου ἀδιεξόδου, τὸν ὁποῖον παρήτουν πρὶν δυνηθῶσιν νὰ εἰσέλθωσι, παρασυρόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιθέτου ρεύματος τῆς ἐπομένης.

Οἱ δύο τῆς ἐποχῆς μεγάλοι κομματάρχαι Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Δεληγιώγης διεξεδίκουν τότε τὴν ἀρχὴν καὶ κατήρχετο ὁ εἰς διὰ ν' ἀνέλθῃ ὁ ἄλλος. Οὕτω κατὰ τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1877 ἀκριβῶς ὅτε τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς καθίσταντο ἐπαισθητῶς θολώτερα καὶ προηγγέλλετο τὸ τελευταῖον πρωτόκολλον τῶν δυνάμεων ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων, ἡ κυβέρνησις Κουμουνδοῦρου ἔχασε τὴν ἐν τῇ Βουλῇ πλειοψηφίαν της καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ προσεκλήθη δὲ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐπαμ. Δεληγιώργης ὅστις ἐσχημάτισε τὸ ἐξῆς ὑπουργεῖον. Ἐπ. Δεληγιώργης ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς τῶν ἐσωτερικῶν, Δ. Λεβίδης ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, Θ. Κανακάρης ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Α. Μαυρομιχάλης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, Σ. Ἀντωνόπουλος ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, Γ. Ζωχιὸς ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ἐνῶ ὅμως τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατελάμβανε τὴν ἀρχὴν καὶ διεκῆρυττε πρὸς ἰκανοποίησιν τῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ἡ κυβέρνησις θ' ἀκολουθήσῃ πολιτικὴν ἐπιβάλλομένην ὑπὸ τῶν περιστάσεων, σπουδαιότατον γεγονός, ἐκίνησε πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀγωνιώδη τὰ βλέμματα τοῦ κόσμου, ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ἐνσκήψας αἰφνιδίως ὡς κεραυνὸς οὐχὶ βεβαίως ἐν αἰθρία, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἐν πολιτικῇ καταστάσει ἣτις δὲν ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἐπεκταθῆ μέχρι πολέμου.

Ἐίχε δὲ ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος αἰτίαν μὲν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ρωσσίας νὰ προστατεύσῃ πραγματικώτερον τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ φανῆ δικαιοῦσα τὸν τίτλον τῆς ὑψηλῆς προστατίδος τῆς ἑρθοδοξίας τὸν ὅποιον τῇ ἔδιδον, ἀφορμὴν δὲ αὐθαδὲς ἐγγραφον τῆς Πύλης τὸ ὅποιον αὕτη ἀπηύθυνεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 19 Μαρτίου. Τὴν 11 λοιπὸν Ἀπριλίου τὸ προσωπικὸν τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας ἐγκατέλειψε τὴν Τουρκικὴν πρωτεύουσαν καὶ διακοπεισῶν ἐπισήμως τῶν σχέσεων ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη, τοῦ ὁποίου ἐννοεῖται δὲν ὤκνησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἡ Ρουμανία καὶ τὸ Μαυροβούνιον κηρυχθεῖσαι ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας.

Τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην εἶδησιν τῆς ἐκβάσεως τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων ἡ Ἑλλάς ὑπεδέχθη διὰ νέας κυβερνητικῆς μεταβολῆς. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπίσημον κήρυξιν τοῦ πολέμου καὶ ἐνῶ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ρώσων ἠγωνίζοντο οἱ Ρωμοῦνοι καὶ οἱ Μαυροβούνιοι, ἐγένετο ἐν Ἀθήναις ἡ ἐκλογὴ τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς καταδείξασα τὰς κυβερνητικὰς δυνάμεις κατὰ τι ἀσθενεστέρας τῶν ἀντιπολιτευομένων, τὸ γεγονός δὲ ἠνάγκασε τὴν κυβέρνησιν νὰ παραιτηθῆ πρὶν ἀκόμη δυνηθῆ οὐδὲ νὰ γνωρίσῃ κὰν ἀπλῶς τὰ περὶ αὐτὴν συμβαίνοντα. Κατὰ τὸ ἐλάχιστον δ' ἐκεῖνο διάστημα καθ' ὃ ἐν τῇ ἀρχῇ διετηρήθη ὁ Δεληγιώργης μόνον γνώμην ἐξέφρασεν ὅτι ἔπρεπε καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς ἐμμέσου ἐνεργείας καὶ νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς παρεχομένης αὐτῇ πε-

ριστάσεως, παρέχουσα τὴν συνδρομὴν τῆς εἰς τὴν Ῥωσσίαν καὶ περισπῶσα οὕτω εἰς τὰ σύνορα τὴν προσοχὴν τῆς Τουρκίας, δεινῶς πανταχόθεν πολεμουμένης.

Μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Δεληγιώργη προσεκλήθη καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὁ Κουμουνδοῦρος, ἔστις ἐσχημάτισεν ὑπουργεῖον ὡς ἑξῆς : Κουμουνδοῦρος, ἔξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, Οἰκονομικῶν Σωτηρόπουλος, Ἐκκλησιαστικῶν Λ. Νοταρᾶς, Στρατιωτικῶν Σ. Πετμεζᾶς, Ἐσωτερικῶν Παπαμιχαλόπουλος καὶ Ναυτικῶν Μπούμπουλης. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἐφάνη ἀποκλίνων ὑπὲρ τῆς ἐνεργείας, κατὰ τὰς ἐπαγγελίας ἄλλως τε ἅς ἐκτός τῆς ἀρχῆς εὐρισκόμενον ἐδίδε, καὶ κατὰ τὸ πρόγραμμα ὅπερ αἰεποτε εἶχεν πρὸ αὐτοῦ ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδοθῇ μετὰ σπουδῆς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν προπαρασκευὴν τοῦ κράτους ὅπως εὑρεθῇ τοῦτο προσεχῶς ἐν θέσει νὰ δράσῃ ἐν περιπτώσει δράσεως ἐκ μέρους καὶ τῶν ἄλλων παρὰ τὸν Αἴμιον κρατῶν.

Ἐπεκράτησεν ὅμως κατὰ τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο διάστημα γνώμη κοινὴ παρὰ τῷ λαῷ ὅτι ἡ συμμετοχὴ ὄλων τῶν κομμάτων πρὸς παραγωγὴν ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως, θὰ συνεπήγετο τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ σχηματισθῇ ἀρχὴ ἀνάλογος πρὸς τὰς δεινὰς περιστάσεις ἅς τὸ ἔθνος διέτρεχε, τὴν γνώμην του δὲ ταύτην ἐξέφραζεν ὁ λαὸς πανδήμως καὶ ρήτορες ἐν δημοσίοις συλλαλητηρίοις ἀπεξεδέχοντο ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης ἐνεργείας τῶν κομμάτων τὴν εὐστοχὸν ἀντιμετώπισιν τῶν περιστάσεων.

Εἰς τὴν πανταχόθεν ἐκφραζομένην γνώμην αὐτὴν ὑπέικων καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος πρὶν ἔτι σχηματίσῃ τὸ ὑπουργεῖον τοῦ προσήλθε πρὸς τοὺς κομματάρχας Ζαΐμην καὶ Τρικούπην καὶ ἐζήτησε τὴν σύμπραξίν των. Ὁ Κουμουνδοῦρος εἶχε πρὸς τοῦτο ὑποστηρικτὰς τῆς ιδέας του ἐκ τοῦ Τρικούπικου κόμματος μόνον τὸν Λομβάρδον ὅστις ἐκθύμως ἐκηρύχθη ἀρχῆθεν ὑπὲρ τῆς ιδέας ταύτης ἐλπίζων καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν

μετὰ τοῦ λαοῦ ἐπιτυχίαν ἐκ τοῦ συνασπισμοῦ ἐκείνου. Ὁ Τρικούπης πρὶν ἀπαντήσῃ ὀριστικῶς εἰς τὸν Κουμουνδούρου ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Λομβάρδον καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην του, ὁ δὲ Ζακύνθιος βουλευτὴς τὸν προέτρειψε νὰ σπεύσῃ. Καὶ ὅμως ὁ Τρικούπης μὲ τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην προορατικότητα ἣτις ἀνέκαθεν διέκρινεν αὐτὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐκηρύχθη κατὰ τοῦ συνασπισμοῦ θεωρῶν αὐτὸν ἐπιβλαβῆ. Εἰς ἐπιστολὴν κατευθυνθεῖσαν τὴν αὐτὴν ἐσπέραν πρὸς τὸν Λομβάρδον ἐξέθηκεν εὐρέως τὰς σκέψεις του τὰς ὁποίας περιέλαβεν ἔπειτα καὶ τὸ ἐπίσημον ὄργανόν του ἢ «Ὡρα».

Κατὰ τὸν Τρικούπην ἡ σύμπραξις ἐκείνη δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ καταλήξῃ εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Πολιτικὴ ἀπὸ βάθρων διαφέρουσα καὶ ἔχουσα τελείως ἀντιθέτους ἀρχὰς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνατρέψῃ αὐτὰς τὴν τελευταίαν στιγμὴν καὶ νὰ κανονίσῃ ἕκαστος τῶν πολιτικῶν τὰς ἰδέας του ἐντελῶς διαφόρους, πρὸς τὰς τοῦ ἄλλου, οὐχὶ ἀπὸ προσωπικῶν φιλοτιμιῶν, ἀλλὰ ἐκ γενικωτέρων πεπειθήσεων. Ἐκεῖνος τὸ ἐποιοῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ουστάσεως τοῦ Βασιλείου εἶχεν ἐπιδιωχθῆ ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ διοργάνωσις τοῦ κράτους κατὰ τρόπον ὥστε ἐν δεδομένῃ ἐκτάκτῳ περιστάσει νὰ δύναται καὶ ἐξωτερικῶς νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς βλέψεις του καὶ νὰ καταστήσῃ σεβαστὰς τὰς ἀξιώσεις του. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶχεν ἐπιτευχθῆ. Κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ ἐξωτερικοὶ περισπασμοὶ καὶ ὁ ἀγὼν τῆς Μεγαλονήσου εὗρον τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον ἐντελῶς ἀπαράσκευον μόλις ἐξερχόμενον ἀπὸ φοβεροῦς ἐσωτερικοὺς περισπασμούς, ἐξηντλημένον ἐκ τοῦ ἀδελφικοῦ αἵματος, τὸ ὅποῖον εἶχε χυθῆ, ἀνίκανον νὰ διατυπώσῃ κὰν ἐπιθυμίαν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς.

Τότε μόνον τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου, οὗτινος μέρος εἶχεν ἀποτελέσει καὶ ὁ Τρικούπης, προέβη εἰς σπασμωδικὰς τινὰς ἐνεργείας, ὅπως οὖν ἐπιτυχεῖς, πάντοτε ὅμως κατωτέρας τῶν περιστάσεων καὶ ἰδίως ἔνεκα τῆς ἑλλείψεως τῶν

αναγκαίων χρημάτων. Τὸ δάνειον τῶν 20 ἑκατομμυρίων μόλις ἐπῆρκεσε διὰ τὰς μικρὰς ταύτας προπαρασκευάς, καὶ ἐξητηγλήθη πρὶν ἀκόμη αὐται συντελεσθῶσι. Πρωτίστως λοιπὸν ἐπεβάλλετο ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξευρέσεως χρημάτων καὶ τῆς δι' αὐτῶν προπαρασκευῆς τοῦ κράτους εἰς δύναμιν ἀξιόμαχον ἱκανὴν ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν.

Τὴν γνώμην ταύτην διετύπωσεν ὁ Τρικούπης, εἰς ἐπιρροαίαν τῆς δὲ ἦλθον καὶ ἐξ Ἀγγλίας συμβουλοὶ φιλειρηνικαί ὡς πάντοτε καὶ προτρέπουσαι τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ν' ἀμείνῃ τὴν Εὐρώπην πρὸς διακανόνισιν τῶν ἀφορώντων αὐτὴν ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἰαδήποτε ἐπέμβασις ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων ἤθελε προκληθῆ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Οἱ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριταὶ τῶν ἀγγλικῶν φύλλων ἐνθέρμως ὑπεστήριξαν τὸ ἀξίωμα τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος φρόνιμον στάσιν τοῦ Δεληγιώργη καὶ τοῦ Τρικούπη.

«Εἶναι ἀληθές—ἔγραφεν ὁ «Ἡμερήσιος Χρονογράφος»— ὅτι τὸ ἐν Ἀθήναις ρεῦμα τῆς κοινῆς γνώμης ὀγκοῦται καθ' ἑκάστην καὶ ἐπιδεικτικώτατα ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς ἀμέσου προπαρασκευῆς τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐνέργειαν. Ἀλλοίμονον ὅμως εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἀναμένουσιν ἐκ τῶν σφαλερῶν ὁρμῶν τῆς κοινῆς γνώμης νὰ κανονίσωσι τὴν πορείαν τῶν ἐν οὕτῳ μάλιστα ἐπισημασθῆ καταστάσει. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διὰ νὰ τύχῃ τῆς ἀμερίστου ὑπολήψεως τοῦ λαοῦ τῆς καὶ τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀπαραιτήτου ἐμπιστοσύνης του, ἔχει ἀκόμη πολλὰ νὰ ἐπιτελέσῃ καὶ τὸ κράτος τὸ τόσον ἀτυχόν ἐσωτερικῶς πρὸς ἑαυτὸ πρέπει πρῶτον ν' ἀπευθύνῃ τὴν προσοχὴν του, ἀφίνον τὰ ἐξωτερικὰ ὡς σήμερον ἔχουσιν ἀφοῦ ἄλλως τε ὁ πόλεμος μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας δὲν φαίνεται ὅτι θὰ ἔχῃ ἀποτέλεσμα μεταβολὴν τινὰ ἐν τῇ καταστάσει τῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου. Ἄς ὀργανωθῆ λοιπὸν τὸ κράτος εἰς δύναμιν καὶ τότε εὐρὺ μέλλον τῷ παρέχεται νὰ πρωτοστατήσῃ

ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμβησομένων.» Ἀνάλογον γλῶσσαν ἐτήρησαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀγγλικαὶ ἐφημερίδες· κατωτέρω δὲ θὰ ἴδωμεν καὶ τὰ προφορικὰ παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει διασθήματα τῆς ἐπισήμου ἐν Ἀθήναις ἀγγλικῆς ἀντιπροσωπείας.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας δεύτερον ἄρθρον σφοδρότερον τοῦ πρώτου ἐπῆλθε πολλὴν ἐμποιῆσαν ἐν Ἀθήναις ἐντύπωσιν.

«Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνηῶν—ἔλεγε τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο—εἶναι ὁ αἰώνιος λαὸς τοῦ παιδαριώδους ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἄκρας θερμοκεφαλιᾶς. Ὡς ν' ἀνεκάλυψε τὸν τρόπον νὰ πολεμῇ ἄνευ ὅπλων καὶ χρημάτων, συνέρχεται σχεδὸν καθ' ἐκάστην εἰς τοὺς στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ ἐκοφενδονίζει κραυγὰς καὶ ἀπειλὰς κατὰ τῆς Τουρκίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους δὲν ἤξευραν τὸ συμφέρον των καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ποτὲ ἐλπίς νὰ τὸ μάθουν. Βαυκαλίζονται ἀπὸ κενῆς ἐλπίδας καὶ ἡ ἔμφυτος μεγαλομανία των τοὺς κοιμίζει ἐπὶ ῥόδων, ἐνῶ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωσιν ἐκ τῆς γενναιότητος τῶν Δυνάμεων ὅ,τι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποκτήσωσιν ἐκ τῆς ἰδικῆς των ἰσχύος.

«Ἐγνώσθη ἤδη ὅτι δύο ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ τόπου πολιτικῶν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς προπαρασκευῆς μὲν ὅπως καθησυχάσωσι τὴν δημοσίαν γνώμην λίαν ἐξεγερθεῖσαν τελευταίως ἐξ ὄλων αὐτῶν τῶν περιστάσεων, ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος ὅμως ἐν τῇ προκειμένῃ ἐποχῇ, καθ' ἣν ὄλως ἀνέτοιμος εὐρίσκεται ἡ Ἑλλάς. Οἱ δύο οὗτοι πολιτικοὶ εἶναι ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Δεληγιώργης. ἄνδρες συνετοὶ καὶ νουνεχεῖς, πολλὰς ἕως τῶρα ὑπηρεσίας παρασχόντες τῇ πατρίδι αὐτῶν. Ἀπέναντι τούτων τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου φαίνεται διαπνεόμενον ὑπὸ φιλοπολέμων διαθέσεων. Χθὲς ἐθεσέθησαν ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἄνθρωποι γνωστοὶ ὡς ὑποκινήσαντες ἄλλοτε ὀποτυχόντα ἀνταρτικά κινήματα εἰς ἑλληνικὰς ὑπὸ τὴν Τουρκίαν γῆρας. αἱ συνεντεύξεις των δὲ μετὰ τῶν

ὑπουργῶν φαίνονται ἔχουσαι ἀνάλογον σκοπὸν. Ἡ τοιαύτη διάθεσις τοῦ ὑπουργείου πρέπει νὰ κανονισθῆ καὶ νὰ περιορισθῆ ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως. Κανένα λόγον δὲν ἔχει ἡ ἐξέγερσις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Καταπίεσις ἐκ μέρους τῶν Τούρκων οὐδαμοῦ γίνεται. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Κρήτη ἀπαθεῖς θεῶνται τὴν πάλην τῶν δύο μεγάλων Δυνάμεων, ὅπως δὲ ἀνεξήγητος θὰ εἶναι ἡ εἰς τὸ μέσον εἰσοδος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἀνάμιξις αὐτῆς εἰς τὴν πάλην.»

Ἀνάλογον γλῶσσαν ἐτήρησαν καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς Ἀγγλίας ἐφημερίδες, αἵτινες δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐκφράζωσι τὴν γνώμην των περὶ τοῦ ἀσκοποῦ καὶ ἀνοήτου τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ ὅμως τὰ λοιπὰ παρὰ τὴν Τουρκίαν ἔθνη, τὸ Μαυροβούνιον, ἡ Σερβία καὶ ἡ Ρουμανία, ἐξωπλίζοντο καὶ μετεῖχον ἐνεργητικῶς τοῦ πολέμου, κανεὶς δὲ δὲν οὐρίσκετο νὰ τὰ ἐμποδίσῃ καὶ νὰ κατηγορήσῃ τὴν ἐνέργειαν, διὰ τὴν ἀποδειχθῆ ἅπασι ἄκομη ἔτι ὅλα εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τὰ πράγματα κρίνονται πάντοτε διὰ δύο μέτρων καὶ δύο σταθμῶν. Ὅχι μόνον δὲ ἡ γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς διέφερον ἐν Ρουμανία καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ οἱ πρόξενοὶ τῆς ἐτήρουσι σιγὴν ἰχθύος καὶ ἂν μὴ ἐνεθάρρουν τὰ κατὰ τῆς Τουρκίας διαδήματα τῶν Ρωμούνων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Μαυροβούνων, οὐδεμίαν παρακείμενισιν ἐξέφραζον κἄν, διότι ἴστατο ὀπισθεν τῶν μικρῶν ἐκείνων λαῶν ἰσχυρὸς καὶ ἀκλόνητος προστάτης ἡ Ρωσία, τῆς ὁποίας τὸ μέρος ἔλαβον.

Τοιαύτη ἦτο ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ γνώμη τοῦ Κουμουνοῦρου. Παλαιὰ του διαδήματα διπλωματικά παρὰ τῆ Σερβία εἶχον πείσει αὐτὸν ἔτι ἡ σύγχρονος ἐνέργεια τῶν δύο κρατῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θὰ εἶχεν ἀποτέλεσμα τὴν ἐδαφικὴν αὐξησιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Κρήτης, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπανέλαβε τὰς

συνεννοήσεις του μετὰ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως, διακοπείσας ἔκτοτε καὶ περιορισθείσας εἰς προφορικὴν μυστικὴν συμφωνίαν. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις προθύμως ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Κουμουνδούρου καὶ αἱ συνεννοήσεις ἐπετάθησαν εἰς τρόπον ὥστε ταχέως νὰ ἐπέλθῃ τὸ εὐχάριστον ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους συμφωνίας καὶ ὁμοθυμοῦ δράσεως, ὅτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λεπτομερειῶν τούτων καὶ μὴ θέλων κἂν νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀληθῶς εἰργάζεται ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ἐξηγέρθη καὶ ἐζήτηει ἄμεσον τὴν συνεννόησιν μετὰ τῶν κομματάρχων πρὸς σχηματισμὸν τοῦ μεγάλου ὑποουργείου.

Ἐνῶ δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ στάσις τοῦ Ἀγγλικοῦ τύπου ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ἀνάλογος ἦτο καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ἐπισήμου Ἀγγλικῆς ἀντιπροσωπείας παρὰ τῇ κυβερνήσει τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ πρεσβεΐα τῆς Ἀγγλίας διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἰκανωτάτου τότε ὅσον καὶ πανούργου διπλωμάτου Λάγιαρδ, συνεκέντρωσεν ὅλας τῆς τὰς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου καὶ εἰς αὐτὸ καὶ μόνον ἀπέβλεψε. Νὰ μὴ κινηθῇ ἡ Ἑλλάς. Ἐγνώριζεν ἡ Ἀγγλικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὴ τὰς δυσχερείας καὶ τὴν πραγματικὴν ἀπόγνωσιν τῆς Πύλης ἐν τῇ περιστάσει καθ' ἣν ἐκ τῶν νῦν θὰ προσεδάλλετο ἡ Τουρκία ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη προσβληθῇ πανταχόθεν πλέον ὑπὸ τῶν Ρώσων, τῶν Σέρβων, Ρωμούνων καὶ τῶν Μαυροβουνίων καὶ μετὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην μέριμναν τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει ἡ Ἀγγλία ὑπὲρ οἷας δήποτε χώρας ὅσας τὰ συμφέροντά των ταυτίζονται ἢ τοῦλάχιστον πρόκειται νὰ πολεμηθῇ ἀντίπαλος ἰσχυρὸς καὶ ἐπίφοβος ἀνέλαβεν ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνη τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν λόρδος Δέρβυ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν Λαγιαρδεν.

Πρέπει νὰ μεταχειρισθῆτε ὁλόκληρον τὴν ὑμετέραν παρὰ τῶν πρεσβευτῆ τῆς Ἑλλάδος ἐπιτροπὴν ὅπως πείσητε αὐτὸν νὰ διαδιδάσῃ τῇ κυβερνήσει του ὁδηγίας τεινούσας πρὸς καθήσυχασιν τῶν πνευμάτων ἐν Ἑλλάδι. Ὁ καιρὸς δὲν εἶναι πρόσφορος πρὸς ἐνέργειαν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἡ εἰρήνη δὲ ἢ διαταραχθεῖσα εἰς τὸν Αἴμον πρέπει νὰ μείνῃ ἀσάλευτος εἰς τὸ Αἰγαῖον. Κράτος μικρὸν καὶ ἀπαρέσκευον ὡς εἶναι ἡ Ἑλλάς δὲν πρέπει νὰ ἐκτίθεται εἰς τοὺς μεγάλους αὐτοὺς κινδύνους, ἃς ἐμπιστευθῆ δὲ τὴν τύχην του εἰς ἐκείνους οἵτινες ἀνέκαθεν ἀνέλαβον τὴν προστασίαν του. Καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνω ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀφίσχητε τὴν Ἑλλάδα νὰ κινηθῆ. Ἀναλόγους διαταγὰς διαδιδάσκω καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς Ἀνάσσης Στούαρτ.» (1)

Ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Ἀνάσσης Στούαρτ δὲν ἐλάμβανε μόνον διαταγὰς ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν του τῶν ἐξωτερικῶν· εἶχε καὶ τὰς θερμοτάτας προτροπὰς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συναδέλφου Λαγιάρδου.

Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἦσαν μόνον ὁ Στούαρτ καὶ ὁ Λαγιάρδος οἱ ἐμπνέοντες πρὸς τὴν κυβέρνησιν τὰς τάσεις πρὸς τὴν ἡσυχίαν καὶ προσπαθοῦντες νὰ ματαιώσωσιν πᾶσαν αὐτῆς ἐνέργειαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῆς Κουντουριώτης ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Ἀγγλικοῦ προξένου, ἀπέστειλεν μακρὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν του ἐκθέσεις πόρισμα ἐκτενῶν συνεντεύξεων ἃς μετὰ τοῦ Λαγιάρδου ἐλάμβανεν ὁ Ἕλλην πρεσβευτῆς. Οὗτος διαταχθεὶς νὰ ἐξετάσῃ τὴν γνώμην τοῦ Λαγιάρδου ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν σχεσεων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν, εὔρε τὸν Λαγιάρδον

(1) *Moniteur Diplomatique*. Ἐγγραφα σχετικὰ πρὸς τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας. Φυλλάδιον Α. σελ. 63 Ἐκδοσις Λονδίνου

ἀνένδοτον εἰς τὴν ἐπίμονον ἀπαίτησίν του νὰ ἀπρακτῆσῃ τελείως ἡ Ἑλλάς, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ αὐτὸ τῆς συνεντεύξεως μετεδίδασεν εἰς τὴν Κυβέρνησίν του μετὰ τὴν ἰδιαιτέραν σύστασιν τοῦ νὰ πεισθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὰς ἀγγλικὰς προτροπὰς.

Δυστυχῶς τὸ σφάλμα τοῦ Κουντουριώτη δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο μόνον ὅτι τόσον στενῶς ἐνεπνέετο ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ. Μετ' οὐ πολὺ διέπραξε σφάλμα διπλωματικὸν μεγαλειτέρας σημασίας τὸ ὅποιον ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὰς διαθέσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ καθρούχασεν αὐτὴν τελείως ἐπὶ τῆς στάσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Κουντουριώτης — ἀνευ βεβαίως τῶν διαταγῶν τῆς κυβερνήσεώς του — διεβεβαίωσε τὸν Λαγιάρδον, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο δυνατόν ποτὲ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ρώσων ἀπὸ τοὺς ὁποίους οὐδὲν ἐπερίμενε καλὸν καὶ τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ ὄχι μόνον δὲν συνεοιβάζετο ἀλλὰ καὶ ἀντιτίθετο πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ συμφέροντα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη βεβαίως δὲν ἦτο νέα διὰ τὸν Λαγιάρδον, ἡ ἀποκάλυψις τῆς τὸν ἐπεισε ὅτι δὲν εἶχε τίποτε νὰ φοβῆται ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔσπευσε νὰ καθρουχάσῃ τὴν Πύλῃν ἥτις — ὡς θὰ εἶδομεν κατωτέρω — ἀπεθρασύνθη τελείως ἐκ τῆς δηλώσεως ταύτης. (1)

Διεδιβάσθησαν λοιπὸν ἀναλόγως πρὸς τὴν συνέντευξιν ἐκείνην ὁδηγίαι τοῦ Λογιάρδου πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρῆσβευτὴν Στούαρτ, ἄνδρα μετρίας πολιτικῆς ἰκανότητος, πανοῦργον ὅμως καὶ κατέχοντα ἐπαρκεῖς γνώσεις ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων καὶ ὁ Στούαρτ ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὰ λοιπά.

Ἐπὶ τῆς ὑπουργείας τοῦ Κουμουνδούρου, ὁ Στούαρτ εὔρε πολλὴν ἀντίστασιν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν φιλειρηνικῶν του προτάσεων. Καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἀποδείξει ἡ κυβερνήσις τὰς

(1) Αὐτόθι, φυλλάδιον Ε'. σελίς 189.

φιλοπολέμους διαθέσεις αὐτῆς καὶ ἤδη δὲν ἀπέκρυπτεν ἀπαιτήτους τὰς ἐνεργείας της. Ὁ Στούαρτ τῇ 19 Μαΐου ἔλαβε μακρὰν μετὰ τοῦ Κουμουन्दούρου συνέντευξιν κατόπιν τῆς ὁποίας διεδίδασεν ἀπελπιστικὸν τηλεγράφημα πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του. Ὁ Κουμουन्दούρος πνιγόμενος ἰδίως παρὰ τῆς κοινῆς γνώμης ἣτις ἀπῆται τὴν ἄμεσον ἐνέργειαν, εἶχε δεῖξει ἀνησυχητικά τινα σημεῖα καὶ ἐφάνη διαπνεόμενος ἀπὸ ἐνεργητικωτέρας σκέψεως. Εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἀπροκαλύπτως ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐθεώρει ἑαυτὴν ἐλευθέραν νὰ ἐνεργήσῃ ἢ ὄχι ἀναλόγως τῶν περιστάσεων χωρὶς οὐδεμίαν τῶν δυνάμεων ἐπιρροὴν νὰ θελήσῃ ν' ἀναγνωρίσῃ ἐφάνη δὲ τοιοῦτοτρόπως ἐντελῶς ἀποκρούων τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας. Τὸ τηλεγράφημα ἐκεῖνο ἐνέσκηψεν ὡς κεραυνὸς παρὰ τῷ Λαγιάρδῳ ὅστις εἰς μίαν στιγμὴν ἐνόμισεν ὅτι ἠπειλοῦντο νὰ καταρρεύσωσι τὰ ὄνειρα τὰ ὁποῖα τῷ ἐνέπνεεν ὁ ἄπειρος πρὸς τὴν Τουρκίαν ἔρωσ του.

Νέαι λοιπὸν διαταγαὶ ἐστάλησαν εἰς τὸν Στούαρτ καὶ νέα συνέντευξις του μετὰ τὸν Κουμουन्दούρον ἀπέφερε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Εὐρὲν ὅμως ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας κεκηρυγμένους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς του δῶν διαπρεπεῖς τῆς Ἑλλάδος πολιτευτὰς, τὸν Δεληγεώργην καὶ τὸν Τρικούπην.

Εἶποεν ἤδη ἐν προηγουμένη σελίδι τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους εἶχεν ὁ Τρικούπης θεωρῶν τὴν ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὄχι μόνον ἀλυσιτελῆ ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῆ. Ὁ Τρικούπης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἔπειτα ἀπέδειξεν ὅτι ἐνεπνέετο πάντοτε ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἣτις ὅμως δι' αὐτοῦ ἐφάνη — ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν εὖνους πάντοτε καὶ ὠφέλιμος τῇ Ἑλλάδι.

Ἐνῶ δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ ἐνέργεια τοῦ διπλωματικοῦ τῆς Ἀγγλίας ἀντιπροσώπου καὶ τοιαύτη ἡ γλῶσσα τῶν Ἀγγλι-

κῶν ἐφημερίδων ἐντελῶς ἀντίθετος ἐφαίνετο ἢ στάσις τοῦ Γερμανικοῦ τύπου. Ὁ Βίσμαρκ ἐφαίνετο εὐνους μᾶλλον εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις Γερμανὸς πρεσβευτὴς δὲν προέβη εἰς διαβήματα ἐνθαρρυντικά παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει, ὁ Γερμανικὸς τύπος ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ ἀντιπροσωπεύων ἐπισημῶς τὰς ἰδέας τοῦ Γερμανοῦ ἀρχικαγκελαρίου, ἐνεθάρρυνε τὴν Ἑλλάδα εἰς ἄμεσον ἐνέργειαν.

Οὕτω τηλεγραφικῶς ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ ἄρθρον τῆς «Βορειογερμανικῆς» ἐφημερίδος τοῦ Βίσμαρκ εἰς τὸ ὁποῖον ἀπροκαλύπτως συνιστᾶτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἄμεσος ἐνέργεια. «Ἡ συγκέντρωσις τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἔλεγεν ἡ ἐφημερίς αὕτη, ἐπιβάλλεται εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας καθ' ἃς ἡ εἰς τὴν σκηνὴν ἐμφάνισις τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου θὰ ἐπέφερε λύσιν τῆς Ρωσοτουρκικῆς διαφορᾶς ὄχι μόνον ἀποκλειστικὴν διὰ τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Σλαύους. Δύναται ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην νὰ ἐγείρῃ δικαίαν τὰς ἀξιώσεις τῆς καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτὰς ἐνεργητικῶς εἰς τρόπον ὥστε νὰ τὰς καταστήσῃ σεβαστάς; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα.»

Καὶ ἡ ἐφημερίς δὲ «Ἐφημερίς τοῦ Βερολίνου» ἐγραφεν ἐν κυρίῳ ἄρθρῳ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα «Εἰς τὸ δράμα τὸ ὁποῖον ἐξελίσσεται παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μόνον οἱ Ἕλληνες ἀκόμη δὲν ἐδῆλωσαν τί μέρος θὰ λάβουν. Αὐτοὶ οἱ πλειότερον τῶν ἄλλων ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν πάλιν ἥτις συνάπτεται εἰς τὰς χώρας αἰτινες πατροπαραδότως τοῖς ἀνήκων, αὐτοὶ ἀκόμοι δὲν εἶπον ἂν θὰ ζητήσουν καὶ τί θὰ ζητήσουν καὶ ἕως τῶρα ἐφάνησαν ἀποκρούοντες καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρώσων τὰς προτάσεις. Βεβαίως ἡμεῖς δὲν θέλομεν νὰ συμβουλευσωμεν ὠρισμένως τὴν ἐνέργειαν ἢ τὴν ἀδράνειαν. Εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ πλειότερον παντὸς ἄλλου γινώσκουσα τὰ κατ' αὐτὴν καὶ τί δύναται νὰ πράξῃ

καί τί δύναται νά παρίδῃ. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιβαλλόμενον εἶναι ἡ ἐσωτερική της προπαρασκευὴ ἔπως κατορθώσῃ ν' ἀντιμετωπίσῃ πάντα κίνδυνον. Λυπηρὸν εἶναι ἐν ἐποχῇ τοιαύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικῆς ἀνεμοζάλης μόνον ἡ Ἑλλάς νά φαίνεται μοιραίως ἀψηφούσα τὰ περὶ αὐτὴν καὶ περιορίζουσα ὅλας τὰς φροντίδας της εἰς τὸ ἀναβίβασμα καὶ καταβίβασμα ὑπουργείων μόνον».

Ἄνάλογος ἦτο καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἄλλων ἐφημερίδων. Εὐνόητος δὲ εἶναι ἡ συγκίνησις τὴν ὁποίαν διήγειρον ἐν Ἀθήναις τὰ ἄρθρα ταῦτα παριστάνοντα τὴν Γερμανίαν φανερώς καὶ ἀπροκαλύπτως κλίνουσαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ οὐδέποτε τοιαῦτα θερμὰ φιλελληνικά αἰσθήματα εἶχον προέλευσίν των τὸ Βερολίνον. Ὁ λαὸς ἐν συγκινήσει ἐλάμβανε γυνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἄρθρων, τηλεγράфикῶς πρὶν ἢ τὰ φύλλα τὰ περιέχοντα αὐτὰ καταφθάσῃ κατόπιν δὲ ἐκάστου τῶν ἄρθρων ἐκείνων συλλαλητήρια συνήρχοντο καὶ ἐνθουσιώδεις λόγοι ἠκούοντο καὶ ψηφίσματα συντάσσοντο ὑπὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε πνεῦμα. τῆς συστάσεως δηλαδὴ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, ἐξ ὧν τῶν κομματαρχῶν ἦτις νά εἶναι ἰκανὴ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς περιστάσεις.

Ἐνῶ δὲ τοιουτοτρόπως ἐπεδεινοῦτο ἡ κατάστασις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ Ἑλλάς διετελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος δεινῆς συγκινήσεως. Ὁ λαὸς ὡς εἶδομεν ἤδη ἐμφαντικώτατα ἐξέφραζε τοὺς πόθους τοῦ συλλαλητήριον τῶν φοιτητῶν πρὸ τοῦ πανεπιστημίου ἠνοιξε τὴν σειρὰν τῶν πολυπληθῶν συλλαλητηρίων τὰ ὅποια κατὰ τὰς κρίσεις ἐκείνας ἡμέρας ἐγένοντο. Τὸ συλλαλητήριον ἐκεῖνο ἐξέλεξε καὶ ἐπιτροπὴν ἣτις μετέβη παρὰ τῷ Τρικούπῃ. Ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐκείνην ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπεν ὅτι ἡ σύμπραξις τῶν κομματαρχῶν εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει ἂν πρότερον δὲν συνεταυτίζοντο αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ βάσεις τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐνεργείας των. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐκεῖθεν διευθύνθη εἰς τὸν Δεληγεώργη.

Συγχρόνως ὁ τύπος ἐξέφραζε τὴν δυσαρέσκειάν του κατὰ τῆς κυβερνήσεως Κουμουνδούρου διότι εἰς οὕτω κρίσιμους περιστάσεις δὲν συνεκάλει τὴν Βουλὴν. Ὁ Τρικούπης ἐν δριμυτάτῳ ἄρθρῳ του δημοσιευθέντι διὰ τῆς "Ὁρα" προπεκάλει τὴν Κυβέρνησιν νὰ καλέσῃ τὴν Βουλὴν, πράγματι δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας αὕτη ἠναγκάσθη ὑπέικουσα εἰς τὴν πανταχόθεν ἐκδηλουμένην ἐπιθυμίαν ταύτην νὰ δημοσιευθῇ τὸ οἰκεῖον διάταγμα.

Εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς ἐπιμονῆς τῆς κοινῆς γνώμης ἐπῆλθε καὶ τὸ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ ἐπιδολητικώτατον συλλαλητήριον. Ἐξακισχίλιοι πολῖται συνῆλθον εἰς τὸ συλλαλητήριον τοῦτο καὶ ἤκουσαν ἐνθουσιώδους λόγου τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Κρέμου ἐκφράσαντος τὴν κοινὴν πλεόν εὐχὴν περὶ συμπράξεως τῶν κομμάτων. Τὸ συλλαλητήριον ἐν τέλει τῇ προτάσει τοῦ κ. Κρέμου ἐψήφισε ψήφισμα περιλαμβάνον τὰ ἑξῆς : α'.) Ἐκφράζει τὸ ἔθνος τὴν εὐχὴν νὰ σχηματισθῇ κυβερνήσις ἐξ ὄλων τῶν κομμάτων ἰσχυρὰ καὶ ἱκανή ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς παρούσας δεινὰς περιστάσεις β'.) Ἡ σχηματισθεῖσα κυβερνήσις νὰ ἐπιδιώξῃ παντὶ σθένει τὴν στρατιωτικὴν διοργάνωσιν τῆς χώρας, γ'.) Νὰ ἐκφρασθῇ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ λαοῦ εἰς τοὺς βουλευτὰς καὶ ἐν γένει τοὺς πολιτευτὰς ἐκείνους οἵτινες ἐξεφράσθησαν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν κομμάτων.

Εἶτα ἐξελέγη ἐπιτροπὴ ἣτις ἐπρόκειτο νὰ ἐπιδώσῃ τὸ ψήφισμα εἰς πάντας τοὺς κομματάρχας. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀκολουθευμένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ προσῆλθεν εἰς τοὺς κομματάρχας. Καὶ πρῶτον μὲν παρουσιάσθη εἰς τὸν Δηληγεώργην ὅστις ἐδήλωσεν ὅτι δέχεται καὶ ἀνευφημήθη ὑπὸ τοῦ πλήθους. Ἐκεῖθε ἡ διαδήλωσις μετέβη παρὰ τῷ Κουμουνδούρῳ καὶ τῷ Ζαΐμῃ οἵτινες ἀπὸ τοὺς ἐξώστας τῶν ἐδήλωσαν ὅτι θὰ βοηθήσωσι τὴν ἔνωσιν ταύτην ἵνα ἐπιτευχθῇ.

Μεθ' οὗ τὸ συλλαλητήριον διηυθύνθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ

Τρικούπη καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἀνῆλθε παρ' αὐτῶ· οὗτος ἐδήλωσεν ὅτι ὑπείκων εἰς τὴν παρακέλευσιν τοῦ λαοῦ θὰ προσέλθῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἐφανέρωσεν ὅμως καὶ τὰς ἀρχάς του.

— Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρελθούσης συνόδου — εἶπε πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν — ἡ ἰδέα αὕτη ὑπεστηρίχθη παρ' ἐμοῦ ἢ ἰδέα τῆς συμφωνίας ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἣτις συνεπάγεται τὴν συμφωνίαν καὶ σύμπραξιν ἐπὶ τῶν προσώπων. Εἶναι δὲ τὰ πράγματα αἰ προσωπικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ χρηματικαὶ θυσίαι πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπὶ πόλεμον συντεταγμένης παρασκευῆς. Ὄταν γίνεται δὲ λόγος περὶ θυσιῶν πρὸς αὐτάς καὶ τὴν ἰδέαν αὐτὴν δέον νὰ ἐθισθῇ ὁ λαὸς ἂν ὄντως θέλῃ νὰ πεισθῇ ὅτι κίνδυνοι ἐπίκεινται οἵτινες πρέπει νὰ εὕρωσι τὴν χώραν ἔτοιμον διὰ πᾶν διάδημα. Ἐν τῷ μεταξὺ δύναται ὁ λαὸς νὰ ἐκφράζῃ ἡσυχῶς καὶ ἐπιβλητικῶς τὰς ἰδέας του καὶ τὸ συνταγματικώτερον μέσον τῆς τοιαύτης ἐκδηλώσεως εἶναι σοφὰ καὶ ἀνάλογα τῶν περιστάσεων συλλαλητήριά, οὐχὶ δὲ θορυβώδεις συναθροίσεις καὶ ταραχώδεις συναγωγαὶ ὑποβιάζουσαι καὶ τῶν περιστάσεων τὴν σοβαρότητα καὶ τοῦ λαοῦ τὸν χαρακτῆρα, καὶ ζημιούσαι τὸν τόπον ὑπὸ ἠθικὴν ἐποψίν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Πολιτικοὶ ἀνάξιοι τοῦ ὀνόματός των εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες μεταβάλλουσιν γνώμην ἢ φρόνημα ὑπείκοντες εἰς τὴν πίεσιν ἔστω καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἀξίους δὲ τιμῆς ἔδει νὰ θεωρῇ ὁ λαὸς τοὺς τιμήσαντας αὐτὸν διὰ τῆς σταθερότητος εἰς τὰς ἰδέας των. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἤδη ἐπιβάλλετο εἰς τὸν λαὸν εἶναι ὅτι πρέπει νὰ κατανοηθῇ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν αἰ ἀποθῆκαι νὰ πληρωθῶσι μόναι των πολεμοφοδίων καὶ ἡ χώρα νὰ παρασκευασθῇ στρατιωτικῶς ἄνευ μεγάλων χρηματικῶν δαπανῶν.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Τρικούπη εἰλικρινῆς καὶ αὐστηρά, καθορίζουσα δὲ τὰ πράγματα καὶ θέτουσα τὸ ζήτημα εἰς τὴν θέσιν του, ἐνέπλυσε τοὺς ἀποτελέσαντας τὴν ἐπιτροπὴν ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὁ Τρικούπης ἐξελθὼν εἰς τὸν ἐξώστην ἐν-

θουσιωδῶς. Εἶτα ἐδήλωσεν ὅτι μετέχη τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁ κ. Θ. Δηληγιάννης.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κουμουνδοῦρος προέβη εἰς διαδήματα πρὸς καταρτισμὸν τοῦ ὑπουργείου τοῦ κληθέντος με γ ἄ λ ο υ ὑ π ο υ ρ γ ε ἰ ο υ, ἐνῶ ἡ ἀγωνία ἠῤῥξανεν καὶ αἱ διαδόσεις αἱ κυκλοφοροῦσαι ἐπλάττον μυρία καθ' ἑκάστην στιγμὴν ὑπουργεῖα διαψευδόμενα μετ' ὀλίγον.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπηθύνθη πρῶτον εἰς τὸν Ζαΐμην, ὁ ὅποιος ἐδέχθη ἄνευ ἔρων νὰ συμμεθέξῃ τῆς νέας κυβερνήσεως οὕτω δὲ ἐκ τῶν προτέρων ὠρίσθη αὐτῷ τὸ ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης. Εἶτα ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπηθύνθη εἰς τὸν Τρικούπην, οὗτος ὅμως ἐδήλωσεν ὅτι εἶναι μὲν πρόθυμος νὰ μὴ ἀντιπολιτευθῇ τὴν κυβέρνησιν καὶ νὰ βοηθήσῃ μάλιστα αὐτὴν κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς. ἤρνεϊτο ὅμως νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου καὶ τὴν ἄρνησιν του ταύτην ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἐπιβλαβὴς θὰ ἦτο ἡ σύμπραξις.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ὅμως ἐπέμεινε. Δύο φίλοι τοῦ βουλευταί, οἱ κ. κ. Σωτηρόπουλος καὶ Φιλήμων, ἐστάλησαν μὲ τὴν παράκλησιν νὰ τὸν πείσωσιν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Τότε ὁ Κουμουνδοῦρος ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν Κεχαγιᾶν καὶ ἡ ἐπέμβασις τούτου ὡς καὶ τὸ ἐπελθὸν μέγα συλλαλητήριον ἐπείσαν τέλος τὸν Τρικούπην νὰ δηλώσῃ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὸ ὑπουργεῖον.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἡ συγκίνησις ἐν τῇ πόλει καὶ ἡ ἀγωνία ἐπετεινετο, ὁ δὲ ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως Καλλίνσκης συχνὰ ἐπεσκέφθη τοὺς κορυφαίους τῶν πολιτευομένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ζητῶν τὴν γνώμην των ἐπὶ τῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιστάσεων.

Τέλος τὴν 23 Μαΐου μετὰ δίωρον συνομιλίαν, ἣν ἔσχε μετὰ τοῦ Βασιλέως ὁ Κουμουνδοῦρος μετέβη εἰς τὴν παρὰ τῇ Κυψέλῃ ἐπαυλίῳ τοῦ Κανάρη καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ τὸν ἴδῃ προεδρεύοντα τοῦ ὑπουργικοῦ

συμβουλίου. Ὁ ἐνδοξος ναύαρχος ἐδέχθη τὴν ἐντολὴν ἀνευδοιάστως καὶ ἀνελθὼν εἰς τὰ ἀνάκτορα συνεννοήθη μετὰ τοῦ Βασιλέως. Τὴν ἐπομένην δις συνήλθον παρ' αὐτῷ οἱ κορυφαῖοι τῶν κομμάτων καὶ δις διελύθησαν ἀπρακτοί· τέλος δὲ τὴν μεθεπομένην κατηρτίσθη τὸ μέγα ὀνομασθὲν ὑπουργεῖον ὡς ἑξῆς :

Κ. Κανάρης πρόεδρος καὶ ὑπουργὸς πῖ τῶν Ναυτικῶν.

Χ. Τρικούπης ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἄλ. Κουμουνοῦρος ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἐπ. Δεληγεώργης ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Θρ. Ζαΐμης ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Θ. Δηληγιάννης ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Παιδείας.

Χαρ. Ζυμβρακάκης ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον ἅμα κατηρτίσθη ἔσπευσε νὰ γνωρίσῃ τοῦτο εἰς τὸν λαὸν ὅστις ἐξέφρασε παντοιοτρόπως τὴν χαρὰν του. Φωταΐφαι καὶ διαδηλώσεις ἐγένοντο ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ δὲ μόνον ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἐκεῖνο ἤρχετο εἰς τὰ πράγματα διὰ νὰ συντάξῃ στρατιωτικῶς τὴν χώραν καὶ μετὰ τὴν δῆλωσιν μάλιστα τοῦ Τρικούπη περὶ θυσιῶν, μόνον ἐν Τριπόλει τὴν ἰδίαν ἐσπέραν τῆς συστάσεως τῆς νέας κυβερνήσεως συνελέγησαν δι' ἐράνου καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης 20,000 δρ.

Συγχρόνως καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ τύπου ἤρχισε μεταβαλλομένη καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ «Καιροὶ» οἱ τόσον αὐστηροὶ συνήθως κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐξηυμενίσθησαν ὅπως δῆποτε.

Οἱ Ἕλληνες — ἔγραφεν ἑκτακτος ἀνταποκριτῆς πρὸς τὸ Λονδίνειον φύλλον οἱ ἔχοντες περισσότερα δικαιώματα παντὸς ἄλλου λαοῦ πρὸς ἐξέγερσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐφυσούχουσι οὐχὶ διότι λησμονοῦν τὰ ἀπαράγραπτα αὐτῶν δικαι-

ώματα τὰ ὅποια καὶ ἡ ἱστορία τοῖς ἀναγνωρίζει κατὰ τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου, ἀλλὰ διότι φοβοῦνται τὰς δυνάμεις καὶ ἰδίως τὴν Ἀγγλίαν. Αἰσθάνεται ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὅτι ἀν ἐξεγείρωνται οἱ Σλαῦοι ἔχουσιν ἔπισθεν αὐτῶν τοὺς Ρώσσοις ὑποκινητὰς καὶ συμπράκτορας. Ἀποροῦσι δὲ καὶ δικαίως ἐν ταῦθα διὰ τὴν ἀκατανόητον στάσιν τῆς Ἀγγλίας. Ἄν αὕτη εἰλικρινῶς ὑποστηρίξει τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας μόνον διότι φοβεῖται τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Ρωσσίας πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τότε πρέπει νὰ πεισθῇ ἀκριβῶς ν' ἀντιπράττη κατὰ τῶν σχεδίων τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμούνων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν πρωτοπορείαν τοῦ Πανσλαδισμού, οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες πράγματι δύναται νὰ εἶναι τὸ μόνον κατὰ τῆς Ρωσσίας πρόσκομμα καὶ ἐκτεινόμενοι πρὸς τὰ ἄνω καὶ καταλαμβάνοντες χώρας αἵτινες τοῖς ἀνήκουσι, καὶ ἀναγνωρίζοντες ἴδιον καὶ ἀνεξάρτητον ἔθνισμὸν νὰ ἐμποδίσωσι φυσικῶς τὸν Σλαβικὸν χεῖμαρρον ἀπὸ τοῦ νὰ παρασύρῃ ὀλόκληρον τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Δὲν λησμονοῦν οἱ ἐν Ἀθήναις ὅτι εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὀφείλεται τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα τηλεσίγραφον τῆς Πύλης κατὰ τὸ 1867 τὸ παραδόσαν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Πύλην μετὰ τριετῆ ἀιματηρὸν ἀγῶνα. Ἄν τῷ ὄντι ἡ Ἀγγλία ἔχῃ συμφέρον ν' ἀνακοπῇ ἢ πρόοδος τοῦ Πανσλαδισμού δεόν νὰ ἐνστερνωθῇ τοὺς Ἑλληνας καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσῃ τέλος ἡ Ἀγγλικὴ διπλωματία.

« Ὑβρίζουσι τοὺς Ἑλληνας οἱ Ἀγγλοὶ καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν θεωρεῖ αὐτοὺς φλυαροὺς, ὀκηνηροὺς, κακῶς διαχειρισθέντας τὴν ἐλευθερίαν ἣν τοὺς ἐδώκαμεν καὶ τέλος πολὺ κατωτέρους ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἀνδρείαν. Καὶ ὅμως προκαλῶ τοὺς λέγοντας ταῦτα νὰ διέλθωσιν ἐξ Ἀθηνῶν. Θὰ ἴδουν πόλιν φανερώουσαν φιλοπονίαν τῶν κατοίκων τῆς, λαὸν ἡρεμον καὶ προσηνῆ. Ἄλλως τε ποῖα εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ἄλλων ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφῶν αὐ-

τῶν ἢ μᾶλλον ποία εἶναι ἡ θέσις τῶν ἄλλων ἐλευθερωθεισῶν ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν φυλῶν :»

Λέγεται ὅτι καὶ ἡ ἀνταπόκρισις αὕτη ὑφείλετο εἰς τὸν αὐτὸν τακτικὸν τῶν «Καιρῶν» ἀνταποκριτὴν τὸν γνωστὸν ἐν Ἀθήναις Φρῆμαν ὅστις πολλάκις εἶχεν ἀποστείλει ἀνταποκρίσεις πολὺ ταύτης διαφερούσας. Προκειμένου ὅμως νὰ μεταβάλῃ πολιτικὴν τὸ παγκόσμιον φῦλλον κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας περιστάσεις ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ προπαρασκευάσῃ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔδαφος διὰ τῆς ἀνταποκρίσεως ἐκείνης.

Κατὰ τὸ πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου διάστημα ὁ Τρικούπης ἔγραψε σειρὰν θαυμασιῶν ἀρθρῶν ἐν τῇ «Ὠρᾷ» ἐξ ὧν μεταφέρομεν τὰ δύο κατωτέρω.

Πολιτικὸν Δελτίον

Ἡ ἐξέυρεσις καὶ ἡ πραγματοποιήσις τῶν καταλλήλων πρὸς τὰς περιστάσεις ἀποφάσεων ἀπαντᾶ δύο κατηγοριῶν ἐχθροῦς. Ἐπίσης ἀντιστρατεύονται πρὸς τὴν τελεσφόρον ἐνεργεῖαν τοῦ ἔθνους οἱ ἀρνούμενοι ἢ περιορίζοντες ἐντὸς ὀρίων ἀνεπαρκῶν τὴν ἀνάγκην ἐκτάκτων μέτρων καὶ οἱ συνιστῶντες ἢ παριστῶντες ὡς ἀπαραίτητα μέτρα ἀπαράδεκτα καὶ ἀπραγματοποιήτα Ἐνόσω ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος δὲν εἶχε κηρυχθῆ, πολιτευόμενοι ὑπέικοντες εἰς τὰς ἀναγκαίας τῇ περιστάσει θυσίας ἐναντιότητα τῆς δημοσίας γνώμης, καλυπτομένην ὑπὸ κενοῦς περὶ παρασκευῶν λόγους, ἀπέφευγον οἱ πλεῖστοι πῆν νομοθέτησιν ἐκτάκτων μέτρων ἀληθοῦς καὶ ἐπαρκοῦς ἐθνικῆς ἐνεργείας· ἀφσὺ δὲ ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη, κατ' οὐσίαν δὲν μετεβλήθησαν αἱ διαθέσεις, πολλοὶ ὅμως ἐστράφησαν ἄλλην ὁδὸν πρὸς καταπολέμησιν τῆς πραγματοποιήσεως μέτρων ἐκτάκτου ἐθνικῆς ἐνεργείας, παριστῶντες τὰ μέτρα ταῦτα ὡς τοσοῦτον ὑπέροτρα τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους καὶ τοσοῦτον

ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν ὀλέθρια, ὥστε ἀναποδράστως ν' ἄγωσιν εἰς τὸ ἀποσιωπώμενον συμπέρασμα, ὅτι τοιαύτης ἐνεργείας σωτηριωδεστέρα ἢ ἀποχή.

Ἐνῶ οἱ ἐμμένοντες εἰς τὸ πρῶτον σύστημα προσπαθοῦσι διὰ παντὸς μέσου νὰ φέρωσι τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περὶ ἐφεδρείας νόμου ἐξογκοῦντες τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην πρὸς διευθέτησιν τῶν στρατοπέδων καὶ παριστῶντες ταῦτα καὶ τὴν ἐκγύμνασιν τῶν ἀνδρῶν ὡς ἄχρηστα, οἱ τὸν ἕτερον τρόπον τῆς καταπολεμήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας ἀσπαζόμενοι συνιστῶσι τὴν ἐπαύξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληθησομένων ἀνδρῶν, καθ' ἣν ὥραν τοσαῦται ἀναφύονται δυσχέρειαι εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἤδη ὠρισμένου ἀριθμοῦ, ὥστε παρά πολλῶν καὶ οὕτω προλέγεται ὡς ἀφευκτος ἢ ἀποτυχία τοῦ νόμου. Ἄντι μόνον τῶν ἐφέδρων τῶν δύο κατηγοριῶν, καλέσατε, λέγουσιν, εὐθύς ἀμφοτέρας, ἐπιτρέψατε δὲ τὴν διὰ βασιλικοῦ διατάγματος ὑποβολὴν εἰς προσωπικὴν ἐργασίαν παντας ἄγοντος ἡλικίαν ἀπὸ τοῦ 16 ἕως τοῦ 60 ἔτους· ἵνα δὲ ἐτι μᾶλλον καταστήσωσιν ἐναργές τὸ ἄσκοπον καὶ ἀπατηλὸν τῆς θυσίας, περιορίσατε, λέγουσι, τὴν ἐκγύμνασιν τῶν ἐφέδρων εἰς 40 ἡμέρας, μεθ' ἧς βεβαίως ἐννοοῦσιν ὅτι θὰ ἐπανέλθωσιν οἱ ἐφεδροὶ εἰς τὰς ἐστίας των ὡς ἄχρηστοι ἐν τῷ στρατῷ. Ἐνῶ οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐκτάκτων ἐνεργειῶν διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἀνεπαρκειᾶς τῶν μέσων ἠρνήθησαν ἐλάττωσιν τιμῆς τοῦ δανείου τῶν 10,000,000 δραχμῶν ἐκ τριῶν ἑκατοστῶν, δι' ἧς ἐξησφαλίζετο ἡ ἐπιτυχία, οἱ διὰ τοῦ ἀντιθέτου συστήματος ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀντι τριῶν προτείνουσι 19 ἑκατοστῶν ἐλάττωσιν συνάμα δὲ καὶ διπλασιασμὸν τοῦ τόκου. Ψηφίσατε, λέγουσι, νόμον δανείου ἑκατὸν ἑκατομμυρίων εἰς ὁμολογίας ἐξ ἑκατὸν δραχμῶν ἐχούσας πραγματικὴν ἀξίαν 60 καὶ τόκον 12. Ἴνα δ' ἡ κατάδηλον καὶ τὸ ἀπραγματοποίητον τοῦ τοκογλυφικοῦ τούτου δανείου προσθέτουσιν ὅτι αἱ ὁμολογίαι ἔσονται 100 δραχμῶν, τουτέστι προ-

ωρισμένα εἰς διάθεσιν παρὰ τῷ λαῷ· τοῦ δέ, ὅτε εἶναι γνωστόν ἐκ τῆς τελευταίας μάλιστα μετατροπῆς τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος, ὅτι τὸ κυκλοφοροῦν μέταλλον ἐν τῇ χώρᾳ εἶναι πολλοστημόριον τῶν 100 ἑκατομμυρίων· δὲν ἀρκεῖ ὁμως τοῦτο· ἐπιβάλλουσι καὶ ἔρανον ἀναγκαστικὸν καὶ σφετερισμὸν λόγῳ δανείου τῶν λιμενικῶν ταμείων καὶ τῶν κληροδοτημάτων. Εἰς ἐγγύησιν δὲ τοῦ ἀποφέροντος τόκον 20 τοῖς 0)0 δανείου 60 ἑκατομμυρίων πραγματικῶν παριστώντων 100 ἑκατομμύρια ὀνοματικά, ἥτοι ἐτησίᾳ πληρωμῆς 12 ἑκατομμυρίων, προσφέρουσιν οἰκονομίας ἐκ τῆς καταργήσεως τῶν ἡμίσεων δημοσίων θέσεων καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς μισθοδοσίας τῶν ἄλλων κατὰ 30 0)0· τοῦ δανείου δὲ ὄντος διηνεκοῦς, ὡς μὴ προσδιορισθέντος ἐτησίου χρεωλύτρου, διηνεκὲς ἔσται καὶ τὸ μέτρον τῶν οἰκονομιῶν. Ἐπειδὴ δ' αἱ οἰκονομίαι αὗται κατὰ πλεῖστα ἑκατομμύρια ὑστεροῦσι τῶν 12 ἑκατομμυρίων, συμπληρώσατε, λέγουσι, τὰ λοιπὰ διὰ βεβαίων φόρων ὡς εἶναι οἱ τελωνειακοί, προσποιούμενοι ὅτι λησμονοῦσιν ὅτι εἰσερχομένης τῆς Ἑλλάδος εἰς στάδιον πολέμων καὶ καταστροφῶν, σπειρεύουσιν αἱ πηγαὶ τῶν τελωνειακῶν εἰσοδημάτων.

Ἰκανὰ ταῦτα αὐτολεξεῖ μετενεχθέντα ἐκ δημοσιεύσεων τῶν τοιαῦτα τερατευομένων εἰς ἐνδειξιν τῆς μεθόδου, δι' ἧς ἐφαρμόζοντες τὸ σύστημα τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς προσπαθοῦσιν οὗτοι ν' ἀποτρέψωσι τὴν χώραν ἀπὸ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν καθηκόντων αὐτῆς.

Δυσχερῆς ἀληθῶς εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἐνέργεια, ἣν αἱ περιστάσεις καλοῦσι, καὶ μεγάλαι αἱ θυσίαι, εἰς ἃς θὰ ἐκθέσῃ αὕτη τὸ ἔθνος, ἀλλ' εὐτυχῶς αἱ θυσίαι, καὶ ἐνέργειαι δὲν εἶναι ὑπέρτεραι τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἂν ἔχη τὴν θέλησιν καὶ λογικῶς ἐνασκήσῃ αὐτήν. Ἐκοιμάτο μέχρι τοῦδε ἡ θέλησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἂν δὲν ἴσχυσαν ἵνα ἐξυπνίσωσιν αὐτὴν τὰ προανακρούσματα τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολέμου, θέλει ἀφεύκτως ἐγερθῆ τοῦ πολέμου συνισταμένου. Ἡ ἀτυχὴ

ὅμως ἐνάσκησις τῆς θελήσεως δύναται ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων νὰ ματαιώσῃ τ' ὀποτελέσματα αὐτῆς, εἴτε μὴ λαμβανομένης ἐγκαίρως ἐπαρκοῦς πρὸς τὴν ἀνάγκην προνοίας, εἴτε παρεκτρεπομένης τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας εἰς ἀποφάσεις, ὧν ἀμεσον ἀποτέλεσμα ἔσται ἡ ὀποσύνθεσις τοῦ Κράτους. Τὸ ἐλληνικὸν κράτος οὔτε ὁ ὅλος Ἑλληνισμὸς εἶναι, οὔτε τὸ πλεῖστον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὑπάρχουσι ἐκτὸς τοῦ κράτους σπουδαῖαι ἐθνικαὶ δυνάμεις· ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὁργανισμὸς τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας, οὗ ἄνευ ἀνέφικτος ἡ ἐπιτυχία. Ἐπιμελῶς ἄρα ὀφείλει ἡ Βουλὴ ν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν πρότασιν τείνουσαν εἰς τὴν χαλάρωσιν τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς. Αἱ οἰκονομίαι εἶναι ὠφέλιμοι, ὅταν ἀποκοπῶσι τὰ περιττά, εἶναι ὀσπασταὶ καὶ ὅταν καταργῶσιν ἔξοδα πολυτελείας, ἐπιβάλλοντα δ' ἐν τῇ παρούσῃ στιγμῇ γενικώτερον εἰς ἐνδειεῖν τοῦ μέτρου, ἐνῶ πάντες ὀφείλουσι νὰ ὑποστῶσι θυσίας, ἀλλὰ πέραν τῶν ὀρίων τούτων, ὅταν αἱ οἰκονομίαι περικόπτουσαι τ' ἀναγκαῖα πρὸς τὴν κίνησιν τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς φέρωσι προσκόμματα εἰς τὴν κανονικὴν αὐτῆς λειτουργίαν, πάντοτε μὲν εἶναι ἀποκρουστέαι, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἤδη ὅτε πᾶσα ἡ ἑκτακὸς ἐθνικὴ ἐνέργεια δέον ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς κανονικῆς τοῦ κράτους κυβερνητικῆς λειτουργίας καὶ νὰ συνδυάζηται πρὸς αὐτήν. Οἱ χρηματικοὶ πόροι, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν κυριώτερον μοχλὸν τῶν πολεμικῶν ἔργων, εἶναι ἐλπίς νὰ ἐξευρεθῶσι μόνον διὰ τῶν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων τοῦ κράτους· αὐτὰ τὰ τακτικὰ ἔξοδα τοῦ κράτους θέλουσιν ἐλαττωθῆ ἐπαισθητῶς ἢ καὶ ἐκλείψῃ τὸ πλεῖστον, ἂν ἐπιτραπῇ νὰ εἰσχωρήσῃ ἢ παράλυσις εἰς τὴν διοίκησιν διὰ τῆς καταργήσεως ἀναγκαίου προσωπικοῦ ἢ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν συντήρησιν αὐτοῦ μέσων. Τὰ ἑκτακτὰ οἰκονομικὰ μέτρα, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῶν, εἶναι προσωρινά, ἐπομένως ἢ ἐξ αὐτῶν χρηματικὴ ὠφέλεια εἶναι μικρὰ. Ἡ πρότασις περὶ

ἐκτάκτου μέτρου καταργήσεως θέσεων καὶ περικοπῆς τῶν μισθῶν συνδυασθησομένου πρὸς διαρκὲς δάνειον ἀποδεικνύει τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν ἐπιχειρούντων ἐπὶ ζητημάτων τοσοῦτον σπουδαίων ν' ἀποφαίνωνται ἀμελέτητοι, ὡσανεὶ ἐπρόκειτο περὶ ἐπουσιώδους διατάξεως συνήθους τινὸς νομοθετήματος. Ἀποδεχόμενοι οἰκονομίας, ἐφ' ὅσον βελτιοῦσι τὴν ὑπηρεσίαν ἢ ἐπιδιώκουσι σκοπὸν ἠθικόν, δὲν πρέπει ν' ἀπατώμεθα περὶ τῆς ἐννοίας οὕτων προσδοκῶντες ἐκ τῶν οἰκονομικῶν σπουδαίους πόρους. Οἱ πόροι δι' ὧν θὰ ἐπιτελεσθῶσι τὰ ἔργα, εἰς ἃ ἀποδύεσθαι ἤδη, ὅτε ὁ πόλεμος εἶναι ὁ παρά πάντων ἀνομολογούμενος σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας, δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλοι ἢ δάνεια· δάνεια δὲ δύναται νὰ ἐλπίσῃ μόνον τὸ κράτος, οὐτινος ἢ διοικήσεως καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἐννοίαν εὐνοουμένης πολιτείας.

Ταύτην λοιπὸν τὴν ἐννοίαν ὀφείλομεν διὰ πάσης προσπάθειας νὰ καταστήσωμεν ἐναργέστεραν περὶ τὰ φορῶντα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν στρατιωτικὴν σύνταξιν ἐμμένομεν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι μηδὲλως διακόπτοντες τὸ τῆς ἀρξαμένης ταπεινῆς συντάξεως, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μεταβατικοῦ περὶ ἐφεδρείας νόμου, διότι ἡ ἐγκατάλειψις αὐτοῦ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐκτελέσεως, εἰς ὃ σήμερον περιῆλθε, θὰ ἦναι πολλαχῶς ἐπιβλαβής, ὀφείλομεν κατὰ τᾶλλα νὰ κανονίσωμεν τὰ τῆς ἐκτάκτου συντάξεως, καθ' ὃν τρόπον ὑπαγορεύει αὐτὰ ἡ κατάστασις τῆς χώρας ὑπάρχει αὕτη ἢ θεμελιώδης διαφορὰ μεταξὺ τακτικῆς στρατιωτικῆς συντάξεως καὶ ἐκτάκτου πρὸς πόλεμον παρασκευῆς, ὅτι ἐν τῇ τακτικῇ στρατιωτικῇ συντάξει ἐπιζητεῖται διὰ ταύτης καὶ ἡ διαμόρφωσις τῶν ἠθῶν τῆς χώρας συμφῶνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς νέας νομοθεσίας ἐνῶ ἐν τῇ ἐκτάκτῳ πρὸς πόλεμον παρασκευῇ μόνος σκοπὸς εἰς ὃν ὀφείλομεν ν' ἀφορῶμεν, εἶναι ἡ ἐπιτυχία ἐν τῇ πολεμικῇ ἐνεργείᾳ, συνδυαζομένων τῶν στρατιω-

τικῶν μέτρων πρὸς τὰ ἤθη τῆς χώρας καὶ μὴ ἐπιζητουμένης τῆς τροποποιήσεως τούτων δι' ἐκείνων ἐν μέτρῳ τακτικῆς συντάξεως ἐπιτρέπεται ν' ἀπαιτῶμεν τὴν ἐκπλήρωσιν ὑποχρεώσεων, ὑπὲρ ὧν ἡ χώρα, ὡς ἀσυνείθιστος εἰς αὐτάς, δὲν δεικνύεται διατεθειμένη· τὴν ἐλλείπουσαν συνήθειαν θέλει μεταδώσει εἰς τὸν λαὸν αὐτὴ ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου σκοπὸν ἔχοντος ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἠθικὴν διαμόρφωσιν. Ἐπικειμένου ὅμως πολέμου, ἵνα συγκεντρώσωμεν εὐθύς τὰς δυνάμεις, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, ὀφείλομεν συμφώνως πρὸς τὰ ἤθη τῆς χώρας νὰ ἐργασθῶμεν καὶ διὰ τοῦτο προετείναμεν σήμερον, ὅτε ὁ πόλεμος εἶναι τὸ ἐν Ἀνατολῇ καθεστῶς, τὴν ἀνυπέρθετον συμπλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἐκ ταγμάτων ἐθελοντῶν. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο δύναται ἡ Ἑλλάς ἐντὸς ὀλίγων ἐβδομάδων νὰ ἔχη ἐτοιμοπόλεμον στρατὸν 30 ἕως 40 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὁ δὲ παρακολουθῶν ἐπιμελῶς τὰς διπλωματικὰς καὶ στρατιωτικὰς περιπετείας τοῦ ἀρξαμένου πολέμου θέλει δυστάσει ν' ἀποφανθῆ, ὅτι ἔχουσα ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τοιαύτην δύναμιν δὲν θὰ δυνηθῆ νὰ ποιήσῃ λυσιτελῆ αὐτῆς χρῆσιν.

Πρὸς καταρτισμὸν καὶ συντήρησιν διωργανουμένου στρατοῦ 30 ἕως 40 χιλιάδων ἀνδρῶν μεγάλαι ἀπαιτοῦνται θυσίαι ἀλλ' οὐχὶ ὑπέρτεραι τῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, ἔταν τὸ ἔθνος θελήσῃ νὰ ὑποβληθῆ εἰς αὐτάς. Τὸ ἀληθές τοῦτο μέτρον τῆς κατὰ ξηρὰν στρατιωτικῆς συντάξεως συμπληρουμένης δι' ἀναλόγου καὶ κατὰ θάλασσαν, ὀφείλομεν νὰ ἐπιδεικνύωμεν εἰς τὸ ἔθνος ἵνα πειθόμενον, ὅτι δὲν ζητοῦνται παρ' αὐτοῦ τ' ἀδύνατα, ἐκφράσει ὁμόφωνον τὴν ἀπαίτησιν αὐτοῦ, ὅπως ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία κανονίσῃ ἐσπευσμένως τὰ εἰκότα πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐφικτῆς ταύτης παρασκευῆς. Δυνατὸν ἢ συζήτησις ν' ἀποδείξῃ λυσιτελεῖς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἐκτάκτων δυνάμεων ἰδέας διαφερούσας τῶν παρ' ἡμῶν ἐκφρασθεισῶν· ἀλλ' ἀναμφροβήτητον

εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάς ὀφείλει νὰ ἐργασθῆ ὡς κράτος διωργανω-
 μένον καὶ οὐδὲν νὰ ἐπιτρέψῃ δυνάμενον νὰ χαλαρώσῃ τὴν
 κυβερνητικὴν λειτουργίαν, ὡς κράτος δ' ὀργανωμένον ἐργα-
 ζόμενον ὀφείλει νὰ ὑποβληθῆ εἰς ἐπαρκεῖς πρὸς τὸ ἔργον θυ-
 σίας ὀδηγούμενον ἐκ τῶν ἐνεστῶτων τῆς χώρας ἐθίμων περὶ
 τοῦ τρόπου τῆς ταχυτέρας ἐκτελέσεως καὶ τῆς τελεσφορωτέ-
 ρας διαρρυθμίσεως τῆς πολεμικῆς τοῦ ἔθνους παρασκευῆς.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἐπηκολούθησε μετὰ τινας ἡμέρας τὸ κα-
 τωτέρω ἄρθρον τὸ ὁποῖον ἔκαμε μεγάλην αἰσθησιν :

«Ἦτο ἐποχὴ, καθ' ἣν αἱ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ὄλως
 ἀνεπαρκεῖς πρὸς διεξαγωγὴν ὀργανωμένου ἀγῶνος. Ἰδίως,
 ὅτε κατὰ τὸ 1854 παρεούρθη ὁ ἑλληνισμὸς εἰς ἐπανάστασιν,
 ἀδύνατον ἦτο νὰ γίνῃ παρασκευὴ πρὸς συντεταγμένον ἀγῶνα,
 καὶ ἀφοῦ ὅπωςδήποτε ἀπεφάσισε τότε ὁ ἑλληνισμὸς ν' ἀγωνι-
 σθῆ, δὲν ἠδύνατο νὰ κατέλθῃ ἄλλως εἰς τὸ στάδιον ἢ ἀσύν-
 τακτος, ἀδιοργάνωτος καὶ στηριζόμενος εἰς μόνας τὰς φυσικὰς
 αὐτοῦ ἐπαναστατικὰς δυνάμεις. Ἄλλ' ἂν ὁ τότε ἀγὼν οὕτω
 διεξαγόμενος μικρὰν παρείχεν ἐλπίδα ἐπιτυχίας, αἱ ἔκτοτε γε-
 νόμεναι τελειοποιήσεις τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου καὶ οἱ πρόοδοι
 ἐν τῇ πολεμικῇ τέχνῃ ἐπηύξησαν τὰς δυσχερείας τῆς πάλης
 ἐπαναστατικῶν σιφῶν πρὸς τάγματα συντεταγμένα. Εὐτυ-
 χῶς ὅμως ἔκτοτε τοσοῦτον ὕλικῶς προώδευσεν ὁ ἑλληνισμὸς,
 ὥστε, ὅ,τι τότε ἦτο ἀνέφικτον, σήμερον δὲν εἶναι ἀκατόρθω-
 τον. Ἄν ἡ Ἑλλὰς, ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἡ περὶ παρα-
 σκευῶν ἀπαίτησις, ἔφερε τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ἐν τῇ θελή-
 σει, ὡς προέφερον αὐτὴν ἐκ τῶν χειλέων, καὶ ἐπεβάλλετο
 εἰς παροχὰς χρημάτων καὶ προσωπικῆς ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρε-
 σίας μεγάλης μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνωτέρας τῶν δυνάμεων αὐτῆς,
 σήμερον θὰ ἦτο τὸ κράτος ἀρκούντως συντεταγμένον στρα-
 τιωτικῶς, ἵνα δύνηται ν' ἀφορᾷ πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν
 ἀξιώσεων αὐτοῦ εἰς τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν, ἀφοῦ μάλιστα σή-
 μερον ἡ πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς λα-

ους τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἀντίθετος τῆς κατὰ τὸ 1854. Παρῆλθεν ὁ τῆς παρασκευῆς χρόνος ἐν ἀπραξίᾳ καὶ ἀνέτοιμον κατέλαβε τὴν Ἑλλάδα ἡ ἔκρηξις τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, δυσχερεστάτη δὲ ἤδη ἢ ἐκ τοῦ προχείρου ὀργάνωσις τῆς χώρας πρὸς ἔγκαιρον στρατιωτικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καίτοι δυσχερῆς, δὲν εἶναι καὶ ἀδύνατος ἡ ὀργάνωσις αὕτη, ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν τὴν θέλησιν καὶ νὰ διευθύνωμεν τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς νοημόνως. Οἱ φρονούντες ὅτι δι' ἀσυντάκτων ἐπαναστατικῶν ομάδων δύναται νὰ διεξαχθῇ ὁ ἀγών, εἰς ὃν παρασύρει τὴν Ἑλλάδα ἡ φορὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων, τοσοῦτον ἀποδεικνύονται ἀμβλυποῦντες πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ἢ τοσοῦτον στεροῦνται εἰλικρινείας, ὥστε πᾶσα πρὸς αὐτοὺς συζήτησις ματαία. Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἢ τε ἐσωτερικὴ καὶ ἢ ἐξωτερικὴ, μόνον ὀφείλει νὰ ἔχη σκοπὸν, ὑπὲρ οὗ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν νὰ θυσιάζη, τὴν συγκράτησιν τῶν πραγμάτων, τὴν ἀποφυγὴν πάσης διπλωματικῆς ρήξεως, τὴν πρόληψιν παντὸς ἀσυντάκτου κινήματος, ἕως οὗ διεξαγάγῃ δι' ἐκτάκτου καὶ ἐσπευσμένης, ἀλλ' ἐσκεμμένης καὶ συστηματικῆς ἐνεργείας, τὴν στρατιωτικὴν σύνταξιν, πρὸς ἣν συνδιαζόμεναι αἱ ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ διπλωματικὴ ἐνέργεια τοῦ κράτους δύναται ν' ἀποβῶσι τελεσφόροι. Τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ ὥρα διατάραξιν τοῦ διπλωματικοῦ καθεστώτος ἢ τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς. θεωροῦμεν συμφορὰν ἐθνικὴν, ἐγκλήμα δὲ, ἂν παρ' ἡμῶν αὐτῶν προκληθῇ. Ὡς διάκεινται σήμερον διπλωματικῶς τὰ τῆς Ἑλλάδος οὐδὲν εἰς τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ προμηθείας τοῦ ὑλικοῦ πολέμου παρεμβάλλεται διεθνὲς πρόσκομμα τῆς ἐσχάτης δ' ἀσυνεσίας ἀπαγόρευσις θὰ ἦτο πᾶσα παρ' ἡμῶν παράκλησις προώρου μεταβολῆς διεθνoῦς καταστάσεως.

Ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι αἱ πραγματοποιούμεναι πρὸ τῆς στρατιωτικῆς ἡμῶν διοργανώσεως καὶ μὴ ὑποτεταγμέναι εἰς αὐτὴν θέλουσι καταστήσει ταύτης τὴν δι-

εξαγωγῆν ἀνεπίτευκτον καὶ ἐπομένως θέλουσι προκαλέσει χείρονα τῆς ἐκ τῆς ἐντελοῦς ἡμῶν ἀπραξίας καταστροφὴν. Ἀλλὰ δὲν παραλύουσι μόνον τὰ πρόωρα ἐπαναστατικὰ κινήματα τὴν πρὸς τὴν στρατιωτικὴν διοργάνωσιν τῆς χώρας κυβερνητικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔκτακτα μέτρα τὰ ἐπιζητοῦντα πόρους οὐχὶ ἐν τοῖς ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ κράτους στηριζομένοις δανείοις καὶ ἐν τῇ πρὸς ἀπότισιν τῶν τόκων τῶν δανείων τούτων φορολογίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀποσυνθέσει τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας χάριν οἰκονομιῶν ἐξαγοραζομένων δι' ἐλαττώσεως ἐσόδων πολὺ αὐτῶν ὑπερτέρων καὶ διὰ καταναγκαστικῶν δανείων φυγαδευόντων ἐκ τῆς χώρας πᾶν κεφάλαιον καὶ πᾶσαν πίστιν χάριν προϊόντος μηδαμινοῦ. Βάσις τῆς συντεταγμένης στρατιωτικῆς παρασκευῆς τῆς χώρας εἶναι τὰ χρήματα, τὸ δ' ἀπαιτούμενον ποσὸν τῶν χρημάτων μόνον διὰ δανείων δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν καὶ τούτων ἐξωτερικῶν. Τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ στρατιωτικῆς προμηθείας ὀφείλομεν νὰ πληρώσωμεν ἀπάσας εἰς μεταλλικόν, τὸ δ' ὅλον ἐν Ἑλλάδι μεταλλικόν δὲν εἶναι ἀνώτερον τῶν 25 ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Καὶ ἂν δι' ἀναγκαστικοῦ δανείου κατωρθοῦτο ὅλον τὸ ποσὸν τοῦτο ν' ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν τραπεζῶν καὶ ἰδιωτῶν, πάλιν ἀνεπαρκῆς θὰ ἦτο ὁ πόρος πρὸς τὴν ἀνάγκην, ἥ δὲ οἰκονομικὴ καταστροφὴ τῆς χώρας καὶ αὐτοῦ τοῦ δημοσίου ταμείου τοῦ ἐν ταῖς χρηματικαῖς προσόδοις τῆς χώρας ἀντλοῦντος θὰ ἦτο τελεία. Ἐν τούτοις τοιαύτας ἰδέας ἠκούσαμεν καὶ ἀνέγνωμεν ὑποστηριζομένας· ἠκούσαμεν προτεινόμενον ὅπως, πλὴν τοῦ μεταλλικοῦ τῶν τραπεζῶν δανειζομένου πρὸς τὸ δημοσίον, δανείση καὶ ὁ λαὸς ἀπέναντι ἑκατονταδράχμων ὁμολόγων 10,000,000 δραχμῶν. Τὸ ὅλον τοῦ παρὰ τῷ λαῷ μεταλλικοῦ, ἐξαιρέσει τοῦ ἀποταμιεύματος τῶν τραπεζῶν, δὲν ὑπερβαίνει τὰ 5,000,000 δραχμῶν, ὧν ἄνευ δυσχερεστάτη ἢ χρηματικὴ αὐτοῦ δοσοληψία· ἀλλ' ἔστω ὅτι ἀφαιροῦμεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ 1)10 ἢ τὸ 1)5 τοῦ δανείου, πολὺ ἀπέχομεν τῶν 100,000,000 δραχμῶν· ὅν

δὲ καὶ τὸ ἔλον ἀφαιρέσωμεν, πάλιν τὸ προτεινόμενον ἀναγκαστικὸν δάνειον εἶναι ἰδανικὸν κατὰ τὰ 18)20. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ Βουλὴ, ἐὰν τοιαῦται ἰδέαι ριφθῶσιν ἐν αὐτῇ, θέλει ἀποδοιομπέυσει αὐτὰς ἐν περιφρονήσει. Ἡ Βουλὴ δὲν ἀμφιδάλλομεν ὅτι θὰ ἐννοήσῃ τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῇ ἀποστολὴν τῆς συγκρατήσεως τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀποκρούσεως παντὸς μέτρου τείνοντος εἰς τὴν χαλάρωσιν τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς. Ἄν οἱ πρότερον τυφλῶς πιστεύοντες εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πεποιθήσεως ἔνεκα ταύτης ἀντιπράττοντες εἰς πᾶν μέτρον στρατιωτικῆς παρασκευῆς, σήμερον, ὅτε ὁ πόλεμος ἐξερράγη, ἔκκληκτοι ἐπὶ τῇ εὐθύνη διὰ τὸ ἀνέτοιμον τοῦ κράτους ἐπιζητήσωσι δι' ἀπονενομημένων σχεδίων νὰ παρεκτρέψωσι τὴν χώραν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἐκτιμῆσεως τῆς καταστάσεως, ἡ Βουλὴ βεβαίως δὲν θέλει παρασυρθῆ ὑπὸ προσπεποιημένων ἐπιδείξεων ἐνθουσιασμοῦ εἰς ἐνεργείας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῶν περιστάσεων μόνον διὰ τοῦ μεγαλείου τῆς καταστροφῆς, ἣν παρασκευάζουσιν. Ἡ Ἑλλάς ἀληθῶς δὲν ἔπραξε μέχρι τοῦδε τὰ εἰκότα καὶ σπουδαίως ἐκ τούτου κινδυνεύει νὰ ζημιωθῆ· ἀλλὰ πολὺ ἀπέχει ἔτι τῆς ἀπογνώσεως, εἰς ἣν παριστῶσιν αὐτὴν περιελθοῦσαν αἱ ἀπονενομημέναι προτάσεις τῶν τέως μυκτηριζόντων πάντα θεωροῦντα τὴν εἰρήνην ἐπισφαλῆ, σήμερον δὲ συνιστώντων ἀντὶ πολεμικῆς συντάξεως τὴν κυβερνητικὴν ἀποσύνησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

ΤΟ ΜΕΓΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ

Μυστικάι συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς. — Ἐν λογοπαί-
γνιον τοῦ Τρικούπη. — Ὑπουργικά συμβούλια
εἰς τὸ ἔϋπουργεῖον τῶν ναυτικῶν. — Σύν-
τονα μέτρα. — Στρατιωτικάι προπαρα-
σκευαί. — Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Φωτιά-
δου βέη. — Γάλλοι διοργανωταί
τοῦ στρατοῦ.

Τὸ ὑπουργεῖον εὐθὺς μετὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ (1) ὀ-
νηγγέλθη εἰς τὴν βουλὴν ἣτις ἐξεδήλωσεν ἄκραν χαρὰν διὰ
τὸν σχηματισμὸν αὐτὸν ἐπαρκῶς ἱκανοποιοῦντα τὰς ἀξιώσεις
ὄλων τῶν κομμάτων ὧν οἱ κορυφαῖοι εὕρισκοντο εἰς αὐτό.
Μόνον οἱ περὶ τὸν Βούλγαρον ἠγειραν θόρυβόν τινα, ἀλλ' ἡ
πλειοψηφία τοῦ τύπου διεκοίνωσεν ἤδη ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ
Βούλγαρος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ μέρος τοῦ ὑπουργείου

(1) Οἱ ὑπουργοὶ μετὰ τὴν ὀρκωμοσίαν των ἐνώπιον τοῦ βασι-
λέως μετέβησαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀειμνήστου Δεληγεώργη ὅπου
ἡ σύζυγός του περιχαρῆς ὑπεδέχθη αὐτούς. Λέγεται ὅτι ἡ κ.
Δεληγεώργη προσφέρουσα εἰς τὸν Τρικούπη τὸν καφὲν τῷ εἶπε·

— Δὲν θὰ εἶναι πολὺ καλὸς, κ. Τρικούπη. Ἄλλ' ὅς εὐχη-
θῶμεν νὰ πάρωμεν τὴν Κρήτην διὰ νὰ σὰς προσφέρω Τουρκικόν.

Καὶ ὁ Τρικούπης ἐτοιμῶς ἀπήντησεν·

— Τὸ ἐλπίζω, κυρία μου. Ἄν καὶ ὡς Τουρκικὸς θὰ μὰς κο-
στίσῃ ἀκριβώτερα.

ἐκείνου ἀφοῦ ἄλλας ἐξέφρασεν ἀρχάς, πλὴν τούτων δὲ καὶ ἐκτός τῆς ἀρχῆς ἀπὸ διειτίας ἤδη παραμένων, δὲν ἦτο ἐν γνώσει τῆς τελευταίας πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἐν γένει ὅμως ὁ τύπος καὶ τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἐγράψε μετὰ πολλῆς ἀβρότητας κατὰ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ ὅστις ἀφ' ἑαυτοῦ εἶχε κατηγορηθῆ, ἢ μᾶλλον ἀφ' ἑαυτοῦ εἶχε μείνει ἐκκρεμῆς ἢ κατ' αὐτοῦ κατηγορία, εἶχεν ἐλκύσει πολλὰς συμπαθείας καὶ ὠμίλουν περὶ αὐτοῦ μετὰ τινος σεβασμοῦ ὡς περὶ νεκροῦ.

Ἦρχισαν λοιπὸν αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς κατ' ἀρχάς ὑπηρεσιακαὶ ἐντελῶς, ἐνῶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀνήσυχος ἀνέμενε νὰ ἴδῃ τί θὰ ἐγέννα τὸ μέγα ἐκεῖνο ὑπουργεῖον περὶ τὸ ὁποῖον συνκεντρώθησαν τόσαι ἐλπίδες. Καὶ ἡ τοιαύτη ἐπουσιώδης ἐργασία τῆς βουλῆς συνισταμένη εἰς σπουδαίους νόμους περὶ αὐξήσεως τῆς τελωνοφυλακῆς καὶ περὶ τοῦ νόμου τοῦ χαρτοσήμου ἐξηκολούθουν οὕτως ἀπελπιστικά, ὅτε μετατροπὴ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἐπέβαλε τὴν ἄμεσον μετατροπὴν τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ βουλή συνεκλήθη εἰς ἐκτάκτους μυστικάς συνεδρίας εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ σκέπτηται περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κράτους. Αἱ μυστικαὶ αὗται συνεδριάσεις ἐξήγειραν εἰς τὸ κατακόρυφον τὴν κοινὴν περιέργειαν ὅτε κατηγορήθησαν καὶ ἤρχισεν ἡ δημοσία συζήτησις τῶν μέτρων τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν παρούσων περιστάσεων. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ συνήθης πολυλογία δὲν ἀπεκλείσθη καὶ πλεῖστα συνεδριάσεις κατηναλώθησαν εἰς τὴν συζήτησιν μόνον ἀνευ οὐδεμιᾶς πρακτικῆς ἐργασίας.

Τὸ ὑπουργεῖον ὅμως δὲν περιορίζετο, εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ ἐργασίας αὐτοῦ. Δίς καὶ ἐνίοτε τρίς τῆς ἡμέρας οἱ ὑπουργοὶ συνήρχοντο ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ναυάρχου Κανάρη, εἰς ἰσόγειον δωμάτιον τοῦ ὑπουργείου τῶν ναυτικῶν, ἔπου παρέμενον ἐπὶ πολὺ διασκεπτόμενοι ἐπὶ τῆς κατα-

στάσεως, τὰς ἀποφάσεις των δὲ ἀνεκοίνουον καθ' ἑκάστην εἰς τὸν βασιλέα ὅστις εὐθύς μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου εἶχεν ἀπέλθει εἰς Δεκέλειαν ὅπως διέλθῃ τὸ θέρος. Εἰς τὰ συμβούλια ταῦτα συχνὰ προσεκαλοῦντο ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ἐξ ὧλης δὲ τῆς μυστικῆς ἐργασίας τοῦ ὑπουργείου τοῦτο μόνον ἐπρόδιδε ὅπως δῆποτε τὴν ἐπὶ τῶν προπαρασκευῶν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Αἱ διαδόσεις δὲ καὶ αἱ φῆμαι περὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, μεγαλοποιούμεναι ἐπέφερον φοβερὰν συγκίνησιν. Διεδίδετο ὅτι αἱ σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας ἐπρόκειτο νὰ διακοπῶσι καὶ ὅτι ὁ τότε πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας Φωτιάδης ἐπέδωκεν ἐντονωτάτην διακοίνωσιν ἐκ μέρους τοῦ Σουλτάνου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, δι' ἧς παρεπονείτο διὰ τὰς στρατιωτικὰς προπαρασκευὰς τῆς Ἑλλάδος. Καὶ συγχρόνως ἀλλεπάλληλοι ἐπήρχοντο αἱ διὰ Κωνσταντινουπόλεως εἰδήσεις ὅτι ἡ Τουρκία φοβουμένη τὴν ἐκ μεθορίων εἰσβολὴν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἥπειρον, ἐνίσχυε τὰ ἐκεῖ στρατιωτικὰ της σώματα, καὶ τοῦτο γνωστὸν ἐν Ἀθήναις προεκάλεσε ζωηροτάτην ἐντύπωσιν.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦτα ἦσαν τὰ διαδήματα τῆς Τουρκίας, ἀνάλογα ἔκαμεν ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς παρὰ τῷ ὑπουργῷ Τρικούπῃ, ὅστις μετὰ περισσῆς διπλωματικῆς λεπτότητος διευθύνων τὰ τοῦ ὑπουργείου τοῦτου, ἀπήλπιζε τὸν Φωτιάδην. Ἐν ἐπιστολῇ ἦν οὗτος συνῆψε πρὸς τὰ ἔγγραφα τὰ ὅποια διεδίδαζεν εἰς τὴν κυβέρνησιν του ὡμολόγει ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξαγάγῃ ἀσφαλὲς συμπέρασμα περὶ τῆς στάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῶν συνεντεύξεών του μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπῃ. Οὗτος εἰς ἐκάστην συνέντευξιν λεπτότατα ἀπέφευγε νὰ τῷ δηλώσῃ ἀκριβῶς τὴν γνώμην του, ὅταν δὲ ὁ Φωτιάδης, ἀγανακτῶν διὰ τὴν διπλωματικὴν αὐτῆν τοῦ Τρικούπῃ ὑπεκφυγὴν, τὸν προσεκάλει νὰ δηλώσῃ ὠριζόμενος

ποίαν πολιτικὴν ἡνόει ν' ἀκολουθήσῃ, ὁ Τρικούπης τὸν προσεκάλει νὰ δηλώσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν πορείαν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων καὶ τότε ἦτο ἔτοιμος νὰ τῷ κάμῃ γνωστὴν τὴν πολιτικὴν του. Ἀνάλογοι ὁδηγίαι ἐστέλλοντο εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνα πρεσβευτὴν Κουντουριώτην. Οὗτος ὡς ἐγράψαμεν διατέλει εἰς στενάς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Λαυᾶρδου, ἠσθάνετο δὲ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροὴν τοῦ ἰσχυροῦ φίλου του καὶ μάλιστα εἶχεν ἐκτεθῆ εἰς ἀκριτομυθίας τινὰς ἠκίστα διπλωματικάς. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῷ διεβίβασεν ἔγγραφον ἐνῶ τὸν καθίστα προσεκτικὸν εἰς τὰ πρὸς αὐτὸν διαδήματα τοῦ Λαυᾶρδου καὶ τῷ ὑπεδείκνυεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου ἔπρεπε νὰ λαμβάνῃ ὁδηγίαι διὰ πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι συνέντευξίν του μετὰ τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦται ἦσαν αἱ πράξεις τοῦ ὑπουργείου, ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν παρεσκευάζοντο συντόμως καὶ μεθ' ὅλης τῆς ἀπαιτουμένης ἐχεμυθείας, οὕτως ὥστε τὸ πολὺ κοινὸν εὐδελίαν νὰ ἔχῃ γινῶσιν τῶν προπαρασκευῶν, ἐπιτηδείως δὲ ἐνισχύοντο καὶ τὰ παρὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν στρατιωτικὰ σώματα, διὰ μεταθέσεως σωματίων τινῶν δῆθεν πρὸς καταδίωξιν τῆς τότε ἀναφανείσης ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ φοβερᾷ ἐπιβολῇ ληστείας διὰ τῆς συστάσεως πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν συμμοριῶν.

Χαρακτηριστικὸν τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἰδίως τῶν ἐπ' αὐτῆς σκέψεων τῶν ξένων εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς περικοπὴ ἐκ τῆς «Νέας Ἡμέρας»:

«Ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῆς Κολωνίας» ἐδημοσιεύθη μακρὰ ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστολή, συνταχθεῖσα πιθανῶς ὑπὸ Ἑλληνοῦ καὶ περιέχουσα πολλάς ὀρθὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἐπιστολογράφος παρατηρεῖ ἐν ἀρχῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι μὲν σύμφωνοι ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, διαφωνοῦσιν ὅμως ὡς πρὸς τὰ μέσα. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες

ἦσαν ὡς ἐθεωροῦντο ἄλλοτε, ἀπερίσκεπτος ληστρικός λαός, ἡ ἐπανάστασις θὰ εἶχεν ἤδη ἐκραγῆ. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἀποσβέσεως τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο φρονιμώτεροι καὶ εἰρηνικώτεροι· ἡ δὲ ἀνάπτυξις τῆς ὀλικῆς εὐημερίας ἐξήλειψε τὸ τυχοδιωκτικὸν αὐτῶν πνεῦμα. Ἡ σημερινὴ Ἑλλάς δὲν εἶναι ἡ Ἑλλάς τοῦ 1852, ὅτε ὁ Ἀβούτος συνέτασσε τὴν σάτυράν του. Αἱ Ἀθηναὶ εἶναι ἡ ὠραιότατη πόλις τῆς Ἀνατολῆς ὁ δὲ Πειραιεὺς φέρει τὰ γνωρίσματα τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς εὐζωίας. Πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ὁ γερουσιαστὴς ἠγόραζε μόνος ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Ἑρμοῦ τὰ κρόμμυα καὶ τὰ λαχανικά, ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ γεῦμα του. Σήμερον ὁ βουλευτὴς περιμένει τὴν ἐναρξιν τῆς Βουλῆς ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῶν Ξένων· εἰς τὰς Ἀθήνας διεχύθη σχετικὴ εὐπορία, εἰς τὸ αἶσθημα δὲ τοῦτο δέον ν' ἀποδοθῆ κατὰ μέγα μέρος ἡ ἄχρι τοῦδε εἰρηνικὴ πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων. Φοβοῦνται μὴ ἐκθέσωσιν εἰς κινδύνους τὰς Ἀθήνας, τὸ λαμπρότερον δημιούργημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως πανταχοῦ ἀντηχοῦσι παράπονα. Ἡ ἐπέκτασις τῶν ὀρίων κατέστη τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τοῦ ἔθνους. «Ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἠπειρος πρέπει νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἄλλως ἐχάθημεν» λέγουσιν, ὅλοι. Εἰς μάτην ὑπομιμνήσκει τις εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅποια μεγαλουργήματα ἐπέτελεσαν ἐννέα ἑκατωμμύρια Ἑλλήνων ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἕλλην ὁμοιάζει πρὸς μείρακα ὅστις δὲν χωρεῖ πλέον εἰς τὰ φορέματα τοῦ παιδός. Ἐὰν δὲν πλατυνθῶσι τὰ φορέματά του, θὰ τὰ σχίσῃ. Ἐὰν δὲν μεγαλυνηθῆ ἡ Ἑλλάς θὰ ἐκραγῆ ἐσωτερικὴ ἐπανάστασις. Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐπαναστάσεων οὐδὲν ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες. Μεταμέλονται διὰ τὰ παρελθόντα σφάλματα, δὲν ἀρύονται ὅμως μαθήματα, καθ' ἑσὸν ἀφορᾷ τὸ μέλλον. Παράδειγμα ἔστω ἡ πτώσις τοῦ Ὀθωνος. Οὐδέποτε ἐχύθησαν ἐπὶ πολιτικῇ μεταβολῇ πικρότερα δάκρυα μετανοίας! Ὁ Δεληγιώργης ἀποκαλεῖ τὴν ἐπανάστα-

σιν τοῦ 1862 μίαν τῶν μεγίστων ἀνοησιῶν τῆς ζωῆς του. Καί ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐτοιμάζονται νὰ μεταχειρισθῶσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸν Γεώργιον. Ἀφοῦ κατεκρίνετο ἄλλοτε ὡς ἀναμιγνυόμενος εἰς τὰ τῆς διοικήσεως, κατακρίνεται νῦν ὡς ἀπέχων τῶν κυβερνητικῶν φροντίδων. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἀγαπᾷ εἰς ἄκρον τοὺς Ἀγγλους. Τὴν δημοτικότητά του θ' ἀνέκτα ὁ Γεώργιος, ἐὰν ἀνελάμβανε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἔθνικοῦ κινήματος κατὰ τῶν Τούρκων. Πᾶς Ἕλλην θ' ἀνευφήμη αὐτὸν ἐνθουσιωδῶς.

Ἄλλ' ὁ Γεώργιος προβλέπων πόσον ταχέως θὰ διεσκεδά-
 ζετο ὁ ἐνθουσιασμός καὶ παραμελεῖ ἄχρι τοῦδε τὸ ἔθνικὸν
 κίνημα. Ὁ Δεληγεώργης εἶναι τὸ ἄκρον ἀντίθετον τοῦ Κου-
 μονδούρου. Ὁ Κουμουνδούρος συνιστᾷ τὴν σύμπραξιν μετὰ
 τῆς Ρωσσίας, ἐνῶ ὁ Δεληγεώργης ἐλπίζει ν' ἀποκτήσῃ τὴν
 Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἠπειρον δι' εἰρηνικῶν διαπραγματεύσεων
 μετὰ τῆς Τουρκίας. Ὡς πρωθυπουργός διέπει τὰ τῆς κυβερ-
 νήσεως δικτατορικῶς. Ἡ ἀκαταμάχητος εὐγλωτία του τὸν
 καθιστᾷ δημοφιλῆ, ἰδίως εἰς τοὺς φοιτητάς· μεγάλως δὲ θὰ
 βαρύνῃ εἰς τὴν πλάστιγγα ἢ ἔτυμνηγορία τοιοῦτου ἀνδρός
 ὑπὲρ τοῦ πολέμου. Ὁ Κουμουνδούρος εἶναι ὁ ἄνθρωπος
 τῶν μικρῶν μέσων. Καίπερ ρωσόφιλος, φοβεῖται τὴν κεκηρυγ-
 μένην προσχώρησιν εἰς τὴν πάλιν καὶ θὰ προετίμα, τὸν
 ἐκ τοῦ ἀφανοῦς πόλεμον. Ἀτομικῶς διακρίνει αὐτὸν μαγευ-
 τικὴ εὐπροσηγορία. Ὁ Τρικούπης εἶναι ἐκ τῶν Ἑλλήνων
 πολιτικῶν ὁ θετικώτατος, δραστηριώτατος καὶ μᾶλλον πεπαι-
 δευμένος. Τὸ πρόγραμμά του δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς.
 Οὐχὶ μεμονωμένα κινήματα, οὐχὶ ἰδιωτικαὶ ἐνέργειαι. «Ἐὰν
 ἐνεργήσῃ, πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ ὅλον τὸ ἔθνος».

Τὰ πράγματα εὐρίσκοντο εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὅτε ἐπι-
 συνέβη τὸ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐπεισόδιον τὸ ὁ-
 ποῖον ὡς ἑξῆς ἐξέθηκεν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν Βουλὴν, ὡς ὑ-
 πουργός τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις, εἶπεν ὁ Τρικούπης, εἶναι σχεδὸν περατωμένη δύναμαι ν' ἀνακοινώσω εἰς τὴν βουλὴν τὰ κατ' αὐτὴν, καὶ εἶναι τῷ ὄντι πρέπον τοιαῦται ὑποθέσεις μετὰ τὸ πέρας αὐτῶν νὰ φέρωνται εἰς ἴγνώσιν τῆς βουλῆς, ὅπως, ἐὰν ἡ βουλή δὲν ἐγκρίνη τὰ γενόμενα δυνηθῆ ν' ἀποφανθῆ ἐπ' αὐτῶν πιστεύω δ' ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει δὲν θὰ ὑπάρξῃ ἀφορμὴ πρὸς ἐπίκρισιν.

Ἡ κυβέρνησις εἰδοποιήθη πρὸ τινος χρόνου ὅτι εἶχον ἀποβιάσθη εἰς Κέρκυραν ἐν τῷ τελωνιακῷ καταστήματι πολλὰ κιβώτια περιέχοντα πολεμοφόδια καὶ κατὰ τὰς δοθείσας ἐξηγήσεις εἰς τὸ τελωνεῖον, μεταφερόμενα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ προωρισμένα διὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀλβανίας· ἀφοῦ ἔλαβε τὴν εἰδοποίησιν ταύτην τῆς τελωνιακῆς ἀρχῆς ἡ κυβέρνησις εἰδοποιήθη καὶ παρὰ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας περὶ τούτου, ἣτις προφορικῶς τὸ πρῶτον ἐζήτησε παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἵνα παρακλύσῃ τὴν διάβασιν τῶν πολεμοφοδίων τούτων εἰς τὴν ἐμπόλεμον χώραν εἰς ἣν ἦσαν προωρισμένα ἵνα ἀποσταλῶσιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ οὐδέτερα κράτη δὲν πρέπει νὰ παρέχῃσι τὸ ἔδαφος αὐτῶν ὡς ἀποθήκην πρὸς μεταφορὰν λαθρεμπορίου πολέμου ἀπὸ ἐμπολέμου εἰς ἐμπόλεμον τόπον. Τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσίας, ὡς ἐμπολέμου πρὸς οὐδέτερον κράτος ἐθεώρησεν ἡ κυβέρνησις ὡς δεδικοιολογημένας ἐζήτησε μόνον ὅπως ἡ αἴτησις γίνῃ ἐγγραφος, προσέτι δὲ βεβαιωθῆ ὅτι τὰ κιβώτια περιεῖχον πολεμοφόδια καὶ ὅτι ἦσαν προωρισμένα εἰς ἐμπόλεμον χώραν. Ὅτι περιεῖχον λαθρεμπόριον πολέμου ἦτο βεβαιωμένον ὑπὸ τῆς τελωνιακῆς ἀρχῆς, ἣτις ὑπέβαλε περὶ τούτου ἔκθεσιν· ὅτι προήρχοντο ἐξ ἐμπολέμου χώρας ἦτο βεβαιωμένον ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐταιρίας Λόυδ, ἣτις ἔφερεν αὐτὰ, καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀποσταλῶσιν εἰς Πρέβεζαν ἐβεβαιουτο ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐταιρίας ἣτις ἀπηύθυνεν αἴτησιν ὅπως ἐπιτραπῆ νὰ παραλάβῃ ταῦτα ἀπὸ τοῦ τελωνεῖου καὶ ἀποβιάσῃ

αυτὰ εἰς τὸ ἀτμόπλοιον τὸ ἀναχωροῦν εἰς Πρέβεζαν· ὥστε ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ χρῆσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους πρὸς μεταβάσιν πολεμικῶν εἰδῶν εἰς ἐμπόλεμον χώραν ὑπῆρχον πλήρη. Ἐσπευσα ἐπομένως νὰ τηλεγραφήσω πρὸς τὰς ἐν Κερκύρα ἀρχάς, ἵνα παρακλύσωσι τὴν μεταβάσιν τῶν εἰδῶν τούτων καὶ κρατήσωσιν αὐτὰ ὅπως εὐρίσκοντο· ἀλλὰ τὸ τηλεγράφημα ἔφθασεν ἀφοῦ τὰ κιβώτια εἶχον ἐπιβασθῆ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου τοῦ αὐστριακοῦ τοῦ ἀναχωροῦντος εἰς Πρέβεζαν. Ἐκ τούτου δὲ ὡς βλέπετε, παρενέβαινεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἕτερα δύναμις, ἔχουσα τὰς αὐτὰς ὡς καὶ ἡμεῖς ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τῶν ἐμπολέμων. Ἐτηλεγράφησα τότε, ἐπὶ τῇ αἰτήσει ὀδηγίων παρὰ τῶν ἐν Κερκύρα ἀρχῶν πρὸς τὰς ἀρχάς ταύτας, ὅτι ἔδει νὰ δηλώσωσι πρὸς τὸν πλοίαρχον τοῦ Αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου Λούδ ὅτι τὰ πολεμοφόδια κακῶς ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ τελωνείου ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ μεταβιασθῶσιν εἰς οὐδετέραν χώραν, ἢ μεταβάσις ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ νόμιμος. Ἐπὶ τῇ προσκλήσει δὲ ταύτῃ γενομένη παρὰ τῶν ἐν Κερκύρα ἀρχῶν ὁ πλοίαρχος ἀπεβίβασε τὰ κιβώτια εἰς φορτηγίδας, τοῦτοχρόνως δὲ ἐτηλεγράφησαν αἰτούμενος ὀδηγίας καὶ αὐτὸς καὶ ὁ πρόξενος τῆς Αὐστρίας εἰς τὸν ἐνταῦθα ἐπιτετραμμένον τὰ τῆς ἐπικρατείας ἐκείνης, ὅστις ἐλθὼν πρὸς με ἐζήτησεν ἐξηγήσεις περὶ τῶν γενομένων· παρέστησε δὲ, ἀναγνούς καὶ τηλεγράφημα, ὅπερ εἶχε λάβει παρὰ τοῦ ἐν Κερκύρα προξένου, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον νὰ μεταβιασθῶσι τὰ κιβώτια εἰς Πρέβεζαν, ἀλλ' ἀπευθείας εἰς Τεργέστην, εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον ἀπήντησα, ὅτι ἐνόςω τὰ εἶδη ταῦτα ἐπρόκειτο νὰ μεταβιασθῶσιν εἰς χώραν ἐμπόλεμον δὲν ἠδύνατο ἢ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μεταβάσιν. Ἄν ἡ Αὐστριακὴ κυβέρνησις οὐδετέρα, ὡς καὶ ἡμεῖς, ἐγγυᾶται ὅτι ἀληθῶς ἐπρόκειτο τὰ πολεμοφόδια νὰ μεταβιασθῶσιν εἰς τὴν ἰδίαν οὐδετέραν χώραν καὶ ὅτι ἐκεῖ μεταβιαζόμενα ἤθελον

διατηρῆ ὅπως ἀπαιτοῦσιν οἱ νόμοι τῆς οὐδετερότητος ὑπὸ εὐθύνην τῆς κυβερνήσεως τῆς Αὐστριακῆς, ἤθελον ἐπιτρέψει τὴν μεταβίβασιν εἰς οὐδετέραν χώραν, ἀπητεῖτο ὅμως πρὸς τοῦτο νὰ ἀπευθυνθῆ ἐπισήμως καὶ ἐγγράφως πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἀρχὰς ἢ Αὐστριακῆ.

Ὀλίγον μετὰ τοῦτο ἔλαβεν ἡ κυβέρνησις διακοίνωσιν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας λέγουσαν, ὅτι ἐπληροφορήθη ἡ κυβέρνησις του περὶ τῆς κατασχέσεως τῶν πολεμοφοδίων πρὸς τὴν γινώμην ἣν προηγουμένως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπὶ ἄλλης ὁμοίως φύσεως ὑποθέσεως, ἐν ἣ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἦτο ἢ αἰτοῦσα τὴν κατάσχεσιν, εἶχεν ἀποφανθῆ. Ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις κατὰ τὸ ἔτος 1876 διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ αὐτῆς εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὸν τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν αἴτησιν ὅπως κατὰσχῆ τὰ προωρισμένα διὰ τὸ Μαυροβούνιον, ὁ δὲ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς εἶχεν ἀπαντήσῃ ὅτι ἀληθῶς ἡ Ἑλλάς, οὐδετέρα, ὤφειλε νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νὰ γίνεται συστηματικὴ χρῆσις τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ὡς ἀποθήκης πρὸς διαβίβασιν εἰς τοὺς ἐμπολέμους πολεμικῶν εἰδῶν, ἀλλὰ τὰ εἶδη ὧν ἐζητεῖτο ἢ κατάσχεσις δὲν ἠδύνατο ὅτε εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Κέρκυραν νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς λαθρεμπόριον πολέμου, οὐδ' ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῆ ἢ ἀρχὴ ἣν προανέφερον ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνῃ διότι τὰ εἶδη ταῦτα εἶχον μετενεχθῆ εἰς Κέρκυραν, πρὶν ἐκραγῆ ὁ πόλεμος Μαυροβουνίου καὶ Τουρκίας. Ἐπομένως ἐνῶ προκειμένου περὶ εἰδῶν ὧν ἡ μεταφορὰ ἐγένετο ἐν καιρῷ εἰρήνης ἢ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἐφαρμοζομένη ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐφαρμοσθῆ, καὶ τοῦτο εἶπον εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Τουρκίας, προκειμένου περὶ μεταφορᾶς πολεμοφοδίων ἀπὸ ἐμπολέμου εἰς ἐμπόλεμον χώραν ἐν ὥρᾳ πολέμου· ὥστε μακρὰν τοῦ νὰ ὑπάρχῃ ἀντίφασις ἔχομεν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίου τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἥτις ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνῃ ἐζήτει, ὅ,τι σήμερον ἀποκρούει, ἦτοι τὴν κατάσχεσιν

τῶν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους πολεμικῶν εἰδῶν, ἡ δὲ γενομένη τότε αἴτησις παρὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἀπαράδεκτος ὡς ἀναγομένη εἰς πράξιν ἐνεργηθεῖσαν ἐν ὥρᾳ εἰρήνης, ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ κατάρχη τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ἐν ὥρᾳ πολέμου ἀποτιθέμενα εἰς διαβίβασιν εἰς ἐμπόλεμον χώραν κιβώτια πολεμοφοδίων.

Ἐπίστευον ὅτι μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου συζήτησις, διότι ἡ ἀπάντησις μοι ἐφαίνετο καταστρέφουσα πᾶν ἐνάντιον ἐπιχειρημα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας μὲ εἰδοποίησεν, ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ μὲ ἴδῃ κατεπειγόντος καὶ ἄνευ ἀναβολῆς συνεπεῖα τηλεγραφήματος τὸ ὅποῖον ἔλαβε τὸν ἐδέχθην ἀμέσως καὶ μοι εἶπεν, ὅτι ἔλαβε τηλεγράφημα ὡς ὀρθῶς ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ κιβώτια δὲν εἶχον ἀποβιβάσθῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Κέρκυραϊκοῦ, ἀλλ' πρόκειται νὰ μεταβιβάσῃ καὶ εἶχον μεταβιβάσθῃ ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον ἐντὸς τοῦ λιμένος, καὶ ὅτι τὸ ἀκώλυτον τῆς τοιαύτης μεταφορᾶς τῶν κιβωτίων ἀπὸ οὐδετέρου εἰς οὐδέτερον πλοῖον, ἐθεώρει ὡς ἐξησφαλισμένον ἐν οὐδετέρῳ λιμένι, τοῦτο δὲ συνεζητεῖτο ἐν τῷ τηλεγραφήματι διὰ μακρῶν· καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὸν πρεσβευτὴν, ὅτι τὴν θεωρίαν, ἣν ὑποστήριζεν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις περὶ τῆς ἀδείας ἣν ἔχουσι τὰ οὐδέτερα πλοῖα νὰ μεταφέρωσι λαθρεμπόριον πολέμου ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον ἐντὸς οὐδετέρου λιμένος ἦτο περιττὸν νὰ ἀμφισβητήσωμεν, οὐδ' ἔχομεν συμφέρον ν' ἀμφισβητήσωμεν. διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν ἐπρόκειτο περὶ τούτου· αἱ πληροφορίες τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐσφαλμένα καὶ ἐπρόκειτο περὶ λαθρεμπορίου πολέμου ἀποβιβάσθέντος ἐπὶ Ἑλληνικῆς χώρας, καὶ τὸ ὅποῖον ἐπρόκειτο ἐκ ταύτης νὰ μετενεχθῇ πάλιν εἰς χώραν ἐμπόλεμον· ἀλλὰ τὸ τηλεγράφημα παρεῖχε καὶ ἄλλοτε λίαν σπουδαῖον ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχε

θεωρήσει ὁ πρεσβευτὴς λίαν κατεπίγουσαν τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ· ἔλεγεν ὅτι πλοῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου ἤθελε μεταβῆ ἀνυπερθέτως εἰς Κέρκυραν ἵνα λάβῃ τὰ κιβώτια θεωρησομένης οἰσδήποτε ἀρνήσεως ἢ ἀντιστάσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὡς παραβιασμοῦ τῆς οὐδετερότητος. Ἠρώτησα τὸν πρεσβευτὴν ἂν πράγματι τὸ τηλεγράφημα περιεῖχε τὴν φράσιν ταύτην, διότι αἱ σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν ἦσαν σχέσεις εἰρήνης, αἱ δὲ φράσεις ἦσαν ἐχθρικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς ὑφισταμένους σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ὁ πρέσβυς ἀπήντησεν, ὅτι περιέχονται αἱ φράσεις καὶ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ τὰς ἀνακοινώσῃ ἐπισήμως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἀνταπήντησα, εἶμαι καὶ ἐγὼ ἠναγκασμένος νὰ εἶπω ἐπισήμως, ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψωμεν νὰ λάβητε τὰ κιβώτια ταῦτα, καὶ ὅτι ἂν ὑμεῖς ἀποστείλητε εἰς Κέρκυραν πλοῖον, θὰ ἀποστείλωμεν καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ ὄσσην ναυτικὴν δυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν, ὅπως προστατεύσωμεν τὴν οὐδετερότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀξιοπρέπειαν ἀπέναντι τῆς προσβολῆς, ἣτις μᾶς ἀπειλεῖ.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πρεσβευτοῦ ἔσπευσα νὰ συνεννοηθῶ μετὰ τῶν συναδέλφων μου, ὅπως δοθῶσιν ὁδηγίαι εἰς τὰ ἐν Πειραιεῖ δύο θωρηκτὰ ἵνα μεταβῶσιν εἰς Κέρκυραν, ἔσπευσα δὲ νὰ ἀνακοινώσω τὰ γενόμενα καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους, τῶν οὐδετέρων δυνάμεων καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον ἡμῶν ἐν Βιέννῃ, ὅπως φέρῃ ταῦτα εἰς γνῶσιν τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἣτις ἐνέχεται ὡς καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ἐπὶ πλοίου φέροντος σημαίαν αὐστριακὴν περιεῖχοντο τὰ κιβώτια.

Εἰς τὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα ἐντεῦθεν εἰς Κέρκυραν ἔδωκεν ἡ κυβέρνησις ὁδηγίας ἵνα ἐπιτηρῶσιν ἐκεῖ τὰ κιβώτια καὶ καὶ μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰς οὐδένα ν' ἀφαιρέσῃ αὐτὰ ἀπὸ τῶν φορτηγίδων ἐνθα εὐρίσκοντο, εἰμὴ μόνον ἐὰν ἐπρόκειτο εἶτε νὰ

μετενεχθῶσιν εἰς τὸ τελωνεῖον τῆς Κερκύρας εἴτε μετὰ προηγουμένην ἔγγραφον αἴτησιν τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως κατὰ τὰ προαποσταλέντα εἰς τὰς ἐν Κερκύρα ἀρχάς, αἴτησιν συνεπαγομένην τὴν εὐθύνην τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, νὰ μεταφερθῶσιν εἰς χώραν οὐδετέραν. Ἐὰν οὐδέτερον τούτων συνέβαινε, μόνην περαιτέρω ὁδηγίαν εἶχομεν δώσει εἰς τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς τιμῆς τῆς σημαίας καὶ ὅπως μὴ συμβῆ οὐδὲν ὅπερ αἱ ὁδηγίαι ἡμῶν δὲν ἐπέτρεπον.

Τὰ πλοῖα ταῦτα ἔφθασαν, ὡς γινώσκετε, προχθὲς εἰς Κέρκυραν, προχθὲς δὲ μ.μ. ἔλαβον κοινοποίησιν παρὰ τοῦ κ. πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἐνταῦθα, καθ' ἣν ἡ κυβέρνησις του διαδηλοῖ ὅτι, εἰποῦσα διὰ τοῦ πρώτου τηλεγραφήματος ὅτι ἐπρόκειτο νὰ στείλῃ πλοῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, ἐνόει πλοῖον ἐντελῶς ἄοπλον, εἰποῦσα ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο εἶχεν ἐντολὴν νὰ λάβῃ (pour prendre) τὰ κιβώτια ἐὰν ζητηθέντα ἐδίδοντο. Ποιήσασα δὲ λόγον περὶ ἀντιστάσεως, ἐνόει ὅτι ἐὰν τὰ ζητηθέντα δὲν ἐδίδοντο καὶ ἀνθίσταντο αἱ ἀρχαί, εἶχεν ἐντολὴν τὸ πλοῖον νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Τοῦ τηλεγραφήματος ἡ συμπέρασμα ἦτο ὅτι ἤδη δὲν πρόκειται νὰ μεταδῆ πλοῖον, καὶ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο θέλει λυθῆ ὡς πέποιθεν ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις, διὰ τῆς πειθοῦς, διότι δὲν ἠδύνατο ν' ἀμφισβῆσθῆ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤθελε παραδεχθῆ τὴν γνώμην τῆς Τουρκικῆς ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον φρονεῖ αὕτη ὅτι ἔχει ν' ἀπαιτῆ τὴν ἄδειαν τῆς ἀποστολῆς τῶν κιβωτίων εἰς Πρέβεζαν. Χθὲς δὲ ἔλαβον τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις μοὶ λέγει, ὅτι ἔλαβεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας νὰ μοὶ ἀνακοινώσῃ, ὅτι οὐδέποτε εἶχε σκοπὸν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τῆς βίας, ἀλλ' ἔτι ἐπεθύμει καὶ ἐπιθυμεῖ, νὰ εἶναι ἡ διεξαγωγή αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς διπλωματικῆς

συζητήσεως· προσθέτει δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτής, ὅτι τοιαύτην ἀνακοίνωσιν ἔκαμεν ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός καὶ πρὸς ἄλλους ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτάς, συνεπεία δὲ τούτου πολλὰ τηλεγραφήματα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλήφθησαν παρὰ τῶν ἐνταῦθα συναδέλφων των θεωροῦντα τὴν ὑπόθεσιν λελυμένην. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἐξωμαλισμένη ἡ ὑπόθεσις ἀπέναντι τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ὑφίσταται ἔτι ζήτημα ἀπέναντι τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως· ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι εὐδιάλυτον, διότι ἡ Αὐστρία εἶναι ἐπίσης ὡς καὶ ἡμεῖς οὐδετέρα, καὶ ἐπομένως εἶναι φυσικὸν νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν καὶ ἡμεῖς ἐστηρίχθημεν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

Ἡ αὐστριακὴ κυβερνήσις, ἥτις, ὡς εἶπον ἐν ἀρχῇ εἶχεν ἀνακοινώσει διὰ τοῦ ἐνταῦθα ἐπιτετραμμένου αὐτῆς τὴν πρόθεσιν τῆς ἐταιρίας Λόυδ ὅπως μεταβιβάσῃ τὰ κιώτια ταῦτα ἀπ' εὐθείας εἰς Τεργέστην, εἶνε πρῦθυμος νὰ ἐγγυηθῇ ἤδη ὅτι ἡ μεταβίβασις γενήσεται εἰς οὐδετέραν χώραν καὶ ὅτι δὲν θέλουσι κατ' οὐδὲν παραβιασθῆ οἱ κανόνες τῆς οὐδετερότητος ἐπομένως τὰ κιώτια ἐπιβιβάσθησονται εἰς πλοῖον ὑπὸ τὴν αὐστριακὴν σημαίαν ὅπως μεταφερθῶσιν εἰς Τεργέστην καὶ οὐχὶ εἰς ἐμπόλεμον χώραν κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῆς ἐταιρίας Λόυδ ἀπόπειραν, ἐφ' ἣ ἐπετιμήθη αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπόθεσις λαμβάνει τὴν λύσιν ἣν ἡ Ἑλλάς ὡς χώρα οὐδετέρα ὤφειλε ν' ἀπαντήσῃ, διότι ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος ἔχει μεγάλην ἐθνικὴν σπουδαιότητα, ἡ δ' Ἑλλάς κατ' οὐδὲν ἀνεχομένη τὸν παροβιασμὸν τῆς οὐδετερότητος ἐκπληροῖ ὑποχρέωσιν πρὸς ἄλλας ἐπικρατείας, ἀλλὰ πρὸ πάντων καθήκον πρὸς ἑαυτήν.»

Τοιοῦτοτρόπως ἐλήξε τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο τῶν Τουρκικῶν πολεμοφοδίων καθ' ὃ ὁμολογουμένως ἡ Ἑλληνικὴ κυβερνήσις καὶ εἰδικώτερον τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπολι-

τεύθη μετὰ περισσοῦς ἀξιοπρεπείας, ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Τρικούπη ὁμολόγησαν.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου ὁ ἔξοχος ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτῆς τῆς Τεργεσταίας Ἡμέρας, ἔγραφε εἰς μίαν ἀνταπόκρισίν του. «Πολλάκις μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ἐπικρίνω τὸν κ. Τρικούπην ὡς πολιτικὸν ἄνδρα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης αὐτοῦ πρωθυπουργίας· ὀφείλω ὅμως νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἶναι ὁ θετικώτερος καὶ εὐφυέστερος τῶν συγχρόνων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος ἰδίως δὲ ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν εἶναι ὁ κατ' ἔξοχὴν ἄνθρωπος ὅστις ἐχρειάζετο διὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους ὑποθέσεων.» Καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐξηκολούθει ὁ ἀνταποκριτῆς θαυμάζων τὸν Τρικούπην εἰς ἓν ἀπὸ τὰ πλήρη χάριτος καὶ συγχρόνως δυνάμεως ἄρθρα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τόσον ἐθαυμάζοντο.

Ἐν τούτοις τὸ ἐπεισόδιον τῶν τουρκικῶν πολεμοφοδίων μικροῦ δεῖν νὰ ἔχη δυσάρεστον ἀκολούθημα. Ὁ Φωτιάδης βέης, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Πύλης, μετὰ τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἡ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Σουλτάνου, διεδόθη δὲ ὅτι ἐπρόκειτο ν' ἀνακληθῆ καὶ μάλιστα ὅτι ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τούτου ἡ Πύλη θὰ ἐψύχραινε τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις της. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως τοῦ ἀξιοπρεποῦς τρόπου καθ' ὃν εἰργάσθη τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἰδίως ἡ ἐντύπωσις ἣτις ἐκ τούτου παρήχθη ἐπέισε τὴν Πύλην ὅτι καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα καὶ τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ Φωτιάδης ἀπέμεινεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ αἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν διετηρήθησαν πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον.

Ἐκ τῶν ὑποδούλων ὅμως ἐλληνικῶν χωρῶν, ἡ Κρήτη ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔπρεπε καὶ πάλιν ν' ἀφήσῃ τὴν ἐποχὴν ἐκεί-

νην καθ' ἣν ἡ Τουρκία εὐρίσκετο εἰς τοιοῦτους περισπασμούς, χωρὶς νὰ δείξῃ ὅτι ἐπεθύμει καὶ πάλιν νὰ κινηθῆ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς. Ἀφορμὴ λοιπὸν ἐδόθη καὶ πάλιν ἐκ τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς καὶ ὑπόμνημα κατευθύνθη ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν Τοῦρκον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργόν, ἐν ᾧ σαφῶς καὶ ὠρισμένως διευτυποῦντο τὰ αἰτήματα τὰ ὁποῖα ἐζήτουν ἐν Κρήτῃ.

Συγχρόνως μεμονωμένα τινα κινήματα καὶ ἀτακτήματα ἐγίνοντο, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐν σπουδῇ ὡς πάντοτε συνεπλήρου τῆς δυνάμει, τῶν ἐπιθυμοῦντες νὰ προλάβωσι πᾶσαν ἐξέγερσιν. Μέχρις ὅμως τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀφηγοῦμεθα τὰ Κρητικὰ πράγματα περιωρίζοντο εἰσέτι εἰς σημεῖον οὐχὶ ἐπικίνδυνον μόνον δὲ οἱ ἐν Ἀθήναις Κρηῖτες συχνὰ συνήρχοντο καὶ ἀπεφάσιζον τὰ τῆς πατρίδος τῶν καὶ προσεπάθουν νὰ κρατοῦν ἐκεῖ πάντοτε τὸ δημόσιον φρόνημα ἐν ἐξεγέρσει ὅπως ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Κρήτῃ ἦ ἐτοιμῇ νὰ ἐνωθῆ μὲ τὰς ἑλληνικὰς χώρας αἵτινες τότε θὰ ἐθεώρουν σκόπιμον νὰ ἐξεγερθῶσι. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μάλιστα τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ διαδήλωσις ἐκ Κρητῶν, ἐσχημάτισε τὴν ἐπιτροπὴν ἣτις ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν Κρήτῃ προὔχόντων καὶ ὀπλαρχηγῶν θὰ διηύθυνε τὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας.

Ἐσχάτως ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ἐκτραχυθῆ καὶ αἱ ἐκ Κρήτης ἀνταποκρίσεις παρίστων λίαν προσεχῆ τὴν μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν καὶ τῶν Τούρκων στρατιωτῶν ρῆξιν, τὴν ὁποῖαν ὁμολογουμένως πάσῃ δυνάμει προσεπάθησε τότε νὰ προλάβῃ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καθηρυσχάζουσα τοὺς Κρητας καὶ προσπαθοῦσα νὰ πείσῃ αὐτοὺς ὅτι ἔπρεπεν ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ν' ἀναμείνωσι τὸ σύνθημα τῆς ἐνεργείας.

Δὲν ἦσαν ἐπομένως ὁμαλὰ καὶ ἡσυχὰ τὰ πράγματα, καὶ ὁ λαὸς διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος πάντοτε τῆς αὐτῆς ἀγωνίας,

ὅτε ἐγνώσθη ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπιθυμῶν φανερά νὰ κάμη γνωσθὴν τὴν ἐπὶ τῶν περιστάσεων γνώμην του καὶ τὸ συμβούλιον τῶν ὑπουργῶν του ὑπέβαλλεν αὐτοῖς ἑκτενὲς ὑπόμνημα, ἐν ᾧ περιείχοντο αἱ σκέψεις του μετὰ τὴν σύστασιν νὰ συζητηθῆ τοῦτο καὶ μελετηθῆ ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ. Πράγματι οἱ ὑπουργοὶ συνῆλθον ἐπανειλημμένως καὶ ἐπὶ πολλὰς ὥρας παρέμειναν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ἐνῶ αἱ ἡμερίδες ἐχάνοντο εἰς μυρίας εἰκασίας περὶ τῆς αἰτίας τῶν ἐπανειλημμένων ἐκείνων ὑπουργικῶν συμβουλιῶν. Τέλος καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπομνήματος ἐκείνου ἐγνώσθη. Λέγεται ὅτι δι' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, βλέπων ἐξαπτόμενον καθ' ἑκάστην τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπιθυμῶν ν' ἀναγάγῃ τὴν χώραν εἰς σημεῖον ἀνάλογον τῶν περιστάσεων, προέτεινε μέσα τινα, συγκαιφαλαιούμενα εἰς τὴν ὀχύρωσιν ἐπισφαλῶν τιῶν παραλιῶν, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς παραμεθορίου γραμμῆς καὶ τὴν ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐν γένει προπαρασκευὴν τῆς χώρας.

Κατὰ τοῦτο ἦτο ἤδη σύμφωνος τελείως ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς κυβερνήσεώς του. Τῷ ὄντι πυρετώδεις προπαρασκευαὶ εἶχον ἤδη ἀρχίσει ὑπὸ τὸν ζωηρώτατον τοῦ λαοῦ ἐνθουσιασμόν. Οἱ προσκληθέντες εἰς τὰς τάξεις ἑφεδροὶ προσῆλθον πρόθυμοι καὶ εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, συγχρόνως δὲ πυκνοὶ ἐθελονταὶ κατετάσσοντο καὶ οὕτω καθ' ἑκάστην ἐνδυναμοῦτο ὁ στρατός. Ὅταν δὲ ἐπαρκῶς τὰ στελέχη ἐνδυναμώθησαν ἤρχισεν ἡ ἐνίσχυσίς τοῦ στρατοῦ τῶν συνόρων.

Τὰ ἀναχωροῦντα διὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν στρατιωτικὰ σώματα προεπέμποντο ὑπὸ χιλιάδων λαοῦ ἐνθουσιωδῶς ἀποχαιρετῶντος τοὺς στρατιώτας καὶ ἐν εὐχαΐς προπέμποντος αὐτούς. Ὅταν μάλιστα ἤρχισεν ἡ διὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν ἀναχώρησις τῶν πυροβολαρχιῶν ὁ ἐνθουσιασμός ἐκορυφώθη. Τὰς πυροβολαρχίας προέπεμπε πλῆθος πυκνὸν μέχρι τοῦ Δαφνίου, οἱ στρατιῶται εὐθυμοὶ καὶ χαρούμενοὶ ἀπῆρχοντο ἐκεῖ ὅπου τοὺς ἐκάλει τὸ καθῆκον. Εἰς τὰς Θήβας νεάνιδες ἐκέν-

των τὰς σημαίας καὶ τὰς παρέδιδον ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἐφέδρους καὶ τοὺς ἐθελοντάς, ἐν γένει δὲ φρενίτις ἀληθῆς εἶχε καταλάβῃ τὸν λαὸν καὶ ὁ ἐνθουσιασμός εἶχε φθάσῃ εἰς τὸ κατακρύφον.

Ὁ Ἄγγλος ἀνταποκριτῆς τῶν «Ἡμερησίων Νέων» Σκηνερ, ὁ φιλελληνικώτερος τῶν ἐν Ἑλλάδι ξένων ἀνταποκριτῶν, ἐξέδραμεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὰς ἀνταποκρίσεις του δὲ μὲ τὰ ζωηρότερα χρώματα περιέγραψε τὸν λαϊκὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμόν «Ὅστις δὲν εἶδε τὰς τελευταίας αὐτὰς ἡμέρας τὴν Ἑλλάδα—ἔγραφεν εἰς τὰς ἀνταποκρίσεις του—δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ ἕως ποῦ ἤμπορεῖ νὰ φθάσῃ ὁ ἐνθουσιασμός ἐνός λαοῦ, ἀγομένου ἐκ τῆς εὐγενοῦς ιδέας τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δούλων αὐτοῦ ἀδελφῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἣτις ἀγωνιωδῶς παρηκολούθει τὰς κυβερνητικὰς ἐνεργείας, ἤδη ἐνθουσιωδῶς ἐπιβῶθη τὸ ἔργον τῶν ἀρχῶν καὶ εἰς τὰς σημαίας ἔρχονται νὰ καταταχθῶσι πυκνοὶ οἱ ἐφεδροὶ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐθελονταὶ προσέρχονται πυκνοί. Προχθὲς ἐφθασαν τριάκοντα περίπου ἀπὸ τὴν Ρουμανίαν, χθὲς δὲ 72 μᾶς ἦλθαν ἐξ Ἀλεξανδρείας. Εἶναι ὅλοι νέοι εὐσταλεῖς καὶ ἀρρενωποί, ἄμετρος δὲ εἶναι ἡ χαρὰ ἣτις κατέχει αὐτοὺς προσερχομένους νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν πατρίδα των. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἰδίως ἐκπλήττει εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τοῦ λαοῦ καθ' ἐκάστην ἀναχώρησιν τάγματός τινος εἰς τὰ μεθόρια. Ἐνῶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν συγγενῶν δακρῦουσιν καὶ οἱ ξένοι ἐκχύνονται εἰς ἀκράτητον ἐνθουσιασμόν, ἐν τούτοις ἡ μᾶζα ἐκείνη τοῦ λαοῦ ὀλόκληρος, κατέχεται καὶ ὑπὸ πραγματικοῦ τινος σεβασμοῦ δικαιολογουμένου ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ ἀναδεικνύοντες τὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ Ἀθηναικοῦ λαοῦ, ἐκπληκτικὴν τῷ ὄντι ὑψηλοφροσύνην. Παρέστην χθὲς εἰς τὴν ἀναχώρησιν τῆς ὑπὸ τὸν Χατζῆ-Πέτρον πυροβολαρχίας γενικῶς ἐδῶ πιστεύεται ὅτι ἡ πυροβολαρχία αὐτὴ θ' ἀνοίξῃ τὸ πῦρ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ἀ-

θηναϊκοῦ λαοῦ προπομπή της εἶχε κάτι τὸ ἰδιαίτερον. Ὁφθαλμοὶ ἐδάκρυζαν, ζητωκραυγαὶ ἠκούσθησαν οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ συγγενεῖς ἀπεχαιρέτων μὲ τὸ μανδῆλιον καὶ οἱ εὐσταλεῖς πυροβοληταὶ μόλις ἐξῆλθον τῆς πόλεως, ἐξεχύθησαν εἰς ζωρώτατον καὶ ἐνθουσιῶδες πολεμικὸν ἐμβατήριον, τὸ ὁποῖον ἐψαλαν ὅλοι μαζῆ, δίδοντες τὸ παράδειγμα πρώτου τοῦ ἀρχηγῶ των. Ὁμολογῶ ὅτι ὁ μεμετρημένος, ὁ εὐγενῆς αὐτὸς ἐνθουσιασμὸς μὲ κατέπληξε καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν μου δὲν ἠδυνήθη νὰ κρῦψω ἀπὸ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι ὅλον αὐτὸν τὸν ἐνθουσιασμόν του καὶ τὴν εὐγενῆ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς δράσεως ὀρμὴν ἀρύεται ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ μέγα κληθὲν ὑπουργεῖον τὸ ὁποῖον διευθύνει τὰς τύχας του, εἶναι ἄξιον καὶ περιλαμβάνει ἀληθῶς τὰς κορυφὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἐκείνον τοῦλάχιστον τὸν ὁποῖον ἐξ ἰδίας καὶ ἡμεῖς ἀντιλήψεως γνωρίζομεν ὁ κ. Τρικούπης ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, εἶναι ἀληθῶς πνεῦμα ὑπέροχον καὶ ἀντάξιον τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ κλάδου τῶν ὑποθέσεων ἐφ' ὃν ἐκλήθη».

Συγχρόνως τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν διεξῆγε διαπραγματεύσεις πρὸς συνομολόγησιν συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Σερβικῆς καὶ Ρωσικῆς κυβερνήσεως, δυστυχῶς ὅμως δι' ἀνωτέρους λόγους ἀμφότεραι αὐταὶ αἱ διαπραγματεύσεις ἀπέτυχον.

Ὡς γνωστὸν μετὰ τῆς Σερβίας πρὸ ἐτῶν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως ὁ Κουμουνδοῦρος εἶχε προβῆ εἰς μυστικὰς τινὰς ἐνεργείας αἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν διομολόγησιν προφορικῆς συμμαχίας Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Ὁ κυριώτερος ὅρος ἐννοεῖται τῆς συμφωνίας ταύτης ἦτο ἡ σύγχρονος ἐνέργεια ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν ἐν περιπτώσει πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ οἷος δήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ πρῶτος προκαλούμενος. Δυστυχῶς ὅμως ἡ Ἑλλάς προ-

φανῶς ἠθέτισαν τὸν ὄρον τοῦτον καὶ τῆς Σερβίας κατελθούσης εἰς τὴν πάλην ἐκείνη ἐπροτίμησε νὰ μείνῃ ἀπλοῦς θεατῆς. Καὶ τότε μὲν οὐδὲν διάβημα ἔκαμεν ἡ Σερβία πρὸς ὑπόμνησιν τῆς συμφωνίας ἐκείνης ὅταν ὁμως ὁ Τρικούπης ἠθέλησε ν' ἀνανέωση τὴν πρὸς τὴν Σερβίαν συμμαχίαν εὖρε καὶ δικαίως τὴν χώραν ἐκείνην ἐντελῶς ἀπόρθυμον, ὁ πρίγκηψ δὲ ἀπήντησεν ὅτι θὰ ζητήσῃ πρῶτον τὴν συμβουλήν τῆς Ρωσσίας διὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἄλλ' ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς ἐνόησεν ὅτι τοῦτο ἦτο πρόφασις καὶ ἐπανελάβε τὰς προτάσεις του. Πόσον ὁμως ἐπωφελῆς θὰ ἦτο ἡ σύμπραξις ἐκείνη τῶν δύο κρατῶν ἔστω καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τὸ ἀπέδειξεν ἡ ἔκβασις τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ ἡ τύχη ὅλων τῶν παρὰ τὴν Τουρκίαν κρατιδίων τοῦ Αἴμου.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τῆς Ρωσσίας ἐγεινεν ἀπόπειρα συνεννοήσεως ἣτις θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἀνυπολογίστους ὠφελείας. Ὁ Τρικούπης μεθ' ὅλας τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς — τὴν ὁποίαν τὸν κατηγόρουν ὅτι τόσον πιστῶς ἠκολούθει — ἀπεκδεχόμενος τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος του ἐκ τῆς ἀμέσου τότε ἐνεργείας, προέβη εἰς προκαταρκτικά τινα διαβήματα τὰ ὁποῖα ἡ Ρωσσία ἀπεδέχθη εὐγνώμωνως ἐφ' ὅσον ἀμφίβολος ὅπως δήποτε ἦτο ἀκόμη ἡ τύχη τῶν Ρωσικῶν ὅπλων. Ἄλλὰ αἱ διαπραγματεύσεις δὲν ἐπεσπεύθησαν τότε, τοῦ ὑπουργείου ἀπησχολουμένου τότε εἰς τὰς προπαρασκευὰς καὶ τῶν Ρώσων περισσότερον ἔτι ἀπησχολημένων εἰς τὸν πόλεμον, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ρώσων ἐν τῷ πολέμῳ ἐξησφαλίσθη καὶ ἡ σύμπραξις τῆς Ἑλλάδος κατέστη περιττή, τοιοουτοτρόπως δὲ τὸ σχέδιον τῆς Ἑλληνο-Ρωσικῆς συμμαχίας ἐγκατελείφθη.

Πολλάκις ἐπεκρίθη ἡ προσήλωσις—ἡ τυφλὴ καὶ ἀδικαιολόγητος προσήλωσις—πολιτικῶν τινῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἰς μίαν ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων τῶν πρωτοστατουσῶν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Καὶ τῷ ὄντι ἡ ἀλήθεια αὕτη πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε βαθύτατα νὰ κατανοηθῇ, ἡ Ἑλλάς δὲ νὰ παραμείνῃ ἐντελῶς πάσης ὑποχρέωσεως ἐλεύθερος, ὥστε νὰ κανονίζῃ τὴν πολιτικὴν ταύτης οὐχὶ ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἐνδιαφερομένων ἀλλὰ μᾶλλον συμφώνως πρὸς τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα. Ἰδίως ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκκωφεύη ἡ καταστρεπτικὴ ἐπίδρασις τῆς ἀρχῆς ταύτης. Ἡ Ἑλλάς μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων τῆς Ρωσσίας συμφέρον ἔχουσης νὰ βοηθηθῇ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν πάλην κατὰ τῆς Ἀγγλίας, αὐτοκρηυχθείσης προστάτιδος τῆς Τουρκίας ἐν τῇ περιστάσει ἐκείνη, ἡ Ἑλλάς ἐπὶ πολὺ ἐταλαντεύθη μεταξὺ τῆς δράσεως καὶ τῆς ἀπραξίας καὶ οὕτω πολῦτιμος καιρὸς ἀπώλετο καὶ περιστάσεις εὐνοϊκαὶ ἐχάθησαν αἵτινες ἠδύναντο νὰ προσπορίσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνυπολόγιστον ὄφελος καὶ ὀριστικῶς νὰ κανονίσωσι τὴν θέσιν τῆς μεταξὺ τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Καθ' ὃν ὅμως χρόνον συνέβαινον ταῦτα σπουδαιότατον γεγονός, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὴν διεθνή αὐτοῦ σημασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν βαρύτητα τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου αποφάσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐλάμβανε χώραν, μεγάλην προωρισμένον νὰ ἔχῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῆς.

Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἐγράψαμεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικὴ πρεσβεΐα ἐπιτελοῦσα τὰς ὁδηγίας τοῦ φιλοτουρκικοῦ Δέρβυ, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀπραξίας τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῆς Τουρκίας καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου· διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ταύτην ἡ Τουρκικὴ πρεσβεΐα εἰργάσθη μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπανειλημμένας ἔσχε συνεντεύξεις ὁ πρέσβυς Λαγιάρδος μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πρεσβευτοῦ Κουντουριώτου. Ὁ Κουντουριώτης, — τὸ εἶπομεν ἤδη — ἐφάνη δεχόμενος τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας τοῦ Λαγιάρδου καὶ ὄχι μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ διεβίβασε

τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνομιλίας τοῦ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ προέβη εἰς τὰς ἀξιοκατακρίτους δηλώσεις περὶ τῶν ὁποίων ἐκάμαμεν ἤδη λόγον. Ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Κουντουριώτου ἐνεθάρρυνε τὸν Λαυάρδον, ὅστις προέβη εἰς ἐντονώτερα διαβήματα καὶ φαίνεται ἔδωκεν ἔμμεσον ὑπόσχεσιν εἰς τὴν Πύλην, ὅτι ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα, δὲν ἔχει ἡ Τουρκία νὰ φοβῆται τι, ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδος.

Διέταξε λοιπὸν τηλεγραφικῶς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας τὸν ἐν Ἀθήναις προσωρινῶς διευθυντὴν τῆς πρεσβείας νὰ μεταβῆ παρὰ τῷ Τρικούπῃ καὶ νὰ λάβῃ ὠρισμένας καὶ σαφεῖς δηλώσεις. Ὁ ἐπιτετραμμένος πρᾶγματι τῇ 23 Αὐγούστου φέρων καὶ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Δέρβυ μετέβη παρὰ τῷ Τρικούπῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἠρώτησε τὸν Ἑλληνα ὑπουργὸν, ἂν τὸ ἐπιτρέπη νὰ δηλώσῃ ἐκ μέρους αὐτοῦ εἰς τὴν Πύλην ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐσκέπτετο νὰ κινήσῃ πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας οὐδὲ νὰ γίνῃ ἐνοχος ὑποκινήσεως ἐπαναστάσεως ἐν τινι τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ἐπαρχιῶν τῶν διεκδικουμένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ τηλεγράφημα δὲ τοῦ Δέρβυ ὑπενθύμιζεν εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον ὅτι ἄλλοτε ὁ Τρικούπης δικαιολογῶν τὰς πολεμικὰς προπαρασκευὰς διεβεβαίωσεν τὸν Στούαρτ, πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις, ὅτι οἱ προπαρασκευαί αὗται εἶχον λόγον ἀμυντικὸν ὅπως δι' αὐτῶν δὲ ἡ Ἑλλὰς δὲν προϋτίθετο ἐπιθέσιν κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ἀπλῶς διατήρησιν τῆς δυνάμεώς της εἰς σημεῖον ἀνάλογον τῶν περιστάσεων.

Ὁ Τρικούπης ἀνεγνώρισεν ὅσα εἶπεν εἰπῆ εἰς τὸν Στούαρτ περὶ τῶν ἐξοπλισμῶν, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ κάμῃ νέας δηλώσεις διὰ τὴν τελευταίαν αἴτησιν τοῦ Ἀγγλοῦ ἐπιτετραμμένου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξέφρασε τὴν ἐκπληξίν του διὰ τὸ τολμηρὸν τῆς αἰτήσεως ἐκείνης. Ἀπήντησεν ὅτι ἡ ἀπαίτησις τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῶν φιλικῶν ἀ-

πέναντι δυνάμεως φιλικῆς ἀπαιτήσεων. Ἐδήλωσε δὲ ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ Ἑλλάς δὲν ἐσκέπτετο νὰ διαρρήξῃ τὰς πρὸς τὴν Πύλην εἰρηνικὰς σχέσεις καὶ νὰ προβῇ εἰς ἐνοπλον ἐνέργειαν· τοῦτο ὅμως μόνον ἐδικαιοῦτο νὰ ζητήσῃ ἡ Πύλη καὶ οὐδὲν τούτου πλείοτερον· ἡ διάρρηξις τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Πύλην καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ ἀνευ δεδικοιολογημένης τινος ἀφορμῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Οὐδὲν ὅμως ἐλεύθερον κράτος εἶναι ὑπόχρεων νὰ προμαντεύῃ τὸ μέλλον του ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον, ἢ ὄχι, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ, ἰδίως δὲ ἀναλόγως τῶν μέσων τὰ ὅποια διαθέτει. Διὰ τὰ αὐτονομούμενα κράτη ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου ἔπεται ὡς πόρισμα ὠρισμένων περιστάσεων καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἠθέτει τὰς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ τόπου καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑποχρεώσεις τῆς, ἀπογυμνοῦσα ἑαυτὴν τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἢ περιορίζουσα αὐτὴν εἴτε ἀπολύτως εἴτε δι' ὑποδείξεως ἐνδεχομένων περιστάσεων. Ἡ Ἑλλάς εἶναι ὑπόχρεως ὡς ἐκ τῶν διεθνῶν νομίμων νὰ μὴ ὑποθάψῃ ταραχὰς ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ τὴν καταστολὴν αὐτῶν διὰ μέσου τῆς Ἑλλάδος. Ὅ,τι ἔπραξεν ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις ἕως τῶρα ὅπως καθουχάσῃ τοὺς Ἕλληνας τὸ ἔκαμε διὰ λόγους καθαρῶς ἐθνικοὺς θὰ παύσῃ ὅμως τὴν ἐνέργειαν ταύτην εὐθύς ὡς ἀνώτερα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπαιτήσωσιν ἐπέμβασιν.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὸ ὅποῖον ἐπὶ πολὺ ἀπησχόλησε τὴν Ἑὐρωπαϊκὴν διπλωματίαν καὶ τὸν Ἑὐρωπαϊκὸν τύπον ὁ Χ. Τρικούπης ἀπηύθυνε τὴν ἐξῆς διακοίνωσιν πρὸς τὸν ἐν Λονδίῳ ἐπιτετραμμένον τῆς Ἑλλάδος.

Ἀθήναις 23)4 Σεπτεμβρίου 1877

Κύριε ἐπιτετραμμένε,

Ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Βρεττανικῆς Κυβερνήσεως, ἐπισκεφθεὶς με σήμερον, μοὶ ἀνεκοίνωσε τὸ περιεχόμενον τηλεγραφήματος τοῦ Λόρδου Δέρβυ, δι' οὗ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς ἀνάσσης, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀνησυχίαν, εἰς ἣν, κατὰ τὰς ἐκθέσεις, τοῦ κ. Λαγιάρδου ἐμβάλλει τὴν Πύλην ἢ διαγωγὴ τῆς Ἑλλάδος, ἐρωτᾷ ἐὰν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξουσιοδοτῆ τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας, νὰ παράσχη τῇ Πύλῃ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ κηρύξη κατ' αὐτῆς πόλεμον, καὶ δὲν θὰ καταστῇ συνέννοχος πράξεων σκοπευουσῶν τὴν ὑποκίνησιν ἐπαναστατικῶν κινήματων εἰς τὰς γείτονας ἐπαρχίας.

«Ὁ κ. Οὐίνδχαμ, προσεκαλεῖτο διὰ τοῦ αὐτοῦ τηλεγραφήματος νὰ μοὶ ἀναγνώσῃ δύο ἐκθέσεις τοῦ κ. Στούαρτ, πρὸς τὴν κυβέρνησίν του, ἐν αἷς ὁ Ἄγγλος πρεσβευτῆς ἀφηγεῖτο συνδιαλέξεις του μετ' ἐμοῦ περὶ τῆς πολιτικῆς, ἣν προϋτίθετο νὰ μετέλθῃ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρὸς τὴν Τουρκίαν.

«Λαθῶν γινῶσιν τῶν ἐγγράφων τούτων ἔσπευσα νὰ ἀναγνωρίσω τὴν ἀκρίβειαν μεθ' ἧς ἀπέδωκε τὸ νόημα τῶν λόγων μου ὁ κ. Στούαρτ. Ἀληθῶς εἶχον εἶπει τότε τῷ κ. Στούαρτ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν προϋτίθετο πρὸς τὸ παρὸν νὰ κηρύξη πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐπανελάβον δὲ τῷ κ. Οὐίνδχαμ ὅτι τοῦτο καὶ μόνον ἐδικαιοῦτο νὰ ζητήσῃ ἡ Πύλη παρ' ἡμῶν, ἢ ἄλλη τις δύναμις ἐν ὀνόματι αὐτῆς, διότι οὐδὲν ἀνεξάρτητον κράτος εἶναι ὑπόχρεων νὰ προσδεσμεύσῃ τὸ μέλλον του ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κηρύττειν τὸν πόλεμον.

«Διὰ τὰ αὐτονομούμενα κράτη ἢ κήρυξις τοῦ πολέμου ἔπεται ὡς πόρισμα ὠρισμένων περιστάσεων, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ

κυβέρνησις θὰ ἠθέτει τὰς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ τόπου καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑποχρεώσεις αὐτῆς, ἀπογυμνοῦσα ἑαυτὴν τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἢ περιορί-
ζουσα αὐτὴν εἴτε ἀπολύτως εἴτε δι' ἐνδεχομένων περιστά-
σεων. Ἡ Πύλη διετύπωσε παρομοίας ἀπαιτήσεις κατὰ τὴν
ἀνδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Καθὼπερ ἀναφέρεται
ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τῷ ἀναγραφέντι τῇ 9|21 Ἰουλίου 1832
ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπήτησεν ὅπως ἀπαγορευθῆ εἰς τὴν
Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει νὰ
παρέχωσιν οἰανδήποτε ὑπηρεσίαν καὶ ἀρωγὴν εἰς τὰς δυνά-
μεις, τὰς κυβερνήσεις καὶ τὰ ἔθνη. μεθ' ὧν ἡ Πύλη θὰ
ἐτύγχανε νὰ διατελῆ εἰς πόλεμον, καὶ ὅπως ἐπιβλήθῃ αὐτῇ
ἡ τήρησις αὐστηρέως οὐδετερότητος.

« Ἄλλ' ἡ ἀξίωσις αὕτη ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς
κυβερνήσεως, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν κυβερνήσεων Ρωσ-
σίας καὶ Γαλλίας, ρητῶς καὶ κατηγορηματικῶς διὰ πρωτοκόλλ-
λου τῆς ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ Λονδίνου συγ-
κροτηθείσης τῇ 30 Ἀυγούστου συνδιασκέψεως, λέγοντος ὅτι
«τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς οἶον δῆποτε μεταξὺ τρίτων
δυνάμεων ἐκρηγνύμενον πόλεμον, εἶναι ἀναπόσπαστον ἀπὸ
τῆς ἀνεξαρτησίας, ἐξαιρέσει ἐκείνων μόνον τῶν κρατῶν ὅσα
ἀνιδρύθησαν ἕσασί οὐδέτερα.»

« Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ παραιτηθῆ βεβαίως νῦν
τῆς διεθνοῦς θέσεως ἧς τὴν ἀναγνώρισιν ἐπέτυχε πρὸ 45 ἐ-
τῶν. Ἐπομένως καίπερ διακηρύξας τῷ Ἄγγλῳ ἐπιτετραμμένῳ
ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν προτιθεται ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσε-
σιν νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον παρετήρησα τῷ κ. Οὐίνδχαμ ὅτι
ἡ διακήρυξις αὕτη δὲν ἐμεῖου κατ' ἐλάχιστον τὸ μετὰ τῆς
ἀνεξαρτησίας τῶν αὐτονομουμένων κρατῶν συνυπάρχον δι-
καίωμα τοῦ ρυθμίζειν τὴν μέλλουσαν αὐτῶν διαγωγὴν συνω-
δὰ πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ πρὸς τὰ καθήκοντα ἅτινα ἐνδέ-
χεται νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτοῖς αἱ περιστάσεις πρὸς προφύλαξιν

τῆς ὀξιοπρεπείας ἢ τῶν νομίμων αὐτῶν ἔθνικῶν συμφερόντων. Ὁ κ. Στουάρτ ἀνέφερε πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἐκθέσει του ὅτι ἐγὼ εἶπον αὐτῷ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καταβάλλει τὴν ἐπιρροὴν τῆς ὅπως προλάβῃ πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἐκρηξίν ἐπαναστατικῶν κινήματων ἐν ταῖς μεθορίοις ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας. Παρατήρησα τῷ κ. Οὐίνδχαμ, ὅτι ὁ κ. Στουάρτ ἔγραψεν αὐτολεξεί ἀληθῶς ὅ,τι εἶπον, ὅτι ὅμως τὴν ἀνακοίνωσιν ἐκείνην ἐποίησάμην αὐτῷ ἐν εἴδει ἀπλῆς πληροφορίας. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δυνάμει τῶν διεθνῶν αὐτῆς καθηκόντων εἶναι ὑπόχρεως νὰ μὴ ὑποκινή ταραχὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κράτους μεθ' οὗ διατελεῖ εἰς φιλικὰς σχέσεις, ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῆς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πρόληψιν ἢ τὴν καταστολὴν στάσεων, οὐδὲ στερῆγαι ἢ Ἑλλάς ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην ὑποχρέωσιν.

«Ἐάν, ὡς εἶπον τῷ κ. Στουάρτ, καταβάλλῃ τὴν ἐπιρροὴν ἣν κέκτηται ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐκείνης, ὅπως κωλύσῃ στάσεις πράττει τοῦτο ἐκ λόγων καθαρῶς ἔθνικῶν, καὶ προτίθεται νὰ ἐμμείνη εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην ἐφ' ὅσον ἐκλαμβάνει αὐτὴν ὡς πρόσφορον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα εἶναι καὶ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα.

» Ἀφοῦ ἐξηγήσα οὕτω τὴν ἔννοιαν τῆς ζητουμένης διακηρύξεως, δὲν ἐδίστασα νὰ εἶπω τῷ κ. Οὐίνδχαμ ὅτι ἡδύνατο ν' ἀναγγείλῃ τῷ λόρδῳ Δέρδου ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις πληροῖ καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ πληροῦσα τὸ καθήκον αὐτῆς καὶ μὴ προκαλοῦσα ἐπαναστατικὰ κινήματα ἐν ταῖς γειτονικαῖς ἐπαρχίαις. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ἐννοεῖται οἰκοθεν μεταξὺ κρατῶν διατελούντων ἐν εἰρήνῃ, ἢ δὲ Ἑλλάς ἀναγνωρίζουσα τὰς διεθνεῖς αὐτὰς ὑποχρεώσεις δὲν προτίθεται ν' ἀθετήσῃ αὐτάς. «Φρονεῖτε, ἠρώτησεν ἐν τέλει ὁ κ. Οὐίνδχαμ, ὅτι αἱ ἐξηγήσεις αὗται θὰ καθησυχάσωσι καὶ θὰ εὐχαριστήσωσι τὴν Πύλην;» Ἀπήντησα ὅτι αἱ ἐξηγήσεις μου εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ εὐαρεστήσωσι τὴν Πύλην, διότι τοιαύτας μόνον ἡδύνατο

νά περιμένῃ παρὰ κράτους κηδομένου τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας, τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ πρὸς ἄλλους μεθ' ὧν συνδέεται δι' ὑποχρεώσεις. Ἄλλ' ἔπως δήποτε εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ εὐχαριστήσωσι τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, διότι δὲν δύναμαι ν' ἀμφιδάλλω ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη σέβεται τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐξ ὧν ὑψηγορεύθησαν αἱ ἐξηγήσεις αὗται.

» Ὁ κ. Οὐίνδχαμ ἐξηγῶν τὰς ἀνησυχίας τῆς Πύλης ἐποίησατο λόγον καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων προπαρασκευῶν καὶ ἐξοπλισμῶν καὶ στρατιωτικῶν συγκεντρώσεων, δὲν ἐδίστασεν ἔμως νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἂν ὡς μέτρον ἐλαμβάνοντο οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰσαχθέντες πανταχοῦ στρατολογικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὀργανισμοί, ὁ στρατὸς ἡμῶν δὲν εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ κράτους. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὰ πρωτόκολλα τὰ ὅποια ἐπεκαλέσθη ἤδη ἀναιροῦσι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πᾶσαν ἔνστασιν.

» Διαρκουσῶν τῶν περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου διαπραγματεύσεων ἡ Πύλη ἀπήτησε νὰ περιορισθῇ ἡ στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμις τῆς Ἑλλάδος εἰς ἀριθμὸν ἐπαρκῆ πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως. Ἄλλ' ὁ Ἄγγλος πληρεξούσιος Παλμερστὼν ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν πληρεξουσίων τῆς Γαλλίας καὶ Ρωσίας ἀπήντησεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ μνημονευθῇ ἀπλῶς ὅτι ἡ χώρα δικαιοῦται νὰ διατηρῇ στρατιωτικὰς καὶ ταυτικὰς δυνάμεις χωρὶς νὰ ὀρισθῇ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πάντα τὰ παρεπόμενα αὐτῇ ἐπεσφραγίσθησαν διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Φεβρουαρίου 1830 πρωτοκόλλου, ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ Πύλη παρεδέχθη πληρέστατα τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο καὶ ὅτι οὔτε αἱ ὑπογράφασαι αὐτὸ δυνάμεις, οὔτε ἡ Πύλη ἠδύνατο πλέον νὰ περιορίσῃ ἐν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνεξαρτησίας χωρὶς νὰ παραβῶσι τὰς ἑαυτῶν ὑποχρεώσεις.

» Ἄσμενος ἐμολογῶ ὅτι ἡ Πύλη ἐν τοῖς ἡμέροις αὐτῆς

σχέσει μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως οὐδέποτε ὑπηνίχθη ὅτι τίθῃσιν ἐν ἀμφιβολίᾳ τὰς διεθνεῖς ἐκείνας ἀποφάσεις.

» Ὁ κ Οὐίνδχαμ ἐξέθηκε πάραυτα εἰς τὴν κυβέρνησιν του τὸ γενόμενον παρ' αὐτοῦ διάδημα καὶ τὰς δοθείσας παρ' ἐμοῦ ἐξηγήσεις· λαδὼν δὲ προηγουμένως γινῶσιν τοῦ τηλεγραφήματός του εὔρον ὅτι ἡ ἐννοιά μου ἀπεδόθη πιστῶς. Οὐχ ἤττον ἔκρινα ἐπάναγκες νὰ συνοψίσω ἐνταῦθα τὰς σκέψεις, ἃς προεκάλεσεν ἐνταῦθα ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ λόρδου Δέρβυ· παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς νὰ ὑποβάλλητε τὴν διακοίνωσιν ταύτην εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς ἀνάσεως καὶ ἀφήτε αὐτῷ, ἐάν τὸ ζητήσῃ ἀντίγραφον.

» Δέξασθε κτλ.

Χ. Τρικούπης.

Ἡ διακοίνωσις αὕτη δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ τόμῳ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων τῆς Ἀγγλίας προὐκάλεσε τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν. Ἡ ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ γλῶσσα καὶ στάσις τοῦ Τρικούπη ἐπεδοκιμάσθη ὡς ἀνδρική καὶ ἀρμόζουσα εἰς ὑπουργὸν ἐλευθέρου κράτους. Τὰ «Ἡμερήσια Νέα» τοῦ Λονδίνου εἰρωνευόμενα τὸν Ἀγγλον ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν γελοίων ἐκείνων διαδημάτων του ἔγραφεν.

«Ὁ λόρδος Δέρβυ τὴν ἔπαθε νοστιμώτατα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν του πολιτικὴν καὶ πάλιν· ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπης τῷ ἔδωκε μάθημα τοῦ ὁποίου φαίνεται πρὸ πολλοῦ νὰ ἔχη ἀνάγκην ὁ ἡμέτερος διπλωμάτης. Διότι ἐφαρμόζων τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζει ὁ Δέρβυ, πρόγραμμα μονομεροῦς ἐνεργείας, διὰ νὰ τῷ ἀπομείνῃ κατόπιν ὀλόκληρος ἡ δόξα τῆς ἐπιτυχίας, θὰ παθαίνῃ πάντοτε ὅτι ἔπαθε καὶ σήμερον καὶ θὰ παίζεται τόσον μεγαλοπροεπῶς ὅσον ἐπαίχθη ἀπὸ τὸν Τρικούπην.

Δριμύτερον ἐξεφράζετο ἡ «Ἄρκτος» τῶν Βρυξελλῶν

ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου « Ὁ ἀναγινώσκων τὴν διακοίνω-
σιν τοῦ κ. Τρικούπη, λέγει, ἐν ἣ οὗτος κατα πλάτος ἐκθέτει
τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπιτετραμμένου τῆς Ἀγγλίας ἐν
Ἀθήναις κ. Οὐίνδχαμ, διαμοιφθέντα, καταλαμβάνεται ὑπὸ
τοῦ εὐρέστου συναισθήματος, ὅτι ἀναγινώσκει πραγματικῶς
διπλωματικὸν ἀλλ' ἀξιοπρεπὲς ἔγγραφον, εἶδος ἀπαντήσεως
δριμείας καὶ γενναίας εἰς τὰς ὑπερφιάλους καὶ κωμικὰς ἀπαι-
τήσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ἐνόμισεν ὁ λόρδος Δέρβυ,
ἐν τῷ ἀκρατήτῳ καὶ πρωτοφανεῖ φιλοτουρκισμῷ του, ὅτι ἤρκει
αὐτὸς ν' ἀναλάβῃ διὰ νὰ ἐξησφαλίσῃ τὰ νότια τῆς Τουρκίας
καὶ νὰ ἠσυχάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς δεινῆς ὄντως ἀνησυχίας ἣτις
θὰ τὴν κατέτρυχεν ἐνὸσω θὰ ἦτο βεβαία περὶ τῆς τελείας ἀ-
πραξίας τῆς μικρᾶς χώρας, ἐν οὕτῳ δειναῖς περιστάσεσι.
Ἴσως μάλιστα προκαταβολικῶς παρέστησεν εἰς τὴν Πύλῃν
ὅτι ἀναλαμβάνει αὐτὸς διὰ λογαριασμὸν του τὴν Ἑλλάδα, ὡς
ἂν αὕτη ἦτο παράρτημα τοῦ Ἀγγλικοῦ βασιλείου, ἢ μία ἀπὸ
τὰς ἐν Ἀφρικῇ κτήσεις τῆς Ἀνάσσης. Ἐλησμόνει τότε ὁ
λόρδος Δέρβυ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο μικρὸν μέρος τοῦ ἔλου
Ἑλληνισμοῦ, πρὸς ὃν συνδέεται δι' ἀρρήκτων δεσμῶν καὶ
ὑποχρεώσεων, ἐλησμόνησε δὲ πρωτίστως ὅτι προηγουμένη ἀ-
πόφασις τῶν τριῶν προστατῖδων δυνάμεων—ἐν αἷς ἦτο αὕτη
ἢ Ἀγγλία—ἀνεκῆρυξε τὴν Ἑλλάδα ἐλευθέραν νὰ ἐξοπλίζη-
ται καὶ νὰ διαθέτῃ τὰ καθ' ἑαυτὴν χωρὶς νὰ δίδῃ εἰς κανένα
λόγον τῶν πράξεών της. Εὐτυχῶς ἐπῆλθεν ἡ ἀνδρική στάσις
τοῦ ὑπουργοῦ κ. Τρικούπη, ὅστις μνήμων τῶν ὑποχρεώ-
σεῶν του ἀπέναντι καὶ τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπῆντησεν
εἰς τὸν κ. Οὐίνδχαμ, ὡς ἔπρεπε ν' ἀπαντήσῃ. Φανταζόμεθα ποί-
ους μορφασμοὺς δυσαρεσκείας θὰ κάμνῃ ὁ κ. Δέρβυ καὶ μὲ πό-
σους τεμενάδες νὰ προσπαθῆσῃ νὰ δικαιολογηθῇ ὁ τόσον γεν-
ναιοφρόνως ἀναλαβὼν νὰ καθηουχάσῃ τὴν Τουρκίαν κ. Λαυ-
άρδος. Ὅπως δῆποτε ἡ διακοίνωσις αὕτη μετὰ τόσα ἄλλα
προηγούμενα διαδήματα τοῦ κ. Τρικούπη ἀφ' ὅτου ἀνέλαβε

δημόσια αξιώματα, είναι μία απόδειξις τῆς πρωτοφανοῦς ἀξιοπρεπείας μεθ' ἧς ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐννοεῖ νὰ διεξάγῃ τὰς ἐξωτερικὰς τοῦ κράτους ὑποθέσεις. Εὐτύχημα τοῦτο μέγα διὰ μικρὰ ἔθνη ὡς ἡ Ἑλλάς, πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ ἐξωθεν ἐπίδειξις καὶ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀντιπαθείας εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον καὶ τὰ ὁποῖα πλέον πρέπει εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν δύναμιν καὶ τὸ ἀνδρικὸν θάρρος νὰ ἐμπιστευῶνται τὴν διακανόνισιν τῶν ἐξωτερικῶν των σχέσεων. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην ἀδιστακτικῶς φρονοῦμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἔσχεν ἀκόμη ἰκανώτερον οὐδ' ἴσον τοῦ Τρικούπη ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν ἢ συνεχῆς του δὲ δρᾶσις ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν τῆς πατρίδος εἶναι προωρισμένη πολλὰς τῶ ὄντι καὶ μεγάλας ὠφελείας νὰ παράσχη τῇ Ἑλλάδι.»

Καὶ αὐτὴ μὲν ἦτο ἡ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τῆς διακοινώσεως, παραχθεῖσα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐντύπωσις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἀρίστην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἢ ἀνδρική διαγωγή τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐπεκρότησεν τὸ διάβημα ἐν γένει τοῦ ὑπουργοῦ, πρῶτος δὲ ἔδωκε πρὸς τοῦτο τὸ παράδειγμα ὁ πάντοτε γενναϊόφρων καὶ εἰλικρινὴς Κουμουνοῦρος. Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον διδόθη ὅτι ὁ Στούαρτ ἐπρόκειτο ν' ἀνακληθῆ ἔξ Ἀθηνῶν τοῦ λόρδου Δέρβυ, οκεφθέντος νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ διαδήματος τοῦ παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει, ἐν τούτοις ὁ Στούαρτ ἀπέμεινε καὶ πάλιν πρεσβευτὴς καὶ ὁ Δέρβυ ἐδέχθη μετ' ὀλίγον δὺν νέας ἀκόμη διακοινώσεις περὶ ὧν θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοτρόπως αἱ προπαρασκευαὶ κατὰ τε ξηρὰν καὶ θάλασσαν συνετελοῦντο δραστηρίως καὶ τὰ δὺν στρατόπεδα προσείλκυον τοὺς ἐφέδρους καὶ τοὺς ἐθελοντὰς καὶ ἐν γένει ἡ Ἑλλάς παρεσκευάζετο ὅπως ἐν δεδομένη περιστάσει

εὔρεθῆ εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά της, ἀνεπανόρθωτον ἐθνικὸν δυστύχημα ἐπῆλθεν ἀπροόπτως.

Ὁ πρωθυπουργὸς ναύαρχος Κανάρης ἀπέθανεν ἐξ ἀοπλήσιας. Ὁ ναύαρχος ὡς εἶπομεν κατῳκει τὴν ἐν Κυψέλῃ μικρὰν ἔπαυλιν τοῦ εἰς ἣν ἀπεχώρει εὐθὺς μόλις τῷ τὸ ἐπέπρεπεν ἢ ἐν Ἀθήναις ἐργασία του. Ὁ βασιλεὺς παρεθέριζε τότε εἰς τὴν ἐν Δεκελῖα ἔπαυλιν τοῦ καὶ τὰ ὑπουργικὰ ρυμβούλια εἶχον ὅπως δῆποτε ἀραιωθῆ, ὅτε ἡ τελευταία φάρις τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ ἡ σφαγὴ ἐλλήνων εἰς τὴν Καβάρναν προσέκαλεσεν πρὸς τὰ ἐκεῖ ὁλόκληρον τὴν μεριμνὰν τῆς ἐλ. κυβερνήσεως. Τοιοῦτοτρόπως αἰφνιδίως τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν, ἡ ἐργασία τῶν ὑπουργῶν ηὔχθη καταπληκτικῶς καὶ ἡ κοινὴ γνώμη εὔρεθῆ καὶ πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν διέγερσιν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ πρότερον. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀγωνίας ταύτης καὶ πρὸ πάντων ἐξ αἰτίας τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ναύαρχος τὴν νύκτα τῆς 2 Σεπτεμβρίου περὶ τὴν 3 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἐξέπνευσεν ἡρέμα ἐν τῷ δωματίῳ του (1).

(1) Ὁρατὸν ἀνέκδοτον περὶ τοῦ ναύαρχου Κανάρη εὐρίσκομεν εἰς ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Εἰς τὸν ναύαρχον παρουσίασεν ὁ ὑπασπιστὴς του τὴν διαταγὴν τῆς εἰς Κερκυρὰν ἀνχωρήσεως τοῦ «Γεωργίου» καὶ τῆς «Ὀλύγας» ὅπως ἀντισταθῶσι κατὰ τῶν τουρκικῶν τὰ ὁποῖα ἐνεκχ τῶν πολεμοφοδίων ἠπειλοῦν ἐπιθεσιν.

— Γράψε τους κάτω ἀπὸ τὴν διαταγὴν, νὰ μὴ γυρίσουν πίσω ἂν δὲν βουλιαῖζοῦν τὰ τουρκικὰ, εἶπεν ὁ Κανάρης πρὸς τὸν ὑπασπιστήν.

— Μὰ, ναύαρχε, αὐτὰ δὲν γράφονται εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα.

— Αὐτὸ ποῦ σοῦ λέω ἐγώ, ἐπανελάθην ἐν ὀργῇ ὁ ναύαρχος.

Εἶδε δὲ καὶ ἔπαθε μέχρι τέλους ὁ ὑπασπιστὴς νὰ πεισῆ τὸν ἐνδοξὸν πυρπολητὴν ὅτι ἡ φράσις ἐκείνη δὲν εἶχε τὴν θέσιν της ἐν τῷ ἔγγραφῳ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανάρη φοβερὸς κίνδυνος ἠπείλει τὴν συμμαχικὴν κυβέρνησιν. Ἡ στιβαρὰ χεὶρ ἣτις εἶχε διευθύνει πυρπολικά καὶ ἀπειλήσῃ στόλους ἐκράτει μετὰ περισσοῦς δυνάμεως τὰ ἡνία τῆς ἐνωμένης ἐκείνης διοικήσεως καὶ δύσκολον ἦτο εἰς τοὺς συνυπουργοὺς του νὰ ἀποσκιρτήσωσι καὶ ν' ἀποπτύσωσι τὸν χαλινόν. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ζῶντος τοῦ Κανάρη πολλάκις οἱ ὑπουργοὶ αὐτοῦ διεφώνησαν, ἢ κυβέρνησις ὅμως δὲν διεσπάσθη, τούναντίον δὲ οἱ ὑπουργοὶ ἐξηκολούθησαν τὰς ἐργασίας των. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐπισημοῦ τῶν τουρκικῶν πολεμοφοδίων ἢ μεταξὺ Δεληγεώργη καὶ Τρικούπη ἐλαφρὰ ψυχρότης κατέληξεν εἰς ὀριστικὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων, ὁ πρῶτος δὲ ἠπείλησεν ὅτι θ' ἀπεχώρει ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον. Ὁ Κανάρης ὅμως παρενέβη, καὶ ὁ Δεληγεώργης ἔμεινε καίτοι δὲν ἀντήλλαξε πλέον λέξιν μετὰ τοῦ Τρικούπη.

Ἦδη ὅμως ὁ πρόωρος καὶ αἰφνῆδιος θάνατος τοῦ ἐνδόξου ναυάρχου, ἔθετε πλέον εἰς ὀριστικὸν καὶ μέγαν κίνδυνον τὴν ὑπαρξίν τῆς οἰκουμενικῆς κυβερνήσεως. Ἐξέλιπε μετ' αὐτοῦ ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς, ἀλλὰ συγχρόνως ἐξέλιπε καὶ ὁ πληρώσας τὸ κενὸν τῆς πρωθυπουργίας, τοιοῦτοτρόπως δὲ εὐρὺ πάλιν ἀφίνετο στάδιον εἰς τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἐργασθῆ καὶ ἕκαστος τῶν ὑπουργῶν—ἴσως ἐξηρεῖτο μόνον ὁ Ζυμβρακάκης—ἐσκέπτετο ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ διατυπώσῃ ἀκεραίας τὰς ἀπαιτήσεις του.

Διότι ὁ συνδυασμὸς ἐκεῖνος ἀπλῶς μόνον εἶχε προσωρινῶς κατακοιμήσῃ τὰς φιλοδοξίας τῶν ἀρχηγῶν δὲν τὰς εἶχεν ὅμως τελείως ἐξαλείψῃ. Ἡ τελευταία περίστασις τὸ εἶχεν ἀποδείξῃ περιφανῶς κατὰ τὴν πρώτην πρὸς τὸν ἐν Λονδίνω ἐπιτετραμμένον διακοίνωσιν τοῦ Τρικούπη, τὴν ὁποῖαν ὀλόκληρον ἀναφέρομεν ἀνωτέρω· ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβούλιῳ τὴν μειονοψηφοῦσαν μερίδα ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς ἀπετέλεσε ὁ Δεληγιώργης καὶ ὁ Ζαΐμης, θὰ ἐματαιοῦτο δὲ ἡ ἀποστολὴ

τῆς διακοινώσεως ἐκείνης ἦτις τόσον ἀγαθὸν παρήγαγεν ἀποτέλεσμα, ἂν μὴ ὁ ναύαρχος Κανάρης, ἰσχυρῶς ἐπέμενε νὰ σταλῇ αὐτῇ. Κατὰ τὴν συζήτησιν ἐκείνην ὁ ναύαρχος ἀνήγγειλεν ὅτι θ' ἀπεχώρει δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὰ λουτρά, εὐθὺς δὲ διαφωνία ἠγέρθησαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ διευθύνεται τὸ ὑπουργεῖον κατὰ τὴν ἄπουσίαν του, τὴν δὲ ἦτο ἡ θέρμη μεθ' ἧς ὑπεστηρίχθησαν αἱ διάφοροι ἀξιώσεις ὥστε ὁ Κανάρης ἀφῆκε τὸ σχέδιόν του καὶ παρέμεινε εἰς τὰς Ἀθήνας.

Τοιοιυτρόπως καὶ ἤδη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανάρη τῶσιν τὸ φοβερὸν ζήτημα ἠγείρετο πρὸ τοῦ ἔθνους ὀλοκλήρου. Ὁ λαὸς ὅστις εἰς τὴν οἰκουμένην κυβέρνησιν εἶχεν ἀναθέσει ὀλοκλήρους τὰς ἐλπίδας του μετὰ περισσὴν ἀγωνίαν παρηκολούθει τὸ κενὸν τὸ ὅποιον ἄφινεν ὀπίσω του ὁ γηραιὸς ναύαρχος καὶ μετὰ ἀγωνίαν ἀνεμέτρα τὰς συνεπείας τὰς ὅποιαις ἠδύνατο νὰ ἔχη ἢ ἐκ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τόσον αἰφνυδία ἐξαφάνισις του. Διειτηροῦντο δὲ εἰσέτι τὰ πράγματα εἰς τὸ αὐτὸ ὡς καὶ πρὶν ὀξύτατον σημεῖον, ἐδυσχεραίνετο δ' ἐπὶ μᾶλλον ἡ θέσις ζητημάτων τινῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπεβάλλετο κατὰ τὴν γνώμην τοῦ λαοῦ ὑπὸ πλειόνων κινδύνων ἢ ὁμοφωνία ἐκείνη ἐπὶ τῆς ὅποιαις ἐστηρίζετο ἡ ἐλπίς δυνατῆς ἀντιμετοπίσεως τῶν πραγμάτων, εὐνόητος λοιπὸν ἦν ἡ ἀγωνία ἦτις ἀπετυπώθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ναύαρχου.

Εἰς τὴν λαϊκὴν αὐτὴν ἀγωνίαν περιτράνωσ ἐκδηλουμένην πανταχόθεν καὶ πρὸς τὸν ἐπιβεβλημένον πρὸς τὸν νεκρὸν σεβασμὸν ὑπεϊκόντες οἱ ὑπουργοὶ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς ἔδειξαν διαλυτικὴν τάσιν. Τὸναντίον καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ ταχθέντος πένθους παρήλθον καὶ τὸ ὑπουργεῖον ἐξηκολούθει ἐν συμπονοῖᾳ ἐργαζόμενον.

Ἡ σύμπνοια ὅμως ἐκείνη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ καὶ ἡ ἔκρηξις τῆς καταγιγῆδος δὲν ἤργησε· τὸ παράδο-

ξον εἶναι ὅτι πρῶτος ὁ Κουμουνδοῦρος ἔδωκε τὸ παράδειγμα. Τῇ 28 Σεπτεμβρίου, ὑπουργικὸν συμβούλιον συνεκροτήθη ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ὑπουργοῦ Ζυμβρακάκη, ὅστις καὶ τὸ συνεκάλεσεν ὅπως ἀπὸ κοινοῦ πάντες διασκεφθῶσι περὶ τῶν γινομένων καθ' ἑκάστην παρασκευῶν τοῦ πολέμου καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς παραγγελίας τῶν πλοίων περὶ τῶν ὁποίων τελευταίως ἐγένετο μέγας λόγος καὶ ὅπερ ἦτο ὁ διακαέστερος πόθος τοῦ Κανάρη. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ὁ Ζυμβρακάκης ὡς ἐπὶ τῶν ναυτικῶν προσωρινῶς ὑπουργὸς ἐδήλωσεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνισχυθῇ σπουδαίως ὁ στόλος ὅπως ἀναγάγῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς δύναμιν σεβαστὴν κατὰ τὴν Μεσόγειον, ἀνήγγειλε δὲ διάφορα σχέδια ἐν οἷς ἔν ἦτο ν' ἀγορασθῶσι τὰ διαθέσιμα ἀτμόπλοια πτωχευσάσης τινος Ἀγγλικῆς ἐταιρίας ὅπως μεταποιηθέντα εἰς πολεμικὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν δαπάνην τὴν ὁποίαν ἢ ἀγορὰ καὶ ἢ μεταποιήσις αὕτη θ' ἀπήτει, οἱ προτείνοντες ὑπουργοὶ ἐφρόνουν ὅτι δι' εἰδικοῦ δανείου ἀπευθυνομένου εἰς τὸν λαὸν καὶ ἰδίως τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ ἔξωτερικοῦ τὸ ποσὸν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξοικονομηθῇ.

Τὴν ιδέαν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Ζαΐμης σφοδρῶς δὲ κατεπόλεμησεν ὁ Τρικούπης. Καὶ ἤδη μετὰ παρέλευσιν τῶσων ἐτῶν ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ προβλεπτικὸν πνεῦμα τοῦ μεγάλου Μεσολογγίτου πολιτευτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν ἠπατήθη. Τὰ ἀτμόπλοια ἐκεῖνα ἀγοραζόμενα θ' ἀπερρόφων τότε μέγιστα ποσὰ σήμερον δὲ θὰ ἦσαν τελείως ἄχρηστα καὶ οὐδ' ὡς ἀριθμητικὴ δύναμις οὐδεμίαν θὰ εἶχον διὰ τὸν στόλον σημασίαν. Ἀντὶ τούτου προέτεινεν ὁ Τρικούπης λογικώτατα νὰ γίνῃ εἰδικὴ παραγγελία δύο ἢ τριῶν θωρηκτῶν, ἐπὶ τῇ βάρει τῶν τελευταίων καὶ τελειότερων συστημάτων, τὰ ὅποια νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀληθῆς πυρὴν μεγάλου στόλου ἀργότερον τελειώτατα συντελουμένου. Τὴν ιδέαν ταύτην δὲν ἔρριψε τότε

εικῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ὁ Τρικούπης. Ἡ κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Μεσογείῳ ἀπετέλεσεν ἐν τῶν σπουδαιότερων μερῶν τοῦ ἀναμορφωτικοῦ προγράμματος τοῦ Ἑλληνος πολιτευτοῦ ἔκτοτε δὲ ἐπαρκῶς εἶχε μελετήσει τὸ ζήτημα καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ γνῶσις τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὥστε ὁ κ. Θ. Δηλιγιάννης συνετάχθη μὲ τὴν γνώμην του καὶ ἡ πρότασις περὶ ἀγορᾶς τῶν παλαιῶν ἐκείνων καὶ σαθρῶν ἀτμοπλοίων ἀπερρίφθη (1.)

Καὶ ὑπὸ ἄλλην ἀκόμη ἔποψιν ἢ ἀπόρριψις τῆς προτάσεως ἐκείνης ἦτο σωτηρία ἀληθῶς διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Τὸ δάνειον τὸ ὁποῖον δι' ὁμολογιῶν θὰ ἐγίνετο πρὸς κάλυψιν τῶν ἐξόδων καὶ τῆς μεταποιήσεως, θ' ἀπησχολεῖτο ἀδίκως δι' αὐτὰ, ἀργώτερον δὲ σοβαρώτερα καὶ πρακτικώτερα μέρηνα ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν στόλου θὰ εὔρισκεν ἴσως ἀπροθύμους ἐκείνους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ συνεισφέρωσι. Σωτήριον λοιπὸν κατόρθωμα δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ἀποτυχία τῆς προτάσεως ἐκείνης ὀφειλομένη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν Τρικούπην καὶ τὸν θερμῶς ὑποστηρίζαντα τὴν γνώμην του κ. Θ. Δηλιγιάννην.

Ἐν τούτοις διὰ ν' ἀπθρασιθῶσιν ὅλα ταῦτα καὶ νὰ ληφθῆ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις ἐπ' αὐτῶν σφοδρὰ συζήτησις ἠγέρθη καθ' ἣν ὁ Κουμουνοῦρος διεκοίνωσε φανερά, ὅτι μετὰ

(1) Κατὰ παράδειξιν συμπτῶσιν τὰ τέσσαρα σκάφη τῆς Ἀγγλικῆς ἐταιρίας τῶν ὁποίων ἡ ἀγορὰ ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἠγροασθησαν ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ἡ μεταποίησις των ἡμῶς σχεδὸν κατέστη ἀδύνατος. Ἐν τῶν ἀτμοπλοίων τούτων ἦτο καὶ τὸ Σελήμ Α' τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1883 ταξίδευσεν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐβυθίσθη αὐ-ανδρῶν, ἐν πλήρει ἡρεμίᾳ καὶ καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐνεκα ἀνεπανορθώτου βλάβης τῆς μηχανῆς ἧτις βλάβη καθίστα ἀδύνατον τὴν διατήρησιν τοῦ παλαιοῦ καὶ ἡμικατεστραμμένου ἐκείνου σκάφους.

τὸν θάνατον τοῦ Κανάρη, δυσκολώτατον θὰ ἦτο νὰ συγ-
κρατηθῆ ὡς καὶ πρὶν τὸ συμμαχικὸν ὑπουργεῖον καὶ ὅτι προ-
τιμώτερον θὰ ἦτο νὰ διαλυθῆ ὅπως καταρτισθῆ ἐγκαίρως
κυβέρνησις πληροῦσα τοὺς ὅρους καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς
ὑπάρξεώς της. Τὴν ιδέαν ταύτην τοῦ Κουμουνδούρου ἐν-
τονώτερον ὑπεστήριξεν ὁ Ζαΐμης ὅστις ἀπὸ τινος συνεψώ-
νει συχνὰ μὲ τὸν ἐκ Μάνης πολιτευτὴν, ἡ συνεδρίασις
ὅμως ἐλύθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην χωρὶς νὰ ληφθῆ ἀπόφα-
σις τις.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας νέα συνδρίασις ἐθῆκε τὰς βάσεις
καὶ ὑπὸ τοὺς καθεστῶτας ὅρους κοινῆς συνεργασίας μέχρις
οὗ τὰ πράγματα ἀποδείξωσιν ποίαν ὁδὸν ἔδει ν' ἀκολουθή-
σωσιν. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ἀπεφασίσθη νὰ μὴ προ-
εδρεύῃ ὠρισμένον πρόσωπον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἀ-
φοῦ ἄλλως τε οὐδ' οἱ καθεστῶτες νόμοι προβλέπουσι τὴν
ὑπαρξίν πρωθυπουργοῦ, ἀλλ' ἕκαστος τούτων μὲ τὴν σχετι-
κὴν τάξιν ν' ἀναγγέλῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα καὶ μελετώ-
μενα εἰς τοὺς συναδέλφους του. Συζήτησις θερμὴ ὅπως δῆ-
ποτε ἐγένετο ἐπὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ προσκαλη-
ται τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον. Ἐν τέλει ὅμως ἀπεφασίσθη
νὰ καλῆ αὐτὸ ἐκεῖνος τῶν ὑπουργῶν ὅστις ἔχει τι σπουδαῖον
ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς συναδέλφους του καὶ οὕτω παρεκάμ-
φθη καὶ αὐτὸς ὁ σκόπελος.

Ἐν τούτοις μεθ' ὅλην τὴν φαινομενικὴν αὐτὴν σύμψνοιαν
ἢ δρασίς ἐκάστου ὑπουργοῦ εἶχε καταστῆ τόσον ἀπὸ τὰς τῶν
ἄλλων ἀνεξάρτητος ὥστε πολλάκις τὰ διαζήματά των συνε-
κρούοντο καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀπετελεῖτο ἡδὴ κράτος ἐν κρά-
τει. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ πα-
ραταθῆ καὶ ἡδὴ ἡ ιδέα τῆς διαλύσεως τῆς Κυβερνήσεως πρὸ
πολλοῦ θὰ εἶχε πραγματοποιηθῆ ἂν μὴ τοὺς ὑπουργοὺς ἐ-
βασάνιζεν ἡ ιδέα ὅτι ἠδύνατο νὰ προσκληθῆ εἰς σχηματισμὸν
τοῦ ὑπουργείου ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον ὃν ἕκαστος ἠθέλε. Ἐφο-

βέβητο ὁ Κουμουνδοῦρος τὸν Τρικοῦπην καίτοι ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ βασιλεὺς κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν κομμάτων δὲν θὰ ἐξέλεπε μὲ καλὸν βλέμμα τὴν διάλυσιν καὶ ἐπομένως ὀλίγας ἐπιτυχίας ἐλπίδας θὰ εἶχεν ἐκεῖνος ὅστις αὐτὴν θὰ πρότεινεν ὡς πρόγραμμά του.

Εἶχε δὲ ἀπομεινῆ μόνον ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς κυβερνήσεως ὁ κ. Θ. Δηληγιάννης καὶ οὗτος φιλοτίμως κατεγίνετο νὰ συγκράτησῃ τὰ διστάμενα μέλη, ἐξακολουθῶν νὰ φρονῆ ὅτι ἐκ τῆς συνεργασίας ἐκείνης πολλὰ τὰ καλὰ ἠδύνατο νὰ προκύψωσιν. Οἱ ἄλλοι ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐφαίνοντο συμμεριζόμενοι τὴν ριφθεῖσαν περὶ διαλύσεως ἰδέαν. Προσεχώρησεν ἤδη εἰς αὐτὴν καὶ ὁ Ζυμβρακάκης καὶ ὁ Τρικοῦπης, ἐφάνη δὲ ὑπὲρ αὐτῆς ἀποκλίνων καὶ ὁ Δεληγιώργης, οὕτως ὥστε πλὴν τοῦ Δηληγιάννη οὐδεὶς εἶχεν πλέον μείνη ὑπὲρ αὐτῆς, ἐνῶ ὁ λαὸς ἀγωνιωδῶς παρηκολούθη τὰς δισδιδομένας φήμας καὶ τὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα προσεπάθουν νὰ ἐμψυχώσωσι τοὺς ἀποθαρρυνόμενους καὶ νὰ παραστήσωσι τὸν προσεχῆ διαμελισμὸν τοῦ ὑπουργείου ὡς πράγμα τὸ ἐπείγον οὐδ' ἀπὸ τὴν διάνοιαν τῶν ὑπουργῶν ἐπέρασεν.

Ἐν τούτοις αἱ φῆμαι περὶ διαλύσεως ἐπετεινόμεναι ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ὀκτωβρίου κατελθὼν ἐκ Δεκελείας προσεκάλεσε τοὺς ὑπουργοὺς ἰδιαιτέρως καὶ συνέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀνάγκην νὰ κοιμίσωσι τὰ προσωπικὰ συμφέροντα καὶ πάθη των καὶ νὰ διατηρήσωσι τὸ ὑπουργεῖον ὡς ἔχει. Ἄξιον μνημόνευτος εἶναι ἡ συνδιάλεξις τοῦ Τρικοῦπῆ πρὸς τὸν βασιλέα περιωθειῶσα εἰς ἐπιστολὴν πρὸς διακεκριμένον φίλον του. Εἰς τὸν βασιλέα ὁ Τρικοῦπης ἐξέθηκε διὰ μακρῶν ἕλας τὰς ἐπὶ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου σκέψεις του αἵτινες ἀπετέλουν οὕτως πολιτικὸν πρόγραμμα ἐφ' οὗ ἀργότερον ἐδάδισεν ὁ ἐκ Μεσολογγίου πολιτευτῆς. Τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου ὑπουργείου ἐθεώρησεν ὁ Τρικοῦπης ἀνοπόφευκτον, ὡς μὴ

πληροῦσαν οὐδένα ὄρον τῆς συστάσεώς του, τούναντίον δὲ κωλύον διὰ τῆς ἐπιβολῆς του τὴν ἐνέργειαν ἦν θὰ κατέβαλλον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, κυβερνήσεις προσωπικαί. Προεμάντευσε δὲ ὁ Τρικούπης ἐν τῇ πρὸς τὸν Βασιλέα συνδιαλέξει ἐκείνη τὸ οἰκτρὸν ναυάγιον τοῦ ὑπουργείου καὶ ἐδήλωσεν ὅτι κυβερνήσεις προσωπικαί θὰ εἶχον πολὺ περισσότερα κατορθώση ἀφ' ὅτι ἐπραξεν τὸ ὑπουργεῖον κατὰ τὴν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ διαμονὴν του.

Μετὰ τὸν Τρικούπην ὁ βασιλεὺς εἶδε καὶ τοὺς ἄλλους ὑπερμάχους τῆς διαλύσεως καὶ τὸν μόνον αὐτῆς ἀντίπαλον τὸν κ. Δηλιγιάννην. Ἀπῆλθον δὲ οἱ ὑπουργοὶ ἀπὸ τὰ ἀνάγκορα ἀφοῦ ἔδωκαν εἰς τὸν βασιλέα τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον οὐδεὶς θὰ ἐπραττεν κατὰ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

Ἄλλ' ἢ διαβεβαίωσις αὕτη τῶν ὑπουργῶν τῆς οἰκουμένης κυβερνήσεως δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ διατηρηθῇ πολὺ. Μετ' ὀλίγον νέαι πάλιν ἀφορμαὶ πρὸς διαφωνίαν παρενεβλήθησαν καὶ οἱ ὑπουργοὶ ἠτοιμάσθησαν διὰ τὴν διάλυσιν. Ἐδόθη δὲ ἡ ἀφορμὴ ἐκ τοῦ ἐξῆς ἐπισημοῦ. Αἱ ἐφημερίδες αἰ ὑποστηρίζουσαι τὴν πολιτικὴν μερίδα τοῦ Δεληγιώργη, ἐπετέθησαν λυσοσδῶς κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου, οὗτος δ' ἀπήτησεν ἀπὸ τὸν συναδελφόν του ν' ἀσκήσῃ τὴν ἐπιρροὴν του ἐπὶ τῶν δημοσιογραφικῶν ἐκείνων ὀργάνων καὶ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ κατασιγᾷ τὴν ἐναντίον του ἐπίθεσιν των. Ὁ Δεληγιώργης δὲν ἠθέλησε κἀν νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην ἐκείνην οὐδὲ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑποχρέωσιν, ὁ δὲ Τρικούπης ἔλαβε τὸ μέρος τοῦ Κουμουνδούρου καὶ πλήρης διαφωνία ἐπῆλθε μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου.

Ἦτο δὲ βεβαίως λυπηρὸν σύμπτωμα ἡ τοιαύτη παράφορος ἐπίθεσις τῶν ἐφημερίδων τοῦ ἐνὸς ὑπουργοῦ καθ' ἑτέρου ὑπουργοῦ καὶ ἤρχισε νὰ διαφαίνεται πλέον ὅτι ἡ ἐπὶ πολὺ συνεργασία τῶν ὑπουργῶν ἦτο ἀδύνατος.

Νέον ὅμως διάδημα τοῦ βασιλέως προέλαβε τότε τὴν ἀφρευκτον ρῆξιν. Ἐνῶ ὁ βασιλεὺς εἶχε κατέλθει ἐκ Δικελίας, ἀδιαθεσία παρατεταμένη ὡς ἐκ τῆς φοβερᾶς θερμότητος τοῦ φθινοπώρου ἐκείνου τὸν ἠνάγκασε καὶ πάλιν ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἑπαυλίν του· πρὶν ἢ ὅμως μεταβῆ εἰς αὐτήν, ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς του ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν ἐν ἣ προέτρεπεν αὐτοὺς ἐν ὀνόματι τοῦ κοινου τῆς πατρίδος συμφέροντος νὰ ἐμμένωσιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὅπερ ἀπετέλουν. Μετὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν ἐκ περιτροπῆς εἰς Δικέλειαν πάντας τοὺς ὑπουργοὺς του πρὸς διατήρησιν τοῦ καθεστώτος. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεσοδῆθη καὶ πάλιν ἡ κρίσις ἐνῶ παρὰ τῶ τῶ λαῷ ποικίλαι διαδόσεις ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον καθ' ἑκάστην ὑπουργεῖα καὶ μετέβαλον ἐνὰ ὥραν πολιτικὰ προγράμματα.

Ἐνῶ δὲ ταῦτα συνέβαινον εἰς τὰς Ἀθήνας, τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς καθ' ἑκάστην ἐδεινοῦντο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐμβάλλωνται οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἰς σοδαράς ἀνησυχίας. Οἱ Ρῶσοι νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι κατήρχοντο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ οἱ βοηθοὶ των Ρωμοῦνοι, Βουλγάροι καὶ Σέρβοι ἀνελάμβανον καθ' ἑκάστην θάρρος, ἐξ ἄλλου δὲ αἱ ἑλληνικαὶ ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐπαρχίαι, ἐδείκνυσον φανερά σημεῖα ἐξεγέρσεως. Ἡ Κρήτη συνεταράσσετο ὑπὸ τὰς ἀλύσεις της καὶ ἐπιτροπαὶ ἀνεκήρυττον τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν καὶ ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία ἀνέμενον τὸ σὺνθημα νὰ ἐξεγερθῶσιν.

Ἐπάρχουν οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θ' ἀπέφερον ἡμῖν ἀναμφισβητήτως τὴν Κρήτην καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ Ἡπειρον θ' ἀνεστήλου δὲ συγχρόνως καὶ τὸ γόητρον τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνισμοῦ εἰς ἐπίφθονον σημεῖον περιωπῆς. Οἱ ἰσχυριζόμενοι τοῦτο ἔχουν πρόσφατον παράδειγμα νὰ φέρουν τὴν ἀναγωγὴν τῶν Βουλγάρων εἰς κράτος σημαῖνον ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν Ἀ-

νατολικῶν πραγμάτων, οὐδεὶς δὲ δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι δισταγμοὶ κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων πολιτικῶν θὰ εἶχον ὡς συνέπειαν τὸν παντελῆ ἴσως ἐνταφιασμὸν τῆς μικρᾶς ἐκείνης χώρας. Ἀνάλογος σκέψις δύναται βεβαίως ἀνάλογα συμπεράσματα ν' ἀποφέρῃ προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὅπως δὴποτε οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ θύελλα ἠδύνατο ν' ἀποβῆ ὑπὲρ τῶν δυναμένων νὰ διαχειρισθῶσι καταλληλότερον τὴν περίστασιν ταύτην.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ναύαρχος Κανάρης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Κομμουνδοῦρος, εἶχον διατεθῆ φανερὰ ὑπὲρ τῆς ἐνεργείας, τοῦ Δεληγιώργη καὶ Ζαΐμη τὸ πρόγραμμα δὲν ἦτο ἐντελῶς σύμφωνον ἐπέμενε δὲ ὁ Τρικούπης ὅστις ὡς ἄλλως τε ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται εἶχε καθιερώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμέσου προπαρασκευῆς καὶ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ κράτους εἰς δύναμιν τὴν ὁποίαν ὤφειλον οἱ διέποντες τὰ τῆς Ἀνατολῆς νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψει, κατόπιν τούτου δὲ νὰ προβῆ εἰς ἐνέργειαν κατὰ τῆς Τουρκίας, καθ' ὅσον θὰ ἐπέτρεπον τοῦτο αἱ περιστάσεις.

Ἀνευδοσιᾶστως ὀφείλει νὰ ὁμολογήσῃ τις ὅτι τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ τὸ λογικώτερον καὶ τὸ πρακτικώτερον ἦτο τότε. Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸ 1877 δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ πολεμήσῃ. Τοῦτο κατήντησεν ἤδη ἀξίωμα δι' ἐκείνους οἵτινες ἐμελέτησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ προπαρασκευασθῆ τὸ ἔδαφος πρὸς κατάλληλον δρασίμην, κατόπιν δὲ τούτου νὰ ἐγερθῶσιν αἱ ἀξιώσεις αἵτινες ἠγέρθησαν.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τοῦ Τρικούπη συνεκεντρώθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἀργότερον καθ' ἕλον αὐτοῦ τὸν πολιτικὸν βίον. Ἡ ἀντίστασις τοῦ αὐτῆ κατὰ τῆς ἀποφάσεως νὰ ἀγορασθῶσιν ἀγγλικά

ἀτμόπλοια παλαιὰ χρεωκοπησάσης ἐταιρίας εἶχεν ἀπώτερον ἀποτέλεσμα νὰ προικισθῆ ὁ στόλος ἡμῶν διὰ τριῶν θωρηκτῶν, τὰ ὅποια σήμερον ἀποτελοῦσι τὸ σέμνωμα αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς ὑπουργίας δὲ ἐκείνης ἐτέθησαν ἐτι καὶ αἱ βάσεις τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ζυμβρακάκη εἰσαχθεῖσα πρότασις περὶ προσκλήσεως ξένων ἀξιωματικῶν πρὸς ὀργάνωσιν τοῦ στρατεύματος, ὀφειλομένη καὶ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἀποδεικνύει τὴν ἐπὶ τῶν παρασκευῶν αὐτῶν ἐπίμονον μέριμναν τοῦ Τρικούπη.

Ἐν τούτοις αἱ παρασκευαὶ αὗται ἀνησυχοῦν τὴν Πύλην ἥτις καθ' ἐκάστην ἐφαντάζετο τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα εἰσελαύνοντα εἰς τὰς μεθορίους ἐπαρχίας τῆς. Ληστρικαὶ τιτες συμμορίαι, ἀποτελούμεναι ἀπὸ Ἑλλήνων ὅσον καὶ Τούρκους καὶ Ἀλβανούς, ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἀνταρτικά σώματα, ἐκάστη δὲ ἐμφάνισίς των ἐξηγγέλλετο εἰς τὴν Εὐρώπην μὲ τρόπον δεικνύοντα ὅτι ἡ Πύλη ἐθεώρει τὴν ἡσυχίαν τῶν νοτίων τῆς ἐπαρχιῶν διατρέχουσαν τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τῶ ὄντι δὲ αἱ αἰτιάσεις αὗται ἦσαν ὅλως ἄδικοι διότι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ καθ' ἣν ἐπίσημον ἔδωκεν ὑπόσχεσιν οὐδεμίαν ἠνόει νὰ ἐπιφέρῃ ἢ νὰ ὑποθάψῃ ἐκεῖ διατάραξιν τὴν ὁποίαν ἐπειτα θὰ ἦτο ἠναγκασμένη ἐνεργητικώτατα νὰ ὑποστηρίξῃ.

Τὴν πρώτην διακοίνωσιν τοῦ Τρικούπη ἠκολούθησε μετ' ὀλίγον δευτέρα καὶ τρίτη, πᾶσαι ἀφορμὴν ἔχουσαι τὴν προπαρασκευὴν τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ἐν γένει ἐξοπλισμοὺς αὐτῆς, τοὺς ὁποίους δὲν ἐβλεπε μὲ καλὸν ὄμμα ἡ Πύλη. Εἶχε δὲ εὐρεῖ τότε ἡ Τουρκία πρόσφορον ἀφορμὴν τὰς συμπλοκάς πρὸς ληστρικὰς τινας συμμορίας ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀπέδιδε τὰ κινήματα αὐτῶν ἀδίκως εἰς ὑποκίνησιν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἔσπευδε μάλιστα νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι τὰ τακτικά τῆς στρατεύματα κατετρόπωσαν

δηθεν ἐπανειλημμένως ἀνταρτικά σώματα, ὑποθαλπόμενα ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Συνεπεία λοιπὸν τῶν διαδόσεων τούτων ὁ Τρικούπης ἔσχεν ἐπανειλημμένας μετὰ τοῦ κ. Οὐϊνδχαμ συνεντεύξεις τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων διεδίβασε πρὸς τὸν ἐν Λονδίῳ Ἑλληνα ἐπιτετραμμένον, εἰς δύο ἐπι ἐκτενεῖς διακοινώσεις. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ νεώτερα ἐγγράφα εἶχον συνταχθῆ κατὰ τὸ αὐτὸ πάντοτε ὕφος καὶ διεπνέοντο ὑπὸ τῆς αὐτῆς αὐστηρᾶς λογικῆς, προϋξένησαν δὲ τὴν αὐτὴν ἢ καὶ ἡ πρώτη εὐάρεστον ἐντύπωσιν καὶ πολυτρόπως ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ τύπου. Εἰς τὴν τελευταίαν μάλιστα διακοίνωσιν καὶ εἰς προφορικὰς ἐξηγήσεις ἅς ἐπ' αὐτῆς ἔδωκεν ὁ Τρικούπης, διετύπωσεν, οὕτως εἰπεῖν, καθαρῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἔξωτερικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Κατὰ τοῦτο ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος θ' ἀπέμενε παθητικὴ ἐφ' ὅσον αὐτὸ θὰ ἐπέβαλε τοῦτο τὸ συμφέρον τῆς, θὰ προσεπάθη δὲ πάση δυνάμει διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς νὰ καταπνίξῃ κινήματα μονομερῆ τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ· εὐθύς ὁμῶς ὡς αἱ περιστάσεις ἐμφανῶς θὰ τὸ ἀπήτουν ἢ Ἑλλάς θὰ ἐξήρχετο τῆς ἐπιφυλακτικῆς ταύτης θέσεως καὶ θὰ ἀπηλείφετο εἰς δρᾶσιν.

Ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ἀγγλίας Οὐϊνδχαμ ἔσχε μακρὰν μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς διακοινώσεως — ἰδίως τῆς τελευταίας ἥτις ἦτο ἡ ἐκτενεστέρα καὶ κατηγορηματικώτερα τῶν ἄλλων δύο—συνέντευξιν μετὰ τὸν Τρικούπην, εἰς τὴν ὁποίαν προσεπάθησεν ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης νὰ καθορίσῃ σαφῶς τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος, εἰς τρόπον ὥστε τὰ διαδήματα τοῦ Ἑλληνος ὑπουργοῦ νὰ τῷ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστά. Ἐπράττε δὲ τοῦτο ὁ Οὐϊνδχαμ συνεπεία τηλεγραφήματος τοῦ κόμητος Δέρβυ, ὅπερ δημοσιευθὲν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων ἔκαμεν ἰδιαιτέραν αἰσθησιν διὰ τὸ ἴταμόν τοῦ ὕφους καὶ τὸν ἄπειρον φιλοτουρκισμόν ὅστις τὸ

διέπνεε. Ὁ Τρικούπης ὅμως δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες συλλαμβάνονται εὐκόλως εἰς τοιαῦτα δίκτυα καὶ ἡ Ἀγγλικὴ πονηρία ἐναυάγησεν ἐτι ἅπαξ. Διότι ἔσον συγκεκριμένως ἡρώτα ὁ Οὐίνδχαμ καὶ προσεπάθει νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα ἐπὶ ὠρισμένων θεμάτων καὶ περιστάσεων, τόσον νεφελωδῶς καὶ ἀποφθεγματικῶς ἀπῆντα ὁ Τρικούπης, ἀπῆλθε δὲ ὁ Οὐίνδχαμ τελειῶς ἀποτυχούσης τῆς ἀποστολῆς.

Ἔιχεν ἄλλως τε δίκαιον ὁ Τρικούπης νὰ μὴ δύναται νὰ καθορίσῃ ἔκτοτε τὰς πράξεις του καὶ ν' ἀπαντᾷ κατὰ τρόπον μὴ θίγοντα τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἀλλὰ καὶ μὴ δυνάμενον νὰ δώσῃ πυκνὰς ὑποψίας. Διότι τότε ἐκυφορεῖτο καὶ ἐρρίπτετο ἡ πρώτη ἰδέα τῆς διασκέψεως τοῦ Βερολίνου, ἔπρεπε δὲ νὰ εἶναι τις προφήτης διὰ νὰ γνωρίζῃ πῶς θὰ τραπῶσι τὰ πράγματα καὶ νὰ προδιαγράψῃ τὴν πολιτικὴν ἣν θὰ ἠδύνατο ν' ἀκολουθήσῃ.

Αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Τρικούπη μεταδίδασθεῖσαι εἰς τὸν Δέρβυ διὰ τοῦ Οὐίνδχαμ δὲν εὐηρέστησαν διόλου τὸν Ἄγγλον ὑπουργὸν ὅστις ἰδιαιτέρως ἐξέφρασε σφοδρὰ παράπονα κατὰ τοῦ Ἑλληνος συναδέλφου του. Τότε ὅμως ἰδιωτικῶς καὶ ἄνευ ἀναλήψεως εὐθύνης τινὸς ὁ Τρικούπης δριμύτητα ἀπῆντησε κατὰ τοῦ Δέρβυ ἐν ἰδιωτικῇ ἐπιστολῇ, ἐν ἣ δὲν παρέλειπε ν' ἀναφέρῃ ὅτι κυβερνήσεις Ἑλληνικαὶ οὐδέποτε ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν πλήρωσιν προσωρινῶν μέτρων καὶ ἀναγκῶν, ἀποβλέπουσι δὲ πάντοτε ἀπώτερον εἰς τὸν εὐρὺν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθον, ὅστις ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ πληρωθῇ μεθ' ὅλας τὰς πανταχόθεν ἀντιδράσεις. Ὁ λόρδος Δέρβυ, παραβιάζων κανόνας στοιχειώδους ἀβρότητας, ἀνεκοίνωσε τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδιωτικῆς ἐκείνης ἐπιστολῆς εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Πύλης, ὅστις μετεδίδασεν αὐτὸ εἰς τὴν κυβέρνησίν του, ἣτις ἐταράχθη καὶ χαρακτηρίσασα τὰς δηλώσεις τοῦ Τρικούπη ὡς ἡμιεπίσημον κήρυξιν πολέμου, ἔσπευσε νὰ διπλασιάσῃ τὰς κατὰ τὰ σύνορα προφυλάξεις τῆς καὶ εἰδοποιή-

σασα τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς νὰ προβῆ εἰς διαβήματα παρὰ τῶ ὑπουργῶ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅπερ οὗτος ἐπραξεν, ἀνευ ἐννοεῖται ἀποτελέσματός τινος.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Ἕλληνες τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν μετὰ ἀγωνίας παρηκολούθουν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀδράνειαν τῆς κυβερνήσεως, ἀπελπισθέντες δὲ περὶ ὅπως δῆποτε μεταβολῆς τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀπεφάσιον νὰ προβῶσι μόνοι των εἰς διαβήματά τινα ἵνα ὅπως δῆποτε ἐξασφαλίσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν μίαν ὑπόσχεσιν τοῦλάχιστον. Πρὸς τοῦτο ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ πρόκριτοι μετέβησαν παρὰ τῷ Λαυάρδῳ καὶ ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ νὰ μάθωσιν ὠρισμένως τί ἦτο διατεθειμένη ἡ Ἀγγλία νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐν περιπτώσει καθ' ἣν αὕτη ὑπέικουσα εἰς τὴν συμβουλήν τῆς ἀπεφάσιζεν νὰ μὴ λάσῃ μέρος εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, ἀν ἠδύνατο δὲ νὰ ἐλπίζῃ ἡ Ἑλλάς ὡς ἀνταλλάγματα τῆς οὐδετερότητός τῆς, ὡς θὰ ἠλπιζον καὶ οἱ λοιποὶ Σλαῦοι, τὴν Ἡπειρον τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν.

Ὁ Λαυάρδος δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν. ὑπόπτειεν ὅμως ὅτι τὸ διάβημα τῶν ἱερέων καὶ προκρίτων ἦτο προσχεδιασμένον καὶ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Δέρβυ νὰ διευθύνῃ τὰς ἐντονωτέρας του παρατηρήσεις εἰς τὰς Ἀθήνας ὁπόθεν ἐξεπέμποντο αἱ διαταγαί. Τότε ἤρχισεν ἡ μεταξύ Τρικούπη καὶ τοῦ Ὀύνδχαμ διπλωματικὴ μονομαχία τὴν ὁποίαν ἐκτενῶς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως τὰ πράγματα τοῦ πολέμου μετεβλήθησαν ἐντελῶς καὶ εἰς τὸ θέατρον αὐτοῦ τελευταῖα συμβάντα ἐνέβαλον τὴν Ρωσίαν εἰς σοδαράς σκέψεις ἐπὶ τῆς ἐν γένει δυσχεροῦς καταστάσεως εἰς ἣν ἡ αὐτοκρατορία εἶχε περιστῆ. Ἡ Ρωσία εἶχε κατέλθῃ εἰς τὴν πάλην μετὰ τῶν δυνάμεων σχετικῶς ἀσθενῶν οὕτω δὲ τὸ δυστύχημα τῆς Πλεῦνης, τῇ ἀπεκόλυψεν, ὅτι ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἡ συνέχισις τοῦ πολέ-

μου θὰ ἦτο καταστρεπτική δι' αὐτήν, καὶ τῇ ἔδωκεν ὄφορ-
μὴν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἔδει νὰ ζητήσῃ ἐξωτερικὴν βοήθειαν,
ιδίως δὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον τῶν μικρῶν παρὰ
τὸν Αἴμον κρατῶν, τὰ ὅποια ν' ἀπησχόλουν τὴν Τουρκίαν
μέχρις οὗ αὕτη ἀναλάβῃ καὶ ἀναδιοργανώσῃ ταχέως τὰς δυ-
νάμεις της.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἡ Ρωσσία ἔρριψε τὰ βλέμματά της
καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Φυσικώτερον ἦτο ἐξέγερσις τοῦ ὑπο-
δούλου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ οὐγχρονος ἐνέργεια τῆς
ἐλευθέρας Ἑλλάδος νὰ ἐμβάλωσιν εἰς μεγάλας ἀνησυχίας τὴν
Πύλην, ἣτις ἀρχῆθεν ἀπέδειξεν ὅτι πολὺ ἐφοβεῖτο τὴν ἐκ τῶν
νῶτων προσβολὴν αὐτῆς. Εἴξευρεν ὅμως ἡ Ρωσσία ὅτι κατὰ
τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχε πλέον ὀριστικῶς ἐπικρατήσῃ ἐν Ἑλ-
λάδι ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ καὶ ὅτι δυσκολώτατα θὰ προσηλκύ-
οντο οἱ Ἕλληνες πρὸς τοὺς Ρώσσοις καὶ διὰ τοῦτο κατ' ἀρ-
χὰς προέβη μετὰ προφυλάξεως εἰς διαβήματα διπλωματικά
παρὰ τῇ Ἑλλ. κυβερνήσει διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ αὐτῆς κόμη-
τος Σαβούρωφ.

Τὰ πρῶτα ταῦτα διαβήματα τοῦ κόμητος Σαβούρωφ οὐ-
δὲν ἀπέφεραν ἀποτέλεσμα καὶ ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις ἀπεφά-
σισε νὰ διπλασιάσῃ τὰς προσπάθειάς της, πρὸς τοῦτο δὲ κυ-
ρία ἀνήκουσα εἰς τὴν ἀνωτέραν ἀριστοκρατίαν τῆς Πετρο-
πόλεως καὶ ἐξ ἐκείνων αἵτινες εἶναι προωρισμένοι διὰ μεγά-
λας ὑποθέσεις, ἀπεστάλη ἐπίτηδες εἰς τὰς Ἀθήνας φέρουσα
ἐλκυστικώτατα ἐφόδια, ὅπως προπαρασκευάσῃ τὴν ἰδέαν ἐλ-
ληγορωσικῆς συμμαχίας, καὶ ἰδίως ὅπως καταπέισῃ τὴν αὐ-
λήν. Καὶ ἡ κυρία αὕτη φθάσασα εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπεσκέφθη
ἀλληλοδιαδόχως ὄχι μόνον τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς ὑπουργούς,
ἀλλὰ καὶ πολιτικούς καὶ δημοσιογράφους, προσεπάθησε
δὲ τοιοιουτρόπως νὰ δείξῃ διατεθειμένην τὴν κοινὴν γνώμην
ὑπὲρ τῆς συμμαχίας νὰ ἀναγκάσῃ δὲ ἐπομένως τὴν ἐλ-
ληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν πίεσιν τοῦ δημοσίου

φρονήματος καὶ νὰ δεχθῆ τὴν προτεινομένην συμμαχίαν. Ἐνῶ δὲ ἡ κυρία αὕτη κατεγίνετο εἰς τὰ διπλωματικά αὐτὰ διαδήματα εἰς Ἀθήνας ὁ ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἐμπνεόμενος Ρωσικὸς τύπος, ἀνέλαβεν ἐπιτηδείως καὶ θερμώτατα τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ιδέας ταύτης καὶ προσεπάθει παντὶ σθένει νὰ ὑποδείξῃ τὰς ὠφελείας αἵτινες θὰ ἠδύναντο ἐκ τῆς συμμαχίας ταύτης νὰ προκύψωσιν. Ὑπενθύμιζεν ὁ Ρωσικὸς τύπος ὅτι ἀπὸ αἰῶνων ἤδη καὶ ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου ἡ Ρωσσία ὑπῆρξεν πάντοτε ἡ ὑψηλὴ τῆς ὀρθοδοξίας προστάτις ὅτι δὲ καθῆκον εἶχε τώρα ἡ Ἑλλάς νὰ συνταχθῆ μετ' αὐτῆς καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν ἀγῶνα τῆς, ἀγῶνα ὀλοκλήρου τῆς Ὀρθοδοξίας ἀλλὰ καὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος. Διότι—προσέθετον αἱ Ρωσικαὶ ἐφημερίδες—ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου πάντως θὰ εἶναι ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας, κατόπιν δὲ αὐτῆς οἱ βοηθήσαντες θὰ δυνηθῶσι δικαίως νὰ ἐγείρωσιν ἀπαιτήσεις εἰς πλήρωσιν τῶν ὁποίων πρώτη ἡ Ρωσσία θὰ εἶναι φυσικῶς ὑπόχρεως νὰ ἐνεργήσῃ.

Ἰδιαιτέρως καθαρωτέραν ἐπὶ τοῦ παρόντος γλῶσσαν μετεχειρίζετο ἡ ἐφημερίς «Νοβόγιε Βρέμια» τῆς Πετροπόλεως, ἥτις φανερὰ διεκοίνωσεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ἂν ἐγνώριζε τὸ συμφέρον τῆς ἔπρεπε νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον πρὸς βοήθειαν τῆς Ρωσσίας. Μένουσα ἡ Ἑλλάς οὐδετέρα — ἔλεγεν ἡ Ρωσικὴ ἐφημερίς—δὲν ἔχει τίποτε νὰ περιμένῃ, θ' ἀπομείνῃ δὲ μόνη αὐτὴ ἐκ τῶν κρατῶν τῆς Χερσονήσου ἀνευ ὠφελείας ἀπὸ τὴν δεινὴν ἀνεμοζάλην εἰς τὴν ὁποίαν προκινδυνεύει ἡ Ρωσσία, τούναντίον δὲ ἂν ἐλάμβανεν ἐνεργὸν ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας μέρος ἤθελε προπαρασκευάσει δι' ἑαυτὴν τὸ λαμπρὸν μέλλον τὸ ὁποῖον ἄλλως τε περιέμενον, ὅλα τὰ ἄλλα συμμαχικὰ κράτη. Προσέθετε δὲ ἡ Ρωσικὴ ἐφημερίς ὅτι λαὸς γενναῖος ὡς ὁ ἑλληνικὸς καὶ τοιαύτας ἔχων ἀπέναντι τοῦ ἑλληνισμοῦ ὀλοκλήρου ὑποχρεώσεις, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀφήσῃ

νά τῷ διαφύγη τοιαύτη λαμπρά περίστασις τὴν ὁποίαν τὴν ἀξίαν τόσον ἐγκαίρως κατενόησαν οἱ ἄλλοι.

Λυπηρὸν εἶναι ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσωμεν ὁμολογίαν πικρὰν διὰ τοὺς τότε πολιτικούς μας ἀνδρας καὶ δυστυχῶς καὶ δι' αὐτὸν τὸν Τρικούπη. Ὅλαι αἱ ἐλκυστικαὶ ἐκεῖναι προτάσεις, ὅλαι αἱ καταφανεῖς καὶ ἐναργέσταται εὐνοϊκαὶ περιστάσεις, εἰς οὐδὲν ἐλήφθησαν καὶ ἡ αἰωνία ἀπήντησις «Δὲν εἴμεθα ἔτοιμοι» ἐδόθη καὶ πάλιν, ὡς νὰ ἦτε δυνατόν ποτὲ νὰ εἴμεθα τελείως ἔτοιμοι ὑπὸ τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει τὸ ἀρτισύστατον κράτος.

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον πρὸ τοῦ ὁποίου προσήχθησαν αἱ Ῥωσικαὶ προτάσεις τὰς ἀπέρριψε κατὰ πλειοψηφίαν. Ὁ Κορμουνδοῦρος καὶ ὁ Ζαΐμης ἐκηρύχθησαν φανερά ὑπὲρ αὐτῶν προέτειναν τὴν ἄμεσον ἐνέργειαν, τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ μέγα ὑπουργεῖον ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν εἶχε πράγματι ἐκτελέσει ἀξιοσημειώτους παρσκευάς, ἔφερε δὲ τὸ κράτος εἰς σημεῖον ὅπως δῆποτε ἀξίον λόγου. Κατὰ τῆς προτάσεως ὅμως ἐκηρύχθησαν οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ προεξάρχοντος τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη. Οὗτος ἐξέθηκε τὰς σκέψεις των κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα θὰ ἐξήντλει αὐτὴν χωρὶς νὰ τῇ ἀποφέρῃ οὐδὲν ὄφελος, τούναντίον δ' ἐκ τῆς οὐδετερότητος εἶχε νὰ περιμένῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Ἀγγλίας ἣτις εἰς τὴν διακανόνισιν ἀργότερον τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἠκολούθησε τὰς συμβουλὰς τῆς καὶ θὰ τὴν ἀντήμοιβε· ὁ Τρικούπης μάλιστα πρὸς ἐντονωτέραν ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης, ὑπέμνησε τὸ ἐν τῇ Κυανῇ βίβλῳ ἐγγραφον τοῦ Λαγυάρδου, εἰς τὸ ὅποτον ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης ἐκθέτων τὰ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν κληρικῶν καὶ προκρίτων πρὸς αὐτόν, προσέθετεν ὅτι δίκαια ἦσαν τὰ αἰτήματά των καὶ ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει, ἐλησμονεῖ δὲ ὁ Τρικούπης ὅτι τὰ ἐγγραφα ἐκεῖνα

ἦσαν ἀπὸ τὰ συνήθη δολώματα τὰ ὅποια συχνὰ μεταχειρίζεται ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ.

Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον διελύθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην χωρὶς νὰ καταλήξῃ εἰς ὀριστικὴν ἀπόφασιν, συνῆλθε τὴν ἐπομένην ὅτε καὶ πάλιν συνεζήτησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ κοινὴ γνώμη παρηκολούθει ἀγωνιωδῶς τὰς ἐργασίας τῶν ὑπουργῶν καὶ φανερὰ πλέον ἐκδηλωθεῖσα ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας ἀνέμενε τὴν ὀριστικὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα. Εὐρύτατα συνεζητεῖτο διὰ τοῦ τύπου τὸ ἐπιωφελές ἢ μὴ τῶν Ρωσικῶν προτάσεων, ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ δὲ τύπου ἀνησυχίας καὶ ὁ Τουρκικὸς ἐκάκιζε τὴν κυβέρνησιν τοῦ ὁμολογῶν ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες ἀπετόλμων νὰ ἐπιδράμωσιν ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, δὲν θὰ εὕρισκον ἐνώπιόν των παρά ἰσχνὰς φρουρὰς καὶ πολιτῶν ἀόπλων στίφη.

Αἱ ὑποστηρίζουσαι ὅμως τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος ἐφημερίδες προέβαλλον ἄλλο σπουδαιότατον ἐπιχείρημα καθ' ὃ τὴν συμμαχίαν τῆς Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος θὰ ἐπικολούθει ἐνεργητικὴ ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἐπέμβασις τῆς Ἀγγλίας διὰ τοῦ στόλου τῆς, ὅστις θὰ ἠμπόδιζε πᾶσαν κίνησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ, θ' ἀπέκλειε τὰ παράλια καὶ θὰ ἐδομῶρδιζε τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις. Ἐγράφοντο δὲ ταῦτα μᾶλλον ὅπως ἐμποιήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀπλουστέρους διότι οἱ ὅπωςδήποτε γινώσκοντες τὰ πράγματα κατενύξουν ὅτι τοιαύτη ἐπέμβασις τῆς Ἀγγλίας ἦτο καθαρὰ κήρυξις πολέμου πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἧς σύμμαχος θὰ προσεβάλλετο, πρᾶγμα ὅπερ ἐντελῶς ἀσύμφορον ἦτο διὰ τὴν Ἀγγλίαν.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦται συζητήσεις διεξήγοντο διὰ τοῦ τύπου, τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον διὰ ψήφων 4 κατὰ 2 — δύο ἦσαν ὡς εἶπομεν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνο-Ρωσικῆς συμμαχίας, ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ Ζαΐμης — ἀπέρριψε τὰς Ρωσικὰς προτάσεις.

Σήμερον ὅτε ὅπως δήποτε τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς

ἐκείνης Ἑλληνικῆς ἐνεργείας κατεδείχθησαν φανερά, σήμερον δυνάμεθα πλέον νὰ ἐκφράσωμεν λύπην διότι μετὰ τῆς ἐλαφρότητος ἐγκατελείφθη περίστασις ἐξ ἐκείνων αἰτινες σπανιώτατα παρουσιάζονται εἰς τὰ ἔθνη. Κολοσσὸς οἷος ὁ Ρωσικὸς ἐπιζητῶν καὶ μάλιστα τῶσον φανερά καὶ ἀπροκαλύπτως καὶ διὰ δημοσιογραφικῆς ἀκόμῃ ἐκστρατείας τὴν συμμαχίαν μικροῦ καὶ ἀσθενοῦς κράτους εἶναι τι πρωτοφανές, ἢ ἀπόρησις δὲ τῶν προτάσεων τῆς Ρωσσίας, ἀποδεικνύει τὴν δύναμιν ἣν εἶχεν προσκτήσῃ ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐν Ἑλλάδι.

Ὅποια δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας εὐγνωμοσύνη διὰ τὴν ἐφεκτικὴν στάσιν τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ἡ Ἑλλάς ὑπέικουσα εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς ἀποδεικνύει καὶ ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη ὁ Ἀγγλικὸς τύπος, ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις προεκάλεσεν ἐπιστρατεύσεις διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας.

«Ἡ Ἑλλάς—ἔγραφεν ἡ Σημαία τοῦ Λονδίνου— ἔχασεν ἀληθῶς λαμπρὰν εὐκαιρίαν νὰ αὐξήσῃ ἐδαφικῶς καὶ νὰ καταλάβῃ χώρας ἰδικὰς τῆς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ρωσο-τουρκικοῦ πολέμου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς μετὰ τῆς Ρωσσίας τὴν ἠμποδίσασμεν ἡμεῖς ἀλλ' οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τότε ἀκριβῶς ἀναδεικνύονται ἱκανοὶ ὅταν κατορθώσῃ νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς περιστάσεις καὶ νὰ συμμορφώσῃ τὰς διδομένας αὐτοῖς συμβουλὰς πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν συμφέρον.» Διὰ τοῦ νομίσματος αὐτοῦ ἐπλήρωσεν ἡ Ἀγγλία τὴν δουλικὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἀμφιβόλου ὠφελείας συμβουλὰς τῆς.

Μετ' ὀλίγον τὰ γενόμενα ἐδικαίωσαν τὰς προβλέψεις τῶν κηρυχθέντων ὑπὲρ τῆς Ἑλληνορωσικῆς συμμαχίας. Ὁ ρωσικὸς στρατὸς νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος κατῆλθε μέχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁ Ὄσμὰν πασσᾶς ἄγων πολυάριθμον στρατὸν εἶχε παραδοθῆ εἰς τοὺς Ρώσους, ὁ δὲ στρατηγὸς Ραδέοκης ἔλαβε μεγάλας ἐπικουρίας μετὰ τὴν

κατάληψιν τῆς Πλεύνας, ἐνῶ ἡ Φιλιπούπολις ἐπιπτεν ἤδη ὑπὸ τοὺς Ρώσους.

Ἐν συντόμῳ πρέπει νὰ διεξέλθωμεν τὰ ἐν τῷ μεταξύ συμβάντα εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ἀνδρα τὸν ὅποτον βιογραφοῦμεν.

Αἱ ἀλλεπάλληλοι νίκαι τῶν Ρώσων ἐξήγειραν ἐν Ἀθήναις τὴν κοινὴν γνώμην ἣτις κατεξανέστη κατὰ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου τὸ ὅποτον ἐθεωρήθη καὶ δικαίως ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐκτάκτως εὐνοϊκῆς ἐκείνης περιστάσεως. Ὁ λαὸς προέβη εἰς θορυβώδη συλλαλητήρια καὶ ἐζήτησεν ἀλλαγὴν τοῦ ὑπουργείου τοῦ ὁποίου ἄλλως τε τὰ μέλη εὐρίσκοντο εἰς πλήρη διαφωνίαν μεταξύ των.

Ἦναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ κηρύξωσι τὴν διάλυσιν τοῦ συμμαχικοῦ ὑπουργείου καὶ παρητήθησαν πάντες, προσκληθεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος ἀνέλαβε νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν 11 Ἰανουαρίου ὤρκισθη συγκροτιθὲν ὡς ἐξῆς·

Α. Κουμουνδοῦρος, πρῶθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν.

Θ. Δηληγιάννης, ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως.

Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Σ. Πετμεζᾶς, ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ

Γ. Μπούμπουλης, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον εὐθὺς ὡς κατηρτίσθη ἐφάνει διαπνεόμενον ὑπὸ πολεμικῶν διαθέσεων, τῷ ὄντι δὲ ὁ πρῶθυπουργὸς ἀνελθὼν εἰς τὸ βῆμα εὐθὺς ἅμα τῇ προσκλήσει τῆς βουλῆς ἀνήγγειλεν ὅτι θ' ἀκολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τῆς περιστάσεως ἐπιβαλλομένην πολιτικὴν.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ὁ λαὸς εἶχε ἀμέτρως ἐξαγριωθῆ καὶ

λυπηραὶ σκηναὶ ἠπειλοῦντο νὰ λάβωσι χώραν ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας. Τῷ ὄντι τὴν 14 καὶ 15 Ἰανουαρίου, δύο συλλαλητήρια συνεκροτήθησαν, λόγοι πικροὶ ἠκούσθησαν καὶ ὁ λαὸς ἐξαγριωθεὶς διηυθύνθη εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτευομένων. Ἡ οἰκία τοῦ Κουμουνδούρου ὑπέστη τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, ἐπηκολούθησε δὲ ἀνάλογος προσβολὴ εἰς τὰς οἰκίας τοῦ Ζαΐμη καὶ Δεληγιώργη καὶ τοῦ Τρικούπη. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ στρατὸς ἠναγκάσθη νὰ παρέμβῃ διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν ἐκ τῆς συγκρούσεως δ' ἐφρονεύθησαν πολῖται τινες ὧν τὰ πτώματα ὁ λαὸς μετέφερεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ζητῶν παρὰ τοῦ βασιλέως δικαιοσύνην. Ὁ βασιλεὺς ἐξῆλθεν εἰς τὸν ἐξώστην καὶ προσεκάλεσε τὰ πλήθη νὰ ἠσυχάσωσι, τῷ ὄντι δὲ ὁ λαὸς χάρις καὶ εἰς τὰς εὐστόχους ἐνεργείας τοῦ πρωθυπουργοῦ κατῴρθωσε νὰ περιορίσῃ ἕως ἐδῶ τὰ ὄρμας του καὶ ἡ τάξις ἀπεκατέστη εἰς τὴν πόλιν χωρὶς ὅμως καὶ νὰ κατευασθῇ ἡ γενικὴ ἐξέγερσις.

Τὴν ἐπομένην θυελλώδης ὑπῆρξεν ἡ συνεδρίασις τῆς Βουλῆς. Ὁ Κουμουνδούρος κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν σκηνῶν τῆς προηγουμένης ἐζήτησε ψῆφον ἐμπιστοσύνης, ὑπεστηρίχθη δὲ ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν κομμάτων τοῦ Τρικούπη καὶ Ζαΐμη, οἵτινες ἐπήνεσαν τὸ θάρρος τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν εὐστοχον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνεργείαν, καὶ ἐδήλωσαν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι νὰ τὴν ὑποστηρίξουν ἐφ' ὅσον οὕτω πολιτεύεται. Πραγματικῶς δὲ ἡ πολιτικὴ ἐκείνη σύμπνοια, ἀναγκαιοτάτη διὰ τὰς περιστάσεις ἐκείνας καθ' ἃς ἡ Ἑλλάς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐκλυδονίζετο μετὰ τσαούτης βίας, διετηρήθη ἐπὶ τινα καιρὸν καὶ τοιούτοτρόπως ὅπως δῆποτε ἀφήρεσε μέρος τοῦλάχιστον τῆς μερίμνης τοῦ Κουμουνδούρου, ὅστις κοινοβουλευτικῶς τοιούτοτρόπως ἀπέμενεν ἡσυχος· καὶ εἰς δύο δὲ μυστικὰς συνεδριάσεις τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ὁ Κουμουνδούρος ἐν τῇ Βουλῇ, οἱ δύο κομματάρχαι Τρικούπης καὶ Ζαΐμης ἐψήφησαν

ὕπερ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐπεδοκίμασαν τὸ πρόγραμμα αὐτῆς.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ὑπέικων εἰς τὴν πανταχόθεν ἐκδηλουμένην πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ νὰ διατάξῃ τὴν ἐξοδὸν τοῦ στρατοῦ εἰς τὰ σύνορα. Ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ λαοῦ ἐκορυφώθη καὶ πάλιν, ἐθελονταὶ ἄπειροι συνέρρευσαν ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ τὸ πολεμικὸν μένος τὸ καθεῦδον εἰς πᾶσαν καρδίαν ἐξηγέρθη ἐλόκληρον.

Συγχρόνως ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ επαναστατικὰ κινήματα τὰ ὅποια ἐξεδηλοῦντο εἰς τὰς ἐπαρχίας, Μακεδονίαν, Ἡπειρον, Θεσσαλίαν καὶ Κρήτην καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἰδιαίτερος λόγος θ[■] γίνῃ κατωτέρω. Ὡμολογηθέν ὅμως ὅτι διὰ τοιαύτην ἐνέργειαν ἦτο ἀργὰ πλέον καὶ πᾶσα ἐνέργεια ἐφαίνετο προωρισμένη ν' ἀποτύχῃ, οὐχ ἦττον ἀμυδραὶ ἐλπίδες ἐσώζοντο εἰσέτι καὶ ἐπὶ τῶν ἐλπίδων αὐτῶν ἐκεροδοσκόπει ὁ Κουμουνδοῦρος εὐλόγως θεωρῶν ὅτι κάλλιον ἀργὰ ἐπρεπε νὰ γίνῃ ἐνέργειά τις παρὰ νὰ βυθισθῇ καὶ πάλιν εἰς ἀδράνειαν τὸ ἔθνος ὅτε πρὸ πάντων ἀνυπολόγιστοι θά ἦσαν αἱ ἐπὶ τοῦ κοινοῦ φρονήματος ζημίαι, διότι τελείως πλέον θὰ κατέπιπτε τὸ γόητρον τῆς Κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐν τῷ μέλλοντι.

Ἐν τούτοις ὁ Κουμουνδοῦρος ἐπιθυμῶν νὰ ἔχῃ ὑπὲρ τῶν ἐνεργειῶν τούτων καὶ τὴν ἐπίσημον γνώμην τοῦ ἔθνους μὴ θέλων δὲ ν' ἀναλάβῃ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τῆς ἐνεργείας αὐτοβούλως καὶ αὐθαιρέτως, συνεκάλεσε τὴν Βουλὴν εἰς δύο μυστικὰς συνεδρίας, εἰς τὰς ὁποίας ἔλα τὰ κόμματα ἐδήλωσαν ὅτι ἀποδέχονται τὸ πρόγραμμα τῆς κυβερνήσεως καὶ προέτρεψαν αὐτὴν νὰ ἐργασθῇ καθ' ἣν ἐχάραξαν ὁδόν. Αἱ ἀξιομνημόνευτοι αὐταὶ συνεδρίαὶ τῆς 17 καὶ 18 Ἰανουαρίου εἶναι χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν ἥτις εὐτυχῶς πάντοτε προκειμένου περὶ ὑψίστων ἐθνικῶν κινδύνων συνεφώνησε καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην.

Ἡ κυβέρνησις εὐθύς μετὰ τὰς συνεδριάσεις ταύτας προέβη εἰς συντονώτατα μέτρα. Ὁ στρατὸς ὅστις ὑπὸ τὸν ἀντιστρατήγον Σκαρλάτον Σοῦτσον εἶχε στρατοπεδεύσει εἰς τὴν Λαμίαν διετάχθη νὰ διαβῆ τὰ σύνορα, ἢ εἰδήσεις δὲ αὕτη διαδοθεῖσα μεταξύ τοῦ λαοῦ ἐκορύφωσε τὸν ἐνθουσιασμόν του ὅστις ἐξεδηλοῦτο πανηγυρικῶς διὰ δημοψηφισμάτων καὶ διαδηλώσεων. Λόχοι ἐθελοντῶν πάραυτα διοργανώθησαν ὅπλα διενεμήθησαν καὶ ὑπὸ τὰς σημαίας συνέρρευσαν ὄχι μόνον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολυπληθεῖς ἐθελονταὶ πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, ἐνῶ εἰς τὰς Θήβας ἀνοδιοργανοῦτο ὁ ἱερός λόχος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου τόσας ἐλπίδας ἐστηρίζεν ἡ νεολαία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς τὰς Ἀθήνας δὲ πρόσκλησις τοῦ δημάρχου ἐκάλει τοὺς δυναμένους νὰ ἀποτελέσωσι τὴν ἐθνοφυλακὴν, νὰ σπεύσωσιν εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος καὶ εὕρισκε προθύμους κατὰ χιλιάδας τοὺς πολίτας.

Ἄλλ' αἱ πρόπαρασκευαὶ αὐταὶ ἀπότην χρήματα καὶ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἣτις παρέοχε δάνειον δέκα ἑκατομμυρίων δραχμῶν διὰ τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας προμηθείας, ἐκ τοῦ δανείου τούτου δὲ ἤρχιζεν ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στόλου καὶ ἡ ἐν γένει διαίρεισις αὐτοῦ κατὰ μοίρας.

Τέλος τὴν 20 Ἰανουαρίου αἱ τελευταῖαι διαταγαὶ ἐδόθησαν καὶ ἡ κατάστασις περιέστη εἰς τὸ ὀξύτατον αὐτῆς σημείων. Ὁ στρατὸς κατὰ τηλεγραφικὰς εἰδήσεις εἶχεν ἀναχωρῆσει ἐκ Λαμίας προπεμπόμενος ὑπὸ χιλιάδων λαοῦ, κατειλημμένου ὑπὸ φρενητιῶδους ἐνθουσιασμοῦ, καὶ ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ του αὐθημερὸν διήρχετο τὴν μεθόριον γραμμὴν.

Αἱ εἰδήσεις αὗται ἀστραπηδὸν διδοθεῖσαι εἰς τὴν πόλιν προῦκάλεσαν ἀπειρον συγκίνησιν· οἱ πρεσβευταὶ τῶν δυνάμεων μεταβάντες παρὰ τῷ ὑπουργῷ τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηληγιάννη ἐζήτησαν ἐξηγήσεις διὰ τὰ διαδήματα ταῦτα. Ὁ

κ. Δηληγιάννης, φανερά ἐδήλωσε τὸν σκοπὸν τῆς κυβερνήσεως εἶπε δὲ εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι αἱ ἔνεκα τῶν ἀναρτικῶν κινήματων ὑποκείμεναι εἰς τὰς ἐκδικήσεις τοῦ τουρκικοῦ ἐπαρχία Θεσσαλία Μακεδονία καὶ Ἡπειρος ἔπρεπε νὰ προστατευθῶσιν ὡς ἑλληνικαὶ καὶ διὰ τοῦτο μετέβαινεν ἐκεῖ ὁ ἑλληνικὸς στρατός. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ δηλώσεις αὐταὶ δὲν εὐηρέστησαν τοὺς πρεσβευτάς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τῆς Πύλης Φωτιάδης βέης, προέβη εἰς ἐντόνους παραστάσεις ἀπέναντι τῶν ὁποίων εὗρεν ἐντελῶς κωφεύουσαν τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Ἐν τούτοις ἡ χώρα δὲν εἶχε κηρυχθῆ ἀκόμη εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν, αἱ σχέσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπισήμως διακοπῆ καὶ οἱ πρέσβυς μεθ' ὅλας αὐτάς τὰς πράξεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἐν συμβουλίῳ ἐσκέφθησαν νὰ ζητήσωσι τὰς ὁδηγίας τῶν κυβερνήσεών των.

Ἐνῷ ὅμως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὕρισκοντο τὰ πράγματα καὶ ἐκ τῶν συνόρων ἀνεμένοντο τηλεγραφήματα ἀγγέλλοντα τὰς πρώτας συγκρούσεις, τηλεγραφικὴ εἶδησις μεγίστης σπουδαιότητος ἐπῆλθε προωρισμένη νὰ μεταβάλῃ ἐντελῶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Τῇ 22 Ἰανουαρίου, ἀκριβῶς δηλαδὴ τὴν ἐπομένην τῆς ἐξόδου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπεγράφη ἡ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας ἀνακωχὴ καὶ ἤρχισεν αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς διακανόνισιν τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐμπολέμων κρατῶν σχέσεων. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἐπῆλθεν ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐστήριξε τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας της μόνον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας πολέμου, ὅστις φυσικῶς ἐξησθένει τὴν τελευταίαν ταύτην καὶ ἀψηχόλει ἀλλαχοῦ τὰς δυνάμεις της. Ἦδη ὅμως ὅτε ἡ ἀνακωχὴ προεσήμαινε τὴν ἐπερχομένην εἰρήνην, ἡ Τουρκία, ἥτις εὕρισκετο εἰσέτι ἐπὶ ποδὸς πολέμου, δὲν εἶχε παρὰ νὰ στραφῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἀναμφισβητήτως ἦτο ὑπερτέρα, οὐδεὶς δὲ ἐχέφρων ἠδύνατο νὰ

φαντασθῆ ὅτι δύναμις διεξαγαγοῦσα τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ ρωσικοῦ κολοσσοῦ δὲν θὰ κατέπνιγε τὴν Ἑλλάδα ἐν μονομαχίᾳ.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυστυχῶς τὸ μόνον τὸ ὁποῖον ἀπεθάρρυνε τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Αἱ δυνάμεις ταραχθεῖσαι ἐκ τῆς τοιαύτης στάσεως τῆς Ἑλλάδος, ἀπεφάσισαν νὰ λάβωσι μέτρα σύντονα ὅπως μὴ ἀνανεωθῆ ἡ πυρκαϊὰ τῆς ἀνατολῆς, ἥτις ἤδη κατεσβύνετο διὰ τῆς εἰρήνης μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, καὶ πρὸς τοῦτο διέταξαν τοὺς ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὰς των νὰ δηλώσωσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἂν δὲν ἀπέσυρε τὰ στρατεύματά της ἐκ τῶν συνόρων θὰ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ παρέμβωσιν ἐνεργητικῶς νὰ ἀποκλείσωσι τὰ παράλια της καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι στρατούς.

Ἐπενέβη δὲ ἐν τῷ μεταξύ καὶ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι διὰ τὴν διακανόνισιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐπρόκειτο νὰ συνέλθῃ προσεχῶς συνέδριον εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ λάβῃ μέρος ἂν ὑπέσχετο ὅτι ἐντελῶς θ' ἀπέμενεν ἡσυχος ἐν τῷ μεταξύ, ὅπότε καὶ μόνον θὰ ἐλαμβάνοντο αἱ ἀπαιτήσεις της ὑπ' ὄψει.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέναντι τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων τούτων εὐρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσιν καὶ ἐπαυλεημένα συμβούλια συνεκλήθησαν διὰ ν' ἀποφασισθῆ τί τὸ πρακτέον. Ἐννοεῖται ἔμως ὅτι μὲ ὄλην τὴν καλὴν τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου διάθεσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ σιδηρὰ ἀνάγκη ἐπέβαλε πρακτικωτέρας σκέψεις καὶ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ.

Ἐνῶ λοιπὸν ὁ στρατὸς εὐρίσκετο ἤδη πρὸ τοῦ Δομοκοῦ, διετάχθη γὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω καὶ αἱ προπαρασκευαί ἐγκατελείφθησαν, τὰ ὄργανα δὲ τῆς κυβερνήσεως ἐπιτηδείως προσεπάθουν νὰ ἐθίσωσι τὴν κοινὴν γνώμην εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησις οὕτω πράττουσα εἶχεν ὄντως σπουδαίας ὑποσχέ-

σεις τῶν δυνάμεων, ὅπερ ἄλλως τε ἦτο ἀληθές. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ λαὸς ὅστις τόσοον εἶχεν ἐνθουσιασθῆ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι γενναίας δράσεως, δυσαρέστως ἤκουσε τὰ μέτρα ταῦτα καὶ τὴν δυσαρέσκειάν του ἐφάνέρωσε πολυτρόπως, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντές του, ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἰσχυρῶν.

Ὁφείλει νὰ ὁμολογήσῃ ἡ ἀδέκαστος καὶ ἀμερόληπτος ἱστορία σήμερον, ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη δὲν ἦτο πλέον ἡ κατάλληλος πρὸς πολεμικὴν ἐνέργειαν. Ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πολεμικώτερος ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, καλῶς εἶχεν ὑπολογίσει τὴν περίστασιν ἐπὶ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου, ἀναμφισβητήτως δὲ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ πολὺ πλειότερον ἢ ὅ,τι ἀργότερον ἐπέτυχε. Δυστυχῶς ἡ γνώμη του δὲν ἐπεκράτησε τότε, οὕτω δὲ ἀφῆκαν οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ νὰ παρέλθῃ ἀνεπιστρεπτεὶ περίστασις, ἣτις οὐδέποτε ἕως τῶρα παρουσιάσθη πλέον εἶναι δὲ καὶ δυσκολώτατον νὰ παρουσιασθῆ ἐν τῷ μέλλοντι.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ παράκαιρος ἐνέργεια ἔσχε πάλιν τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς ἀποτέλεσμα, ἀνεζωογόνησε δηλαδὴ τὰς ἐν ταῖς παραμεθορίαις ἐπαρχίαις ἐπαναστάσεις, αἵτινες εἶχον ὅπως δῆποτε ἀρχίσει νὰ καταβάλλωνται. Ἡ εἶδησις τῆς ἐξόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀνεπτέρωσε τὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων καὶ τοιοουτρόπως τὰ σποραδικὰ κινήματα ἐν τε τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ ἐξηκολούθησαν, τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκασε τὸ συνέδριον ν' ἀσχοληθῆ περὶ τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ δίκαιον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἀποδόσεως αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πράγμα ὅπερ ἄνευ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδοῦρου βεβαίως δὲν ἦτο ἐλπίς νὰ κατορθωθῆ.

Εἶπομεν, ἤδη ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1878 εὐθύς μόλις ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ἐφάνη ὅτι θ'

ἀπέβαιναν ὑπὲρ τῶν Ρώσων, αἱ ὑπόδουλοι ἐπαρχίαι Ἡπειρος, Θεσσαλία, τὰ παρὰ τὸν Ὀλυμπον μέρη καὶ ἡ Κρήτη κατεξανέστησαν κατὰ τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας.

Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἤρχισαν ἀπὸ τῆς Ἡπείρου, ὅπου ἐθελονταί τινες μεταβάντες κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν καὶ Τούρκων. Οἱ ἐθελονταί οὗτοι ἐνισχύθησαν καὶ ὑπὸ ἐγχωρίων πολεμιστῶν διοικοῦντο δὲ ἀπὸ τὸν δημοδιδάσκαλον Κοττίκαν, τοὺς ὀπλαρχηγούς Ζηκαίους, τοὺς ἀδελφούς Ζέρβα, τὸν Σκαλτσογιάννην τὸν Λώρην καὶ ἄλλους. Δυστυχῶς τὸ κίνημα τοῦτο δὲν εἶχε διοργανωθῆ ὡς ἔπρεπε, οἱ ἐπαναστάται ἐστερουῦντο πολεμοφοδίων καὶ ἐν γένει ἡ θέσις των καθίστατο δεινὴ, ὡς ἐκ τούτου δὲ μετὰ τινὰς συμπλοκάς καθ' ἃς ἐπέδειξαν ἀξιοθαύμαστον θάρρος πολεμοῦντες κατὰ δεκαπλασίων ἐνίοτε ἐχθρῶν οἱ πλεῖστοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀναγνωρίζοντες τὸ μάταιον τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τοιούτους ὄρους. Μόνον δὲ εἰς τὴν συμπλοκὴν τοῦ χωρίου Τσοῦκα τὰ ἐλληνικὰ σώματα ὑπὸ τὸν μοίραρχον Στεφάνου προσβαλόντα τοὺς Τούρκους τοὺς ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῶσι μετὰ τῶν δύω σημαίων καὶ πυροβόλων των. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἦτο ἡ τελευταία. Μετὰ τινὰς ἡμέρας πολυάριθμος Τουρκικὸς στρατὸς προσβαλὼν τοὺς ἐπαναστάτας, ἄλλους μὲν κατεδίωξε ἄλλους ἐφόνευσε συνέλαβε δὲ καὶ τινὰς αἰχμαλώτους τοὺς ὁποίους ἐξευτελιστικῶς περιέφερον εἰς τὰ Ἰωάννινα, τοιοῦτο δὲ τέλος ἔσχεν ἡ ἀποπείρα πρὸς ἐπανάστασιν τῆς Ἡπείρου.

Συγχρόνως ἕτερον κίνημα διωργανοῦτο εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Ὀλυμπον Μακεδονικὴν γῆν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου Λιτοχώρι, τὸ ὅποσον εἶχε καταστῆ ἔδρα καὶ κέντρον τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἔσπευσαν 520 ἄνδρες ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Δουμπιώτην, προσβληθέντες ὅμως ὑπὸ πενταπλασίων ἐχθρῶν ἠναγκάσθησαν

μετὰ πολύωρον μάχην νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὴν Θεσσαλίαν.

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὅμως τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα ἦτο πολὺ σπουδαιότερον. Καὶ οἱ ἐθέλονται προσῆλθον πολλοὶ ἐκεῖ καὶ μάχαι σπουδαῖαι συνήφθησαν μεταξύ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ μνημονευθῆ ἡ μάχη τῆς Μακρυνίτσας καθ' ἣν ἑξακόσιοι Τούρκοι καὶ 150 Ἕλληνες ἐκάλυψαν διὰ τῶν πτωμάτων των τὸ ἔδαφος. Τὴν μάχην τῆς Μακρυνίτσας ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλαι, ἐπίσης σοβαραὶ μάχαι αἰτίνας κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπέβησαν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν καίτοι οὗτοι καὶ ὀλιγαριθμώτεροι καὶ μᾶλλον ἀσύντακτοι ἦσαν. Τέλος μετὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον μάχην τῆς Ματαράγκας καθ' ἣν ὀκτακόσιοι Τούρκοι καὶ 100 Ἕλληνες ἔπεσαν, ὁ ἀγὼν κατεστάλη, ἰδίως ἔνεκα τῶν ὑποσχέσεων τῶν δύο ἐν Ἀθήναις καὶ Θεσσαλονικίᾳ Ἀγγλων προξένων οἵτινες μετέβησαν ἐπίτηδες εἰς Θεσσαλίαν διὰ νὰ καταπέσωσι τοὺς ἀντάρτας νὰ παύσωσι τὸν πόλεμον ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι αἱ αἰτήσεις τῆς Θεσσαλίας τὰς ὁποίας ἀνεγνώριζον ὡς δικαίας καὶ εὐλόγους θὰ ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψει καὶ συγχρόνως ὅτι θὰ ἠλευθεροῦντο καὶ οἱ εἰς τὰ Ἰωάννινα καθειργμένοι αἰχμάλωτοι.

Ἐννοεῖται ὅτι τῆς σχεδὸν γενικῆς ταύτης ἐξεγέρσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑστερήσῃ καὶ ἡ γενναιοφρων Κρήτη καὶ τὴν 3 Φεβρουαρίου 1878, Γενικὴ συνέλευσις συνελθοῦσα ἀνεκέρυξεν ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη ἐπισήμως. Οἱ Κρήτες ἀπὸ διαφόρων σημείων κατεξάνεστησαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς δὲ Χατζῆ Μιχάλην Γιάνναρην, Κριάρην, Ζουριδάκην, Μαντακάκην, Βολωνάκην, Μυλωνογιαννάκην καὶ ἄλλους, προσέβαλλον τοὺς Τούρκους καὶ συνεκρότουσαν τὰς μάχας τῆς Ζαχαριάς, τοῦ Πλατανιά, τῆς Ἀργυροπόλεως καὶ ἄλλας εἰς τὰς ὁποίας θαύματα ἀνδρείας ἐπετέλεσαν οἱ γενναῖοι νησιῶται. Δυστυχῶς ὅμως ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν των οὐδὲν ἐξηρητάτο. Αἱ δυνάμεις εἰργάζοντο συντόνως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τού-

του ὅστις κατεστάλη ταχέως χωρὶς ν' ἀποφέρῃ οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἄλλο ἢ νὰ ρίψῃ τὴν μεγαλόνησον καὶ πάλιν εἰς τὰ δεσμά τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Διετρέξαμεν κάπως ἐκτενῶς εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Ἠπειροῦ, Μακεδονίας καὶ Κρήτης διότι ταῦτα ἔχουσιν ἄμεσον σχέσηιν μετὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικοῦπη. Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα εἶνε γνωστὸν ὅτι ὑπέθαλψεν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐλπίζουσα ἐκ τῆς οὕτω δημιουργουμένης ἀνωμάλου καταστάσεως νὰ ἐπιτύχῃ τι τοῦλάχιστον καὶ ληθῶσιν ὑπ' ὄψει κατὰ τὸ συνέδριον αἱ ἀξιώσεις τῶν αἰματοκυλισθέντων ἐκείνων λαῶν.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶνε γνωστὸν πλέον, ἐκείνο ὅμως τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἔκτοτε εἶναι ὅτι τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, πρῶτος ἐνεθάρρυνεν ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὁ Τρικοῦπης. Οὗτος εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐν τῇ Βουλῇ ἐδήλωσεν ὅτι τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα κατὰ τὰς τρεῖς εἰρημένας χώρας ἔπρεπε πάσῃ δυνάμει νὰ ὑποστηριχθῶσιν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἣτις εἶχε πολλὰ ν' ἀναμεῖνῃ ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς ταύτης. Καὶ εἰς μυστικὰς δὲ συνεννοήσεις πρὸς τοὺς ἀντάρτας διέτελει καὶ οὐχὶ σπανίως διεβίβαζε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Κουμουνδοῦρον εἰδήσεις τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἢ κυβερνήσεως δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἔχῃ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἤδη ὅτι ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας προσπαθῶν ν' ἀποκρούσῃ ἐνδεχομένην ἐνέργειαν τοῦ Κουμουνδοῦρου καὶ ἐπισκεφθεὶς ὄχι μόνον τοὺς ὑπουργοὺς ἀλλὰ καὶ ἀντιπολιτευομένους τινὰς ἐν οἷς καὶ τὸν Τρικοῦπην, ἔλαβε παρὰ τοῦ τελευταίου τούτου μίαν ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις ἐκείνας αἰτινας ἀνεδείκνυον ὀλόκληρον τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὸ ἀρριπρὲς τοῦ ἀνδρός.

— Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις — εἶπεν ὁ Τρικούπης εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν — συγκεντρώνει ἐνώπιόν της ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς πληροφορίες, εἶναι δὲ πατριωτικὴ καὶ νουνεχὴς κυβέρνησις ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἀνάγκην νὰ διδαχθῇ παρ' οὐδενὸς τί πρέπει νὰ κάμῃ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις. Ἄν τῇ συμφέρῃ νὰ διατυπώσῃ ἐνεργητικώτερον τὰς ἀπαιτήσεις της, καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι ἀξία νὰ τὰς υποστηρίξῃ καὶ διὰ θυσιῶν, θὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ τὸ πράξῃ μεθ' ὅσας ἀπειλὰς καὶ ἂν τῇ ἐκτοξεύῃ ἡ διπλωματία. Ἄν ὅμως, ὅπερ πολλάκις συνέβη, ἀνώτερα συμφέροντα ἔθνικὰ ἐπιβάλλουσιν ἀδράνειαν θὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην.

Εἶδομεν ὅμως ἤδη ὅτι οὐδ' ἡ σύμπραξις τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὠφέλησεν εἰς τι καὶ ὅτι μετ' ὀλίγον ὁ Κουμουνδοῦρος εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀνακαλέσῃ τὸν στρατὸν ἐκ τῶν συνόρων. Εἰς διακοίνωσίν του, ἣν ἀπηύθυνε πρὸς τὰς δυνάμεις ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηλιγιάννης, ὑπεθύμιζε τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν εἶχε λάβῃ ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ στρατοῦ αἱ δυνάμεις σοβαρῶς θὰ ἐσκέπτοντο περὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων τῶν τριῶν ἐπαναστατησασῶν χωρῶν καὶ ὅτι οἱ ἔθνικοὶ τῶν κατοίκων των πόθοι θὰ ἐγίνοντο θέματα διασκέψεως ἐν τῷ μέλλοντι μετ' ὀλίγον νὰ συνέλθῃ συνεδρίῳ.

Μετ' ὀλίγος ἡμέρας ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἀπηύθυνε καὶ νέαν ἐγκύκλιον δι' ἧς ἐπανελάμβανε τὴν αἴτησιν νὰ παρακαθῆσθαι ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Βερολίνοιον συνέδριον, συγχρόνως δὲ, διὰ νὰ καταστήσῃ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις μᾶλλον σεβαστὴν τὴν αἴτησίν της, διηύθυνε μυστικῶς νέας ἐπικουρίας εἰς τὰς ἐπαναστατημένας χώρας, οὕτως ὥστε νὰ παραστήσῃ τὸ κίνημα μὴ οβεσθὲν καὶ ἐπομένως ἐπικίνδυνον εἰσέτι.

Ἐν τούτοις τῇ 19 Φεβρουαρίου 1878 ὑπεγράφετο ἡ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἐν ᾗ οὐδὲ μεία κἂν ἐγένετο

τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ἡ Σερβία, ἡ Ρουμανία καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἰδίως δὲ ἡ Βουλγαρία, δαψιλῶς ἀντημοίβοντο διὰ τὴν ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας ἐκδήλωσίν των, τέλος δὲ τὸ Βερολίнейον συνέδριον ὤρισθη διὰ τὴν 1 Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεφασίσθη ν' ἀντιπροσωπεύσῃ εἰς τοῦτο τὴν Ἑλλάδα ὁ Χαρ. Τρικούπης. Διὰ λόγους ὅμως οὓς κατωτέρω θ' ἀναφέρωμεν, οὗτος διεφώνησε τὴν τελευταίαν στιγμήν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηλιγιάννην καὶ παρητήθη τῆς ἀποστολῆς ἣτις τῷ εἶχεν ἀνατεθῆ. Οὕτω ἀντὶ τοῦ Τρικούπη ὤρισθη ν' ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν κυβέρνησιν ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηλιγιάννης ὅστις καὶ ἀπῆλθεν εἰς Βερολίνον συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ Βράϊλα Ἀρμένη καὶ τοῦ γραμματέως τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν κ. Ἀγγέλου Βλάχου.

Ἡ ἀποστολὴ τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ Δηλιγιάννης ν' ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ Βερολίнейον συνέδριον ἦτο λεπτοτάτη καὶ ἐπισηφαλής. Οὐδεὶς ἀντιπρόσωπος ἄλλου παρὰ τὸν Αἴμον κρατιδίου εἶχε προσκληθῆ καὶ αὐτὴ δὲ ἡ πρόσκλησις τῆς Ἑλλάδος εἶχεν προκαλέσῃ συζήτησιν καὶ ἀντιπολίτευσιν. Ἐν τούτοις τὸ συνέδριον συνῆλθε καὶ ὁ Δηλιγιάννης παρουσιάσθη κατ' αὐτὸ καὶ ἀνέγνωσε μακρὸν ὑπόμνημα ἐν ᾧ ἐξέθετε τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπέδειξεν ὅτι δικαίωτατον θὰ ἦτο νὰ προσαρτηθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Ἡπειρος ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Κρήτη. Μετὰ τὸν Δηλιγιάννην καὶ ὁ ἐν Βερολίνῳ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς προσέθηκε τινα μεθ' ὃ οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ἀπεχώρησαν καὶ τὸ συνέδριον ἐκλήθη νὰ σκεφθῆ ἐπὶ τῶν αἰτημάτων των.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ μόνοι ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων οἵτινες εἶχον διατεθῆ κατὰ τῶν αἰτημάτων τῆς Ἑλλάδος ἦσαν οἱ Ἀγγλοὶ πάντες δὲ οἱ ἄλλοι εὔρον αὐτὰ νόμιμα καὶ δίκαια. Πρὸ τῆς ὁμοφωνίας ὅμως ταύτης ἠναγκά-

σθησαν καὶ οἱ Ἄγγλοι νὰ ὑποκύψωσιν καὶ ἐδήλωσαν ὅτι θὰ μετάρχωνται τῆς συζητήσεως, ἤδη δὲ ἀντίστοιχα μόνον οἱ τῆς Τουρκίας ἀντιπρόσωποι οἵτινες οὐδεμίαν ἤθελον ν' ἀκούσωσι μεταβολήν, ἐνθαρρυνόμενοι ὡς φαίνεται πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, ἣτις ἀπετέλει τὴν μειοψηφίαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Οὕτω τέλος ἀπεφασίσθη διὰ τοῦ ἰγ' πρωτοκόλλου τοῦ συνεδρίου ἐκείνου νὰ παρασχεθῇ πᾶσα ἀρωγὴ ἐκ μέρους τῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἐπιτευχθῇ διακανόνισις τις λογικὴ τῶν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Τουρκίας διαφορῶν.

Ἡ ἀποστολὴ εἰς Βερολίνον τοῦ κ. Θ. Δηληγιάννη δύναται ἀδιοστάκτως νὰ θεωρηθῇ ὡς μεγάλη διπλωματικὴ ἐπιτυχία. Ἀληθῶς δυσκολώτατον ἦτο ἤδη μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν Ρωσοτουρκικῶν νὰ ἐπιτευχθῇ λύσις ἀξιοπρεπεστέρα ἢ μᾶλλον εὐελπίς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, οὕτως δὲ ἡ ἐπιτυχία αὕτη κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὰς προσωπικὰς ἐνεργείας τοῦ εἰς Βερολίνον ἀποσταλέντος ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅστις ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας, ὑπέστη λυσσώδη ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἣτις ἐθεώρησε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ὡς τελείαν ἀποτυχίαν διπλωματικὴν καὶ πολιτικὴν.

Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἀπέστειλε πρὸς τὸν Τοῦρκον ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν διακοίνωσιν δι' ἣς ἐκάλει τὴν Πύλην νὰ διορίσῃ ἐπιτροπὴν ἣτις νὰ κανονίσῃ τὰ μεθόρια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀπάντησιν ἐφάνη δὲ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην στιγμήν διστροποῦσα ὁ Κουμουνδούρος διώρισε τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιτροπὴν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν Σκαρλάτου Σούτσου, Γεωργίου Ἀντωνοπούλου καὶ Πάνου Κολοκοτρώνη, καὶ τὴν διέταξε νὰ ᾗ ἕτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν.

Συγχρόνως νέα ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν διετύπωνε ἐνώπιον τῶν δυνάμεων κατηγορίαν κατὰ τῆς Πύλης ἣτις δὲν ἔδωκεν ἀπάντησιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διακοίνωσιν. Ἀπάντησις εἰς τὴν διακοίνωσιν αὐτὴν τοῦ Δηλη-

γιάννη ἦτο δήλωσις τῶν δυνάμεων ὅτι κατὰ τὴν ληφθεῖσαν ἤδη ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀπόφασιν θὰ ἐπανέβαινον αὐται ὅπως πείσωσι τὴν Πύλην νὰ διορίσῃ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς.

Ἡ δυστροπία αὕτη τῆς Πύλης εἶχεν ὑποκινηθῆ καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Ἀγγλων οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ παρ' ὅλας τῆς τὰς διαβεβαιώσεις ὅτι δὲν ἦτο οὐδὲ λογικὸν οὐδὲ νόμιμον νὰ σκέπτηται ἡ Εὐρώπη τὸν διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας, κατώρθωσε αὕτη ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν Πύλην, τὴν Κύπρον, ἣν ἔκτοτε κατέχει. Τὸν θρίαμβον αὐτὸν τῆς Ἀγγλικῆς διπλωματίας ἔχοντα μείζονα σοβαρότητα ἂν σκεφθῆ τις τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Κύπρου, δὲν εἶδε μὲ καλὸν ὄμμα ἡ Ρωσία, ἐν γένει δὲ ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν διὰ τῆς ἐπιτυχίας ἐκείνης δι' ἧς ἀπεδείκνυεν ὅτι ἦτο ἰκανὴ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς ἑαυτὴν ὅ,τι τόσον ἀδίκως καὶ μετὰ τῶσης αὐστηρότητος ἀπῆται ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

ΑΠΟ ΤΟΥ 1878 — 1880

**Ὑπουργεῖον Τρικούπη — Πρώτης αὐτοῦ. — Ὑπουργεῖον
Κουμουνοῦρου.**

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου ἡ Βουλὴ ἐπανάλαβε τὰς ἐργασίας αὐτῆς· εὐθύς δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης συνεδριάσεως ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα τῶν παρασκευῶν καὶ τῆς ἐν γένει πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ὑπουργείου δὲν ἐθεωρήθη καθ' ὅλα σκόπιμος καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις σφοδρῶς κατέκρινε τὸ ὑπουργεῖον, τέλος δὲ τῇ 17 Ὀκτωβρίου τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνοῦρου παρητήθη καὶ ἐκλήθη ὁ Δεληγεώργης νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν, διαμένων ἐν Μεσολογγίῳ ὅπου εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰανουαρίου ὅτε συνέβησαν αἱ λυπηραὶ ἐκεῖναι ἐν Ἀθήναις σκηναί.

Μετὰ τὴν ἀποποίησιν τοῦ Δεληγεώργη ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου εἰς τὸν Τρικούπη, ὅστις κατήρτισεν αὐτὸ ὡς ἑξῆς :

Χ. Τρικούπης, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Θρ. Ζαΐμης, ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Ν. Μαυροκορδάτος, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Σ. Καραϊσκάκης, ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Μιλτ. Κανάρης, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη παρουσιάσθη μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἐζήτησε δεκαπενθήμερον ἀναβολὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς ὅπως κανονίσῃ τὸ πρόγραμμά τῆς, αὐθημερὸν ὅμως ἀνετράπη διὰ ψήφων 87 κατὰ 80 ὡς «μὴ ἐπαρκῆς διὰ τὰς παρούσας περιστάσεις».

Μετὰ τὴν ἀστραπιαίαν αὐτὴν πτώσιν τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη ἐκλήθη καὶ πάλιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐσοχημάτισε τὸ ὑπουργεῖόν του ὡς ἑξῆς :

Α. Κουμουνδοῦρος, ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Θ. Π. Δηλιγιάννης, Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς Οἰκονομικῶν.

Α. Αὐγερινός, Ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Μπούμπουλης, Ναυτικῶν καὶ προσωρινῶς Στρατιωτικῶν.

Ἄργότερον τὸ ὑπουργεῖον συνεπληρώθη προσληφθέντων τοῦ Δ. Γρίβα εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, τοῦ Ν. Βαλοσαμάκη ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Ν. Παπαμιχαλοπούλου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος, ὅπερ ἀρχήθην εἶχε, τῶν προπαρασκευῶν. Ἐξηκολούθησε λοιπὸν τὴν ἐπ' ὀλίγον διακοπέϊσαν ἐργασίαν του, ἐνῶ ἐν Εὐρώπῃ ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Βάδινκτων περὶ ἐνεργείας ἀπὸ κοινοῦ τῶν Δυνάμεων παρὰ τῆ Πύλη, ὅπως πεισθῇ αὕτη νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τοῦ Βερολίνου, ἤγειρε πολὺν θόρυβον καὶ προεκάλεσε δηλώσεις τῆς Ρωσσίας καὶ Γερμανίας ὅτι θὰ τὴν ὑπεστήριζαν.

Τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερεν ἡ διακοίνωσις τοῦ ὑπουργοῦ Βάδινκτων κατεφάνη ἐναργέστερον ὅταν ἡ Ρωσσία

μετὰ τὸν πόλεμον ἐφάνη ὅπως δῆποτε παρακτείνασα τὴν μῆ-
νιν της κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀπραξίαν αὐτῆς. Οὕτω
ἡ Πύλη ἠναγκασμένη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν
δυνάμεων, τῶν ὁποίων τὸ μᾶλλον ἐνεργὸν μέρος ἐλάμβανεν
ἤδη ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Γαλλία, προέβη εἰς τὸν διορισμὸν δύο
ἀντιπροσώπων καὶ ὅπως ἐλθῶσιν εἰς συνεννόησίν τινα μετὰ
τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων πρὸς καθορισμὸν τῶν συνόρων.
Οἱ δύο οὗτοι ἀντιπρόσωποι τῆς Πύλης ὁ ὑποστράτηγος
Μουχτάρ πασοῦς καὶ ὁ Ἄλβανὸς Φράσοαρης-Ἄββεδίν, κατ'
ἀρχὰς προσεπάθησαν νὰ κερδήσῃσι καιρὸν, τῆς Τουρκίας,
ἐλπίζούσης ὅτι πιθανὸν καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν νὰ ἐπέλ-
θῃ διαφωνία τις τῶν δυνάμεων καὶ νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ λη-
σμονηθῇ τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα, καὶ ζητούσης κατὰ τὴν συ-
νήθειάν της πάντοτε ν' ἀναβάλλῃ τὸ πρᾶγμα ἔστω καὶ δι'
ὀλίγας ἡμέρας.

Οὕτω ἐνῶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως
εἶχεν φθάσῃ πρὸ πολλοῦ εἰς τὸν τόπον τῆς συνεντεύξεως οἱ
Τουῦρκοι οὐδὲ ἐπαρουσιάζοντο, τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκασε τὸν ὑπ-
ουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῆς Πύλης.
Τέλος μετὰ πολλὰς ἀναβολὰς καὶ ὑπεκφυγὰς οἱ Τουῦρκοι ἀν-
τιπρόσωποι ἦλθον εἰς Πρέβεζαν ὅπου οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐπε-
ρίμεναν.

Ἡ πρώτη συνεδρίασις τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς
ὠρίσθη ἐγένετο τὴν 13 Ἰανουαρίου 1879. Εὐθύς ὁμως ἐξ
ἀρχῆς τῆς συνεδριάσεως ταύτης ἐφάνη ὅτι οἱ Τουῦρκοι ἤρ-
χοντο ἐκεῖ μόνον διὰ ν' ἀντιτείνωσι καὶ νὰ κερδήσῃσι καιρὸν,
οὐχὶ δὲ πρὸς συζήτησιν λογικὴν καὶ πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς.
Διότι εὐθύς μόλις κατεστρώθη αὐτοῖς ἡ αἴτησις τῶν Ἑλλή-
νων ἀντιπροσώπων οὗτοι ἀπήντησαν ὅτι ἔπρεπεν ἄλλως νὰ
διατυπωθῇ αὕτη διότι ὡς ἤδη διετυποῦτο ἐπὶ τοῦ 19' πρωτο-
κόλλου τῆς Βερολινείου διασκέψεως, οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν
διὰ τὴν Τουρκίαν ἢν εἰς οὐδὲν ὑπεχρέου τὸ πρωτόκολλον ἐ-

κεῖνο. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ἀπήντησαν ὅτι ἡ Τουρκία ἀνέλαβεν ἤδη ἀπέναντι τῶν δυνάμεων τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διακανονίσῃ τὸ ζήτημα ὡς ἦτο φυσικώτερον, ὅτι δὲ οἱ ἀντιπρόσωποί της οὕτω ἀπαντῶντες ἀπεδείκνυον ὅτι δὲν ἤρχοντο ἐκεῖ νὰ συζητήσωσιν, ἀλλὰ νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι θὰ εἶναι ματαιοπονία πᾶσα ἀπώλεια χρόνου πρὸς συζήτησιν θέματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ Τοῦρκοι ἤρχοντο ἤδη προκατειλημμένοι.

Καὶ δὲν ὠμολόγησαν μὲν ἐντελῶς τοῦτο οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι, αὐτὸ ὅμως ἐφαίνετο ἐναργέστατα ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς. Ἰδίως δὲ ἐκεῖνος ὅστις παρενέβαλλε τὰς μεγαλειτέρας δυσχερείας ἦτο ὁ Ἄλβανός Ἀββεδὶν Φράσοαρης, ὁ ὁποῖος ἦτο εἷς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Μυστικοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου, δὲν ἠδύνατο δὲ μὲ καλὸν ὄμμα νὰ βλέπῃ τὰς πρὸς πασχώρησιν τῆς Ἡπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα καταβαλλομένας προσπάθειας.

Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ἑλλάδος ἀνεφέρθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ὅπερ ἔκαμε τὰς δεούσας παραστάσεις πρὸς τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Πύλης, αὕτη δὲ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἄρῃ τὰς ὑποψίας, ἀνεκάλεσεν αὐτὸν καὶ ἀντὶ τούτου ἀπέστειλε τὸν Κωστάκη πασσᾶ, Ἕλληνα διατελοῦντα ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ, τοῦτο δὲ ἐθεωρήθη ὡς μία ἀπόδειξις τῆς ἐπὶ τὸ διαλλακτικώτερον τροπῆς τῶν διαθέσεων τῆς Πύλης.

Καὶ εἰς τὴν περίστασιν ὅμως αὐτὴν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις κατέφυγεν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ συνειθισμένα δι' αὐτὴν παιγνίδια. Διωρίσθη δηλαδὴ ὁ Κωστάκης διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Πύλη ποιεῖται πᾶσαν παραχώρησιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐξ ἄλλου ὅμως τοιαῦται βεβαίως διαταγαὶ ἐδόθησαν αὐτῷ ὥστε νὰ μὴ δύναται οὐδεμίαν νὰ κάμῃ ἐνέργειαν καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῆς ὑποθέσεως, ἀφοῦ ἄλλως τε ἦτο γνωστὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπεσταλμένοι σχεδὸν δὲν ἠδύναντο νὰ συζητήσωσι καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προτεινομένους ὅρους, ἀντ' αὐτῶν συνε-

ζήτηι ὁ Βεζύρης των ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸν ὅποιον διεβιδάζοντο τηλεγραφικῶς αἱ συζητήσεις.

Τοιοιουτρόπως καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Κωστάκη πασσαῖ, αἱ διαπραγματεύσεις ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου καὶ τὸ ζήτημα ἀπέμενε πάντοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου, διότι ἡ Πύλη ἐξηκολούθει μὴ θέλουσα ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑποχρέωσίν της ἀπέναντι τῶν δυνάμεων, φαινομένη δὲ ὅτι δέχεται ἐξ ἰδίας οὕτως εἰπεῖν βουλήσεως νὰ παραχωρήσῃ τι εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ τὴν καθησυχάσῃ. Τὸ παραχωρούμενον ὅμως περιωρίζετο εἰς στενώτατον μέρος γῆς μεταξὺ Ἄρτης καὶ Βύλου, ἀσήμαντον ὅλως καὶ ἀνάξιον τοῦ κόπου καὶ τῶν συζητήσεων αἱ ὅποια ἐπ' αὐτοῦ ἐγένοντο. Οὕτω τὴν 16 Μαρτίου, αἱ διαπραγματεύσεις διετύπωσαν ἐντελῶς, καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς τὰς πρωτεύουσας των.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρὸ τῆς κακοπιστίας ταύτης τῆς Πύλης εὐρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσιν. Ἐν Ἑλλάδι ὁ λαὸς παρηκολούθει μετ' ἀγωνίας τὴν ἐξέλιξιν τῶν διαπραγματεύσεων, ἡ εἶδησις δὲ τῆς διακοπῆς αὐτῶν ἐνέσπειρε εἰς πάντας καὶ ἐθεωρήθη ναυαγήσαν τὸ ζήτημα διὰ τὸ ὅποιον τόσαι εἶχον καταδύληθῃ προσπάθειαι καὶ τόσος καιρὸς εἶχεν ἀπωλεσθῆ.

Ἡναγκάσθη ἐπομένως ν' ἀναφερθῇ ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὰς δυνάμεις. Ἐν διακοινώσει του ὁ ὑπουργὸς Δηλιγιάννης κατέδειξε τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης παρσβίασιν τῆς συνθήκης καὶ τὴν καταπάτησιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Βερολίνου, παρεκάλεσε δὲ αὐτὰς νὰ καταστήσωσι σεβαστὰς παρὰ τῇ Πύλῃ τὰς ἀπαιτήσεις των. Εὐτυχῶς τὸ δίκαιον ἀνεγνωρίσθη καὶ ἀπεφασίσθη ἐνεργητικῆ παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπέμβασις, ἧς ἀνέλαβε νὰ πρωτοστατήσῃ ἡ Γαλλία. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως μέχρις οὗ ὀριστικῆ ληφθῆ ἀπόφασις παρήλθον δύο καὶ πλέον μῆνες καὶ ἡ θέσις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καθίστατο δυσκολωτέρα, ἐνῶ ἐκ τῶν δυσχερειῶν ἡ Πύλη ἀνελάμβανε πλειότερον θράσος, καὶ

ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἠϋξανε τὴν ἐπιμονὴν τῆς πρὸς ἄρνησιν πάσης συνεννοήσεως μετὰ τὴν ἀπόριψιν μάλιστα ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν προτάσεών τῆς περὶ παραχωρήσεως τῆς οτενῆς ἐκεῖνης λωρίδος.

Τέλος τῆ 3ο Ἰουνίου οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευταὶ τῶν δυνάμεων ἐπέδωκαν εἰς τὴν Πύλην ταυτόσημον διακοίνωσιν, ἐν ἧ προσεκάλουν αὐτὴν ἐντόνως ν' ἀποφασίσῃ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν δυνάμεων ἀποφασισθέντα, καὶ ὠρισμένως νὰ συνέλθωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐποπτεῖαν τῶν δυνάμεων, οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ὅπως κανονίσωσι τὰ μεθόρια κατὰ τὰ μεθόρια τοῦ συνεδρίου.

Ἡ Πύλη πρὸ τῆς ἐντόνου ταύτης διακοινώσεως τῶν πρεσβευτῶν δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ πλέον καὶ πρὸ τῆς ἀδιεξόδου εὐρεθεῖσα κατενόησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ. Φοβουμένη ὅμως τὴν ἐξέγερσιν τοῦ φανατικοῦ ὄχλου καὶ ἐπιθυμοῦσα νὰ μὴ προσβάλλῃ καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς φιλοτιμίαν, ἐξέδωκε τὴν περιφημον ἐκείνην προκήρυξιν τοῦ Σέχ-οὐλ-Ἰολάμ καθ' ἣν «ἐπειδὴ ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι θεία ἐντολή, ἐπιτρέπεται ν' ἀποσπασθῇ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς μεγάλης ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ δοθῇ εἰς γειτονικὸν ἐθνάριον ὅπως ζήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἀνέτως καὶ τοῦτο ἐκ τῆς Αὐτοκρατορικῆς γενναιοδωρίας»(1). Καὶ μετὰ τὴν γελοῖαν ταύτην σκέψιν

(1) Πάσας ταύτας τὰς πληροφορίας τοῦ κεφαλαίου, καθόσον σχετίζονται μὲ τὴν ἐν γένει πολιτείαν τοῦ Χ. Τρικούπη, ἐρανίζομεθα ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ «Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ τοῦ κ. Κυριακίδου, βιβλίου ὅπερ ἀληθῶς ἀποτελεῖ μοναδικὴν πηγὴν πληροφοριῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρ' ἡμῖν. Ἐνταῦθα δέον ν' ἀναγραφῇ ὅτι εἰς τὸ πολῦτιμον αὐτὸ βιβλίον καὶ προηγουμένως κατεφύγαμεν καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐν γένει ἑλληνικὰ πράγματα, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα ὅπου ἡ πολιτικὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐπεξετεινέτο πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος καὶ ἐπελαμβάνετο τῶν μεγάλων ζητημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

καθηρουχάσασα τὴν συνείδησίν της ἡ Πύλη, προέβη εἶτα εἰς τὸν διορισμὸν τῶν ἀντιπροσώπων της, τῶν πασοᾶδων Σαβφὲτ πασοᾶ. Σάδῶβα πασοᾶ καὶ Ἄλῃ Σαῖπ πασοᾶ.

Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, διώρισε πληρεξουσίουσ της τοὺς Ἄρμ Βράϊλαν, Α. Κουντουριώτην, Κολοκοτρώνην καὶ Πουρναράν, συνοδευομένους ὑπὸ τῶν γραμματέων Στ. Κριεζῆ καὶ Γ. Κουντουριώτου.

Οἱ πληρεξούσιοι τῶν δύο κρατῶν κατωρθώθη νὰ συνέλθωσι τὴν 10 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰς τὴν ἐν Καλιντζᾶ ἔπαυλιν τοῦ Τούρκου πρωθυπουργοῦ καὶ αἱ διαπραγματεύσεις ἤρχισαν.

Καὶ ὅμως αἱ ἀναβολαὶ ἐκ μέρους τῆς Πύλης δὲν ἔπαυσαν· εὐθύς κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι ἐδήλωσαν ὅτι πρὸ πάσης σκέψεως ἀπήτουν πᾶσα συνεννόησις νὰ βαιοσθῆ ἐπὶ τοῦ ἰγ' πρωτοκόλλου τῆς Βερολινείου συνθήκης. Οἱ Τούρκοι ὅμως ἀντιπρόσωποι, ὡς νὰ εἶχον καταληφθῆ τελείως ἀπροπάρασκευοι, ἀπήντησαν ὅτι δὲν εἶχον οἰκείας ἐπὶ τούτου διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως των καὶ ἐζήτησαν ἀναβολὴν διὸ νὰ λάβωσι τὰς ἀπαιτουμένας ὁδηγίας. Ὡς ἐκ τούτου νέα ἀναβολὴ ἐπῆλθε καὶ ἡ δευτέρα συνεδρίασις ὠρίσθη διὰ τὴν προσεχῆ ἐβδομάδα, ἧτις καὶ παρῆλθε χωρὶς νὰ κατορθωθῆ συνάντησις.

Ὅταν δὲ ἡ δευτέρα συνεδρίασις ἐπετεύχθη οἱ Τούρκοι ἀντιπρόσωποι ἐδήλωσαν ὅτι ἐδέχοντο τέλος τὸ πρωτόκολλον τῆς Βερολινείου διασκέψεως, ὑπὸ τοιαύτας ὅμως ἐπιφυλάξεις ὥστε τίποτε δὲν ἀπέμενεν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἐγγράφου τούτου, τὰς θετικὰς του δὲ προτάσεις ἀντικαθίστων ἀερολογίαι καὶ ἀοριστίαι, θύραι διὰ τῶν ὁποίων ἤννοει νὰ ὑπεκφύγῃ ἡ Πύλη.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκοντο τὰ πράγματα ὅτε ἐν Ἀθήναις ἀπεβίωσεν ὁ Βούλγαρος καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ὁ Ἐπαμ. Δεληγεώργης, ὅστις ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης σκηνῆς

τῆς 10 Ἰανουαρίου δὲν ἤθελε νὰ πολιτευθῆ, ὑπεσκάπτετο δὲ ἔκτοτε ἡ ὑγεία του μέχρι οὗ τέλος ἤχθη εἰς τὸν τάφον. Δὲν εἶναι τόπος ἐδῶ ὅπως χαρακτηρισθῆ ὁ πολιτικός βίος τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἵτινες πολλές ὑπηρεσίας παρέσχον τῇ πατρίδι καὶ πολλάκις ἐφάνησαν ἀνάλογοι τῶν περιστάσεων. Ἄν σφαλ-
λεροὶ ὑπολογισμοὶ κάποτε ἤγαγον αὐτοὺς εἰς σκέψεις ἀτυχεῖς, πρέπει πάντως νὰ συγχωρηθῶσιν, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ ὑφ' ἧς ἐνε-
πνέοντο ἦτο πάντοτε ἀγνή καὶ εἰλικρινής.

Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Βούλγαρη καὶ τοῦ Δεληγεώργη, δύο ἀπέμειναν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἀντιμαχόμενοι ἀρχηγοί, ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Τρικούπης, τοῦ Δηλιγιάννη μόλις τότε ἀναφαινομένου καὶ μικρὰν ἀκόμη δύναμιν φίλων διευθύνοντος. Ἰπῆρχε δ' ἔτι καὶ τὸ κόμμα τοῦ Ζαΐμη, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤ-
δύνατο νὰ διεκδικήσῃ ἔτι ἀρχήν, ἐνῶ οἱ φίλοι τοῦ Δεληγε-
ώργη προσεχώρουν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον, μὲ τὴν πολιτικὴν
τοῦ ὁποίου μᾶλλον συνεβιάζοντο ἐνῶ τοῦ Τρικούπη ἦν ἐν-
τελῶς ἀντίθετοι.

Εἰς τοιοῦτον λοιπὸν βρασμὸν εὐρίσκοντο τὰ πολιτικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτε ὠρίσθη ἡ ἡμέρα τῶν νέων ἐκλογῶν· τὰ δύο ἐναπομείναντα κόμματα ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις εἶχεν ἐξαιρετικὴν τινα σημασίαν ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διότι δύο πλέον πολιτικαὶ μερίδες θὰ ἐξεδίκουν τὴν ἀρχήν καὶ ὁ λαὸς δὲ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον μετὰ πολλῆς θερ-
μῆς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ καθήκοντός του.

Τέλος τῆ 23 Σεπτεμβρίου 1879 αἱ ἐκλογαὶ ἐγένοντο, ἀ-
πέβησαν δὲ ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως Κουμουνδοῦρου, τοῦ λαοῦ
ἅπαξ ἔτι ἀποδείξαντος ὅτι τελείως ἐπεδοκίμαζε τὴν συνέχι-
σιν τῆς πολιτικῆς τῶν προπαρασκευῶν. Διότι ἄλλως τε καὶ
πρὸ τῶν ἐκλογῶν καὶ ὁ πρωθυπουργὸς καὶ οἱ ὑπουργοὶ του
καὶ οἱ ὑποψήφιοί του βουλευταὶ τοῦτο διεκήρυστον εἰς
τοὺς ἐκλογεῖς ὅτι ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνάδειξίς των θὰ εἶχεν ὡς
ἀποτέλεσμα νὰ παρασκευάσῃ τὴν χώραν εἰς ἀξιόμαχον ση-

μετων. Τῶ ἔντι δὲ καὶ κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν ἀπὸ τῆς ἀναρ-
ρήσεως τοῦ Κουμουندούρου ἐπὶ τὴν ἀρχὴν διάστημα μέχρι
τῶν ἐκλογῶν αἱ παρασκευαὶ εἶχον ἐξακολουθήσει μετὰ τῆς αὐ-
τῆς θέρμης καὶ αἱ ἀποθήκαι ἐπληροῦντο ὄπλων καὶ πολεμο-
φοδίων, ὁ στρατὸς δὲ καὶ τὸ ναυτικὸν ἐπιτηδεῖως ἂν καὶ βρα-
δέως παρεσκευάζοντο εἰς μέλλουσαν δράσιν. Αἱ ἐκλογαὶ δι-
εξήχθησαν μετὰ τινος ἀμεροληψίας, ὁ συμμαχῶν ὅμως μετὰ
τοῦ Τρικούπη Θρ. Ζαΐμης, ἀπέτυχεν εἰς τὰ Καλάβρυτα.

Θυελλῶδεις ἤρχισαν αἱ συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς ἐκείνης·
αἱ ἐξελέγεσις τῶν ἐκλογῶν ἀψηχόλησαν ἐπὶ πολὺ αὐτήν,
σπουδαιόταται δὲ διὰ τὴν θέρμην των ἦσαν αἱ συζητήσεις
ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς Καλαβρύτων, αἵτινες ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα
ν' ἀκυρωθῆ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Σολιώτου καὶ νὰ εἰσέλθῃ ἀντ' αὐ-
τοῦ ὁ Ζαΐμης. Ἐξηκολούθησαν δ' ἔπειτα αἱ συζητήσεις ἐπὶ
τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως. Ὁρμητικώτατος καὶ ἐπιθε-
τικώτατος ὑπῆρξεν ὁ Τρικούπης κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην,
δυστυχῶς δὲ οὐχὶ ἅπαξ ἡ ἐπίθεσις του ἐξήλθε τῶν ὀρίων τῆς
ἀντιπολιτεύσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιτηδεῖως ἐκμεταλλευ-
θὲν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως πολὺ σπουδαίως ἐβλάψε τὸν Τρι-
κούπην καὶ τότε καὶ κατὰ τὸν μετέπειτα πολιτικὸν του βίον.

Ἄλλ' ἡ συζήτησις ἣτις προσέλαβε τὴν μεγαλειτέραν
σπουδαιότητα καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ἐπίθεσις ὑπερέβη τὰ ὅ-
ρια τῆς κοινοβουλευτικῆς συζητήσεως ἦτο ἡ τοῦ ὀργανισμοῦ
τοῦ στρατοῦ. Εἰς τὴν περίφημον ταύτην συζήτησιν ὁ Τρικού-
πης διετύπωσε πρόγραμμα τὸ ὁποῖον πρῶτην φοράν ἠκούετο
ἀπὸ τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὸ ὁποῖον διέθεσε δυσμενῶς κατ'
αὐτοῦ τὴν κοινὴν γνώμην· εἶπε δηλαδὴ ὁ Τρικούπης ὅτι ὁ
τρόπος καθ' ὃν διεχειρίσθησαν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· τὰ
ἐθνικὰ ζητήματα ἐξησφάλιζε τὴν ἀποτυχίαν των, διότι ἐξήν-
τλει οἰκονομικῶς τὸ κράτος, ὅτι δὲ ἂν αὐτὸς ἤρχετο εἰς τὴν
κυβέρνησιν τῶν κοινῶν θὰ ἐφήρμοζε πρόγραμμα γενικῆς οἰκο-
νομίας, θὰ προσεπάθει δὲ νὰ ἐπιτείνῃ ταύτας καὶ μέχρι τῶν

προπαρασκευῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατὸς εἰς μόνιμον δύναμιν ἐκ δωδεκακισχιλίων ἀνδρῶν, ὅστις ὅμως εὐθὺς μόλις θὰ παρουσιάζετο ἀνάγκη νὰ δύναται ν' αὐξηθῇ μέχρις ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδων διὰ γενικῆς ἐπιστρατεύσεως. Δυστυχῶς κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προγράμματος αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη οὗτος δὲν περιωρίσθη εἰς ταύτας μόνον τὰς ἐπαγγελίας. Ἐκθέτων τὰς ἐπὶ τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως ἰδέας του παρεξέτράπη καὶ ἐδήλωσεν ὅτι κατ' αὐτὸν Ἑλληνικὸν ζήτημα δὲν ὑφίσταται, διότι τοῦτο ἐξήρηται ἀπὸ τὰς διαθέσεις τῶν δυνάμεων, ὅτι δὲ ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ ἀνωφελῶν σχεδίων τὰ ὅποια ἐξήντλουν αὐτὴν οἰκονομικῶς.

Εἰς ὀρμὴν ἀχαλίνωτον τῆς ἐπιθέσεως πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν δῆλωσιν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἀργότερον ἀνεδείχθη ἀντιλαμβανόμενος τόσον εὐφυῶς τῆς ἰδέας τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἀνατολῇ καὶ διεχειρίσθη μετὰ τόσης περινοίας ἀνώτερα ἐξωτερικὰ ζητήματα σχετιζόμενα τόσον στενῶς μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ Πανελληνισμοῦ.

Αἱ σφοδραὶ ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων συζητήσεις ἐν τῇ βουλῇ ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κουμουνδούρου τῇ 6 Μαρτίου 1880. Ὁ βασιλεὺς ἀποδεχθεὶς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ δὲν ἐδυσκολεύθη εἰς τὴν ἐξεύρεσιν ἐκείνου ὃν θὰ προσεκάλει εἰς ἀντικατάστασίν του. Εἶχε παρέλθει ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν πολυάριθμα κόμματα ἐν τῇ βουλῇ διεξεδίκουν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐνέβαλον τὸ στέμμα εἰς ἀπορίαν. Ἐκλήθη λοιπὸν ὁ ἕτερος τῶν κομματάρχων ὁ Τρικούπης, ὅστις καὶ τὴν 10 Μαρτίου ὤρκισε τὸ ὑπουργεῖον του συσταθὲν ὡς ἑξῆς.

Χ. Τρικούπης, πρῶθυπουργός, ὑπουργός ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Σ. Καραϊσκάκης, ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Α. Πετμεζᾶς ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Ν. Μαυροκορδάτος, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Βούλγαρης, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ὁ Τρικούπης μόλις ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν ἤρχισεν ἐφαρμόζων τὴν πολιτικὴν ἣν εἶχεν ὑποσχεθῆ πρὶν ἀντιπολιτευόμενος τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ ἀπέλυσε τὸν στρατὸν, τὸν ὁποῖον ἔμωε ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναφέρῃ ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἦτοιμάζετο δὲ νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ εὐρύτερον τὸ πρόγραμμά του ὅτε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὑπουργείου ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἡ ἀνάρρησις εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Γλάδστωνος ἐπέφερε νέα γεγονότα ἐφ' ὧν ἐστράφη ἡ προσοχὴ τῆς κυβερνήσεως.

Ὁ Γλάδστων καθ' ἃς εἶχε δώσει ἐπαγγελίας ὅταν προΐστατο τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀνέλαβεν ἤδη νὰ πρωτοστατήσῃ πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεων ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος, πρὸς τοῦτο δὲ ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθῃ ἡ ἐν Βερολίνῳ διάσκεψις τῶν πρεσβευτῶν τῶν δυνάμεων εἰς τοῦτο δὲ ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸ πάντων αἱ ἀλλεπάλληλοι τοῦ Τρικούπη διακοινώσεις διὰ τῶν ὁποίων οὗτος ἔκαμε μνειάν εἰς τὰς δυνάμεις ὅτι ἡ Πύλη παρ' ὅλας τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὰς ἐπαγγελίας, προέβαινεν εἰς πᾶν εἶδος καταπίεσεως εἰς τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας καὶ ἐν γένει ἐδημιούργει διὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς κατάστασιν ἣτις ἀδύνατον ἦτο νὰ παραταθῆ ἐπὶ πλέον. Τῶν διακοινώσεων λοιπὸν τούτων ἐπωφεληθεὶς ὁ Γλάδστων καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ τότε ἐπίσης ἀνεληθόντος ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας, συνεκάλεσε τὴν συνδιάσκεψιν ταύτην ἣτις ἐσκόπει νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Βερολινείου συνεδρίου καὶ νὰ κανονίσῃ τὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος.

Συνῆλθον λοιπὸν τῆ 4 Ἰουνίου ὁ πρίγκηψ Χοενλόε, ἀντιπρόσωπος τῆς Πρωσσίας, ὁ κόμης Σάν Βιλλέ, τῆς Γαλλίας, ὁ Ροῦσελ τῆς Ἀγγλίας, ὁ Σαβούρωφ τῆς Ρωσσίας,

ὁ κόμης Τσεκένυ, ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ ὁ κόμης Δελιτῆς τῆς Ἰταλίας καὶ τῇ βοήθειᾳ τριῶν στρατιωτικῶν τοῦ Αὐστριακοῦ Σινδερχόροφ, Ρίππ καὶ τοῦ Ἄγγλου Σίμμονς ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι. Ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀποσταλῆ ὁ πρεσβευτῆς Ἀρμένης Βραΐλας, ὁ λοχαγὸς Λυκούδης, καὶ ὁ γραμματεὺς Μεταξᾶς, ἀλλ' οὗτοι δὲν προσεκλήθησαν εἰς τὸ συμβούλιον, μόνον δὲ ἀπεστάλησαν ἐκεῖ διὰ νὰ πράξωσιν ἰδιωτικῶς τὸ καθ' ἑαυτοὺς ὑπὲρ τοῦ ζητήματος. Ἡ διάσκεψις ἐκείνη τοῦ Βερολίνου ἐνεφορήθη πραγματικῶς ὑπὸ δικαίων σκέψεων καὶ φιλελληνικῶν αἰσθημάτων, ἀν δὲ ἡ ἀπόφασίς της δὲν μετεβάλλετο ἐξ ἐπελθόντων γεγονότων τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο πολὺ ἀπὸ τὸ ἤδη καλλίτερον. Οἱ πρεσβευταὶ ἐνέκριναν τὸν εἰς αὐτοὺς ὑποβληθέντα πίνακα ὑπὸ τῶν τριῶν στρατιωτικῶν συνταχθέντα εἰς τὸν ὁποῖον περιλαμβάνοντο ὅπως παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅλη ἢ ὑπὸ τοῦ ροῦ τοῦ ποταμοῦ Καλαμᾶ διαγραφομένη ὄροφρασία, ἐκεῖθεν δὲ ἀπὸ τῆς Βογιούκης μέχρι Ἀλιάκμονος. Περιλαμβάνοντο δὲ εἰς τὴν γραμμὴν ταύτην, ἡ Ἄρτα, ὁ Ἄσπροπόταμος, τὸ Μέτσοβον καὶ εὐρεῖα πρὸς τὸ Αἰγαῖον γραμμὴ ἡ ἧποία ἦτο ἡ φυσικωτέρα καὶ δικαιοτέρα ὄροφρασία διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ὡς τότε τοῦτο παρουσιάζετο.

Τὴν ἀπόφασιν τοῦ συνεδρίου ἠγγεῖλε τηλεγραφικῶς ὁ Βραΐλας, τὴν ἐπομένην δὲ πράγματι οἱ πρεσβευταὶ τῶν δυνάμεων μεταδάντες παρὰ τῷ Τρικούπη ἔκαμαν γνωστὴν τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Πάραυτα πολυτρόπως ἐξεδηλώθη ἡ χαρὰ τοῦ λαοῦ, ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις διωργανώθησαν, ἡ πόλις ἐσημαιοστολίσθη καὶ ἐπιβλητικὴ διαδήλωσις διελθοῦσα κάτω τῶν πρεσβειῶν ἐζητωκραύγασεν ὑπὲρ τῶν δυνάμεων.

Ἡ Τουρκία ὅμως κατὰ τὸ αἰώνιον της σύστημα ἐθεώρησε πάντα ταῦτα ὡς μὴ γενόμενα κἂν καὶ ἀντέταξεν ἀντιρρήσεις πεισματώδεις, καὶ ὁ Τρικούπης ἐννοῶν νὰ καταλάβῃ

τὰ ἐπιδικασθέντα ὑπὸ τῶν δυνάμεων προσεκάλεσε τὴν ἐφεδρείαν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐπέκειτο ἡ σύγκλησις τῆς Βουλῆς, ἣτις καὶ συνῆλθε τῇ 9 Ὀκτωβρίου, τὴν ἐπομένην ὅμως γενομένης τῆς ἐκλογῆς τοῦ προέδρου, ὁ ὑποψήφιος τῆς κυβερνήσεως ἐμειονοψήφισε καὶ ὁ Τρικούπης κατέλιπε τὴν ἀρχὴν, προσεκλήθη δὲ ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐσχημάτισε τὸ ἐξῆς ὑπουργεῖον :

Κουμουνδοῦρος, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Σ. Σωτηρόπουλος, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Α. Μαυρομιχάλης, ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Γ. Μπούμπουλης, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀργότερον ἐτροποποιήθη καὶ ὑπουργὸς μὲν τῶν Στρατιωτικῶν ἐγένετο ὁ Β. Βαλτινὸς, τῆς Δικαιοσύνης ὁ Α. Ρικᾶκης, τῶν Οἰκονομικῶν ὁ Α. Ἀθανασιάδης καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὁ Σ. Ρώμας.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον ἀνερχόμενον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς εὔρισκε τὰ πράγματα πολὺ μεταβεβλημένα. Τὸν Φραισινὲ διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Σαιντ-Ἰλλέρ, ὅστις παραδόξως ἐπιθυμῶν εἰς ἀντιστήκωμα τῶν φιλοτουρκικῶν διαθέσεών του νὰ ἐπιτύχη παραχωρήσεις εἰς τὴν Τύνιδα, ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μετατροπῆς τῶν ἐψηφισθέντων εἰς τὴν προηγουμένην συνδιάσκεψιν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ζημίᾳ ἐννοεῖται τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐντόνως διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης Σαιντ-Ἰλλέρ. Τέλος δὲ συνεκλήθη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις τῶν πρέσβων κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1881, ἣτις ἀπεφάσισε νὰ περιορίσῃ τὴν παραχώρησιν εἰς μόνην τὴν Θεσσαλίαν καὶ μικρὸν μέρος τῆς Ἠπείρου. Ἡ πρότασις ἐκείνη ἐρχομένη μετὰ τὰς εὐρυτέρας ἀποφάσεις τῆς

προηγούμενης διασκέψεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐαρεστήσῃ ἀλλ' ὁ Κουμουνδοῦρος ἐσκέφθη ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, ἔπρεπε δὲ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν δυνάμεων καὶ τοιουτοτρόπως ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ λωρὶς τῆς Ἡπείρου, παρεχωρήθησαν κατόπιν ἰδιαιτέρας συμβάσεως, καὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Τόσον μόνον ἦτο τὸ λείψανον τὸ ὁποῖον ἀφήκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀσύνετος πολιτικὴ τῆς κατὰ τὴν οἰκουμενικὴν κυβέρνησιν. Περισσότερον θάρρος, ἀνδρικωτέρα ἀναμέτρῃσις τῶν περιστάσεων θὰ εἶχεν ἀποτέλεσμα τὴν παντελῆ τότε ἀπελευθέρωσιν καὶ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Κρήτης, ἀλλοῖα δὲ θὰ ἦτο σήμερον ἡ ὄψις τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ὅπως δὴποτε καὶ πάλιν τιμὴ καὶ εὐγνωμοσύνη δέον γὰρ ὀφείλεται εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἀναιμάκτως καὶ μόνον διὰ τῆς διπλωματικῆς τῶν εὐφύιας κατῴρθωσαν ν' ἀνυψώσωσι τὴν χώραν τῶν κατὰ δύο πλουσίας ἐπαρχίας.

Ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας προσέθεσε νέας βουλευτικὰς ἔδρας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν, τῶ ὄντι δὲ ἅμα τῶ αἰσίῳ γεγονότι ἡ Βουλὴ διελύθη διὰ νὰ ἐνεργηθῶσιν ἐκλογαὶ καὶ τοιουτρόπως ἀντιπροσωπευθῶσιν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ αἱ νέαι ἐπαρχίαι· κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας ἀνεδείχθησαν ἐκ Θεσσαλίας βουλευταὶ οἱ ὑποψήφιοι τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Τρικούπην, ὅστις οὕτω παρουσιάσθη ἰσχυρώτατος. Τῇ 18 Ἰανουαρίου 1882 ἡ Βουλὴ ἤρχισε τὰς ἐργασίας τῆς, κατὰ τὴν ἐκλογὴν δὲ τοῦ προέδρου ἐπλειοψήφισεν ὁ Τρικουπικὸς ὑποψήφιος Ι. Βαλαωρίτης, καὶ τοῦ Κουμουνδοῦρου παραιτηθέντος ἐκλήθη ὁ Τρικούπης, ὅστις ἐσχημάτισε τὸ ἐξῆς ὑπουργεῖον :

Χ. Τρικούπης, ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ Ἐξωτερικῶν.

Π. Καλλιγᾶς, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Δ. Ράλλης, ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Ροῦφος, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Σ. Καραϊσκάκης ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ἀργότερον δὲ ἀποχωρήσαντος τοῦ τελευταίου τούτου καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης.

Ἐν ἔτος ἀφ' ἧς ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης τὴν ἀρχὴν, ἀπέθανεν ὁ Ἄλ. Κουμουνδοῦρος τῇ 20 Φεβρουαρίου 1883. Δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος βιβλίου νὰ ἐπικρίνη τὴν πολιτικὴν τοῦ Μεσσηνίου πολιτευτοῦ, οὐδεὶς ὅμως βεβαίως θ' ἀρνηθῆ ὅτι οὗτος σπουδαίας παρέσχε τῇ πατρίδι του ὑπηρεσίας, ὀλιγώτερον δὲ τῶν ἄλλων ἐβλάψεν αὐτὴν καὶ ἐκ τῆς πολιτείας του ὀλιγώτερον κακὸν θ' ἀπομείνη παρ' ὅσον ἀπὸ τῶν ἄλλων διοικησάντων τὸν τόπον. Κατηγόρησαν πολλοὶ τοῦ Κουμουνδοῦρου τὴν ἐνδοτικότητα καὶ τὴν τάσιν πρὸς κολακείαν τῶν λαϊκῶν τάξεων, πρὸ πάντων δὲ τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀπηύθυνεν ὁ Τρικούπης, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος ἐκείνου ὀργανισμὸς καὶ χαρακτήρ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἀδυναμία δυναμένη νὰ ἔχη εὐρυτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν κεινῶν τῆς πατρίδος συμφερόντων, ἀπλῶς δ' ἦτο λείψανον τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατὰ τὸ πρῶτον ἐπολιτεύθη καὶ ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τὸν λαόν, οὐδ' εἶναι τοῦτο ἰκανὸν νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ.

Τοῦναντίον ὅμως πολλὰ ὀφείλονται εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον, ἂν δὲ ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐμποδίζετο ὑπὸ τῶν ἄλλων κομματάρχων καὶ τῆς ἐμφύτου αὐτῷ δειλίας καὶ ἀτολμίας, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἐπιμονῆς καὶ πείσματος, ἀκριβῶς τῶν δύο ἰδιοτήτων αἵτινες πρὸ πάντων ἐχαρακτήρισαν τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ Τρικούπη, βεβαίως πολὺ καλλίτερον θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποσον βεβαίως ὀφείλεται εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον εἶναι ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Ἑλλάς ἐθεωρεῖτο πλέον ἐντελῶς παραγκωνισθεῖσα ἕνεκα τῆς προτέρας τῆς ἀνοήτου πολιτικῆς καὶ οὐδὲ κἂν λαμβανομένη ὑπ' ὀ-

ψει ὑπὸ τῶν δυνάμεων ὁ Κουμουνδοῦρος κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλη ὡς δικαίας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καὶ εἰρηρικῶς καὶ ἀναιμάκτως ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἄνευ ὑλικῶν θυσιῶν νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀπελευθέρωσιν ἑλληνικωτάτης χώρας, στενούσης ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὸν ζυγόν.

Ἐπεκρίθη ἀκόμη ὁ Κουμουνδοῦρος διότι κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας παρέβλεψε νὰ ἐπιμείνη εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἡ μομφὴ ὅμως αὕτη εἶναι ἀδίκος. Οὐδεὶς μέχρι τοῦδε πολιτικὸς ἀνὴρ ἠσθάνθη ἴσως διακαέστερον τὸν πόθον νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ ἠρωϊκὴ μεγαλόνηρος ἀπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον, ὅστις νεώτερος καὶ μὲ τὸ ὄπλον ὡς ἐθελοντῆς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854. Ἡ ἀπώτερα ὅμως σκέψις ἣτις ὑπέβαλεν εἰς τε τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας πολιτικοὺς τὴν σκέψιν νὰ προτιμῶσι πάντοτε πρὸς Βορρᾶν τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ν' ἀφίνωσι τὴν Κρήτην δι' ἀργότερον, ἦτο ὅτι ὁ ἐκ τοῦ Βορρᾶ κίνδυνος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καθίσταται ἤδη ἀπειλητικώτερος ὁσημέραι, ἐν ᾧ ἡ ἠρωϊκὴ τῆς Μεσογείου μεγαλόνηρος οὐδένα ποτὲ διέτρεξεν ἔθνικόν κίνδυνον, αὕτη τούναντίον διατελέσασα πάντοτε διαρκὲς ἠφαίστειον ἔθνισμοῦ, τοῦ ὁποίου αἱ φλόγες ἐφώτισαν πᾶσαν γωνίαν ἑλληνικῆς γῆς. Ἡ σκέψις αὕτη κατεδίκασεν ἴσως τὴν Κρήτην εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἐπαχθοῦς ζυγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἠλευθέρωσε τὰς χώρας αἵτινες μᾶλλον ἐκείνης ἐκινδύνευσαν καὶ ἐπεξέτεινε τὰ ὅρια τῆς ἔθνικῆς δράσεως ἐκεῖ ὅπου εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἐπιβλέπωνται αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ ἔργον τῶν ξένων προπαγανδῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

ΤΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΝ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ

Ἀποστολὴ πλοίων εἰς Ἀλεξάνδρειαν. — Τὸ ἐπεισόδιον τῶν δυνόρων. — Ἑλληνοτουρκικαὶ συμπλοκαί. — Οἰκονομικὸν ζήτημα.

Ὁ Τρικούπης ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1882 παρέμεινε μέχρι τοῦ τέλους τῆς τετραετίας, κανονικῶς συντελέσας τὰς ἐργασίας τῆς Βουλῆς ἥτις εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου διανύσασα τετραετῆ σχεδὸν συνεχῆ βίον.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Τρικούπη ἀνεφύη καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν ζήτημα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀραμπῆ καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἐν τῇ νήσῳ συμφέροντα εὐρέθησαν ἔκτεθειμένα εἰς φοβερὸν κίνδυνον καὶ οἱ Ἕλληνες διατρέχοντες κίνδυνον ζωῆς καὶ περιουσίας. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις τότε τῇ εἰσηγήσει τῆς Ἀγγλίας ἀπέστειλε δύο πολεμικά τῆς πλοῖα εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἀντάλλαγμα τῆς ἀποστολῆς ταύτης τῶν πλοίων ἦν ὅτι κατωρθώθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολιτικοῦ πράκτορος τῆς Ἑλλάδος Α. Βυζαντίου καὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς Ἀγγλίας νὰ ἐπιτευχθῇ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἡ εἰσαγωγὴ τῶν Ἑλληνικῶν καπνῶν ὑπὸ εὐνοϊκωτάτους ὄρους μᾶλλον συμφέροντας καὶ αὐτῶν τῶν τουρκικῶν.

Ἐν τούτοις μόλις τὸ ὑπουργεῖον Τρικοῦπη κατέλαβε τὴν ἀρχὴν σπουδαία Ἑλληνοτουρκικὴ διαφορά ἀνεφύη εἰς τὰ σύνορα ἥτις μικροῦ δεῖν νὰ ἔχη ἀποτέλεσμα τὸν πόλεμον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Τῆς διαφορᾶς ταύτης αἰτία ὑπῆρξεν ἡ θέσις Καραλῆ Δερβέν τὸ ὁποῖον ὡς κείμενον ἐπὶ τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς οἱ μὲν Ἕλληνες ἐθεώρουν δικαίως ἰδικόν των οἱ δὲ Τοῦρκοι προσεπάθουν νὰ οἰκαιοποιηθῶσι. Καὶ κατέλαβον μὲν αὐτὸ οἱ ἡμέτεροι ἀποδιώξαντες τοὺς Τούρκους ἐκεῖνοι ὅμως ἐκδικούμενοι ἐπετέθησαν μετὰ τινὰς ἡμέρας κατ' ἄλλων Ἑλληνικῶν σταθμῶν καὶ κατέλαβον τρεῖς ἐξ αὐτῶν. Οἱ δύο ἀρχηγοὶ τοῦ κατὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὁ συνταγματάρχης Τσίρος καὶ ὑποστράτηγος Γρίβας ἀντέστησαν γενναίως εἰς τὰς τουρκικὰς ἐπιθέσεις καὶ οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐγένοντο δὲ καὶ καθ' ὄλην τὴν γραμμὴν συμπλοκαὶ τινες οὐχὶ μεγάλης σπουδαιότητος πάντως ὅμως τὰ πράγματα ὠξύνοντο καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀνήσυχος παρηκολούθει τὰ γενόμενα. Οἱ πρεσβευταὶ τῶν ξένων δυνάμεων ἔσπευσαν πάραυτα παρὰ τῷ Τρικοῦπη καὶ προσεπάθησαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ διατάξῃ τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκεῖνος ὅμως διετύπωσε τὰς ἀπαιτήσεις του καὶ ὑπῆρξεν ἀκαμπτος, συγχρόνως δὲ προέβαινεν εἰς ἐντόνους παρὰ τῆ Πύλῃ διακοινώσεις διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ Κουντουριώτου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ στρατὸς συνεκεντροῦτο ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ σύνορα καὶ ὁ Τρικοῦπης ἐφαίνετο διατεθειμένος ἐὰν ἀπετύγχανον τὰ διπλωματικά διαβήματα νὰ διατυπώσῃ ἐνεργητικώτερον τὰς ἀπαιτήσεις του.

Δυστυχῶς ὡς πάντοτε σχεδὸν συμβαίνει ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας ἔνεκα τῶν Αἰγυπτιακῶν πραγμάτων διαφορά ἐκανονίσθη συνεπείᾳ τῆς κατατροπώσεως τοῦ Ἀραβῆ, ἐπομένως ἡ Ἀγγλία ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις ὡς εἶχε πράξει πρότερον ἐν τῇ σκέψει νὰ ἐμβάλῃ

εἰς ἀνησυχίας τὴν Πύλην. Συνηνώθη λοιπὸν καὶ ἡ Ἀγγλία μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ συνεβούλευσαν τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν αἵτινες ἐξέθετον εἰς κίνδυνον τὴν Εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Ἐδέησεν ἐπομένως νὰ ὑποκύψῃ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν πίεσιν ταύτην καὶ ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Δημ. Τοῖρον καὶ τὸν Σαλιχ πασοᾶν ἐκανόνισε τὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης τῶν μὲν τριῶν σταθμῶν ὀριστικῶς ἐπιδικασθέντων τῇ Ἑλλάδι, ἀποδοθέντος δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν τοῦ Καραλῆ Δερβέν, τὸ ὅποῖον ὅμως μετὰ τρεῖς μῆνας ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ διπλωματικῆς ὁδοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἐλύθη εἰρηνικῶς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τῶν συνόρων τὸ ὅποῖον ἐστοίχισε τὴν ζωὴν γενναίων τινῶν ἀνδρῶν ἐν οἷς καὶ τοῦ ἡρωικοῦ λοχίου Παπαθανασίου, ἀγωνισθέντος μετὰ ἡρωικῆς τόλμης ἐν Νεζερῶ.

Τοιοῦτρόπως τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐπιτυχῶς διῆλθε τὸν πρῶτον αὐτὸν ὀκόπελον καθ' οὗ παρ' ὀλίγον νὰ προσκρούσῃ, καὶ ἐφαίνετο ὅτι καθίστατο ἀκαταγώνιστον, ὅτε ἡ ἀντιπολίτευσις ἡγουμένου τοῦ Θεοδ. Δηλιγιάννη, ἐπῆλθε κατὰ τῶν οικονομικῶν μέτρων τῆς κυβερνήσεως, ἐπιτηδεῖως ἐκμεταλλευσμένη τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν νέων φόρων.

Διότι ὁ Τρικούπης ἀκολουθῶν τὸ σύστημα, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔθεσεν ὡς βᾶσιν εἰς τὰς ἐνεργείας του καὶ τὰς ἐπαγγελίας, τὰς ὁποίας εἶχε καταστήσει πρόγραμμα του, εὐθύς ὡς κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐπεδόθη εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας. Καὶ πρῶτον μὲν κατήργησε τὴν καταθλιπτικὴν δεκάτην, τὸ λείψανον αὐτὸ τῆς μεσαιωνικῆς διοικήσεως, τὸ ὅποῖον τόσον ἐβάρυνε τοὺς ἀτυχεῖς χωρικοὺς. Ἀντικατέστησε δὲ ταύτην διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριῶν κτηνῶν, ὅστις καὶ λογικώτερος καὶ ἐπωφελέστερος εἶναι. Τὰ δύο ταῦτα οἰκονομικὰ μέτρα ἐπηκολούθησεν ἡ αὐξήσις τῶν ἐμμέσων φόρων

καί ἡ μετατροπὴ τοῦ δασμολογίου διπλασιάσασα σχεδὸν τοὺς φόρους ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰδῶν πολυτελείας ἰδίως.

Τὸ οἰκονομικὸν αὐτὸ σύστημα τοῦ Τρικοῦπη ἐρρωμένως ἐπολέμησαν τὰ κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἰδίως δὲ ὅμως ἐπ' αὐτῶν διετύπωσεν ἀρχὰς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως Θ. Δηλιγιάννης, ὁ βουλευτὴς Ἄρτης Κ. Καραπᾶνος, ὁ βουλευτὴς Τριφυλλίας Σ. Σωτηρόπουλος καὶ ἄλλοι. τοιοῦτοτρόπως δὲ ἡ κυβέρνησις τῆς 5 Φεβρουαρίου 1885 ἀνετράπη καὶ διαλυθείσης τῆς Βουλῆς ὠρίσθησαν αἱ νέαι ἐκλογαὶ αἰτινες ἀνέδειξαν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τὴν ἀντιπολίτευσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ παραιτηθέντος τοῦ Τρικοῦπη ἐκλήθη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ Θεόδ. Δηλιγιάννης, ὅστις ἐσχημάτισε τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὑπουργεῖον ὡς ἑξῆς :

Θ. Δηλιγιάννης, πρωθυπουργὸς ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἔξωτερικῶν.

Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Σ. Ἀντωνόπουλος ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Α. Ζυγομαλάς, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Α. Μαυρομιχάλης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Ροβ. Ρώμας, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀργότερον ἐτροποποιήθη· παραιτηθέντων τῶν βουλευτῶν Ζυγομαλά καὶ Ρώμα, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσελήφθη ὁ Α. Κοντογούρης καὶ ἐπὶ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὁ Γ. Μπούμπουλης.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον μόλις ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἤρχισε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος τῶν οἰκονομικῶν τὰς ὁποίας ἐπηγγέλθη ἀφ' ὅτου εὕρισκετο ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει, πρὸς τοῦτο δὲ κατήργησε φόρους τινάς, ἐτροποποίησε τὸ δασμολόγιον καὶ ἔλαβεν ἄλλα οἰκονομικὰ μέτρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ κατάργησις τῶν πρεσβειῶν ὄλων πλὴν τῆς πρεσβείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄλλὰ τὴν κανονικὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἤλθε ν' ἀνακόψη τὸ ἐν Βουλγαρία πραξικόπημα. Τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1885 ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς διέβασ τὸν Αἴμον κατέλαβε τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτὴν Βουλγαρικὴν. Τὸ πραξικόπημα τοῦτο ὑπῆρξε πραγματικὸς κεραυνὸς ἐν αἰθρίᾳ, ἰδίως δὲ κατέπληξε τὰ παρὰ τὸν Αἴμον κράτη καὶ ἰδιαίτατα τὴν Ἑλλάδα, ἥτις οὐδέποτε ἐφαντάζετο τί ἐβουλομένοτο εἰς τὴν μικρὰν ἀλλὰ παράτολμον ἡγεμονίαν.

Ἐπηκολούθησαν λοιπὸν διαδηλώσεις καὶ λόγοι πατριωτικοί, ἐξηγέρθη δὲ ἡ κοινὴ γνώμη καὶ ἐζήτει ἄμεσον τὴν ἐνεργειαν, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ ἀνά τὴν Εὐρώπην ταξειδίου του ἐγένετο δεκτὸς διὰ δηλώσεων πανηγυρικῶν καὶ ἐνθουσιωδῶς πολεμικῶν· συνελθούσης δὲ ἐκτάκτως τῆς Βουλῆς ἡ ἀντιπολίτευσις ἐδήλωσε διὰ τε τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Λομβάρδου ὅτι θὰ ὑποστηρίξη τὴν κυβερνήσιν εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς, ἐπιρρώσασα οὕτως αὐτὴν εἰς δεινὰς ἐθνικὰς περιστάσεις. Ἡ πρωτοφανὴς αὕτη ἐκδήλωσις ἐν τῇ Βουλῇ ἐκορύφωσε τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ λαοῦ, ὅστις τὴν φορὰν ταύτην ὀριστικῶς ἐνόμισεν ὅτι πλέον αἱ ἐθνικαὶ ὑποθέσεις θὰ εὐρισκον τοῦ λοιποῦ σύσσωμον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς δὲν θὰ προσέκρουον δὲ εἰς τὰ κόμματα καὶ τὰς ἀντιζηλίαις, οἱ μεγάλοι ἐθνικοὶ πόθοι. Δυστυχῶς ἡ ὁμοφωνία τῆς συμπολιτεύσεως καὶ ἀντιπολιτεύσεως, ὀλίγον διήρκεσεν, ὅταν δὲ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς ἤρχισαν αἱ ἐνεργεῖαι τῆς κυβερνήσεως πραγματοποιούμεναι, αἱ δύο πολιτικαὶ μερίδες τελείως διέστησαν καὶ τὰ πολιτικὰ ἐπανῆλθον εἰς τὴν προηγουμένην των κατάστασιν.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ δὲν ἐπεκράτει πλήρης ὁμοφωνία. Τρεῖς τῶν ὑπουργῶν ἀπέκλιναν φανερὰ ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας, οἱ Ζυγομαλάς, Ρώμας καὶ Ἀντωνόπουλος, ἐπειδὴ δὲ τὸ πρόγραμμα τῶν ὑπουργῶν τούτων

ἐγένετο κατ' ἀρχάς δεκτὸν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἔπειτα ἕμως ἐγκατελείφθη καὶ ἡ πολιτικὴ μετεβλήθη, οἱ τρεῖς οὗτοι ὑπουργοὶ παρητήθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν ὁ μὲν Α. Ζυγομαλῶς διὰ τοῦ Α. Κοντογούρη, ὁ δὲ Ρώμας διὰ τοῦ Γ. Μπούμπουλη καὶ ὁ Ἀντωνόπουλος ἐπίσης διὰ τοῦ Κοντογούρη ἀναλαβόντος καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης.

Τὸ ὑπουργεῖον ἀπεφάσισε τέλος ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν προπαρασκευῶν, πρὸς τοῦτο δὲ ἐξεῦρε διὰ δανείων περὶ τὰ 100 ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ ἤρχισε συγκαλοῦν τὸν στρατὸν καὶ προπαρασκευάζον τὸν στόλον. Οἱ δύο ὑπουργοὶ τοῦ πολέμου ἀνεκδοτῶς ἐργαζόμενοι κατώρθωσαν νὰ παρασκευάσωσιν ἐμπόλεμον δύναμιν πραγματικῶς ἀξίαν λόγου· ὀγδοήκοντα χιλιάδες στρατοῦ καὶ ναυτικὸν οὐχὶ ἀξιοκαταφρόνητον προέκυψαν ἐκ τῆς προπαρασκευῆς ταύτης.

Ἄλλ' ἡ στάσις αὕτη τοῦ κράτους ἀπῆρσεν εἰς τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἀπεφάσισαν νὰ ἐπέμβωσι καὶ ν' ἀνακόψωσι τὸν πολεμικὸν τῆς Ἑλλάδος ὄργανον. Τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Ἀγγλίας ἐπεδέθη τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει διακοινώσεις τῶν δυνάμεων ἐν ἧ πᾶσαι ἐβεβαίουν τὴν Ἑλλάδα ὅτι ἐὰν ἐξακολουθήσῃ ἀπειλοῦσα οὕτω τὴν παγκόσμιον εἰρήνην θὰ ἀναγκασθῶσι νὰ ἐπέμβωσι καὶ δι' ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς, προέτρεπε δὲ αὐτὴν ν' ἀφοπλισθῇ καὶ θὰ διατεθῶσιν αὐταὶ ὅπως κανονίσωσι τὰ πράγματά τῆς. Ὁ Θ. Δηλιγιάννης εἰς ἀπάντησιν τῆς διακοινώσεως ταύτης ἀπέστειλεν ἄλλην αὐστηρὰν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ πράγματα ἐφθασαν εἰς τὸ ὀξύτατον σημεῖον ἐν ᾧ αἱ προσκλήσεις τῶν ἡλικιωῶν καὶ τὰ πολεμικὰ μέρη, ἰδίως δὲ ἡ ἔντονος στάσις τῆς κυβερνήσεως ἐνεθουσίαζον τὸν λαόν, ὅστις προθυμώτατα ἀνελάμβανε τὰς θυσίας.

Ὅ,τι ὅμως δὲν κατώρθωσαν αἱ ἀπειλαὶ τῶν Μ. Δυνάμεων ἐφάνη ὅτι τὸ κατώρθωσεν ἐν πολιτικὸν διάβημα τῆς Γαλλίας. Ἐνῶ τὰ πολεμικὰ σκάφη αὐτῶν συνετηροῦντο εἰς

τὴν Σοῦδαν ἔτοιμα νὰ καταπλεύσωιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀποκλείσωι τὰ ἑλληνικὰ παράλια, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας δὲ Μουί μεταβάς παρὰ τῷ πρωθυπουργῷ τῷ ἀνεκοίνωσε τὴν συμβουλὴν τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ Φρουσινὲ περὶ ἀφοπλισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἣτις ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ ἐνεργήσῃ ἀφοῦ τοιαύτην ἐτήρουν στάσιν ἀπέναντί της ὁμόφωνον αἱ δυνάμεις. Ὁ Δηληγιάννης πρὸ μιᾶς ἡμέρας εἶχε διατάξει τὸν ἔκπλουν τοῦ στόλου, ἀνεμένετο δὲ ἡ ἐπίσημος κήρυξις τοῦ πολέμου, ὅτε ὡς κεραυνὸς ἐνέσκηψεν ἡ εἶδησις ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε ν' ἀκούσῃ τὰς φιλικὰς συμβουλὰς τῆς Γαλλίας καὶ θὰ προέβαιεν εἰς κατάθεσιν τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν ἀναμένουσα ἐκ τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν νὰ δικαιωθῇ. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Ρῶμβολδ ὅστις δὲν ἤθελε ν' ἀφήσῃ τὸν διπλωματικὸν αὐτὸν θρίαμβον εἰς τὸν Γάλλον συνάδελφόν του, ἐπέμεινε νὰ ὀρισθῇ ὁ ἀφοπλισμὸς ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν· ὁ πρωθυπουργὸς ἀπήντησεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ὑπόσχεται νὰ μὴ διαταράξῃ τὴν εἰρήνην δὲν ἐφαίνετο ὅμως ἐκδηλοῦσα ὅτι θ' ἀφωπλίζετο τοῦτο δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς δυνάμεις αἵτινες προέβησαν εἰς νέαν κοινὴν διακοίνωσιν δι' ἧς ἀπήτουν ὠρισμένως τὸν ἀφοπλισμὸν, μὴ θεωρηθεισῶν ἐπαρκῶν τῶν διαβεβαιώσεων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Δηληγιάννης ἐδήλωσεν ὅτι λυπεῖται διότι οὕτως ἀνεπαρκεῖς ἐθεωρήθησαν αἱ δηλώσεις του ἀλλ' οὐδὲν πλέον δύναται νὰ ὑποσχεθῇ ἡ Βασιλικὴ κυβέρνησις.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐξώργισε τοὺς πρεσβευτὰς οἵτινες ἀπέστειλαν τὰς ὁδηγίας των καὶ ἀνεχώρησαν ἐξ Ἀθηνῶν ἐν ᾧ ὁ στόλος τῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου τοῦ Ἐδιμβούργου, ὅστις παρ' ὀλίγον νὰ ἐκλεχθῇ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέκλεισαν τὰ παράλια αὐτῆς ἐνῶ ὁ Δηληγιάννης μὴ δεχθεὶς νὰ ὑπογράψῃ ἀφοπλισμὸν παρητήθη. Τότε ἐσχηματίσθη τὸ ἄχρουν ὑπουργεῖον Βάλβη.

Δ. Βάλβης, πρωθυπουργός και ύπουργός ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Η. Παπαηλιόπουλος, ύπουργός ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Ε. Λουριώτης, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν.

Α. Αὐγερινός ἐπὶ τῶν οικονομικῶν.

Μ. Βενιζέλος ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Β. Πετμεζᾶς ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Α. Μιαούλης ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Μόλις τὸ ύπουργεῖον Βάλβη συνεκροτήθη καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ἠγγέθησαν τηλεγραφικῶς ἐκ τῶν συνόρων συμπλοκαὶ μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Τὴν πρωίαν τῆς 8 Μαΐου πυροβολισμοὶ ἀνταλλαγέντες εἰς τοὺς σταθμοὺς τῆς Καραβίδας μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἔδωκαν τὸ σύνθημα καὶ μετ' ὀλίγον αἱ συμπλοκαὶ ἐπεξετάθησαν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἐβδομήκοντα πέντε χιλιάδες ἀνδρῶν ἀπετέλουν τότε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, ἰσάριθμον δὲ τουρκικὸν στρατεύμα ὑπὸ τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν Ἐγιοῦπ πασοᾶν κατεῖχε τὴν ἀντίθετον γραμμὴν. Τὰ συμβάντα ἐκεῖνα τῶν συμπλοκῶν γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν θ' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα κεφαλαιωδῶς καθόσον μόνον σχετίζονται μὲ τὸ θέμα ἡμῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν τὸ ἄχρουν ύπουργεῖον παρητήθη καὶ ὁ Τρικούπης ἐσχημάτισεν ὡς ἐξῆς τὸ ύπουργεῖόν του.

Χ. Τρικούπης, πρωθυπουργός, ύπουργός ἐπὶ τῶν οικονομικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Στ. Δραγούμης, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν.

Δ. Βουλπιώτης, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Π. Μανέτας, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν

Γ. Θεοτόκης, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ἄργότερον ἀποθανόντος τοῦ Λομβάρδου τὸ ύπουργεῖον τῶν ἐσωτερικῶν ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης, ἀναθέσας εἶτα αὐτὸ εἰς τὸν Σ. Δραγούμην.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον Τρικούπη ἀναλαβὸν τὴν ἀρχὴν εὐρέθη ἀληθῶς ἐν φοδερᾷ τῶν πραγμάτων καταστάσει. Καὶ προέβη μὲν εἰς ἔντονον διαμαρτύρησιν κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς χώρας ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι προεκάλουν αἱματηρὰς συμπλοκάς εἰς τὰ σύνορα, ἠναγκάσθη ὁμως ἐν τέλει νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰ διατάγματα τῆς διάλυσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τοιουτοτρόπως ἔληξε καὶ ἡ νέα αὕτη πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀφορμὴ ἐρίδων, ἥτις ἐστοίχισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὕλικῶς οὐκ ὀλίγα ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν ἐκλεκτῶν τῆς τέκνων.

Τὰ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σύνοδον τῆς Βουλῆς συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη καὶ πολλὰ καὶ σημαντικὰ εἶναι· καὶ ἐν πρώτοις ὑπεβλήθη καὶ ἐγένετο νόμος ἡ εὐρεῖα ἐκλογικὴ περιφέρεια δι' ἧς ἠλαττώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν εἰς 150· ἡ πρώτη κατὰ τὸν νέον αὐτὸν νόμον ἐκλογή ἐγένετο τὸν Νοέμβριον τοῦ 1885, τὴν δὲ 22 Ἰανουαρίου ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἡ Βουλὴ ἥτις κανονικῶς εἰργάσθη καθ' ὅλην τὴν τετραετίαν ἀνευ διαλύσεως.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ κυβέρνησις Τρικούπη ἐξηκολούθησε τὸ πρόγραμμα τῆς οικονομικῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους καὶ πρωτίστως τὴν δι' ἐξωτερικῶν δανείων πλήρωσιν τῶν κυριωτέρων τῆς χώρας ἀναγκῶν. Οὕτω συνῆψε τὸ μέγα δάνειον τῶν 135 ἑκατομ. καὶ ἐτροποποίησεν ἄλλα τινα μικρότερα δάνεια ὑπὸ τὸ ἀκοίμητον πῦρ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις κατήγγελε τὸν Τρικούπην ὡς βυθίζοντα τὴν Ἑλλάδα εἰς χρέη ἀφ' ὧν δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνακύψῃ ποτέ. Ἐκ τῶν δανείων ὁμως αὐτῶν πολλὰ ἀληθῶς καλὰ προέκυψαν. Οὕτω μέρος τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομ. διέτεθη εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν τριῶν μεγάλων θωρηκτῶν Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρρῶν, πλοίων τελειοτάτων καὶ ισχυρῶν, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ ἀναδιοργανομένου ἑλλ. στόλου κατέστησαν δὲ τὴν Ἑλλάδα δύναμιν πρῶ-

Δ. Βάλβης, πρωθυπουργός και ύπουργός ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Η. Παπαηλιόπουλος, ύπουργός ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Ε. Λουριώτης, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν.

Α. Αύγερινός ἐπὶ τῶν οικονομικῶν.

Μ. Βενιζέλος ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Β. Πετμεζᾶς ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Α. Μιαούλης ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Μόλις τὸ ύπουργεῖον Βάλβη συνεκροτήθη καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ἠγγέθησαν τηλεγραφικῶς ἐκ τῶν συνόρων συμπλοκαὶ μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Τὴν πρωίαν τῆς 8 Μαΐου πυροβολισμοὶ ἀνταλλαγέντες εἰς τοὺς σταθμοὺς τῆς Καραβίδας μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἔδωκαν τὸ σύνθημα καὶ μετ' ὀλίγον αἱ συμπλοκαὶ ἐπεξετάθησαν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἐβδομήκοντα πέντε χιλιάδες ἀνδρῶν ἀπετέλουν τότε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, ἰσάριθμον δὲ τουρκικὸν στράτευμα ὑπὸ τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν Ἐγιοῦπ πασοᾶν κατεῖχε τὴν ἀντίθετον γραμμὴν. Τὰ συμβάντα ἐκεῖνα τῶν συμπλοκῶν γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν θ' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα κεφαλαιωδῶς καθόσον μόνον σχετίζονται μὲ τὸ θέμα ἡμῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν τὸ ἄχρουν ύπουργεῖον παρητήθη καὶ ὁ Τρικούπης ἐσχημάτισεν ὡς ἐξῆς τὸ ύπουργεῖόν του.

Χ. Τρικούπης, πρωθυπουργός, ύπουργός ἐπὶ τῶν οικονομικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Στ. Δραγούμης, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν.

Δ. Βουλπιώτης, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Π. Μανέτας, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Θεοτόκης, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ἀργότερον ἀποθανόντος τοῦ Λομβάρδου τὸ ύπουργεῖον τῶν ἐσωτερικῶν ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης, ἀναθέσας εἶτα αὐτὸ εἰς τὸν Σ. Δραγούμην.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον Τρικούπη ἀναλαβὸν τὴν ἀρχὴν εὐρέθη ἀληθῶς ἐν φοβερᾷ τῶν πραγμάτων καταστάσει. Καὶ προέβη μὲν εἰς ἔντονον διαμαρτύρησιν κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς χώρας ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι προεκάλουν αἵματηρὰς συμπλοκάς εἰς τὰ σύνορα, ἠναγκάσθη ὁμως ἐν τέλει νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰ διατάγματα τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τοιουτοτρόπως ἔληξε καὶ ἡ νέα αὕτη πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀφορμὴ ἐρίδων, ἥτις ἐστοίχισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὕλικῶς οὐκ ὀλίγα ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν ἐκλεκτῶν τῆς τέκνων.

Τὰ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σύνοδον τῆς Βουλῆς συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη καὶ πολλὰ καὶ σημαντικὰ εἶναι· καὶ ἐν πρώτοις ὑπεβλήθη καὶ ἐγένετο νόμος ἡ εὐρεῖα ἐκλογικὴ περιφέρεια δι' ἧς ἡλαττώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν εἰς 150· ἡ πρώτη κατὰ τὸν νέον αὐτὸν νόμον ἐκλογὴ ἐγένετο τὸν Νοέμβριον τοῦ 1885, τὴν δὲ 22 Ἰανουαρίου ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἡ Βουλὴ ἥτις κανονικῶς εἰργάσθη καθ' ὅλην τὴν τετραετίαν ἀνευ διαλύσεως.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ κυβέρνησις Τρικούπη ἐξηκολούθησε τὸ πρόγραμμα τῆς οικονομικῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους καὶ πρωτίστως τὴν δι' ἐξωτερικῶν δανείων πλήρωσιν τῶν κυριωτέρων τῆς χώρας ἀναγκῶν. Οὕτω συνῆψε τὸ μέγα δάνειον τῶν 135 ἑκατομ. καὶ ἐτροποποίησεν ἄλλα τινα μικρότερα δάνεια ὑπὸ τὸ ἀκοίμητον πῦρ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις κατήγγελε τὸν Τρικούπην ὡς βυθίζοντα τὴν Ἑλλάδα εἰς χρέη ἀφ' ὧν δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνακύψῃ ποτέ. Ἐκ τῶν δανείων ὁμως αὐτῶν πολλὰ ἀληθῶς καλὰ προέκυψαν. Οὕτω μέρος τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομ. διετέθη εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν τριῶν μεγάλων θωρηκτῶν Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρρῶν, πλοίων τελειοτάτων καὶ ἰσχυρῶν, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ ἀναδιοργανομένου ἔλλ. στόλου κατέστησαν δὲ τὴν Ἑλλάδα δύναμιν πρῶ-

νικηφόρον τὴν μερίδα τοῦ κ. Δηλιγιάννη ὅστις καὶ ἐσχημάτισε τὸ ἔξῃς ὑπουργεῖον.

Θ. Δηλιγιάννης, πρωθυπουργός, ὑπουργός ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Ἑσωτερικῶν.

Κ. Καραπάνος, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Λ. Δεληγιώργης, ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Α. Ζαΐμης, ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Κ. Κουμουνδοῦρος, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Ἄχ. Γερωκοστόπουλος, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1891 παρητήθη ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός Κ. Καραπάνος καὶ τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀνέλαβεν ἀντ' αὐτοῦ ὁ Δηλιγιάννης, τοῦ Ζαΐμη ἀναλαβόντος καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν.

Τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη καταρτισθὲν οὕτω ἐκ πολιτευτῶν διακεκριμένων ἔδρασεν ἐν γένει εὐεργητικῶς ὑπὲρ τοῦ τόπου εὐνοηθὲν δὲ καὶ ὑπὸ πρωτοφανοῦς εὐφορίας καὶ ἐν γένει καλῶν καὶ εὐνοικῶν περιστάσεων κατώρθωσε νὰ ἐργασθῆ ἀποτελεσματικῶς καὶ νὰ ἀνακουφίσῃ ὀλίγον τὸν τόπον ἐκ τῶν τελευταίων δεινῶν περιστάσεων.

Κατὰ τὴν ὑπουργίαν ταύτην τοῦ κ. Δηλιγιάννη, ἐκεῖνο ὅπερ πρὸ παντός διετάραξε τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τοῦ κράτους ἦτο μόνον τὸ ζήτημα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅμως μετὰ θάρρους συμπεριφερθεῖσα καὶ διατάξασα μάλιστα καὶ τὸν ἀπόπλου τοῦ στόλου, κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῆ καὶ τοιοουτοτρόπως ἐκέρδησεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διακανονήσεως τοῦ ζήτηματος.

Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐν γένει πολιτικὴ τῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ αὕτη αὕτη ἡ λύσις τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους ἐγένοντο αἰτία νὰ δημιουργηθῆ οἰκονομικὴ κατάστασις οἰκτρὰ τῆς ὁποίας τὰς συνεπείας ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1890 νὰ αἰσθάνεται βα-

ρυτάτας τὸ κράτος. Ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία καὶ ἐπομένως ἡ διαφορὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ τρέχοντος ἐν Ἑλλάδι χαρτονομίσματος αὐξανομένη καθ' ἑκάστην παρέλυσε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς αὐτῶν συναλλαγαῖς, τοιοιυτοτρόπως δὲ τὸ ἐμπόριον ὁ ζῶτικώτατος τοῦ ἔθνους οἰκονομικὸς παράγων ἤρχισε φθίνων ἡμέρα τῇ ἡμέρα. Κατὰ τῆς καταστάσεως ταύτης προσεπάθησε ν' ἀντεπεξέλθῃ ἡ κυβέρνησις, διὰ διαφορῶν οἰκονομικῶν μέτρων καὶ διὰ παντοίων ἐνεργειῶν πρὸς ἐπέκτασιν τῶν βιομηχανικῶν τοῦ κράτους μέσων. Δυστυχῶς ὅμως ὅλα ταῦτα τὰ μέτρα καὶ αἱ προσπάθειαι τῆς κυβερνήσεως δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἀναλογία αὐτῶν πρὸς τὰς ἀντιθέτους περιστάσεις καὶ τοιοιυτοτρόπως τὸ οἰκονομικὸν ναυάγιον ἐπλησίαζεν ἡμέρα τῇ ἡμέρα χωρὶς οὐδεμίαν δύναμιν νὰ εἶναι ἰκανὴ νὰ τὸ ἀπομακρύνῃ.

Τὰ παλαιώτερα τῆς Ἑλλάδος χρέη ἦσαν ὀλίγιστα ἀπέναντι τῶν νέων. Ἐξήκοντα τρία ἑκατομμύρια εἶχε δανεισθῆ τὸ κράτος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἐπληρῶνοντο τότε οἱ τόκοι τοῦ χρέους ἐκείνου. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο ἡ δυσχέρεια περὶ τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων ν' αὐξηθῆ τεραστίως ὅτε δεκαπλασίως ἠυξήθησαν τὰ δάνεια καίτοι βεβαίως καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ἠυξήθησαν καὶ ἐν γένει ἡ βιομηχανία του καὶ τὸ ἐμπόριον ἔλαβον ἀναλόγους διαστάσεις.

Καθ' ὅλα ταῦτα ὡς εἶπομεν ἤδη ἡ οἰκονομικὴ κρίσις ἤρχισε φανερά ἀπὸ τοῦ 1890. Τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη ἀνελθὸν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς εὐρέθη πρὸ δημοσίου χρέους ὑπερβαίνοντος τὰ 700 ἑκατομμύρια· ἐπήρχετο δὲ καὶ ἡ νομισματικὴ κρίσις ἀφορμὴν ἔχουσα τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ κατάστασις καθίστατο ἡμέρα τῇ ἡμέρα τοιαύτη ὥστε πᾶσα καλὴ θέλησις ἐκ μέρους τῶν κυβερνῶντων ἦτο προωρισμένη ν' ἀποτύχῃ καὶ σιδηρᾶ ἀνάγκη ἐ-

πέβαλε τὸ οἰκονομικὸν ναυάγιον τοῦ ὁποίου φυγή ἦτο ἀδύνατος. Ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου δὲ συνήπτοντο καὶ τῶν κομμάτων οἱ ἀγῶνες καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως διεφώνουν καὶ ἐδημιουργοῦντο τὰ κόμματα τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ εἶχον καὶ ἀνὰ ἓν οἰκονομικὸν πρόγραμμα ἕκαστος. Εἰς τὰς συζητήσεις διὰ τοῦ τύπου καὶ τὰς συζητήσεις ἐν τῇ βουλῇ εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ σχεδὸν πλέον ἢ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων, παρετηρεῖτο δὲ καὶ ἐπεκρίνετο ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ αὐτῶν καὶ ἐπὶ ταύτης αἱ ἐπαγγελίαι πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἡ δημοτικότης καὶ τὸ ἀντιδημοτικὸν τῶν κομμάτων.

Τοιοιουτρόπως μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς καὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου κόμματος ἡ οἰκονομικὴ καταστροφὴ ἐπῆρχετο ἄφευκτος. Καὶ ἰδίως ἐπ' αὐτῆς ἠναγκάσθη τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη νὰ καταλείπη τὴν ἀρχὴν κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1891· ὑπὸ περιστάσεις αἱ ὁπταί—γενικῶς ἐνομιζέτο—μετὰ δυσκολίας θὰ ἐπέτρεπον εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην μερίδα νὰ ἀναγερθῆ. Καὶ ὅμως ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω τὸ κόμμα τοῦτο ἀνεγεννήθη πανίσχυρον καίτοι καὶ αὐτὸ ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα οὐδὲν εἶχεν νὰ ἐπαγγελθῆ νεώτερον, ἀπεναντίας δὲ ἐπὶ τῆς πεπατημένης βαῖνον καὶ τοῦτο συνετέλει εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς αὐτῆς καταστάσεως τῆς χώρας, προωρισμένης νὰ φέρῃ πρὸς τὸ οἰκονομικὸν ναυάγιον τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἐπῆλθε.

Ἄναγκαζόμεθα νὰ παρατρέξωμεν τὰ κατὰ τὰ χρονικὰ αὐτὰ διαστήματα γεγονότα καὶ νὰ ἔλθωμεν χρονολογικῶς μόνον εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δράσεως τοῦ Τρικούπη. Κατὰ τὸ 1892 ὁ βασιλεὺς ὑπέικων εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἣτις εἶχεν ἐξεγερθῆ ἰδίως ἐκ τῆς νομοματικῆς καὶ ἐν γένει οἰκονομικῆς κρίσεως ἣτις ἐμάστιζε τὴν ἀγορὰν ἀπέλυσε τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη. Προσκληθεὶς ὁ Τρικού-

πης ἐπὶ τὴν ἀρχὴν οὐδὲν δυστυχῶς κατώρθωσε καὶ ἡ κρίσις ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον τῆς ἀλλαγῆς ἔχουσα τὴν ἀρχὴν καὶ βαθυτάτας τὰς ρίζας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ πολιτικὸν ἄστρον τοῦ Τρικούπη ἤρ-
χισε ν' ἀμαυρώνηται καίτοι ἡ ἐκλεκτοτέρα τοῦ ἔθνους μερίς
καὶ ἰδίως ὁ ἔξω ἑλληνισμὸς ἐν αὐτῷ ἔβλεπον τὸν πραγματικῶς
μεγαλοφύεστερον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος πολιτευταί. Ὁ
λαὸς ὅμως ἀδυνατῶν ν' ἀντιληφθῇ τὰς βλέψεις καὶ ἐξ ἄλλου
θεωρῶν αὐτὸν ὑπεύθυνον τῆς οἰκονομικῆς τοῦ τόπου καχε-
ξίας, τὸν ἐμίσει ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ πανωλεθρία τῆς 16
'Απριλίου ἐκ τῆς ὁποίας τὸ τρικουπικὸν κόμμα ἐξῆλθε συν-
τετριμένον καὶ ἀκέφαλον· οὐδ' αὐτὸς ὁ Τρικούπης εἶχεν
ἐπιτύχη εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μεσολογγίου, οἱ δὲ ἐπιφανέ-
στεροι τῶν ὁπαδῶν του ἀπέμεναν ἐκτὸς τῆς βουλῆς, εἰς τὴν
ὁποίαν τὸ κόμμα του ἀντεπροσωπεύετο δι' ἐλαχίστων βου-
λευτῶν.

Βαρύτατα φέρων τὸ κτύπημα τοῦτο ὁ Τρικούπης ἀπῆλ-
θεν εἰς τὴν Εὐρώπην. Τέλος τῆ 30 Μαρτίου ὥρα 6 καὶ 5'
μ. μ. παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῆς Γαλλικῆς
πόλεως Κάνναις περιστοιχούμενος ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς του τοῦ
ἐξαδέλφου του καὶ τῶν ἱατρῶν του.

Πρὶν ἢ λεπτομερῶς περιγράψομεν ἐν τελευταίῳ κεφα-
λαίῳ τὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς κηδείας τοῦ ἐξόχου πολιτευ-
τοῦ, νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ἐν-
ταῦθα τὸν ἔξοχον τοῦ ἀνδρὸς χαρακτηρισμὸν γραφέντα ὑπὸ
τοῦ συντάκτου τῆς «Νέας Ἡμέρας» εἰς θαυμάσιον ἄρθρον
ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τρικούπη.

Τὸ σφάλμα, τὸ καίριον σφάλμα τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξεν
ὅτι ἐξέλαβε τὸ διάλειμμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ὡς ἐπεισόδιον
ἄνευ βαθυτέρων συνεπειῶν καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ἠδύνατο νὰ
ἐξακολουθήσῃ ἐφαρμόζων μετ' αὐτῷ τὸ οἰκονομικὸν οὐστήμα
ὅπερ βέβαιον καὶ εἶνε θαῦμα δεξιότητος καὶ ἀφθονίας πνευ-

ματικῶν πόρων ὅτι ἀνεβλήθη ἐπὶ ἕξ ἔτη. Τὸ ἰσχνὸν τῆς Ἑλλάδος σωματίον δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ καὶ εἰς τὰς θυσίας, δι' ὧν ἤρθη ἡ ἀναγκαστική, καὶ ἕως τὰς θυσίας, ἃς ἀπῆ-
τει μετ' ἔτος ἐπαναχθεῖσα, ὁ δ' ὀκτάμηνος εἰρηνοπόλεμος εἶχε καταστήσει δυσδασακτότερα τὰ προηγηθέντα ὑπὲρ παρα-
γωγικῶν ἔργων βάρη. Μάτην ἐπενοοῦντο φόροι ἐπὶ φόρων! Μάτην ἡ πανελληνίος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐμπιστοσύνη ἐχορή-
γει δάνεια ἐπὶ δανείων! Τὰ τεχνηέντως συγκαλυπτόμενα ἐλ-
λείμματα, ἅτινα ἐγέννα κυρίως ἡ ὀγκουμένη μεταξύ χρυσοῦ
καὶ χαρτονομίσματος ἀπόστασις, ὥρυσσον βάραθρον ὅπως κα-
ταποθῆ ἡ τιμὴ τοῦ τόπου. Ἐν ἦτο πλέον τὸ κύριον μέλημα·
ὁ πορισμὸς τοῦ τοκομεριδίου, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ὑπετάσ-
σοντο εἰς τὴν σιδηρᾶν ταύτην ἀνάγκην.

Κατενοεῖτο καλῶς ὅτι πᾶσα διακοπὴ τῆς κυβερνητικῆς
ἐνεργείας θὰ ἐπέσπευδε τὴν καταστροφὴν, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα
προσπάθεια πρὸς συντήρησιν τῆς πλειονοψηφίας ἐκρίνετο ἐπι-
τραμμένη. Ἡ συναλλαγὴ δι' ἧς ἐκυβέρνα ὁ Κομμουνδοῦρος
ἐγίγαντοῦτο, καὶ ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἄκαμπτος κυβερνήτης, ὁ ἀψη-
φῶν τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀποκρούων νικηφόρως πᾶσαν πο-
λεμίαν ἐπίθεσιν ἐδεικνύετο ἐνδοτικώτερος τοῦ δέοντος πρὸς
τὰς ἀπαιτήσεις τῶν βουλευτῶν. Κρίνων τις ἐν τῇ γαλήνῃ
τοῦ σπουδαστηρίου καὶ κατ' ἀπολύτους ἀρχὰς ἠθικῆς, εὐκο-
λον εἶνε νὰ καταδικάζῃ τὸ ἐφαρμοσθὲν διοικητικὸν σύστημα,
εὐκολον εἶνε ν' ἀποφαίνεται ὅτι μυριάκις προτιμότερον θὰ
ἦτο ν' ἀπέρριπτεν ἐξουσίαν, ἀσκουμένην ἐπὶ τοιοῦτοις ὅροις.

Ἄλλ' οἱ ὀλίγοι εἰς οὐς ἐδόθη νὰ εἰσδύσωσι μέχρι τῶν
μυχιῶν τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεῶτος, ἤξεύρουσιν ὅποια σπαρα-
κτικὴ πάλῃ συνεκροτήθη πολλάκις ἐν αὐτῇ. Ἐρρεπε πρὸς
εὐγενῆ ιδεώδη καὶ ἐδεσμεύετο ἀνὰ πᾶν βῆμα ὑπὸ τῶν σιδηρῶν
ἀλύσεων ταπεινῶν προσωπικῶν καὶ κομματικῶν συμφερόντων.
Ἐζύγιζε τὸ καλὸν, οὐ ἠδύνατο νὰ καταστῆ πρόξενος, καὶ
τὸ κακόν, ὅπερ ἠναγκάζετο ν' ἀνέχεται, ἢ καὶ νὰ διαπράττῃ,

καὶ ὅτε μὲν ἐταλαντεύετο, ἢ ἠδημόνει, ὅτε δ' ἠγανάκτει, ἢ ἠρυθρία. Ἄλλ' ἐξηκολούθει ἐλπίζων παρ' ἐλπίδα, τηρῶν ἀσάλευτον τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν παιδευτικὴν δύναμιν τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν καὶ φανταζόμενος ὅτι ἡ ὑλικὴ πρόοδος θὰ ἔφερε κατὰ μικρὸν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξάγνισιν, ἵνα δ' ἐπισπεύσῃ τὴν πρόοδον ταύτην, ἠγόραζε τὸν χρόνον τῆς ἐξουσίας ἀναλώμασι τοῦ ποιοῦ. Ἄνευ τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἐξετάσεως τῶν ἐλατηρίων δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κριθῇ δικαίως ἡ δρασις τοῦ Τρικούπη, οὐδ' εἶνε αὐτὸς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα φιλοπάτριδος πολιτικοῦ, γεννηθέντος ἐν ἐποχῇ μεταβάσεως ἢ παρακμῆς καὶ σκιερύναντος ἑαυτὸν ἐν τῇ προσπαθείᾳ, ὅπως μεγαλύνῃ τοὺς ἄλλους.

Ἄνειλικρινεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἀνευλαβεῖς πρὸς τὸν ὑψηλόφρονα νεκρὸν, ὅστις ἐτίμα τοὺς λέγοντας αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἐδεικνύμεθα σήμερον, πειρώμενοι νὰ συγκαλύψωσι τὰ διαπραχθέντα σφάλματα, οὐδ' εἶνε τὸ ἐλάχιστον τῶν σφαλμάτων τούτων ἡ σπουδὴ, μεθ' ἧς ἀνεζήτησε πρὸ τριετίας τὴν ἀρχήν, ὅπως ἀνακηρύξῃ τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν, καὶ ἡ πεισμονή, μεθ' ἧς ἀπέκρουσεν ἐπιεικεῖς ὄρους συμβιβασμοῦ. Ἄλλ' ὁ ἐξίλασμος, ἀθωώσας συγχρόνως παρελθὸν ἐνοχώτερον, ὑπερέβη πᾶν μέτρον, τὸ θανάσιμον δὲ πλήγμα ἔλαβεν ἴσως ἡ καρδία, ὅτε ἡ ἀγνώμων τῶν Μεσολογγιτῶν ψῆφος ἐκήρυξεν αὐτὸν ἀνάξιον καὶ νὰ παρακάθῃται ἀπλῶς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους. Ἀνδρικός καὶ ἐν τῇ ἡττῇ, ἐξήγαγεν ἀγογγύστως τὰς λογικὰς συνεπειὰς τοῦ λαϊκοῦ δημοβουλευματος. Ἀλλὰ ποῖον ἄφωνον μαρτύριον θὰ ἦτον ἢ ἐπὶ ἐν ἔτος περιπλάνησις εἰς τὰ ξένα, ἢ ἀπότομος διακοπὴ τῶν ἔξεων ἐνὸς ὄλου βίου, ὁ χωρισμὸς ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς, ἣν ἐλάτρευε καὶ ἣν ἐπανεῖδεν ἐτοιμοθάνατος! Καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἐξορίας, εἰς ἣν κατεδικάσθη, ἐπιβαλὼν αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν ποινὴν αὐστηροτέραν τῆς ἐπιβληθείσης ὑπὸ τοῦ ἔθνους, ἐδιπλασίαζον αἱ

ἔξ Ἑλλάδος εἰδήσεις. Καὶ ὅ,τι καλὸν ἠτύχησε νὰ ἐπιτε-
λέση κατεστρέφετο οἶονεὶ συστηματικῶς, ὡς διὰ νὰ μὴ ἀπο-
μείνη οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῆς διαβάσεώς του ἴχνος. Κατηρ-
γοῦντο οἱ νόμοι περὶ προσόντων, κατηργοῦντο τὰ ἐκπαι-
δευτικὰ τέλη, κατηργεῖτο ἡ στρατιωτικὴ ἀστυνομία, κατηρ-
γεῖτο τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς θητείας. Ὅποια ἀλγεῖναι σκέ-
ψεις, ὅποια ἀμφιβολίαι περὶ τοῦ μέλλοντος θὰ ἐβασάνιζον τὰς
αὔπνους νύκτας του, ἐνῶ ἔδακνεν ἤδη τὴν καρδίαν ὁ πόνος!

Ὁ θάνατος ἔφερε τέλος τὴν αἰωνίαν γαλήνην καὶ ὁ ἀ-
καταπόνητος ἐργάτης ἀνευπαύθη, μὴ ἐπιτελέσας τὸ ἔργον εἰς
ὃ ἀφιέρωσε τὸν βίον του, τώρα δὲ μόλις ἀναμετρῶμεν καθ'
ὄλην τὴν ἑκτασιν τὸ κενόν, ὅπερ καταλείπει. Ὅμοίαν πολι-
τικὴν δύναμιν δὲν θὰ πλάσωμεν ἐκ τοῦ διαθεσίμου ὑλικοῦ καὶ
Τρικούπην δὲν θὰ ἴδῃ πλέον ἢ καθ' ἡμᾶς γενεά. Ὁ ὄλος
πολιτικὸς βίος, ὁ διαμορφωθείς ἀπὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν καὶ
στρεφόμενος περὶ δύο κομματάρχας, ὧν ὁ εἰς ὤφειλε τὴν ἐ-
πικράτησιν εἰς ἀπαράμιλλα χαρίσματα καὶ ὁ ἄλλος εἰς μα-
κρὰς ὑπηρεσίας καὶ εἰς οἰκογενειακὰς σχέσεις, συνδέεται νῦν
πρὸς τὴν ὑπαρξιν γέροντος ὑπερεβδομηκοντούτου, οὗ τὴν
δρασιν περιορίζουσιν οἱ μοιραῖοι νόμοι. Τὸ αὐτὸ οὐστήμα
δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ἄλλων προσώπων. Θάτ-
τον ἢ βράδιον ἢ κληρονομικὴ ἀρχή, ἐκοῦσα ἄκουσα, θ' ἀ-
ναγκασθῇ ν' ἀναλάβῃ κόπους καὶ εὐθύνας καὶ νὰ κυβερνήσῃ
τὴν Ἑλλάδα, ὡς κυβερνῶνται πᾶσαι αἱ βασιλευόμεναι χῶ-
ραι τῆς ἡπείρου. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἐθαύμασεν ἐπὶ πολὺ
τὸν Τρικούπην, θὰ κατεθλίβῃ, δὲν ἀμφιβάλλομεν, καὶ ἐκ
τοῦ θανάτου καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ἐ-
πῆλθεν ὁ θάνατος, θὰ σκεφθῇ δὲ βαθύτερον ἐπὶ τῶν ἀφορ-
μῶν, ὧν ἕνεκεν ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἀπὸ τριακονταετίας
Ἑλλήνων πολιτικῶν ἐσθέοθη μακρὰν τῆς πατρίδος καὶ ὑπὸ
τὸ βᾶρος ἀποτυχίας. Ὀλίγοι ἡγεμόνες ἠτύχησαν ν' ἀπο-
κτήσωσι τοιοῦτον σύμβουλον, καὶ ὁ σύμβουλος οὗτος κατη-

νάλωθη ἐπὶ ματαίῳ. Ὅμοια πειράματα δι' ὑποδεεστέρων ὀργάνων θὰ παρέτεινον ἀνωφελῶς τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ τόπου καὶ θὰ καθίστων δυσχερεστέραν τὴν ἀνάρρωσιν. Ἀναποδράστως ἐπιβάλλεται πλέον ἡ ἐφαρμογὴ ἄλλης μεθόδου διὰ συντόνου προσωπικῆς ἐργασίας.

Καὶ ἐὰν τυχὸν ἀναφανῆ πολιτικός, συνενῶν πρὸς τὸν εὐρωστον τοῦ Τρικούπη νοῦν ἴσας γνώσεις καὶ ἴσην θέλησιν, τὰ δῶρα ταῦτα, ἅτινα ἡ Πρόνοια δασιλεύει εἰς ὀλιγίστους ἐκλεκτοὺς, θ' ἀναδειχθῶσιν ἄγωνα, ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία οὐδὲν ἔχει τὸ ἐδραῖον καὶ οἱ νόμοι εἶνε κατασκευάσματα ἐφήμερα, σαρωνόμενα μεθ' ἐκάστην δημοτικὴν θύελλαν. Αὐστηρὰ διδάγματα ἐνέχει ὁ ἀνοιγόμενος τάφος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη δύναται ν' ἀποβῆ χρησιμώτερος τῆς ζωῆς, ἐὰν κατανοηθῆ ὑπὸ πάντων διατὶ ἀνὴρ πλασθεὶς πρὸς μεγαλουργίαν δὲν κατάρθρωσε νὰ συνδέσῃ τὴν φήμην του πρὸς περίοδον ἐθνικῆς ἀκμῆς καὶ εὐκλείας. Τί δὲν ἤλπισε παρ' αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ! Ἦτον δὲ τόσον ἀκατάβλητον τὸ γόητρον, ὅπερ ἤσκει ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὥστε, καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ περυσικοῦ Ἀπριλίου, πρὸς αὐτὸν συνεδέομεν πάντες ἐνδομύχως τὰς ὑστάτας ἐλπίδας κοσμιωτέρας τοῦ κράτους διαρρυθμίσεως.

Ἐφантаζόμεθα Τρικούπην νηφαλιώτερον καὶ ἐμπειρότερον, διδαχθέντα ἐκ τῶν παθημάτων καὶ καταναλίσκοντα τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς ἔτη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἄλλου συστήματος. Ὁ χρόνος ἐφαίνετο μὴ ἔχων λαβὴν ἐπὶ τῆς χαλυβδίνης του κράσεως καὶ μὴ δαμάσας τὴν νεανικὴν ζέσιν καὶ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητα. Προςδοκία ματαία!

Ἡ ἀδελφὴ ἐπαναφέρει νεκρὸν τὸν ἀδελφὸν καὶ ἡ Ἑλλάς ἐτοιμάζεται ν' ἀπονείμῃ καὶ εἰς τὸν Τρικούπην ὅ,τι δὲν ἀρνείται εἰς πάντας τοὺς τιμίως ὑπηρετοῦντας αὐτήν, κηδεῖαν δημοτελῆ. Ἡ πένθιμος ἑορτὴ θὰ ἐπέλθῃ εὐθύς μετὰ τὰς χαρμοσύνους καὶ ἡ αὔρα θὰ φέρῃ εἰς τὸ νεκροφόρον σκάφος, προσεγγίζον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀκτὰς, τὴν τελευταίαν ἡχῶ

τῶν ἀλαλαγμῶν ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ τοῦ Μαραθωνίου δρόμου. Μετὰ τὴν σωματικὴν ἀλκὴν, θὰ τιμηθῆ καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς διανοίας καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἀρχαϊκὴ τοῦ ἤθους ἀρετὴ. Ἐνέχει ἄρα γε καὶ ὑπερτέραν τινα ἔννοιαν αἰσιωτέρου μέλλοντος ἢ σύμπτωσης αὐτῆς; Οὐδεὶς ἐπόθησε τὸ μέλλον τοῦτο διακαέστερον τοῦ Τρικούπη, καὶ ἔάν ποτε ἀνατείλωσιν ἡμέραι κρείττονες, ἢ εὐγνώμοσύνῃ τῆς πατρίδος δὲν θὰ λησμονήσῃ τὸν κρατέρον καὶ ἐπίμονον ἐργάτην τῶν χαλεπῶν ἡμερῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ

Ἐν Κάνναις. — Ἡ δεινῶδες τῆς καταστάσεως. — Ὁ θάνατος — μεταφορὰ εἰς Ἀθήνας.

Ἀπὸ τῶν τελευταίων ἤδη ἡμερῶν τοῦ Φεβρουαρίου εἰδήσεις ἐξ Εὐρώπης ἀνήγγελλον ὅτι ἡ ὑγεία τοῦ Τρικούπη ἐκλονίσθη σπουδαίως· αἱ εἰδήσεις αὗται κατέστησαν μελανώτεραι ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου. Τέλος τηλεγράφημα πρὸς τὴν κ. Σοφίαν Τρικούπη καὶ τὸν ἐξάδελφον του κ. Κωνσταντῖνον Τρικούπην, ἀξιωματικὸν τοῦ πυροβολικοῦ, προσεκάλει αὐτοὺς εἰς Κάννας, τοῦτο δὲ δικαίως ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ βεβαιωθῆ ἡ σπουδαιότης τῆς καταστάσεως τοῦ ἀσθενοῦς.

Ἡ κ. Τρικούπη καὶ ὁ κ. Κ. Τρικούπης ἐφθασαν εἰς Κάννας τῇ 28 Μαρτίου· ὁ Χαρ. Τρικούπης καθ' ὄλον τὸ διάστημα τῆς ἀσθενείας του εἶχε μείνῃ εἰς τὸ ἐκεῖ ξενοδοχεῖον τῆς «Ἀλδιόνος» περιποιούμενος ὑπὸ τοῦ κ. καὶ κ. Τραού-

τεμπεργ καὶ τῶν ἰατρῶν Φράγκ, Μελάν καὶ Κάρρ. Οἱ ἰατροὶ οὗτοι εἶχον διαγνώσῃ τὸ σοβαρὸν τῆς καταστάσεως διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀδελφὴν εἶπον ὅταν ἀφίκετο νὰ μὴ παρουσιασθῇ αἰφνυδίως ἀλλὰ ν' ἀναμείνῃ νὰ προπαρασκευασθῇ ὁ ἀσθενὴς ἕστις τὴν περιέμενεν ἀγωνιωδῶς.

Εἰδοποίησε λοιπὸν τὸν ἀσθενῆ ὁ ἰατρὸς ἐπιτηδεῖως καὶ κατόπιν εἰσήγαγε τὴν κ. Σοφίαν Τρικούπη. Ἡ συνάντησις ὑπῆρξεν εἰς ἄκρον συγκινητικὴ. Τὴν ἐπομένην συμβούλιον τῶν τριῶν ἰατρῶν ἀπεφάνθη ὅτι ἐπαισθητῆ βελτίωσις παρετηρεῖτο εἰς τὸν ἀσθενῆ. Ἐκ τῶν ἰατρῶν μάλιστα ὁ Φράγκ ἦτο τόσον αἰσιόδοξος ὥστε προβλέπων προσεχῆ τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ Τρικούπη συνίστα εἰς τὴν ἀδελφὴν του νὰ μὴ τὸν ἀφήσῃ εὐθύς νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐργασίαν του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀσθενὴς διετήρη πλήρη τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματός του καὶ συνωμίλει μετὰ τῆς ἀδελφῆς του εἰς τὴν ὁποίαν καὶ συνέσθησε νὰ τηρηθῇ πρὸ πάντων ἡ τελευταία ἐντολή του, ἡ ἐπιθυμία του ὅπως οὐδεμία ἐπίδειξις γένηται κατὰ τὴν κηδεῖαν του, οὐδὲ λόγοι ἐκφωνηθῶσιν, οὐδὲ στέφανοι κατατεθῶσιν.

Τὴν ἐπομένην αἱ δυνάμεις τοῦ ἀσθενοῦς ἠλαττώθησαν σημαντικῶς καὶ τὴν 6 μ. μ. ὥραν ὁ Χ. Τρικούπης παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἡσυχῶς ἀνευ ἀγωνίας. Ἡ κ. Σοφία Τρικούπη ἔθεσε τὰς χεῖράς της ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν του καὶ τοὺς ἐκλείσεν, ἠτοίμασε δὲ τὸν νεκρὸν καὶ ἐπιστατήσασα εἰς τὴν τοποθετήσιν του, παρέμεινε παρ' αὐτῷ καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς Κυριακῆς οἱ ἰατροὶ ἐνήργησαν τὰς ἐνέσεις πρὸς διατήρησιν τοῦ νεκροῦ, μεθ' ὃ οὗτος ἐνεδύθη τὴν σунήθη του περιβολήν. Τὴν ἐπομένην τὸ φέρετρον ἐτοποθετήθη εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ξενοδοχείου καλυφθὲν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς σημαίας, τὴν αὐτὴν δὲ ἐσπέραν μετεκομίσθη εἰς τὸ ἀτμόπλοιον «Τιτάν» ὅπερ μετέφερεν αὐ-

τὸν εἰς Μασσαλίαν ἐκ Μασσαλίας τὸ ἀτμόπλοιον « Ἀμερικὴ » παρέλαβεν αὐτὸν καὶ μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ.

Ἡ εἶδησις τοῦ θανάτου τοῦ Τρικούπη διαδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις προὔξενησε μεγάλην συγκίνησιν, πλῆθος δὲ ἄπειρον ἀνέμενε τὸν νεκρὸν εἰς Πειραιᾶ, ἐπὶ ἀτμακάτου καὶ εἰς τὴν παραλίαν. Τὸ φέρετρον διὰ μέσου πυκνοτάτης συρροῆς πλήθους μεταφέρεται εἰς τὸν σιδηρόδρομον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου πυκνότατα πλήθη ἀναμένουν καὶ ὀδηγεῖται εἰς τὸν οἶκόν του πενθίμως διεσκευασμένον.

Προσκύνημα ἀληθές τοῦ λαοῦ κατέστη ὁ οἶκος τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ καθ' ὅσας ἡμέρας εἶχεν ἐκτεθῆ ἐν αὐτῷ ὁ νεκρός του. Κατὰ χιλιάδες προσῆλθον οἱ πολῖται, ἔσπευσαν δὲ νὰ ἐκδηλώσωσι τὸ πένθος των αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ βασιλεῖς.

Τέλος τῆ 11 Ἀπριλίου μ. μ. ἐγένετο ἡ κηδεῖα πρωτοφανοῦς ἐπιβλητικότητος, ἄνευ στρατιωτικῆς παρατάξεως καὶ στεφάνων, συγκινητικὴ ἐν τῇ ἐκδηλώσει τοῦ κοινοῦ πένθους. Εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ Σπυριδωνοῦ Τρικούπη, εἰς τὸν οἰκογενειακόν των τάφον, κατετέθη ὁ Χαρ. Τρικούπης, εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων βεβαίως ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος μας, ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ ἐκ τῶν πρώτων μεγάλων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Τ Ε Λ Ο Σ